ELIZABETH L. EISENSTEIN

Çeviren: Hamit Çalışkan

ERKEN MODERN AVRUPA'DA MATBAA DEVRİMİ

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 6258

Çeviren: Hamit Çalışkan

1953 yılında doğan Hamit Çalışkan ortaokulu Talas Amerikan Ortaokulu'nda, liseyi Tarsus Amerikan Lisesi'nde okuduktan sonra üniversite eğitimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamlamıştır. Aynı üniversitede asistan olarak görev yaparken başladığı doktora çalışmalarına Shakespeare Institute'da devam etmiştir. 2008 yılında Bilkent Üniversitesi'nden emekli olan Hamit Çalışkan'ın Shakespeare, Marlowe, Webster, Tom Stoppard gibi İngiliz oyun yazarlarının oyunlarının yanı sıra tarih ve felsefe alanında da çevirileri bulunmaktadır. Yayınevimizden çıkan çevirilerinden bazıları: *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789 (2009); Orta Halli Osmanlılar (2009); Avrupa ve Tarihsiz Halklar (2019); İtalyan Şehir Cumhuriyetleri (2014).*

TARİH

ELIZABETH L. EISENSTEIN
ERKEN MODERN AVRUPA'DA MATBAA DEVRİMİ, 2. BASKI

ÖZGÜN ADI
THE PRINTING REVOLUTION IN EARLY MODERN EUROPE, 2ND EDITION

COPYRIGHT © CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS 1983, 2005

İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
HAMİT ÇALIŞKAN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2024
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
ALİ BERKTAY

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKSİYON-DÜZELTİ
DERYA ÖNDER

DİZİN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: OCAK 2025, İSTANBUL

ISBN 978-625-429-996-4

BASKI
MATSİS MATBAA ANONİM ŞİRKETİ
TEVFİKBEY MAH. DR. ALİ DEMİR CAD. NO: 51 KOBİ, İŞMERKEZİ SEFAKÖY
KÜÇÜKÇEKMECE/İSTANBUL
Tel. (0212) 624 21 11
Sertifika No: 75309

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
e-posta: info@iskultur.com.tr
www.iskultur.com.tr

Elizabeth L. Eisenstein

Erken Modern Avrupa'da Matbaa Devrimi

Çeviren: Hamit Çalışkan

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Matbaa Cennet'ten iniyor

İÇİNDEKİLER

Resimler VI
Haritalar VII
İkinci Baskıya Önsöz IX
Giriş XI

I
BATI'DA MATBU KÜLTÜRÜN DOĞUŞU

1
Kabul Edilmemiş Bir Devrim 3

2
Başlangıçtaki Değişimi Tanımlamak 11

3
Matbu Kültürün Bazı Özellikleri 37

4
Genişleyen Bilim Cumhuriyeti 79

II
DİĞER GELİŞMELERLE ETKİLEŞİM

5
Kalıcı Rönesans: Klasik Canlanma Değişime Uğruyor 95

6
Batı Hıristiyanlığının Bölünmesi: Sahnenin Reform'a Hazırlanması 125

7
Doğa Kitabı Değişime Uğruyor:
Matbaa ve Modern Bilimin Yükselişi 159

8
Sonuç: Kutsal Kitap ve Doğa Değişiyor 215

Sonsöz: Matbaa Devriminin Yeniden Gözden Geçirilmesi 235
Okuma Listesi 261
Notlar 271
Dizin 291

RESİMLER

Matbaa Cennet'ten iniyor IV
Minerva'nın yönetimindeki dökümhane ve matbaa atölyesi VIII

Resim 1: Ortaçağ müstensihi dikte alıyor 7
Resim 2: Elyazması eser ile matbu eserin benzerliği 20
Resim 3: Metin görseli, Vesalius'tan alınmıştır 22
Resim 4: Bir matbaa ustası atölyesinde 24
Resim 5: 17. yüzyılda "üçüncü gözle görmek" 32
Resim 6: Sağduyu figürü; Comenius'un resimli kitabından 33
Resim 7: Parmak hesabı 34
Resim 8: Rosetta (Reşit) Taşı'nın keşfinden önce hiyerogliflerin yorumlanması 41
Resim 9: Bir Elizabeth dönemi kitabında Ortaçağ dünya resmi 43
Resim 10: "Zina yapacaksın"; "Şeytan" Kutsal Kitap'ından 45
Resim 11: Korint üslubunun mimari kuralları 46
Resim 12: 16. yüzyıl İspanyol terzileri için kalıp kitabı 49
Resim 13: Bir Hint-Afrikalı 50
Resim 14: Aynı kalıpla iki farklı kent resmediliyor: Verona ve Mantua 53
Resim 15: Aynı kalıpla iki farklı kişi resmediliyor: Baldus ve Valla 54
Resim 16: Nürnberg Kroniği'nden iki tıpatıp benzer portre daha: Compostella ve Gerson 54
Resim 17: Venedik'in yeni bir resmi 55
Resim 18: MS 1300 dolaylarında üretilmiş skolastik bir risale 59
Resim 19: Masa başı gezginleri için tasvir edilmiş bir kraliyet girişi 82
Resim 20: Leicester'ın Lahey'e gelişini kutlamak için atılan havai fişekler 83
Resim 21: Moxon'ın *Mechanick Exercises* (1683) kitabında hurufat kutularının dizilişi 88
Resim 22: Erken 12. yüzyıla ait miniskül elyazısı 103
Resim 23: Roma ve Gotik hurufat stilleri 105
Resim 24: Erasmus'un gravürü; Luther'in ahşap baskı bir portresi 113
Resim 25: Bir 16. yüzyıl şifalı bitkiler kitabının yazarının ve illüstratörlerinin portreleri 115
Resim 26: Ödül kazanan bir mühendis, başarısının reklamını yapıyor 116
Resim 27: Bir Lutherci propaganda örneği 126
Resim 28: Foxe'un *Book of Martyrs*'inin başlık sayfası 144
Resim 29: Machiavelli'nin adı *Index*'e konuyor 146
Resim 30: Christopher Plantin ile Benito Arias Montano'nun portreleri 151

Resim 31: Anvers Poliglotu; iç kapak sayfası ve metinden sayfalar 153
Resim 32: Commandino'nun Öklid'in *Elementler*'i baskısından bir sayfa 164
Resim 33: Batlamyus dünya haritası ve bir Ortaçağ piktogramı 169
Resim 34: Bir atlas yayıncısının bibliyogyafyası 174
Resim 35: Regiomontanus'un basılacak kitaplar listesi 179
Resim 36: Bir deniz haritası yayımcısının gemi kaptanlarına yaptığı çağrı 180
Resim 37: Tycho Brahe kendi reklamını yapıyor: İki otoportre 182
Resim 38: Kepler'in Gözlemevi ve detayın yakın çekimi 186
Resim 39: Kepler'in *Rudolphine Tabloları*'ndan bir sayfa 188
Resim 40: Gezegenlerin hareketi konusunda Kepler'in sunduğu üç rakip kuram 190
Resim 41: Bir Cizvit, astronom Tycho'nun sistemini Kopernik'in sistemine tercih ediyor 193
Resim 42: Galileo ile Kopernik'in 1670 yılı *Index*'ine giren çalışmaları 198
Resim 43: Moxon bir başlık sayfasında kitabını tanıtıyor ve kürelerinin reklamını yapıyor 201
Resim 44: Royal Society'nin İtalyan bilimini desteklemesi 209
Resim 45: Katolikler tarafından yasaklanan kitapların Restorasyon İngiltere'sinde yapılan reklamı 212
Resim 46: Galileo'nun *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar*'ının başlık sayfası 213
Resim 47: "Herakles'in Sütunlarının ötesi" 219

HARİTALAR

Harita 1: Incunabula çağında matbaanın Batı Avrupa'da yayılması 13
Harita 2: Incunabula çağında matbaanın Batı Avrupa'da yayılması 14

Minerva'nın yönetimindeki dökümhane ve matbaa atölyesi

İkinci Baskıya Önsöz

Yayıncımın isteği üzerine bu baskıya "sonsöz" olacak bir inceleme yazdım. Bu inceleme *The Printing Press as an Agent of Change*'in 25 yıl önce yayımlanmasından bu yana gündeme gelen soruları ve konuları ele alıyor; seçme okuma listesine eklenecek, yakın zamanlarda yayımlanmış ama kısaltılmış 1. Baskı'da yer almayan çalışmalara atıflar içeriyor.

Sayfa IV

Prosper Marchand'ın yapıtı *Histoire de l'origine et des premiers progrès de l'imprimerie*'nin iç kapak sayfası (The Hague: Pierre Paupie, 1740). Matbaanın ruhunun Minerva ile Merkür'ün himayesinde cennetten indiği görülüyor. Önce Almanya'ya veriliyor; Almanya da daha sonra (soldan sağa) Hollanda, İngiltere, İtalya ve Fransa'ya veriyor. Matbaanın ruhunun giysisinin Latince, Yunanca ve İbranice harflerle süslü olduğuna dikkatinizi çekerim. Aynı zamanda usta matbaacıların madalyon portrelerine de dikkat ediniz. Almanya, Gutenberg ile Fust'un portresini tutuyor (Peter Schoeffer'ın madalyonu boş), Hollanda'yı Laurens Koster, İngiltere'yi William Caxton, İtalya'yı Aldus Manutius, Fransa'yı da Robert Estienne temsil ediyor. Sorbonne tarafından eleştirildikten sonra Paris'ten Cenevre'ye kaçan Estienne'in tercihi muhtemelen Marchand'ın 1707'de Protestanlığa geçmesinden sonra Paris'i terk edip Lahey'e gitme deneyimini yansıtıyordu. İçinde yer aldığı kitap gibi kompozisyon da yayımcıların ve matbaacıların kendi reklamlarını yaparken kendilerinden öncekileri göklere çıkardıklarını gösteriyor.

Sayfa VIII

Minerva'nın yönettiği dökümhane ile matbaa atölyesi. (Prosper Marchand'ın yapıtı *Histoire de l'origine et des premiers progrès de l'imprimerie*'nin başlık sayfasındaki gravür.) (The Hague: Pierre Paupie, 1740). Gravür, matbaa tekno-

lojisinin Bilgelik Tanrıçası ve klasik mitoloji ile ilişkilendirilerek nasıl yüceleştirildiğini gösteriyor. Makinistlerle kalfaların yaptığı işi putto'lar* yapıyor. Bir putto elinde Ars Artium Conservatrix** düsturunu tutarak matbaanın koruyucu gücünün altını çiziyor.

* Genellikle çıplak, bazen kanatlı olarak resmedilen tombul çocuk. –ç.n.

** Diğer bütün sanatları koruma sanatı. –ç.n.

Giriş

İçtenlikle itiraf ederim ki bu matbaa tarihini yazma girişimiyle yeteneklerimi çok aşan ve boyutlarını başlangıçta pek iyi kavramadığım bir işe kalkışmışım.[1]
Joseph Ames, 7 Haziran 1749

Bu kitabın konusuyla ilgilenmeye ilk olarak 1960'ların başlarında Carl Bridenbaugh'un Amerikan Tarih Kurumu'na başkan seçildiği zaman yaptığı konuşmayı okuduktan sonra başladım. "Büyük Değişim" başlıklı bu konuşma o sıralarda çok moda olan (maalesef hâlâ da çok yaygın) kıyamet habercisi türündeydi.[2] Konuşma, "kontrolden çıkmış bir teknoloji"nin geçmişle bütün bağları kopardığına dair alarm çanları çalıyor ve çağdaş bilim insanlarını bir tür kolektif hafıza kaybının kurbanları olarak resmediyordu. Bridenbaugh'un tarihçilerin karşı karşıya bulundukları durumu tasvir edişi, genelde "insanoğlunun hafızasını kaybetmesine", özelde de "Kutsal Kitap okuma ortak kültürü"nün kayboluşu üzerine yaktığı ağıt, teşhisten çok kendisi bir semptoma benziyordu. Konuşma, günümüzdeki kaygıları bir perspektife oturtma kapasitesinden yoksundu oysa bu kapasiteyi bütün disiplinler arasında en çok tarih araştırmalarının sunabilmesi gerekirdi. Çok daha yakın bir gelişme olan, sadece 500 yaşındaki bir icadın yan ürünü olan "Kutsal Kitap okuma ortak kültürü"nün kaderini bütün Batı uygarlığının kaderiyle özdeşleştirmek tarihsel görünmüyordu. Dahası, Kutsal Kitap okuma Gutenberg'den sonra bile Katolik inancından olan eğitimli Batı Avrupalılar ile Latin Amerikalılar arasında ender görülen bir şey olarak kalmıştı.

Henry Adams ve Samuel Eliot Morison gibi seçkin öncüllerinin geleneğini sürdüren Amerikan Tarih Kurumu'nun başkanı da kendi yaşadığı taşralı Amerikan çocukluğundan giderek uzaklaşma duygusunu bütün Batı uygarlığına yansıtıyor gibiydi. Bireyler yaşlandıkça güvenilmez bir hafızadan kaygı duymaya başlarlar. Ancak tarih mesleğinin karşı karşıya olduğu sorunda kolektif hafıza kaybı bana doğru bir teşhis gibi gelmemişti. Hem benim hem meslektaşlarımın deneyimlerine bakılırsa, daha önce görülmemiş bu tehdidi oluşturan şey unutma değil, hatırlamaydı. Üstümüze o kadar çok yönden, o kadar çok veri öylesine hızlı bir şekilde akıyordu ki, düzen ve ahenk sağlama kapasitemiz kırıl-

ma noktasına gelmek üzereydi (yoksa zaten kırılmış mıydı?). Tarihçiler arasında bir kültür krizi duygusuna yol açan "kontrolden çıkmış" bir teknoloji var idiyse, acaba bunun nedeni yeni görsel-işitsel medya değil de yayınların miktarının artması mıydı?

Bu soruyu enine boyuna tartar ve –şu anda karşı karşıya bulunduğumuz sindiremeyeceğimiz miktarda yayını ve elimizdekileri özümsemenin zorluğu dikkate alındığında– bu konuda daha fazla yayın yapmak veya lisansüstü öğrencilerini yayın yapmaya yönlendirmek doğru mu diye düşünürken, karşıma Marshall McLuhan'ın *The Gutenberg Galaxy*'sinin [Gutenberg Galaksisi]* bir kopyası çıktı. Amerikalı tarihçinin yakınmalarının tam tersine, bu Kanadalı İngiliz edebiyatı profesörü tanıdık tarihsel perspektiflerin kaybından sanki gizli bir zevk alıyor gibiydi. Eski sorgulama biçimlerinin artık geçerli olmadığını ve Gutenberg çağının sona erdiğini söylüyordu. Burada da kültür krizi semptomlarının teşhis kisvesi altında sunulduğunu hissettim. McLuhan'ın kitabı, yeni medyanın yarattığı sorunlara değil de matbu kültürün içerdiği özel sorunlara işaret ediyordu. Yayın çeşidindeki fazlalığın dağınıklığa yol açabileceğine dair ek kanıt sağlıyordu. Bu kitap aynı zamanda, 15. yüzyıldaki iletişim değişikliğinin özel tarihsel sonuçlarıyla ilgili (Kutsal Kitap basımını düşünürken zaten artmış olan) merakımı da kamçıladı. Erken modern dönemdeki entelektüel devrimler hakkında yapılan açıklamalardan uzun zamandan beri tatmin olmuyordum. McLuhan'ın atıfta bulunduğu değişikliklerin bazıları uzun zamandan beri süregelen sorunlarla başa çıkmak için yeni yollar öneriyordu. Ama McLuhan matbaanın gelişmesinin sonuçları hakkında akıllarda bir dizi soru oluşturuyordu. Başka konular araştırılmadan önce bunlara cevap bulmak gerekiyordu. El-yazısından matbu metne geçmenin en önemli sonuçları nelerdi? Bu önemli konu hakkında yazılanları incelemeye başlarken çok büyük miktarda yayını incelemeyi gerektiren zorlu bir işe kalkıştığımı sanıyordum ama şaşkınlıkla gördüm ki danışabileceğim kısacık bir yayın bile yoktu. 15. yüzyıldaki iletişim değişikliğinin sonuçları hakkında henüz kimse bir araştırma yapmamıştı.

Bu konuya çözüm getirmenin birden fazla kitap gerektireceğini kabul ederken aynı zamanda, ne kadar yetersiz de olsa, bir ön çabanın hiç çaba gösterilmemesinden daha iyi olacağını düşünerek on yıl sürecek bir çalışmaya atıldım; bu çalışma esas olarak matbaanın ilk dönemleriyle ve kitabın tarihiyle ilgili özel yayınlarla (heyhat, çok fazlaydı ve hızla artıyordu) tanışmaya adanmıştı. Bilim insanlarının tepkisini görmek ve eleştirilerden yararlanmak için 1968 ile 1971 arasında birkaç makale yayınladım. Kitap boyutundaki çalışmam *The Printing Press as an Agent of Change* 1979 yılında çıktı. 1983 yılında ise genel okuyucu için kısaltılarak adı değiştirildi, illüstrasyonlar eklendi ama dipnotlar çıkarıldı. Dipnotlar bu 2. Baskı'ya yeniden kondu. Bütün atıflara ve kaynaklara ulaşmak isteyen okuyucunun kısaltılmamış baskıdaki bibliyografik indekse başvurması gerekiyor.

---

* *Gutenberg Galaksisi – Tipografik İnsanın Oluşumu*, çev. Gül Çağalı Güven, 1. Baskı, İstanbul: YKY, 2001. –ed.n.

Konuyu iki kısımda ele alıyorum. 1. Kısım, Batı Avrupa'da elyazısından matbu metne geçişe odaklanıyor ve iletişim devriminin ana özelliklerini kapsam dışı tutmaya çalışıyor. 2. Kısım, iletişimdeki değişiklik ile geleneksel olarak Ortaçağ'dan erken modern döneme geçişle bağlantılandırılan diğer gelişmeler arasındaki ilişkiyi ele alıyor (Kültürel ve entelektüel hareketler üzerine odaklanıp politik hareketlerle ilgili sorunları bir başka kitaba ayırdım). Dolayısıyla, 2. Kısım yabancısı olmadığımız gelişmeleri ele alıyor ve onları yeni bir bakış açısıyla incelemeye çalışıyor. Ancak 1. Kısım tanıdık olmayan bir alanı kapsıyor – kitap tarihi konusunda uzman olanlar hariç çoğu tarihçi için tanıdık olmayan, en azından (Fransız Devrimi ile erken 19. yüzyıl Fransız tarihi alanında uzman olan) bu tarihçiye de özellikle yabancı gelen bir alanı kapsıyor.

Yabancısı olduğum bu alanı incelemeye çalışırken her acemi gibi ben de ilk bakışta oldukça basit görünen bir şeyin içine girdikçe giderek daha karmaşıklaştığını, cahil olduğum alanları öğrenmeyi bitirmeden önümde bilmediğim yeni alanların açıldığını gördüm. Uzun süre üzerinde çalışılan bir projede olmasının beklenebileceği gibi, ilk görüşlerin yerini ikinci görüşlerin alması hatta üçüncü görüşlerin bile gözden geçirilmesi gerekti. Özellikle matbaanın koruyucu gücü (özel önem verilen ve dolayısıyla kitapta sürekli değinilen bir temadır bu) hakkında yazarken hâlâ gelişme halinde olan görüşleri bu kadar değişmez ve kalıcı bir biçimde sunmanın akılcı olup olmadığını düşünmeden edemiyorum. Okuyucu burada söylenenlerin nihai değil değişebilir olduğunu aklında bulundurmalı. Bu kitap kesin ve nihai bir metin olarak değil, uzun bir deneme yazısı olarak okunmalı.

Okumaya başlarken şu da göz önünde bulundurulmalı: Bu kitap (sadece onu olmasa da) öncelikle matbaanın yazılı belgeler ile zaten okuryazar olan seçkinlerin görüşleri üzerindeki etkilerini ele alıyor. Tartışma, sözlü kültürden okuryazar kültüre değil, bir tür okuryazar kültürden bir başka türe geçiş üzerine odaklanıyor. Bu noktayı özel olarak vurgulamak gerekiyor çünkü bu haliyle günümüzdeki trendlere ters düşüyor. Tarihçiler iletişim konusuna değindiklerinde kendi araştırma alanlarının, arkeoloji ve antropolojinin tersine, yazılı belge bırakmış toplumlarla sınırlı olduğunu belirtirler. Alanların tanımlanmasında bu yazılı belgelerin aldığı özel biçim, herhangi yazılı bir belge bırakılıp bırakılmadığı konusundan daha az önemli kabul ediliyor. Bu önemli konuya gösterilen ilgi yakın zamanlarda, bir yandan Afrika tarihçileri, diğer yandan da Batı uygarlığıyla ilgilenen sosyal tarihçilerden kaynaklanan ve alanın eski tanımlarına yapılan çift yönlü bir saldırıyla artmıştır. Afrika tarihçileri yazılı belge sunma gerekliliğine karşı çıkma mecburiyetinde kalıyorlar. İkinci gruptaki tarihçiler ise bu gerekliliğin, Batı Avrupa halklarının çok büyük bir çoğunluğunu göz ardı etmeyi teşvik ederken, dikkati az sayıda kültürlü elitin davranışı üzerine odaklamasına itiraz ediyorlar. Kendilerini "ifade edemeyenler"in (bazen konuşkan oldukları halde okuryazar olmayan insanlara böyle denmektedir) tarihinin yol açtığı sorunların üstesinden gelmek için, çoğunlukla Afrika uzmanları ve antro-

pologlarla ortaklaşa yeni yaklaşımlar geliştiriliyor. Bu yeni yaklaşımlar, sadece eski bir seçkinci dengesizliği ortadan kaldırmak için değil, aynı zamanda Batı tarihi araştırmalarına birçok yeni boyut katacağı için yararlıdır. Günümüzde araştırılan birçok yeni alandan sadece birkaçı olan demografik ve iklimsel değişiklik, aile yapısı, çocuk büyütme, suç ve ceza, festivaller, cenaze törenleri ve yiyecek isyanları gibi alanlarda yapılan çalışmalar tarihsel anlayışı kesinlikle zenginleştirecek ve derinleştirecektir.

Ancak günümüzün modası olan "aşağıdan gelen tarih" birçok amaç için yararlı olmasına karşın, bu kitabın amaçlarının anlaşılabilmesi için pek uygun değil. Hem bir antropolog hem sömürgeleşme öncesi Afrika tarihçisi olan Jan Vansina, "sözlü geleneğin yazılı tarihle ilişkisi"ni araştırırken, doğal olarak, müstensihler tarafından üretilen yazılı tarih ile matbaadan sonraki yazılı tarih arasındaki farkı atlıyor.[3] Batı Avrupalı tarihçiler matbaanın popüler kültür üzerindeki etkisini araştırırken, doğal olarak, dikkatlerini sözlü halk kültüründen matbu halk kültürüne geçişe odaklıyorlar. Her iki durumda da dikkatler bu kitabın sonraki bölümlerde inceleyeceği konulardan uzaklaşıyor. Böyle derken okuryazarlığın yayılmasının tamamen göz ardı edileceğini söylemiyorum. Yerel dile yapılan çevirilerin ve popülerleştirmenin gündeme getirdiği yeni konular Bilgi Toplumu'nun (Commonwealth of Learning) içinde ve dışında önemli yankılara neden oluyordu. Ancak bu kitabın ana odak noktasını, okuryazarlığın yayılması değil, matbaanın *Bilgi Toplumu'nda yazılı iletişimi* nasıl değiştirdiği oluşturuyor. Kitap temelde Latince okuyan profesyonel* seçkinlerin popüler *olmayan* (günümüzde de moda olmayan) "yüksek" kültürünün kaderini inceliyor.

Aynı zamanda çalışma alanımı modası geçmiş bir şekilde dar tutarak Batı Avrupa'daki birkaç ülkeyle sınırlı kalmayı gerekli gördüm. Dolayısıyla, bu kitapta "matbu kültür" terimi özel ve dar bir Batılı anlamda kullanılıyor: Batı'da Gutenberg sonrası gelişmelere değinirken, bunların Asya'daki Gutenberg öncesi gelişmelerle olası alakasını bir kenara bırakıyor. Sadece Asya'da meydana gelen daha eski gelişmeler değil, Doğu Avrupa'da, Yakındoğu'da ve Yeni Dünya'da meydana gelen daha sonraki gelişmeler de hariç tutuluyor. Bazen olası karşılaştırma perspektifleri sunuluyor ama sadece Batı Hıristiyanlığına özgü gibi görünen bazı özelliklerin önemini ortaya çıkarmak için. Çok eski bilgiler bu yeni aracın kullanılma amaçlarını etkilediği ve elle çoğaltarak yayma ile matbaayla çoğaltarak yayma arasındaki fark zihinsel olarak yüzyılları aşmadan görülemeyeceği için, kronolojik sınırlar konusunda coğrafi sınırlar konusunda olduğumdan çok daha esnek olmak zorunda kaldım. Birikimin ve kademeli değişimin etkilerini görmek için geleceğe bakarak arada sırada İskenderiye Müzesi'ne ve Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki uygulamalara uzandım; birden fazla kez Ortaçağ'daki elyazılarında ve kitapçı dükkânlarında durakladım.

---

* Yazar "profesyonel" sözcüğünü "meslek sahibi" anlamında kullanıyor –ç.n.

Son bir şey daha söylemek gerekiyor. Kitabımın kısaltılmamış baskısının adının da işaret ettiği gibi, matbaayı, Batı Avrupa'daki değişikliklerin, bırakın *tek* aktörü olmayı, en önemli aktörü bile değil, sadece aktörlerinden *biri* olarak görüyorum. Bu ayrımları yapmak gerekli çünkü herhangi bir yeniliğin meydana getirdiği etkileri araştırma fikri, açıklamaların tek bir nedene dayandırıldığı veya indirgemeciliğe ve teknolojik determinizme yatkın olunduğu kuşkusunu uyandırıyor.

Tabii, bir önsözde söylenen bu tür şeylere pek fazla önem atfetmemek gerekiyor; bu sözler ancak kitabın tamamında doğrulandığı zaman inandırıcı olur. Yine de amacımın, tarihsel anlayışı fakirleştirmek değil zenginleştirmek olduğunu ve tek bir değişkene dayandırılan açıklamaların bu amaca ters düştüğünü düşündüğümü en baştan açıkça söylemek doğru olacak. Değişimin *bir* aktörü olarak matbaa, bütün Avrupa'da bilim dünyası tarafından kullanılan veri toplama, depolama ve kurtarma yöntemlerini ve iletişim ağlarını değiştirdi. Özel etkileri olduğu için matbaaya özel ilgi göstermek gerekiyor. Bu kitapta bu etkileri anlatmaya ve aynı dönemde meydana gelen diğer gelişmelerle nasıl ilintilendirilebileceğini göstermeye çalışıyorum. Diğer gelişmelerin *sadece* bir iletişim değişimine *indirgenebileceği* fikri bana saçma geliyor. Ancak bu gelişmelere böyle bir değişimle yeni bir yön verildiğini ortaya çıkarmak önemli. Revizyonistlerle aynı görüşü paylaşıp mevcut egemen yorumlara karşı memnuniyetsizliğimi ifade etme nedenim, tarihsel değişimin bugüne kadar ihmal edilmiş bir boyutuna daha fazla yer açmak içindir. Çok değişkenli geleneksel açıklamalara karşı çıktığımda (ki bunu birkaç kez yapıyorum) bunu, birçok değişkenin yerine tek bir değişken koymak için değil, uzun zamandan beri var olan birçok değişkenin neden birbirleriyle yeni şekillerde etkileşime girdiklerini açıklamak için yapıyorum.

Belli bir teknolojik yenilikle ilgili iddialar çok ileri götürüldüğünde tarihsel perspektifleri korumanın zor olduğu kesinlikle doğru. Ancak bu, insanın ayrımcılık yapması ve farklı iddiaların görece önemini tartması gerektiği anlamına geliyor. Önemli yenilikleri göz ardı etmek aynı zamanda perspektifleri de çarpıtabiliyor. İletişimdeki değişimi uzun süre ihmal etmenin zaman geçtikçe perspektiflerin daha da çarpıtılmasına yol açtığına inanıyorum.

***

Bu kitap üzerine çalıştığım dönemde kısmi destekte bulunan çeşitli kurumlara şükran borçluyum. Başlangıçta Ann Arbor'daki Michigan Üniversitesi ve John Simon Guggenheim Memorial Foundation yardım etti. Kitap, ben Stanford'da Center for Advanced Study in Behavioral Sciences'ta öğretim üyesi olarak çalışırken tamamlandı; burada da desteği National Endowment for the Humanities (Grant FC-20029-82) ve Andrew W. Mellon Foundation sağladı.

I

BATI'DA MATBU KÜLTÜRÜN DOĞUŞU

1
Kabul Edilmemiş Bir Devrim

15. yüzyılın sonlarında yazılı malzemelerin çoğaltılması işi müstensih (copyist) masasından matbaacının atölyesine taşınmaya başladı. Bütün bilim dallarında devrime yol açan bu değişim özellikle tarih bilimi için önemliydi. Tarihçiler o zamandan beri Gutenberg'in icadına müteşekkirdirler; kartotek kullanımından prova baskıları okumaya kadar, baskı işleri tarihçilerin işine baştan sona dahil olmuştur. Tarihçiler genellikle önemli değişiklikleri araştırmaya istekli oldukları ve söz konusu değişim kendi meslek koşullarını değiştirdiği için insan bu değişimin bütün olarak tarihin ilgisini çekmesini bekliyor. Oysa tarihyazımı alanında yapılacak bir araştırma bunun tersinin doğru olduğunu gösterecektir. Kleio'nun elinde bir elyazması rulo tutması simgesel bir öneme sahiptir. Yeni atölyelere yöneliş o kadar göz ardı edilmiştir ki, 500 yıl sonra bile tarih perisi hâlâ dışarıda durmaktadır. Bir sosyolog, "Tarih, bilgiyi insanlar arasında yayan yeni araçların icadının toplum üzerindeki yıkıcı etkisine tanıklık eder. Yazının ve daha sonra da matbaanın gelişmesi bunun örnekleridir"[1] diye yazıyor. Oysa makale ve kitap yazan kanlı canlı tarihçilerin geçmişe tanıklık ettiklerinde, matbaanın gelişiminin toplum üzerindeki etkisini, yıkıcı olmak bir yana, şaşılacak derecede önemsiz saydıkları görülür. Son beş yüzyıl boyunca meydana gelen gelişmeler üzerine yapılan birçok araştırmada bu konudan hiç söz edilmemektedir.

Matbaanın tarihi ve ilgili konularda hiç kuşkusuz çok fazla ve giderek çoğalan miktarda araştırma var. Bu araştırmaların bir sentezini yapan ve bazı kısımlarını özetleyen birkaç kitap yayımlandı. Rudolf Hirsch, Gutenberg'i izleyen yüzyıl boyunca "basma, satma ve okuma" konularında çıkan sorunları inceliyor. Febvre ile Martin'in çıkardığı daha kapsamlı ve daha iyi düzenlenmiş bir kitap matbaanın ilk 300 yılını kapsıyor; bu kitap, "insanlığın gelişimi"ne adanmış Fransızca bir serinin parçasıdır ve yakın geçmişte İngilizceye çevrilmiştir.[2] Çok daha geniş kapsamlı olan ve "500 yılı" inceleyen bir çalışma da Steinberg'ün inanılmaz derecede özlü yarı popüler araştırmasıdır. Üç kitap da dağınık haldeki birçok araştırmadan alınan verileri özetliyor. Bu verilerin geniş

kapsamlı tarihsel anlamlarına zaman zaman atıfta bulunulsa da bu anlamlar hiçbir zaman açık ve ayrıntılı bir şekilde belirtilmiyor. *New Cambridge Modern History*'nin matbaayla ilgili bölümünde olduğu gibi, bu araştırmaların içerikleri de ender olarak insanlığın evriminin diğer yönlerini ele alıyor.

Steinberg'e göre, "Matbaanın tarihi genel uygarlık tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır."[3] Maalesef bu ifade insan ilişkilerinin seyriyle ilgili muhtemelen doğru olmasına rağmen, mevcut haliyle yazılı tarihe uygulanamaz. Matbaanın tarihini ele alan araştırmalar, bırakın başka çalışmalarla birleştirilmeyi, diğer tarih literatüründen yapay bir biçimde soyutlanmıştır. Kuramsal olarak, bu çalışmalar birçok alanı etkileyen bir konunun merkezinde bulunuyor. Gerçekte ise başka alanlarda çalışan araştırmacılar bu çalışmalara nadiren başvuruyor; muhtemelen bunun nedeni diğer alanlarla ilgilerinin hâlâ belirgin olmamasıdır. "Matbaanın icadının ve yayılmasının Batı uygarlığının üzerindeki etkisinin tam olarak ne olduğu bugün bile yoruma açıktır."[4] Bu görüş, durumu olduğundan daha iyi gösteriyor. Araştırmacıların başka çalışmalar yürütürken yararlanabilecekleri, eksik veya tahmini bile olsa, çok az yorum var. Matbaanın etkileri çok az ihtilafa yol açmıştır; bunun nedeni, konuyla ilgili görüşlerin uyuşması değil, açık ve sistematik bir şekilde hiçbir görüş ileri sürülmemiş olmasıdır. Köklü değişiklikler söz konusu olduğunda hemfikir olanlar da hiçbir zaman bu değişikliklerin tam olarak neler olduğunu söylemiyorlar.

Steinberg, "Ne siyasi, yapısal, dini ve ekonomik olaylar ne sosyolojik, felsefi ve edebi akımlar matbaanın onlar üzerindeki etkisi hesaba katılmadan anlaşılabilir"[5] diye yazıyor. Bütün bu olaylar ve akımlar, onları daha iyi anlamak isteyen araştırmacılar tarafından kuşaklar boyunca çok dikkatli inceleniyor. Eğer matbaanın onların üzerinde herhangi bir etkisi olduysa, bu etki neden genellikle dikkate alınmıyor, tartışılması bir yana, neden nadiren akla getiriliyor? Matbaanın yarattığı etkilerin aşikâr olmadığına işaret etmek için bile bu soruyu sormaya değer. Günümüzde değişik alanlarda araştırma yapan bilim insanları bu etkilerle karşı karşıya kaldıklarında onları fark etmiyorlar. Bu etkileri saptamak ve ana hatlarıyla veya bir başka biçimde sergilemek o kadar kolay değil.

Matbaanın insan hayatının siyasi, ekonomik, felsefi ve diğer alanlarındaki etkisine atıfta bulunurken Steinberg gibi yazarların akıllarında ne olduğu açık değil. En azından kısmen matbu ürünlerin tüketimiyle veya değişmiş zihinsel alışkanlıklarla bağlantılı dolaylı sonuçlara işaret ediyormuş gibi görünüyorlar. Doğal olarak bu tür sonuçların çok büyük tarihsel önemi var ve bunlar insani girişimlerin çoğu biçimini etkiliyor. Yine de onları tam olarak tarif etmek hatta ne olduklarını kesin olarak belirlemek zor. Kitap üretim yöntemlerinin 15. yüzyılın ortalarından sonra nasıl değiştiğini anlatmak veya artan üretimin oranı hakkında tahminde bulunmak ile okuryazar seçkinlerin çok daha fazla sayıda veya çeşitte yazılı belgeye erişim sağlayabilmesinin eğitim, düşünme ve algılama şekillerini nasıl etkilediğine karar vermek arasında büyük fark var. Benzer şekilde, standartlaştırmanın matbaanın bir sonucu olduğunu göstermek

ile kanunların, dillerin veya zihinsel yapıların tek tip metinlerden nasıl etkilendiklerine karar vermek arasında da büyük fark var. Günümüzde bile, yaşayan deneklerden elde edilen bütün verilere ve kamuoyu analistlerinin, anketörlerin veya davranış bilimcilerin bütün çabalarına rağmen, matbu malzemeye erişimin insan davranışını nasıl etkilediği konusunda hâlâ çok az şey biliyoruz (Yakın geçmişte pornografiyi sansürleme konusunda yapılan tartışmalar bu konuda ne kadar bilgisiz olduğumuzu gösteriyor). Yok olmuş bilinç biçimlerini yeniden oluşturmaya çalışan tarihçiler bu tür sorunları ele alma konusunda özellikle dezavantajlı durumdalar. Öğrenme süreçlerini, davranışları ve beklentileri etkileyen değişiklikler hakkındaki kuramlar hiçbir şekilde kolayca sınanabilecek veya geleneksel tarih anlatılarına entegre edilebilecek basit ve anlaşılır formülasyonlara uygun değil.

Elyazısından matbu metne geçişin yarattığı daha dolaylı etkilerden bazılarının yol açtığı sorunların üstesinden muhtemelen hiçbir zaman tam anlamıyla gelinemeyecek. Ancak yol üstünde başka engeller olmasa, bu tür sorunlarla çok daha doğrudan yüzleşmek mümkün olabilir. Kaydedilmesi gereken geniş kapsamlı etkiler arasında hâlâ günümüzdeki gözlemleri etkileyen ve bütün bilim insanları üzerinde çok büyük etkisi olanlar bulunmakta. Dolayısıyla, matbu malzemeye kesintisiz erişim tarihçinin kendi mesleğini yapabilmesi için bir önkoşuldur. Kendi gözlemlerimize böylesine derinlemesine giren süreçleri gözlemlemek zor oluyor. Örneğin, matbaanın yol açtığı değişiklikleri değerlendirmek için onun icadından önceki koşulları incelememiz gerekiyor. Ama müstensihlik kültürünün koşulları sadece bir matbaa örtüsünün arkasından gözlemlenebiliyor.

Antropolojik bulgularla azıcık bir tanışıklık veya okul öncesi çocukları şöyle bir gözlemlemek bile sözlü ve yazılı kültürler arasındaki uçurumu bize hatırlatmada yeterli olabilir. Zaten birçok araştırma da yazılı söze ve bunun karşısında sözlü söze dayanarak şekillenen zihniyetler arasındaki farkı aydınlatmıştır. Mevcut deneyimlerimizle sadece elle çoğaltılmış metinlere bağımlı okuryazar seçkinlerin deneyimleri arasındaki uçurumu anlamak ise çok daha zor. Günümüzde, bizim veya Batı dünyasında yaşayan herhangi bir canlının deneyiminde buna benzer hiçbir şey yok. Dolayısıyla, müstensihlik kültürünün koşullarının, tarih kitapları ve başvuru kaynakları kullanılarak, yapay olarak yeniden oluşturulması gerekiyor. Ancak bu kitaplar böyle bir araştırmanın nesnesini ortaya koymaktan çok, onu gizlemeye yatkın oluyor. Müstensih temaları ileri taşınıyor, matbaa sonrası eğilimler geçmişe götürülüyor; bu da elle çoğaltma üstüne kurulu belirgin bir okuryazarlık kültürünün varlığını gözümüzde canlandırmamızı zorlaştırıyor. Matbaa öncesi döneme egemen olan yazılı iletişim sistemini tanımlayan, üzerinde anlaşmaya varılmış tek bir terim bile bulunmuyor.

Birbirinin tıpatıp aynısı haritalarla erken dönemde yapılan denizaşırı yolculukların izini sürmeleri istenen okul çocukları, o yolculukların yapıldığı dönemde tek tip dünya haritalarının bulunmadığına dikkat etmeyebilirler. Elyazmalarını birleştirerek en özgün baskıyı ortaya çıkarmak için giderek geliştirilen tek-

nikler kullanılması da daha ileri düzeyde bir dikkatsizliği teşvik ediyor. Her yeni baskı bize, belli bir elyazmasının nasıl yazıldığına ve çoğaltıldığına dair o güne kadar bildiklerimizden daha fazla şey anlatıyor. Aynı şekilde, her yeni baskı, elinde danışabileceği sadece bir tane elle yazılmış kopya bulunan, bu kopyanın yazıldığı yere veya tarihine, başlığına ve yazarına dair bir ipucu bulunmayan bir araştırmacıya bu elyazmasının nasıl göründüğünü hayal etmemizi daha zorlaştırıyor. Tarihçiler elyazmaları ile matbu metinleri ayırt etme konusunda eğitim almışlardır ama böyle bir ayrımın hayal bile edilemediği bir zamanda elyazmalarının nasıl göründüğünü aynı özenle düşünme konusunda eğitilmemişlerdir. Aynı şekilde, modern tarih kitaplarındaki olayları ve tarihleri iyice bellemek için ne kadar çok eğitilirsek, çeşitli yazılı belgelere erişimleri olan ama bir örnek kronolojilerden, bir örnek haritalardan ve günümüzde herkesin kullandığı diğer tüm başvuru kaynaklarından yoksun elyazması araştırmacılarının karşı karşıya kaldıkları zorlukları takdir etmemiz o kadar güç oluyor.

Dolayısıyla, matbaanın icadından önceki koşulları yeniden oluşturma çabaları bilimsel bir çıkmaza yol açıyor. Yeniden oluşturma, matbu malzemeden yardım almayı gerektiriyor, bu da bu malzemelerin var olduğu zamandan önceki koşulların algılanmasını bulanıklaştırıyor. Bu çıkmaz, sayısız belge inceledikten sonra o dönemlerle ilgili gerçek bir "his" geliştirmeyi başaran duyarlı bilim insanları tarafından kısmen çözümlendiğinde bile, yeniden oluşturma çabaları hâlâ can sıkıcı biçimde eksik kalmaya mahkûm.

Müstensihlik kültürünün yapısı o kadar dalgalanma gösteriyordu, o kadar istikrarsız ve çok biçimliydi ki uzun döneme yayılmış çok az trend takip edilebiliyor. Antik Roma kitabevlerinin civarındaki, İskenderiye Kütüphanesi'ndeki veya bazı Ortaçağ manastırları ile üniversite kentlerindeki koşullar okuryazar seçkinlerin oldukça gelişmiş bir "kitabi" kültür geliştirmelerini mümkün kılıyordu. Ancak bütün kütüphane koleksiyonları azalmaya mahkûmdu ve bütün elyazması metinler çoğaltıldıktan sonra zaman içinde bozulma eğilimi gösteriyordu. Dahası, bazı geçici özel merkezler dışında, müstensihlik kültürünün yapısı o kadar zayıftı ki okuryazar seçkinler bile sözlü aktarıma çok fazla bel bağlıyorlardı. Müstensih odalarında (*scriptoria*) kitap çoğaltmaya dikte yöntemi hâkim olduğu ve edebi yapıtlar yüksek sesle okunarak "yayımlandığı" için, kitabi bilgiye bile konuşulan söz hâkimdi ve bu durum, günümüzde tam bir karşılığı olmayan yarı sözlü, yarı yazılı melez bir kültür yaratmıştı. Matbaa öncesinde yayın sözcüğünün ne anlama geldiği ya da müstensihler çağında mesajların nasıl iletildiği sorularına genel bir cevap vermek mümkün değil. Bulgular kaçınılmaz bir şekilde, zamana ve mekâna bağlı olarak çok büyük farklılıklar gösteriyor. Çelişkili yargılar özellikle –kâğıdın yaygınlaştığı ve okuryazarların kendi kâtipliklerini yaptıkları dönem olan– matbaanın icadından önceki son yüzyılla ilgili artma eğilimi gösteriyor.

Ellerinde bölük pörçük kanıtlar bulunan *incunabula** uzmanları, ilk matbaacıların kullandıkları yöntemlerin ayırt edici özelliğinin de benzer bir tek tiplilik

---

* 1500 yılından önce basılmış kitaplara verilen ad. –ç.n.

Iodoci Ba. Aſcenſii. ut boni iuuenes ad litterarū ſtudia feruētius incūbāt cohortatio: cū ḡdā huius opis & clariſſimi uiri Iohānis de trittenhem abbatis ſpanhē cōmēdatiūcula.

Resim 1: Ortaçağ müstensihi dikte alıyor; J. Badius'un şirketi için hazırlanan ahşap baskı reklamdan, Ockhamlı William'ın kitabı Dialogus *'tan alınmıştır (Lyons: J. Trechsel, yak. 1494). John Ehrman'ın izniyle Graham Pollard ve Albert Ehrman'ın kitabı* The Distribution of Books by Catalogue to AD 1800 *(Cambridge: The Roxburghe Club, 1965) adlı kitaptan alınmıştır.*

eksikliği olduğunda ısrar etme eğilimi gösteriyorlar. İlk matbaalarla ilgili genelleme yapmak hiç kuşkusuz tehlikelidir; modern standart baskıların üretimini uzak geçmişe yansıtma konusunda dikkatli olmak gerekiyor. Ancak müstensihliğin son yüzyılı ile Gutenberg'den sonraki ilk yüzyıl arasında bulunan büyük bir farkı bulanıklaştırma konusunda da dikkatli olmak gerekiyor. Erken dönem matbu kültürü, çeşitliliğini ölçmemize yetecek kadar bir örnektir. Baskı sayısını tahmin edebiliyoruz, ortalamalar alabiliyoruz, trendleri izleyebiliyoruz. Örneğin, *incunabula* çağında (yani 1450 ile 1500 yılları arasında) üretilmiş bütün matbu malzemenin sayısını kabaca tahmin edebiliyoruz. Aynı şekilde, "ortalama" bir baskının 200 ile 1000 kopya arasında değiştiğini söyleyebiliyoruz. Müstensihlik kültürünün son 50 yılı için karşılaştırma yapabileceğimiz bir rakam bulunmuyor. Hatta hiç rakam yok. 1400 ile 1450 yılları arasında "ortalama baskı" sayısı kaçtır? Neredeyse saçma sayılacak bir soru. Bir elyazmasının kopyaları için kullanıldığında "baskı" terimi anakronik oluyor.

Müstensihlerin ürettikleri kitapların sayısını tahmin etmenin zorluğundan anlaşılacağı gibi, miktar belirlemek müstensihlik kültürünün koşullarına uygun değil. Floransalı bir elyazması kitap satıcısının anıları temel alınarak verilen üretim rakamlarının hiç güvenilir olmadığı ortaya çıkmıştır. 15. yüzyıl Floransa'sı, değil Alpler'in ötesindeki ülkelere, diğer İtalyan merkezlerine (örn. Bolonya'ya) bile pek benzemez. Ama zaten hiçbir ülke tipik değildir. "Tipik" bir kitap satıcısı, müstensih, hatta elyazması bile yoktur. Seküler kitap üreticileri ile son derece karmaşık oldukları için pazarların yol açtığı sorunları bir kenara bıraksak ve sadece matbaanın icadından hemen önceki dönemin din adamlarının ihtiyaçlarını göz önünde bulundursak bile, yine de inanılmaz bir yöntem çeşitliliğiyle karşı karşıya kalıyoruz. Farklı tarikatların kitap temini farklılık gösteriyordu; dilenci rahiplerin uygulamaları keşişlerinkinden farklıydı. Papalar ve kardinaller çoğunlukla İtalyan *cartolai*'nin [kırtasiyeciler] "çeşitli faaliyetleri"nden yararlanıyorlardı; vaizler kendi vaaz antolojilerini yapıyorlardı; yarı seküler tarikatlar halk için okuma-yazma kitapları ve ilmihaller hazırlıyorlardı.

Sahneyi matbaanın icadına hazırlamaya çalıştığımızda, ortalama bir üretim miktarının veya tipik bir uygulamanın olmaması önümüzde bir engel oluşturuyor. Örneğin, matbaa devrimini ilk kez tanımlamaya çalıştığımda söylediğim, basit gibi görünen bir ifadeyi ele alalım. 15. yüzyılda kitap üretiminin müstensih odalarından matbaa atölyelerine taşındığını ileri sürmüştüm. Bu iddiam, daha önce gerçekleşen müstensih odasından yayınevlerine taşınmayı dışladığı gerekçesiyle eleştirilmişti. 12. yüzyılda manastır müstensihlerinin yerini seküler yayıncılar almaya başlamıştı. Üniversitelerdeki öğretim üyeleri ile dilenci tarikatların ihtiyacı olan kitaplar bir "eve iş verme" (putting-out)* sistemiyle temin ediliyordu. Artık kitapları çoğaltanların hepsi tek bir odaya toplanmıyor, metnin değişik kısımları üzerinde çalışıyorlardı, kitapçı da üretilen parça (*piece*) başına ödeme yapıyordu (o yüzden buna "pecia" [parça başı] sistemi deniyordu). Dolayısıyla, beni eleştiren kişiye göre, kitap üretimi, matbaanın icadından üç yüzyıl önce müstensih odasından çıkmıştı.

Bu itiraz üzerinde daha fazla düşünmeye değer. Hiç kuşkusuz 12. ve 13. yüzyıllarda üniversite kentlerinde ve diğer şehir merkezlerindeki seküler yayıncılığın gelişmesine önem vermek gerekiyor. Keşişlerin günahlarının kefareti olarak ücret almadan yaptıkları çalışma ile kilise mensubu olmayan kopyacıların ücret karşılığı yaptıkları çalışma arasındaki karşıtlık önemlidir. Yakın tarihli araştırmalar, "eve iş verme" sisteminin kullanımını vurgulamakta ama aynı zamanda yayıncı dükkânlarına bağlı seküler müstensih odalarının mevcudiyetiyle ilgili uzun zamandır süren varsayımlara karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla, müstensih odası terimini, Ortaçağ'ın sonlarındaki koşullar için geçerli olacak şekilde kullanma konusunda özellikle dikkatli olunmalıdır – hem de kitabımın ilk baskısında benim gösterdiğimden daha fazla dikkat göstermek gerekiyor.

---

* Putting-out sistemi, geleneksel el üretimi ile modern sınai üretim tarzı arasında bir geçiş üretim şekli olarak değerlendirilebilir. Bu düzenlemede tüccar hammaddeyi temin eder ve çeşitli kişilere/hanelere (zanaatkâr/köylü) dağıtır, ücreti de parça başı esasına göre öderdi. –ed.n.

Ancak öte yandan, özel kurumsal ihtiyaçları karşılamak için kitapların hızla çoğaltıldığı 12. yüzyıl Paris'inde, Oxford'unda, Bologna'sında ve diğer üniversite kentlerinde ortaya çıkan eğilimleri gereğinden fazla vurgulama konusunda da dikkatli olmak gerekiyor. Müstensihleri kontrol altında tutmak için üniversitelerin koyduğu kuralları –bırakın üniversiteli olmayan müşterilere hizmet eden kitapçıları– üniversite yayıncılarını kapsayacak şekilde genişletme konusunda dikkatli olmak gerekiyor. 13. yüzyılın oldukça açık olan uygulamalarının 14. yüzyılın sonlarında bulanıklaştığını da unutmamak gerekiyor. 1350 ile 1450 yılları arasında –sahnemizin kurulumunda çok önemli olan yüzyılda– koşullar son derece karmaşıktı ve modası geçmiş bazı alışkanlıklar yeniden canlanmıştı. Örneğin, manastırlardaki müstensih odaları "son altın çağı"nı yaşıyordu.

Müstensih odalarının matbaanın ilk günlerine hatta daha sonrasına kadar manastırlardaki mevcudiyetlerini sürdürmüş olması, matbaanın ilk dönemlerini anlatan kitaplarda sıklıkla bir ilginçlik olarak anılan bir risalede (Johannes Trithemius'un *De Laude scriptorum*'u) çok ilgi çekici bir şekilde anlatılıyor. Bu risalede Sponheim Manastırı'nın başrahibi keşişlerine kitap kopyalamayı hararetle tavsiye etmekle kalmıyor, aynı zamanda keşişlerin neden "matbaa icat edildiği için kitap kopyalamayı bırakmamaları gerektiğini" açıklıyordu. Trithemius, boş elleri meşgul etmek, çalışkanlığı, dine bağlılığı ve Kutsal Kitap okumayı teşvik etmek gibi çeşitli tezlerin yanı sıra, biraz mantıksız bir biçimde parşömene yazılan söz ile kâğıda basılan sözü karşılaştırıyor, birincisinin varlığını bin yıl sürdüreceğini, ikincisinin ömrünün ise daha kısa olacağını söylüyordu. Kopyacıların bazen kâğıt (ve kazınmış parşömen) kullandığına veya özel bir matbu baskı için deri kullanıldığına değinmiyordu. Bir Hıristiyan âlimi olarak başpapazın, kolay bozulabilir papirüsle dayanıklı parşömeni karşılaştıran eski yazılara aşina olduğu açıktı. İleri sürdüğü tezler özellikle keşişler için uygun görünen bir el işçiliği türünü koruma kaygısını gösteriyor. Tutkulu bir kitapsever olarak ve eski uyarıların ışığında, kâğıt kullanımının artmasından gerçekten kaygı duyup duymadığı tartışılır. Ancak faaliyetleri, bir yazar olarak el işini matbaa işine tercih etmediğini açıkça gösteriyor. Önemli yapıtlarında olduğu gibi, *De Laude scriptorum*'u da hemen bastırmıştı. Hatta Mainz'daki bir matbaayı o kadar sık kullanıyordu ki oraya Sponheim Manastırı Basımevi demek mümkündü."[6]

Sponheim Manastırı başrahibinin 1494'te müstensih odasından matbaaya yaptığı yolculuktan önce bile, Köln'deki Saint Barbara Manastırı'ndaki keşişler, sessizlik yemini etmiş bir tarikat olarak "elleriyle" vaaz etme çabalarını yaymak için yerel matbaalarla çalışmaya başlamışlardı. Birçok kaynakta belirtildiği gibi, aynı şey sadece Carthusian (Şartrö) keşişleri arasında değil, Köln dışında da yaşandı. Geliştirilmiş bazı Benedikten tarikatları da yerel matbaacılara iş veriyordu, bazı durumlarda da manastır basımevlerini keşişler ve rahibeler işletiyorlardı. Bu kapitalist girişimin kutsal mekânlara girmesinin önemi kesinlikle daha fazla incelemeyi hak ediyor. Dolayısıyla, "müstensih odasından matbaaya" formülünü tamamen reddetmek, bu formülü her şeyi içine alacak biçimde uy-

gulamak kadar sakıncalı. 12. yüzyılda kitap üretimini etkileyen değişikliklerin önemini kabul ederken, bunları 15. yüzyılda meydana gelen "kitap devrimi"yle eşdeğer tutmamalıyız. Kitap devrimi, daha önceki gelişmenin tersine, kümülatif ve geri döndürülemez bir şekil aldı. Gutenberg'den önceki yüzyılda manastır müstensih odasının yeniden canlanışı, türünün son canlanışıydı.

2
Başlangıçtaki Değişimi Tanımlamak

> İcatların gücünün, etkisinin ve sonuçlarının en çok antik dünyada bilinmeyen matbaa, barut ve pusulada belirgin olduğunu kabul etmeliyiz. Bu üç icat bütün dünyanın görünümünü ve durumunu değiştirmiştir.
>
> Francis Bacon, *Novum Organum*, Aforizmalar 129

Bacon'ın tavsiyesine neden başkalarının uyması gerektiği üzerinde kafa patlatmak insanın bu tavsiyeye kendisinin uymaya çalışmasından muhtemelen daha az yararlıdır. Bu tavsiyeye uymanın tek bir kişinin harcı olmadığı aşikâr. Birçok yeteneğin bir araya gelmesini, birçok kitabın yazılmasını gerektiriyor. Konunun farklı araştırma alanlarıyla ilgisi belirsiz kaldığı sürece işbirliği sağlamak zor. Yardım temin etmeden önce, elyazısından matbu metne geçmeyi önemli tarihsel gelişmelerle ilintilendiren bazı hipotezler geliştirmek gerektiriyor.

Bu iş de biraz alışılmadık bir çıkış noktasını ve Bacon'ın tavsiyesinin yeniden formüle edilmesini gerektiriyor. Başka icatlarla birleşen tek bir klasik dönem sonrası icadın "gücü, etkisi ve sonuçları" üstünde çalışmak yerine, kendi içinde büyük bir değişiklikler kümesi oluşturan önemli bir dönüşümle ilgileneceğim. Matbaanın icadıyla neyin kastedildiği konusundaki kararsızlık, bence onun olası sonuçlarıyla ilgilenilmesini engelledi ve bu sonuçları saptamayı daha zor hale getirdi. 1450'lerde Mainz'daki belli bir atölyede neler olduğunu öğrenmek zor. Başka sorulara cevap ararken bu kadar problemli bir olayı göz ardı etmek neredeyse mantıklı görünüyor. Baypas etmek, ticari ağları genişletirken ve satışlardan elde edilen kazançları artırmak için yeni pazarlar arayan, yeni teknikler kullanan ve yeni atölyelere yeni donanımlar kuran yeni meslek gruplarının ortaya çıkışını kapsamıyor. 15. yüzyılın ortalarından önce hiçbir yerde bulunmayan matbaa atölyeleri 1500 yılına gelindiğinde bütün önemli kentlerde mevcuttu. Bu atölyeler yüzlerce şehirde kent kültürüne yeni bir öğe kattı. Diğer sorunlarla ilgilenirken bunlara aldırmamak doğru olmaz. Bu nedenle hurufatla (*movable type*) kitap basma sürecinin mükemmelleştirilmesini atlayacağız ve Gutenberg'in icadını açıklamaya adanmış çok geniş boyuttaki literatür üstünde

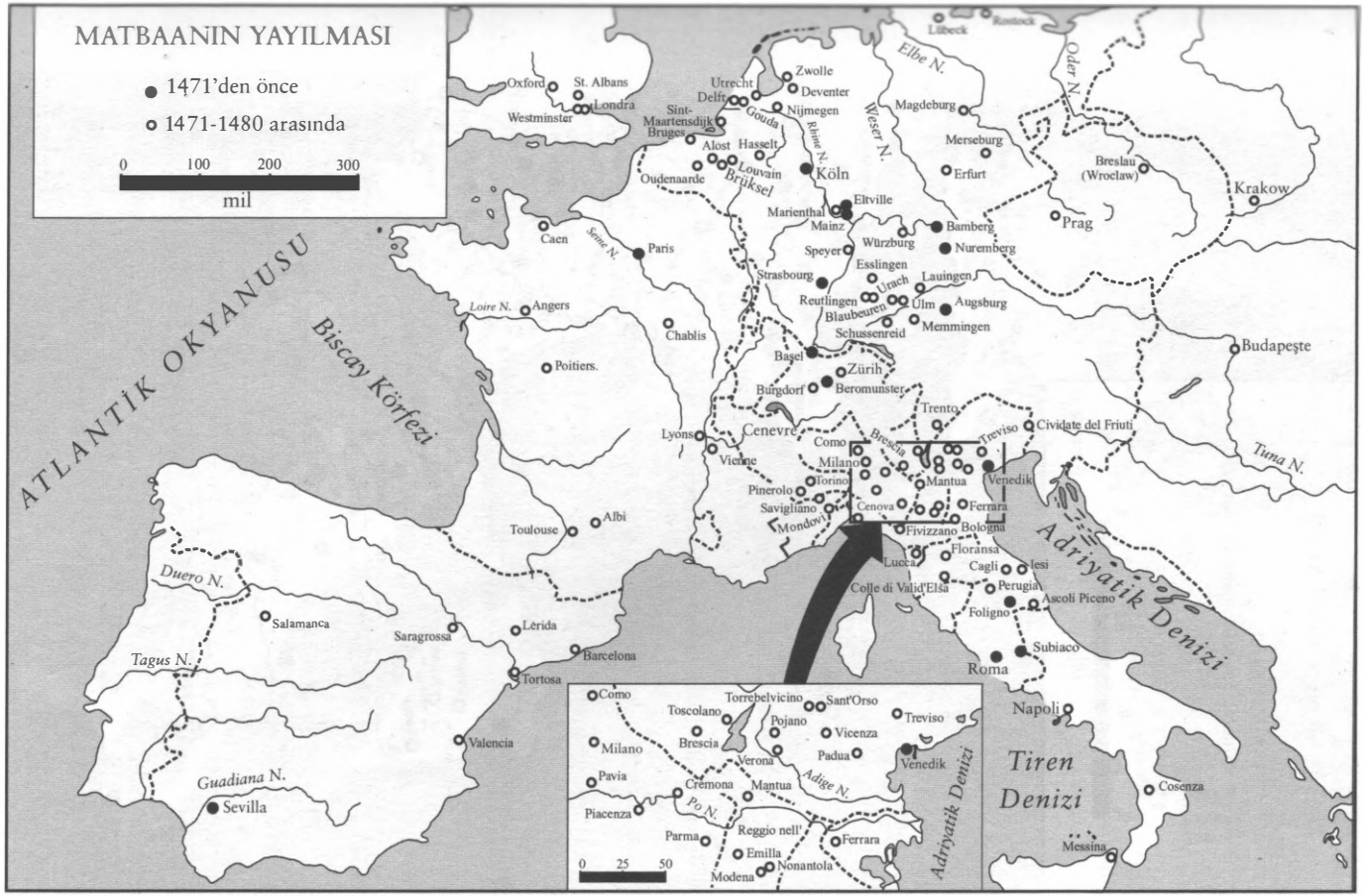
durmayacağız. "Baskı" terimini, sadece kullanışlı bir sıfat, (hurufat, yağ bazlı mürekkep, ahşap el baskı makinesi ve benzeri şeylerin kullanımını içeren) bir yenilikler kümesine atıfta bulunmanın kısa yolu olarak alacağız. Çıkış noktamız sadece Mainz'daki tek bir matbaa atölyesi olmayacak. Tersine, birçok araştırmanın sona erdiği yerden, tarihlendirilmiş ilk matbu ürünlerin yayımlanmasını ve mucidin ardıllarının işe koyulmasını takip eden dönemden başlayacağız.

Dolayısıyla, matbaanın icadı ifadesi, 1460'larda başlayan ve kabaca *incunabula* çağıyla çakışan bir dönemde, Renanya'nın ötesindeki kent merkezlerinde matbaaların kurulması anlamında kullanılıyor. Bu başlangıç noktası üzerinde o kadar az araştırma yapılmıştır ki henüz yaygın kullanılan bir ad konulmamıştır. Kitap üretiminde temel bir değişimden veya bir iletişim ve medya devriminden ya da en basit ve açık bir biçimde, elle yazmadan matbu metne geçiş sürecinden söz edilebilir. Hangi isim kullanılırsa kullanılsın, birazdan kısaca anlatacağım gibi, hepsi de çok dikkatli bir araştırmayı ve çok daha açık bir şekilde ele alınmayı gerektiren, oldukça eşzamanlı, birbiriyle ilişkili büyük bir değişiklikler kümesini kapsadığı düşünülmelidir. Öncelikle, kitap üretimindeki belirgin artış ve kitapların üretimi için gerekli sürenin çarpıcı bir şekilde azalması daha güçlü bir şekilde vurgulanmayı hak ediyor. Günümüzde, matbaanın ilk yüzyılında kitap üretiminde düzenli bir artış olduğunu düşünme eğilimi var. Devrimsel bir değişim modeli gerektiren bir duruma, evrimsel bir değişim modeli uygulanıyor.

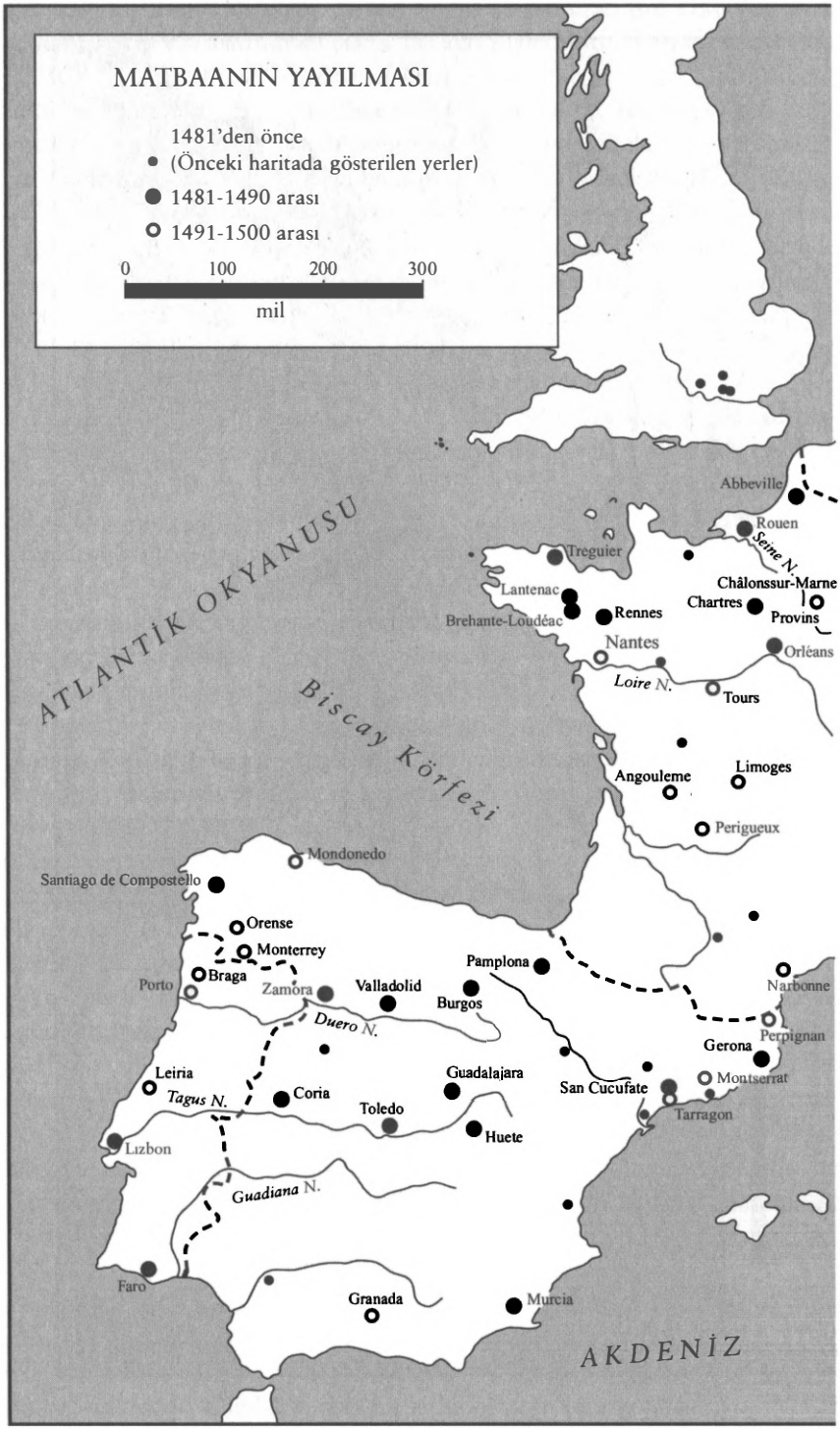
Konstantinopolis'in düştüğü 1453 yılında doğan biri, 50 yaşındayken geçmişe baktığında, yaşamı süresince yaklaşık 8 milyon kitabın basıldığını görecektir. Bu sayı, Konstantin'in kenti kurduğu MS 330 yılından bu yana Avrupa'daki bütün müstensihlerin ürettiği kitap sayısından muhtemelen daha fazladır.[1]

"Avrupa'daki bütün müstensihlerin" gerçek üretiminin tartışmaya açık olması kaçınılmazdır. Kataloglanmamış, daha sonra da yok olmuş kitapların sayısını tahmin etmeye çalışma sorununu saymasak bile, kitapların sayısıyla ilgili yanlış ipuçları verdiği için, o dönemden kalan kanıtlara ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Tek bir cilt içinde bulunan birçok metni tek bir kitap olarak kaydetmek alışılagelmiş bir şey olduğundan, bir elyazmasının içerdiği metinlerin gerçek sayısı kolayca belirlenemiyor. Tek bir kitap sayılan ciltlerin genellikle değişik kombinasyonlarda birçok metin içermesi, müstensihler devrinden sağlanan verilerin miktarını belirleme konusunda bir başka zorluğa daha işaret ediyor. Elyazmalarının kopyasını çıkarmak için gerekli süreyi hesaplama sorununa döndüğümüzde aynı durumla karşılaşıyoruz. Floransalı elyazması satıcısı Vespasiano da Bisticci'nin, Cosimo de Medici'nin Badia Kütüphanesi için 200 kitap üretmeleri için tuttuğu 45 müstensihin çalıştığı ay sayısına dayanan eski tahminlerin, hiçbir değeri olmadığı yapılan son araştırmalarla ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla, 330 yılından hatta 1400 yılından beri "Avrupa'daki bütün müstensihlerin" ürettiği toplam kitap sayısı büyük olasılıkla belirsiz kalacaktır. Yine de bazı karşılaştırmalar yapmak mümkün ve bu karşılaştırmalar matbaacıların üretimlerinin önceki trendlerle tam bir zıtlık oluşturduğunu gösteriyor. "1483

Harita 1 ve 2 (bu ve sonraki sayfalar). Matbaanın incunabula çağında Batı Avrupa'da yaygınlaşması. Henri-Jean Martin'in tasarladığı bu haritalar matbaanın 1471 öncesindeki yayılışını göstermektedir; 1471'den 1480'e; 1481'den 1490'a ve 1491'den 1500'e. Tekrar basım L. Febvre ve H.-J. Martin, *L'Apparition du livre*, *Evolution de l'humanité* Serisi (Paris: Albin Michel, 1958, s. 272), H.-J. Martin ve Editions Albin Michel'in izniyle.

MATBAANIN YAYILMASI
1481'den önce
(Önceki haritada gösterilen yerler)
1481-1490 arası
1491-1500 arası
0
100
200
300
mil
ATLANTİK OKYANUSU
Biscay Körfezi
AKDENİZ
Abbeville
Rouen
Seine N.
Treguier
Lantenac
Brehante-Loudéac
Rennes
Châlonssur-Marne
Chartres
Provins
Nantes
Orléans
Loire N.
Tours
Angouleme
Limoges
Perigueux
Mondonedo
Santiago de Compostello
Orense
Monterrey
Braga
Porto
Zamora
Valladolid
Burgos
Pamplona
Narbonne
Duero N.
Perpignan
Gerona
Leiria
Tagus N.
Coria
Guadalajara
Toledo
Huete
San Cucufate
Montserrat
Tarragon
Lizbon
Guadiana N.
Faro
Granada
Murcia

Stockholm
Vadstena
Mariefred
KUZEY
DENİZİ
BALTIK DENİZİ
Kopenhag
Odense
Schleswig
Gdansk (Danzig)
Malbork (Marienburg)
Hamburg
Lüneburg
Elbe N.
Stendal
Oder N.
Vistül N.
Leiden
Scheidam
Münster
Weser N.
Zinna (Zahna)
Schoonhoven
Culemborg
Anvers
'sHertogenbosch (Bois-le-Duc)
Leipzig
Ghent
Meissen
Valenciennes
Ren N.
Freiberg
Kuttenberg (Kuttna Hora)
Trier
Olomouc (Olmutz)
Zweibrücken
Heidelberg
sur-Marne
Metz
Pforzheim
Eichstätt
Winterberg (Vimperk)
Brno (Brünn)
Haguenau
Stuttgart
Passau
Troyes
Kirchheim
Ingolstadt
Offenburg
Tubingen
Viyana
Freiburg
Münih
Dijon
Besançon
Dôle
Salins
Sursee
Cluny
Lausanne
Rougemont
Mâcon
Promenthoux
Sion
Udine
Drava N.
Chambery
Chivasso
San Germano
Vercelli
Tuna N.
Grenoble
Moutiers
Portese
Po N.
Novi
Scandiano
Jzes
Embrun
Avignon
Forli
Cesena
Nozzano
Pescia
Urbino
Pisa
Adriyatik Denizi
Siena
Aquila
Viterbo
Capua
Gaeta
Tiren
Denizi
Jaber

yılında Ripoli Yayınevi, Ficino'nun Platon'un *Diyaloglar* çevirisinin dizgisi ve basımı için *quinterno** başına 3 florin aldı. Aynı yapıtı kopyalamak için bir müstensih *quinterno* başına muhtemelen 1 florin alırdı. Ripoli Yayınevi kitaptan 1.025 adet üretti; müstensih ise 1 adet üretebilirdi."[2] Bu tür bir karşılaştırmaya bakıldığında, "özdeş kopyaların çoğaltılmasının" matbaa tarafından sadece "yoğunlaştırıldığını" söylemek yanıltıcı olur.[3] Hiç kuşkusuz, bir kraliyet fermanını veya papalık kararnamesini elle çoğaltmak çok verimli olabiliyordu. 13. yüzyılda, redaksiyonu yeni yapılmış bir elyazması Kutsal Kitap yeterli sayıda kopyalandığı için bazı bilim insanları tarafından Paris "edisyonu" diye adlandırmıştı. Ancak 13. yüzyılda herhangi bir metnin tamamının tek bir "edisyon"unu üretmek küçümsenecek bir şey değildi. Bu tek 13. yüzyıl müstensih "edisyonu" Gutenberg ve Luther arasındaki yarım yüzyıl içinde çok sayıda üretilen Kutsal Kitap edisyonlarıyla karşılaştırılabilir. Dahası, kararnameleri çoğaltmak veya tek bir Kutsal Kitap edisyonu üretmek için kullanılan müstensih işgücü başka görevlerden alınarak sağlanıyordu.

Birçok değerli metin yok olmaktan güçlükle kurtuldu; sayısız metin yok oldu. Yok olmaktan kurtulmak çoğunlukla konuyla ilgilenen bir âlimin kendi müstensihliğini yaparak bir kopya üretmesi sayesinde mümkün oluyordu. "Eşsiz" metinlerin hızla çoğalmasına ve varyantların birikmesine baktığımızda, matbaa öncesinde "özdeş kopyalar"ın "çoğaldığı"nı söylemek zor. Bu nokta teknik literatür konusunda özellikle önemli. Önemli bir teknik kitabın tek bir "özdeş" kopyasını bile yapmak o kadar zordu ki bu iş öyle gelişigüzel bir kişiye emanet edilemiyordu. Tabloları, diyagramları ve tanıdık olmayan terimleri "birebir kopyalama" işi, mecburen âlimlere kalıyordu. Eksiksiz astronomi tabloları setlerinin basılması, sadece önceki trendleri "yoğunlaştırmakla" kalmadı. Onları tersine çevirdi, gözleme ve araştırmaya zaman ayrılmasını saplayan yeni bir durum ortaya çıkardı.

Şurası unutulmamalıdır ki 13. yüzyılda kâğıdın Avrupa'ya gelmesi "benzer" bir etki yaratmamıştı. Kâğıt üretimi tüccarların, bürokratların, vaizlerin ve *literati*'nin [aydınlar] ihtiyaçlarına hizmet ediyordu; kâğıt yazışmaların hızını artırdı, daha fazla âlimin, kendisinin müstensihi olmasına yol açtı. Ancak bir metni ortaya çıkarmak için gerekli süre hâlâ aynıydı. Levhalara, defterlere, tabakalara ve diğer malzemelere artan talep nedeniyle *cartolai* sayısı da arttı. Yazı malzemesi, okul kitapları, cilt malzemesi ve hizmetleri satmanın yanı sıra, bazı tüccarlar değerli kitapları bularak kitap arayan müşterilerine yardım da ediyorlardı. Sipariş üzerine kitapların kopyalarını çıkarttırıyor, bazılarını da atölyelerinde satışa arz ediyorlardı. Ancak kitap ticaretiyle ilgileri sanıldığından daha gelişigüzeldi. "*Cartolai*'ların faaliyetleri çok çeşitliydi... Kitap malzemesi satma ve hazırlama ya da ciltleme konusunda uzman olanlar elyazması ve (daha sonra) yeni ya da ikinci el matbu kitap üretimi ya da satışıyla hemen hemen hiç ilgilenmiyorlardı."[4]

---

* *Quinterno*: Katlanmış 5 tabaka kâğıttan yani 20 sayfadan oluşan fasikül –ç.n.

Piskoposlara ve prenslere hizmet eden, müşteri çekmek ve satış yapmak için elinden gelen her şeyi yapan Floransalı ünlü kitap tüccarı Vespasiano da Bisticci'nin perakende kitap satış ticareti bile toptancılığa dönüşmedi. Satışları artırmak ve kitaplarla müşterileri buluşturmak için aşırı agresif taktiklere başvurmasına rağmen Vespasiano'nun iş hayatında "çok fazla para kazandığına dair" hiçbir belirti yoktur.[5] Ancak çok tanınmış müşterileri vardı ve "yayıncılar kralı" olarak çok büyük bir ün kazandı. Kitabevi, hümanist şairler tarafından, daha sonraları Gutenberg'e ve Aldus Manutius'a yapılan övgülere benzer şekilde övülüyordu. 19. yüzyılda hatıralarının yayımlanması ve Jacob Burckhardt tarafından kullanılması sonucunda, ölümünden sonra kazandığı ünü belki de çok daha kayda değerdir. Vespasiano, *Lives of Illustrious Men* adlı kitabında, Urbino Dükü'nün kütüphanesindeki güzel ciltli elyazması kitaplara yaptığı atıfta, matbu bir kitabın böylesine zarif kitapların arasında bulunmaktan "utanç" duyacağını söyler. Atipik ve önyargılı olduğu çok açık olan bir kitap satıcısının bu atfı, Rönesans hümanistlerinin makine üretimi kaba nesneleri küçümsedikleri gibi birçok yanıltıcı yoruma yol açmıştır. Aslında Floransalı kitapseverler, 1470 gibi erken bir tarihte Roma'dan matbu kitap getirtiyorlardı. Guidobaldo da Montefeltro'nun Urbino'daki dukalık kütüphanesi matbu kitaplar satın alıyor ve onları elyazmalarının muhteşem ciltlerine benzer şekilde ciltletiyordu. Aynı saray 1482 yılında bir matbaanın kurulmasına maddi destek sağladı. Bu seçkin mesleği sürdürebilmek için soylu müşterilerden yeterince destek bulma konusundaki yetersizliği, Vespasiano'nun özlem içinde olduğunu düşündürüyor. Floransa'daki en büyük rakibi Zanobi di Mariano, 1495 yılında ölene kadar işini sürdürmeyi başardı. Zanobi'nin matbu kitap satma hevesi –ki Vespasiano'nun küçümsediği bir ticaretti– 15. yüzyılın sonlarındaki zorlu yıllarda bir kitap satıcısı olarak nasıl ayakta kalabildiğini açıklıyor. Sadece elyazmaları satan Vespasiano 1478 yılında mesleği bırakmak zorunda kaldı."[6]

Gerçek bir toptan kitap satış ticaretinin başladığını söyleyebilmek için Vespasiano'nun kitabevini kapatmasını beklemek gerekiyor:

> Gutenberg ve Schoeffer görkemli Kutsal Kitap'larının son sayfasını bitirir bitirmez, şirketin finansörü John Fust, sabırla yaptığı yatırımının semeresini en iyi nasıl alabileceğini görmek için yaklaşık bir düzine kopyayla yola çıktı. Kutsal Kitap'larını paraya dönüştürmek için ilk nereye gitti dersiniz? Avrupa'nın en büyük üniversite şehri olan ve 10 binden fazla öğrencinin Sorbonne'u ve fakülteleri doldurduğu Paris'e. Ve acı bir hayal kırıklığı yaşadığı bu şehirde neyle karşılaştı? 1401 yılında kurulmuş, iyi örgütlenmiş, güçlü bir kitap ticareti loncası olan Confrérie des Libraires, Relieurs, Enlumineurs, Ecrivains et Parcheminiers'yle.* Bir yabancının o güne kadar hiç duyulmamış bir kitap hazinesiyle gelip Kutsal Kitap üstüne Kutsal Kitap sattığını görünce paniğe kapılıp polisi çağırdılar ve ancak şeytanın yardım etmesi halinde bu kadar değerli bir kitap hazinesinin bir insanda bulunabileceği yönündeki uzman görüşlerini dile getirdiler. Fust, canını kurtarmak için kaçmak zorunda kaldı, yoksa ilk iş seyahati yakılarak idam edilmesiyle sonuçlanacaktı.[7]

* Kitapçılar, Ciltçiler, Tezhipçiler, Yazarlar ve Kağıtçılar Loncası -ed.n.

E. P. Goldschmidt'in anlattığı bu hikâye, John Fust ile Dr. Faustus arasında bağ kuran efsane kadar temelsiz olabilir. Hikâyede anlatılan olumsuz tepkinin tipik olduğu düşünülmemeli; eski atıfların çoğu en kötü ihtimalle muğlaktı. En sık yapılan atıflar matbaayı şeytani güçlerden çok, tanrısal güçle ilintilendirenlerdir. Ama en tanıdık atıflar ya ilk matbaacıların derlediği tanıtım yazılarından ve önsözlerden ya da matbaalarda istihdam edilen editörlerden ve yazarlardan geliyor. Bu tür insanlar büyük bir olasılıkla elyazmaları satışlarıyla hayatlarını kazanan lonca mensuplarından daha olumlu bir tutum benimsiyorlardı. Oyunda oldukça ileride olmalarına rağmen Paris kitabevleri paniğe kapılma konusunda haklı olabilirlerdi; elle kopyalanan kitapların piyasa değeri Fust ölene kadar düşmedi.[8] *Confrérie*'nin diğer üyeleri, ciltçilerin, *rubrikatör*'lerin,* müzehhiplerin ve müstensihlerin matbaacılar atölyelerini kurduktan sonra daha çok iş bulacaklarını öngörememişlerdi. Bu yeni sanat ister kutlu ister lanet, ister şeytani ister tanrısal olsun, üretimdeki artış çağdaş gözlemcilerin bunu doğaüstü bir müdahalenin sonucu olarak niteleyeceği kadar fazlaydı. Çağımızın kuşkucu bilim insanları bile Gutenberg Kutsal Kitap'ının tirşe kopyalarına yetecek buzağı derisini hesaplamakta zorluk çekebilirler. 15. yüzyılın ikinci yarısında üretilen kitap miktarında yavaş yavaş değil de ani bir artış meydana geldiğinde hemfikir olmak pek zor olmamalı.

Miktardan kaliteye geçtiğimizde, şüpheci olmamak daha zor. Son dönemde üretilmiş bir elyazması kopyasını matbaanın ilk döneminde basılmış matbu bir kopyayla yan yana koyduğumuzda, bırakın ani veya devrimci bir değişikliğin gerçekleştiğini, insan herhangi bir değişikliğin meydana geldiğini bile düşünmez.

> Peter Schoeffer'in bastığı her kitabın arkasında yayımlanmış bir elyazması vardır... Kullanılacak harf türü, ismin başharflerinin seçimi, rubrikasyonların tezhibi, kolonların uzunluğunun ve genişliğinin belirlenmesi, kenar boşluklarının planlanması vs. hepsi önündeki elyazması kopyada gösteriliyordu.[9]

Sadece Schoeffer gibi ilk matbaacılar bir elyazmasını ellerinden geldiğince sadık bir şekilde kopyalamaya çalışmakla kalmıyorlardı, 15. yüzyıl müstensihleri de iltifata karşılık veriyorlardı. Curt Bühler'in gösterdiği gibi, 15. yüzyılın sonlarında üretilen çok sayıdaki elyazması matbaanın ilk döneminde basılan kitaplardan kopyalanmıştır.[10] Dolayısıyla, matbaacının müstensihlik geleneklerinden ayrılmaya ve matbaa sanatına özgü yeni özelliklerden istifade etmeye başlamasından sonra bile, el ve matbaa üretimi kitapları birbirinden ayırt etmek neredeyse olanaksızdı.

Yeni özelliklerin olmasına ve bu özelliklerin kullanılmasına hak ettiği önemi vermek gerek. Elyazmalarını olabildiğince sadık bir biçimde üretme çabalarına karşın, matbaacı Peter Schoeffer, müstensih Peter Schoeffer'den farklı

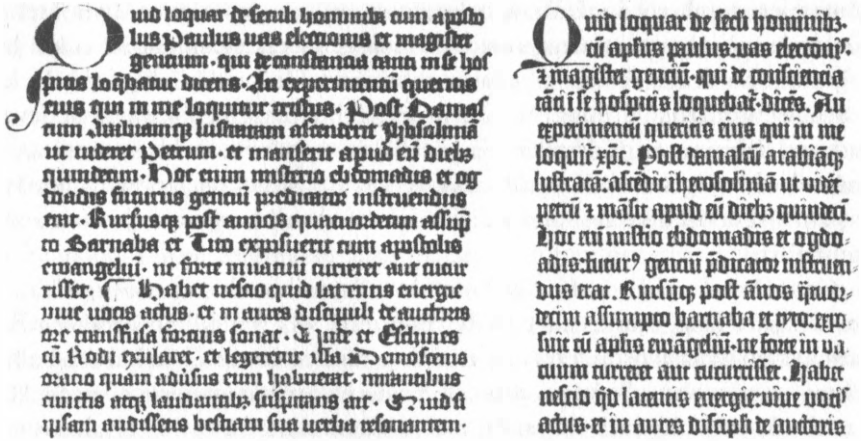
---

* Vurgulamak amacıyla bir elyazmasına kırmızı (*rubric*) mürekkeple metin ekleyen kişi. Rubrikasyon, Ortaçağ'da elyazması üretimi aşamalarından biridir. –ç.n.

yöntemler uyguluyordu. Üründe belirgin bir değişikliğin olmamasıyla üretim yöntemlerinin tamamen değişmesi bir araya gelince, devamlılık ile köklü bir değişimin bir arada olması gibi paradoksal bir tablo ortaya çıkıyordu. Dolayısıyla, el ve matbaa ürünleri arasındaki geçici benzerliğin, çok yavaş ilerleyen evrimsel değişim tezini desteklediği görülüyor; ancak iki farklı üretim biçimi arasındaki belirgin farkı vurgulayarak ve 15. yüzyıldan önce ortaya çıkmaya başlamış yeni özelliklerin sona erdiğine işaret ederek karşıt tezi de savunmak mümkün.

Görünüme verdiği önem doğal olarak müstensihin el işini etkiliyordu. Tamamen göze hoş görünen simetrik bir tasarımla, eşit aralıklı bir örnek harfler yazmaya yoğunlaşıyordu. Oysa mürettiplere talimat vermek için bambaşka bir yöntem gerekiyordu. Bunu yapmak için de bir elyazmasının içeriğini incelerken işaretler koyulmalıydı. Dolayısıyla, matbaacının eline düşen her elyazmasının yeni bir yolla gözden geçirilmesi gerekiyordu; elle kopyalanmış metne yapıldığından daha fazla redaksiyon, düzeltme ve karşılaştırma yapılması gerekiyordu. Bir kuşak sonra bu gözden geçirmenin sonuçları yeni bir yöne, müstensihlik geleneklerine sadakatten uzaklaşıp okura kolaylık sağlamaya yöneldi. Bu yeni kitap üretme yönteminin son derece rekabetçi ticari özelliği, müşterilerin kitap satın almasını sağlayan her yeniliğin hızla benimsenmesini teşvik ediyordu. 1500 yılından önce matbaacılar, "hurufatı, sayfa başlıklarını [...] dipnotları [...] içindekiler listelerini [...] üst yazıları, çapraz referansları [...] ve mürettibin kullanabileceği diğer araçları" kullanmaya başlamışlardı. Bütün bunlar "harf kesicisinin müstensihe karşı zafer kazandığını gösteriyordu."[11] Başlık sayfalarının giderek sıradanlaşması, kitap listesi ve katalog üretimini kolaylaştırırken reklam işlevi de görmeye başladı.[12] El çizimi illüstrasyonların yerini, benzeri daha kolay yapılabilen ahşap baskılar ve gravürler aldı. Bu yenilik, "birebir tekrar edilebilen resimli ifadelerin" her türlü kaynak kitapta kullanılmasını sağlayarak teknik literatürde devrime yol açtı.

Özdeş imgelerin, haritaların ve diyagramların farklı yerlerdeki okuyucular tarafından aynı anda görülebileceği gerçeği kendi içinde bir tür iletişim devrimiydi. Bu nokta, Metropolitan Müzesi baskı eserler eski küratörlerinden William Ivins tarafından güçlü bir biçimde vurgulanmıştır.[13] "Birebir tekrar edilebilen resimli ifadelere" yaptığı özel vurguyu kartografi tarihçilerinin desteklemesine karşın,[14] Ivins'ın abartma eğilimi başka uzmanların itirazlarına yol açmıştır. Bu uzmanlar, tekrarlanabilen imgelerin geçmişinin antik mühürlere ve sikkelere kadar gittiğini ama sık kullanımdan dolayı aşındığı ve bozulduğu için ahşap baskı yoluyla özdeş çoğaltmanın ender olarak yapıldığını söylüyorlar. Her halükârda, yeni teknolojinin avantajlarını küçümsememeye de abartmamaya da dikkat etmek gerekiyor. Çeşitli türlerdeki metinlerin içine eklenmek amacıyla kopyalandığı sırada ahşap baskıların bozulduğunu söylerken, elle çizilen imgelerin yüzlerce kitaba kopyalanması sırasında meydana gelen bozulmaları da düşünmek gerekiyor. Bazı Ortaçağ müzehhipleri model kitapları ve

Resim 2: Elyazması eser ve matbu eserin benzerliği bu iki sayfada gösterilmektedir. Biri, elle kopyalanmış bir Kutsal Kitap'tan (Dev Mainz Kutsal Kitap'ı), diğeri de matbaada basılmış bir Kutsal Kitap'tan (ünlü Gutenberg Kutsal Kitap'ı) alınmıştır. Library of Congress, Rare Books and Special Collections Division'ın izniyle basılmıştır.

"pouncing"* teknikleri kullansalar da, ince ayrıntıların tıpatıp üretilmesi ahşap oymacılığının ve gravürün icadına kadar mümkün olmadı. Baskı kalıpları ve klişeler görsel malzemelerin tekrar basılabilmesini ilk kez mümkün kıldı. İyi malzemeler kullanan ve gözlem altında çalışan uzman zanaatkârlar sayesinde aşınma ve bozulma sorunlarının bile üstesinden gelinebiliyordu: Aşınan yerler yontulabiliyor, silikleşen ayrıntılar netleştirilebiliyor ve olağanüstü bir dayanıklılık sağlanabiliyordu.

Ivins'ın yanıldığı nokta, matbu imgeye özel vurgu yapmasından çok, matbu metnin önemini küçümsemesidir. Baskının tarihinin "hurufatla basılmış kitaplarda illüstrasyon olarak"[15] kullanılmasıyla başladığına şöyle bir değinmesine rağmen, bir başka yerde yaptığı analizde matbu resimlerin kaderini matbu kitapların kaderinden ayırıyor. Tekrarlanabilirliğin yeni etkilerinin resimli ifadelerle sınırlı olduğunu söylüyor. Ancak bu etkiler kesinlikle resimlerle, hatta resimlerle ve kelimelerle sınırlı değildi. Örneğin matematik tabloları da dönüşüm geçirdi. Bilimsel değişimle ilgilenen bilim insanları için rakamlara ve denklemlere olanlar, tabii ki imgelere veya kelimelere olanlar kadar önemlidir. Dahası, matbaanın ilk yüzyılında üretilen en önemli resimli ifadelerin çoğunda, imgeleri metinlere bağlamak için flandra, harf, rakam, belirteç gibi çeşitli araçlar kullanıyordu. Görsel desteği ayrı bir şey olarak ele almak, teknik literatür için önemli bağlantı halkalarını gözden kaçırmak demektir çünkü bu halkalar kelimelerle nesneler arasındaki ilişkiyi gösteriyordu.

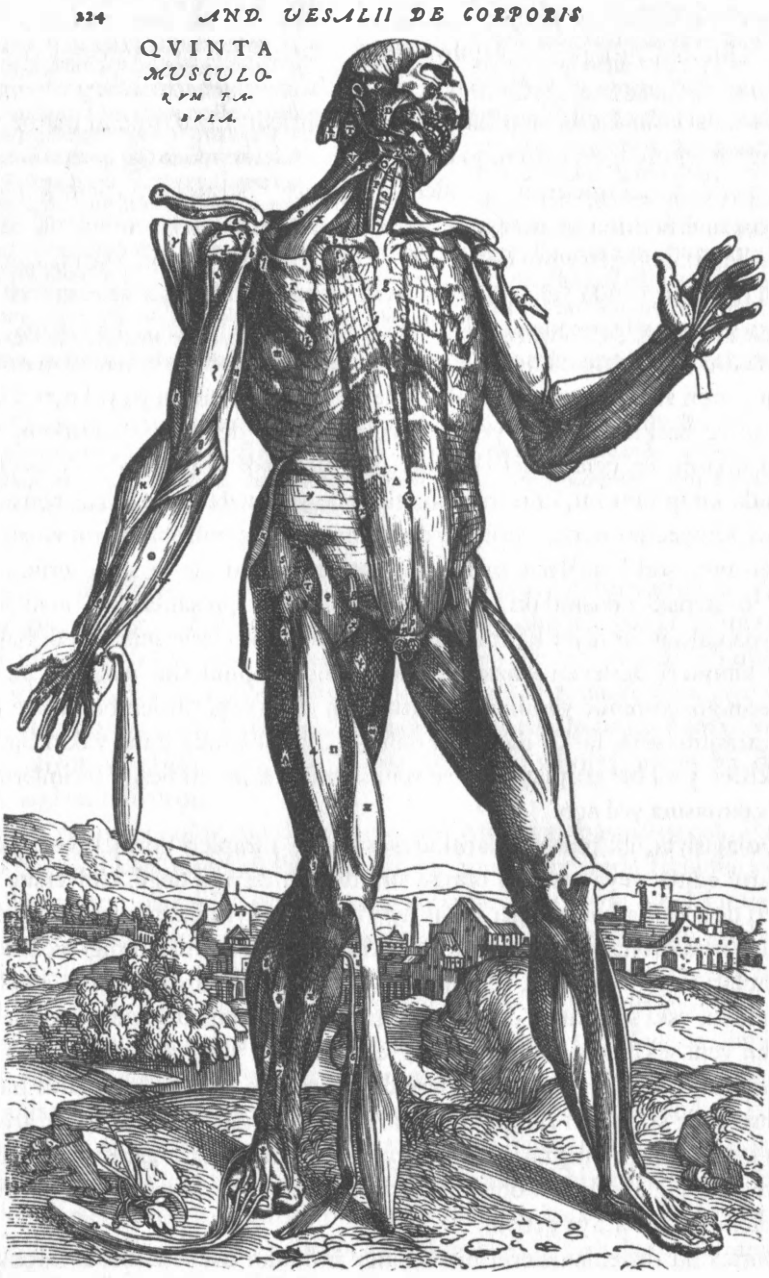
* Kâğıttaki bir çizimi bir başka yüzeye aktarma yöntemi. Sanatçı çizimin çevresine delikler açtıktan sonra çizimi diğer yüzeyin üstüne koyar ve deliklerden tebeşir veya kömür tozu serper. –ç.n.

Kalıp baskı ile tipo baskının birbirinden ayrı icatlar olmasına ve başlangıçta farklı amaçlar için kullanılmalarına rağmen (örneğin iskambil kâğıtları ve azizlerin resimleri kalıpla basılırken, matbaanın ilk dönemlerinde basılan birçok kitabın tezhibi elle yapılıyordu) bu iki teknik kısa sürede iç içe girdi. Metinler için tipografi kullanımı beraberinde tezhipler için ksilografiyi getirdi; bu da müzehhip ile müstensihin kaderini belirledi. Elyazısından matbu metne geçmenin teknik literatürü nasıl etkilediğini irdelerken George Sarton'un, "çifte icat: metinler için tipografi, resimler için gravür"[16] stratejisini izlemek mantıklı. 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde harflerin, rakamların ve resimlerin *hepsinin* tekrarlanabildiği gerçeğini daha fazla vurgulamak gerekiyor. Matbu kitabın bu farklı öğeler arasında yeni etkileşim biçimlerine olanak sağlaması, sadece resim, rakam veya harfle meydana gelen değişimden muhtemelen daha önemli.

Matbu kitaplar için kopya ve tasvir edici malzeme hazırlamak aynı zamanda kitap yapım sanatlarında ve usullerinde yeni bir düzenlemeye yol açtı. Hurufat dökme ve baskı işleri gibi yeni beceriler mesleki değişimler içerirken, matbu kitap üretimi de geleneksel becerileri bir mekanda topluyordu. Müstensihler çağında kitap üretimi, üniversite kentlerinde yayıncıların ve kilise mensubu olmayan kopyacıların, özel atölyelerde eğitim görmüş müzehhiplerin ve minyatür ustalarının, özel loncaların üyesi olan kuyum ustalarının ve sepicilerin, manastırın müstensih odasındaki keşişlerin ve manastır çalışanlarının, arşivde veya sarayda çalışan kraliyet kâtiplerinin ve papalık sekreterlerinin, kendi başlarına vaaz kitapları derleyen vaizlerin, kendi müstensihliklerini üstlenen hümanist şairlerin gözetiminde yapılmıştı. Matbaanın icadı yeni türden bir atölye yapısının yaratılmasına, farklı becerilere sahip işçiler arasında daha yakın bir temas gerektiren yeni bir gruplaşmaya ve yeni kültürlerarası etkileşim biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açtı.

Dolayısıyla, ilk matbaacıların arasında eski rahipleri görmek veya eski papazların editör veya tashihçi olması sıra dışı bir durum değil. Üniversite profesörleri de sıklıkla benzer işlerde çalışıyorlardı, dolayısıyla da metal işçileriyle ve makine ustalarıyla yakın temas içindeydiler. Diğer verimli işbirliği biçimleri astronomları ve gravürcüleri, hekimleri ve ressamları bir araya getirdi, entelektüel çalışmanın eski sınırlarını ortadan kaldırdı ve insanları beyinlerini, gözlerini ve ellerini yeni şekillerde koordine etmeye teşvik etti. Ortaçağ'ın son dönemlerinde ilahiyat, hukuk ve tıp fakültelerinde kullanılan Latince kitapların basımını finanse etme sorunları zengin tüccarları ve yerel bilim insanlarını bir araya getiren ortaklıkların oluşmasına yol açtı. Usta matbaacılara gereken işgücünü ve malzemeyi sağlamak için oluşturulan yeni finansal birlikler kentin ve kilisenin temsilcilerini bir araya getirdi.

Bütün bu düzenlemelerin merkezinde bulunan usta matbaacı birçok dünyayı birbirine bağlıyordu. Para, malzeme ve işgücü sağlamaktan sorumluydu, karmaşık üretim takvimleri belirliyor, grevlerle başa çıkıyor, kitap pazarlarını hesaplamaya çalışıyor ve bilgili asistanları bir araya getiriyordu. Koruma sağlayan, kazançlı iş temin eden resmi makamlarla iyi geçinmek, şirketine kâr ge-

Resim 3: (yukarıda ve yan sayfada). Bir metinle bağlantılı olan bu görsel örneği Andreas Vesalius'un De humani corporis fabrica libri septem*'inden alınmıştır. (Basel: Johann Oporinus, 1555, s. 224-5). Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

BAŞLANGIÇTAKİ DEĞİŞİMİ TANIMLAMAK 23

L Os v imaginem referens, à quo primum & secundum & tertium par eorum qui id mouent musculorum resecuimus.

M Primus & secundus linguæ musculi ab osse v referente pronati.

N Laryngis cartilago, scutum referens, & iam narrandis musculis adhuc obtecta.

O Dexter duorum musculorum, qui ab osse v referente, in cartilaginem scuto similem inseruntur.

P Dexter duorum musculorum, qui à pectoris osse scutum imitanti laryngis cartilagini inseruntur. Ad huius musculi exterius latus, congeries usitatur soporariæ arteriæ, interioris uenæ iugularis, & sexti cerebri neruorum paris.

Q Asperæ arteriæ anterior sedes.

R,S Musculum ossi v referenti proprium, & à scapulæ superiori costa enatum. Singuli characteres singulos ipsius indicant uentres. Pars autem in horum medio consistens, eius musculi sedes est, tendinis substantiæ non absimilis.

T Portio musculorum secundi paris caput mouentium.

V Tertius scapulam mouentium musculus, ex transuersis superiorum ceruicis uertebrarum processibus initium ducens.

X Quoniam hic locus nihil aliud peculiariter, quàm septima tabula in homine ostendisset: & quia in Galeni uerba iurati, ipsius sententiæ, quum hæc pingerentur, plus æquo fauimus: musculum hic ex cane delineatum cernis, quo homines prorsus destituuntur, & qui Galeno tertius thoracem mouentium habetur, sequenti tabula integer Γ notandus.

Y Dextri lateris clauiculam hic à pectoris osse auulsimus, adhuc summo humero connexam, & sibi adhuc musculum seruantem, qui thoracis motorum primus numerabitur, hicq; Z insignitur.

Z.

a Summus humerus, seu scapulæ elatior processus.

b Interior demissior ue scapulæ processus.

c Ligamentum brachij ossis ad scapulam articuli peculiarium quartum ab interiori scapulæ processu summum petens humerum.

d Ligamentum teres, ab apice interioris scapulæ processus, in anteriorem sedem externi capitis humeri insertum, ac huius articuli, post membraneum omnibus articulis commune, primum.

e Aliud teres ligamentum, ex eminentissima scapulæ acetabuli sede, ad externum quoq; humeri caput procedens, atq; huius articuli peculiarium ligamentorum secundum.

f Hæc sede duo ligamenta, d & e insignita, suis lateribus uniuntur, & uelut transuersum efformant ligamentum, transmittens caput externum musculi cubitum flectentium anterioris, ac mox ζ notandi.

g Pectoris os, cui septem superiorum costarum cartilagines utrinq; connectuntur.

h Prima thoracis costa: reliquæ dein etiam, unà cum ipsarum intercostalibus, citra characterum opem sunt cõspicuæ.

Γ Musculus scapulam mouentium primus. i & k huius musculi principium notant, quandam manus speciem

i,k,l. perinde in exortu, ac musculus ipse succumbens, & m insignitus, m inserione repræsentans. l tendinem præsentis musculi indicat. Porrò i, k & l simul, huius musculi trianguli speciem quodammodo ostendunt.

m Musculus, qui à scapulæ basi pronatus, octo superioribus thoracis costis inseritur.

Δ Dexter rectorum abdominis musculorum. Ac n carneum recti abdominis musculi principium, triangulo non

n,o. absimile notat. o principium eiusdem musculi nerueum inscribitur, penè uniuersum efformans musculum. To-

p,q. to interuallo, à p ad q pertinẽte, recti abdominis musculi interni fusi lateribus inuicem cõtinguit. Tota autem sede supra q, aut mox supra umbilicum consistente, tanto magis musculi mutuò seiunguntur, quanto altius consendunt. Cæterum q notabit etiam obliquarum abdominis musculorum neruosæ tenuitatis, ad transuersum

r. abdominis musculum, hac in parte ad pectoris usq; sedem connexum. Porrò r linea insignitur, quæ carneam recti musculi partem finit, quæq; ultima ipsius insertionis in homine est portio, uti in quarta tabula ad charac-

f. rem n est cernere. Intercapedine igitur ab r ad f pertinente, se offert recti simi abdominis musculi tendo seu

t. membrana, excarnis ue musculi pars. t autem indicat carneam musculi sedem, primæ costæ & secundæ thoracis insertam. Estq; latus ille tendo & carnea hac pars is musculus, quem Galenus quintum thoracem mouentium enumerat, in hominibus haudquaquam, ut in caudatis simijs cæteris omnibus, conspicuus. Nos autem hîc illum, Galenum intelligendi gratia, delineauimus, quòd alioquin hæc pectoris sedes, sequentium duarum tabularum pe-

u,u,u. toribus erat absq; hiu musculo responsura. Postremò, u,u,u notantur inscriptiones, seu neruea delineamenta, transuersim recto musculo impressa, quibus obliquè ascendentis musculi nerueus exilitas pertinacissimè connascitur.

x Linea hæc portiunculam notat musculi abdominis obliquè ascendentis, qua is transuersa abdominis musculo inibi adeo uelut cõmittitur, ut inter dissecandum, nisi relicto eiusmodi signo, à transuerso liberari nequeat.

y Transuersus abdominis musculus.

α Obliquè ascendens abdominis musculus, ab abdomine hîc reflexus.

β Uasorum

OFFICINÆ TYPOGRA-
PHICÆ DELINEATIO.

EN Thymii ſculptoris opus, quo prodidit unâ
Singula chalcographi munera rite gregis.
Et correctorum curas, operasq; regentum,
Quasq; gerit lector, compoſitorq; vices.
Ut vulgus fileam. tu qui légis iſta, libello
Fac iteratâ animi ſedulitate ſatis.
Sic meritæ cumulans hinc fertilitatis honores,
Ceu picturaoculos, intima mentis ages.

PICTURE OF A PRINTING OFFICE

Bir matbaanın resmi.
Thymius'un usta elinin eseri bu ahşap baskı
Gösteriyor bize matbaa çalışanlarını:
Ustaların görevlerini, tashihçilerin işlerini,
Okuyucuların, mürettiplerin faaliyetlerini.
Sevgili okur, önem ver bu küçük kitaba
Değilsen cahil cühela
Ki eşleşsin zihnindeki resim
Gözünün önündekiyle derim.

Resim 4: Bir matbaa ustası atölyesinde. Latince şiir ve ahşap baskı resim ilk kez şu eserde yer almıştır: Hieronymus Hornschuch, Orthotypographia *(Leipzig: M. Lantzenberger, 1608). İngilizce çeviri: Philip Gaskell ve Patricia Bradford'ın editörlüğünü yaptığı (Cambridge University Library, 1972, s. xvi) tıpkıbasımından alınmıştır. Cambridge University Library'nin izniyle basılmıştır.*

tiren, prestij sağlayabilecek yetenekli yazarları ve sanatçıları bulmak ve onların reklamını yapmak zorundaydı. Girişiminin başarı kazandığı, hemşerileri arasında etkili bir konuma sahip olduğu yerlerde, atölyesi yerel *literati*'yi ve ünlü yabancıları çeken gerçek bir kültür merkezi haline geliyor, büyüyen kozmopolit bilgi toplumunun hem buluşma yeri hem iletişim merkezi oluyordu.

Şurası muhakkak ki matbaanın icadından önce bazı elyazması satıcıları benzer işlevleri yerine getirmişti. İtalyan hümanistleri benzer hizmetlerin birçoğunu yerine getiren Vespasiano da Bisticci'ye minnettardı; daha sonraları Aldus Manutius tarafından gerçekleştirilen bu hizmetlere işaret edilmişti. Yine de Aldus'un yönettiği atölye yapısı Vespasiano'nunkinden oldukça farklıydı. İlk kapitalistlerin prototipi ve Atticus ile ardıllarının mirasçısı olan matbaacılar çok daha fazla rol üstleniyorlardı. Yakın zaman önce Martin Lowry, Aldus'un Venedik'te, 30'dan fazla insanın kaldığı evini, "merdiven altı atölye, pansiyon ve araştırma enstitüsü karışımı inanılmaz bir yer"[17] olarak tarif etmiştir. Matbaacı Peter Schoeffer ile müstensih Peter Schoeffer'in mesleki kültürlerini karşılaştırmak çok ilginç bir çalışma olabilir. Kitapçılıktan yayıncılığa geçmenin tersine, müstensihlikten matbaacılığa geçiş gerçek bir mesleki değişimdi. Şansını deneyen ilk kişi Schoeffer oldu, birçok insan yüzyıl sona ermeden aynı yolu benimsedi.

Lehmann-Haupt'un harika monografisine göre, Schoeffer'in öncü faaliyetlerinin çoğu perakendecilikten toptancılığa geçişle ilişkiliydi. "Matbu kitap ticareti bir süreliğine elyazması kitap pazarının dar kanalları içinde aktı. Ama kısa bir süre sonra ırmağı zapt etmek mümkün olmamaya başladı." Yeni dağıtım merkezleri belirlendi; el ilanları, duyurular ve satış katalogları basıldı; kitaplar Ren'in aşağısına, Elbe'nin karşısına, batıya Paris'e, güneye İsviçre'ye taşınmaya başlandı. Pazarlardan yararlanma arzusu ile rakipleri uzak tutma çabaları bir arada yürüyordu. Bunu başarmak için daha iyi ürünler sunuyor ya da en azından, şirketlerinin kitaplarının "daha okunabilir", indekslerinin "daha kusursuz ve daha düzenli olduğunu", "tashihlerin ve redaksiyonun daha dikkatle yapıldığını" anlatan reklam broşürleri basıyorlardı. Başpiskoposlara ve imparatorlara hizmet eden memurlar kültürlüydü. Bu kişiler sadece potansiyel kitapsever ve sansürcü değil, aynı zamanda talimatname, ferman, papalık kararnameleri, endüljans [günah affı belgesi], duyuru ve risale basımı için sipariş yağdıran potansiyel müşteriydiler. Schoeffer, yüzyılın sonuna gelindiğinde, Mainz'da çok itibarlı bir mevkiye yükselmişti. Çok uzaklara yayılmış bir satış örgütünü yönetiyordu, bir madencilik şirketine ortak olmuştu ve bir yayın imparatorluğu kurmuştu. Ölümünden sonra hurufat stoku oğullarına geçti ve Schoeffer şirketi, bir sonraki kuşakta müzik notası basımına geçerek faaliyetlerini genişletti.[18]

Yukarıda söylenenlerden anlaşılacağı gibi, Mainz matbaacısının faaliyetleri ile Paris müstensihinin faaliyetleri arasında birçok olası karşıtlık noktası var. Üniversitelerin öğretim üyelerine hizmet götüren kitapçılar ile dilenci tarikatlarının tuttuğu seküler müstensihler ya da Ortak Yaşam Kardeşleri'nin* kurduğu

---

* *Fratres Vitae Communis*: 14. yüzyılda Hollanda'da Gerard Groote tarafından kurulan ve dilenci tarikatlarıyla da birçok benzerliği olan Katolik cemaat. –ed.n.

toplulukların yarı-seküler kopyacıları arasında rekabet ve ticaret dürtüleri eksik değildi. Ama Schoeffer ve rakiplerinin yatırım sermayelerini çıkarma, alacaklıların parasını ödeme, kâğıt tüketme ve matbaa makinesini kullananlara iş yetiştirme çabalarıyla karşılaştırıldığında bu dürtüler o kadar da aşırı değildi. Matbaacının tersine, makinelerin boş kalması veya grevler elyazması satıcısını kaygılandıran şeyler değildi. Bir manastırda matbaa kurma eyleminin veya bir tarikatla işbirliği yapmanın bile bir rahatsızlık kaynağı olduğu ileri sürülmüştür çünkü bu yolla meditasyona ve iyi amellere ayrılan bir mekâna "para ve mülkle ilgili birçok kaygı" sokulmuş oluyordu.[19]

İlk matbaacılar kitap listeleri, el ilanları ve duyurular basarak kendi tanıtımlarını yapıyorlardı. Kitaplarının ilk sayfasına şirketlerinin adını, amblemini ve atölyelerinin adresini koyuyorlardı. Başlık sayfasını kullanma yöntemleri müstensihlerin usullerinden çarpıcı bir farklılık gösteriyordu; kendilerini ilk başa koyuyorlardı. Müstensih kolofonları* ise sona konurdu. Matbaacıların yeni tanıtım teknikleri yapıtlarını yayınladıkları yazarları ve sanatçıları da kapsıyor, dolayısıyla kişisel ünü artırma biçimlerine de katkıda bulunuyorlardı. Profesörler, vaizler, matematikçiler ve alet yapımcıları ünlerini atölyelerin ve amfilerin ötesine taşıyan kitap tanıtımlarından yararlanıyorlardı. Seküler aydınların yükselişi, el sanatlarına kazandırılan yeni itibar veya "kapitalist ruh"un sağladığı ün konularında yapılan araştırmalarda reklam sanatının bu ilk uygulamacılarına daha fazla ilgi göstermek gerekiyor.

Dahası, diğer girişimlerle karşılaştırıldığında, matbaacıların yeni bir reklam vasıtasını denetim altına almaları, onları sıra dışı bir konuma yükseltiyordu. Sadece kendi ürünleri için daha büyük pazarlar aramıyor, başka ticari girişimlerin gelişmesine de katkıda bulunuyor ve onlardan kazanç sağlıyorlardı. Yeni reklam tekniklerinin ortaya çıkmasının 16. yüzyıl ticaretinde ve endüstrisinde ne gibi etkileri oldu? Bu soruya verilecek bazı cevaplar muhtemelen biliniyor. Muhtemelen hâlâ başka cevaplar bulmak da mümkün. Piyasa matbaacılığının (job printing) diğer birçok yönü ve içerdiği değişiklikler üzerinde daha fazla araştırma yapmak gerektiği çok açık. Örneğin, Gutenberg'in ve Fust'un Mainz'daki atölyelerinde basılan takvimler ve endüljanslar ünlü Kutsal Kitap'lara gösterildiği kadar ilgiyi hak ediyor. Endüljansların toplu üretimi çoğunlukla gözden kaçırılan bir değişimi oldukça güzel gösteriyor, bu yüzden de bu değişimin sonuçlarını saptamak normalde olması gerektiğinden daha zor.

Yukarıda değinilen bu değişikliklerin tersine, yeni basılmış ürünlerin tüketimiyle ilişkili değişiklikler daha soyut, daha dolaylı ve ele alınması daha zor değişikliklerdir. Bu değişiklikler ele alınırken geniş bir belirsizlik payı bırakmak gerekir.

Matbaa öncesi ve sonrası okuryazarlık oranlarının hesaplanmasına dair Carlo Cipolla'nın yorumları ikna edici:

---

* Müstensih kolofonu: Ketebe kaydı. Müstensihin elyazmasının sonuna koyduğu ve kopyalama sürecinin ayrıntılarını verdiği kısa yazı. –ç.n.

> Söylediğim dağınık kanıtlardan ve söylemediğim ama aynı derecede dağınık kanıtlardan genel bir sonuç çıkarmak kolay değil [...] Buradan devamla, 16. yüzyılın sonunda "genel olarak sandığımızdan daha çok okuryazar insan vardı" sonucuna varabilirim. Aynı şekilde, "genel olarak sandığımızdan daha az okuryazar vardı" sonucuna da varabilirim çünkü "genel olarak sandığımız" şeyin ne olduğunu bilmiyoruz [...] 16. yüzyılın sonunda, Batı Avrupa'nın yetişkin nüfusundaki okuma yazma bilmeyenlerin oranının, görece gelişmiş ülkelerdeki şehirlerde yüzde 50'nin altında olduğunu, gelişmemiş ülkelerdeki tüm şehirlerde ise yüzde 50'nin üstünde olduğunu söyleyebiliriz. Bu, ürkütücü derecede belirsiz bir ifade [...] ama eldeki kanıtlar daha kesin olmaya izin vermiyor.[20]

Elimizdeki bölük pörçük kanıtlar karşısında, diğer konular dikkatle araştırılana kadar, okuryazarlığın yaygınlaşmasıyla ilgili tartışmalı sorunları göz ardı etmek mantıklı görünüyor. Araştırmaya değer başka konular olduğu –okuyanların sayısının artması veya yeni fikirlerin "yaygınlaşması" dışında– kendi başına vurgulanması gereken bir nokta (ve bu kitapta sürekli vurgulanacak). Zaten matbaanın yol açtığı ilk dönüşümleri ele alırken, okuma yazma bilen grupların nasıl bu kadar çabuk büyüdüğü sorunundan çok, bu grupların geçirdiği değişikliklere öncelik vermek gerekiyor.

Zaten okuryazar olan kesimlere odaklanıldığında, bu kesimlerin toplumsal yapılarının daha ayrıntılı incelenmesi gerektiği açıkça görülüyor. Matbaa öncelikle din adamlarına ve soylulara "ilahi bir sanat" olarak mı hizmet etti yoksa matbaanın "yoksulun dostu" olduğunu mu düşünmek gerekiyor? Matbaa o dönemde yaşayanlar tarafından her iki şekilde de tarif ediliyordu, muhtemelen de her iki şekilde hizmet de ediyordu. Romalı kölelerin veya daha sonraları keşişlerin, manastırda çalışan ve ruhban sınıfından olmayan kişilerin, kâtiplerin ve noterlerin müstensihlik yaptığı düşünüldüğünde, okuryazarlığın elit toplumsal statünün bir özelliği olmadığı sonucuna varmak mümkün. Okuryazarlığın, çoğu toprak sahibinin ve lordun sevdiği binicilikten ve avcılıktan çok, masa başı mesleklerle daha uyumlu olduğu da düşünülebilir. Bunun ışığında, eskiden sadece soylular tarafından kullanılan ürünleri yeni matbaaların sıradan insanlara erişir kıldığını düşünmek yanıltıcı olabilir. Demiryolu çağına kadar birçok kırsal bölgeye el değmemiş olması olası görünüyor. Erken modern dönem Avrupa'sındaki büyük köylü nüfusuna ve söz ile yazı arasına ek bir dil bariyeri koyan yerel lehçelerin sürmesine bakacak olursak, başlangıçtaki değişimden nüfusun sadece çok küçük bir kısmının etkilenmiş olması muhtemeldir. Yine de sayıları oldukça az ve büyük ölçüde şehirli olan bu nüfusun oldukça geniş bir kısmı durumdan etkilenmiş olabilir. Örneğin, 15. yüzyıl İngiltere'sinde, elyazması ticareti yapan kumaş tüccarları ve kâtipler, avukatlar, belediye meclisi üyeleri veya soylular kadar mütevazı fırıncıların ve tüccarların ihtiyaçlarını da karşılıyorlardı. 14. yüzyılda, İtalyan şehirlerinde okuma yazma bilen tüccarların sayısının artması 16. yüzyıl Fransa'sında okuma yazma bilmeyen bir ordu komutanı olması kadar dikkate çekicidir.

Okumayı sevmemenin özellikle soylulara özgü bir özellik olduğunu varsaymak yanlış olur ama hem seküler aristokratların hem sıradan halkın Latince bilgiçlik taslamaktan hoşlanmadığını düşünmek de akla yatkın görünüyor. Aynı şekilde, okuma alışkanlığını ilk edinenlerin "orta sınıf" olduğunu söylemenin doğru olup olmadığı da kesin değil. Kitap türlerini okur gruplarıyla eşleştirirken de son derece dikkatli olmak gerekiyor. Yazarlara ve kütüphane kataloglarına bakıldığında öyle görünmemesine rağmen, çoğunlukla "entelektüel olmayan" veya "zevksiz" yapıtların "aşağı tabaka"nın zevkini yansıttığı çoğunlukla kabul görüyor. Okuryazarlığın kitlelere yayılmasından önce en "popüler" yapıtlar sadece avam halka değil, çeşitli okur gruplarına da hitap eden yapıtlardı.

Birçok anlatının tersine, Latince okuyanlar ile yerel dilde okuyanlar arasındaki bölünmeleri toplumsal statüyle açıklamak da çok daha zor. 16. yüzyılda, Latince bilen bir hekimin Latince bilmeyen bir hekimden daha üstün kabul edildiği doğrudur ama her ikisi de büyük olasılıkla ülkenin en üst tabakasından değildi. Kitapları yerel dile çevirme hareketinin Latince bilmeyen okuyuculara yönelik olması nedeniyle, çoğunlukla çevrilen kitabın çıraklara hitap ettiği kadar uşaklara; dükkân sahiplerine ve kâtiplere hitap ettiği kadar da toprak sahibi soylulara, şövalyelere ve saraylılara da hitap etmesi amaçlanıyordu. Hollanda'da, Latinceden Fransızcaya yapılan bir çeviri Aşağı Ren lehçelerini bilen şehirli halkı değil, çoğunlukla görece daha seçkin olan saray çevrelerini hedef alıyordu. Aynı zamanda, Felemenkçeye yapılan bir çeviri, (çoğunlukla yerel dildeki dini yapıtların tek hedefi olarak kabul edilen) seküler halktan çok, vaazlarında dini pasajlara yer veren vaizleri hedef alıyordu. Küçük prensleri eğiten öğretmenler, saray veya kilise okullarındaki eğitmenler ve kraliyetten gelen talep üzerine Latinceden çeviri yapan papazlar, matbaacı işe başlamadan önce teknikleri "popülerleştirme"de öncülük yapmışlardı.

Ancak matbaanın icadından önce popülerleştirmeye en güçlü hızı, vaizlerin cemaatlerini uyanık ve açık alanda kalabalıkların ilgisini canlı tutma ihtiyacı verdi. Vaizin tersine matbaacı, kendi ürünlerinin hitap ettiği kitlenin niteliklerini sadece tahmin edebiliyordu. Dolayısıyla, ilk basılan kitapların adlarını, okurların kim olduklarını belirleme konusunda güvenilir rehberler olarak kabul ederken özellikle dikkatli olmak gerekiyor. Tipik bir örnek, sık sık değinilen, hem elyazması hem ahşap baskı formunda yayımlanan, "yoksulun" Kutsal Kitap'ı denen 15. yüzyıl resimli Kutsal Kitap'ıdır. Bu tür kitaplara verilen Latince adlar kısaltıldığı için bu tanımlama anakronik olabilir. *Biblia pauperum praedicatorum* yoksulları değil de, çok az Latince bilen ve resimli kitapları rehber aldığında dini kitapları daha kolay yorumlayabilen yoksul vaizleri hedefliyordu. Araştırmacılar, kütüphane kataloglarıyla, abone listeleriyle ve diğer verilerle (tabii kitap satın alan çoğu insanın kitabı okumaktan çok sergileme heveslisi olduğunu hesaba katarak) belirlenen gerçek okurlar ile yazarların ve yayımcıların öngördüğü daha varsayımsal hedef kitlelerini ayırmanın gerekli olduğunu söylüyorlar. Kitap isimleri ve önsözler çoğunlukla gerçek okurlar hakkında bilgi veren kanıtlar olarak gösteriliyor oysa hiç de öyle değildir.

> Okuma ve yazmanın yaygınlaşmasıyla ilgili bilgi [...] içeriklerin analiziyle desteklenmelidir; bu da karşılığında, okuyan halkın kompozisyonuyla ilgili dolaylı kanıt sunar: 15. yüzyılda sekiz ya da daha fazla baskı yapan bir yemek kitabı doğal olarak yemek pişirmekle ilgilenen kişiler tarafından, genç kadınların davranışları üzerine yazılmış bir kitapçık olan *Doctrinal des Filles* [...] kızlar ve kadınlar tarafından okunuyordu.[21]

Ancak bu tür "dolaylı kanıt"lar hiç de güvenilir değildir. İlk basılan (özellikleri bana hiç de açık görünmeyen) yemek kitaplarının okurları hakkında yargıda bulunmadan, genç kadınların davranışlarıyla ilgili kitapçıklar muhtemelen erkek öğretmenlerin, günah çıkaran papazların veya vasilerin de ilgisini çekiyordu. Görgü kuralları kitaplarının dolaşımda olmasının geniş kapsamlı psikolojik sonuçları oluyordu; bu kitapların ebeveynlerin endişelerini artırma kapasitesi göz ardı edilmemeli. Dahası, bu tür kitaplar muhtemelen yazarlar, çevirmenler ve başka görgü kuralları kitapları yayımlayanlar tarafından da okunuyordu. Yazarların ve yayımcıların çok çeşitli kitaplar okuyan okurlar olduklarını her zaman akılda tutmak gerekiyor. Şiirlerini matbaada bastırmayıp elyazması formunda[22] dolaşıma sokan 16. yüzyıl şairleri bile matbu malzemelerden yararlanıyorlardı. Çift girişli muhasebe defterinin nasıl tutulacağını anlatan kitapların, tüccarlardan çok muhasebe kitapları yazarları ile muhasebe öğretmenleri tarafından okunduğu ileri sürülmüştür. İnsan acaba *Shepherd's Almanack*'ı çobanlardan çok oyun yazarları ile şairler mi okuyordu diye düşünmeden edemiyor. Verilerin yüzyıllar boyunca bozulmaya uğramasına, tıp risalelerindeki yanlış tedavilere ve olanaksız reçetelere baktığımızda, insan bunları hekimlerden çok şairlerin okumuş olduğunu düşünüyor. Tarif edilen egzotik malzemeye bakacak olursak, ilk basılan farmakopede* bulunan reçeteleri az sayıda eczacının hazırlamaya çalıştığını varsayabiliriz ama bu yeni tanıtımın bu tür malzemelere talep yaratabileceği düşüncesiyle raflarına tuhaf malzemeleri koyma gereği hissettiklerini de varsayabiliriz. Erken dönemde basılmış bazı elkitaplarının hizmet ettiği amaçlar, ister planlı ister gerçek olsun, hiç de kolay çözülemeyecek bilmeceleri gündeme getiriyor. Bazı zanaatların uzman uygulayıcılarının hepsinin zaten bildiği prosedürleri yerel dilde anlatan elkitapları yayımlamanın amacı neydi? Yine de şunu unutmamakta yarar var: Atölye pratiği ile dersane kuramı arasındaki uçurum matbaanın ilk yüzyılında henüz görünür olmaya başlamıştı ve birçok sözde pratik elkitabı pratik olmayan hatta zararlı tavsiyeler içeriyordu.

Sosyal ve psikolojik dönüşümlerle ilgili kestirimler ertelenebilir ama burada bazı noktalara işaret etmek gerekiyor. Altick'in ileri sürdüğü gibi, okuryazarlık ile okuma alışkanlığı arasında fark olduğunu kabul etmek gerekiyor. Günümüz de dahil, okuma yazma bilen herkesin kitap okuru olmadığı çok açık.[23] Dahası, *okuma* öğrenmek *okuyarak* öğrenmekten farklıdır. Müstensihler çağında, çıraklık eğitimine, sözlü iletişime ve hafıza geliştiren özel araçlara bel bağlamak

---

* İlaç üretiminde kullanılan etkin ve yardımcı maddeleri belirten kitap. –ç.n.

ile harflerde uzmanlaşmak bir arada gitmişti. Ancak matbaanın icadından sonra yazılı bilginin aktarılması çok daha randımanlı bir hale geldi. Kendi kendine öğrenmek için yeni fırsatlardan yararlananlar sadece üniversitelerin dışındaki zanaatkârlar değildi. Aynı derecede önemli olan bir başka şey de parlak üniversite öğrencilerinin ellerine hocalarını aşma fırsatının geçmesiydi. Artık yetenekli öğrencilerin bir dili veya akademik beceriyi öğrenmek için bir uzmanın dizinin dibinde oturması gerekmiyordu. Gökbilimciliğe özenen genç Tycho Brahe gibi, hocalarına fark ettirmeden kitap okuyarak kendi başlarına hızla uzmanlaşıyorlardı. "Gençlerin çok çalışarak aynı bilgiye sahip olması artık mümkün olduğuna göre, neden yaşlılar gençlere tercih edilsin ki?" diye soruyordu bir 15. yüzyıl tarih kitabı yazarı.[24]

Okuyarak öğrenme daha anlamlı hale geldikçe hafızayı geliştirme araçlarının rolü azalıyordu. Belli formülleri ve tarifleri akılda tutmak için kafiyeye ve ritme ihtiyaç kalmadı. Ortak hafıza dönüşüme uğradı.

> Victor Hugo'nun *Notre Dame'ın Kamburu* başlıklı romanında, çalışmalarına gömülmüş bir âlim, elyazmaları koleksiyonunu bozan ilk matbu kitaba bakar. Arkasından, bakışlarını yıldızlı gökyüzünde silueti görünen büyük katedrale çevirir... "Ceci tuera cela" ["Bu onu öldürecek"] der. Matbu kitap binayı yok edecek. İmgelerle dolu bina ile kütüphanesine matbu bir kitabın gelişini karşılaştıran Hugo'nun çıkardığı kıssa, matbaanın yayılmasının geçmişin hafızadaki görünmez katedralleri üzerindeki etkisine uyarlanabilir. Matbu kitap bu türden büyük, imgelerle dolu anıları gereksiz hale getirecek. Bir "nesne"ye derhal bir imge atfeden ve hafızada saklayan eski alışkanlıkları yok edecektir.[25]

Frances Yates, gotik katedralin "taşa yazılmış ansiklopedi" olduğu yolundaki tanıdık romantik temaya, uzun süre önce kaybolmuş hafıza sanatları üzerine yaptığı araştırmasıyla harikulade bir ek yapmıştır. Matbaa, kapılar üstündeki taş figürlerin ve pencerelerdeki vitrayların yerine getirdiği birçok fonksiyonu ortadan kaldırmakla kalmayıp aynı zamanda hafıza salonlarındaki hayali girintilere figür ve nesne koyma ihtiyacını da ortadan kaldırarak soyut imgeleri de etkiledi. Matbaa, hatırlatma amacıyla imge kullanımından vazgeçmeyi mümkün kılarak birçok Hıristiyan'da zaten bulunan yerleşik geleneklere karşı çıkma eğilimini de güçlendirdi. Calvin'in art arda baskı yapan *Enstitüler*'i İkinci Emir'e uyma gereğini ayrıntılarıyla inceliyordu. İmgeleri savunanlar en çok Papa I. (Büyük) Gregorius'un, heykeller "okuryazar olmayanların kitabıdır"[26] vecizesine atıfta bulunuyorlardı. Calvin bu vecizeyi aşağılayarak reddederken matbaadan söz etmiyordu ama okuryazar olmayanlara heykel verilmemesi, onlara okuma öğretilmesi gerektiği yönündeki Kalvenist varsayımın temelinde bu yeni araç bulunuyordu. Bunun ışığında, matbaanın "imge kültüründen söz kültürüne" doğru bir hareket başlattığını söylemek akla yatkın olabilir. Bu, Trento Konsili sonrası Katolik Kilisesi'nin yaptırdığı barok heykellerden ve tablolardan çok, Protestanların Kutsal Kitap ve risalelere bağlılığıyla daha fazla bağdaşan bir hareketti.

Ancak matbaanın yol açtığı kültürel metamorfoz gerçekte tek bir formülle açıklanamayacak kadar karmaşıktı. Öncelikle, Batı Avrupa'da matbaa atölyelerinin kurulmasından sonra gravürler azalmadı, daha da yaygınlaştı. Ayrıca çok sayıda karikatürde görüldüğü gibi Protestan propaganda, matbu yazı kadar matbu imgeleri de kullanıyordu. Bazı Protestanlar matbu kültürle uyumu nedeniyle dini imgeleri bile savunuyordu. Luther, duvarlardaki resimleri yırtıp Kutsal Kitap'ların içindeki illüstrasyonlara saygıyla yaklaşan ikona kırıcıların tutarsızlığına işaret eder. "Duvarlardaki resimlerin zararıyla kitaplardaki resimlerin zararı aynıdır" der, daha sonra da alaycı bir dille bu fikir akışını noktalar: "Tasvir kıranlara Kutsal Kitap okumama veya yakma fırsatı vermeden bu konuyu bırakayım."[27]

Dahası, imgeden söze doğru bir hareket olduğu fikrini kabul edecek olursak, Protestan ama matbaaya çok şey borçlu olan Dürer, Cranach veya Holbein gibi Kuzeyli ressamların yapıtlarını açıklamakta zorlanırız. Dürer'in kariyerinden de görüldüğü gibi, yeni matbaa ve gravür sanatları, imgelerin önemini azaltmak bir yana, imge yapımcılarının olanaklarını artırdı ve sanat tarihinin şimdiki yoluna girmesine yardımcı oldu. Frances Yates'in tarif ettiği hayali figürler ve anı salonları, hafıza geliştirici işlevleri demode oldukları zaman bile ortadan kalkmadı, tersine "tuhaf bir şekilde yeniden hayat buldu". 17. yüzyılda muhteşem amblem kitaplarına* içerik, Gül-Haçlı (*Rosicrucian*)** ve okült kitaplara süslü barok illüstrasyonlar sağladılar. İmgeler aynı zamanda yepyeni bir matbu edebiyat türünün –çocuklar için didaktik resimli kitap– ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Leibniz'in çağında, Leipzigli erkek çocuklar Comenius'un resimli kitabı ve Luther'in İlmihali'yle büyüyorlardı."[28] Eski hafıza imgeleri Protestan çocukların imgelemine bu formla yeniden girdi ve Jung ile takipçilerine kolektif bilinçaltı hipotezinin kanıtlarını sağladı. Gerçekten de bu yeni imge dolu amblem kitapları modası, resimsiz "Ramist"*** ders kitapları kadar 16. yüzyıl matbu kültürünün bir ürünüydü.

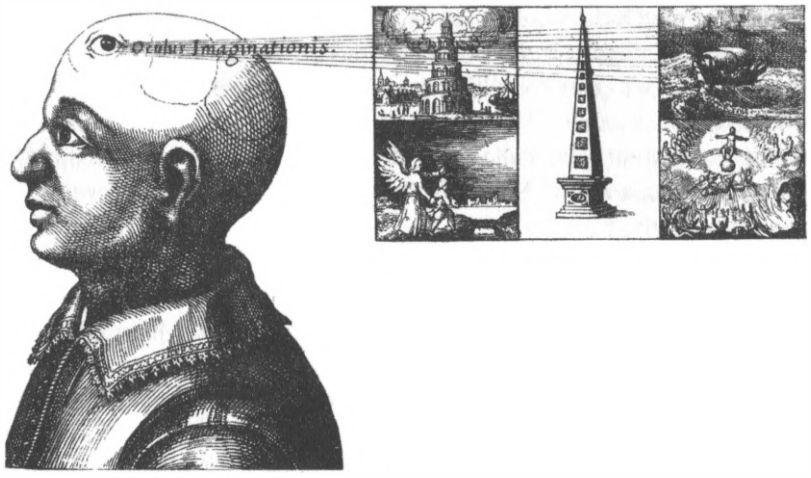
Dahası, bilimin mimarlık, geometri veya coğrafya gibi bazı alanlarında ve aynı zamanda birçok yaşam biliminde matbu kültür, yukarıda sunulan formülle uyumluydu; hatta sözcüklerin işlevini azaltırken imgelerin işlevini artırıyordu. Batlamyus'un (Ptolemaios), Vitruvius'un, Galenos'un ve diğer antik zaman âlimlerinin birçok temel eserinde bulunan ve yüzyıllar boyunca kopyalanmaktan dolayı kaybolan illüstrasyonlar ancak elyazmalarının yerini matbu kitaplar aldıktan sonra geri geldi. Bunu imgeden sözcüğe giden bir hareket olarak düşünmek teknik literatürü yanlış yöne sevk eder. George Sarton'a göre, "Batı

---

* Amblem kitapları: Alegorik illüstrasyonlar ve bunları açıklayıcı notlar, kısadan hisseler veya şiirler içeren kitaplar. –ç.n.

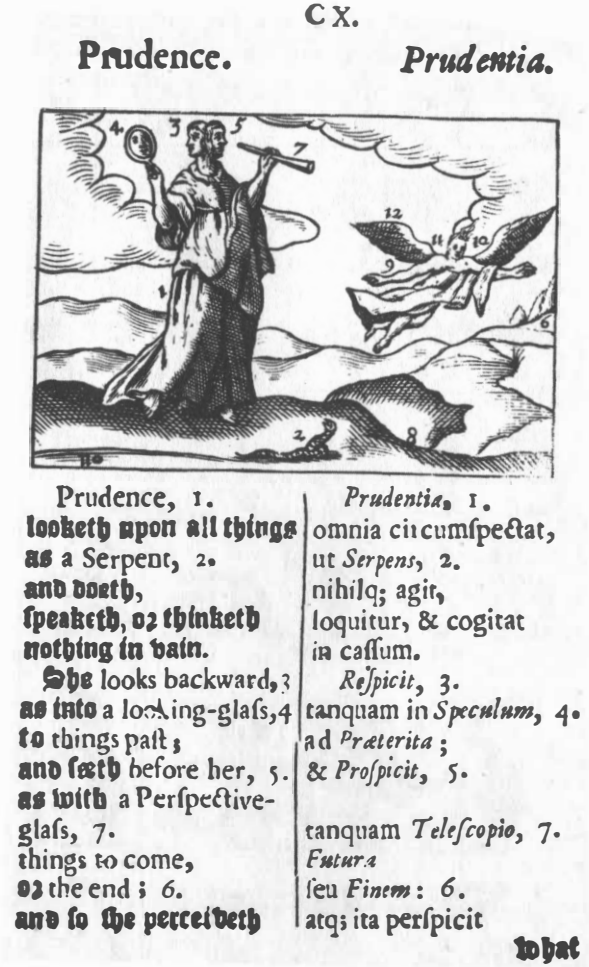
** Gül-Haç tarikatı: 17. yüzyıl başlarında Avrupa'da kurulan ancak eski Mısır'a kadar uzanan tarihsel gelenekten gelen gizli bilgilerin taşıyıcısı olduğunu ileri süren, ezoterik bir tarikat. –ç.n.

*** Ramist: Fransız akademisyen ve filozof Petrus Ramus'un retorik, mantık ve pedagoji öğretilerine dayanan. –ç.n.

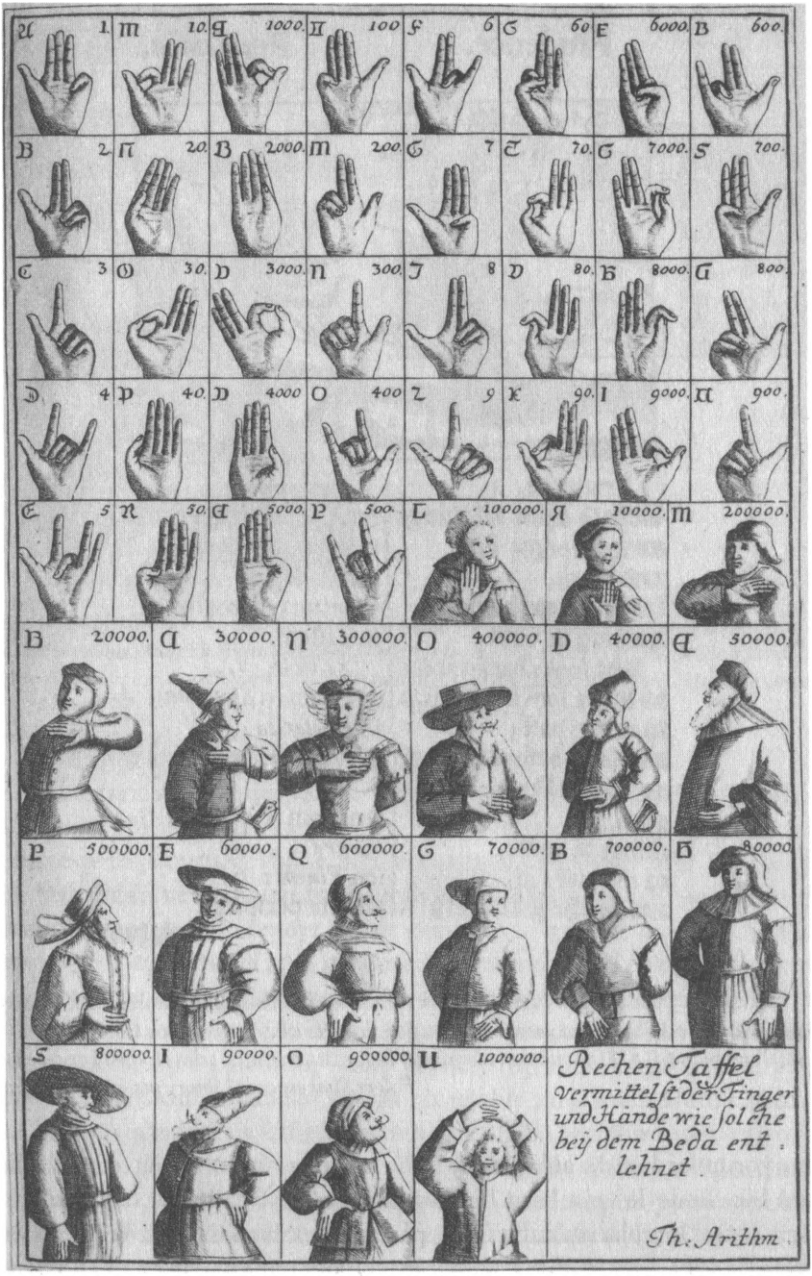
Resim 5: 17. yüzyılda "üçüncü gözle görmek". Orijinal fonksiyonları demode olduktan sonra, eski hafıza sanatları okült bir önem kazandı ve matbu formda yeni hayat buldu. Robert Fludd'un Utriusque cosmi maioris... *adlı yapıtından (Oppenheim: Johan-Theodor de Bry, typis Hieronymi Galleri, 1621, II, 47). Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

biliminin kurtarıcısı" "matbu sözcük" değil, "matbu imge"ydi. Eski Çin atasözü "Bir resim bin sözcükten değerlidir" Bilgi Toplumu'nda giderek daha fazla kullanılmaya başlamıştı.[29] Tudor İngiltere'sinin ilk zamanlarında Thomas Elyot'un "rakamları ve grafikleri bir bilimin kurallarını duymaya" tercih ettiğini söylemesi[30] üzerinde düşünmeye değer görünüyor. İmgeler hafızayı harekete geçirmek için vazgeçilmezdi ama müstensihler çağında sözel eğitime ağırlık vermek de iletişimin özelliği haline gelmişti. Hiç kuşkusuz, akademik dersler bazen duvarlara çizilen resimlerle destekleniyordu; çıraklara verilen sözel eğitime görsel örnekleme eşlik ediyordu; hesap yapmayı öğretirken bloklardan, panolardan ve parmak kullanımından yaygın bir şekilde yararlanılıyordu; hafıza geliştirici anahtar sözcüklerin ezberlenmesine genellikle mimikler eşlik ediyordu. Yine de, bir dizi talimatı hızla tekrarlamak gerektiğinde sözcükler diğer iletişim biçimlerinden kaçınılmaz olarak ağır basıyordu. Bir metin, bir yerde toplanmış müstensihlere sözcük kullanma dışında başka nasıl dikte edilir ki? Matbaanın icadından sonra görsel eğitim araçları çoğaldı; işaretler ve semboller sistemleştirildi; farklı ikonografik ve fonetik olmayan iletişim türleri hızla gelişti. Matbu resimli kitapların, eğitim reformcuları tarafından çocukları eğitme amacıyla yeniden tasarlanması ve resimlerin pedagoglar tarafından giderek daha yararlı bir beceri olarak kabul edilmesi de "imgeden sözcüğe" basit formülünün ötesinde düşünmenin gereğine işaret ediyor.

Resim 6: Çocuklar için hazırlanmış ilk resimli kitap için didaktik amaçlarla illüstrasyona dönüştürülmüş eski bir hafıza geliştirici imge. Sağduyu figürü Johann Amos Comenius'un Orbis sensualium pictus *(1658) yapıtından alınmıştır; İngilizce çevirisi Charles Hoole (Londra, 1685). Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

Bu yorumlardan da anlaşılacağı gibi, matbaanın yol açtığı değişikliklerin özetini bir cümleyle veya basit bir formülle vermeye çalışmak bizi yanlış yönlendirir. Kural kitaplarına daha fazla, parmak hesabına daha az veya okuyarak öğrenmeye daha çok, duyarak veya yaparak öğrenmeye daha az bel bağlandığını kabul ederken bile aynı zamanda matbaanın, birebir kopyalamaya dayalı kitabi bilgiye karşı yeni itirazlara nasıl yol açtığını ve çoğu gözlemcinin kabul edilen kuralları yeni verilerle karşılaştırmaya başlamasını nasıl sağladığını da dikkate almalıyız. Aynı şekilde, matbu söz çoğaldıkça söylenen sözün yavaş yavaş susturulduğunu veya duyma yetisinin görme yetisi karşısında giderek ihmal

Resim 7: Hesap yapmayı öğrenmek için kullanılan parmaklar ve el kol hareketlerinin yerini matbu aritmetik kitapları, çizelgeler, tablolar aldığı halde bu eski sanatlar sistemleştirilmiş ve matbu şekilde yeniden hayat bulmuştur. Gravürün alındığı yapıt Jacob Leupold, Theatrum arithmetica-geometricum... *(Leipzig: C. Zunkel, 1727) Department of Special Collections, Stanford University Libraries'in izniyle basılmıştır.*

edildiğini varsayma konusunda dikkatli olmalıyız. Gutenberg'den sonraki Batı müziği tarihinin ikinci iddiayı yalanladığı kuşku götürmez. Matbaanın söylenen sözü susturduğunu ileri sürmenin birçok soruyu gündeme getirmesine gelince, bazı sorulara bu kitabın başka bölümlerinde değiniliyor; burada hepsini göz ardı etmek gerekiyor.

Bu ön tartışmanın amacı, elyazmasından matbu metne geçişin çok fazla değişiklik içerdiği, bu değişikliklerin her birinin daha fazla araştırma gerektirdiği ve bunların tek bir formülle verilemeyecek kadar karmaşık olduğunu göstermektir. Ama bu karmaşık değişikliklerin özetini çıkarmanın basit bir yolu olmadığını söylemekle hiçbir şeyin değişmediğini söylemek aynı şey değildir. Tam tersine!

3
Matbu Kültürün Bazı Özellikleri

Diyelim ki 15. yüzyılın sonlarında bir tür iletişim devrimi gerçekleşti, peki bu devrim diğer tarihi gelişmeleri nasıl etkiledi? Çoğu geleneksel araştırma, hümanist kitapların veya Protestan risalelerin daha geniş bir alana yayıldığıyla ilgili birkaç şey söyledikten sonra konuyu bir kenara bırakıyor. Rönesans dönemiyle veya bilim tarihiyle ilgili kitaplarda, standartlaşmanın uzmanlıktaki ve bilimdeki etkileri üstüne bazı yararlı öneriler bulunuyor. Genelde, yeni sürecin etkileri açıkça tanımlanmayıp üstü kapalı bir biçimde ele alınıyor ve çok büyük ölçüde minimize ediliyor. Bir örnek bu noktayı açıklayabilir. Matbaanın ilk yüzyıllarında eski metinler yeni metinlerden daha çok basılıyordu. Birçok uzman buna dayanarak, "matbaa yeni kuramların benimsenmesini hızlandırmadı"[1] sonucuna varıyor. Peki ama bu yeni kuramlar nereden geliyordu? Çağın ruhundan yardım mı istemeliyiz? Yoksa eski metinlerin basılmasındaki artış yeni kuramların geliştirilmesine katkıda bulunmuş olabilir mi? Belki de yeni kitap üretim yöntemini eski yöntemden farklı kılan bazı özellikler de bu tür kuramların geliştirilmesine katkıda bulunuyordu. Matbaanın icadını başka tarihi gelişmelerle ilişkilendirmeden önce bu özellikleri değerlendirmemiz gerekiyor.

Eksiksiz bir döküm çıkarmak yerine, matbaanın ilk dönemleri hakkında yazılmış özel literatürde belirtilen bazı özellikleri seçtim ve tarihsel gelişmeler hakkındaki görüşlerimi sunarken onları göz önünde bulundurdum. Bu yaklaşıma dayalı varsayımlar, araştırmamın ana hatlarını gösteren başlıklar altında örneklendirilebilir.

Geniş Yayılıma Daha Dikkatli Bir Bakış: Artan Üretim, Değişen Tüketim

Geniş yayılıma yapılan çoğu atıf, farklı pazarları hedefleyen metinlerin arzındaki artışın özel etkilerini açıklamaya yetmiyor. Okuryazarlığın yayılmasına,

zaten okuryazar olan sektörlerde yaşanan değişikliklerden daha fazla öncelik verilmesi gibi, Lutherci görüşlerin "yayılması" ya da Kopernik'in kuramlarının Batlamyus'un kuramları kadar hızlı bir şekilde "yayılmayı" başaramaması da diğer tüm konulara baskın geliyor. Çoğunlukla matbaacı sadece basma işini yapan fail olarak kabul ediliyor. Matbaacının ne kadar etkili olduğu sadece tiraja göre belirleniyor. Bir matbu baskının çıkarılmasıyla herhangi bir metnin daha fazla kopyası "yayılırken, dağıtılırken veya serpiştirilirken" bile, daha önce dağıtılmış ve serpiştirilmiş olan farklı metinler de bireysel okurlar için bir araya getiriliyordu. Bazı ülkelerde matbaacılar satabileceklerinden daha fazla bilimsel metin üretiyor ve yerel pazarları istila ediyorlardı. Bütün ülkelerde alıcılar daha ucuza daha fazla kitap satın alabiliyor ve çalışma odalarına ve kütüphanelerine koyabiliyorlardı. Bu yolla, oldukça demode olan eski bir kitap listesindeki kitapları basan matbaacı yine de kâtibe, müstensihlerin sağlamış olduğundan daha zengin ve daha çok çeşitte kitap sağlıyordu. "Matbaanın kitapların ucuzlamasını ve çoğalmasını sağlamadan önce bir öğrencinin hatta yetişkin bir âlimin uzmanlaşmak veya uzmanlaşmayı umabilmek için okuması gereken malzemeden çok daha fazlasını artık ciddi bir öğrenci kendi başına okuyabiliyordu."[2] Farklı kitaplara danışabilmek için artık gezgin bir âlim olmak gerekmiyordu. Kuşaklar boyu bir yerde yerleşik olarak çalışan âlimler artık tek bir metne bağlanıp enerjilerini bu metin üzerinde yorum yapmaya harcamıyorlardı. Müfessirlerin ve yorumcuların devri sona erdi ve "bir kitapla diğeri arasında yoğun bir şekilde çapraz karşılaştırmaların yapıldığı yeni bir çağ"[3] başladı.

16. yüzyılda, matbaanın icadıyla olmasa bile, Kuzey Rönesans'ıyla bağlantılı olarak bilgi patlaması gibi bir şeyin yaşandığı sıklıkla ileri sürüyor. Marlowe ve Rabelais'nin yapıtlarında, kitap okumanın insanı ne kadar sarhoş ettiğiyle, kitabi bilginin her yudumda yeni güçler kazandıran sihirli bir iksir olarak kabul edildiğiyle ilgili bölümlere bu devrin edebiyatı üzerine yapılan çok az araştırma değinmez. Ancak, 16. yüzyılda meydana gelen herhangi bir önemli entelektüel değişiklik üzerinde çalışırken, daha fazla kitaba erişimin yarattığı heyecan genellikle göz ardı ediliyor. Örneğin Montaigne'in yazılarının yansıttığı entelektüel kriz hissi üzerine yakınlarda yapılan bir araştırmada, Reform'un ve din savaşlarının yarattığı yıkıcı etkiden ve coğrafi keşiflerin ve hümanist gelişmelerin yarattığı "zihinsel ufukların genişlemesinden" söz ediliyor.[4] Çağın en fazla haber değeri olan olaylarının Montaigne gibi duyarlı bir gözlemciyi hiç etkilemediğini söylemek saçma olur. Ama onun en sevdiği gözlem noktasını doğrudan etkileyen olayı göz ardı etmek de yanlış olur. Eski âlimlerin bir ömür boyu seyahat ederek görebileceğinden daha fazla sayıda kitabı, kulesindeki çalışma odasında birkaç ay geçirerek görebildiği de hesaba katılmalıdır. Montaigne'in okuduğu yapıtlarda neden Ortaçağ yorumcularından daha fazla "çatışma ve çeşitlilik" gördüğünü açıklarken elinin altındaki metinlerin sayısının çok oluşuna dair bir şeyler söylemek gerekiyor.

Daha fazla kitabın bulunduğu kitaplıklar doğal olarak farklı metinlere danışma ve onları karşılaştırma fırsatını artırıyordu. Matbaacıların birbirine karışmış daha fazla veriyi ve Aristotelesçi, İskenderiyeci ve Arapça metinleri basması, bu verileri anlaşılır hale getirme girişimlerini teşvik ediyordu. Bazı Ortaçağ kıyı şeridi haritaları uzun süredir birçok eski haritadan daha doğruydu ama her iki haritayı da gören çok az kimse vardı. Atlas basarken farklı ülkelere ve çağlara ait haritaların bir araya getirilmesi gibi, bazı hekimlerin ve gökbilimcilerin kitaplıklarında da teknik metinler bir araya getiriliyordu. Çelişkiler daha görünür hale geliyor, farklı gelenekleri uzlaştırmak daha zorlaşıyordu. Arapça araştırmaları uzmanlarının karşısına Galenosçular veya Aristotelesçilerin karşısına Batlamyusçular konduğunda genel kanıların kolayca aktarılması mümkün olamıyordu. Zenginleştirilmiş bir okuma malzemesi eski kuramlara duyulan güveni sarstığı gibi, yeni entelektüel birleşimlerin ve değişimlerin oluşmasını da teşvik ediyordu. Arthur Koestler'in ileri sürdüğü gibi, ortak entelektüel faaliyet birçok yaratıcı eyleme ilham verir. Eski metinlerin aynı araştırmada bir araya gelmeye başlamasıyla, farklı fikir sistemleri ve özel disiplinlerin bir araya getirilmesinin de yolu açıldı. Kısacası, istikrarlı pazarlara yönelik kitap basımının artması, önce eski fikirlerin yeni birleşimlerini destekleyen koşulları, arkasından da yepyeni düşünce sistemlerini yarattı.

Kültürlerarası etkileşimi önce matbu baskıların üretiminden sorumlu yeni meslek grupları deneyimledi. Bir kaynak kitap henüz matbaadan çıkmadan önce hurufatçılar, tashihçiler, çevirmenler, redaktörler, illüstratörler veya gravürcüler, indeksçiler ve yayın işiyle ilgili diğer kişiler arasında çok verimli görüşmeler yapılmış oluyordu. Matbaalarından çıkan ürünleri ilk okuyan kişiler matbaacılar oluyordu. Aynı zamanda rakiplerinin ürettiği ürünleri de merakla okuyorlardı. Daha fazla kitaba (ve tipografiyle bağlantılı her şeye) erişmenin yarattığı etki, önce ve çok etkili bir biçimde, bu yeni kitapları üretenler tarafından matbaa atölyesinde hissediliyordu. Diğer kütüphaneler Estienne veya Christopher Plantin gibi usta matbaacıların üretimlerinden beslenirken, yarattıkları değerli koleksiyonlar atölyelerinin günlük çalışmasının birçok yan ürününü içeriyordu.

Erken modern dönemde, akademik merkezlerin dışında, akademik ve bilimsel alanlarda kayda değer düzeyde yenilikçi çalışmalar yapıldığına sık sık işaret ediliyor. Matbaa atölyelerinin bilim insanlarında ve edebiyatçılarda yarattığı çekim etkisi bu gelişmeyi açıklamaya yardımcı olabilir. Erken modern dönem biliminde son derece verimli olduğu görülen ressamlarla âlimler veya uygulamacılarla kuramcılar arasındaki etkileşimi tartışırken de aynı nokta geçerlidir. Matbaa, hem toplumsal hem entelektüel ortak etkinlik biçimlerini teşvik etti. Hem bilim insanları hem fikir sistemleri arasındaki ilişkileri değiştirdi.

Kültürlerarası etkileşim zihinsel faaliyetleri çelişen şekillerde uyarıyordu. Matbaanın ilk yüzyılına damgasını vuran, her şeyden önce entelektüel heyecan ve "bir dereceye kadar geniş açılı, odaksız bir bilimsellikti."[5] Bazı kafa karıştı-

rıcı, birbirine karşıt akımların varlığı, disiplinler arasındaki yeni bağların eski bağlar koparılmadan önce oluştuğuna işaret edilerek açıklanabilir. Örneğin, müstensihler çağında büyü sanatları, mekanik sanatlarla ve matematiksel büyücülükle yakından ilişkiliydi. "Teknoloji matbaaya girdiğinde" geçmişin çok büyük miktardaki okült bilgileri de matbaaya girdi ve ancak az sayıda okur ikisi arasındaki farkı ayırt edebiliyordu. Simyanın, astrolojinin, büyünün ve kabalanın ve bilgi toplumundaki diğer okült sanatların erken modern dönemde çok büyük prestijinin olmasına hâlâ şaşıran tarihçilerin antik Yakındoğu kültürlerinden gelen belgelerin müstensihler çağında nasıl yayıldığını dikkate almaları yararlı olabilir. Bu belgelerden bazıları kısaltılarak hesaplama sistemleri, tıp, tarım, mitik kültler ve benzeri alanlarla ilgili parçalara dönüşmüştü. Bazıları da akıl sır ermez sembollere dönüşmüştü. Belli kozmik döngülerle yaşam döngülerini herkes yaşar, dolayısıyla ortak öğeler bu parçalarda ve sembollerde tespit edilebiliyor. Hepsinin aynı kaynaktan geldiğini varsaymak ve bazı patristik* yapıtlarda sözü edilen (cennetten kovulmadan önce Âdem'e anlatılan Yaratılış'ın bütün sırlarını içeren ve yazının mucidi tarafından kaydedilmiş) bir Ur metinde** yazılanları ciddiye almak mantıklı geliyordu. Eski bilgelerin ve kâhinlerin özenle koruduğu bu Ur metnin içerdiği öğretilerin barbar istilaları sırasında bozulmuş ve karışmış olabileceği de kulağa mantıklı geliyordu. Cosimo de Medici'ye Makedonya'dan gelen ve antik bilgiler içeren çok sayıdaki belgeyi Ficino, 1463 yılında Yunancadan tercüme etti ve koleksiyon 1500 yılından önce 15 baskı yaptı. Bu yapıt, Yunanca adı *Hermes Trismegistos* olan Mısır tanrısı Tot'la diyaloglar formunu aldı. 15. yüzyılda kurtarılan bu yazıların, eski âlimlerin kullandığı ve yine Hermes Trismegistos'a atfedilen diyalog parçalarıyla aynı metin grubundan geldiği anlaşılıyor. Isaac Casaubon'un, Hıristiyanlık sonrası dönemde yazıldıklarını kanıtladığı bu Hermetik metinler 1614 yılına kadar birçok baskı yaptı. Buradan yola çıkarak Rönesans âlimlerinin "tarihlemede büyük bir hata" yaptıkları söyleniyor. Hiç kuşkusuz yapmışlardı. Yeni-Platoncu, Hıristiyanlık sonrasına ait bir derlemenin Platon öncesine ait olduğu ve Platon'u etkilediği sanılmıştı. Ancak müstensihlerin yaptığı, muhtemelen daha eski kaynaklardan alınan derlemelere kesin tarihler vermek de yanlış olabilir.[6]

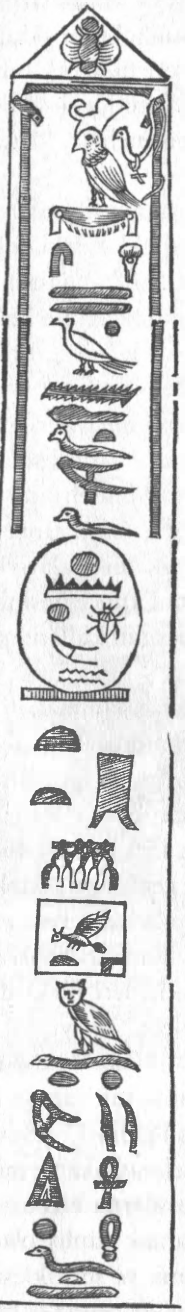
Okült ve ezoterik müstensihlik bilgisinin matbaanın icadından sonra dönüşmesi de daha fazla araştırma gerektiriyor. Bazı esrarlı yazılar (örn. Yunanca, İbranice veya Süryanice olanlar) daha az esrarengiz hale geldi. Bazıları daha fazla esrara büründü. Dolayısıyla deşifre edilmelerinden üç yüzyıl önce hiyeroglif harfler matbaalarda dizildi. Okurlar okuyamadıkları bu kutsal harflere çok önemli anlamlar yüklüyorlardı. Bu harfler mimarlar ve gravürcüler tarafından dekoratif motifler olarak da kullanılıyordu. Barok süslemelere ve âlimlerin,

---

* Hıristiyanlar tarafından 8. yüzyıldan önce yazılmış yapıtlara verilen isim. –ç.n.

** Ur metin: Bir şeyin, özellikle de bir sanat yapıtının veya kültür olayının kaynağı veya kökü; birçok benzer veya ilgili şeyin özgün kaynağı. Terim, kutsal metinler, edebi çalışmalar ve müzik besteleri için kullanılırdı ama artık daha geniş anlamda kullanılıyor. –ç.n.

Specimen Lectionis Idealis, in primo latere Obeliſci exhibitum.

Hemphta Numen ſupre-
influit virtutem
mum & Archetypon
& munera ſua

in ſiderei Mundi ani-
mã,id eſt ſolare Nume ſi bi ſubdit u

vnde vitalis motus in
omniumque rerum abun-
ex vbertate Cra-
quadam ſympathia
Mundo Hylæo, ſiue Elementari,
dãtia, & ſpecierũ varietas prouenit.
teris Oſiriaci, in quem mira
tractus continuò influit

duplici in ſibi ſub
dita dòminio potens.

Vigilantiſſimus
ſacrorum canalium
in qua vita rerum
Chenoſiris
cuſtos, ideſt Naturæ humidæ
omnium conſiſtit.

Ophionius
ad cuius fa-
Agathodæmon
uorem obtinendum

vitamque pro-
Sacra hæc ei
cuius beneficio cæleſte
diuini Oſiridis
pagandam
Tabula conſecranda eſt;
Heptapyrgon ideſt arx planetarum
Agathodæmonis humidi

aſſiſtentia ab om-
nibus aduerſis conſeruatur.

Præterea in ſacri-
finem eiuſdem
ficijs & cerimonijs in hunc
ſtatua circumfetenda eſt;

Epariſterium Naturæ
ſiue fons Hecatinus, ſiue vetigineus

id eſt Naturæ efflu-
uium inter ſacrificia aperiendum.

Quo allectus Poly-
morphus Dæmon, vberem (do
varietatem
rerũ cõcedet in quadripartito Mũ-

Typhonis technæ
vitæ inſidiatrices, elidentur

Vnde vita rerum
innoxia conſeruabitur

ad quod plurimum
quoq;conducẽt hæc, quæ ſequũtur

pentacula, ſiue
periammata, ob myſticas

rationes, quibus
conſtructa ſunt.

ſunt enim vitæ
bonorum omnium

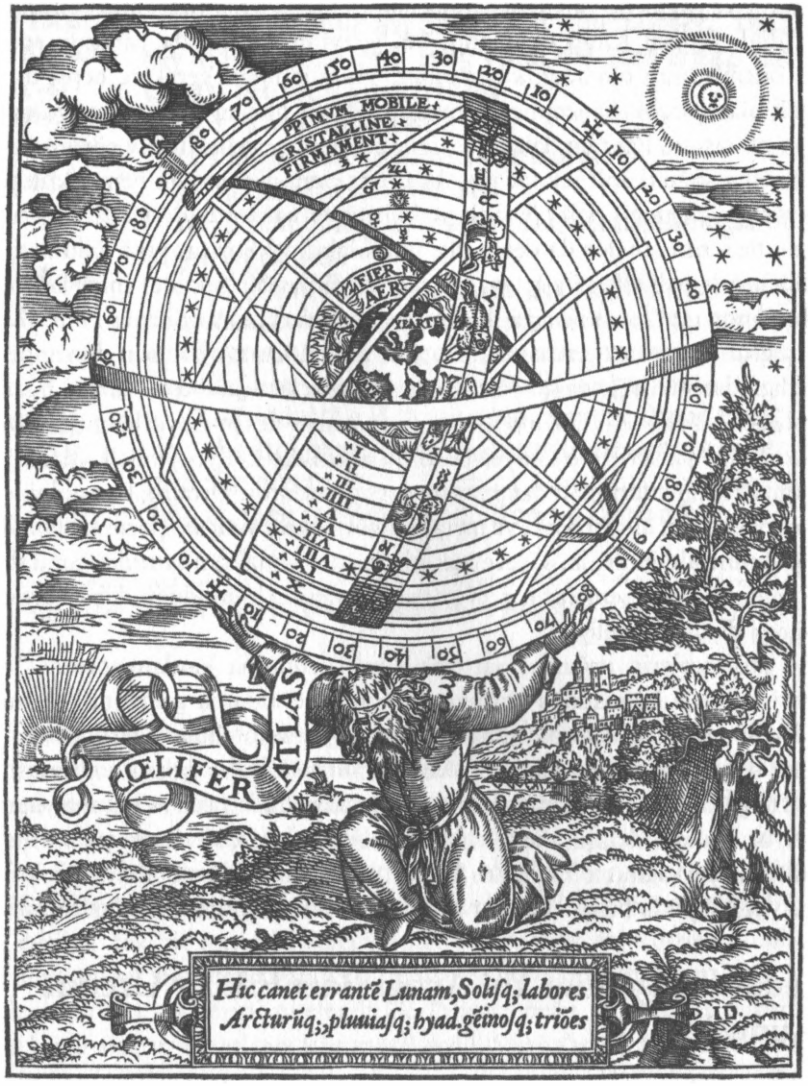
acquirendorum potentes
illecebræ.

Resim 8: Mısır hiyeroglifinin basılması, anlaşılmasından çok mistikleşmesine katkıda bulundu. Deşifre edilmeden çok önce dizilen hiyerogliflere, yapıtını gördüğümüz Cizvit gibi âlimler tarafından farklı anlamlar yükleniyordu. Athanasios Kircher, Obelisci aegyptiaci ... *(Roma: Ex typographia Varesij, 1666, s. 78). Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

Gül-Haç tarikatı mensuplarının veya Masonların yaptıkları karmaşık yorumlara bakıldığında, Mısır resim yazısının bütün Akıl Çağı boyunca kopya edilmesi modern bilim insanlarını asla çözülemeyecek bilmecelerle karşı karşıya bırakıyor. Bu yüzden matbaanın bilim üstündeki etkilerini ele alırken sadece aydınlanmanın yeni biçimlerini düşünmemeliyiz. Mistikleştirmenin yeni biçimleri de teşvik ediliyordu.

Bu açıdan bakıldığında, matbaanın ilk yarım yüzyılının "klasik ve Hıristiyan Batı düşüncesinin kaynakları hakkındaki doğru bilginin geniş bir alana yayılmasına büyük bir hız kazandırdığı"[7] iddiasını kanıtlamanın gerekliliği görülüyor. Hermetik yazıların, Sybil rahibelerinin kehanetlerinin, "Horapollo"nun hiyerogliflerinin ve daha birçok sözde güvenilir ama aslında sahte ezoterik nitelikli yapıtın basılması ters yönde bir etki yaratıyor, daha sonraları Hıristiyan kaynaklarının arındırılmasının zeminini hazırlarken bile hatalı bilgi yayıyordu. Başka yerde olduğu gibi burada da, başlangıçtaki etkiler ile gecikmiş etkileri birbirinden ayırmamız gerekiyor. Bilimsel kütüphanelerin zenginleşmesi hızlı oldu; içeriklerini tasnif etmek daha uzun zaman aldı. Yerel dilde üretilen bilimsel olmayan malzemenin büyük miktarlarıyla karşılaştırıldığında, üç dilli sözlüklerin ve Yunanca veya hatta Latince baskıların sayısı o kadar az görünüyor ki insan "geniş yayılım" ifadesinin kullanılmasının doğru olup olmadığını merak ediyor.

Okuma kitaplarının, alfabelerin, ilmihallerin, takvimlerin ve dinle ilgili kitapların basımı için sözlükte tanımlandığı gibi, yayılma sözcüğünü kullanmak özellikle uygun görünüyor. Ancak bu tür malzemenin basımındaki artış ne bilimin gelişmesine ne kültürlerarası etkileşime yardımcı oldu. İlmihaller, dini risaleler ve Kutsal Kitaplar kitaplıkları doldururken, diğer tüm okuma malzemesi dışlanıyordu. Bu yeni geniş açılı, odaksız bilim, yeni bir tek amaçlı, dar odaklı dindarlıkla bir arada ilerledi. Aynı zamanda, pratik elkitaplarının ve kılavuzların sayısı da arttı, bu dünyada başarılı olmanın planlarını yapmayı kolaylaştırdı, muhtemelen de dikkatleri öteki dünyanın kesin olmayan geleceğinden başka yöne çekti. Böylece, 16. yüzyıl harita yayımcıları, fazlasıyla belirsiz bir mekân olduğundan, "Cennet"i bu dünyadan çıkarmaya başladılar. Sonunda Galileo, Kardinal Baronius'tan yaptığı bir alıntıyla, –Kutsal Ruh için bir problem olan– "Cennet'e nasıl gidilir?" (How to go to heaven?) sorusu ile –uygulamalı ispat ve matematiksel muhakeme meselesi olan– "Gökkubbe nasıl işler?"(How the heavens go?) sorularını birbirinden ayırdığını söyler.[8] Ancak bu son noktayı daha fazla zorlamak yanlış olacaktır çünkü sözde kullanışlı rehberlerin çoğu, içerdikleri saçma ve mistikleştirici malzemeden dolayı çok kullanışsızdı. Dahası, Newton'ın *Principia*'sı çıkana kadar, üretilen çelişkili kuramlar ve astronomi tabloları "Gökkubbe nasıl işler" sorusuna çok belirsiz cevaplar veriyordu. Dini uygulamalarla ilgili kılavuzlar ve ruhani konularla ilgili elkitapları çok açık tavsiyeler içeriyordu. Yol haritalarına, dil kılavuzlarına, dönüştürme cetvellerine ve başka malzemelere erişimi olan okurlar aynı

Resim 9: Eski şemaları yeni görsel biçimde sunan ahşap baskı ve metal klişeler sayesinde Ortaçağ dünya resimleri 16. yüzyılda Ortaçağ'da olduğundan daha fazla erişilebilir hale geldi. Atlas'ı temsil eden bir Ortaçağ kralı Aristoteles'in evrenini tutuyor; William Cunningham, The Cosmological Glasse, *(Londra: John Day, 1559, folio 50). Folger Shaespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

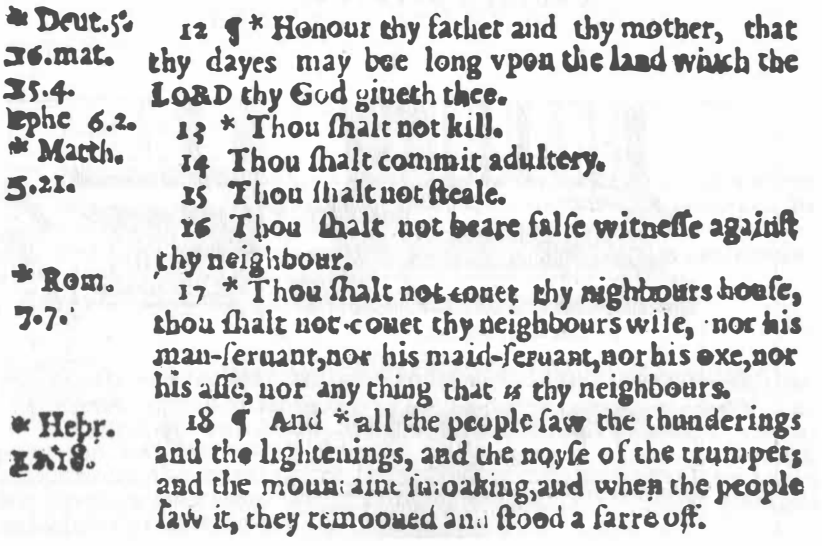
zamanda ruhun ölümden sonraki yolculuğuyla ilgili rehberlere bel bağlıyordu. [İncil'in son kitabı olan] Vahiy'i yorumlayan risalelerde matematiksel muhakemeye çok fazla bel bağlanıyordu. Yeni astronomi tablolarını ve harita projeksiyon tekniklerini geliştiren yetenekli kişiler aynı zamanda Yaratılış'a ve İkinci Geliş'e kesin tarihler vermekle de meşguldüler.

Her şeye rağmen, "bu yeni icadın bilimsel araştırma üzerindeki etkisinin"[9] yerel dilde Kutsal Kitap okumanın 16. yüzyılın başlarında yarattığı etkiden daha önemli olup olmadığı kuşkuludur. Vurgulanması gereken, hepsi de çok önemli olan birçok benzeşmeyen etkinin hemen hemen aynı zamanda ortaya çıkmış olmasıdır. Eğer bu daha açık ifade edilebilirse çelişkili gibi görünen gelişmeler daha soğukkanlı şekilde ele alınabilir. Hem dindarlığın hem sekülerliğin bir arada güçlenmesi daha iyi anlaşılabilir. Aynı zamanda dönemlere ayırmayla ilgili bazı tartışmalar da devre dışı bırakılabilir. Matbaa, yeni eğilimlerin izi sürülürken genellikle es geçilen, bazen de (yanlış bir şekilde) modası geçmiş varsayılan uzun ömürlü ve çok kullanılan metinleri daha görünür kıldı. Birçok Ortaçağ dünya resmi, matbaanın ilk yüzyılında, Ortaçağ denen dönemde çoğaltıldığından daha fazla çoğaltıldı. Bu resimler sadece "eski düzeni bozmak istemeyen"[10] Elizabeth döneminin tutucu insanları arasında varlığını sürdürmedi. 16. yüzyıl şairleri ve oyun yazarları bu resimlere 13. yüzyıl halk ozanları ile pantomim sanatçılarından daha fazla erişebiliyorlardı. Ortaçağ kozmolojilerini tasvir etmek için, ahşap baskı ve metal gravürler gibi yeni araçların kullanıldığını göz önüne aldığımızda, sadece metinlerin yok olmaktan kurtulduğunu değil, aynı zamanda eski şemaların yeni görsel formlarda sunulduğu daha karmaşık bir süreci de düşünmeliyiz.

Bu düşüncelerin ışığında, Sarton'un şu yorumuna katılamıyorum: "Kültürün yayılması konusunda matbaa sanatının ne anlama geldiğini belirtmeye gerek yok ama yayılma konusuna çok vurgu yapmamalı, standardizasyon konusuna daha çok değinmeliyiz."[11] Matbaanın kültürel yayılma yollarını nasıl değiştirdiği konusunda bugüne kadar yapılandan daha fazla araştırma yapmak gerekiyor. Dahası, değişik metinlere bireysel erişim, birçok zihnin tek bir metinle ilgilenmesini sağlamaktan farklı bir şey. "Standardizasyon" üzerine çok fazla vurgu yapıldığında bireysel erişim konusunun ihmal edilmesi ihtimali var.

Standardizasyonun Yol Açtığı Bazı Etkiler Üzerine Düşünceler

Birçok başka konuyla bir arada ele alınması gerekmesine rağmen, standardizasyon kesinlikle daha yakından incelenmeyi hak ediyor. İlk dönemdeki basım yöntemleriyle daha yakın dönemlerdeki yöntemler arasındaki büyük farkı göz ardı ederek tarihsel perspektifleri çarpıtmamaya dikkat etmek gerekiyor. Ama diğer yönde çok aşırıya gidip müstensih usullerinin ilk matbaalarla aynı sonuçları alma kapasitesini çok abartmamak da aynı derecede önemli. İlk basım yöntemleri, modern bilim insanlarının aşina olduğu türden "standart" baskıların yapılmasını imkânsız kıldı. Baskılar arasındaki farklılıklar hızla çoğaldı, sayısız dizgi hatası (*errata*) yayımlamak zorunda kalındı. Şurası bir gerçek ki Erasmus veya Bellarmine dizgi hatası yayımlayabilmişken, Hieronymus veya Alcuin yayımlayamamıştı. Dizgi hatalarını yayımlama eyleminin kendisi, metinsel hataları

* Deut.5.
16.mat.
15.4.
Ephe 6.2.
* Matth.
5.21.
* Rom.
7.7.
* Hebr.
12.18.

12 ¶ * Honour thy father and thy mother, that thy dayes may bee long vpon the land which the LORD thy God giueth thee.
13 * Thou ſhalt not kill.
14 Thou ſhalt commit adultery.
15 Thou ſhalt not ſteale.
16 Thou ſhalt not beare falſe witneſſe againſt thy neighbour.
17 * Thou ſhalt not couet thy neighbours houſe, thou ſhalt not couet thy neighbours wife, nor his man-ſeruant, nor his maid-ſeruant, nor his oxe, nor his aſſe, nor any thing that is thy neighbours.
18 ¶ And * all the people ſaw the thunderings and the lightenings, and the noyſe of the trumpet, and the mountaine ſmoaking, and when the people ſaw it, they remooued and ſtood a farre off.

Resim 10: 1631 yılında R. Barker tarafından basılan "Şeytan" Kutsal Kitap'ındaki "Zina yapacaksın" emrini içeren pasajın büyütülmüş hali. New York Public Library, Rare Books Division'ın izniyle basılmıştır.

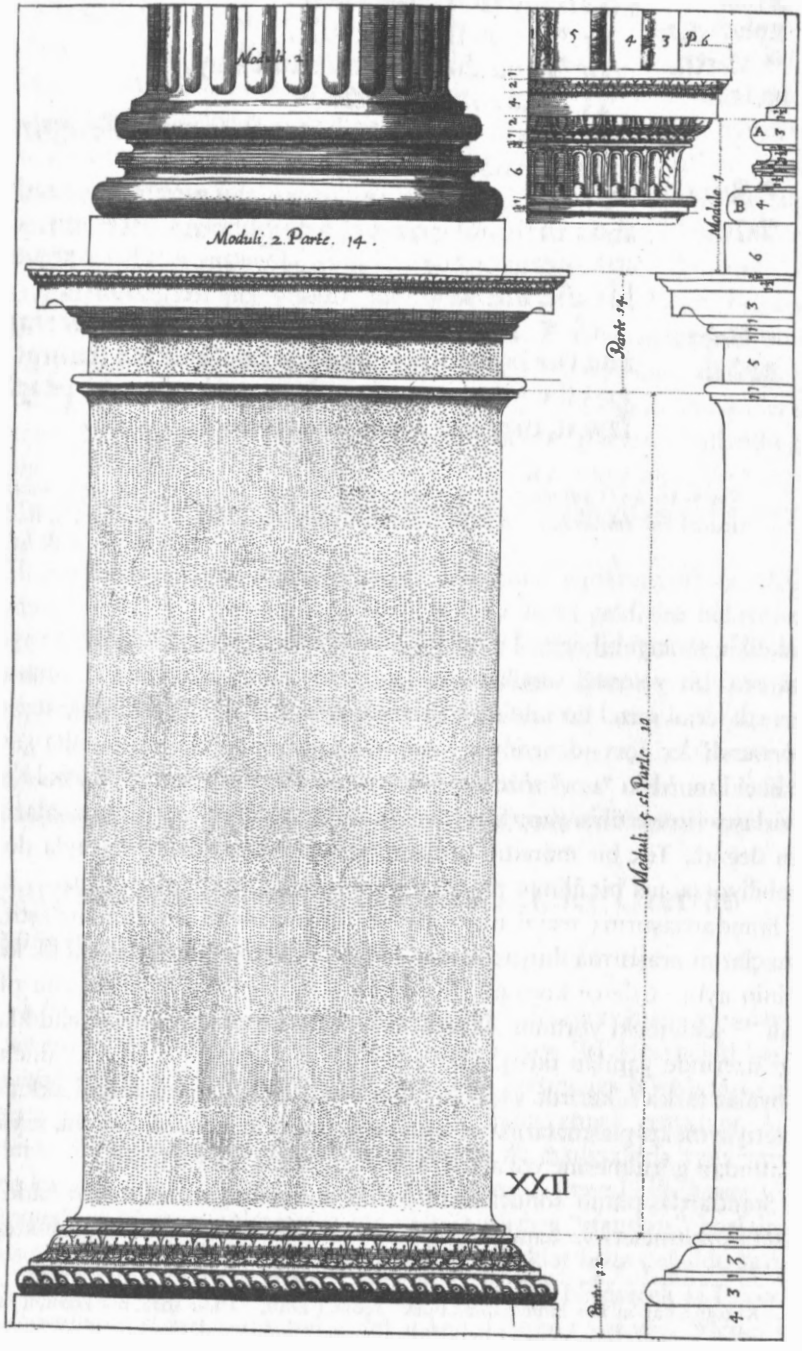
kesinlikle saptayabilme ve bu bilgiyi çeşitli yerlere dağılmış okurlara yayabilme gibi yeni bir yeteneği sergiliyordu. Dolayısıyla bu durum, standardizasyonun bazı etkilerini güzel bir şekilde göstermektedir. Ancak Geç Ortaçağ kopyacıları denetlendikleri için –denetimler çoğu anlatıda belirtilenden çok daha gevşekti– Yedinci Emir'deki "not" sözcüğünü atlayarak 1631'in "Şeytan" Kutsal Kitap'ını hazırlayan mürettibin yaptığı türden "standartlaşmış" hatayı* yapmaları mümkün değildi. Tek bir mürettip (dizgici) hatası çok sayıdaki kopyayla dolaşıma girebiliyorsa, tek bir âlimin yaptığı düzeltme de dolaşıma giriyordu.

Standartlaştırma tezini nitelendirme ihtiyacı belki de standartlaştırmanın sonuçlarını araştırma ihtiyacı kadar acil değil. Sarton'ın, "Matbaa ilk kez, birbirinin aynı yüzlerce kopyanın basılmasını ve her yere dağıtılmasını olanaklı kıldı"[12] şeklindeki yorumu, ilk matbu kopyaların tıpatıp aynı olmadıkları gerçeği üzerinde yapılan tartışmalar arasında kaybolmayacak kadar önemli. Bu kopyalar farklı ülkelerde yaşayan bilim insanları için, aynı alıntı hakkında birbirleriyle mektuplaşmalarına ve aynı düzeltmelerin ve hataların çok sayıda göz tarafından görülmesine yol açmaya yetecek kadar tek tip idiler.

Standartlaşmanın sonuçlarının hafife alınabildiğini söylerken sadece metinsel düzeltmeleri ve hataları değil, aynı zamanda takvimleri, sözlükleri, gök

---

* Kutsal Kitap'ın On Emir bölümündeki Yedinci Emir, "Thou shalt not commit adultery" (Zina yapmayacaksın) mürettip hatası sonucu "Thou shalt commit adultery" (Zina yapacaksın) olarak basılmıştır. –ç.n.

Moduli. 2.
Moduli. 2. Parte. 14.
5
4
3
P. 6
Module. 1
A
B
Parte. 14.
Moduli. 5. et Parte. 12
XXII

DESCRITTIONE DE LL

XXII.

SE il piedeſtallo di queſt' ordine Corintio foſſe la terza parte della colonna, ſarebbe moduli ſei e duoi terzi, ma ſi puo comportare di moduli ſette per piu ſuelteza, conforme molto, e conveniente a ſimil ordine, & anco perche il netto del piedeſtallo ſenza la cimaſa e baſſamento rieſca di duoi quadri, come ſi puo vedere per li ſuoi numeri il reſto cioe la baſe, è la cimaſa, & il baſſamento, per eſſere notato minutamente, e anco la impoſt adell' arco, non accade altra ſcrittura.

A Torro overo baſtone ſuperiore, B Toro overo baſtone inferiore.

IN dien het Pedeſtael van deſe Corintiſche Orden is het derdepart van de colomne / ſoo ſal het houden ſes Modulos ende $\frac{2}{3}$ / maer men mach het wel maken van 7 Modulos, om te meer ſtijvicheyt / die deſe Orden ſeer ghevoeghlijck is ende wel paſt: Ock mede op dat het pedeſtael / ſonder het Cimatium ende baſement / even op twee vierkante nuptkome / gelijck men ſien mach aen de getallen. De reſte / te weten het baſis 't cimatium ende baſement / de wijl ſy op 't nauſte zijn aengeteeckent / als mede d impoſta oft opſtellingh van de boge / ſoo en hoeven wy daer niet meer van te ſchrijven.

A De Torus oft ſtock van boven / *B* De Torus oft ſtock van beneden.

SI le Piedeſtal de ceſte ordonnanc Corinthienne eſt le tiers de la colomne, il tiendra ſix modules & $\frac{2}{3}$, mais on le pourra bien faire de ſept Modules pour plus grande ſolidité, fort conforme & convenable a ceſte ordonnance : & auſſi, afin que le Piedeſtal, ſans la cimace & baſement, reviennea deux quarrez, comme l'on pourra voir par les nombres. Le reſte, c'eſt aſavoir la baſe, la cimace & le baſement, puis qu'ils ſont notez par menu, comme auſſi l'impoſition de l'arc, il n'eſt ja beſoing d'en eſcrire d'avantage.

A Le Tore ou baſton d'enhaut, *B* Le Tore ou baſton d'embas.

EIn ſal daß Pedeſtal von diſer Corintiſchen orden das dritterheil iſt von die Colomne / ſo ſol es halten 6 Moduln vnd $\frac{2}{3}$ / aber man mag es wol machen von 7 Moduln / wegen mehrer ſtercke / welche dieſen orden gar fuglich iſt / vnd auch / auff daß es Pedeſtall / ohn das Cimatium / und baſement / gerad auff zwey viereccken auß kompt / gleich man an die zalh ſehen mag. De reſt / nemblich das Cimatium vnd Baſement / die weil ſie auffs genawſte ſein angezeichnet / wie auch die impoſta oder auffſtellung von denen boge / ſo iſt nicht nötig davon mehr zu ſchreiben.

A Der Torus oder ſtock von oben / *B* Der Torus oder ſtock von vnten.

IF the Pedeſtal of this Corinthian Order bee the third part of the Columne, it ſhall containe ſix modulos en and two thirds, but you may make it of 7 modulos, for the greater ſolidity, which is verry conformable and befitting this Order : as alſo, that the Pedeſtal, without the Cimaet and baſement commeth outeven in 2 fouresquareseven as you may ſee by the Numbers. The reſt, to witt the baſe, the Cimate and baſement the while they are noted leaſt, as alſo the Impoſt or ſetting upof the Bow or Arch, ſo that wee neede not write more thereof.

A The Torus or piece on high, *B* The Torus or piece below.

Resim 11: (karşı sayfada ve yukarıda) Vitrivius'un koyduğu antik mimari kurallarla ilgili daha yüksek farkındalık matbu metin üretimine eşlik ediyordu. İtalyanca, Felemenkçe, Fransızca, Almanca ve İngilizce yazılan Korint tarzının kuralları (yukarıda) karşı sayfadaki gravüre eşlik etmektedir. Giacomo Barozzio Vignola, Regola de cinque ordini d'architettura *(Amsterdam: Jan. Janz., 1642, s. 54-55). Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

günlüklerini (efemeris), kaynak kitapları, haritaları, çizelgeleri, diyagramları ve diğer görsel malzemeleri kastediyorum. Tıpatıp benzer mekânsal-zamansal imgeler yaratma kapasitesi genellikle, tıpatıp aynı imgelerin elle çoğaltılmasının zorluğu hesaba katılmadan, yazının icadına atfedilir. Aynı nokta, ister müzikal ister matematiksel olsun notasyon sistemleri için de geçerlidir. Gerçekten de tıpatıp tekrarlanabilmenin, *quadrivium* disiplinlerini *trivium** disiplinlerinden daha çok değiştirdiği görülüyor.

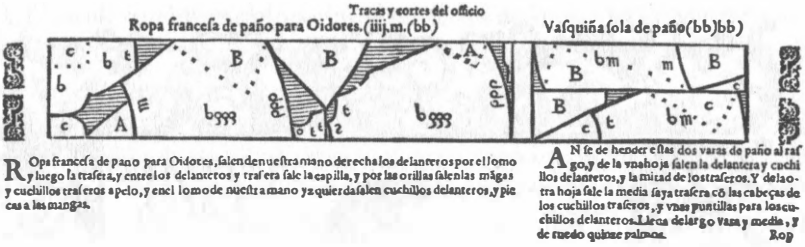
Standartlaştırma konusunda, hepsi burada sıralanamayacak kadar çok sayıda önemli çeşitlilik vardı. Standartlaştırma, dikkatle ölçülmüş harflerin aynısının yapılmasından harflerin yüzeyine denk gelebilecek boyutta ahşap baskıların yapılmasına kadar tipografiyle ilgili tüm işlemlere girdi.[13] Standartlaştırma aynı zamanda tıpatıp aynı harf stilleriyle, matbaacılık yöntemleriyle ve başlık sayfası süslemesiyle tekrar tekrar karşılaşan farklı yerlerdeki okurlar üzerinde oluşan "sübliminal" etkiyi de kapsıyordu. Kaligrafi de bundan etkilendi. 16. yüzyılın örnek kitapları, farklı müstensih "tarzları"nı kişisel özelliklerden arındırdı. Stil kitaplarının tipografiye, model kitaplarının terziliğe, mobilyacılığa, mimari motiflere veya zemin planlarına yaptığını, bu örnek kitaplar elyazısına yaptı. Desen paftaları ve model kitapları gibi elkitapları yazmak müstensihler çağında bilinmeyen şeyler değildi. Ama değişik ülkelerde değişik öğretmenler tarafından kullanılan elyazması gramer kitapları ve okuma kitapları gibi onlar da tek tip değil, çeşit çeşitti.

Daha standart matbaa harfleriyle kâğıt üzerinde yaratılan izler, el işinin ve kalemin yerini alınca "stil" kavramı değişime uğradı. Elyazısı ile matbaa harfi arasında öyle farklar vardır ki bir elyazması ile matbu bir metin yan yana konunca müstensihin elyazısının tipik özellikleri çok daha açık bir şekilde görülebilir.[14] Matbu bir kopyanın yanına konan bir taslak ya da çizim ise çok daha dramatik bir farklılık sergiler. Elle yapılmış bir kopyanın yanına konduğunda, matbu kopya daha yeni ve daha "özgün" görünür. Dolayısıyla, yenilik ve özgünlük arasındaki farka kıyasla, tekrarlanabilenle kopyalanan arasındaki fark matbaanın icadından sonra çok daha keskinleşti. Standartlaştırma binalarda, heykellerde, tablolarda ve sanat eserlerinde görülen klasik kriterlerden sapmaları da çok daha açık bir şekilde ortaya çıkardı. Başlangıçta "Gotik" henüz klasik olmayan; "Barok" ise klasik kurallardan sapan anlamına geliyordu. Sonunda, bütün Batı sanat tarihi, değişmez klasik kriterler ile bunlardan çeşitli sapmalar olarak ele alınmaya başlandı. "Bütün yeni sanat tarihi öğrencilerinin bildiği stiller ve dönemler –Klasik, Romanesk, Gotik, Rönesans, Üslupçuluk (Maniyerizm), Barok, Rokoko, Neoklasik, Romantik– iki kategorinin –klasik ve klasik olmayan– maskeleridir."[15]

Farklı elyazılarının ortadan kalkmasıyla, harf stilleri daha keskin bir şekilde kutuplaştı ve iki farklı harf tipi ortaya çıktı: "Gotik" ve "Romen." Benzer

---

* Ortaçağ okullarında okutulan yedi liberal sanattan dördü: Geometri, astronomi, aritmetik, müziktir. Trivium'dan (gramer, mantık, retorik) sonra okunur. –ç.n.

Resim 12: 16. yüzyılda Sevilla'da basılan bir giysi kalıbı kitabı, "İspanyol" modasını çok geniş bir alana yayılmış Habsburg İmparatorluğu'nun her yerinde görünür kıldı. Yukarıdaki kalıp Diego de Freyle'in, Geometria y traca para el oficio de los sastres *(Seville: Fernando Diaz, 1588, folio 17 verso) adlı yapıtından alınmıştır. Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

bir kutuplaşma mimari tasarımları da etkiledi. Mimari baskıların ve gravürlerin, yeni risalelerin ve eski metinlerin üretiminde Vitrivius'un koyduğu üç kurala çok önem veriliyordu. Daha tek tip sınırlar ve yer adları içeren daha tek tip haritaların basılmasıyla bölgesel sınırlarla ilgili yüksek bir farkındalık teşvik edildi. Benzer gelişmeler yerel âdetleri, kanunları, dilleri ve kostümleri etkiledi. 1520'lerde Seville'de basılan bir giysi kalıbı kitabı "İspanyol" modasını çok geniş bir alana yayılmış Habsburg İmparatorluğu'nun her yerinde görünür kıldı. Kadın ve erkek terzilerine yeni bir rehberlik sunulurken aynı zamanda, Brüksel'de ya da Lima'da yaşayanlar için yerel kıyafetlerin farklılığı çok daha çarpıcı bir hale geldi.

Çeşitliliğin daha kapsamlı algılanması, standartlaşmanın doğal bir sonucuydu. 16. yüzyılda yapılan yayınlar sadece tıpatıp aynı modayı yaymakla kalmıyor, aynı zamanda farklı modaları da teşvik ediyordu. İçinde bütün dünyada giyilen farklı kostümlerin resimleri bulunan kitaplar sanatçılar ve gravürcüler tarafından inceleniyor ve o kadar çok bağlamda çoğaltılıyordu ki bölgesel/yöresel kıyafet tarzları gelişti. Bu kıyafet tarzları kâğıtta ebedi hayat buldu; bugün bile oyuncak bebeklerde, operalarda ya da maskeli balolarda kullanılıyorlar.

Tek tiplilik ve çeşitlilikle –tipik ve eşsiz– ilgili kavramlar birbirine bağlıdır. Aynı paranın farklı yüzlerini temsil ederler. Bu açıdan bakıldığında, yeni bir bireysellik duygusunun ortaya çıkışını yeni standartlaşma biçimlerinin bir yan ürünü olarak düşünebiliriz. Gerçekten de tip ne kadar standartsa, kişisel benliğin kendine özgü olduğu duygusu da o kadar baskındır. Montaigne'in *Denemeler*'inde yakaladığı duygu budur. *Denemeler*'in yazarı önemsiz olaylarla ilgilenen kaprisli biri olarak, diğer kitaplarda anlatılan ideal tiplerden neredeyse her açıdan farklıydı. Diğer kitaplar prensleri, saraylıları, danışmanları, tüccarları, öğretmenleri, çiftçileri ve benzeri insanları anlatıp okuyucunun sadece kendisine verilen roldeki yetersizliğinin farkına varmasına değil, aynı zamanda, kendisine has (toplumsal veya örnek alınabilecek hiçbir fonksiyonu olmayan, dolayısıyla edebi değeri olmadığı kabul edilen) özellikleri başkaları tarafından paylaşılmayan, yalnız bir benlik olarak varlığını sürdürdüğünün farkına varmasına yol açıyordu. Montaigne ise tüm mütevazılığıyla kendisini atipik bir birey

Resim 13: Çeşitlilik standartlaşmaya eşlik etti. 16. yüzyılda çeşitli giysi illüstrasyonları bulunan kitaplar da basılıyordu. Bu "indo-africano"nun resmi Cesare Vecellio'nun Degli habiti antichi et moderni di diverse parti del mondo *(Venedik: Damian Zenaro, 1590, s. 495-496) adlı yapıtından alınmıştır. Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

olarak sunarak ve tüm garipliklerini sevgiyle resmederek, deyim yerindeyse bu mahrem benliği saklandığı yerden çıkarıyordu. İnsanlar incelesin diye onu bilinçli olarak sergiliyordu.

Geleneksel retorik kuralları, açık havada, büyük bir kalabalığa bir şeyi genel hatlarıyla yüksek sesle bağırarak anlatmayı gerektiren hitap ile, ayrıntılara dikkat etmeyi, daha yumuşak bir ses ve daha samimi bir yaklaşım gerektiren bir mahkeme savunması arasında ton farkı olmasına imkân tanımıştı. Ama bir araya toplanmamış, farklı yerlerde yaşayan, farklı ilgileri olan, geniş kapsamlı retorik etkilerden çok, samimi etkileşimlere daha açık yalnız bireylerden oluşan geniş bir gruba hitap etme konusunda bir örnek mevcut değildi. Montaigne'in icat ettiği gayriresmi denemeler bu yeni durumla başa çıkabilmenin çok yaratıcı bir yöntemiydi. Böylece Montaigne, belki de tanımadığı, önemli insanların portrelerine uzaktan hayranlık duyan ama önemsiz bir benlik sunulduğunda kendisini daha rahat hisseden okurlarla samimi bir ilişki kurmak için yeni bir temel oluşturmuştu. En önemlisi de Montaigne, yalnız okurun hissettiği, eşsiz olmanın verdiği izole edici duygunun bir başka insan tarafından hissedildiği ve bu duygunun yaygın bir şekilde paylaşılmasının mümkün olduğu konusunda memnuniyet verici bir güvence sunuyordu.

Montaigne gibi bir yazar, gayriresmi, kendine özgü yeni bir edebiyat türü yaratırken, insanlara biçilmiş rolleri bir kenara bırakıp bireysel "ben, kendim"i tanımlayan kişiye özgü özellikleri açıkça sergilerken, başka edebiyat türleri ideal tipleri tanımlıyor ve papaza, tüccara, soyluya, leydiye, iyi yetiştirilmiş erkek ve kız çocuklara uygun roller yaratıyordu.

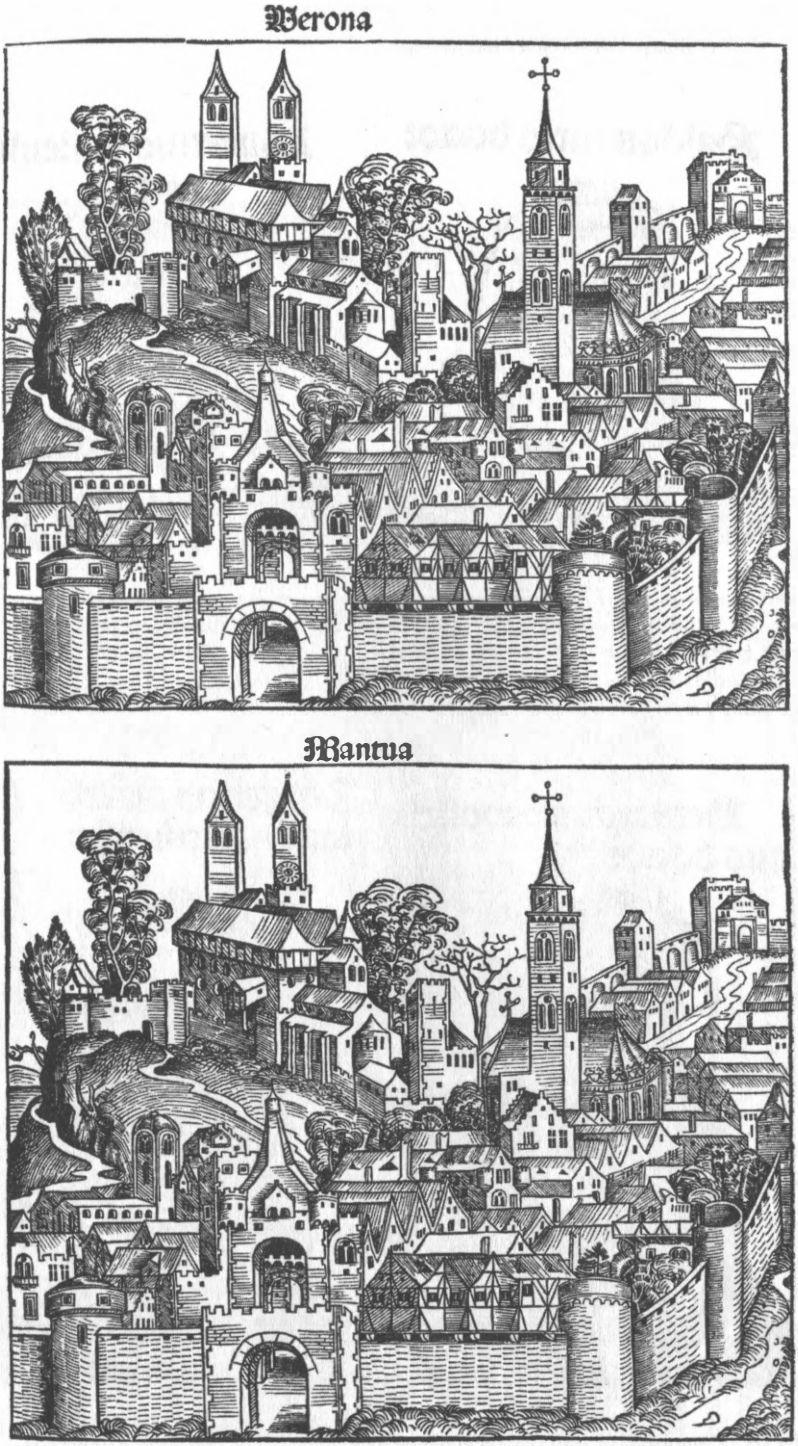
Başka yerde olduğu gibi burada da, "tıpatıp tekrarlanabilir resimli ifade", standart baskı çıkarmanın etkilerini güçlendirmeye yardımcı oldu. Üç toplumsal grubu –soylu, kentli, köylü– temsil eden, kolaylıkla ayırt edilebilen kıyafetler giyen ve çok belirgin bölgesel manzaralara yerleştirilmiş çiftlerin tıpatıp aynı resimleriyle tekrar tekrar karşılaşmak muhtemelen toplumsal ve bölgesel bölünmelerle ilgili çok keskin duygular uyandırıyordu. Aynı zamanda, kraliyet üyelerinin portrelerini ve kralın törenle bir kente girişinin gravürlerini dolaşıma sokmak kraliyet hanedanının mevcudiyetinin bütün tebaanın bilincine yeni bir tarzda kazınmasını sağlıyordu. Paraların üstüne basılmış, eski tekrarlanabilir imge ile matbaanın yeni yan ürünü arasındaki fark Fransız Devrimi'nin ünlü hikâyelerinden birinde görülmektedir. İmparatorların ve kralların paraların üstündeki yüz hatları, kılık değiştirmiş halde seyahat ederlerken tanınmamaları için çok ayrıntılı yapılmıyordu. Ancak, kralın kâğıt para üzerindeki portresi uyanık bir Fransız'ın XVI. Louis'yi tanımasına ve Varennes'de durdurmasına neden olmuştu.

Şunu da söylemek gerekir ki bireysel olan ile tipik olana karşı yeni bir farkındalığı ilk kazananlar, yeni giysi elkitaplarını, stil kitaplarını, kraliyet giriş törenlerini anma kitapları ile bölgesel kılavuzları derleyenler oluyordu. Dizgi hatalarını yayımlamak matbaa atölyesinde gösterilen dikkati nasıl artırdıysa, kitap için

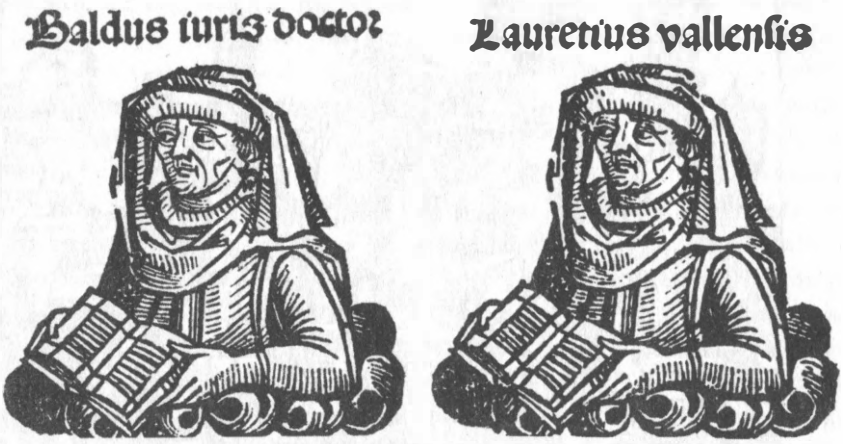
mimari motifler, bölgesel sınırlar, yer adları, kıyafet detayları ve yerel âdetleri hazırlamak da öyle artırıyordu. Mekâna ve döneme karşı yeni bir farkındalığın doğması mekânı ve dönemi doğru özellikleriyle resmetmeye daha fazla önem verilmesi, resimli kılavuzların ve kıyafet kılavuzlarının hazırlanması sayesinde oldu. Hiç kuşkusuz, farklı kentler için (örn. Mainz, Bologna ve Lyon) aynı ahşap baskıyı (örn. *Nürnberg Kroniği**) veya farklı tarihsel kişiler için aynı portreyi kullanmak bu tezi çürütüyor gibi görünüyor. İlk matbaacılar tutumlu davranıp çeşitli amaçlar için sadece birkaç gravür kullanıyorlardı. 1483 yılında Ulm'da basılan bir kitapta "aynı ahşap baskı 37 kez; 134 illüstrasyon için de 19 ahşap baskı kullanılmış."[16] Ancak aynı zamanda, 1480'lerde bir gravür sanatçısına, hac için Kutsal Topraklar'a giderken yol üzerindeki kentlerin ve gördüğü bitkilerin illüstrasyonlarını hazırlama siparişinin verildiği görülüyor. Breydenbach'ın *Peregrinatio in Terram Sanctam* (1486) kitabı için Erhard Reuwich'in yaptığı kent illüstrasyonları, yerel dildeki bitki kitabı *Gart der Gesundheit* (1485) için Schoeffer'in yaptığı bitki illüstrasyonları, gözlemlerin giderek kusursuz ve ayrıntılı olarak görsel formda kaydedilmesinin yolunu açtı. Ancak, az sayıda ahşap baskının birçok amaç için özensizce kullanılması ile "tipik" bir kentin veya portrenin, okurların metinde yollarını bulabilmelerini sağlayan işaretler olarak tekrar tekrar kullanılması birbirinden ayrı tutulmalıdır. Kentlerin ve portrelerin ahşap baskıları *Nürnberg Kroniği* gibi bir yapıtta hangi amaçla kullanılmış olursa olsun, bireyselleşme ve standartlaşmayla ilgili daha önce söylenenler ikna edicidir. Tipik bir kentin, kafanın veya bitkinin resmi ne kadar standartlaşırsa, farklı kentlerin, kafaların ve bitkilerin kendilerine özgü özellikleri dikkatli bir tasarımcı tarafından o kadar ayrıntılı bir şekilde algılanabiliyordu. Önceki yüzyıllarda, ressamlar ve oymacılar elyazmalarının kenarlarına, kilisede giyilen cüppelere veya taş vaftiz kurnalarına doğal biçimler resmetmişlerdi. Ancak Peter Schoeffer'in yaşadığı dönemden itibaren, ressamların ve oymacıların yetenekleri usta matbaacıların ve bilgili editörlerin başlattıkları teknik yayın programları tarafından yeni amaçlar için kullanılmaya başlandı.

İlk matbaacıların sadece yeni başvuru kaynakları yayımlamadıklarını, aynı zamanda bazılarını derlediklerini de unutmamalıyız. Daha sonraları ortaya çıkan işbölümleri bağlamında düşünen bizler için ilk matbaacıların üstlendikleri roller neredeyse hayal bile edilemeyecek kadar fazla. Usta bir matbaacı, sadece yayıncılık ve kitap satıcılığı yapmıyor, aynı zamanda indeksçilik, özetçilik, çevirmenlik, sözlükçülük ve tarihçilik yapıyordu. Hiç kuşku yok ki birçok matbaacı sadece ellerine tutuşturulan şeyin kopyasını baştan savma bir şekilde çıkarıyordu. Ancak sanatlarıyla gurur duyan ve kendilerine bilgili yardımcılar tutanlar da vardı. Bu ustalar, kendileri için geliştirdikleri sistemleri başkalarına aktararak kâr sağlayabilmek gibi sıra dışı bir konumdaydılar. Sadece kendilerini geliştirmekle kalmıyor, bunu başkalarına da tavsiye ediyorlardı. Ortaçağ'ın

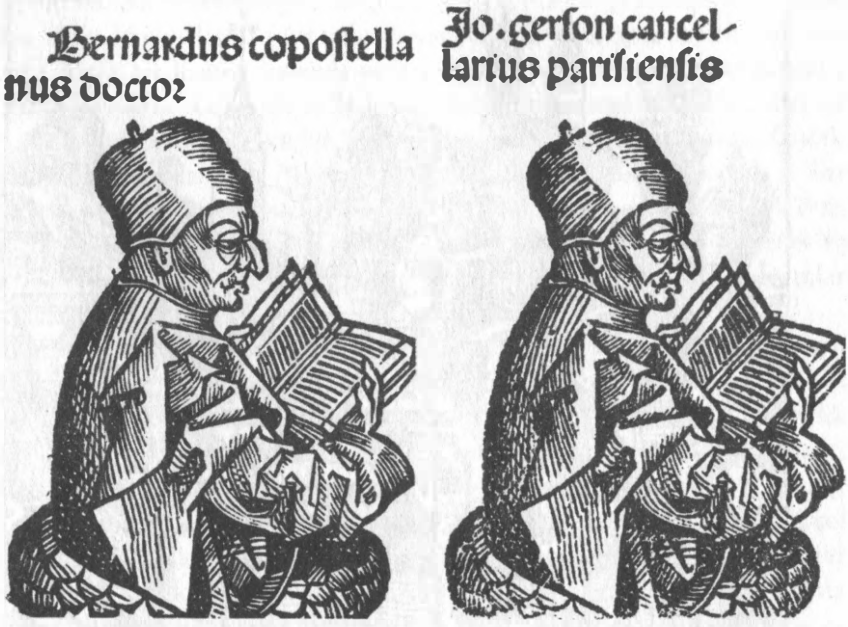
* Hartmann Schedel, *Liber chronicorum* (*Nuremberg Chronicle*), 1493.

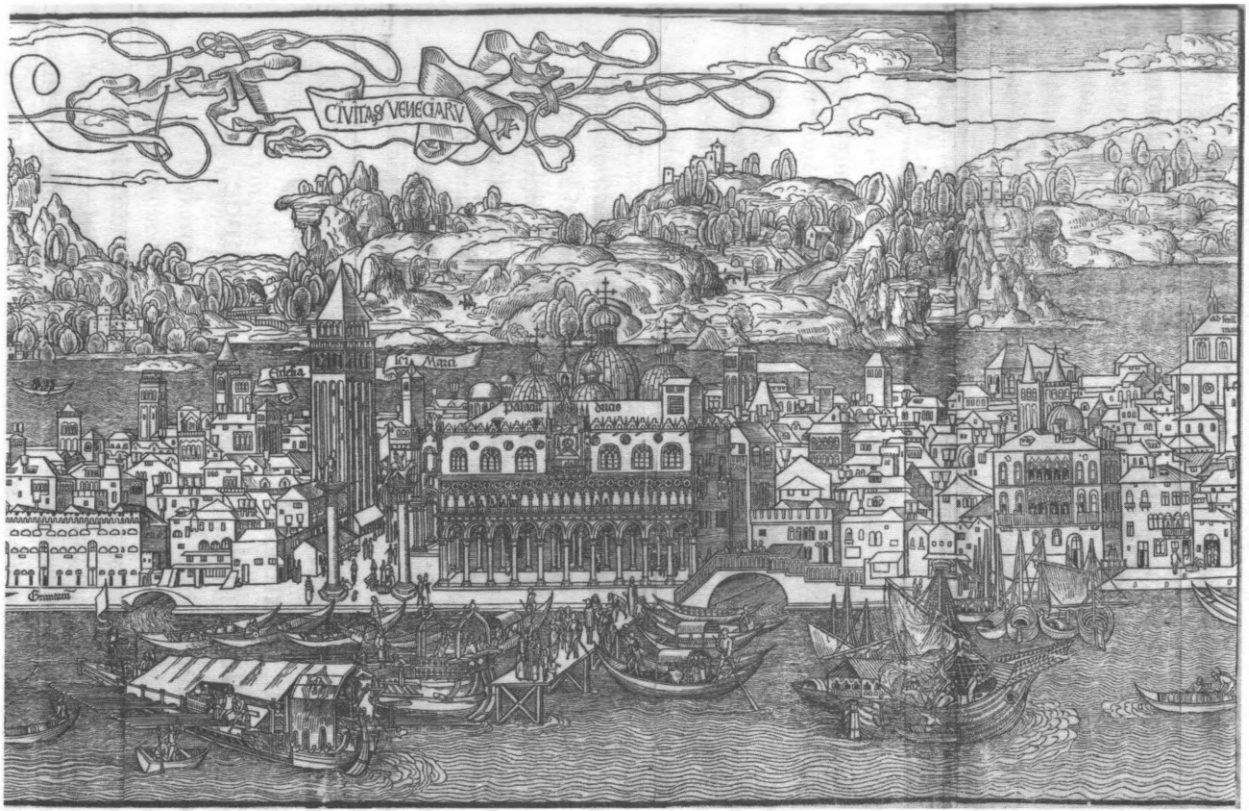
Resim 14: Tek bir ağaç baskıyla birkaç kenti resmetme alışkanlığı Verona (yukarıda) ve Mantua (aşağıda) kentleriyle Nürnberg Kroniği*'nde gösterilmektedir. Hartmann Schedel,* Liber chronicorum *(Nürnberg: Anton Koberger, 12 Temmuz 1493, folio 68 ve 84). Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

Resim 15: Baldus ve Lorenzo Valla'nın tıpatıp aynı portreleri de Nürnberg Kroniği*'ni süslemektedir. Bir ahşap baskıyı yeniden kullanmanın amacı okura belirli bir profili aktarmaktan çok, bir kent veya kişi gibi belli bir konuyu anlatmak olabiliyordu. Hartmann Schedel,* Liber chronicorum *(Nürnberg: Anton Koberger, 12 Temmuz 1493, folio 236 ve 246). Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

Resim 16: Compostella ve Jean Gerson'ın tıpatıp aynı portreleri de Nürnberg Kroniği*'nde bulunmaktadır. Hartmann Schedel,* Liber chronicorum *(Nürnberg: Anton Koberger, 12 Temmuz 1493, folio 213 ve 240). Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

Resim 17: Nürnberg Kroniği*'nin yayımlanmasından kısa bir süre önce, bir gravür sanatçısı olan Erhard Reuwich, Kutsal Topraklar'a yaptığı yolculukta gördüğü kentlerin ve bitkilerin yeni illüstrasyonlarını çizmişti. Çizdiği Venedik resmi (arka plandaki burada abes kaçan beylik Kutsal Topraklar manzarasıyla birlikte) tanıdık mimari yapılar içermektedir. Alındığı yapıt, Bernhard von Breydenbach,* Peregrinatio in Terram Sanctam *(Mainz: Erhard Reuwich [Peter Schoeffer'in harfleri], 1486) Erhard Reuwich'in Venedik illüstrasyonundan alınmıştır. Özel Koleksiyonlar, Stanford University Libraries'in izniyle basılmıştır.*

sonlarında engizisyoncular, günah çıkartanlar, papazlar, hacılar ve seküler tüccarlar için rehber kitaplar yazılmıştı. Gerçi akademisyenlerin dikkatini artık kapsamlı bilimsel eserler (*summae*) çekiyordu ama Ortaçağ müstensihleri aynı zamanda özlü *summulae** ve vaaz yazmaktan kişinin kendi yatağında ölmesine kadar çeşitli konularda pratik bilgiler vermek için tasarlanmış kapsamlı kılavuzlar da yazıyorlardı.[17] Birçok açıdan olduğu gibi burada da matbaacıların kilise müstensihlerinin bıraktığı yerden devam ettikleri görülüyor. Ancak matbaacılar böyle yaparak eski temaları çok genişlettiler ve çoğalttılar. Yeni matbaalarda basılan ve bir müzik aleti çalmaktan muhasebe defteri tutmaya kadar çeşitli becerilerde "kolay adımlarla" nasıl uzmanlaşılabileceğini açıklayan akıl almaz sayıdaki elkitaplarının eşdeğeri müstensih kültüründe yoktur.

Erken dönem kapitalist sektörlerin birçoğu etkili bir planlama, ayrıntılara dikkat ve rasyonel hesaplama gerektiriyordu. Ancak ilk matbaacıların verdikleri kararlar alet ve sembol yapımını doğrudan etkiledi. Onların ürünleri, nesneleri manipüle etme ve çeşitli fenomenleri düşünme ve algılama güçlerini yeniden biçimlendirdi. "Modernizasyon" veya "rasyonalizasyon"la ilgilenen akademisyenlerin, haritaların, tabloların, çizelgelerin, diyagramların, sözlüklerin ve gramer kitaplarının sessizce taranmasıyla yapılan yeni türdeki zihin çalışması üstünde düşünmeleri yararlı olabilir. Bu tür başvuru kaynaklarını derleyip üretenlerin alışkanlıklarını daha dikkatle incelemeleri gerekiyor. Bu alışkanlıklar yeni bir *esprit de système*'e [sistem zihniyeti] elverişliydi. Abraham Ortelius, tamamlayıcı metinler ve indeksler içeren öncü atlasının önsözünde, *Theatrum*'unu** "eksiksiz bir atölye"ye benzetiyordu; bu atölye öyle düzenlenmişti ki okurlar edinmek isteyebilecekleri her türlü aleti kolayca bulabiliyorlardı.[18] Bir başka 16. yüzyıl yayımcısı, "Dağınık halde olmayan, her biri kendi yerinde olan şeyleri bulmak çok daha kolaydır"[19] diyordu. Bu kişi redakte ettiği bir metinde yaptığı yeniden düzenlemeyi savunuyordu. Sahibi olduğu büyük bir ticari işletmenin muhasebe evraklarını yanlış bir yere koymuş bir kâtibi eleştiriyor da olabilirdi.

Metinlerin ve Referans Kılavuzlarının Yeniden Düzenlenmesinin Yarattığı Bazı Etkiler: Verileri Rasyonelleştirmek, Bir Sistem Dahilinde Derlemek ve Kataloglamak

İlk matbaacıların sayfa düzeni ve sunumla ilgili verdikleri editoryal kararlar muhtemelen okurların düşünce biçimlerini düzenlemelerine yardımcı oluyordu. McLuhan'ın matbu satırları taramanın düşünce süreçlerini etkilediği tezi, ilk bakışta biraz şaşırtıcı geliyor. Ama insan üzerine biraz daha kafa yorunca,

---

* "Küçük özetler" anlamına gelmektedir. Bu tür yazarlara da "*summulist*" denmektedir. –ç.n.

** *Theatrum Orbis Terrarum*: Abraham Ortelius'un ilk gerçek atlas kabul edilen eseri. 1570'te Anvers'te basılmıştır. –ç.n.

kitapların içeriklerinin düzenlenişinin ve sunuluşunun okurların düşüncelerine yön verdiğini düşünmeye başlıyor. Kitap formatındaki temel değişiklikler, düşünce kalıplarında değişikliğe rahatlıkla yol açabilir.

Örneğin, matbu başvuru kaynakları alfabetik sıralamaya tekrar tekrar başvurmayı teşvik ediyordu. 16. yüzyıldan beri, anlamsız simgelerle ve seslerle temsil edilen harflerin sabit sırasını ezberlemek bütün Batılı çocukların okuyarak öğrenme yöntemi olmuştur. Bu durum matbaadan önce hiç geçerli değildi, öyle ki bir 13. yüzyıl ansiklopedisi derleyen bir Cenovalı, "'Amo' 'bibo'dan önce gelir çünkü 'a' birincinin ilk harfi, 'b'de ikincinin ilk harfidir; 'a'nın 'b'den önce gelmesini bana yol gösteren Tanrı'nın yardımıyla belirledim"[20] diye yazabiliyordu.

Müstensihlerin yazdığı başvuru kaynaklarında verilerin başka şekillerde sıralanmasına da rastlanıyordu. Kütüphane kataloglarına gelince, İskenderiye Kütüphanesi'nin yöneticilerinin kullandığı alfabetik sistem kütüphaneyle birlikte yok olmuştu. York kentindeki 8. yüzyıl kütüphanesini tasvir eden ve Alcuin'e ait olduğu söylenen şiirle bağlantılı olarak Reynolds ve Wilson, "Kataloglama söz konusu olduğunda, bir şiirle kartotek arasında dağlar kadar fark vardır"[21] demiştir. Kafiyeli kitap listesi eksikti çünkü vezin kuralları bazı kitapların dahil edilmemesini gerektirmişti. Elbette Ortaçağ kütüphane kataloglarının çoğu şiir şeklinde değildi ama yine de modern indeks kartları kadar düzenli olmaktan çok uzaktı ve hiçbir şekilde tek tip değildi. Kütüphane katalogları müstensihlik kültürünün çok şekilli karakterini yansıtıyordu ve çoğunlukla, dolaplarda veya sandıklarda korunan veya özel bir odada masalara zincirlenerek sabitlenmiş kitapları bulabilmesine yardımcı olmak amacıyla, kütüphane sorumlusunun kişiliğine özgü bir şekilde düzenleniyordu.

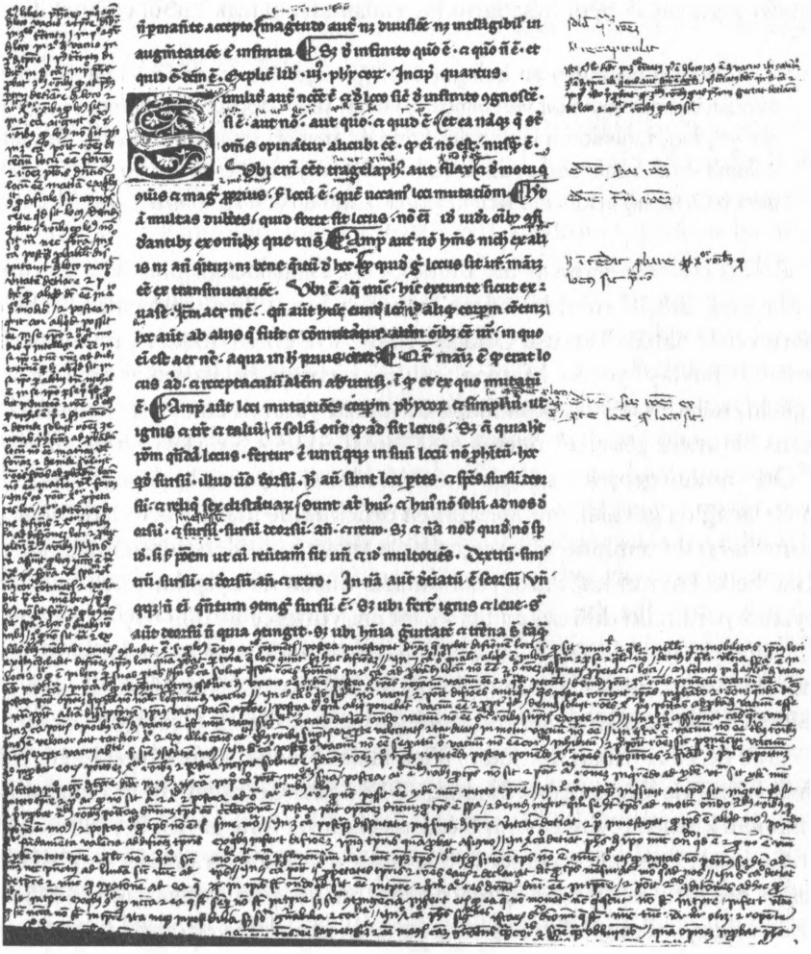
Kitap kataloglarında ve indeks kartlarında alfabetik sıralamanın giderek daha fazla kullanılması, gerekli kartotekleri hazırlamayı daha az maliyetli kılan kâğıdın kullanılmaya başlanmasına bağlanmıştır. Hiç kuşkusuz, ucuz yazı malzemeleri indekslerin ve katalogların hazırlanmasının daha az maliyetli olmasını sağlıyordu ama uzun listeleri elle tekrar tekrar kopyalamaya gösterilen doğal direnişi aşma konusunda pek başarılı olamıyorlardı. Ara sıra tek bir indeksi birkaç kopya için geçerli kılma girişimleri oluyordu ama çeşitli müstensihlik hataları yüzünden bu çabalar her zaman sonuçsuz kalıyordu. Çoğunlukla, bir Ortaçağ *compendium*'unun* sahibi, kendi kullanımı için bir indeks hazırlarken bir başkasının sistemini kullanmak gibi bir zorunluluk hissetmiyor, kendi seçtiği yöntemi takip ediyordu. Aynı şekilde, bir kütüphane sorumlusunun kütüphanedeki kitapları kontrol altında tutmak için belgelerini diğer kütüphanecilerinkilerle uyumlu bir şekilde düzenleme konusunda bir girişimi olmadığı gibi, kitapları anlaşılır bir düzenle yerleştirme yönünde bir çabası da yoktu (Nadir kitapların sorumlularıyla yapılan görüşmeler ışığında anlaşılan şu ki, bir envanterin düzeni ne kadar anlaşılmaz olursa, bazı Ortaçağ kütüphane sorumluları da bundan o kadar memnuniyet duyuyorlarmış). Ancak matbaanın

* Kısa ama ayrıntılı bilgiler içeren derleme. –ç.n.

icadından sonra raf listelerine, kütüphane dışındaki okurları hedef alan satış katalogları eklenirken tek bir metin için derlenen bir indeks yüzlerce kez kopyalanabiliyordu. Dolayısıyla, matbu kitap ticaretinin rekabetçi özelliği ile tipografik standardizasyonun bir araya gelmesi, daha sistematik kataloglamanın ve indekslemenin sadece yapılabilir bir şey olduğunun düşünülmesini sağlamakla kalmadı, aynı zamanda bu işleri çok arzulanır da kıldı. Rakipleri uzak tutarken pazarlardan pay almak ve potansiyel alıcıları cezbetmek, kitap isimlerini açık ve anlaşılır bir düzenlemeyle sunan kitapçı listeleri ile "iyi indekslenmiş", "yeni ve geliştirilmiş" olarak nitelenebilecek baskılar gerektiriyordu.

Şirketinin, rakiplerininkinden "daha eksiksiz ve daha iyi düzenlenmiş" indeksler ve "daha okunabilir" metinler sunduğu iddia eden Peter Schoeffer'in tanıtım broşüründe yazılanların doğru olduğunu hemen kabul etmemek gerek. İlk matbaacılar, günümüzün basın danışmanları gibi çoğunlukla yapabileceklerinden daha fazlasını vaat ediyorlardı. Yine de üzerlerindeki rekabet baskısı ürünlerini geliştirme yollarını arama çabalarını tetikliyor ve o güne kadar değerli metinleri kopyalamanın belirgin bir özelliği olan değişime karşı koymanın önündeengel teşkil ediyordu. Kitapların formatını rasyonelleştirmek çeşitli alanlarda bilimsel çalışmalar yapmayı sistemli hale getirdi. Robert Estienne'in 1542 ile 1547 yılları arasında yayımladığı beş Paris kitap kataloğu birçok cephede yaşanan çok hızlı bir ilerlemeyi yansıtıyor. Üç dile bölünmüş, her bölümü aynı şekilde düzenlenmiş, İbranice, Yunanca ve Latince alfabelerle başlayan, devamında gramer kitaplarına, sözlüklere ve metinlere geçen bu kataloglar haklı olarak, "kolay anlaşılır bir düzenleme mucizesi"[22] olarak tanımlanmıştır. Estienne aynı becerileri leksikografi alanındaki öncü çalışmasında ve birbirini takip eden Kutsal Kitap baskılarında da sergiledi.[23] Estienne'in 16. yüzyıl Paris'inde peş peşe yayımladığı geliştirilmiş Kutsal Kitap baskılarının 13. yüzyıl Paris'inde müstensihlerin ürettiği o tek Kutsal Kitap'la karşılaştırılması gibi, onun leksikografiye yaptığı birçok katkı da 13. yüzyıl akademisyenlerinin Robert Grosseteste'nin yönetiminde ürettikleri, tek nüshası olan o çift dilli sözlükle karşılaştırılabilir.

Bu tür karşılaştırmalar, sadece matbaanın yeni gücünün neler başarabileceğini gösterdiği için değil, aynı zamanda, leksikografi alanında matbaadan önce de girişimlerde bulunulduğunu düşündürdüğü için yararlıdır. Diğer din adamlarının kullanımı için bağlantılı dizinler (*concordance*) derleyen ya da kendileri için Kutsal Kitap'lardan pasajlar, vaaz konuları ve tefsirler düzenleyen vaizler ve öğretmenler yeni matbaalardan çok önce düzenleme ve sistemleştirme çabası içindeydiler. Bir şiir yalnızca "kartotekten dağlar kadar farklı" olmakla kalmaz, aynı zamanda tıbbi, hukuki ve teolojik konulardaki birçok skolastik risaleden de oldukça farklıdır. Bu tür risaleler açıklamalarla, kısaltmalarla ve derkenarlarla doluydu. Bazılarında bilim dallarını, soyut kavramları gösteren, insan organları ile gök cisimleri arasında bağ kuran şemalar bulunuyordu. Bazılarında da kolay referans yapılmasını sağlayan parşömenden ya da kâğıttan yapılmış etiketler bulunuyordu. Bir diğer deyişle, matbaayla gelen yenilikleri abartma-

Resim 18: Bir şerh ile çevrelenmiş ve kısaltmalarla dolu bu Ortaçağ risalesi, Aristoteles'in yapıtı Physica*'nın (yak. 1300, s. 22 sağ) tirşe elyazması kopyasından alınmıştır. Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

maya veya önceki gelişmelerin bu yeni aracın yararlarını nasıl kanalize ettiğini gözden kaçırmamaya dikkat etmek gerekir. Bir pasaj ile diğeri arasında çapraz referans oluşturma, diyagramlar ve köşeli ayraçlar Ortaçağ derleyicileri ile tefsircilerinin yabancısı oldukları şeyler değildi ama bu tür uygulamalar kişiye özgü ve çeşitlilik arz eden biçimler alıyordu. Nasıl ki bütün referans kelimeleri için tek tip alfabetik sıra kullanımı sadece matbaanın icadından kaynaklanmayıp temel olarak alfabetik bir yazı dilini gerektiriyorsa, benzer biçimde, 16. yüzyıl

akademisyenliğine damgasını vuran kataloglama, çapraz referans oluşturma ve indekslemenin büyük kısmı da sadece tipografi kültürünün yan ürünleri olarak değil, aynı zamanda din adamları ile kâtipler arasında eski hedefleri gerçekleştirmeyi sağlayacak yeni fırsatların bir yansıması olarak kabul edilmelidir:

> Ortaçağ insanının en belirgin özelliği organizatör, derleyici ve sistem kurucu olmasıydı. Her şeyin bir yeri olmasını ve her şeyin doğru yerde olmasını isterdi. Ayırım yapma, tanımlama ve tablolaştırma en sevdiği şeylerdi. Ortaçağ insanının tasnifleme ve düzenlemeden daha çok sevdiği veya daha iyi yaptığı hiçbir şey yoktu. Bence Ortaçağ insanı modern icatlarımızdan en çok kartoteke hayranlık duyardı.[24]

C. S. Lewis'ten yapılan bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi, Batı kurumlarını açıklamaya çalışırken akla sadece "eksiksiz bir atölye" gelmemeli. "Her şeyin doğru yerde olması" arzusu Ortaçağ âlimleri ve erken dönem kapitalistleri tarafından da paylaşılıyordu. Matbaa atölyesi, birbirini pekiştiren ve böylece özellikle güçlü, neredeyse karşı konulmaz bir dürtü yaratan entelektüel ve ticari faaliyetleri bir araya getirerek önemli ama ihmal edilmiş bir işlevi yerine getiriyordu.

Öte yandan gerçek anlamda ancak matbaadan sonra başlayabilecek trendlerin Ortaçağ'da görülen münferit erken örneklerine fazla değer yüklemenin cazibesine karşı da temkinli olmak gerekir. Ortaçağ âlimleri günümüzün kartoteklerine belki hayran kalırlardı ama onların düzen anlayışı kartotek kullanımına dayanmıyordu. İki dilli özgün bir sözlüğün, yüzlerce üç dilli başvuru kaynağıyla aynı işi yapması imkânsız. Ortaçağ dershanelerinde veya manastır kütüphanelerinde 16. ve 17. yüzyılların poliglot [çok dilli] Kutsal Kitap'larının veya onlara eşlik eden başvuru kaynaklarının eşdeğeri sayılabilecek hiçbir şey yoktur.

1500 ile 1800 yılları arasında 70'ten fazla İbranice sözlük basıldı. 16. yüzyılın ikinci yarısında Christopher Plantin, 1517-1522 Complutensian Poliglot Kutsal Kitap'ının kısmen revize edilmiş baskısını çıkarma işine girişti. Beş cilt metin ve üç cilt Yunanca, İbranice, Aramice ve Süryanice dilleri için gramerler ve sözlüklerden oluşan başvuru malzemesi içeren devasa bir çalışma ortaya çıktı. 1645 tarihli Paris baskısıyla Poliglot'un kapsamı daha da genişledi ve zirveye varış 17. yüzyılın ortasında İngiltere'de gerçekleşti. 1657 tarihli Londra Poliglotu, önceki bütün edisyonlardan daha üstün olmakla övünen (daha sonraları Piskopos Sprat'ın Royal Society'yi* överken kullandığı ifadelerle) bir broşürle duyuruldu. Poliglot'un içeriği matbaanın icadından 200 yıl sonra ne kadar mesafe katedildiğini göstermektedir. İçerdiği metinler "İbranice, Samiri İbranicesi, Septuagint** Yunancası, Keldanice, Süryanice, Arapça, Etiyopyaca, Farsça ve Vulgata Latincesi" dillerindeydi; böylece Batılı âlimlerin Doğu araştırmalarında kullandıkları yazı tipinde artış meydana geldi. Özenle hazırlanmış ekler, Kutsal Kitap basımının modern bilgi sektörünü nasıl teşvik ettiğini gösteriyordu. Bu ekler şunları içeriyordu:

---

* Royal Society: İngiliz Kraliyet Bilimler Akademisi 1660 yılında kurulmuştur. –ç.n.

** Eski Ahit'in mevcut olan en eski Yunanca [Koine diyalekti] çevirisi. –ç.n.

> Louis Cappel tarafından hazırlanmış bir Antikçağ kronolojisi, Kutsal Topraklar'la Kudüs'ün tasviri ve haritaları; tapınağın planları; Yahudi paraları, ağırlıkları ve ölçüleri, dilin ve alfabenin kökeni ve Yahudi deyişleri üzerine risaleler; başlıca Kutsal Kitap baskılarının ve çevirilerinin tarihi; Kutsal Kitap'ın farklı okumalarının bir tablosu ve ona eşlik eden özgün metinler ile diğer malzemenin doğruluğu ve otoritesi üzerine bir deneme.[25]

Tabloların, katalogların, yer adları indekslerinin ve diğer kaynak yapıtların basımı pratik dürtüleri olduğu kadar dini dürtüleri de tatmin ediyordu. Robert Estienne'in sözlüğü, Kutsal Kitap baskılarının yan ürünü olarak ortaya çıkarken, Christopher Plantin'in sözlüklerinden biri kendisinin göçmen bir tüccar olması sonucunda ortaya çıktı. Plantin, Anvers'e yerleşip Leiden'le çeşitli bağlar kurduktan sonra Felemenkçe öğrenmeye karar verdi. Çabalarının heba olmasını istemediği için öğrendiği her sözcüğü "kümelere ve alfabetik sıraya koydu." Böylece başlatılan ortak girişim, 1573 tarihli "adına layık ilk Felemenkçe sözlük"[26] *Thesaurus theutonicae linguae* [Eşanlamlılar Sözlüğü] ile sonuçlandı.

Sözcükleri (ve harfleri) alfabetik sırayla kümelemek matbaacının atölyesinde gerçekten de rutin bir uygulamaydı. Her indeksin hazırlanması, önce hiç indekslenmemiş birçok yapıtta uygulanan başlı başına bir metin analizi çalışmasıydı. Redaksiyonun içerdiği indeksleme ve diğer işlemler bilimsel faaliyetleri, ilk hümanistlerin zihnini meşgul eden söylev, diyalog ve tören konuşması hazırlama eyleminden daha farklı bir yöne sevk ediyordu. Âlimlerin kullandıkları barbar dile ve elyazılarına ilk hümanistlerin gösterdiği tepkilere konudan sapmalar gösteren, ilgisiz ayrıntılar içeren Ortaçağ *compendium*'larının ilkel bir şekilde düzenlenmesine yapılan yeni itirazlar ekleniyordu. İlk matbu baskılar, müstensihlerin ürettiği bu "ilkel" *compendium*'ların tıpatıp aynısıydı ancak aynısını üretme eylemi daha sonra yapılacak yeniden düzenleme için gerekli bir ön hazırlıktı. Daha önceleri sözel sunum ve parça parça kopyalama nedeniyle göze çarpmayan bir karışıklık, editörlere ve indeksçilere daha görünür, sistematik rutinlere değer veren yayımcılara da daha rahatsız edici gelmeye başladı. Klasik kriterler olan birlik, tutarlılık ve uyum söylevlerin, şiirlerin ve tabloların ötesine geçip ilk hümanistlerin ilgi alanına girmeyen kapsamlı derlemelerin düzenlenmesini ve çalışma alanlarının tamamını kapsayacak şekilde genişledi.

> Düzenlemenin açıklığı ve mantığı, matbu sayfa üstündeki malzemenin görünümü editörlerin zihnini meşgul etmeye başladı, neredeyse kendi içinde bir amaç haline geldi. Bu, 16. yüzyılın sonlarındaki ansiklopedik kitaplara alışkın bir öğrencinin aşina olduğu, dizgiciliğin teknik olanaklarına karşı artan hayranlıkla ve Petrus Ramus'un metodolojisinin neden olduğu büyük etkiyle ilişkili bir olgudur. Her şeyin tematik olarak ele alınabileceği, en iyi serimin öncesinde bir analiz olması gerektiği yolundaki Ramist doktrin, yayımcılar ve editörler tarafından coşkuyla benimsendi.[27]

Neal Gilbert'in söylediği gibi, ilkel olduğu için ilk hümanistler tarafından yasaklanan "methodus" terimi Descartes'tan bir yüzyıl önce kullanılmaya başlandı – "16. yüzyıl risalelerinin adlarında neredeyse inanılmaz bir sıklıkla"[28] görülmeye başladı. Ramist doktrin şöhretini muhtemelen büyük ölçüde matbaanın, ders kitabı yazmayı yeni ve kârlı bir tür haline getirmesine borçluydu. Çeşitli disiplinleri öğretmek için farklı seviyelerde yazılmış ders kitaplarının hazırlanması, kabul edilegelen prosedürlerin yeniden değerlendirilmesini ve çeşitli alanlara yaklaşımın yeniden düzenlenmesini teşvik etti. Ancak sisteme ve yönteme verilen yeni önem sadece pedagojik veya ders kitabı yazımıyla sınırlı değildi. İlk hümanistlerin küçümsediği metinlere, yani teoloji, hukuk ve tıp fakültelerinin lisansüstü çalışmalarda kullandıkları metinlere de uygulanıyordu.

Ortaçağda *Corpus Juris** öğretmeni "her bölümün, metnin tamamının mantığıyla nasıl bağlantılı olduğunu göstermekle ilgilenmezdi."[29] Bunun nedeni kısmen, hukuk fakültelerindeki çok az öğretmenin *Corpus Juris*'in tamamını görme fırsatını yakalamış olmasıydı. *Digest*'in** elyazmasının bölümlerinin birbirlerinden geçici olarak ayrılması, *glossator*'lar [yorumcular] ile *post-glossator*'ların yorum katmanlarının altında kalmadan önce bile iki ayrı "sıradan" ve "sıra dışı" ders dizisine yol açmıştı.[30] Bölümlerin, akademik takvimlerce belirlenen zaman sınırları içinde yüksek sesle okunması amacıyla "puncta" denen alt bölümlere ayrılması da parçalanmaya ve derslerin sıralanmasının daha karışık hale gelmesine yol açtı. *Digest*'in en önemli elyazması kaynağına ulaşabilmek için Floransa Kodeksi'nin*** çok dikkatle muhafaza edildiği ve şayet izin verilirse çok kısa bir süre için incelenebileceği Pisa'ya gitmek gerekiyordu.[31] Bu erişim sorunu matbaanın icadını izleyen bir yüzyıl boyunca, yorumları ayıklayarak ve *corpus*'u eski haline getirerek hukuku temizlemeye çalışanların başına bela olmaya devam etti. Hukukçu akademisyenler, ziyaretçilerin bu eski esere şöyle bir bakmalarına izin veren eşsiz Codex'in koruyucuları tarafından (kelimenin tam anlamıyla) engelleniyordu. – Budé, elyazmasını ancak parmaklıklar arkasından görebilmişti.[32] Dolayısıyla 1553 yılında basılması Budé, Alciato ve Amerbach gibi daha önceki bilim insanlarının başlattığı şeyi, Jacques Cujas'nın liderliğindeki yeni bir kuşağın tamamlamasını sağlayan önemli bir olaydı. Cujas'nın düzeltmeleri "basit metinsel hatalardan" "anakronik eklemelere" kadar farklılık gösteriyordu. Cujas aynı zamanda "atıfları indeksleme işi"ni de üstlendi. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, bütün derleme düzeltilmiş ve indekslenmiş bir şekilde ortaya çıkmıştı.[33] Yorumlardan arındırılan antik derleme, biçimsel olarak daha anlaşılır, içerik olarak da daha tutarlı hale getirilmişti. Aynı sebeple de giderek çağdaş hukuk bilimiyle daha az ilişkili görünmeye başladı. Aynı şey Cicero Latincesi için de geçerliydi; antik yasaya tam bir restorasyon başarılı bir şekilde uygulanınca dilin yaşayan ruhu tamamen yok oldu.

---

* Bizans İmparatoru I. Iustinianus tarafından hazırlatılan hukuk külliyatı. –ç.n.

** *Corpus Juris*'in önceki adı. –ç.n.

*** 16. yüzyılda İspanyol papaz Bernardino de Shágun tarafından Mezoamerika hakkında yazılmış eser: *Historia General de Las Cosas de Nueve Espana.* –ç.n.

Redaksiyondan, indekslemelerden ve düzeltmelerden mevzuat da etkilendi. *Corpus Juris* gibi eski derlemeler güncel uygulamaya uygun bulunmazken, yürürlükteki bazı kanunlar ve kurallar çağdaş hale getirildi. Tudor dönemi İngiltere'sinde, basılan kraliyet duyuruları artık sadece duvarlara, kapılara ve kamusal alanlara asılmıyor, kolayca ulaşılabilsin diye içindekiler bölümü olan *octavo* ciltlerde de toplanıyordu. 1480'ler İngiltere'sinde kanun basımı, Caxton'un az tanınan çağdaşı W. de Machlinia'yla başlayarak Pynson, Redman, Berthelet ve Thomas More'un becerikli kayınbiraderi John Rastell gibi birçok Londralı girişimcinin ilgisini çekmeye başladı:

> Hepsi de birbirlerinin üretiminden haberdardı ve hepsi de ürünlerini hukukçular için güncel ve çekici yapmak için çaba harcıyordu. Muhtemelen Redman'ın kanunların tamamını kısaltarak 1528 yılında basmasına karşılık, Pynson 1521 baskısını yeni bir başlık sayfası ve dört *folio*'luk* "yeni ekler"lerle tekrar yayımladı. Rastell bu girişimleri karşılıksız bırakamazdı ve 1523 yılına kadar çıkarılan kanunların, Latince, Anglo-Norman ve İngilizce dillerinde kısaltılmış listesini içeren *Magnum Abbreviamentum*'uyla cevap verdi.[34]

John Rastell ile oğlunun yayımladığı kısaltmalar ve kanunların listeleri, mantıklı bir hale getirilmiş bir kitap formatının, devletin hayati organlarını nasıl etkileyebileceğinin güzel bir örneğidir. Başlıkların sistematik düzenlenmesi, alfabetik sıra takip eden tablolar, doğru numaralandırılmış paragrafların indeksleri ve çapraz referansları, hepsi de matbaacıların elindeki yeni araçların mevzuata daha fazla düzen ve yöntem kazandırılmasına nasıl yardımcı olduğunu gösteriyor.[35] 15. yüzyılın sonuna kadar, "bir kanunun gerçekte ne olduğunu"na karar vermek her zaman kolay değildi ve bazı "büyük" beratlarla ilgili uzun zamandır yoğun bir karmaşa sürüyordu. John Rastell, *Great Boke of Statutes 1530-1533*'ü "İngilizceleştirip basarken" "1327'den 1523'e kadar çıkarılan kanunların fasıllarının kronolojik bir kaydı" olan 46 sayfalık tanıtıcı bir "Tabula" koymayı ihmal etmedi. Rastell, sıradan bir içindekiler tablosu koymamıştı; parlamenter tarihin sistematik bir incelemesini de sunuyordu. Çoğu okur bunu ilk kez görüyordu.[36]

Bu tür olağanüstü yenilikler dikkatli bir inceleme gerektiriyor ama dikkatimizi çok daha az belirgin olan, daha yaygın değişikliklerden uzaklaştırmamalı. Düzenli bir biçimde numaralanmış sayfalara, noktalama işaretlerine, bölüm sonlarına, sayfa başlıklarına, indekslere ve benzeri şeylere giderek daha fazla aşina olmak, meslekleri veya zanaatları ne olursa olsun *bütün* okurların düşüncelerini yeniden düzenlemesine yardımcı oluyordu. Sayfaları numaralarken Arap rakamları kullanmak, en göze çarpmayan bir yeniliğin bile nasıl önemli sonuçları olabileceğini gösteriyor – bu durum, daha sağlıklı bir indeksleme, notlarla açıklama ve çapraz referans oluşturmayla sonuçlandı. Matbaa üzerine

---

* Bir kâğıt tabakasının ikiye katlanmasıyla elde edilen sayfa ebadı –ç.n.

yapılan çalışmaların çoğu çok doğru bir biçimde, matbu kitap formatının en önemli yeni özelliğinin başlık sayfası konması olduğunu ileri sürüyor. Başlık sayfasının, kitapların kataloglanmasına ve bibliyografın sanatına nasıl katkıda bulunduğunu tek tek anlatmaya gerek yok. Bence basım yerini belirtme ve tarih koyma gibi yeni alışkanlıklara nasıl katkıda bulunduğunu daha fazla incelemek gerekiyor.

Yeni Veri Toplama İşlemi: Bozuk Kopyadan Gelişmiş Edisyona

Matbaacılar, bir başvuru kaynağının veya bir harita setinin birbiri ardına baskılarını çıkarırken sadece rakipleriyle yarışıp kendilerinden önceki matbaacıların ürünlerini geliştirmiyorlardı. Aynı zamanda kendilerini de geliştiriyorlardı. Robert Estienne'in bastığı Latince Kutsal Kitap'lar ve Ortelius'un bastığı atlaslar çok eskilerden beri süregelen müstensih kültürünün nasıl sadece durdurulmakla kalmayıp tam tersine çevrildiğini göstermektedir.

Bu noktaya işaret eden kişinin, ilk matbaacılar hakkında ileri sürülen bütün iddialara kuşkuyla yaklaşmak için geçerli nedenleri olan bilim insanlarının itirazlarıyla karşılaşması büyük bir olasılık. Matbu yapıtın düzeltilmiş olmasıyla övünen önsözler ve tanıtıcı yazılar, düzeltme yapılmadan yapılan kopyalamayla –daha da kötüsü– cahilce yapılan düzeltmelerle çelişiyor. Müstensihlerin kopyaladığı başvuru kaynakları ilk matbu versiyonlarıyla karşılaştırıldığında, çoğunlukla çok eskiden başlamış bir bozulma sürecinin matbaadan sonra arttığı ve hızlandığı görülüyor. Örneğin, Kutsal Kitap illüstrasyonu alanında, kalitesiz ahşap blokların tekrar tekrar kullanımı harflerin okunamamasına neden oluyordu; cahil zanaatkârların silikleşmiş başlıkları yanlış yorumlaması şaşırtıcı yan yana koymalara yol açıyordu; yıllar boyu çıkarılan korsan baskılarla bütün hatalar daha da artıyordu.[37]

İlk matbu botanik kitapları da ilk matbu Kutsal Kitap'larınkine çok benzer türden bozulmalara uğradı. Basımı 1480'lerde başlayıp 1526'lara kadar devam eden bir bitki kitabında "tahrifat miktarında sürekli bir artış" olduğu görülürken, ortaya çıkan son ürün –1526 tarihli bir İngiliz bitki kitabı– "kopyacıdan kopyacıya geçtikçe görsel bilgiye neler olduğunun son derece acıklı bir örneğini gözler önüne sergiliyor."[38] Müstensihlerin kopyaladıkları kitaplardaki bozulma süreci yavaş ve düzensiz bir şekilde sürmüştü. Ama matbaa bu bozulma sürecini hızlandırırken aynı zamanda bu süreci eğitimli insanlara çok daha görünür kıldı ve ilk kez bunu düzeltmenin bir yolunu sundu. Çabuk para kazanmaya çalışan cahil matbaacıların elinde veriler çok hızlı bir şekilde karmakarışık bir hale geliyordu. Ancak bu yeni teknoloji ehliyetli ustaların rehberliğindeki müstensih işlemlerinin geçmişin ehliyetli ustalarına dayattığı sınırları aşma yönünde bir fırsat da sunuyordu. Yeni gözlemler nihayet doğru bir denetimle, zaman içinde silikleşmeden veya silinmeden kopyalanabilmeye başlandı.

Bazı 16. yüzyıl editörleri ve yayımcıları eski *compendia*'ların aynısını basıyordu. Ama bazıları da çok geniş iletişim ağları kurup her baskı için eleştiri istiyor, bazen yeni bilgi yollayan veya ayıklanacak hatalar saptayan okurların adlarını yazacaklarına açıkça söz veriyorlardı:

> Ortelius okurlarına karşı dürüst olarak ve eleştiriler ya da öneriler talep etmek gibi basit bir yöntem uygulayarak *Theatrum*'unu uluslararası çapta ortak bir işbirliğine dönüştürdü. Dünyanın dört bir yanından yararlı öneriler geliyordu, haritacılar *Theatrum*'un içermediği ülkelerin en son haritalarını yollamak için birbirlerini eziyorlardı.
>
> *Theatrum* [...] büyük bir hızla birkaç kez basıldı [...] Öneriler ve düzeltmeler nedeniyle Ortelius ve gravürcileri yeni baskılar için durmadan klişe değiştiriyorlardı [...] Ortelius üç yıl içinde o kadar çok yeni harita elde etmişti ki 17 haritalık bir ek yayımladı, daha sonra da bu haritaları *Theatrum*'a dahil etti. 1598 yılında öldüğünde, atlasın Latince, Felemenkçe, Almanca, Fransızca ve İspanyolca dillerinde en az 28 baskısı yapılmıştı [...] En son baskı 1612 yılında House of Plantin tarafından yayımlandı.[39]

Şurası kesin ki saptanan bütün hatalar her baskıda düzeltilmiyordu; önsözde değinilen iyi niyetler üretim sırasında yerine getirilmiyordu. Yine de yayımcıların talepleri sık sık okurları kendi araştırma projelerini ve saha çalışmalarını başlatmaya teşvik ediyor, bu da ek yayın programlarıyla sonuçlanıyordu. Dolayısıyla, bir bilgi patlaması meydana geldi. Örneğin Ortelius'un baskılarının yan etkisi Moskova'dan Galler'e kadar uzanan yerel tarihler ve topografi risaleleri oldu.

Yeni verileri talep eden veya alan kişi her zaman matbaacı veya yayıncı olmuyordu. Bu kişiler çoğunlukla, daha sonra yapılacak bir baskıda düzeltilecek hatalar veya dahil edilecek ekler hakkında okuyuculardan bilgi alan, belli bir indeksin edisyonlarının yazarı veya editörü oluyordu. Mattioli'nin Dioscorides üzerine yazdığı ve ilk baskısı 1554 yılında yapılan yorumları baskı üstüne baskı yaparken, okurlardan gelen örnekler ve bilgiler ışığında periyodik olarak gözden geçirilip düzeltiliyordu. Avrupalılar egzotik bitkilerle böyle tanıştı (Türkiye'den gelen atkestanesi, leylak ve lale Avrupa'nın botanik bahçelerine Mattioli'nin 1581 tarihli baskısı yoluyla girdi). Meyveler ve tohumlar hakkındaki yabancı raporların yaygınlaşması da evcilleştirilmiş bitkilerin daha kusursuz ve kesin tariflerinin yapılmasına yol açtı.

> 16. yüzyılın ortalarında botanikçiler Hindistan'dan, Yeni Dünya'dan, soğuk ülkelerden, bataklıklardan, çöllerden, her yerden yeni bitkiler elde etmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Uzak ve egzotik ülkelerin bitkileri ve hayvanları ya tamamen yeniydi ya bilinenlerden kafa karışıklığına yol açacak ve daha fazla araştırma gerektirecek kadar farklılık gösteriyordu [...] Ortaya yeni bir tür bilim insanı çıktı: Seyahat eden doğabilimci [...] İlk zamanların açgözlü maceraperestlerinin yerini artık bilgi arayışındaki insanlar almıştı [...]

> Yabancı diyarlarda yapılan keşifler hekimler, profesörler, botanik bahçelerinin ve seraların sorumluları gibi ülkelerinde kalmak zorundaki doğabilimcileri heyecanlandırıyor ve onları kendi ülkelerinin hayvanlarını ve bitkilerini daha eksiksiz ve doğru biçimde tasvir etmeye zorluyordu... O kadar yeni bilgi birikmişti ki karmaşıklığa yol açıyordu, yeni araştırmalar yapma ihtiyacı da giderek artıyordu.[40]

Yeni araştırmalar daha fazla etkileşime yol açarak yeni incelemelerin yapılmasına ve daha fazla verinin birikmesine neden oluyor, daha hassas sınıflama gerektiriyordu ve bu böylece *ad infinitum* devam ediyordu. Gelişmiş edisyonlar ve giderek fazlalaşan başvuru kaynakları, İskenderiyeli hükümdarlar ile Rönesans prenslerinin topladığı büyük kütüphane koleksiyonlarının tersine, sınırları olmayan bir şeydi. Conrad Gesner, yaklaşık 10.000 Latince, Yunanca ve İbranice kitabı listeleyen devasa bibliyografyası *Bibliotheca universalis*'in (1545) ilk baskısının ithaf bölümünde İskenderiye Kütüphanesi'nin uzak geçmişte, Matthias Corvinus'un topladığı büyük kitap koleksiyonunun da yakın geçmişte yok edilmesine değinir.[41] Gesner'in kurulmasına yardımcı olduğu doğa ve kütüphane bilimlerinin sonsuz bir genişleme kapasitesi vardı. Bu bilimler, açık uçlu, hiç sonlanmayan bir süreç gerektiriyordu. "Geri bildirim" terimi çirkindir ve çok fazla kullanılmıştır ama yine de iletişimde meydana gelen değişikliğin öncesi ile sonrası arasındaki veri toplama farkını tanımlamaya yardımcı olmaktadır. Matbaanın icadından sonra büyük ölçekli veri toplama, yeni geri bildirim biçimlerine tabi oldu; bu durum müstensihler çağında mümkün değildi.

Başka konulara geçmeden önce, sırada matbaanın erken modern dönem bilimi için bir önkoşul olduğuna üstünkörü değinmek yerine, matbu kültürün yeni özelliklerini anlatmanın avantajları var. Eğer matbaanın etkilerine daha fazla ilgi gösterilirse, 16. yüzyıl bilim insanlarına olağanüstü ahlaki erdemler atfetme ya da "açgözlü maceraperestler"i nesnel doğabilimcilerle karşılaştırma eğilimi daha az olur. Yazarlar, editörler ve yayımcılar "dürüst davranmak gibi basit bir yol" benimseyip katkıda bulunanların adlarını vermişlerse, bunun nedeni olağanüstü derecede soylu olmaları değil, bu basit yolun çeşitli güdülerle matbaanın icadından sonra, matbaa öncesinde olduğundan daha doyurucu hale gelmesindendir. Ortelius, atlasına katkıda bulunanların adlarını verdiğinde, "modern bilimsel işbirliği fikri"ne işaret ediyordu. Ancak bu, başkalarının yarar sağlamasını amaçlayan "dürüst" ve işbirlikçi zanaatkârlar ile kibirli, hilekâr, sadece kendi çıkarını düşünen bilim insanları veya *literati* arasında haksız karşılaştırmalar yapmak için bir gerekçe değil.[42] Herhangi bir erdem veya ahlaki bozukluk hiçbir meslek grubunun tekelinde değildi. 16. yüzyıldan sonra toplumsal olarak yararlı tekniklerin tanıtımı yapılabiliyordu ama bunun nedeni işbirlikçi zanaatkârların etkili hale gelmesi değil, matbaanın icadıydı. Gerçekten de zanaatkâr-yazarlar da *literati* ve bilim insanları kadar açgözlüydü ve yeni entelektüel mülkiyet haklarının cazibesine onlar kadar kapılıyorlardı.

Şunu da kaydetmek gerekir ki "mütevazı" zanaatkârların kitap yazmasını savunan yüce gönüllü pasajlara, okurdan yazarın "muhteşem şeylerin görüle-

bileceği" atölyesini ziyaret etmesini isteyen ifadeler ve aletlerin satıldığı yerlerin adresleri eşlik ediyordu. Zanaatkâr-yazar okurlarına, adresini yayımcısından alabileceklerini ve ücretsiz sunumlar için atölyesine gelebileceklerini söylediğinde, muhtemelen ürünlerini satın alacak potansiyel müşterileri cezbetmeyi umuyordu. Önemli olan özgeciliğin ve bencilliğin aynı anda var olabilmesiydi.

Bu nokta alet yapımcılarının olduğu kadar profesörlerin de "parlak fikirlerine" uyarlanabilir –tabii eğer bu iki grup insanı birbirinden ayırmak mümkünse. Yeni tanıtım biçimleri konusunda zanaatkârlar kadar akademisyenler de çelişkili duygular içindeydi. Her iki grupta da şöhret peşinde koşan ve öncelik kavgası yapan ama aynı zamanda çıkar gözetmeden, erdemli amaçlarla bilgi ifşa etme arzusunu dile getiren yazarlar bulunuyordu. Veri toplamaya işbirlikçi yaklaşım ve kaynaklarla katkıda bulunanların dürüstçe açıklanması kesinlikle doğabilimleriyle sınırlı değildi. Bibliyografya da zooloji kadar işbirlikçi hale geldi ve giderek değişime tabi oldu. Gerçekten de bu iki disiplinin babası aynı kişiydi.

Bozuk kopyalardan gelişmiş edisyonlara geçişin tüm akademik ve bilimsel alanları kapsaması nedeniyle, bunun tüm Bilgi Toplumu üzerinde çok büyük etkisinin olması beklenebilir. Bence sınırsız ilerleme temaları ile "doğanın bozulması"nın durdurulması temalarının düzenlenmesi (orchestration) gibi büyük entelektüel hareketler üzerinde çalışırken bunun göz önünde bulundurulması gerekiyor. David Hume, yayıncısına "Matbaanın bize, kitaplarımızı daha sonraki baskılarda geliştirme ve düzeltme gücü vermesi bana bu sanatın en önemli avantajı gibi geliyor"[43] diye yazmıştı. Tek bir yazarın yapıtı için geçerli olan, birçok kişinin katılımıyla yazılmış büyük başvuru kaynakları için daha çok geçerliydi. Yeni ve gelişmiş edisyonlar geleceğin geçmişten daha fazla aydınlanma vaat ettiğini gösteriyordu.

Thomas Kuhn, "Kopernik'in ölümünün üzerinden yarım yüzyıl geçene kadar astronomların yararlandıkları verilerde köklü değişiklikler olmadı"[44] diyor. Ancak Kopernik'in yaşamı (1473-1543), günümüz insanının güçlükle görebildiği birçok büyük değişikliğin tüm kitap okurlarının "erişebildiği verileri" değiştirdiği yılları kapsıyordu. Bu değişiklikleri daha dikkatle incelemek, 16. yüzyılın bitiminden önce gezegenlerin haritasını çıkarma, dünyayı haritalama, kronolojileri senkronize hale getirme, kanunları derleme ve bibliyografyaları derleme sistemlerinde neden köklü değişiklikler yapıldığını açıklamaya yardımcı olabilir. Her defasında Hellenistik başarılar önce aynen tekrarlanıyor ama inanılmaz derecede kısa bir süre sonra bu başarılar aşılıyordu. Yayımlanan her yeni şema düzeltmeye, geliştirmeye ve iyileştirmeye açık bir şekilde bekliyordu. Sonraki kuşaklar etrafa dağılmış parçaları kurtarmaya çalışmaktansa, 16. yüzyıl bilgelerinin çalışmalarına katkılarda bulunabiliyorlardı. Erken modern dönemin çeşitli entelektüel "devrimleri" ana hatları verilen bu özelliklere çok şey borçluydu. Ancak matbaanın koruyucu gücü kullanıma sokulmasaydı, günümüzde "kilometre taşları" olarak görülen büyük kitaplar, çizelgeler ve haritalar hayali kalırdı. Tipografik değişmezlik, bilimin hızlı ilerlemesinin temel

bir önkoşuludur ve geçmiş 500 yılın tarihini daha önceki dönemlerden ayıran diğer birçok şeyi açıklamaya yardımcı olmaktadır. İzleyen görüşlerin bunları düşündüreceğini umuyorum.

Matbaanın Koruyucu Gücünü Düşünmek: Değişmezlik ve Kümülatif Değişim

Matbaanın tıpkıbasım gücüyle gelen yeni özelliklerinin muhtemelen en önemlisi korumadır. Bunun önemini anlayabilmek için metinlerin dizilebilmeye başlamasından önceki koşulları hatırlamamız gerekiyor. Bir başvuru kaynağı olarak ne kadar önemli olursa olsun hiçbir elyazması müstensihlerin elinde bozulmaya maruz kalmadan varlığını uzun süre koruyamıyordu. Bu tür bir "koruma" bile yerel seçkinlerin değişen taleplerine ve eğitimli müstensihlerin değişen sayısına bağlıydı. Belgeler okunduğu ve kullanıldığı için yıpranmaya ve aşınmaya açıktı. Arşivlenen belgeler neme, kurtlanmaya, çalınmaya ve yangına karşı korunmasızdı. Büyük bir merkezde toplanıp korunsalar bile dağılmaları ve kaybolmaları kaçınılmazdı. Bilginin yazılı olarak bir kuşaktan diğerine aktarılabilmesi ancak değişime uğrayan metinlerle ve yok olan elyazmalarıyla mümkün olabiliyordu.

Müstensih kültürünün bu özelliği modern bilim insanları tarafından çoğunlukla değerlendirilmez. Bu özellik, son zamanlarda yapılan ve son birkaç yüzyılın sözlü ve yazılı kayıtları arasındaki çelişkilere odaklanan antropolojik araştırmalar tarafından tamamıyla arka plana itilmiştir. Dolayısıyla antropologlar elyazısına, "geçmişin kalıcı olarak kaydedilmiş versiyonlarını"[45] üretme yeteneğini atfetme eğilimi gösteriyorlar. Ancak, parşömen üzerinde bile olsa tek bir elyazması belge, arşive kaldırılıp kullanılması durumunda kalıcı olabiliyordu. Birden fazla kayıt kopyalama gerektiriyordu, bu da metinsel değişime yol açıyordu. Kalıcı kayıtlar için kalıcı malzeme gerekiyordu. Taş yazıtlar yok olmuyordu, papirüs belgeler ufalanıyordu. Bu somut farklılıklar bir kuralın doğmasına yol açtı: "Az yazılırsa çoğu korunur; çok yazılırsa azı korunur."[46] Ancak matbaanın icadından sonra yazı malzemesinin kalıcılığının önemi azaldı; az bulunan pahalı derinin yerine, bol bulunan kâğıt kullanılarak koruma sağlanabiliyordu. Miktar kaliteden daha önemli hale gelmişti. Uzun zamandır geçerli kurallar bile kopyalanırken hükümsüz hale geliyordu. İnsanın aklına bir rahibin, yok olmasınlar diye keşişlere matbu kitapları kopyalama talimatı vermesi fikrine modern bilim insanlarının nasıl gülümsediği geliyor. Ancak modern bilim insanları da görünüşe aldanmaya 15. yüzyıl keşişleri kadar yatkındır ve görünüş giderek yanıltıcı olmaya başlamıştır.

Matbaa kâğıt kullanımını gerektiriyordu; kâğıt, parşömenden veya tirşeden daha dayanıksız bir malzemedir ve içerdiği pamuk oranı yüzyıllar içinde azaldığı için çok daha dayanıksız bir hale gelmiştir. Deriyi kazıyıp yeniden kullanmak harfleri tamamen yok etmez; buna karşılık ıskartaya çıkarılan matbu

malzeme kazındığında veya eski haline dönüştürüldüğünde, arkada *palimpsest** bırakmaz. Yazılı mesajlar çok miktarlarda çoğaltıldığı için çöpe atılmalarında veya kâğıt hamuru haline getirilmelerinde bir sakınca olmadığından, uzun süre korunmaları gerektiği gibi bir düşünceye yol açmaz. Hazine odalarında saklanan elyazmaları, kasalarda kilitli vasiyetler, cam çerçevelerdeki diplomalar yok olmaya karşı yol haritalarından, takvimlerden veya gazetelerden daha dayanıklı görünür. Dahası, binlerce yıl lav altında veya çömlek içinde kalmış antik belgelerin yok olmama özellikleri bizlere sürekli hatırlatılıyor. Matbaadan sonra başlatılan bir kurtarma süreci çok uzun süredir kayıp olan öylesine çok belgenin ortaya çıkmasına yol açtı ki gömülmeyip kullanılan elyazmalarının yok olabilirliğini küçümseme eğilimindeyiz. Kayıp belgeleri gün ışığına çıkaran yeni restorasyon ve kopyalama teknikleri, yeni tekniklerden önce yaşanan kayıplara karşı kayıtsız olmayı da teşvik ediyor.

Eski bilim insanları bu kadar kayıtsız değildi. Thomas Jefferson matbaanın koruyucu gücünün özellikle farkındaydı. George Wythe'a şöyle yazmıştı:

> Virginia'nın kanunları hakkında yaptığım araştırmalar sırasında çoğunun kaybolduğunu, çok daha fazlasının da kaybolmak üzere olduğunu, sadece dikkatli ve meraklı bireylerin elinde tek nüsha halinde bulunduğunu gözlemlemiştim; bu kişiler öldüklerinde muhtemelen atık kâğıt olarak kullanılacaklar. Bu yüzden, o sırada mevcut olanların hepsini toplamayı kendime görev edindim [...] onları araştırmaya koyuldum ve zaman, zahmet ve masraftan kaçınmadım. Ama soru şu: Bu kalanların gelecekte kaybolmadan kalmasını sağlayacak en etkili yol nedir? Ne kadar iyi korursam koruyayım onları kurtlardan, kâğıdın doğal çürümesinden, bir yangından veya herhangi bir kamusal nedenin gerektirdiği bir taşıma sırasında meydana gelecek kazadan kurtaramayacağım. Devlet dairelerinde tek ya da birkaç kopya olarak saklanan elyazmalarının belli bir süreden daha uzun dayanmayacağını yaşadıklarımız bize kanıtladı. Yangınların ve amansız düşmanların neden olduğu tahribat bizi çok üzen kayıpları yaşamamızda önemli rol oynadı. Sadece elyazması olarak mevcutken acaba kaç değerli antik yapıt kayboldu? Matbaa sanatı kopyaları çoğaltmayı ve dağıtmayı pratik hale getirdiğinden beri acaba bir tanesi bile kayboldu mu? Dolayısıyla bu da bize geride kalan söz konusu kanunlarımızı korumanın tek yolunun matbaada çoğaltılmaları olduğunu gösteriyor.[47]

Julian Boyd bu çok açıklayıcı mektubun Hening'in *Statutes of Virginia*'sının derhal yayımlanmasına yol açtığını anlatıyor. Boyd'a göre, bu mektup Jefferson'ın çok önceleri "Hazard'ın *Historical Collections*'ın yazarına söylediği görüşlerini yansıtıyor: 'Yok olan şeyler kurtarılamaz; öyleyse kalanları kurtaralım ama kasalara ve kilit altına koyup onları halkın okumasını ve kullanmasını engelleyerek ve onları zaman içinde harap olmaya terk ederek değil, kopyalarını çıkarıp kazalar sonucu yok olmalarını engelleyerek yapalım bunu.'"[48]

---

* Daha önce kullanılmış parşömen veya tirşe gibi bir yazı malzemesini kazıyarak üzerine yeni bir şey yazıldığında, eski yazıların silik görünmesi ve iki metnin birbirine karışması. –ç.n.

Değerli belgelerin kilit altında tutulmayıp herkesin görebilmesi için sandıklardan ve kasalardan çıkarılıp çoğaltılarak güvence altına alınmasını sağlayan matbaanın koruyucu gücünün demokratikleştirici özelliğini vurgulaması Jefferson'ın karakterine uygun görünüyor. Değerli verilerin, onları saklamak yerine halka açık hale getirilerek daha iyi korunabileceği fikri geleneklere ters düşüyordu, yeni sansürcülerle çatışmaya yol açtı ve hem erken modern dönem bilimi hem Aydınlanma düşüncesi için çok önemliydi. "Antik dünyanın sadece elyazmaları halinde bulunan değerli yapıtları"nın yok olmasına üzülen Jefferson aynı zamanda, antik bilginin yeniden doğuşunu yeni matbaa sanatına bağlayan daha eski bir hümanist temayı dile getiriyordu. Bu bağla ilişkili sorunlar bir sonraki bölümde ele alınacak. İzin verirseniz burada sadece ilk matbaacılar İtalya'ya taşındıklarında zaten başlamış olan klasik canlanmanın, Osmanlıların Doğu Avrupa'ya ilerlemesine, Fransa'nın İtalya'yı istilasına, İngiliz manastırlarının yağmalanmasına ve din savaşlarının bütün dehşetine rağmen devam ettiğini kaydetmekle yetineyim. Yunan yazı tipi hurufat kesilmeye başlandıktan sonra ne İtalya'daki toplumsal kargaşa ne Yunanistan'ın Müslümanlar tarafından fethi ne de bütün önemli Yunanca metinlerin Latinceye tercüme edilmesi Yunan bilgisinin Batı'da yeniden sönmesine yol açtı. Ancak Yunanca harflerin kalıcı olarak geri kazanılması üstünde düşünerek tipografik değişmezliğin etkilerinin hepsine değinmek mümkün değildir. Sadece Batı Avrupa'da değil, bütün dünyada binlerce yıldır yok olduktan sonra geri kazanılıp koruma altına alınan antik dillerin sayısını hesaplayarak da hepsine değinmiş olmuyoruz. Bu etkiler, sürekli genişleyen bibliyografyalarıyla, kitaplık alanları ve kütüphane imkânları üstündeki amansız baskısıyla bütün modern "bilgi sektörü"nü kapsamaktadır.

Bu etkiler aynı zamanda daha az akademik, daha çok jeopolitik sorunları da kapsıyor. Avrupa'nın diller haritası Yunanca harflerin geçirdiği sürecin aynısıyla ve onlarla aynı zamanda "sabitlendi". Yerel dilleri sabitlemenin önemi sıklıkla vurgulanıyor. Ancak matbaanın stratejik rolü çoğu zaman göz ardı ediliyor. Matbaanın rolünün ne kadar stratejik olduğu Steinberg'ün değerlendirmesinin özetinde görülüyor:

> Matbaa bazı yerel dilleri "koruyor, sistemleştiriyor hatta bazen yaratıyordu". 16. yüzyılda, bazı küçük dil gruplarında matbaanın olmaması o dillerin edebiyat alanında yok olmasına veya dışlanmasına bariz bir biçimde yol açtı. Aynı yüzyılda, matbaanın benzer gruplar arasındaki mevcudiyeti fasılalı canlanmaların meydana gelme veya kesintisiz genişleme olasılığını garantiledi. İki grup arasındaki dil duvarlarını pekiştiren matbaacılar duvarların içinde olanı homojenleştirdi, küçük farklılıkları ortadan kaldırdı, milyonlarca yazar ve okur için deyimleri standartlaştırdı, yöresel lehçelere yeni ve periferik bir rol verdi. 16. yüzyılda, edebi bir dilin korunması çoğunlukla yöresel dildeki birkaç okuma kitabının, ilmihalin veya Kutsal Kitap'ın (ister dış, ister iç destekle) basılıp basılmadığına bağlıydı. Durum böyle olduğunda, ayrı bir "ulusal" edebi kültür yayılmaya başlıyordu. Durum böyle olmadığında ise "ulusal" bilincin filizlenmesi için gereken önkoşullardan biri yok oluyor, geriye, konuşulan bir yöresel lehçe kalıyordu.[49]

Hanedanların güçlenmesi ve ulusalcılık üzerine yapılan araştırmalar matbaanın icadına daha fazla yer ayırmalı. Tipografi dilbilimsel sürüklenmeyi durdurdu, yöresel dilleri hem zenginleştirdi hem standartlaştırdı ve bütün önemli Avrupa dillerinin daha bilinçli arılaştırılmasının ve sistemleştirilmesinin yolunu açtı. 16. yüzyılda gelişigüzel desenlerle kesilen hurufat, büyük ölçüde çok dilli hanedan devletlerinde yaşayan bazı belirli grupların ulusal mitolojilerini özenle ayrıntılandırmalarına yol açtı. Yöresel dildeki okuma kitaplarının ve çevirilerin kopyalanması ulusalcılığa başka şekillerde katkıda bulundu. Evde "doğal" olarak öğrenilen bir "anadil" küçük yaşta tekrar yoluyla öğrenilirken, matbaanın homojenleştirdiği dil okuma sayesinde pekişiyordu. Çocukluğun etkilenmeye en açık olduğu yıllarda göz, kulağın duyduğundan daha standart bir dil görüyordu. Özellikle ilkokullar Latince okuma kitapları yerine yerel dilde okuma kitapları kullanarak okuma öğretmeye başlayınca, dilsel "kökler" ve kişinin vatanına kök salmışlığı birbirine karıştı.

Matbaa Latin Hıristiyan âleminin kalıcı olarak parçalanmasına başka şekillerde de katkıda bulunuyordu. Örneğin çeşitli hükümdarlar tarafından uzun süredir sürdürülen Erastusçu* politikalar daha kapsamlı uygulanabiliyordu. Ritüellerle, ayinlerle ya da kilise hukukuyla ilgili belgelerin çoğaltılması, müstensihler çağında din adamlarının himayesinde yapılırken matbaacılar çağında, kralın otoritesine tabi olan seküler girişimciler tarafından üstleniliyordu. Habsburg, Valois ve Tudor kralları, ulusal ruhban sınıflarının ihtiyaçlarını karşılamak için papanın denetim alanı dışında bulunan yerel şirketlere kârlı imtiyazlar veriyordu. Anversli bir matbaacı, tüm İspanyol papazlara verilmek üzere bir 16. yüzyıl dua kitabından –metin, papalığın Trento Konsili sonrası onayladığı versiyondan biraz değişikti– 15.000 adet basmak için İspanya kralıyla güç birliği yaptı. Böylece II. Felipe, ülkesindeki ruhban sınıfı üzerinde kraliyetin söz sahibi olduğunu göstermiş oluyordu; yine böylece Christopher Plantin, yeni onaylanmış Roma Kilisesi versiyonu üstünde çok kârlı bir tekele sahip olan imtiyazlı İtalyan matbaacıya ödeme yapmaktan kurtulmuş oluyordu.[50] Matbaacıların kendi çıkarlarını kollayarak Roma kilisesiyle bağlarının gevşemesine veya kopmasına, milliyetçi duygulara ve hanedanların pekişmesine katkıda bulundukları diğer çeşitli yöntemleri burada inceleyemiyoruz. Ama bu yöntemlerin daha fazla çalışma gerektirdiği kesin.

Tipografik değişmezliğin diğer birçok sonucunu da araştırmak gerekiyor. Altıncı Bölüm'de değinildiği gibi, Latin Hıristiyan âleminde 16. yüzyılda meydana gelen dini bölünmeler kalıcı oldu. Bir sapkınlık cezaya çarptırıldığında veya dini bölünmeye yol açan bir kral aforoz edildiğinde, bu tür eylemler daha önceki yüzyıllarda olduğundan daha kalıcı bir etki yaratıyordu. Benzer şekilde, fermanlar daha görünür oldukça aynı zamanda daha geri alınamaz

* Thomas Erastus (1524-1583) İsviçreli hekim ve teolog. Dini konularda devletin söz sahibi olması gerektiği öğretisini geliştirmiştir. –ç.n.

da oluyordu. Örneğin *Magna Carta* her idari bölgede yılda iki kez "yayımlanıyordu" (yani ilan ediliyordu). 1237 yılına gelindiğinde, hangi "beratın" söz konusu olduğu konusunda karışıklık baş göstermişti bile.[51] Ancak 1533 yılında, *Great Boke*'un* "Tabula"sına** bakan bir İngiliz, *Magna Carta*'nın birbirini izleyen kraliyet kanunlarında ne kadar sıklıkla tekrar tekrar teyit edildiğini görebiliyordu.[52] Aynı şekilde Fransa'da da "yayımlanmış" kanunlar külliyatına "kayıt" yoluyla kralın iradesini dahil eden mekanizmayı muhtemelen tipografik değişmezlik değiştirdi.[53] Artık bir dokunulmazlık verirken veya bir fermanı imzalarken, kralın "kadim görenekleri" uyguladığını hiç sorgulamadan kabul etmek mümkün olamıyordu. Tıpkı Mösyö Jourdain'in, kendisinin nesir konuştuğunu öğrenmesi gibi, hükümdarlar da siyaset kuramcılarından kanunları "yaptıklarını" öğreniyorlardı. Ama parlamento üyeleri ve meclisler hukukçulardan ve matbaacılardan, haksızca gasp edilen kadim haklar olduğunu da öğreniyorlardı. Her emsal daha kalıcılaştıkça ve dolayısıyla ihlal edilmesi zorlaştıkça, emsal oluşturma hakkı üzerinde yapılan mücadeleler yoğunlaşıyordu.

Değişmezlik aynı zamanda, bireysel icatların daha açık bir şekilde kabul görmesini mümkün kılıyor ve keşifler, buluşlar ve yaratılar üstünde hak iddia etmeyi teşvik ediyordu. Matbaanın öncelik hakkı mücadelesine ve rakip ulusal iddialara müdahil olan ilk "icat" olması bence bir rastlantı değil. Gutenberg-Coster*** veya Gutenberg-Jenson**** tartışmaları daha sonraki "Kolomb Günü" türünden tartışmalara örnek oluşturdu. Gözlüğün mucidinin bilinmeyişi ile daha sonraları Galileo'nun teleskop konusunda rüçhan hakkı talep etmesi üzerinde çıkan tartışmalar karşılaştırılabilir. Yeni Dünya'nın adlandırılması konusunda harita yayımcılarına ve matbaacılara ne kadar prim verilmeli? İnsan organlarını ve ayın kraterlerini isimlendirme şekli de matbaa yoluyla bireysel ölümsüzlük kazanılabileceğinin göstergesidir.

1500 yılına gelindiğinde yasal kurgulara, icatlara patent alınması ve fikri mülkiyet verilmesi konuları dahil edilmeye başlanmıştı bile. Mucidin hakları hukuken sabitlenince ve yazılı olmayan formülleri değişmeden muhafaza etme problemi artık bir sorun olmaktan çıkınca, yeni kısıtlamalar getirilmediği sürece, aleniyet yoluyla kazanç elde edilmeye başlandı. Bireysel inisiyatif, lonca korumasına bel bağlamaktan kurtuldu ama aynı zamanda bürokrasi sınıfının eline yeni güçler geçti. Belli bir metni yayımlama hakkı konusunda rekabet aynı zamanda tekelcilik ile korsancılığı içeren yeni sorunlarla ilgili anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına yol açtı. Matbaa neyin kamu malı olduğuna huku-

---

* *The Great Boke of Statutes*: III. Edward'dan (s. 1327-1377) VIII. Henry'nin tahta çıkışına (1509) kadar olan dönem içinde çıkarılan kanunların basıldığı cilt. –ç.n.

** İçindekiler sayfası. –ç.n.

*** Laurens Janszoon Coster (yak. 1370 -Haarlem, yak. 1440). Gutenberg'le aynı zamanda matbaayı icat ettiği iddia edilmektedir. –ç.n.

**** Nicolas Jenson (yak. 1420-1480). –ç.n.

ki bir tanım getirilmesini zorunlu kıldı. "Halka açık" edebi yapıtlar "çitleme hareketine"* maruz kaldı ve sahiplenici bireycilik yazarların kendi yapıtlarına yönelik tavırlarını belirlemeye başladı. "İntihal ve telif terimleri halk ozanı için mevcut değildi. Bu terimler ancak matbaanın icadından sonra yazar için önem arz etmeye başladı."[54]

Günümüzde kişisel ün matbu tanınmışlıkla bağlantılıdır. Aynı nokta (özellikle Ortaçağ ile Rönesans bireyciliği arasındaki farkla ilgi tartışmalarla alakalı bir şekilde) geçmişe uyarlanabilir. Ucuz yazı yazma malzemeleri kişisel hayatların ve yazışmaların kaydedilmesini teşvik ediyordu. Ancak kişisel şeylerin değişmeden kalabilmesini kâğıt fabrikaları değil, matbaalar mümkün kılıyordu. "Şöhret arzusu" da matbu ölümsüzlükten etkilenmiş olabilir. Bir şeyler karalama dürtüsü Petrarca'nın zamanında olduğu kadar Juvenalis'in zamanında da dile getirilmişti. İnsanın çalışmasını matbu olarak görme arzusu (kendi adıyla kartoteklerde ve antolojilerde sonsuza kadar kalacağını bilmesi), sabit bir biçimde kalması asla mümkün olmayacak, yok olabilecek, kopyalamayla değişebilecek veya –gerçekten unutulmaz ise– sözlü olarak aktarılabilecek ve sonunda anonim olarak nitelenecek dizeler kaleme alma arzusundan farklıdır. Şiir yazmak ile sesli şiir okumak veya bir kitap yazmak ile kitap kopyalamak arasındaki farkı görmek mümkün olana ve kitaplar, giriş bölümleri dışında bir şeye göre sınıflandırılabilene kadar kitaplar ve yazarlar modern oyununu oynamak mümkün değildi.

13. yüzyıl Fransisken'i Aziz Bonaventura kitap yazmanın dört yolu olduğunu söylemişti:

> İnsan başkalarının çalışmalarını hiçbir şey eklemeden ve çıkarmadan yazabilir ki bu durumda ona "müstensih" (*scriptor*) denir. Bir başkası, başkalarının çalışmalarını kendisine ait olmayan eklemeler yaparak yazabilir ki bu durumda ona "derleyici" (*compilator*) denir. Bir başkası, hem başkalarının çalışmalarını hem kendi çalışmasını yazar; ama ana çalışma diğer kişiye aittir, kendininkini ise açıklama yapma amacıyla eklemiştir ki bu durumda ona "tefsirci" (*commentator*) denir... Bir başkası, hem kendisinin hem başkasının çalışmasını yazar; ama ana çalışma kendisine aittir ve başkasının çalışmasını teyit etme amacıyla eklemiştir ki bu kişiye "yazar" (*auctor*) demek gerekir.[55]

Bu pasaj, simetrik olan bu şemaya sadece tamamıyla özgün çalışmayı dahil etmediği için değil, bu yaklaşımın yazma eyleminin üniter olduğunu söylemesi açısından da çok dikkate değerdir. Tıpkı bir köşkerin ayakkabı kalıbında ayakkabı yapan bir insan olması gibi, bir yazar da kalemle "kitap yapan" bir insandır.

---

* Yazar, 18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere'de köylerde başlatılan bir uygulamayla paralellik kuruyor. Uygulamaya göre, köye ait ortak alanlar soylu toprak sahipleri tarafından çitlenerek özel mülk haline getiriliyordu. –ç.n.

Müstensih "yazarlar"ın telifteki hakkını saptama konusunda çıkan birçok sorun, matbu kavramları yerinde olmayan noktalara uygulamaya çalışmak gibi yanlış çabaların sonucu olabilir. Hermes'in [Hermes Trismegistos] sözde sahte kitabı bunun birçok örneğinden sadece biridir. Sokrates'in cümlelerini, Aristoteles'in yapıtlarını, Sapho'nun şiirlerini, Kutsal Kitap'ın herhangi bir bölümünü kim *yazdı*? Yakın zaman önce yazılan *Biblical Inspiration** adlı kitap için bir inceleme yazısı yazan kişi, Kutsal Kitap'ın yazılı metninin "yazarı Tanrı değildi" diyor. "Peki ama kimdi?" Araştırmacılar tarafından sorulan yeni ve köktenci soru budur ve günümüzde okuduğumuz şekliyle Kutsal Kitap belgelerindeki yazarlığın karmaşık çokluğunu ve yüzyıllardır süregelen gelişimini bize gösteriyor. İşaya *İşaya*'yı yazmadı."[56]

Yeni yazarlık ve fikri mülkiyet hakları biçimleri eski kolektif yazarlık kavramlarını sarstı; hem de sadece Kutsal Kitap yazımını değil, felsefi, bilimsel ve hukuki metinleri de içerecek bir şekilde. Antik bilgelerin, geriye dönük bir şekilde, insan hatasına ve intihalciliğe yatkın bireysel yazarlar rolüne sokulmasıyla, eski çağların bilgeliğine duyulan saygı muhtemelen değişime uğradı. "Eskilerle modernler" arasındaki kitap savaşları konusunda yapılan değerlendirmelere, bu tür konuların daha fazla tartışılması yarar sağlayabilir. Fikri mülkiyet haklarının tanımlanmasını zorlamanın, yeni yazarlık kavramları biçimlendirmenin, çok satan yapıtları sömürmenin ve yeni pazarlara girmeye çalışmanın başlıca sorumluları oldukları için ilk matbaacıların bu ünlü savaştaki rolü küçümsenmemelidir. Örneğin 16. yüzyılın başlarında, antik Roma yazarları ile Latince yazan çağdaş hümanistlerin popüler yapıtlarını yerel dillere tercüme etmeleri için çevirmenler tutulmuştu. Latinistler ile yerel dil savunucuları arasındaki tartışmaları ele alırken, çeşitli ülkelerdeki matbaacıların yerel dile tercüme etme hareketine verdikleri inanılmaz hızı hesaba katmak gerekiyor.

İçtihattan önemli sapmalar kalıcı olarak kayda geçirilmeye başlanmadan önce antik ve modern, keşif ve geri kazanım, icat ve taklit gibi terimlere farklı anlamlar verilmiş olabileceğini de dikkate almak gerek. "Kilise babaları ve Ortaçağ dönemleri boyunca, gerçeklik arayışının, yeni olanı *keşfetmekten* çok, geleneğin içinde olanı kurtarmak olduğu düşünülüyordu."[57] Çoğu bilim insanı bu görüştedir. Müstensihler çağında bir şeyi keşfetmek ile bir şeyi kurtarmak arasındaki farkı görmek zor olmalıydı. "Yeni bir sanatı bulmak" ile kayıp bir sanatı kurtarmak kolayca karıştırılabiliyordu çünkü üstün teknikler ve bilgi sistemleri sık sık geri kazanım yoluyla keşfediliyordu. Bulunabilecek bütün sanatları muhtemelen Musa, Zerdüşt veya Tot "icat" etmemişti. Ama birçok sanat, Antikçağ devlerinin, kökenlerine dair yeni izler taşıyarak Batı'ya dolambaçlı yollarla tekrar giren ve olağanüstü teknik uzmanlık sergileyen yapıtlarından geri kazanılmıştı. Bazı pagan kâhinlere Enkarnasyon'la ilgili önsezi yetisi bahşedildiğine inanılıyordu. Muhtemelen onlara, aynı tanrısal düzenlemeyle, bütün

---

* Yazarı, Howard Marshall, yayın tarihi 1982. –ç.n.

bilgilerin özel ve gizli bir anahtarı da bahşedilmişti. Antikçağ düşünürlerinin bilgeliklerine duyulan saygı ile bilimin ilerlemesi birbiriyle bağdaşmaz değildi; aynı şekilde taklit ile ilham da bağdaşmaz değildi. Eskiler gibi düşünme ve yapma çabaları, ani bir aydınlanma yaşama umudunu veya uzun bir Gotik gecenin kararttığı saf ve berrak bilginin özgün kaynağına biraz daha yaklaşıldığı umudunu yansıtıyor olabilir.

Dahası, matbaanın icadından önce, öncülü olmayan yenilikler meydana geldiğinde bunları fark etmenin kesin bir yolu bulunmuyordu. Belli bir ülkede yaşamış eski kuşakların ya da uzak diyarlarda yaşayan çağdaşların neyi bildiğini kesin olarak kim söyleyebilir? Sarton, "İstikrarlı bir ilerleme, önceki bütün adımların kesin olarak belirlenmesini gerektirir," der. Sarton'a göre, matbaa bu belirlemeyi "son derece kolaylaştırmıştır".[58] Sarton bu durumu gerektiği kadar vurgulamamış olabilir. *Kesin* olarak belirlemek matbaanın icadından önce herhalde imkânsızdı. Belli sanatların ve becerilerin sürekli gelişmesi mümkündü, gelişiyordu da. Ama hiçbir gelişmiş teknik güvenli bir şekilde belirlenemiyor, kalıcı bir şekilde kaydedilemiyor ve daha sonra erişebilmek için arşivlenemiyordu. Bir ilerleme "fikrini" açıklamaya çalışmadan önce, değişmeyen belgelerin sürekli birikmesini gerektiren yeni dinamik sürece daha dikkatli bir şekilde bakabiliriz. Kalıcılık yeni bir ileriye doğru değişim biçimini gündeme getirdi. Kısaca söylemek gerekirse, yeninin bir gelenek haline gelmesinin önkoşulu eskiyi korumaktı.

Müstensihler çağında, bilimin ilerlemesi kayıp bilgeliğin araştırılması biçimini almıştı. Bu araştırma matbaadan sonra çabucak hızlandı. Ancak düzenlenip tarihlendirilen antik haritaların, çizelgelerin ve metinlerin birçok açıdan demode oldukları ortaya çıktı. Harita yayıncıları atlasların ve yıldız haritalarının hakikaten yeni ve gelişmiş baskılarını çıkarıyorlardı, bu da modern denizcilerin ve yıldız gözlemcilerinin gökyüzü ve dünya hakkında antik bilgelerden çok daha fazla şey bildiklerini gösteriyordu. Jacques Cartier, 1545 yılında yayımladığı *Brief Narration* adlı yapıtında şöyle diyordu "Günümüzün basit denizcileri gerçek deneyim sayesinde, filozofların söylediklerinin tersini öğrenmiştir."[59] Antik metinlerin yeni ve geliştirilmiş baskılarının sayısı da çoğalırken hayal edilenden daha fazla sayıda antik felsefe ekolü gözler önüne serildi. Bir otoriteyi beğenenlerin bir başka otoriteye yaptığı çeşitli saldırılar tüm genel kabul gören fikirlere toptan saldırı için mühimmat sağlıyordu.

Miras kalan geleneklerin uyuşmaz kısımları bir kenara atılabiliyordu çünkü koruma görevinin aciliyeti kalmamıştı. Kopyalama, ezberleme ve aktarma yapmak için harcanan enerji azalmıştı. Yararlı başvuru kaynakları artık zaman içinde yok olmuyor veya muğlaklaşmıyordu. Ahenk ve kafiye, imgeler ve simgeler geleneksel işlevleri olan toplumsal hafızayı koruma görevini bıraktı. Teknik bilgiler muğlak olmayan sayılar, diyagramlar ve haritalar yoluyla iletilebilmeye başlandıktan sonra estetik deneyim giderek bağımsızlaştı. Bellek sanatları kitaplarının sayısının matbaanın icadından sonra çoğalmasına rağmen bu sanatlara bel bağlama ihtiyacı azaldı. Matbaanın ayrıntılarıyla göstererek en nihayetinde

sabitlediği müstensih sistemleri ancak günümüzde modern araştırmalar sayesinde fosil kalıntıları gibi yeniden bir araya getiriliyor. Tariflerin ve tekniklerin kapalı çevrelerin üyeleri arasında korunmasını sağlayan özel formüller de yok oldu. Hafızaya yardımcı araçların kalıntıları gizemli imgelere, dinsel törenlere ve büyülü sözlere dönüştü.

Yine de müstensihlerin antik bilgiye duydukları saygı, bu saygıya yol açan koşulların yok olmasından çok sonrasına kadar sürdü. Örneğin, Gül-Haçlılar (Rosicrucians) ve masonlar "yeni felsefe"nin aslında çok eski olduğuna inanıyorlardı. Descartes ile Newton'ın yaptığı sadece bir zamanlar piramitleri inşa edenlerin bildiği ama daha sonra sıradan insanlardan saklanan veya sahtekâr rahipler tarafından bilinçli olarak gizlenen doğanın gizemlerinin anahtarını ele geçirmekti. Gerçekten de *Index** matbaadan sonra yayımlandı; pagan biliminin korunması keşişlere ve rahiplere çok şey borçludur. Ancak bazı aydın özgür düşünürler Karşı-Reform kurumlarının "Gotik Karanlık Çağlar"da kurulduğunu söyleyerek Zerdüşt'ü bir Kopernik takipçisine dönüştürdüler. Aynı şekilde, taklit ilhamdan, kopyalama yaratmadan ayrılınca klasik canlanma giderek çoraklaştı ve akademikleşti. Bir zamanlar saf membalardan içme anlamına gelen ana kaynakları arayış, son derece sıkıcı bilgiçlik anlamına gelmeye başladı. Ancak eski kâhinlerin, ozanların ve peygamberlerin şöhreti benzer bir şekilde azalmadı. "Özgün" teriminin anlamını yeniden belirleyen yeni romantikler onların sihirli pelerininin kendilerine miras kaldığını ileri sürüyor, esinlenmek için okültizmle ilgileniyor ve matbaa çağında müstensihlik sanatlarını yeniden diriltmeye çalışıyorlardı. Bir zamanlar müstensihlik ürünü metinlerin erozyonu ve bozulmasıyla ilişkilendirilen "doğanın çürümesi" temasının anlamı bile "kontrolden çıkmış bir teknoloji" tasavvur eden ve yaşadıkları çağın ayırt edici özelliğinin ilerleme değil, gerileme olduğunu düşünen iç karartıcı modern peygamberler tarafından elden geçirildi ve yeniden belirlendi.

Artma ve Pekişme: Klişelerin ve Sosyolinguistik Bölünmelerin Sürmesi

Müstensihlik ürünü metinlerde bulunan ve kendilerini biçimlendirmiş yaşayan kültürlerden koparılan birçok başka tema, "tipolojiler" olarak matbu sayfalara girdi. Zaman içinde arketipler stereotiplere, devlerin dili, Merton'ın ifadesiyle, cücelerin klişelerine dönüştü. Hem "stereotip" hem "klişe" terimleri Gutenberg'den üç buçuk yüzyıl sonra geliştirilmiş tipografik işlemlerden türetilmiştir. Ancak bu terimler, tipografik kültürün daha yakın bir ilgiyi hak eden bazı belli özelliklerine işaret ediyor. Yeni mesajlar yayınlamak son beş yüzyıldır eski mesajları artırmayı ve pekiştirmeyi de içeriyor. Çok sınırlı müs-

* Index Librorum Prohibitorum (Yasaklı Kitaplar Listesi), 1559 yılında Papa IV. Paulus tarafından yayınlanmıştır. –ç.n.

tensih kaynaklarından alınan, tıpatıp aynı bölümleri ve dizeleri, anekdotları ve aforizmaları giderek daha sık tekrarlamanın yarattığı etkilerden söz ediyorum. Klasik, dini veya yerel dildeki eski yapıtların sürekli basılmasının dışında, yeni kitapların veya makalelerin sayısız yazarı arasında kasıtsız bir işbirliği olmuştur. 500 yıl boyunca yazarlar yeni olaylar hakkında yazarken veya yeni fikirler geliştirirken bazı eski mesajları artan bir sıklıkla ortaklaşa aktarmışlardır. Dolayısıyla, bu mesajlar Thermopylae'daki kahramanca savunmaya tek bir atıf içeriyorsa, Herodotos'un tasvirini okuyucunun kafasına yüz misli etkiyle kazıyacaktır. Diğer muharebeler hakkında yazılmış her yazı sadece bir kez algılanacaktır. Matbu malzemeler çoğaldıkça bu etki daha fazla olmaktadır. Günümüzde okur ne kadar geniş kapsamlı okursa, aynı tasvirle karşılaşması o kadar sık, bırakacağı etki de o kadar derin olacaktır. Yazarlar geniş kapsamlı okumaya özellikle yatkın olduklarından, artan bir "geri bildirim" etkisi ortaya çıkar. Tanıdık alıntılar türetme, tanıdık hikâyeler anlatma, simgeler veya klişeler yaratma söz konusu olduğunda, antik yazarlar (yani yapıtları ilk basılanlar) genellikle modernleri geride bırakacaktır. *Germania*'nın tek elyazmasının bir 15. yüzyıl manastırında bulunmasından beri, Tacitus'un özgürlük aşığı Tötonları tasviri kaç kez tekrar edilmiştir? Ve kaç farklı bağlamda –Anglosakson, Frank ve Cermen – bu tasvir kullanılmıştır?

Tüm mesajların aktarılma sıklığını edebi dil sınırlarının sabitlenmesi belirliyordu. Okumayı öğrenirken anadili yeniden öğrenmek özel bir pekiştirme içeriyordu. Bu pekiştirme, birbirinden farklı biçimde odaklanmış ulusal "anılar"ın artırılmasıyla el ele gidiyordu. Miras kalan bir Latin kültürünün aynı kısımlarının tamamı farklı yerel dillere aynı zamanda çevrilmiyordu. Daha da önemlisi, birbirlerinden tamamen farklı hanedan, şehir ve kilise vakayinameleri ile diğer sözlü ve yazılı yerel bilgiler matbaada diziliyor ve daha kalıcı olarak sabitleniyordu. Ortaçağ taşrasındaki *res gestae** ile çeşitli klasik ve dini kaynakların birleşmesiyle 17. yüzyılın başlarında yerel edebiyatlara birbirlerinden çok farklı klişeler girdi. Elbette aynı zamanda, daha kozmopolit bir *Respublica Litterarum*** da genişliyordu. Latince (ve daha sonra Fransızca) mesajlar dilsel sınırları aşıp uluslararası bir okuyucu kitlesine sesleniyordu. Dil bariyerlerini aşmanın daha etkili bir yolunu teknik literatüre katkıda bulunanlar geliştiriyordu. Matematiksel ve resimli ifadeler dünyanın her yerindeki *virtuosi*'lere*** ve bilimsel konularda mektuplaşanlara aynı mesajları tercüme etmeye gerek olmadan iletiyorlardı. 18. yüzyıla gelindiğinde, Latince bilim dergileri, eğlenceli Fransızca gazeteler ve bilimsel belgeler, okuyan insanların oldukça büyük bir

---

* Tarihte olmuş bitmiş olaylar. –ç.n.

** Rönesans'tan sonra Avrupa'da devlet sınırlarını aşan ve okumuş, bilgili insanları birtakım ortak değerler ve önce Latince, sonraki dönemde Fransızca olmak üzere ortak bir dil etrafında bir araya getirdiği varsayılan soyut "cumhuriyet", "aydınlar ağı"; "bilgi cumhuriyeti" olarak da karşılanabilir. –ç.n.

*** Âlim, bilge kişi. –ç.n.

kısmına ulaşıyordu ama farklı kozmopolit edebi kültürler, yerel dillerin sahip olduğu gelişme gücüne sahip değildi. Ülke dışından yabancı dillerde gelen mesajlar, ülkede bilinen dillerle öğrenilmiş ortak referansları sadece aralıklı olarak ve zaman zaman pekiştiriyordu.

Öte yandan, 16. yüzyılda dilsel sınırları aşan dini sınırların sabitlenmesinin aktarılan bazı mesajların sıklığı üstünde güçlü bir etkisi oldu. Örneğin Kutsal Kitap'ın yerel dildeki çevirilerinden alınan pasajlar, Katolik ülkelerde Protestan ülkelerden daha az dağıtılıyordu. Protestan ülkelerde kilise Latincesinin terk edilmesi ruhban ve hanedan geleneklerinin Protestan ülkelerde Katolik ülkelerden daha sıkı bir şekilde iç içe geçmesini sağladı (farklı ülkelerde kilise-devlet çatışmalarının nasıl çözümlendiği ele alınırken dikkate alınmaya değer bir nokta). Son olarak, okur-yazarlığın topluma eşitsiz bir biçimde nüfuz etmesi, kitap okuma alışkanlıklarının gelişigüzel bir şekilde biçimlenmesi, yeni ve pahalı kitaplar ile eski kitapların ucuz yeniden basımlarının farklı toplumsal sektörlerde eşitsiz bir biçimde dağıtımı da çeşitli mesajların dilsel gruplar tarafından alınış sıklığını etkiliyordu.

4
Genişleyen Bilgi Cumhuriyeti

Okuyan Halkın Yükselişi

Avrupalı okurların din, dil ve sosyoekonomik çeşitliliğine bakacak olursak, Marshall McLuhan'ın "tipografik insanın yaratılması"[1] derken nasıl bir figür düşündüğünü tahmin etmek zor. McLuhan, matbaanın icadının toplumsal ve psikolojik sonuçları olma olasılığına dikkatimizi çekerek, en azından bana göre, kanımca değerli bir hizmette bulunmuştur. Ancak çeşitli koşullar altında meydana gelen çok sayıda etkileşimi de yok saymıştır. Konuşmanın yerini sessiz okumanın, yüz yüze temasların yerini daha az kişisel etkileşimin almasının önemli sonuçlarının olduğunu kabul edersek, bunu takiben, ne tür etkilerin ortaya çıktığı ve farklı grupların bundan nasıl etkilendiği konusunda daha az metaforik ve soyut, daha çok tarihsel ve somut düşünmemiz gerekir. İlk bakışta bile her iki konunun da çok karmaşık olduğu görülüyor.

Son zamanlarda dikkatleri çeken bir sorun, yani Paul Saenger'in, sessiz okuma alışkanlıklarının Ortaçağ'da geliştiğini göstermesi[2] üzerinde uzun uzadıya durmayacağız. McLuhan ile McLuhan'ın görüşlerini dayandırdığı bilim insanlarının Ortaçağ'daki etkileşimlerin sözlü niteliğini abarttıkları ve zaten müstensihler çağında bazı okuryazar gruplar arasında başlamış sessiz okuma alışkanlığının sorumluluğunu yanlışlıkla matbaaya atfettikleri artık açıkça ortadadır. Matbaa sessiz okumayı başlatmadı ama (bir 16. yüzyıl tıp profesörünün sözleriyle) "günümüzde konferanslardan daha çok iş gören sessiz eğitmenleri" kullanmayı daha fazla teşvik etmiştir. Bu alışkanlığın Gutenberg'den önce başladığını göstermek, elyazmasından matbu metne geçişten sonra giderek daha fazla yaygınlaşmasının ve girift bir şekilde kurumlaşmasının önemini azaltmaz.

Bu nokta üstünde ısrar ederken bile, McLuhan ile diğer otoritelerin yaptığının tersine, sessiz okuma alışkanlığının yayılmasının söylenen söze başvurmayı

azalttığını varsayma konusunda dikkatli olmalıyız. Ders kitabı sektörü büyüdü ama sınıfta ders anlatma hiçbir zaman sona ermedi. Matbu vaazlar ve nutuklar rahipleri mihraplarından, hatipleri kürsülerinden indirmedi. Tersine, rahipler ve hatipler kişisel karizmalarının matbu söz sayesinde artmasından ve gelişmesinden yararlandılar.

Sessiz yayınlara giderek daha fazla müracaat etmek hiç kuşkusuz bazı söylenen sözlerin özelliğini değiştirdi. Örneğin parlamento üyeleri arasındaki konuşmalar muhtemelen parlamento tartışmalarının basılıyor olmasından etkileniyordu. Şiirlerin, oyunların ve şarkıların basılması "dize"lerin okunuş, besteleniş ve söyleniş biçimini değiştirdi. Bir yandan, basılmak üzere bazı "ölüm döşeği konuşmaları" uyduruluyor ve bu konuşmalar hiçbir zaman yapılmıyordu; öte yandan, matbu tanınırlık evanjelistlere ve demagoglara açık havada sayıları giderek artan bir dinleyici kitlesinin önünde geleneksel sanatları uygulama fırsatı veriyordu. Tipografinin yarattığı bir edebi kültür, repertuar tiyatroları ve şiir okumaları yoluyla göze değil kulağa iletiliyordu. Hiçbir basit formül bu yeni etkinliklerin yansıttığı değişiklikleri kapsayamaz.

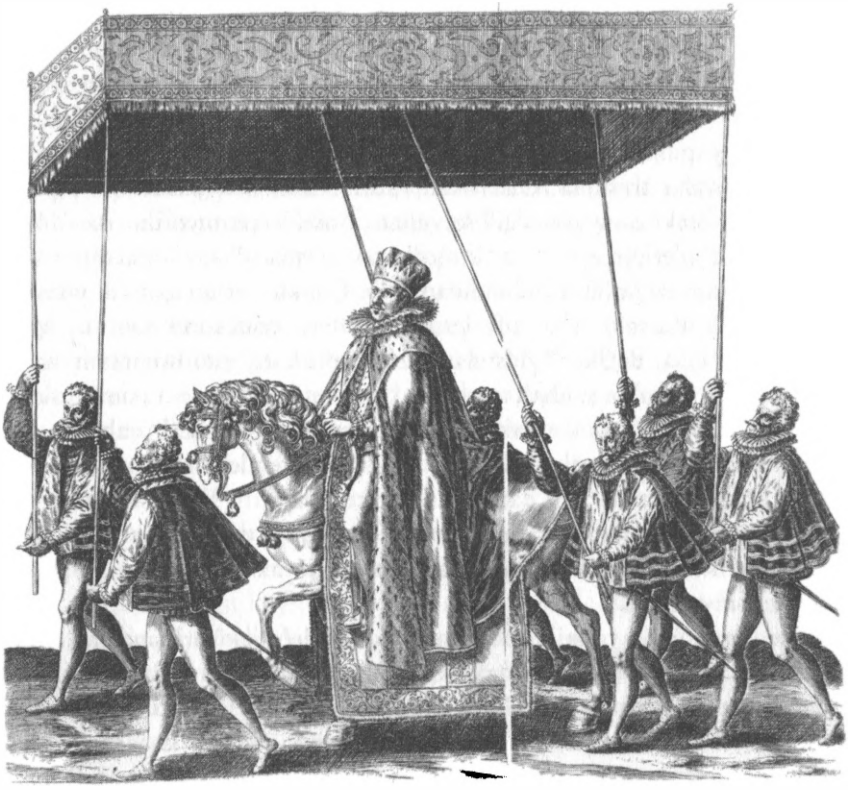
Aynı şey farklı grupların etkileniş şekilleri için de geçerlidir. Örneğin, kırsal kesimde yaşayan çoğu köylü, en azından 19. yüzyıla kadar, sadece dinleyen halk kesiminin içindeydi. Ancak, onların dinlediği şey çoğu zaman iki yüzyıl önce matbaa tarafından değişime uğratılmış oluyordu. Çünkü hikâye anlatıcısının yerini, ucuz kitapları ve seyyar satıcıların sattığı anonim baladları yüksek sesle okuyan sıra dışı okuryazar köylü almıştı. Böylece, 19 yüzyılın buharlı baskı makinesinden ve kitlesel okuryazarlık hareketlerinden çok önce, yerel dildeki Ortaçağ romanslarının toplu üretimi üstüne kurulu oldukça kalitesiz bir "popüler" kültür ortaya çıktı. Ancak bu üretimin çoğu dinleyen halk tarafından tüketiliyordu ve onlarla okuyan halk kesiminden olan çağdaşları arasında büyük bir psikolojik uçurum vardı.

Yeni üretim biçimiyle eski tüketim biçimleri arasındaki ayrışım daha fazla inceleme gerektiren birçok sorundan sadece biridir. Yine de aynı ülkede, aynı zamanda, aynı icatla karşı karşıya kalan aynı okuyan kesimin üyeleri bu yenilikten çok farklı şekillerde etkileniyorlardı. Örneğin hem modernizme hem köktenciliğe işaret eden eğilimleri başlatan şey Kutsal Kitap basımıydı. Dindarlık kadar pornografi de yeni biçimler aldı. Kitap okuma eylemi, dindar yaşam kılavuzlarıyla, elkitapları ve metinleriyle sınırlı kalmadığı gibi, matbaacılar da onları üretmeyi bırakmadı. Daha önceleri duayla ilişkilendirilen sessizlik, yalnızlık ve tefekküre dalma aynı zamanda skandallar, "kösnül baladlar", "eğlendirici İtalyan kitapları" ve "yazıya dökülmüş müstehcen hikâyeler"[3] okumada da görülüyordu. Dergilerin, gazetelerin veya haber bültenlerinin sessizce okunmasıyla dünyevi bir toplumdan veya şehirden uzaklaşma arzusu değil de bu yerlere duyulan ilgi doyurulabilirdi. 17. yüzyıl kahvehanelerindeki gazete okurlarının "kasvetli sessizliği" hakkındaki şikâyetler matbu malzemenin, sosyalleşmenin bazı biçimleri üstündeki müdahaleci etkilerine işaret ediyor.

Pazar gazetesi okumak kiliseye gitmenin yerini alırken, bir zamanlar vaazlara yerel ve dış ilişkiler hakkındaki haberlerin, gayrimenkul işlemlerinin ve diğer dünyevi konuların eşlik etmiş olduğunu unutma eğilimi var. Ancak matbaadan sonra, haber toplama ve paylaşım seküler insanlar tarafından çok daha etkili bir biçimde yapılmaya başlandı. Çağdaşların gözlemlediği gibi, kahvehaneler ile dini toplantılar arasında benzerlikler vardı. Ancak kahvehanelerin pipo içen müdavimleri öteki dünyayla ilgili kaygılara öncelik vermiyordu. Batı Hıristiyanlığının "sekülerleşmesi" veya "kutsallıktan arınması" hakkında düşünürken bu tür konular göz önünde bulundurulabilir. Çünkü (bir an için 18. yüzyıldan ileriye gidecek olursak) bütün ülkelerde mihrabın yerini süreli yayınlar aldı ve "Hiçbir şey kutsal değildir" düsturu gazetecinin kariyerini tanımlamaya başladı. "Yeniliğe duyulan şiddetli arzu" ve "habere duyulan genel susamışlık"la[4] karşı karşıya kalan Katolik ahlakçıların, Protestan evanjelistlerin çabaları, hatta Pazar okulları ve dini tatil günlerine dair diğer önlemler[5] işe yaramadı. Aylık gazeteyi haftalık, daha sonra da günlük gazete takip etti. Taşrada giderek daha fazla gazete çıkmaya başladı. Son yüzyıla gelindiğinde, dedikoducu kilise müdavimleri evlerinde gazete sütunlarını sessizce tarayarak yerel konular hakkında bilgi edinebiliyorlardı.

Kilise kürsüsünün yerini matbaanın alması sadece sekülerleşme bağlamında değil, aynı zamanda yerel toplumdaki bağların zayıflamasını gösteren bir açıklamaya işaret ettiği için de önemlidir. Bir konuşmayı dinlemek için insanların bir araya gelmesi gerekir; yazılı bir metni okumak insanları bir kenara çekilmeye teşvik eder. Malesherbes 1775 yılında yaptığı bir konuşmada, "Antik Roma ile Atina'nın hatipleri *toplanmış* bir halkın ortasında ne idiyse, *dağılmış* bir halkın ortasında da edebiyatçılar öyleler"[6] demiştir. Onun bu gözlemi, iletişimdeki değişimin, kamu işlerine katılmanın anlamını değiştirmiş olabileceğini düşündürüyor. Aynı bilginin geniş kesimlere yayılması birbirlerini tanımayan insanlar arasında kişisel olmayan bir bağ yaratıyordu.

Okuyan halk, doğası gereği, dinleyen halktan sadece daha dağınık halde değil, aynı zamanda daha farklı ve bireyciydi. Walter Ong, zıtlığı görebilmemiz için, bir konuşmacının, ellerinde bir metin olan bir izleyici kitlesine hitap ederken, bir noktada durup bir pasajı sessizce okumalarını söylediğini hayal etmemizi ister. Okumayı bitirip kafalarını kaldırdıklarında, parçalanmış izleyici kitlesinin yeniden toplanıp kolektif bir bütün haline getirilmesi gerekir. Geleneksel bir topluluk anlayışı belli bir mesajı almak için sık sık bir araya gelmeyi içerirken, tek başına okuyan okuyucuyu ön plana çıkaran özdeş mesajların çoğalması muhtemelen bu duyguyu zayıflattı. Şüphesiz kitabevleri, kahvehaneler ve okuma salonları toplum için yeni tür toplanma yerlerini oluşturuyordu. Ancak abone listeleri ve mektuplaşma cemiyetleri kişisel olmayan grup oluşumlarını temsil ediyordu; oysa herhangi bir yerde matbu mesajları almak yine de, günümüzde kütüphanelerde olduğu gibi, geçici bir yalnızlık gerektiriyordu. Toplumun birbirinden farklı birimlerden oluşan bir demet olarak görülebileceği

Resim 19: Masa başı gezginleri için tasvir edilmiş bir kraliyet girişi. La Joyeuse & Magnifique Entrée de Monseigneur Francoys, fils de France. ..en sa tres-renoméè ville d'Anvers *(Anvers: Christopher Plantin, 1582, levha 5). Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

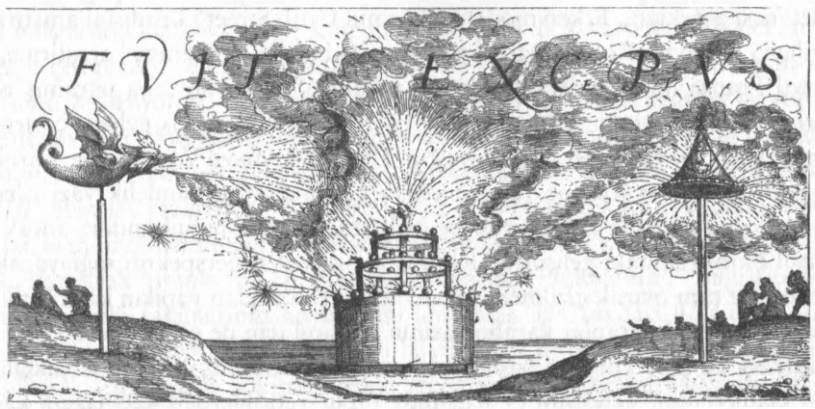
veya bireyin toplumsal gruptan önce geldiği düşüncesinin, dinleyen halka değil de okuyan halka daha uygun olduğu görülüyor. Halkın kanaat önderlerinin meydanlardaki hatiplerden haber bültenlerindeki ve gazetelerdeki editörlere dönüşmesinden sonra, politik bir hayvan olarak insanın doğasının klasik modellere uygunluk sağlaması artık pek mümkün değildi.

Toplumsal aidiyet azalırken çok daha uzaklardaki etkinliklere dolaylı katılım artıyor; yerel bağlar gevşerken büyük kolektif ünitelerle bağlar kuruluyordu. Matbu malzemeler, hiçbir cemaat arasında bulunmayan ve görünmeyen bir kitleye uzaklardan seslenen savunucuların davalarının sessizce benimsenmesini teşvik ediyordu. Yeni grup kimliği biçimleri, eski ve daha yerel sadakat ağlarıyla rekabet etmeye başladı. Kentsel nüfus sadece birbirinden koparılmıyor, aynı zamanda daha nesnel iletişim kanalları sayesinde yeni şekillerle birbirine bağlanıyordu. Mal ve hizmet alışverişi, gayrimenkul işlemleri, hayır işleri eninde sonunda bunlardan etkileniyordu. Kentsel etkinliklere ve belediye işlerine kişisel katılımın yerini giderek dolaylı katılım alıyordu. Kraliyet girişleri gibi

törenleri anmak için yapılmış gösterişli gravürlerin ucuz kopyaları evlerinden çıkmayanların "halk" festivallerini yaşamalarını sağlıyordu.

Ülkede dağınık halde yaşayan halk hükümdarların ve maiyetlerindekilerin yüz hatlarını daha iyi tanımaya başladı. Baskılar ve gravürler hüküm süren hanedanın halkın bilincinde yeni bir şekilde etki bırakmasını sağlıyordu. Tüm Katolik Avrupa'da köylülerin, kulübelerinde bulunan azizlerin gravürlerinin ve ikonaların yanına çerçeveleyerek astığı hükümdar tasvirlerini ve portrelerini çoğaltmanın etkisini siyaset bilimcilerin değerlendirmesi gerekiyor. Tek bir liderin kitleler tarafından takip edilmesi ve karizmatik cazibesinin tüm ülkeye yayılması, daha fazla incelenmesi gereken yeni haberleşme sistemlerinin olası yan ürünleridir. Joseph Klaits'in XIV. Louis'nin propaganda çabaları üstüne yaptığı inceleme, erken modern dönem hükümdarlarının matbaayı bilinçli bir şekilde nasıl kullandıklarını gösteriyor:

> Eskiden tebaalarıyla iletişim kurmak için zahmetli elyazması yöntemini kullanmış hükümdarlar, savaş ilanlarını ve muharebe sonuçlarını duyurmak, antlaşmaları haber vermek veya anlaşmazlık noktalarını risale biçiminde tartışmak için hemen matbaayı kullanmaya başladılar. Onlarınki [...] "askeri operasyonları hazırlayan ve onlara eşlik eden psikolojik savaşı kazanma" çabasıydı [...] VIII. Henry ile Thomas Cromwell'in yönetimi altındaki İngiltere kraliyeti halkın Reform'u desteklemesini sağlamak için hem parlamentoyu hem matbaayı sistematik bir biçimde kullanıyordu [...]
>
> Fransa'da XIII. Louis'nin hükümdarlığı sırasında, meclis 1789'dan önceki son toplantısını yaptı; Avrupa'da kraliyet tarafından desteklenen ilk gazetenin kuruluşu da bu dönemde oldu. Patlamaya hazır bir meclisin yerine kontrol altındaki haftalık *Gazette*'in konması Kardinal Richelieu'nun devlet inşa etme hedefinde matbaaya verdiği öneme işaret eden bir olaydır.[7]

Resim 20: Kont Leicester'ın 1586 yılında Lahey'e gelişini kutlama şenliklerinde yapılan havai fişek gösterisini gösteren resim, gravürlerin evlerinden çıkmayanların "halk" festivallerini gözlerinde canlandırmalarını nasıl sağladığını göstermektedir. Jacob Savery, Delineatio pompae triumphalis qua Robertus Dudlaeus comes Leicestrensis Hagae Comitis fuit exceptus *(Den Haag, 1586, levha II). Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

Richelieu ile Thomas Cromwell'e yapılan bu atıfların gösterdiği gibi, matbaa hükümdarların daha görünür olmasını sağlamıştır; ancak hükümetin düzenlemeleri matbaanın kopyalayıcı gücüne tabi olur olmaz yetkililerin ve bürokratların güçlerinin nasıl arttığına da dikkat etmeliyiz. Tahmin edilebileceği gibi, hükümdarın çok etkili olduğu devletlerin büyümesi parlamentoların ve meclislerin karşı önlemler almasına yol açıyordu. Saray ile ülke, kraliyet ile toplumsal sınıflar arasındaki geleneksel gerilimler propaganda savaşlarıyla kızışıyordu. Örnek dilekçelerin ve şikâyet listelerinin dolaşıma girmesiyle halkın talepleri daha benzer hale gelmeye başladı.

Son zamanlarda bazı tarihçiler erken modern dönemde yeni bir sınıfın siyasi güç kazandığına dair eski tartışmaları verimsiz olarak nitelendirip bırakmaya başladı. Bunun yerine, eski yönetici elitlerin yeniden eğitilmesine ve gruplandırılmasına odaklanıyorlar; dolayısıyla da yeni tartışmalar gündeme geldi.[8] Matbaanın sonuçlarına daha fazla dikkat edilirse, her iki nokta arasında bir uzlaşma sağlanabilir ve bu görüşler daha verimli bir şekilde ele alınabilir.

Aydınlar: Yeni Bir Sınıfın Yükselişi

Sosyal tarihçiler eski elitlerin yeniden gruplandırılmasına ve okuryazar olan sıradan insanlar arasında siyasal bilincin artmasına ek olarak, matbu malzemelerin üretimini ve dağıtımını yapan yeni grupların oluşumunu da göz önünde bulundurabilirler. Tudor ve Stuart dönemleri İngiltere'sinde "yabancılaşmış aydınlar"a veya Bourbon Fransa'sında "aydınların terk edilmesi"ne adanan onca dikkate rağmen, ayrı bir toplumsal sınıf olarak aydınların yükselişi hakkında çok az şey yazılmıştır.[9] Erasmus ve Voltaire gibi en tanınmış kültür kahramanlarını Grub Street'in* tanınmayan niteliksiz yazarlarından ayıran uzaklığın incelenmesi gerekiyor. Erken modern dönemin Grub Street'i kendisini araştıracak tarihçiyi bekliyor. Robert Darnton'ın yaptığı bir dizi mükemmel araştırma, 18. yüzyıl Fransa'sında "edebiyatın aşağı tabakası"na ve hüsrana uğramış edebi kariyer düşkünlerinin Aydınlanma öğretilerini radikal politik eyleme çevirmede oynadıkları stratejik role ışık tutmuştur. Erken 16. yüzyıl Venedik'i ile Elizabeth dönemi Londra'sı üzerine yapılan çeşitli çalışmalarda, gündelik yazı işleriyle uğraşan belirgin bir altkültürün belirtilerini görmek mümkündür; ancak 18. yüzyıl Fransa'sındaki gelişmeler için ihtiyaç duyulan perspektifi sağlayacak resim henüz tam olarak çizilmemiştir. Aynı şey el altından yapılan kârlı bir kitap ticareti ile yasak kitaplar karaborsasının gelişimi için de geçerlidir. Bu olgunun belirtileri de (16. yüzyılın başlarında yerel dildeki Kutsal Kitap kaçakçılığından Galileo'nun, kendisini ev hapsinde tutan yetkililerden kaçmasına kadar) çeşitli konularda yapılan araştırmalardan elde edilebilir. Ancak tıpkı devasa bir

* Londra'da bir sokak. Vasat ve küçümsenen edebiyatçıların, muhtaç yazarların para karşılığı yazı yazdıkları dünyaya verilen isim. Bu yazarların çoğu Grub Street'te yaşıyordu. Dolayısıyla, Grub Street, niteliksiz yazarlar dünyası anlamına gelmektedir –ç.n.

buzdağının boyutu gibi, bu konunun da tam boyutu belli değildir. Sadece ucu görünmektedir; bu ucu da büyük ölçüde, devrim öncesi Fransa'sındaki kışkırtıcı yazıların önemi üzerine yapılan tartışmalar tasvir etmektedir. Matbu kitap ticaretiyle ilgili son derece çeşitli meslek gruplarıyla başlayıp muhtemelen 1848 yılında yönetimi devralan dergi kadrolarıyla biten "dördüncü sınıf"ın yükseliş hikâyesi de anlatılmayı bekliyor. Matbaanın bağımsız bir güç olarak erken modern dönem Avrupa'sında artan etkisinin belli olmaması nedeniyle edebiyatçılar, kendi sınıfları hariç tüm sınıfların çıkarlarının sözcüsü kabul ediliyorlar. Bilgi Toplumu üyelerinin ortak değerleri ile Bilgi Cumhuriyeti'ne özgü kurumlar hâlâ tanımlanmayı bekliyor. Pierre Bayle'ın redakte ettiği "Bilgi Cumhuriyeti'nden Haberler"in Rotterdam'dan gelmiş olması yeterince açıktır. Rotterdam'da aynı zamanda "Bayle'in ihtiyaç duyduğu tek hami" bulunuyordu: Yayımcısı Reiner Leers. Leers da destek için "Felemenk matbaacıların sahip olduğu göreceli özgürlüğe ve yeterli derecede büyük bir okur kitlesinin mevcudiyetine bel bağlıyordu."[10] Bilgi Cumhuriyeti sakinlerinin kullandığı dilin 17. yüzyılda Latinceden Fransızcaya kaydığı da açıktır. Ancak 18. yüzyılda Bilgi Cumhuriyeti'nin başkenti ne Paris ne Rotterdam'dı. Birçok otoriteye göre, Avrupalılara ilk gazetelerini veren ve Fransız Devrimi'nin arifesine kadar Fransa'daki okurlara hizmet etmeye devam eden Amsterdam'dı.[11]

Ancak gerçek haritalar üzerinde bu "Cumhuriyet"in merkezlerini işaretlerken veya sınırlarını belirlerken bir belirsizlik payı bırakmak gerekiyor. Bu "Cumhuriyet" başlangıçtan itibaren tarifi biraz güç, çoğunlukla kasıtlı biçimde gizemli bir alan olarak kaldı. Sakinleri ender olarak kendi adlarını kullanıyorlardı; kimliklerini bilinçli olarak yerel dildeki mahlasların veya mutlak bir gizliliğin ardına saklamadıklarında, adlarının daha süslü Latince veya Yunanca versiyonlarını tercih ediyorlardı. Bel bağladıkları matbaacı kolofonları bile çoğunlukla potansiyel müşterileri kitabevlerine çekmekten çok (oysa ilk kolofonların genel amacı müşteri çekmekti), yetkilileri yanıltmak, para veya hapis cezasından kaçınmak arzusunu yansıtıyordu. "Ütopya" ve "Kozmopolis"ten çıkan ürünler bu roman terimlerini tanıtmaya yardımcı oluyordu ama aynı zamanda, fikirlerin dolaşıma sokulmasıyla ilişkili gerçek dışılık ve uygulanamazlık duygusunu artırıyordu. Ancak yetenekli yazarların becerilerine açık olan bu yeni kariyerlerden yararlananlar, inanılır olmaları için cisimleşmeleri gereken ruhlar değillerdi. Onlar kanlı canlı, karmaşık insanlardı (18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, "Bilgi Cumhuriyeti"nin ünlü sakinlerinin hayatlarını anlatmak için sayıları 40'ı aşan kitap yazılması gerekmişti[12]). Dahası, sözde hayali olan bu ülkenin gereksinimlerini karşılamak için gerçek dökümhaneler, atölyeler ve ofisler kuruluyordu, oraya doğru çekilen yetenekler sayesinde gerçek kârlar elde ediliyordu.

Büyüyen matbaa sektörünün ilk liderlerinden birçoğu, kurnaz bir pratiklik ile görünüşte idealist bir tercihin karışımı olan "Kozmopolis" ve Ütopya" (bunların yanı sıra Eluethera ve Philadelphia) gibi yer adları kullanıyordu. Dinsel çatışmanın alevlerini körükleyen matbaalar aynı zamanda paradoksal olarak ev-

rensel ahengi ve hoşgörüyü savunuyorlardı; din, hanedan ve dille ilgili sınırları daha kalıcı bir şekilde sabitleyen bu sektör, aynı zamanda kozmopolit pazarlara girerek çok kârlı faaliyetler yürütüyordu. Yine aynı şirketler, kâfir Yahudileri ve Arapları, hizipçi Yunanlıları ve çok çeşitli yabancı muhalifi atölyelerine ve evlerine kabul ederek yine paradoksal bir şekilde Hıristiyan öğretisine önemli katkılarda bulunuyorlardı. Venedik'teki Daniel Bomberg'in veya Aldus Manutius'un; Basel'deki Amerbach'ın veya Oporinus'un, Anvers'deki Plantin'in veya Frankfurt'taki Wechels'in şirketleriyle ilişkili çevreler poliglot hanelerin kıtanın çeşitli kent merkezlerinde oluşumuna işaret ediyor. 16. yüzyılda bu tür matbaa atölyeleri minyatür "enternasyonal evler"i temsil ediyordu. Bu evler gezgin bilim insanları için bir buluşma yeri, postane, sığınak ve kültür merkeziydi. Yeni sektör, erken modern dönemde kumaş ticaretiyle uğraşan veya başka geniş ölçekli girişimlerde bulunan tüccarlarınkine benzer sendikaların oluşumunu ve uzaklara kadar yayılan ticaret ağlarını teşvik etmekle kalmadı; aynı zamanda özellikle Bilgi Toplumu'yla ilişkili bir *ethos*'un (değerler sistemi) oluşmasını teşvik ediyordu; bu sektör seküler değil ama evrensel ve hoşgörülüydü, gerçek anlamda dindardı ama fanatikliğe karşı çıkıyordu ve çoğunlukla çeşitli kiliselerle uyum içindeymiş gibi görünürken, heterodoks mezheplere içten sadakat duyuyordu.

Matbaadan sonra edebi pazarların genişlemesinin yazarlar için yarattığı birçok gerilim son zamanlarda yapılan birkaç araştırma sayesinde aydınlığa kavuşmuştur.[13] Ancak bu çalışmalara rağmen, *belles lettres*'ın [edebiyatın] ticarileşmesini veya hamiliğin ortadan kalkmasını tartışırken, edebiyatçıların yarattıkları imgeleri olduğu gibi kabul etme eğilimi var. "Sanayileşmiş bir toplumun ortaya çıkışı sıklıkla iletişimde süregelen bir devrimin hızının şekillendirdiği koşulların sorumlusu olarak gösteriliyor. En baştan itibaren yazarlık ile yeni teknoloji arasında çok yakın bir bağ vardı. Febvre ile Martin'in ileri sürdüğü gibi, matbaanın icadından önce "edebiyat adamı" terimini kullanmak bir "neolojizm"dir.[14] Romantik bir figür olarak aristokrat veya soylu hami, bilim insanları, çevirmenler, editörler ve redaktörler tutan –bu işleri doğrudan kendisi üstlenmiyorsa- daha plebvari ve sıradan kapitalist girişimciyi gölgede bırakmıştır. Kısmen müstensihler yapıtlarını kopyaladıkları insanlara hiçbir zaman ödeme yapmadıkları için, kısmen yeni kitaplar erken dönemdeki kitap ticaretinin küçük bir bölümünü oluşturduğu için, kısmen de yazınsal işgücü dağılımları bulanık olduğu için, yazar 18. yüzyıla kadar yarı-amatör bir statüdeydi. Bu süre boyunca matbaacılar yazarlara hamilik ediyor, kendi kendisinin yazarlığını yapıyor ve aynı zamanda resmi makamlardan hamilik, imtiyaz ve kayırma talep ediyordu. Bu, edebiyatçıların ve bilim insanlarının matbaa teknolojisine ve kârlı ticaret yollarına aşina oldukları bir dönemdi ancak daha sonraki gözlemciler bunu görmezden gelmişlerdir.

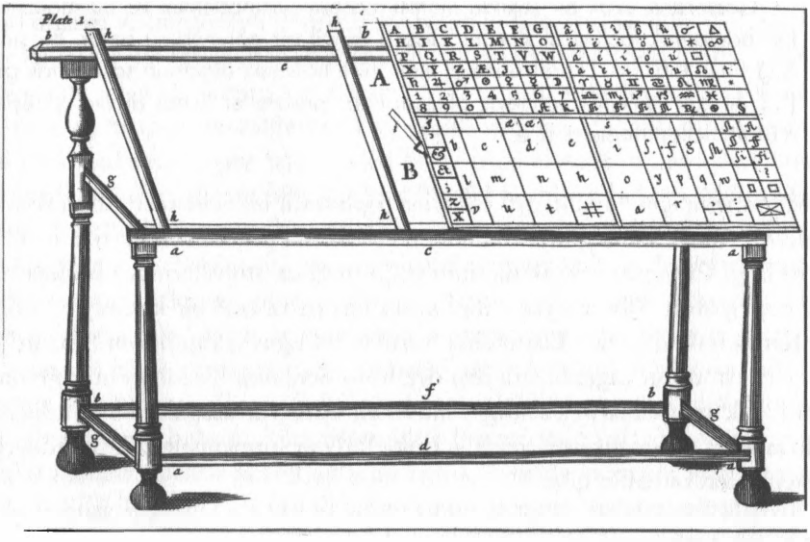
Dolayısıyla Karl Mannheim aydınların, "toplumun herhangi bir hayati ve faal kesimine doğrudan erişimi" olmadığını söyleyerek onları ayırmaktadır:

> Gözlerden uzak bir şekilde matbu malzemeyi incelemek ve bu malzemeye bel bağlamak toplumsal sürecin sadece ikincil bir görünüşünü sunar. Bu sınıfın, değişimin toplumsal karakterinden uzun süre habersiz olmasına şaşmamak gerek [...] Bu geç gelenler sahneye çıktıklarında, proleterler kendi dünya görüşlerini mükemmelleştirmişlerdi bile.[15]

Mannheim için "aydınların yükselişi toplumsal bilincin artmasının son aşamasıdır." Ancak bana göre, Mannheim en önemli şeyi en sona koymuştur. 16. yüzyıl Bilgi Cumhuriyeti sakinlerinin çoğu matbaa atölyelerinde oldukça uzun süre geçiriyordu. Dolayısıyla, "toplumun hayati ve faal bir kesimiyle" doğrudan temas halindeydiler. Ellerindeki hurufat çubuğuyla yapıtlarını "yazan" yazarlar Erasmus'un çağında sıra dışı değildi – Benjamin Franklin'in çağında da değildi. İlk matbaaların basitliği Amerikalı edebiyat adamlarına kendilerinin matbaacıları olma fırsatını verdi – tıpkı İtalyan hümanistlerinin kendilerinin müstensihleri olmaları gibi.

> İster erkek ister kadın olsun, elinde Moxon'ın *Mechanick Exercises* (1683) kitabının bir kopyası olan bir okuryazar, bu mesleği başından sonuna kadar kendi kendine öğrenebiliyordu. İşlemin basit olması Londra'da çok önemli bir faktör değildi [...] Ancak, matbaa atölyelerinin küçük ve matbaacıların az olduğu taşrada ve kolonilerde son derece önemliydi. Oralarda, eğer gerekiyorsa, işi bilen bir insan kendi mürekkebini karıştırabiliyor, hurufat kasasından aldığı harflerle yarım sayfalık *folio*'sunu derleyebiliyor, sayfaları kurutabiliyor, hatta bir matbaacı çırağı yoksa veya bir peni karşılığı çalışacak bir çocuk bulamamışsa, kâğıtları satmak veya dağıtmak için yakınlardaki tavernalara ve kahvehanelere kendisi götürüyordu. Bu süreç kendi kendini yetiştiren kişi için doğal bir okul gibiydi ve yol, kendi çalışmalarını hurufat çubuğuyla yazarak süreci tamamlayabilen yazarların gelişimine açıktı. Matbaacılığı kendi kendilerine öğrenerek böyle yapan iki kişi Mark Twain ve Benjamin Franklin'di.[16]

Benjamin Franklin'in matbaa deneyiminin, sosyal faaliyetlerin dünya görüşlerine girme şekliyle ilgilenen Mannheim gibi bir bilgi sosyoloğunun ilgisini çekmesi beklenebilir. Ancak, Max Weber'in tezi üstüne yapılan çoğu tartışmada ileri sürüldüğü gibi, sosyologlar Benjamin Franklin'in mesleğini tuhaf bir biçimde önemsemiyorlar. Mannheim erken modern dönemdeki entelektüel kurumları ele alırken üniversitelerden, elçiliklerden, saraylardan, salonlardan ve akademilerden söz eder ancak iş, aş, yatacak yer ve her tür etkileşim sağlayan matbaa atölyelerinden hiç söz etmez. Birçok kent merkezinde matbaa atölyesi bulunduğu için, erken modern dönem Avrupa'sı edebiyat adamlarının "tarihsel ve toplumsal bilinci" diğer gruplardan çok daha ilerideydi. 19. yüzyılın başlarında bile, Sir Walter Scott gibi profesyonel bir edebiyatçı şöyle yazabiliyordu: "Matbaanın gürültüsünü, takırtısını ve gümbürtüsünü duymaya bayılıyorum. Matbaa en iyi şekilde çalışmamı sağlayan gereksinimi yaratıyor."[17] Bugün birçok bilgi sosyoloğunun çevre düzeni olarak kullandığı "çalışma odasının yalnız-

Resim 21: Einde Moxon'ın kitabının kopyası varsa, insan kendi kendine matbaa mesleğini öğrenebiliyordu. Hurufat kutularının dizilişi ve bölmeleri diyagram olarak metinde gösteriliyor. Joseph Moxon'ın Mechanick Exercises (1683), [...] Applied to the Art of Printing *(Londra: for Joseph Moxon, 1863, c. II, levha 1). Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

lığı" çok uzak geçmişe götürülmemelidir. 16. ile 18. yüzyıllar arasında entelektüeller, teknisyenler ve kapitalistler hiçbir koşulda ulaşılamayan kişiler değildi.

Ancak bu ara dönemde bile, *la cour et la ville*'le [saray ve kent] bağlantılı ve aynı zamanda kraliyetin hamiliği ile yayıncıdan aldığı ücret arasında kararsız bir biçimde duran şairler, oyun yazarları, fabl yazarları, hicivciler ve romans yazarlarının yeni teknolojiyle daha dolaylı ve karışık duygular içeren bir ilişkileri vardı. Esin perilerine mi yoksa matbaacılara mı hizmet ettikleri, "tanrısal bir sanat" mı yoksa "ücretli bir iş" mi yaptıkları konusundaki kararsızlıkları Fransız edebi çevrelerinde 17. yüzyılda görülmeye başlamıştı bile.[18] Çoğunlukla aristokratların küçümsediği bu "yazar bozuntuları" oldukça dönek, tutarsız bir statü grubundandılar. Rütbe, öncelik ve derecenin önemli olduğu hiçbir geleneksel kurum veya sistem onların varlıklarını dikkate almıyordu. Bu insanlar, moda belirleyicisi ve esin sahibi "ölümsüzler" gibi azametli bir konum ile lütfa mazhar olmak veya para kazanmak için serbest piyasada kâr amacıyla satılan metayı sunmak gibi aşağılık bir rol arasında gidip geliyorlardı. Dolayısıyla, bu iki aşırı ve tamamen çelişkili rol arasındaki gerilim yeni kâğıt fabrikalarının, buharlı baskı makinelerinin ve roman okuyan kitlelerin ortaya çıkmasından önce mevcuttu. Edebiyat pazarı büyüdükçe ve yeni okur gruplarına ulaşıldıkça bu durum daha da akut hale geldi.

İlk matbaacıların doğal müttefiki olan becerikli iş insanı ya da profesyonel insan, profesyonel yazarların veya göklere çıkarılan şairlerin doğal düşmanıydı.

Rakamlara ve kesin verilere bel bağlamış çalışkan bir insan, geçimini sağlamak için çok çalışan herhangi bir kişi, roman veya şiir okumaya çok vakit ayıramıyordu. Genç kitap kurtları, çıraklar ve kâtipler ve geniş bir kadın okur kitlesi duyarlı bir kalbe ve etki altına alınabilecek hayal gücüne sahip olmaya daha eğilimliydi. Tembelliği, eğlence düşkünlüğünü ve aylaklığı teşvik etmeyi, hayattaki "güzel" şeyleri tüketmeyi bir hak olarak görmek tüm yazarların ve şairlerin (aynı zamanda diğer sanatçıların da) yaptığı işin özünde mevcuttu. Tarihten gelen üstün bir itibara ve manevi değerlere sahip oldukları iddialarıyla piyasada bol miktarda bulunan çok satan yapıtlar (reklamı da gazetelerde benzer şekillerde yapılıyordu) yaratma pek rahat bir biçimde bağdaştırılamıyordu. Kalpsiz ve hayal gücünden yoksun kültürsüz insanlar tarafından yanlış anlaşılmaktan şikâyet etmenin, Grana'nın işaret ettiği gibi, paradoksal bir yönü vardı[19] çünkü böyle bir şey bir yapıtın iyi satmadığı anlamını içeriyordu.

İlgiyi çekme ve canlı tutma kaygısı da yeni profesyonel yazarlık işi içinde inşa edilmişti. Sorun sadece yapıtının rakiplerinin enerjik rekabetine karşı koyabilmesi gereği değildi. Dergide tefrika yayınlayacak bir sayfayı garantiledikten veya edebiyat eleştirmeni gazetecilerden olumlu eleştiriler aldıktan sonra sansasyonel politikacıların, reklam alanı satın alanların ve haber muhabirlerinin dikkat dağıtıcı etkilerine de karşı koymak gerekiyordu. Kazandığı para ve prestij, tıpkı herhangi bir ticari işletme gibi, matbu tanınırlığa bağlıydı. Ancak burada değerler yine tersine dönüyordu. Şöhret saygınlıkla değil *succès de scandale* [skandal başarısı] ile kazanılıyordu; *épater le bourgeois* [burjuvayı şaşırtmak] da kârlı bir girişimdi. İş insanları ya da profesyoneller rahatsız olabiliyorlardı ama zaten kurmaca yazın çok azının ilgisini çekiyordu. Kadınlar ve gençler bu özel eğlenceye dolaylı katılımdan çekinmekten çok, ondan etkilenmeye daha yatkındılar.[20] Skandal çıkarmak, görünüşte saygın aile erkeğine saldırmakla sınırlı değildi. "Okuyucu, çürümeye başlamış küçük bir cesetten bahseden bir kitaptan başka bir şeyle yemi yutmayı reddediyordu [...] Erkekler çoğu insanın düşündüğü gibi balıklara benzer."[21] Bu heyecan verici veya şaşırtıcı etkileri arayış Mario Praz'ın "romantik ıstırap" diye tanımladığı sendromu açıklamıyor mu?

Gerçi birçok yazar diğer yazarların sansasyon hevesinden iğrendiğini söylüyordu ama hiçbiri sansasyon yaratma umudunu terk etme lüksüne sahip değildi. Tüy kalemiyle baş başa, atölyelerden ve dökümhanelerden tamamen uzakta, şöhretinin ve servetinin mahkûm olduğu kaypak okurlardan da aynı uzaklıkta olan profesyonel yazar sadece başkalarının sanayileşmiş veya şehirleşmiş bir toplumdan yabancılaşmalarını yansıtmıyordu. Kendisi de aylaklığı teşvik etmek için çok çalışmış, iğrendiği ticari başarı için savaşmış, karılarla kocaları, babalarla oğulları birbirine düşürmüş, yaşlılığında bile gençliğe övgüler düzmüş yabancılaşmış bir insandı. Yeni fabrikalar, madenler, atık yığınları hiç ortaya çıkmamış bile olsaydı, sürmekte olan iletişim devriminin hızına bakıldığında, profesyonel yazar muhtemelen hâlâ müstensih kültürüne özlem duyuyor, kültürel anarşiden ve zevkin bayağılaşmasından kaygılanıyor, halkı çok başlı bir canavar gibi görüyor ve "parasal bağlara" ve kalpsiz iş insanlarına saldırıyor olurdu.

Birçok duyarlı sanatçı ve yetenekli imaj yaratıcısı, ticari bir meslek ile ölümsüzlük rolü arasında ilişki kurma çabasını 19. yüzyılda tamamen terk etti. Rızkını çıkarmak, *succès d'estime*'den [saygınlık başarısı] ayrıldı. En "özgün" ve dikkat çekici imgeler, sanattan anlayan küçük gruplar için gözlerden uzak fildişi kulelerde yaratılmaya başlandı. Esin perilerine sadakat genellikle yazar öldükten sonra, bir edebiyat antolojisinin son bölümünde ayrılan bir yerle ödüllendiriliyordu. Ancak matbaanın koruyucu güçleri bu yüce amaca ulaşmayı her yeni kuşak için daha da zorlaştırıyordu. Bir kuşağın sesi ne kadar rahatsız ediciyse, bir sonraki kuşak için parazit o kadar sağır edici oluyordu. Ortaya çıkan çeşitli tepkilerden ikisi diğerlerinden ayrı tutulabilir: Bir yandan antolojilerde korunan ve sınıflarda öğretilen bir müze kültürüne amansızca saldırılıyordu; diğer yandan, modern kültürel "anarşi" ve bunu sürdüren toplum nostaljik bir şekilde reddediliyordu. "Geçmişin çöplüğü" ve "şimdinin çorak arazisi"yle ilgili nihilistik imgeler hararetle kaydediliyor ve yorumlanıyordu. Günümüz antolojilerinin son birkaç bölümü artık bu tür imgeler içeriyor (Bu imgeler, günümüz öğrenci kuşağına içinde yaşadıkları toplumu tanıtmayı amaçlıyor). Dolayısıyla, daha önceleri *eponym** yazarlığı başlatmış ve matbu ölümsüzlük arzusunu dizginlemiş olan aynı süreç Parnassos'un** aşırı derecede kalabalıklaşmasına yol açtı. Geçmişin giderek artan yüküyle başa çıkabilmek için her zamankinden daha çok çaba gerekiyordu. Ancak, sürmekte olan devrimin daha sonraki aşamalarının kültürel karamsarlığa nasıl katkıda bulunduğunu ve bu temanın çeşitlemelerini burada ele almak mümkün değil.

Erken modern dönem öncesine yapılan bu kısa yolculuğun amacı, okuryazar seçkinlerin son birkaç yüzyıl içindeki tecrübesini yeniden yaratmaya çalışırken, daimi ve kümülatif bir matbu kültürden kaynaklanan kaygıların dikkate alınması gerektiğine işaret etmektir. Son yıllarda giderek daha da kesinleşen kültür krizi duygusunu anlamaya çalışırken de onları dikkate almak gerekiyor. Bu son nokta yeni elektronik medyanın olası dikkat dağıtıcı etkisinden ötürü özel vurgu gerektiriyor. Gençlerin okuma alışkanlıklarına ne tür bir zarar verilmiş olursa olsun, metin ve şarkı yazarları, eski edebi temaları şimdi bile radyo frekanslarından yaymaya devam ediyorlar. Dahası, duvarsız kütüphanelerimizle müzelerimizin küçülmeye başladığına veya geçmişin yükünün günümüz *literati*'si için azaldığına dair bir işaret bulunmuyor. Dolayısıyla, müstensih kültürünün sona erdiğine inanmama rağmen, matbu kültür için de aynı şeyin söylenebileceğini düşünmüyorum. 15. yüzyılın sonundan itibaren matbaanın etkilerinin her zaman eşit olmayan ama her zaman sürekli ve kümülatif bir şekilde hissedildiği görülüyor. Matbaanın etkilerinin hissedilmediği veya azaldığı

---

* Eponim: Mahlas tam olarak karşılamamaktadır. Yapıtının şöhret kazanmasını isteyen yazarın kullandığı, çoğunlukla ünlü olan gerçek bir kişinin adı veya gerçek yazarın kimliğini gizleyen, gerçek olmayan bir kişi adı; veya kimliği açıkça bilindiği halde gerçek bir yazarın kullandığı gerçek olmayan bir kişi adı. –ç.n.

** Yunanistan'da bulunan ve Antikçağ'da ilham perilerinin yaşadığına inanılan bir dağ. –ç.n.

bir dönem bulamıyorum; tersine, giderek artan bir güçle günümüze kadar sürdüğünü gösteren çok şey görüyorum. Gutenberg çağının öldüğüne dair yazılan yazılar bazı kişilerin buna katılmadığını gösteriyor.[22] Ancak şimdilik çok az tarihçi bu konuda yazdığı için nihai yargılar hem kabul edilemez hem birçok açıdan erkendir.

Bu noktada herhangi bir nihai görüş açıklamak da erken olur. Bu giriş bölümünün amacı gelecekteki çalışmalar için bir alan açmaktı, sonuçlar çıkarılabilecek bir temel sağlamak değildi. Basit bir şekilde yineleyeyim. Beş yüzyıl önce, elyazısını çoğaltmanın yeni bir yöntemi –*ars artificialiter scribendi**– geliştirildi ve ilk kez kullanıldı. "Bu yöntem, Batı uygarlık tarihinin entelektüel hayatının koşullarında son derece köklü bir değişime yol açtı [...] etkileri eninde sonunda insan hayatının her bölümünde hissedildi."[23] "İnsan hayatının her bölümünde hissedilen" etkileri, hangisinin daha önce, hangisinin daha sonra geldiğini bilmeden ve bu etkilerin neler oldukları hakkında çok açık bir fikrimiz olmadan dikkate almalıyız. Kısacası, artık kuramların vadesi dolmuştur. Yeniden kuram geliştirmeye başlamak için bir taslak sunulmaktadır. Bu taslağın amacı, konuyu ayrıntılı olarak gözler önüne sermek, bazı ihmal edilmiş ayrıntılarını göstermek ve tarihsel değişimin birçok farklı biçimi üstündeki olası etkisine işaret etmektir.

Bu kitabın İkinci Bölüm'ünde bazı gelişmeler daha yakından inceleniyor. Olası ilişkiler ve bağları inceleyerek, iletişimdeki değişikliğin, modern zihni biçimlendirmede stratejik önem taşıyan üç akım üstündeki etkilerinin kesin olmayan bazı sonuçlarına bir temel oluşturulması amaçlanıyor.

---

* Yapay yolla yazma. –ç.n.

II

DİĞER GELİŞMELERLE ETKİLEŞİM

5
Kalıcı Rönesans
Klasik Canlanma Değişime Uğruyor

> Hepimiz biliyoruz ki...15. yüzyıla kadar Avrupa'daki bütün kitaplar elle yazılıyordu ve o zamandan beri bu kitapların çoğu basıldı. Yine aynı şekilde biliyoruz ki 15. yüzyılda Batı kültürü Ortaçağ özelliklerini bir kenara bıraktı ve belirgin bir şekilde modern oldu. Ancak bu teknolojik ve kültürel değişimler arasında, aynı dönemde meydana gelmelerinden başka herhangi bir bağlantı olup olmadığını gerçekçi bir şekilde tasavvur edemiyoruz.[1]

Pierce Butler'ın 1940 yılında söylediği bu sözler şimdi bile geçerli bir durumu anlatıyor. Gerçi teknoloji ile kültür arasındaki ilişki giderek artan sayıda araştırmanın konusu olmuştur ama matbaanın icadı ile 15. yüzyıldaki kültürel değişim arasındaki spesifik ilişki henüz araştırılmamıştır. Kısmen bunun nedeni ilişkiler kurmanın sanıldığı kadar basit bir iş olmadığıdır. Butler sözlerine, "düşüncemiz çıplak gerçeklere nüfuz eder etmez" belirgin hale gelen "yakın bir ilişki"ye atıfta bulunarak devam ediyor; ancak itiraf etmeliyim ki aklındaki ilişkinin ne olduğunu düşünemiyorum. Elle yazılan kitaptan matbu kitaba geçiş bilinen bir gerçek olarak düşünülebilir ama bu, "açıklama gerektirmeyen" türden bir gerçek değildir. Önceki bölümlerde değinildiği gibi, birbiriyle ilişkili çok sayıda karmaşık değişiklik söz konusudur.

Denklemin diğer yanına baktığımızda, oradaki durum daha az karmaşık değildir hatta çok daha belirsizdir. Batı kültürünün hangi yüzyılda "belirgin bir biçimde modernleştiğini" gerçekten "hepimiz" biliyor muyuz? Tarihçilerin bu noktaya odaklanmış oldukça geniş miktardaki ihtilaflı literatürü bildiklerini ileri sürme olasılığı daha yüksektir. Bir fikir birliği olmadığı için ve uzun zamandır süren sonuçsuz tartışmalara bakıldığında, insan bu sorunun semantik bir tuzak olduğunu düşünerek göz ardı etmek isteyebilir. Ancak tarih kuramı ile tarih pratiği arasında bir fark var. Kuramsal olarak, dönemlere ayırma sorunları hiçbir zaman çözülemeyebilir ancak pratikte kesin çizgiler çizmek gerekiyor.

Birçok ders tanımında ve bilimsel dergide çizilen çizgiler Butler'ın görüşünü destekler gibi görünüyor. Derslere ve makalelere yansıyan akademik işbölümlerine bakıldığında, 15. yüzyılın, Ortaçağ uzmanlarının uzmanlığının sona erdiği ve erken modern Avrupa uzmanlarının uzmanlığının başladığı bir ara dönem olarak ele alındığı görülüyor.

Ancak burada da durum dışarıdan bakan birinin sandığı kadar basit değil. *Speculum* veya *Journal of Modern History* gibi dergilerin politikalarına bakıldığında, doğal görünen bu bölümleme, *Studies in Renaissance*'a bakıldığında keyfi, hatta yanıltıcı görünecektir. Çoğu Rönesans uzmanının bakış açısına göre, matbaanın icadı, modern zamanlara geçişin başlangıç noktası olarak ele alınamayacak kadar geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Onlara göre, bu geçiş, Gutenberg'den çok önce, Giotto'nun ve Petrarca'nın kuşaklarıyla ve *quattrocento*'nun* başlarında devam etmekte olan klasik canlanmayla başlamaktadır. Butler'ın atfettiği bağlantıları kurmaya başlamadan önce, onun sözünü ettiği teknolojik ve kültürel değişikliklerin aynı zamanda gerçekleşmediği ve büyük kültürel başkalaşımın müstensihlerin kontrolü altında gerçekleştiği tartışmasını çözümlemek gerekiyor.

"Rinascita"nın [Rönesans'ın] İtalya'ya matbaanın Mainz'da geliştirilmesinden önce geldiği fikrinin iyice yerleştiği söylenebilir. Ama kronoloji sorununun kolayca çözümlenmesine rağmen, dönemlere ayırma sorunu sürüyor. Petrarca'nın İtalya'da yeniden önem kazanmasının kitapların elle yazıldığı dönemde gerçekleştiğini göstermek bir şeydir ama Petrarca'nın ve ardıllarının neden çığır açan bir değişimin failleri olarak kabul edilmesi gerektiğini göstermek bambaşka bir şeydir. Bu ikinci nokta henüz kesin olarak kabul edilmekten çok uzaktır. Jacob Burckhardt, Petrarca döneminde yaşayan İtalyanların "modern Avrupa'nın ilk doğan oğulları" olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Burckhardt'ın tezini destekleyen her sava karşılık bir karşı sav bulunmuştur. Çığır açan değişimin failleri konusunda bir fikir birliği olmadığı için çoğu tarihçi bir geçiş dönemi –yaklaşık 300 yılı kapsayan ve bu süre içinde Batı Avrupa'nın kimyasal bir evre değişiminin eşdeğeri kültürel bir değişim yaşadığının görüldüğü kritik bir dönem– fikrine bel bağlama eğimi gösteriyor.[2] Ancak, bir sıvının kimyasal bir değişimle katı bir maddeye ya da gaza dönüşmesinin tersine, kültürel geçişin doğası hiçbir zaman tanımlanmamıştır. "Oldukça belirleyici" veya "son derece önemli" veya "son derece farklı" bir şeyin gerçekleştiği söyleniyor.[3] "Önemli ve devrimci bir şey gerçekleşti... gelin o şeye Rönesans demeye devam edelim."[4] –bir inceleme yazısı bu tanıdık konu üzerinde yakın zaman önce çıkmış bir kitabı böyle özetliyor. Ancak, "bir şey"in doğasının tarifi zor; onun izinin nasıl takip edileceği konusundaki belirsizlik devam ediyor. Huizinga'nın 1920 yılında sorduğu soruya –"Rönesans dediğimiz kültürel dönüşüm gerçekte neydi? Ne içeriyordu, etkisi neydi?"[5] – açık bir cevap bulunamamıştır.

---

* 15. yüzyıl İtalyan Rönesans'ına verilen ad. –ç.n.

Bu nedenle, başka bilim insanları sorunun yanlış bir öncüle dayalı olduğunu söylüyor. Bu bilim insanları 12. yüzyılda veya daha öncesinde bazı belirleyici değişiklikler meydana geldiğini ileri sürüyor, başkaları ise 17. yüzyıl ve sonrasında diyor; ama aradaki dönemde önemli sonuçları olan hiçbir şey görmüyorlar. Bazı amaçlar için Ortaçağı uzatarak, başka amaçlar için de modern çağın başlangıcını erkene çekerek, iki dönem arasındaki boşluğa köprü olacak bir geçiş dönemi gereksinimini ortadan kaldırıyorlar. Bu çelişen görüşler semantik bir karmaşayla sarmalanmıştır çünkü her iki ekol de "Rönesans" terimini belli bir klasik yeniden canlanmayı ve estetik tarzı belirlemek için kullanıyor. Bir geçiş dönemini içermesi için bu tanımlamanın kapsamını genişletmekten kaynaklanan karmaşa ek tartışmalara yol açıyor. Temel konu, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, bu dönemin ayrı tutulması gereken önemli bir tarihsel değişim içerip içermediği veya çöpe atılması gereken yapay bir kurgu olup olmadığıdır. Bu tartışmanın itiraz edilebilecek bir özelliği, açık bir biçimde tanımlanması mümkün olmayan varsayımsal bir dönüşümü tartışmak için her iki tarafı da gerçek bir dönüşümü sessizce görmezden gelmeye teşvik etmesidir.

Huizinga, Rönesans sorununu çözmek için Ortaçağı Rönesans'la, Rönesans'ı da modern kültürle karşılaştırmaya başlamamız gerektiğini söylüyor.[6] Aynı şekilde, Ferguson da "hem Ortaçağ ile modern uygarlık arasındaki önemli farklılıkları hem de neyin geçiş dönemine özgü olduğunu sistematik bir biçimde analiz etmek"[7] gerektiğini söylüyor. Bence, şu soruyu kısa ve özlü bir şekilde yanıtlamak bilimsel enerjiyi daha idareli kullanmak olur: "Geçiş dönemine özgü olan şey neydi?" Bu çağa özgü yeni şeyler arasında, bir 16. yüzyıl tarihçisinin sözleriyle, "matbaa ilk sıraya konmayı hak ediyor."[8] Bu taktiği benimseyerek iki anlama gelebilecek tanımlamalar ve kurgularla ilgili tartışmaları baypas edebiliriz. Dikkatimizi gerçekten olmuş, çok önemli olduğu açık olan, Batı'nın tarihinde başka bir zamanda değil de 15. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiş bir şeye yöneltebiliriz.

"Ortaçağ" ve "modern" gibi sözel etiketleri işlevsel bir biçimde tanımlamak mümkün değil. Bu etiketlerle tanımlanması amaçlanan spesifik olgular o kadar kolay bir şekilde oraya buraya çekilebiliyor ki işe yarar karşılaştırmalar yapmak neredeyse imkânsız. Ama elle kopyalanmış metinlerle matbu metinler arasındaki farklılıkların analizini yapmak somut nesneleri ve belli grupların faaliyetlerini incelemeyi gerektiriyor. Farklılık gösteren yorumlar aynı deneysel verilerin incelenmesini temel almak zorundadır. Elyazmalarından matbu kitaplara geçiş, (bir "geçiş çağı" fikrinin tersine) spesifik bir değişiklikler kümesini içermekle kalmıyor, aynı zamanda, Avrupa'da oldukça kısa bir sürede meydana gelen bir değişimi içeriyordu. Birkaç on yıl içinde, bütün Avrupa'nın şehir merkezlerinde matbaa atölyeleri kuruldu. 1500 yılına gelindiğinde, matbu malzeme üretiminin yol açtığı çeşitli etkiler görülmeye başlamıştı bile. 1250'den 1550'ye veya 1300'den 1600'e uzanan üç yüzyılla karşılaştırıldığında, *incunabula* çağı gerçekten kısadır. Büyük bir değişimi saptamak için bir ülkeden bir başkasına

gitmek de gerekmiyor. Erken bir Rönesans'ı bulmak için insanın Gotik katedrallerin ve teoloji fakültelerinin bulunduğu Paris ve civarından ayrılıp Alpleri aşması ve İtalya'ya gitmesi gerekiyor. İnsan 1350 ile 1450 yılları arasında Avrupa'nın başka yerlerinde neler olduğuna baktığında, acaba yerel koşullar yanlışlıkla yeni bir çağın gelişi olarak yorumlanmış olamaz mı diye düşünebilir. Ancak insan, 15. yüzyılın ikinci yarısında, Etna Dağı'ndan Stockholm'ün kuzeyindeki bölgelere, Atlantik kıyılarından Karadağ'ın doğusundaki dağlara kadar Avrupa'da nereye giderse gitsin, büyük kent merkezlerindeki aynı türde yeni atölyelerin Batı Avrupa'nın hemen hemen tüm dillerinde kitaplar ürettiklerini görecektir.[9] Mürettip ve hurufatçı gibi yeni meslekler ortaya çıkıyordu; metal işçileri, tüccarlar ve bilim insanları tarafından geliştirilen geleneksel beceriler yeni amaçlara doğru yönlendiriliyordu. Tüm ülkelerde yeni pazarlara girmeyi, yeni ticaret ağları geliştirmeyi ve ürünlerini her yıl kurulan kitap fuarlarında sergilemeyi amaçlayan seküler girişimciler bu yeni meslek gruplarını seferber ediyordu. 1500 yılına gelindiğinde, müstensihler çağının sona erdiğini ve matbaacılar çağının başladığını güvenle söylemek mümkün.

Öyleyse, bir çağı nerede sona erdirmek ve diğer çağı nerede başlatmak konusunda neden bu kadar çok anlaşmazlık; gerçek bir oluşum yerine varsayımsal bir geçiş konusunda neden bu kadar tartışma; her şeyden önemlisi de neden bu kadar çok başarısız girişim var? Soruyu daha basit sormak gerekirse: Müstensih kültürünün son yüzyılında meydana gelen gelişmeler ile tipografi kültürünün ilk yüzyılında meydana gelen gelişmeleri aynı torbaya koymak ve böylece sorunlu bir geçiş dönemi yaratarak gerçek bir devrim niteliğindeki dönüşümü gizlemek neden genel bir uygulama haline gelmiştir? Okuryazar olmayanların üstünde hiçbir etkisi olmayacağı için yeni kitap üretme yönteminin etkisinin kaçınılmaz olarak az veya gecikmiş olduğu, dolayısıyla da başlangıçta çok az sayıda okuryazar seçkini etkilediği ileri sürülebilir. Neyse ki 15. yüzyıldaki okuryazarlık oranlarıyla ilgili yetersiz verileri düşünmek zorunda kalmadan bu tür tezleri bir kenara bırakabiliriz. Çünkü Rönesans sorunuyla ilgilenen (bir "Ortaçağ dünya anlayışı"nın 16. yüzyılın ötesinde sürmeye devam ettiğine işaret eden ya da pagan karanlığını Petrarca'nın Hıristiyan aydınlığına çevirmesini yeni bir kültürel çağın hareket noktası olarak alan) bilim insanları sadece kültürlü seçkinleri ele alıyor.

Soruna daha yakından bakacak olursak, bize söylenen şu: Matbaanın icadı "insanlığın *kültür* tarihindeki" en önemli olaydı; matbaa "Batı uygarlık tarihinde, *entelektüel* yaşam koşullarında çok kökten bir dönüşüme yol açtı."[10] Ancak özellikle entelektüel ve kültür tarihçileri dönemlere ayırma şemalarında buna yer bulamamışlardır. Bu paradoksu açıklamak için köklü dönüşümün paradoksal doğasını daha dikkatli bir şekilde incelemek gerekiyor. Matbaanın icadını diğer yeniliklerle eşleştirmek veya farklı bir gelişmenin bir örneği olarak kabul etmek yerine, geleneksel tarihsel değişim modellerinin uygulanamayacağı *sui generis* [kendine özgü] bir olay olarak diğerlerinden ayrı tutmamız gerekiyor. Gerçi matbaa metinlerin üretilme, dağıtılma ve tüketilme koşullarını dönüştür-

dü ama bunu, müstensih kültürünün ürünlerini ortadan kaldırarak değil, onları hiç olmadığı kadar büyük miktarlarda üreterek yaptı. Müstensih kültürünün koşulları demode olmaya başlarken bile, o koşulları yansıtan metinler giderek çoğalıyor ve farklı dönemlerin farklı ruhları eşzamanlı ortaya çıkıyordu.

Matbaanın ilk yüzyılına bakacak olan bizden sonraki bilim insanları neye bakacaklarını önceden bilmiyorlarsa, yeni bir kültürün gelişiyle ilgili çok az işaret görecekler. Kitap satıcılarının kataloglarında yeni kitaplar arama yoluyla tipografinin öncülük ettiği en önemli değişiklikleri saptamak mümkün değil. Böyle yapmak, başlık sayfalarının (ve kitap satıcılarının kataloglarının da) matbaanın ilk yüzyılında yaygın kullanılmasının yeni bir şey olduğunun farkına varılmasına engel olur.

Yaygınlaşmayla ilgili daha önce yapılan tartışmadan da görüldüğü gibi, matbaacılar başlangıçta, yeni olarak adlandırılan yapıtları pazarlamaktan çok, bireysel okurların *daha fazla* yapıta erişebilmesine olanak sağlayarak, "disiplinlerin gelişmesine" katkıda bulundular. Dolaşımdaki kopyaların miktarındaki artış aslında son derece önemliydi. Artan kitap üretimi kitap tüketim modellerini dönüştürdü; artan miktar bireysel tüketimin doğasını değiştirdi. Herhangi bir 16. yüzyıl okurunun okuduğu kitaplar niteliksel olarak bir 14. yüzyıl okurununkinden farklıydı. Okuduğu kitaplar zenginleşmişti ve ister yaşayan yazarları ister ölü yazarları, ister "yeni" kitapları ister "eski" kitapları okuyor olsun, okurun entelektüel heyecanı kamçılanmıştı. Ancak düşünce ve ifade tarzlarındaki eğilimleri veya değişimleri izlemek isteyen bir 20. yüzyıl gözlemcisinin bulunduğu yer bunu görmesi için uygun değil. Sanat tarihiyle ilgili bir otorite şöyle demektedir: "Şurası gerçektir ki 15. yüzyılda bir dizi şey meyvesini verdi ama tamamıyla yeni hiçbir şey başlamadı."[11] Astronomideki gelişmeleri ele alan bir başka araştırma, "15. yüzyılda dönüşüm yaratan herhangi bir önemli öğe ortaya çıkmış gibi görünmüyor" diyor.[12]

Bir başka yerde, Regiomontanus'un 15. yüzyılda Nürnberg'de matbaasını kurmasıyla, dönüşüm yaratan önemli bir öğenin astronomi çalışmalarına girdiğini ileri sürdüm. Burada da matbaanın klasik canlanmayı dönüştürdüğünü söylemek istiyorum. Bu, bu bölümün başında verilen alıntıda kullanılan stratejiden biraz farklı bir stratejiyi benimsemeyi gerektiriyor. Belli bir teknolojik değişim ile belli bir kültürel değişim arasındaki ilişkiyi ele alacağım; Butler'ın yaptığı gibi onların aynı zamanda meydana geldiğini söylemeyeceğim; onların farklı dönemlerde başladığını kabul edip birbirlerini nasıl etkilediklerini araştıracağım. Öyleyse, bir an için Ortaçağ'dan modern zamanlara geçişi saptama sorununu bir kenara bırakıp matbaadan önce başlayan İtalya'daki kültürel canlanmayı başlangıç noktası olarak alalım. Zaten sürmekte olan bir kültürel canlanmaya bakacak olursak, o zaman şu soruyu sorabiliriz: Elyazmasından matbaaya geçiş bu canlanmayı nasıl etkiledi?

Bu soruyu cevaplamaya çalışırken akla gelen ilk şey, ünlü sanat tarihçisi Erwin Panofsky'nin değindiği bir farktır: "Kısaca söylemek gerekirse, Orta-

çağ'daki iki kültürel canlanma (renascence) sınırlı ve geçiciydi; Rönesans mutlak ve kalıcıydı."[13] Yeni koruyucu güçler kullanıma sokulurken bir klasik canlanmanın sürmekte olduğunu kabul edecek olursak, bu canlanmanın kendine özgü özellikler kazanacağını düşünebiliriz. Belli koşullar altında başlayıp farklı koşullar altında sürdüğü için, muhtemelen önceki canlanmaları andırarak başlayacak ama daha sonra giderek daha farklı bir yola girecektir. Zamanla belirginleşecek diğer farklılıkların yanında insan bu canlanmanın öncekilerden daha kalıcı olacağını düşünüyor.

Panofsky'nin formülasyonunun işaret ettiği gibi, kalıcılık konusu günümüzdeki tartışmalarda önemli bir yer işgal ediyor. Ancak tipografik kalıcılık önemli bir yer işgal etmiyor. Yeni teknolojiye atfedilmek, hatta açıklanması gereken yeni bir kültürel özellik olarak kabul edilmek yerine, günümüzde kalıcılık ilginç bir tartışma noktası işlevi görüyor. Rönesans kültürünün doğasında var olan ve bir şekilde yayılan bir özellik olan kalıcılık, İtalyan Rönesans'ının çığır açan bir değişim başlattığı tezini desteklemek için gündeme getiriliyor. Ortaçağdaki klasik canlanmaların *quattrocento* İtalya'sında gerçekleşen canlanmadan neden daha geçici olduğuna bir açıklama getirilmiyor. İtalyan Rönesans'ının daha kalıcı olması ve dolayısıyla kesintisiz sistematik gelişmeye yardımcı olduğu gerçeği, onun önceki canlanmalardan neden ayrı tutulduğunu ve gelişiyle yeni bir çağın başladığını açıklamak için kullanılıyor. Bu yolla, Burckhardt'ın tezine yöneltilen itirazlara karşı çıkılabiliyor ve sonu gelmez bir tartışma sürdürülebiliyor.

Artık İtalyan Rönesans'ını önceki canlanmalardan ayırt etmek için kullanılan kriterlerden birçoğunun, aynı geçerlilikle, bu önceki canlanmaları birbirlerinden ayırt etmek için de kullanılabileceği açık. İtalyan Rönesans'ının ayrı tutulmayı hak eden, kendine özgü bazı yeni ve önemli özellikleri vardı. Ama Karolenj canlanması ile 12. yüzyıldaki canlanmanın da vardı. Öyleyse *quattrocento* canlanmasına özel bir çığır açma rolü niye verilsin ki? Kanıtları zorlayıp *quattrocento*'nun kültürel ürünlerinin daha sonraki gelişmelerin habercisi olduğunu söylemeden bu nitelemeyi savunmak zor görünüyor. 19. yüzyılda, erken dönem hümanist metinlerinde, *Syllabus Errorum*'da* listelenen seküler ve modernist sapkınlıkların bulunduğu söyleniyordu. Rönesans hümanistleri günümüzde, 19. yüzyılın (din konusunda) özgür düşünürlerine bir zamanlar benzetildiklerinden daha az benziyorlar. 20. yüzyıl tarihçilerine daha yakın duruyorlar. Bence Rönesans hümanistleri, "modern filologların ve tarihçilerin ataları"[14] olarak günümüzün bilim insanlarına çok benziyorlar.

> Ortaçağ'da Antikçağ'ın özümsendiği ve özümsenmediği dönemler vardı. Beğensek de beğenmesek de Antikçağ Rönesans'tan beri sürekli bizimle. Matematiğimizde ve doğabilimlerimizde yaşıyor [...] zayıf ama şu ana kadar yıkılmamış tarih, filoloji ve arkeoloji duvarlarının ardında sağlam bir şekilde duruyor.

---

* 8 Aralık 1864'te Papalık tarafından yayımlanan bir belge. Bu belgede bazı felsefi ve siyasi konularda toplam 80 hata veya sapkınlık bulunduğu belirtiliyordu. –ç.n.

> Bütün Karolenj ve 12. yüzyıl "hümanistleri"ne rağmen Ortaçağ'a yabancı olan bu üç disiplinin oluşumu ve nihayetinde biçimselleşmesi, Antikçağ'a karşı, Ortaçağ ile modern dönemlerin tutumu arasındaki temel farkı açıkça gösteriyor. İtalyan Rönesans'ında, klasik geçmişe, Rönesans'ın en karakteristik icadı olan odaklanmış bakış açısıyla, "göz ile nesne arasındaki mesafeye" benzeyen sabit bir mesafeden bakılmaya başlandı... bu mesafe doğrudan teması olanaksız kılıyor ama tam ve rasyonel bir bakışa izin veriyordu.[15]

Ortaçağ ile modern dönemin Antikçağ'a bakışları arasında temel bir fark olduğu inkâr edilemez. Ortaçağ âlimleri, günümüzde bizim yaptığımızın tersine, klasik geçmişe sabit bir mesafeden bakmıyorlardı. Klasik geçmişi, camekâna konacak ve çeşitli bilim dallarındaki uzmanlar tarafından incelenecek nesneler içeren bir kap olarak görmüyorlardı. Günümüzde uygulandığı şekliyle tarih disiplinlerine de aşina değildiler. Ancak bu konularda hemfikir olmak, Rönesans hümanistlerinin görüşlerini ve onların geçmişe yönelik tavırlarının doğru bir şekilde yorumlanmasını yine de tartışmaya açık bırakıyor. Klasik modelleri temel alan bir canlanmayı övmelerine, antik yapıtları kurtarma, toplama ve inceleme tutkularına ve karanlık bir barbar dönemin kendilerini Antikçağ'dan ayırdığı yolundaki daha yeni inançlarına bakacak olursak, acaba Rönesans hümanistleri belirgin bir şekilde modern olan bir tarihsel bilincin habercileri miydi? Zamansal mesafe anlayışları bizimkine benziyor muydu? Tabii ki Panofsky'nin cevapları olumlu; birçok tanınmış otorite de onunla aynı fikirde. Onu desteklemek için –Petrarca'dan tutun da Erasmus'a kadar– çeşitli Rönesans metinlerinden alıntılar yapılıyor.[16] Günümüzde, geçmişe sabit bir mesafeden bakma kapasitesinin Rönesans düşüncesinin ayırt edici bir özelliği –İtalyan canlanmasını daha sonraki gelişmelere bağlayan ve öncekilerden ayıran bir özellik– olarak gösterilebileceği neredeyse hiç sorgulanmadan kabul ediliyor.

Son derece fazla destek almasına rağmen, bence bu yorum tartışmaya açık. Tek tip başvuru kaynakları ile atlasların ortaya çıkmasından önce bu görüşün herhangi bir eski uygarlık hakkında "tamamıyla rasyonel" bir bakış geliştirdiği bana inandırıcı gelmiyor. Antik nesnelere, yer adlarına, kişilere ve olaylara daimi bir zamansal konum bulunmadan bütün bir klasik geçmişe "sabit bir mesafeden" nasıl bakılabilirdi? Rönesans sanatçılarının icat ettiği optik efektlerle geçmişi bu şekilde görme kapasitesi kazanmak mümkün olamazdı. Geçmişi görme kapasitesi, resimsel mekânın değil, belgelerin ve nesnelerin yeniden düzenlenmesini gerektiriyordu.

Müstensihlerin belgelerinden miras kalan, çok farklı biçimlerde çizilmiş haritaların ve karmakarışık kronolojilerin tasnif edilmesi, verilerin düzeltilmesi ve malzemeleri düzenlemek için daha tek tip sistemlerin geliştirilmesi matbaanın icadından en az 100 yıl sonra gerçekleşebildi. Ondan önce, bilim insanlarının kullandığı sabit bir uzamsal ve zamansal referans sistemi yoktu. Bu, *quattrocento* âlimlerinin anakronizme karşı artan bir duyarlılık sergilediklerini inkâr etmek değildir. Gotik ile antik tarz, Ortaçağ Latincesi ile Cicero Latincesi, cum-

huriyetçi kurumlarla imparatorluk kurumları, eski Sezarların Roma'sı ile Ortaçağ papalarının Roma'sı arasında ayırım yapılıyordu. Ama bu, modern uzamsal ve zamansal bağlamdan farklı olan amorf bir uzamsal ve zamansal bağlam içinde meydana geliyordu. Bu bağlamda, geçmişin bazı bölümleri çok yakın görünürken, bazıları çok uzak bir mesafeye yerleştirilebiliyordu. 16. yüzyıldaki eksperlerin MÖ 5. yüzyıla ait bir Attika *stela*'sı ile Michelangelo'nun yaptığı bir yontuyu birbirinden ayırt edememelerinden[17] öyle anlaşılıyor ki Greko-Romen geçmişin bazı dönemleri, *quattrocento* sona erdikten sonra bile, herhalde çok yakındaymış gibi görülüyordu.

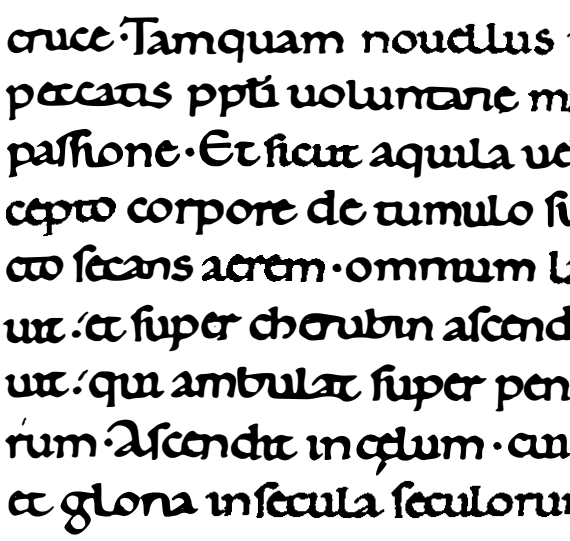
Panofsky, Ortaçağ insanının klasik dönemi "çok güçlü bir biçimde mevcut" ve aynı zamanda "tarihsel bir olgu olarak düşünülemeyecek kadar uzak" görmesinin onun tipik bir özelliği olduğunu söylüyor. Pagan ile Hıristiyan dönemler arasında "aşılamaz bir uçurum"un varlığının farkında oldukları halde bile "dilciler Cicero ile Donatus'un kendi ataları olduğunu düşünüyordu, matematikçiler atalarının izini Öklid'e kadar sürüyordu. "Henüz bu iki eğilim, tarihsel mesafe duygusunun uyanmasını sağlayacak kadar dengelenmiş değildi. Hiçbir Ortaçağ insanı antik uygarlığı, geçmişe ait, çağdaş dünyadan kopuk, kendi başına bütünsel bir olgu olarak göremiyordu."[18] Panofsky'nin tezi hem *quattrocento* hümanistlerinin hem birçok *cinquecento* [16. yüzyıl] âliminin düşünce yapısına uygun görünüyor.

Bu açıdan bakıldığında, *quattrocento* döneminde antik sanat yapıtlarını toplayan ve antik elyazmalarını kopyalayan sanatçıların ve *literati*'nin mantalitesi ile hâlâ benzer faaliyetler içinde olan modern dönem küratörlerinin ve âlimlerinin mantalitesini birbirinden ayırmak gerekiyor. Bu ikinci grup, antik Roma yazı stili ile Karolenj dönemi müstensihlerinin stili arasında fark olduğunun farkında. Bir Antikçağ sanatçısının yapıtıyla bir *cinquecento* sanatçısının yapıtını karıştırmaları mümkün değil. Rönesans bilim insanları ve uzmanları için bunun tersi geçerliydi.

Çağdaş sanatçıların yapıtları Antikçağ sanatçılarının yapıtlarıyla karıştırılıyor, Hıristiyan konular için pagan formlar kullanılıyor, bazı Ortaçağ elyazıları (özellikle de Karolenj miniskül elyazısı) yanlışlıkla Antikçağ miniskül elyazısı sanılıyordu.[19] *Quattrocento literati*'si 11. ve 12. yüzyıl müstensihleri tarafından kopyalanan elyazmalarını ellerine aldıklarında, antik Roma kitabevlerinden çıkmış metinlere baktıklarını sanıyorlardı. Benzer bir elyazısıyla kendi kitaplarını yazdıklarında, bizim duygularımıza hiç benzemeyen bir şekilde, antik yazarlarla aralarında bir yakınlık duygusu yaşıyor olmalıydılar. Livius'un kitaplarından birini kopyalayan, bu yüzden de bir anlamda Livius'un kitaplarından birini "yazan" bir hümanistin yaşadığı tecrübeyi, bir kütüphane rafında duran Loeb* dizisinden ciltli bir kitabı aldığımızda yaşadığımız tecrübeyle karşılaştırabiliriz.

---

* Loeb Klasik Kütüphanesi. Antik Yunan ve Latin edebiyatının önemli yapıtlarını içeren dizi. –ç.n.

cruce·Tamquam nouellus uitulus·p.
peccatis ppli uoluntarie mactatus in
passione·Et sicut aquila uehemens·re-
cepto corpore de tumulo surgens·stri-
cto secans aerem·omnium lapsu calca-
uit:et super cherubin ascendit·et uola-
uit:qui ambulat super pennas uento-
rum·Ascendit in cęlum·cui est honor
et gloria in secula seculorum amen·

(cruce · Tamquam novellus vitulus · p*ro* | peccatis pop*uli* voluntarię mactatus in | passione · Et sicut aquila vehemens · re cepto corpore de tumulo surgens · stri|cto secans aerem · omnium lapsu calca|vit:' et super cherubin ascendit · et vola|vit:' qui ambulat super pennas vento rum · Ascendit in cęlum · cui est honor | et gloria in secula seculorum · amen ·)

Resim 22: Rönesans hümanistleri yanlışlıkla Karolenj elyazısının antik Roma miniskül elyazısı olduğu inancına kapılmışlardı. 12. yüzyılın başlarında yazılmış olan bu miniskül elyazısı Edward Maunde Thompson'ın An Introduction to Greek and Latin Paleography *(Oxford, Clarendon Press, 1912) adlı kitabından alınmıştır.*

Hiç kuşkusuz, Livius gibi antik yazarların kitaplarını kopyalamak ve onlar hakkında yorumlarda bulunmak, antik ve çağdaş Latince gramer arasında olduğu kadar, antik düşünce ve ifade stilleri ile okullarda kullanılan Ortaçağ Latin metinlerinde görülen düşünce ve ifade stilleri arasında fark olduğu bilincinin artmasına yardımcı oluyordu. Belgeleri tarihlemenin bir yöntemi olan filolojiye sofistike bir yaklaşım tarzı Rönesans'ın bazı müstensih âlimlerinde, özellikle Lorenzo Valla'da görülüyordu. Ancak bellek eğitimi ve söz sanatlarına çok fazla bağımlı olmak ve tek tip tarihleme ile yerleştirme geleneklerinin olmaması, gelişmekte olan bu bilincin pekişmesini engelliyordu. *Ars memorandi* [bellek sanatı] eğitimi her yerde verildiği için klasik imgelere sabit bir geçmişte daimi bir konum tahsis edilmesinden çok, onların "bellek kutucuklarında" uygun yerlere konuyor olması daha büyük bir olasılıktı.

Dolayısıyla, klasik döneme "tam bir rasyonel bakışın" Petrarca'nın yaşadığı dönemde değil ancak matbaanın icadından bir yüzyıl sonra görülmeye başladığını ve matbaanın koruyucu gücünün bu yeni bakışın bir önkoşulu olduğunu ileri sürüyorum. Antik dünya Rönesans'tan beri değil, matbaa ile gravür sanatı-

nın icadından beri sürekli bizimle. Dahası, İtalya'daki klasik canlanmayı etkileyen değişikliklerin aynı zamanda Alpler'in her iki tarafında Ortaçağ geleneklerini etkilemiş olması olası. 16. yüzyılın sözde tarihsel devrimi, Roma'nın hukuk mirasının sistematik bir biçimde araştırılmasına olduğu kadar "örfi hukukun sistemleştirilmesine ve kanunlaştırılmasına" da borçluydu.[20] Ortaçağ'a bakış büyük ölçüde klasik geçmişe bakışın değiştiği biçimde değişti ve böylece o da "sabit bir mesafe"den gözlemlenmeye başladı. Sonunda Gotik sanat bile klasik sanat gibi aynı müze duvarlarının arkasına kondu. Gotik sözcüğünün "barbar" sözcüğüyle eşanlamlı olduğu ara dönemde (Tacitus'un *Germania*'sındaki çok sayıda atıfta görüleceği gibi) hayranlık uyandıran bazı barbar halk gelenekleri vardı. 15. yüzyıldan itibaren, akademik çevrelerde feodal kurumlara yapılan övgüler ve yerel dildeki edebiyatlardan duyulan gurur, Antikçağ kültü için söylenenler kadar yaygındı. "Kendimize ait küçük bir Rönesans yaşıyorduk; buna Gotik canlanma da diyebilirsiniz."[21] Maitland'ın yorumu Tudor ve Stuart dönemleri İngiltere'si için olduğu kadar, o dönemin Avrupa sahnesi için de geçerli görünüyor. Sonunda tam anlamıyla gelişmiş bir Gotik canlanmaya karşıt olarak bir 19. yüzyıl "Rönesans" kavramı geliştirildi.

Panofsky'nin tezini açıklama şekline baktığımızda bu tür değerlendirmeleri unutmamak gerekiyor:

> Günümüzde kullandığımız matbaa harfleri, Gotik fonta bilinçli bir karşı çıkış olan ve klasik bir tarzdan geliştirilen Karolenj ve 12. yüzyıl modelleri örnek alınarak tasarlanan İtalyan Rönesans'ı hurufatından gelmektedir. Gotik matbaa harflerinin Ortaçağ'da kültürel yeniden doğuşlarının geçiciliğini simgelediği söylenebilir; ister romen ister italik olsun, modern matbaa harflerimiz İtalyan Rönesans'ının kalıcılığının kanıtıdır. O tarihten itibaren, uygarlığımızdaki klasik öğeye karşı çıkılabilir (ancak karşı çıkmanın bağımlılığın sadece başka bir biçimi olduğu unutulmamalıdır) ama bir daha tamamen yok olması mümkün değildir.[22]

Bu pasajın sonu uygarlığımızdaki "Gotik" öğe için de aynı kesinlikle geçerli görünüyor. Matbaanın ilk yüzyılında, Gotik adı verilen yazı tipinin (font) birçok ülkede *antiqua* [Romen] yazı tipiyle rekabet etmesi; Hollanda, İskandinavya ve Almanya'da Rönesans'tan sonra da devam etmesi; 19. yüzyılda ve sonrasında Almanca metinlere damgasını vurmayı sürdürmesi –bunların hiçbirinin dikkate alınmadığı görülüyor. Modern fontlar matbaadan hemen sonra meydana gelen bir dizi karmaşık değişimin kanıtıdır. Bu değişiklikler "İtalyan Rönesans'ının kalıcı niteliği" veya Ortaçağ canlanmalarının "geçiciliği" düşünülerek anlaşılamaz; sadece tipografinin 15. yüzyıl elyazısı üzerindeki etkileri incelenerek anlaşılabilir. 17. yüzyıla gelindiğinde, font tasarımları yeni dini sınırların sabitlenmesini yansıtıyordu ve Rönesans geleneklerinden belirgin bir biçimde ayrılıyordu. Panofsky, "20. yüzyıl okuru için Karolenj yazısını çözmek Gotik yazısını çözmekten daha kolay ve bu ironik gerçek bütün hikâyeyi anlatıyor."[23] diyor. İronik olan şey, bunun kesinlikle hikâyenin tamamı olmadığı ve

Kleine Canon.

Alimenta ſanis corporibus agricultura: Sanitatem autem ægris Medicina promittit. Corn. Celſ.

Runde Antiqua.

Æſtimatione nocturnæ quietis, dimidio quiſque ſpatio vitæ ſuæ vivit. Plin.

Cursive Antiqua.

Vita quid eſt hominis? Spes & formido futuri;
Mœſticiæ multum, lætitiæq; parum.

Tertia Antiqua.

Damnum turpi lucro longe præferendum eſt: illud enim ſemel dolet; hoc ſemper. Chilon.

Mittel Antiqua.

Vt Spicæ, quæ inclinatæ ad terram vergunt, plenæ ſunt; & quæ ſurſum attolluntur, inanes: ita qui de ſeipſis modeſte ſentiunt & loquuntur, vere ſapientes & boni; qui magnifice, rudes & improbi.

Cicero Antiqua.

O quàm compoſitum reddit omnem corporis ſtatum diſciplina! Cervicem ſubmittit; ponit ſupercilia; componit vultum; ligat oculos: cachinnationes cohibet; moderatur lingvam; frenat gulam; ſedat iram; format inceſſum. Bernh.

Antiqua auff 32. zeilen.

In converſatione cedendum majori; minori eam modeſtia perſvadendam; æquali aſſentiendum; & hac via nunquam ad contentionem pervenietur. Epictet.

Corpus Antiqua.

Ego ita comperi, omnia regna, civitates, nationes, uſque eò proſperum imperium habuiſſe, dum apud eos vera conſilia valuerunt. Saluſt.

Concordanz Antiqua.

Multa remedia, quæ vulneribus adhibentur, tam faciunt dolorem, quàm quæ ſunt ſalutaria. Cicero.

Kleine Canon.

Chriſtus iſt des Geſetzes ende/wer an den gleubet/der iſt gerecht. Rom. 10.

Tewerdanck.

So halten wir es nu/ daß der Menſch gerecht werde/ohn des Geſetzes werck/allein durch den Glauben. Rom. 3.

Bibel- oder Textſchrifft.

Alle die gottſelig leben wollen in Chriſto Jeſu/ müſſen verfolgung leiden. 2. Tim. 3.

Grobe Fractur Bapſts.

Wer ſein Leben verleuret/ vmb meinen vnd des Euangelij willen/der wirds behalten. Marc. 8.

Tertia Fractur.

Das iſt gewießlich war/ſterben wir mit/ſo werden wir mit leben/ Dulden wir/ſo werden wir mit herrſchen. 2. Tim. 2.

Mittel Fractur Bapſts.

Dem Gerechten muſs das Liecht jmmerwieder auffgehen/vnd freewde den frommen hertzen. Pſal. 97.

Poſtillſchrifft.

Wer gedültig iſt/der iſt weiſe/ wer aber vngedültig iſt/der offenbaret ſeine Thorheit. Prov. 14.

Mittel Fractur.

Das kein auge geſehen/vnd kein Ohr gehöret hat/vnd in keines Menſchen hertz

Resim 23: Bu antiqua veya Romen yazı tipleri (solda) ile Gotik veya Fractur yazı tipleri (sağda) Hieronymus Hornschuch'un Orthotypographia *(Leipzig: M. Lanzenberger, 1608) yapıtının tıpkıbasımından alınmıştır. Cambridge University Library'nin izniyle kopyalanmıştır.*

bu tezin, muhtemelen anadilini "Gotik" fontla dizilmiş metinlerden okuyarak öğrenmiş bir 20. yüzyıl okurundan geliyor olması.

Geçiciliğin simgesi kabul edilen "Gotik yazı" ile Rönesans'ın kalıcılığını simgelediği kabul edilen "modern matbaa harflerimiz" arasındaki karşıtlık, yeni teknolojinin yerine getirdiği işlevlerinin Rönesans hümanizmasına atfedildiğinde karışıklığın nasıl arttığını gösteriyor. Matbaa harfleri söz konusu olduğunda, Karolenj miniskülünü yaratan canlanma için Gotik hiç uygun bir simge değilse de Lutherci Kutsal Kitap yayıncılarının popülerleştirdiği bu harf tipi kesinlikle çağdışı değildi ve geçici olmadı. 20. yüzyılda yaşayan ve gazete büfesindeki gazete yığınları arasından *The New York Times*'ı veya *The Washington Post*'u seçen bir Amerikalı Gotik harfleri okumada hiçbir zorluk yaşamaz. Rönesans harf tipi, bir yazı stilini değil de bir başkasını kullandığı değil, insan eliyle yazılmayıp matbaada basıldığı için kalıcı bir iz bıraktı.

Klasik canlanmalar matbaanın icadına kadar kapsam olarak dar ve etki olarak geçiciydi; antik mirasın tamamını kalıcı olarak kurtarmak mümkün olmadı. Bu durum, kâğıdın kullanılmaya başlamasından sonrası için de geçerliydi. Ucuz yazı malzemesi daha fazla vaazın, hitabetin, mesellerin ve şiirlerin kayıt altına alınmasını teşvik etti. Daha fazla mektup yazılmasında, daha fazla günlük, hatırat, kopya defteri ve not defteri tutulmasında büyük katkılarda bulundu. Bu yüzden de parşömenden kâğıda geçişin tüccarların ve *literati*'nin faaliyetleri üstünde önemli etkisi oldu. Yine de, daha önce de belirtildiği gibi, kâğıdın profesyonel kopyacıların yükünü azaltması veya verimini artırması mümkün değildi. Klasik mirasın ebedileşmesi yerel metinler sadece elle kopya edilebildiği sürece seçkinlerin değişen taleplerine bağlıydı. Bir ülkeye gönderilen metinler diğer ülkelerdeki arzı azaltıyordu; antik bilgilerin aşılanması yoluyla belli araştırma alanlarının zenginleşmesi müstensihleri çektiği için diğer araştırma alanlarının fakirleşmesine yol açıyordu. Petrarca'nın taç giymesini takip eden bir yüzyıl boyunca İtalya'da bilimin canlanması daha önceki canlanmaların yaşadığı kısıtlamalara tabi oldu. Birkaç sınırlı ve geçici kültürel canlanma ile o zamana kadar eşi görülmemiş çeşitlilikte ve kapsamda olan kalıcı bir Rönesans arasında fark olduğunu kabul ediyorsak, gerçek anlamda yeni bir modelin yerleştiğini söyleyebilmek için Petrarca'dan sonra bir buçuk yüzyıl geçmesini beklemeliyiz.

Yunan araştırmalarının Konstantinopolis'in düşmesinden sonraki kaderi, matbaanın geleneksel kültürel değişim modellerini nasıl dönüştürdüğüne dramatik bir örnek oluşturuyor.

> Tarihin tuhaf bir biçimde sürekli tekrarlanan mitlerinden biri, Yunanca yapıtların hümanistler tarafından incelenmesinin, 1453 yılında, Konstantinopolis'ten aceleyle kaçarken beraberlerinde nadir elyazmalarını götüren âlim göçmenlerin İtalya'ya gelmesiyle başladığıdır. Böyle bir şeyi yapmalarının ihtimal dahilinde olmamasının ve 15. yüzyılın ilk yıllarının yoğun bir aktiviteye tanık olmuş olmasının herkes tarafından kabul edilen bir gerçek olması dışında [...] Konstantinopolis'in düşmesinin kendileri için bir trajedi olduğunu söyleyen hümanistlerin tanıklıkları

var. Hümanist kardinal Aeneas Sylvius Piccolomini'nin haykırışı tipiktir. 1453 Temmuz'unda Papa Nicolaus'a umutsuzca şöyle yazmıştır: "Kaç yüce insanın adı yok olacak! Bu, Homeros ve Platon için ikinci bir ölümdür. Musa'ların [antik Yunan'da esin perileri] çeşmesi artık sonsuza kadar kurumuştur."[24]

Bu "tuhaf ısrarcı" mit önceki eğilimlerin dikkat çekici bir biçimde tersine döndüğüne işaret ediyor. Bildiğim kadarıyla ilk kez, önemli elyazmaları merkezlerinin çeşitli yerlere dağılması ile karanlık bir çağın değil de bilimde bir canlanmanın başlaması ilişkilendiriliyordu. Hümanist kardinal, yaşadığı dönemde bilinen önemli şehirler düştüğünde bilimin nasıl karanlığa gömüldüğünü anlatan tarih derslerine dayanan beklentileri dile getiriyordu. Biz artık önemli Yunan elyazmaları merkezlerinin yabancıların eline düşmesinden sonra Yunan araştırmalarının gelişmeye devam ettiğini sorgulamadan kabul ettiğimiz için, Homeros ile Platon'un bir kez daha gömülmediğini, tersine sonsuza kadar mezarlarından çıktıklarını görmenin ne harikulade bir şey olduğunu takdir etmiyoruz.

Yunan bilim dünyasıyla barışçıl temasların kesilmesine rağmen, Hellen araştırmalarının Batı'da gelişmesi, tipografinin bilimi yeni güçlerle donattığını gösteren birçok belirtiden sadece biridir. İbranice ve Arapça çalışmaları da yeniden canlandı. Ortaçağ Kutsal Kitap araştırmaları, Hıristiyanların Yunanlarla olduğu kadar Yahudilerle de temas kurmasına bel bağlamıştı. Batı Hıristiyanlığı 15. yüzyıl sonrasına kadar "Sami dillerini kesintisiz bir şekilde öğretmeyi" başaramamıştı."[25] Tıpkı Aldus Manutius'un Yunanca araştırmalarda yaptığı gibi, Anversli göçmen Daniel Bomberg'in Venedik'te işlettiği bir matbaa İbranice ve Arapça araştırmaları teşvik ederek Batı'daki Sami dilleri biliminde yeni bir temel attı. Batılı bilim insanları o zamana kadar Avrupalılar için tamamen yabancı olan diğer dillere ilk kez erişebildi. 1517 ile 1657 yılları arasında Alcalà, Antwerp, Paris ve Londra'daki matbaalarda poliglot Kutsal Kitap'lar basıldı.[26] Bu dört edisyonun hepsi de kullandıkları dil sayısı açısından öncüllerini aşıyordu. 1657 yılında Londra'da basılan edisyon için, dizgicilerle düzelticilerin (Farsça ve Etiyopyaca dahil) en az dokuz dil bilmeleri gerekiyordu. Fontlar dökülüp çok dilli sözlükler ve gramer kitapları basılınca yeni disiplinlerin gelişmesi için kalıcı temeller atılmış oldu.

Antik dilleri kurtarma da antik metinleri kurtarma modelini izledi. O güne kadar aralıklarla gerçekleşen bir süreç artık sürekli yapılan değişikliklere tabiydi. Bulgular matbaada basılıp kalıcı olarak güvenceye alınmaya başlayınca, sonu gelmeyen keşiflere ve araştırma tekniklerinin sistematik gelişmesine giden yol döşenmiş oldu. Geçmişe yapılan sondajlar sürekli genişletildi; sadece Batı'da değil, binlerce yıldır dünyanın her yerinde kaybolan metinler ve diller bulunup çıkarıldı, eski hallerine dönüştürüldü ve deşifre edildi. Günümüzün gelişmiş teknikleriyle karşılaştırıldığında, 16. yüzyıl yöntemleri ilkel ve acemice görünüyor. Ancak günümüzdeki bulgular ne kadar sofistike olursa olsun, yine de onları güvenceye almak için bir 15. yüzyıl icadına başvurmak zorundayız. Bugün bile, herhangi bir bilimsel keşfin (ister kürek, ister vinç, şifre kitabı, cım-

bız veya karbon 14 kullanılarak yapılmış olsun) bir katkı olarak kabul edilmesi veya kullanılması için matbu olarak kayıt altına alınması –bir bilim dergisinde duyurulması ve ayrıntılı bir biçimde açıklanması– gerekiyor.

Roberto Weiss, arkeoloji "bir Rönesans icadıydı. Antik dünyaya neredeyse her zaman saygı duyulmuştur. Ancak klasik dünyada veya Ortaçağ'da sistematik bir antik dünya çalışması aramak boşuna olur"[27] diye yazar. Ama sistematik çalışma, Petrarca'yı takip eden yüzyılda hâlâ gelecekte olacak bir şeydi. Weiss'ın işaret ettiği gibi, *quattrocento*'nun ilk yarısında klasik dönem araştırmalarında hâlâ bir sistem yoktu. Sistemleşme ancak hümanist dürtü ile matbu kültürün sunduğu yeni özellikler birleştirilebildiğinde mümkün oldu. Dahası, antik dünyanın sistemli bir şekilde araştırılmasının hem Ortaçağ'da hem Rönesans'ta öncülleri vardı. Kilise babalarının yazıları ile kutsal metinlerin kopyalanması ve düzeltilmesi ihtiyacı nedeniyle antik eserlere ve dillere duyulan merakı sürekli teşvik ediliyordu.

Bu açıdan bakıldığında, klasik dönem araştırmalarındaki yükselişi ve yardımcı disiplinlerin gelişmesini açıklamaya çalışırken İtalya'daki hümanist hareketle yetinmek yanıltıcı olur. Hümanizma klasik araştırmaları teşvik etmiş, anakronizme olan duyarlılığı keskinleştirmiş ve antik dünyanın tüm yönlerine duyulan merakı artırmış olabilir ama "yükselme" teriminin ima ettiği yeni süreklilik öğesini sağlayamıyordu. Kayıp metinlere ve ölü dillere dair bulgular *quattrocento* İtalya'sında şekillenen belirgin bir *ethos* yüzünden değil, çeşitli yerlere yayılmış bilim insanlarının kullanımına yeni bir teknoloji sunulduğu için daha önce hiç görülmedik bir şekilde artmaya başladı.

Genellikle İtalyan Rönesans kültürüyle bağlantılandırılan ve modern zamanlara işaret eden çok çeşitli başka gelişmeler için de benzer bir yorum yapılabilir. Örneğin Burckhardt'ın "bireyin gelişmesi" üstüne yazdığı bölümün girişine bakabiliriz:

> Ortaçağ'da insan bilincinin her iki tarafı da ortak bir örtü altında, rüyada veya yarı uyanık bir haldeydi. Bu örtü inanç, yanılsama ve çocuksu önyargıyla örülmüştü ve bu örtünün arkasından bakıldığında dünya ve tarih tuhaf renklere bürünmüş görünüyordu. İnsan sadece genel bir kategori aracılığıyla, sadece bir ırkın, halkın, partinin, ailenin veya derneğin üyesi olarak kendisinin bilincindeydi. Bu örtü önce İtalya'da yok oldu; dünyanın mevcut durumunu nesnel bir şekilde ele almak mümkün oldu. Aynı zamanda insan tinsel bir birey oldu ve kendisini öyle kabul etmeye başladı. Bu sonuca yol açan şeyin her şeyden önce İtalya'daki politik koşullar olduğunu göstermek zor olmayacaktır.[28]

Bana göre bu pasajın belli bölümleri sorunlu görünüyor, özellikle de Ortaçağ insanının kendi bilincinin farkında olmadığı savı. Bir dönemde grup bilinci, bir başkasında bireysel bilinç olduğunu söylemek herhalde yanlıştır. Batı Hıristiyanlığında, "genel bir kategoriye" ait olma duygusu ile "manevi bir birey" olma duygusunun hem Aziz Augustinus hem Aziz Bernard zamanında bir arada

olduğu görülüyor. Eğer gerçekten de erken modern dönemde insan bilincinde bir değişiklik meydana geldiyse, bu değişiklik muhtemelen hem grup hem bireysel kimlik duygusunu içeriyordu. Pasajın diğer bölümlerinin de yeniden formüle edilmesi gerekiyor. Bu haliyle o kadar muğlak ki, insan "bu sonuç" derken Burckhardt'ın neyi kastettiğinden emin olamıyor.

Yine de pasajın önemli konular içermediğini veya insan bilincinde açıklanması gereken gerçek bir değişim olmadığını söyleyenlere katılmıyorum. Dahası, bazı eleştirmenlerin tersine, İtalya'daki politik koşulların, birçok yeni şey içeren ve tarihsel olarak önemli olduğu ortaya çıkmış belirgin bir *ethos*'un oluşmasına yardımcı olduğundan kuşku duymuyorum. Ama aynı zamanda, (pasajda ve daha sonraları pasaj hakkında yapılan yorumlarda söylenenin tersine) matbaanın icadının, İtalya'daki yerel koşullardan daha etkili olduğunu düşünüyorum. İnsan bilincinde bir değişimin, eşzamanlı olarak da bir iletişim devriminin meydana geldiğini kabul edecek olursak, değişimi İtalya'daki politik koşullara atfetmek zorlama gibi geliyor.

Burckhardt'ın sözünü ettiği insan bilincinin iki tarafından nesnel olduğu söylenen kısım bizi fazla oyalamamalı çünkü değişen "dünya ve tarih" görüşleri önceki tartışmada ele alındı. Ancak bu arada şunu da belirteyim ki sorun farklı bir şekilde sunulmuş olsaydı daha doyurucu bir şekilde ele alınabilirdi. Ortaçağ insanının mantalitesinin çocuksu veya saf olup olmadığı bence yararı olmayan bir soru. Onun yerine, bir başka yerde "fantastik tarih ve hayali coğrafya" olarak tarif edilen şeyin (Antikçağ'ın, Ortaçağ'ın ve/veya Rönesans'ın seçkin gruplarından olan) sabit fikirli, zeki ve kültürlü yetişkinlerce kabul edilmesini vurgulamayı tercih ediyorum.[29] Cennet ile Atlantis'i, Çin ile Kudüs'ü, tekboynuz ile gergedanı, hayal ürünü ile gerçeği birbirinden ayıramamak, eski mantaliteleri bizim mantalitemizden merak uyandıran ve açıklama gerektiren bir şekilde ayırıyor. Bu tuhaf renkli hayali nasıl açıklayabiliriz? Tabii ki bu hayal Burckhardt'ın Ortaçağ rüyalarına yaptığı muğlak şiirsel referanslarla ve İtalya'daki politik koşullar nedeniyle yok olan örtülerle yeterli bir şekilde açıklanmıyor. Önceki yorumlardan da anlaşıldığı gibi, müstensih kültürünün koşullarına ve bu koşulların matbaadan sonra nasıl değiştiğine bakarsak, daha tatmin edici açıklamalar bulunabilir diye düşünüyorum. 16. yüzyıl harita yayıncısı Abraham Ortelius, çağdaşlarının Cennet'in konumunun Suriye ve Kuzey Kutbu gibi birbirine hiç benzemeyen yerlerde olduğu yönündeki tartışmalarını inceledikten sonra, bunun coğrafyacıların sorunu olmadığına karar verdi: "Bence Cennet denince kutlu yaşam anlaşılmalı."[30] Örtülerin nasıl kalktığını düşünürken atlas ve dünya küresi yapımcılarının programları göz ardı edilmemeli. Siyasi sınırları gösteren tek tip haritaların olmaması bence daha eski çağlardaki bulanık siyasi bilinçle alakalı ama çoğu tarih araştırmasında buna yeterince dikkat çekilmemiştir. Herodotos gibi Ortelius için de coğrafya "tarihin gözü"ydü. Matbaa bu metaforik gözle görülebilen şeyleri değiştirdi. *Theatrum* gibi bir atlas, insanların eski dünyalar ile çağdaş dünyayı daha berrak bir şekilde tasavvur etmesini sağ-

ladı. Bunun nedeni, İtalya'daki politik koşulların değişmesi değil, veri toplama yöntemlerinin değişmiş olmasıydı.

Bu nokta üstünde daha fazla durmadan Burckhardt'ın insan bilincinin "öznel" yanını ele alışına bakmak istiyorum. Artmakta olan öz farkındalık temasının bile dengesiz bir şekilde ele alındığı ilk bakışta görülüyor. Yazar zemini sağlam olmayan bir görüşle başlıyor, müstensihler çağından matbaacılar çağına geçince zemin sağlamlaşıyor. "13. yüzyılın sonunda İtalya'da bireyselliğin çok artmaya başladığı"nı anlattığı başlangıç bölümünün birçok açıdan eleştiriye açık olduğu görülüyor.[31] Ancak bölüm geleceğin habercisi olan ve basının yeni gücünü kullanmaya dayalı yeni bir kariyeri daha anlaşılır bir şekilde tarif ederek sona eriyor:

> Aretino'da* şöhretin suiistimal edilmesinin ilk örneği görülüyor [...] 100 yıl önce Poggio ile rakiplerinin birbirleri hakkında yazdıkları polemikçi yazılar üslupta ve amaçta yüz kızartıcıydı ama onlar basın için kaleme alınmamıştı [...] Aretino bütün kazancını mutlak bir aleniyetten sağlıyordu ve bir anlamda modern gazeteciliğin babası sayılabilir. Mektupları ve çok çeşitli yazıları oldukça geniş bir kitle içinde elden ele dolaştıktan sonra periyodik olarak basılıyordu.[32]

"Modern gazeteciliğin babası" tanımlaması, sansasyonel medyanın kurucularından biri için fazlasıyla saygın bir unvan. Gerçi Aretino edebi bir kariyer peşinde koşan ilk ahlaksız değildi ama bu yeni tanıtım sisteminden nemalanan ilk kişiydi. Grub Street'teki ardıllarının faaliyetleri gibi onun faaliyetleri de matbaanın icadından sonra edebiyatçıların hizmetine yeni güçler sunulduğunu gösteriyor.

Rönesans bireyciliği konusu üzerinde düşünürken, *literati*'nin bu güçleri kendi çıkarları için kullanabildiği akılda tutulmalı. Pierre Mesnard'ın belirttiği gibi, 16. yüzyılda Bilgi Cumhuriyeti, her yurttaşının kendisinde başbakanlık yapabilme yeteneğinin olduğunu düşündüğü, özgürlüğüne yeni kavuşmuş bir devleti andırıyordu.[33] Basın danışmanları tarafından hâlâ kullanılan araçlardan çoğu ilk kez Erasmus'un çağında denendi. Çok az yazar, yeni tanıtım tekniklerinden yararlanırken, kendisini tanıtmaya öncelik vermeyi başaramıyordu. Yapıtlarını satmayı umdukları yazarların ve sanatçıların halk tarafından tanınmasını sağlamak için agresif bir biçimde çalışan ilk matbaacılar da aşırı övgü sanatını, tanıtıcı yazıları ve diğer tanıdık promosyonel araçları kullanıyordu.

Genel olarak, bireysel başarı ile tanınmışlığın bir arada olması basının yeni güçleriyle o kadar ilgili görünüyor ki bu güçlerden söz edilmemesi kaygı verici. Halkın özel yaşamlara duyduğu merakın saygın öncülleri olduğuna işaret etmek için peygamberlerin ve vaizlerin dünyevi şan ve şöhret arzusu, hatta aç-

---

* Pietro Aretino (1492-1556). İtalyan yazar, oyun yazarı, şair, hicivci ve şantajcı. Zamanının en etkili yazarlarından, çağdaş sanatta ve siyasette çok sözü geçen biriydi ve güçlülerin en büyük eleştirmeniydi. –ç.n.

gözlülük, şehvet veya kibir hakkında söyledikleri sözlerinden alıntılar yapılabilir. Ancak matbaa, azizler ve dindar krallar hakkındaki hikâyelere heterojen kariyerleri olan daha sıradan insanların biyografilerinin ve otobiyografilerinin eklenmesini mümkün kılıyordu. Matbaa aynı zamanda yayıncıları yazarların reklamını, yazarları da kendilerinin reklamını yapmaya teşvik ediyordu. Müstensih kültürü, icatlara patent veya edebi yapıtlara telif hakkı verilmesine olanak sağlamıyordu. Bu kültür fikri mülkiyet hakkı kavramına uygun değildi. Kişisel özelliklerin izlerini korumaya, kişisel düşünceleri açıklamaya veya geçmiş beş yüzyıl boyunca bireyin bilincini şekillendirmiş sessiz tanıtım biçimlerinden herhangi birine elverişli değildi.

Tanınmamış zanaatkârlar arasından çok seçkin ve ünlü sanatçıların çıkmasını açıklarken matbaanın koruyucu güçlerine daha fazla ilgi göstermek gerekiyor. Bu, matbaanın icadından çok önce bireysel sanatçıların (özellikle Floransa'da) saygın hemşeriler olarak övülmeye başlandığının inkârı anlamına gelmiyor. Ne de Floransalı sanatçıların kendileri ve sanatları hakkında yazdıkları birkaç risalede görülen benlik saygısını ve kişisel farkındalığı görmezden gelmek anlamına geliyor. Sadece, müstensih kültürü koşulları tarafından sürekli engellenen kişilik kültünün matbaanın icadından sonra güçlü bir biçimde pekiştiğini söylemek anlamına geliyor. En ünlü üstatların bile kişisel tarihleri ancak yazı malzemeleri çoğaldıktan sonra kayıt altına alınabildi. Çoğaltılabilmeye başlanmadan önce belgeleri değişmeden çok uzun süre korumak mümkün olmuyordu. 15. yüzyıl elyazmaları basılmaya başlayınca, resmi şeylerin yanı sıra, kısa ömürlü şeyler de koruma altına alındı. Vasari *Lives* başlıklı ünlü yapıtı için risaleler, nutuklar, kişisel yazışmalar, anekdotlar ve çizimler topladı.

Genellikle, Vasari'nin yapıtının sanat tarihine adanmış ilk kitap olduğu söylenir.[34] Vasari'nin kültürel döngüler kuramının özgünlüğü de sıklıkla vurgulanır. Ama yapıtının daha az bilinen fakat matbaanın neden olduğu değişikliklerden biyografi sanatının nasıl yararlandığını gösterdiği için, daha fazla ilgiyi hak eden başka yönleri de var. Çok ciltli yapıtının ikinci baskısında yer alan ve hepsi de benzer bir uğraş içindeki bireylerin sayısı bile kendi başına takdire değer. 250 kişinin biyografilerini resimlerle eşleştirmek eşsiz bir beceriye işaret ediyordu. Boyutunun büyümesinin yanı sıra, derinlemesine araştırma yapmak gibi yeni bir çabayı da içeriyordu. Vasari'ninki mülakatlar, mektuplaşmalar ve saha araştırmalarına dayanarak yapılan ilk sistematik araştırmaydı. Avrupalı sanatçıların kuşaklar boyunca kullandığı yöntemlerle ürettikleri nesneler üstüne kuruluydu. *Lives* aynı zamanda matbaanın, bir yapıtın çapını bir sonraki baskıda genişletme fırsatı verdiğini gösteriyor. 1568 yılında yapılan ikinci baskı 1550 yılında yapılan ilk baskının son derece genişletilmiş bir versiyonuydu. Floransa'nın yurttaşlık sadakatinin dayattığı sınırlamalardan kurtulmuştu ve 75 kadar yeni biyografi içeriyordu. Diğer önemli yeniliklerin arasında, her biyografinin yanında gravür portreler bulunması vardı. İsimlerle yüzlerin eşleşmesi için özel çaba gösterilmesine rağmen, 15. yüzyıldan önce yaşamış sanatçılar için tamamen tahmine dayalı portreler koyulması gerekmişti.

15. yüzyıldan önce sanatçıların otoportreleri bile bireysellikten yoksundu. Müstensih kültürünün koşulları narsisizmi bu yolla engelliyordu. Bir sanatçı yaptığı bir duvar resmindeki veya bir kapının oymasındaki bir figüre kendi yüzünü koyabiliyordu; ancak yazılı kayıtlar olmadığından, sonraki kuşakların gözünde kimliğini kaybediyor ve kolektif bir iş yapan herhangi bir yüzsüz sanatçı haline geliyordu. Aynı nokta Antikçağ'dan kalan az sayıdaki yazar portresi için de geçerlidir. Sürekli kopyalama sürecinde bir yazarın yüzü, bir başka yazarın metnine transfer ediliyor, belirgin yüz hatları bulanıklaştırılıyor veya siliniyordu. Aradan yüzyıllar geçtikten sonra, masa başında oturan figür veya elinde bir kitap tutan cübbeli âlim genellikle yazarla ilişkisi olmayan bir simge haline geliyordu. Daha önce de belirtildiği gibi, matbu yapıtlar elyazmalarının yerini alınca yazarla bağlantısı olmayan bu resimler yok olmadı. Tersine, çok daha standartlaştı, ahşap baskılarla ve gravürlerle çoğaldı. Tıpkı erken dönemde basılmış bir tarih kitabında aynı şehrin resmine farklı şehirlerin adlarının verilebilmesi gibi, aynı insan profili aynı mesleği icra eden başka bireyleri tasvir etmek için de kullanılabiliyordu. Bozuk ahşap baskıların dikkatsizce kullanımı da başka yanlışlıklar komedyalarına ve kimlik yanılgılarına yol açıyordu. Ancak aynı zamanda, şöhret arzusu çok arttı; otoportre yeni bir kalıcılık kazandı, artan standartlaşmaya yükselen bireysellik eşlik etti, yayıncılar ve gravür satıcıları yapıtlarını satmak istedikleri yazarların ve ressamların tanıtımını yapmaya yöneldiler. Başlık sayfalarının ve kitapçı kataloglarının yanına, yazarların ve ressamların portreleri de eklenmeye başladı. Belirgin yüz ifadeleri belli isimlere giderek daha fazla kalıcı olarak eklendi. Erasmus, Luther, Loyola ve diğerlerinin 16. yüzyılda yapılan portreleri sayısız tarih kitabında yer alacak ve günümüzde bile tanınacak sıklıkta çoğaltıldı.

Tarihsel figürlere ayrı ayrı yüzler verilebildiğinde, bu kişiler daha kolay ayırt edilebilen kişiliklere de sahip olur. Daha eski dönemlerde üretilen eserlerle karşılaştırıldığında, Rönesans başyapıtlarına özgü bireysellik, muhtemelen bu yeni çoğaltma yöntemiyle sanat eserleri üreticilerinin yüzlerini, isimlerini, doğum yerlerini ve kişisel tarihlerini koruma olanağı sayesindedir. Sanat tarihçilerinin yaptığı araştırmalar göstermiştir ki, Ortaçağ tezhipçilerinin veya taş oymacılarının elleri de karakteristiktir. Ama genellikle sadece adlarının başharfleriyle veya yazdıkları kitaplar, yaptıkları mihrap panoları ve *tympanum*'larla* tanınan üstatların kişilikleri de mobilyacıların veya camcıların kişilikleri kadar yabancı. "Mütevazı" Ortaçağ zanaatkârlarına atfedilen alçakgönüllülükten paylarını almamış oldukları için, adları bilinen ve kalıcı malzemeler üstüne isimlerini kazıma zahmetine giren sanatçılar bile, geride bıraktıkları mağrur imzalarına eşlik edecek başka hiçbir belge olmadığından bireysellikten yoksunlar.

Bazen, elle kopyalanan her kitap "kişisel bir başarıydı" denir. Aslında, elle üretilen kitapların çoğu parçalara bölünüp kopyalanması için birkaç kişiye veriliyordu. Ancak açılıştan (incipit) kolofona kadar tek bir kişinin kopyaladığı,

* Yarı daire veya üçgen dekoratifli, kapı girişlerindeki duvar yüzeyleri. –ç.n.

Resim 24: Erasmus'un ve Luther'in portreleri o kadar sık çoğaltılıyordu ki günümüzde bile tanınabiliyorlar. Solda Jean Jacques Boissard'ın Icones quinquaginta virorum illustrium *(Frankfurt: M. Becker, 1597-99, c. I, s. 220) adlı yapıtından alınan bir Erasmus gravürü. Sağda, kâh Hans Baldung-Grien'e kâh Lucas Cranach'a atfedilen Luther'in bir ahşap baskı portresi. Luther'in* De captivitate babylonica *(Basel: Adam Petri, 1520, başlık sayfasının arka yüzünde) adlı yapıtından alınmıştır. Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

en sona da açık imzasını attığı durumlarda bile, "kişisel başarı"dan geriye herhangi bir kişilik izi neredeyse kalmamıştır. Kişisel tecrübelerin gelecek kuşaklar için korunabilmesi ve farklı kişiliklerin grupça veya ortak üretilen yazıdan kalıcı olarak ayrılabilmesi için, paradoksal olarak kişisel olmayan matbaa yazısının elyazısının yerini, standartlaşmış kolofonun da bireysel imzanın yerini almasını beklemek zorundayız.

Bu yeni araç her ne kadar yazarlarla sanatçıların adlarını ve yüzlerini tanıtmak için kullanılıyor idiyse bile, aynı zamanda kuşatma silahları, kanal kapağı ve diğer büyük ölçekli bayındırlık işleri tasarımcıları tarafından da kullanılıyordu. Yeni ahşap baskılar, gravürler, el ilanları ve madalyonlar çeşitli "dâhiyane" araçları daha görünür, aynı zamanda da daha göz alıcı gösteriyordu. Önemli "bayındırlık işleri" yayımlandığında, eski haç yerleri ve Roma kalıntılarıyla yarışan turist uğrakları haline geliyordu.[35] Kaldıraçların, çıkrıkların, dişlilerin ve vidaların sıradan işlevleri yetenekli sanatçılar tarafından dramatize ediliyordu; mühendislik başarıları epik şiirler gibi destansı bir şekilde anlatılıyordu. Bu 16. yüzyıl mühendislik destanlarından en azından bazıları, hami ve sipariş peşinde olan hırslı zanaatkârların tanıtım girişimi olarak tasvir edilebilir. V. Sixtus'un bir dikilitaşın başka bir yere taşınması için açtığı yarışmayı kazanan Fontana defne çelenkle taçlandırılmadı ama başarısının reklamını yaptığı abartılı bir şekilde süslenmiş bir *folio*'yu bir dizi risale takip etti.[36] "Geleceğin makineleri"ni tanıtmaya adanmış ayrıntılı resimli kitaplar da yazarları için reklam aracı oluyordu.

LEONHARTVS FVCHSIVS
AETATIS SVAE ANNO XLI.

Resim 25: (yukarıda ve karşı sayfada). Ortaçağ tezhipçilerinin sadece ellerini biliyoruz; oysa bazı erken modern dönem tezhipçilerinin yüzleri korunmuştur. Şifalı bitkiler kitabının yazarı Fuchs'un portresinin yanı sıra, kitabın tezhipçilerinin ve gravürcüsünün portreleri de Lenohart Fuchs'un De historia stirpium *(Basel: Isingrin, 1542) adlı kitabına konmuştur. Stanford Üniversitesi Kütüphanesi, Özel Koleksiyonlar Bölümü'nün izniyle basılmıştır.*

Resim 26: V. Sixtus'un bir dikilitaşın başka bir yere taşınması için açtığı yarışmayı kazanan kişi, başarısının reklamını yapmak için çıkardığı folio*'nun başlık sayfasına kendi portresini koymuştu. Domenico Fontana'nın* Del mondo tenuto nel trasportare l'obelisco Vaticano *(Roma, 1589) adlı kitabından alınmıştır. Folger Shakespeare Library'nin izniyle yayınlanmıştır.*

"Rönesans, bilim insanı ve düşünür ile uygulayıcı arasındaki uçurumu kapattı."[37] Tabii ki "Rönesans" bunu yapamayacak kadar fazlasıyla soyut bir kavram. Bu konuyu ele alan diğerleri gibi Panofsky de aslında aradaki uçurumun Rönesans *sırasında* kapandığını kastediyor ve yine diğerleri gibi aklında belli özel faktörler var. Diğerleri belli sosyoekonomik faktörlere odaklanırken,

Panofsky *quattrocento* sanatçılarının sergilediği çeşitliliği vurguluyor: El emeği ile entelektüel emek arasındaki bariyerlerin yıkılması önce (Zilsel ve Strong'un görmezden geldiği) sanatçılar tarafından başarıldı."[38] Aslında, tıp, müzik ve mimari alanlarındaki çok çeşitli gruplar el işi ile zihin işini farklı zamanlarda birleştirmeye çalıştı. Ancak bana göre, bu kombinasyonun kalıcı başarısı ancak matbaadan sonra mümkün olabilirdi. Mümkün olunca da sanat kadar anatomiyi de etkileyen mesleki mutasyonlara yol açtı.

Kuram ile uygulama, akademisyen ile zanaatkâr arasındaki yeni etkileşimleri açıklamaya çalışırken matbaanın icadına çok az uzman değiniyor. Ancak ortada, kitapları zanaatkârlara, pratik elkitaplarını bilim insanlarına daha erişilebilir kılan, sanatçıları ve mühendisleri kuramsal risaleler yayımlamaya teşvik eden ve teknik metinleri tercüme eden öğretmenleri ödüllendiren bir icat vardı. Panofsky şöyle diyor: Rönesans'tan önce;

> manüel yöntemler ile entelektüel yöntemler arasında etkileşim olmaması Ortaçağ mühendisleri ile zanaatkârlarının harikulade icatlarının, o zamanlar doğa filozofu denen kişiler tarafından fark edilmesini önlemişti [...] diğer taraftan da mantıkçıların ve matematikçilerin aynı derecede harikulade olan tümdengelimlerinin deneylerle test edilmesini engellemişti.[39]

Matbaa, doğa filozoflarının dikkatinden kaçmayan icatlardan biriydi. Vulcan'ın* atölyesinden çıktığı için ukalaca küçümsenmeye müsait olduğu halde, zanaatkârlarla mühendislere hizmet ettiği kadar dilbilgisi uzmanlarına ve filozoflara da hizmet ediyordu. Matbaa aynı zamanda, bu kitabın ilk sayfasında gösterildiği gibi, bilgelik tanrıçası Minerva'yla da ilişkilendiriliyordu. Paris'te kurulan ilk matbaaya yapılan övgüler *literati* kadar din adamlarının da yeni teknolojiyi "tanrısal sanat" olarak karşıladığını gösteriyor.

Bu yeni kitap üretim biçimi sadece filozoflarla zanaatkârların çalışmalarını birbirlerinin dikkatine sunmakla kalmadı. Aynı zamanda, kitap kurtları ile teknisyenlerin işbirliği yapmaları için, aynı atölyelerde şahsen bir araya gelmelerini sağladı. Matbaa matbaacı ustası figüründe, bilim cemiyetleri kurarken, sanatçıları ve yazarları tanıtırken, yeni veri toplama biçimleri geliştirirken ve bilimsel disiplinlere katkıda bulunurken bile makine kullanmada ve metinleri redakte etmede usta bir "yeni insan" yarattı. 16. yüzyılın ünlü firmalarının sponsorluğunu yaptığı entelektüel ve uygulamalı aktivitelerin çeşitliliği nefes kesicidir. Yunan ve Latin klasikleri, hukuk kitapları, şifalı bitkiler kitapları, Kutsal Kitap çevirileri, anatomi metinleri, aritmetik kitapları, çok güzel süslenmiş şiir kitapları –bütün bunlar tek bir atölyeden çıkıyordu ve farklı türlerin verimli bir biçimde buluştuğuna işaret ediyordu. Matbaacı ustaları ile ürünleri için yapılan çağdaş övgülere, tıpkı günümüzde tanıtım yazıları yazanlar ile reklamcıların abartılı iddialarına yaklaştığımız gibi kuşkucu bir şekilde yaklaşılmalıdır. Ancak, Venedik, Lyon, Basel, Paris, Frankfurt, Anvers ile 16. yüzyılın diğer önemli

---

* Vulcanus: Antik Roma'da ateş tanrısı. Dolayısıyla, Vulcan'ın atölyesi: Demirci dükkânı. –ç.n.

ticaret merkezlerindeki matbaacı ustalarının birbirleri hakkında kullandıkları ifadelerin miktarına ve çeşitliliğine bakınca mübalağa yanlış görünmüyor.

Panofsky'nin "çapraz döllemeye elverişli gruplar ve kardeşlikler"[40] hakkında yaptığı değerlendirmede matbaacı usta figürünün daha fazla önem taşımaması gerçekten şaşırtıcı. Matbaacının ellerinde, redaksiyon, çeviri ve metin analizi işi manastırlardan, cübbeli bilim insanları ile tüccarların, zanaatkârlar ile teknisyenlerin yan yana çalıştığı canlı ticari kuruluşlara taşındı. Matbaacı ustanın aktiviteleri daha önce bölünmüş ve daha sonra farklı bir şekilde yine bölünecek işgücü biçimlerini birleştiriyordu. Matbaacı ustanın ürünleri teori ile pratik, soyut zihinsel efor ile duyusal deneyim, sistematik mantık ile dikkatli gözlem arasında yeni etkileşimler başlattı.

Matbaacının atölyesinde ve ürünlerinin dağıtımıyla teşvik edilen bu yeni etkileşimler, tipografik kalıcılık olmasaydı, muhtemelen o kadar verimli olmazdı. Matbaanın koruyucu güçleri Panofsky'nin sözünü ettiği "bariyerler"in ortadan kaldırılmasına olanak sağladı. "Rönesans kompartımanlaşmanın olmadığı bir dönemdi; Ortaçağ'da her şeyi düzen içinde –ama aynı zamanda ayrı– tutmuş bariyerleri yıkan bir dönemdi."[41] Panofsky'nin işaret ettiği gibi, bu bariyerler daha önce farklı bilgi biçimlerini bölerek ayrı kompartımanlara yerleştirmiş ve onları ayrı "transmisyon kayışları"yla iletmişti. Panofsky, "kompartımanlara ayırmanın dayanılmaz dürtüsü"nü "yüksek Ortaçağ zihninin yapısal özelliği"[42] olarak niteliyor ama ben bunun müstensih kültürünün koşullarına özgü süreksizlikler olduğunu düşünüyorum. Aktarma kanallarını ayrı tutmak, muhtemelen bir kuşaktan diğerine aktarılırken bilginin sulanmasını veya bozulmasını engellemeye yardımcı oldu.

Birçok bilgi biçiminin müstensihler çağında varlığını sürdürebilmesi için ezoterik olması gerekiyordu. Dini ortodoksiyle ilgili konulardan çok farklı olarak, kapalı sistemler, gizemli tavırlar hatta zihinsel bariyerler bile önemli toplumsal işlevler görüyordu. Metinlerin göç etmesine, elyazmalarının başka yerlere gitmesine ve belge koleksiyonlarının dağıtılmasına veya yok edilmesine rağmen, yüzyıllar boyunca sınama ve yanılma yoluyla çok şey öğrenildi. Ancak kirlenmeye karşı korunmadan ve gizlilik örtüsüyle kuşatılmadan gelişmiş teknikleri aktarmak mümkün değildi. Tekniklerin hiç değişmeden korunabilmeleri için, özel beceri eğitimi almakla kalmayıp bu tekniklerle ilgili "sırlar" konusunda da eğitim almış seçkin bir gruba emanet edilmeleri gerekiyordu. Özel semboller, ritüeller ve sihirli sözler verileri organize etmek, programları hazırlamak ve teknikleri kolayca ezberlenen biçimlerde korumak gibi gerekli işlevi yerine getiriyordu.

Ne ilginçtir ki, manastırlardaki keşişlerin ve rahibelerin geliştirdiği öğretiler, seküler kâtiplerin ve zanaatkârların bildiği zanaatlar ve gizemler kadar kalın bir gizlilik perdesiyle kuşatılmıyordu. Kilisenin, havariler ve misyonerler ordusu, sözel ve görsel propagandaları, her yere yayılmış ezoterik sembolleri ve ritüelleri ile egemen kurallara ilginç bir istisna oluşturduğu görülüyor. Kilise, müstensihlere bel bağlamasına karşın, Hıristiyanlık öğretisini açıkça beyan ederek ve pagan rahiplerle gizemli kültlerin özelliği olan türden gizlilikten kaçınarak yaymayı ba-

şardı. Ancak çoğu kitap üretim merkezini ve müstensihleri işe alıp eğitmeyi kontrolü altında tutan kilise muhtemelen, seküler insanlara Gerçeği açık açık vaaz ederken rahiplerini eğitebilen tek kurumdu. Hıristiyanlık sembolleri, ritüelleri ve ayinleriyle ilişkilendirilen bu özel anlamın yüzyıllar içinde kaybolmadan veya sulanmadan kısmen Katolikleşmiş, büyük ölçüde barbar bir nüfusa giderek daha fazla sunabilmeyi garanti altına almak çok büyük çaba gerektiriyordu. Bu evanjelik görev için seferber edilen enerjiler, müstensih kültürünün (farklı aktarma kanalları kullanarak çeşitli kapalı bilgi sistemlerini sürdüren seçilmiş azınlıklara erişimi kısıtlamadan) diğer mesajları aktarma kapasitesini tüketti.

Kompartımanlara ayrılmış sistemler kamusal alana girdiğinde meydana gelen çapraz dölleme süreci hiç de güzel veya zarif değildi. Sanatçıların, anatomi uzmanlarının, teknisyenlerin, gökbilimcilerin ve benzerlerinin icra ve iştigal ettikleri zorlu zanaatların ve disiplinlerin iç içe girmesi konusunda yapılan geriye dönük çalışmalar bu bakımdan yanıltıcıdır. Frances Yates'e göre, teknisyenler ve makineler "Hermetik gelenekte büyünün bir dalı kabul ediliyordu."[43] Ancak müstensihler çağında büyü sanatlarını mekanik zanaatlarla ilişkilendirme eğilimi Hermes Trismegistos'un öğretilerinin takipçileriyle sınırlı değildi. Zanaatın gerektirdiği beceriler kapalı grupların üyeleri tarafından aktarıldığı sürece yazıya dökülmemiş bütün tarifler grup üyesi olmayanlara gizemli geliyordu. Talimatlar yazılmış ve lonca defterlerine kaydedilmiş olsa bile dışarıdaki insanlara yine de "gizemli" gelebiliyordu. Mason önlüğü veya Horus'un gözü, sıradan insanlardan saklanan sırlara işaret edebiliyordu. Simyacıların kullandığı gizli formülleri eczacıların, kuyumcuların, camcıların veya çalgı yapımcılarının kullandığı formüllerden ayırt etmek imkânsızdı. Hepsi de aynı "yeraltı bilgi dünyası"na[44] aitti ve aşağı yukarı aynı zamanda görünür hale geldi.

Bu yüzden, "teknoloji baskıya girince" çok büyük miktardaki birikmiş okült uygulamalar ve formüller de basıldı ama çok az okur bu ikisini birbirinden ayırt edebiliyordu. Bu karmaşa en az bir buçuk yüzyıl sürdü. Görünmeyen doğa güçlerini konu alan yayınlar, ruhani dünya da dahil her yere girmişti. Daha sonraları "saçmalığın doğal tarihi" olarak tasvir edilen şey son derece zenginleşti. Alet yapımcılarının, ürünlerinin reklamını yapabilmelerini sağlayan ve halkın bilgisini artıran tanıtım sistemi aynı zamanda sansasyonel iddiaların sayısını da artırdı. Kendi kendini eğiten ve keramet sahibi olduğunu söyleyen insanlar felsefe taşını, bütün bilgilerin anahtarını, bütün hastalıkların tedavisini bulduklarını ilan ediyorlardı ama hiçbir eski sanatı bilmedikleri, sadece iyi bir reklam uzmanı oldukları ortaya çıkıyordu. Ortaçağ'a özgü gizemli tavırlar esnaf loncalarının inişe geçmesinden sonra bile birçok zanaatkâr arasında devam etti. Joseph Moxton, Gutenberg'den iki yüzyıl sonra bile hâlâ yakınıyordu: "Bir el işi olan hurufat kesimi bu işin ustaları arasında bir sır olarak öylesine saklanıyor ki herhangi bir kişiye öğretildiğini duymadım."[45]

Yeni eleştirmenlerin ortaya çıkacağı korkusu ve bu yeni aleniyet karşısında hissedilen ikilem profesyonellerle akademisyenler arasında çok çeşitli tepkilere

yol açıyordu. Bilinçli bir şekilde "Ezop dili"ne* başvurmak, örtülü atıflar yapmak, şifreli yorumlarda bulunmak matbaadan sonra daha çok yaygınlaştı. İlk olarak eski dönemlerde en yüce gerçekleri insanlardan saklamak için verilen ezoterik talimatlar ayrıntılı bir şekilde yazıldı ve pekiştirildi. Francis Bacon'ın izinden giden bazı doğa filozofları kapalı atölyelerin açılmasını ve daha özgür bir fikir alışverişini talep ederken, Sir Walter Raleigh gibi düşünenler eski bilgelerin bazı gerçekleri saklamalarını veya başka kılığa bürümelerini överek bu yeni aleniyete karşı çıkıyorlardı. Vesalius veya Galileo yapıtlarının basılması için ne kadar istekliyse, Kopernik ve Newton o kadar isteksizdi. "Bilimsel işbirliğini eşsiz ve gizemli keşiflerini kıskançlıkla saklayan bir İlluminati toplantısı olarak düşünmek"[46] Francis Bacon zamanında kesin bir yenilgiye uğratılmadı. Yine de bu düşüncenin dayanak noktası, neredeyse kitap satıcılarının ilk katalogları çıkar çıkmaz köklü bir değişime uğradı.

Verileri bozulmaktan koruma ihtiyacıyla şekillenen görüşler piyasada satılan seri biçimde üretilmiş nesnelere aykırı düşüyordu. Piskopos Sprat'ın daha sonraları işaret ettiği gibi, gizleme talebi, çok tuhaf bir biçimde, çok satılan kitaplar çıkaran ve "her zaman en büyük sırlarını basan" yazarlardan geliyordu. Paracelsus şöyle yazmıştı: "Sizden bu kutsal gizemi azami gizlilikle ele almanızı ve korumanızı rica ediyoruz."[47] Bir grubun üyelerine söylendiğinde normal görünen bu talep, ticari tanıtım yoluyla halka yayıldığında saçma oluyor. Aynı şekilde, her gelene mücevher satmaya çalışan birinin incileri domuzlardan korumaktan** söz ettiğini duymak, o kişinin hem niyeti hem sattığı ürünün gerçek değeri konusunda kuşku uyandırıyor. Bilinmeyene duyulan korkuyu suistimal eden büyücü –en azından "aydın" profesyonellerin ve akademisyenlerin gözünde– cehaleti suistimal eden bir şarlatana dönüştü. "Büyü ve Kabala" araştırmaları yavaş yavaş bilimsel araştırmalardan ayrıldı. Günümüzde bu kopuş o kadar kesin ki, tozlu belgelerin ve ölü dillere dair araştırmaların nasıl o kadar sansasyon yaratmış olabileceğini hayal etmemiz zor.

Rönesans araştırmaları alanında çalışan modern tarihçiler okurlarına bir "yeniden canlanma duygusunun özgün kaynakları yorumlama çabasına eşlik ettiğini"[48] hatırlatmayı gerekli görüyor. Bu duyguyu bizim yaşamamız zor çünkü "özgün kaynak" (ya da "ana kaynak") teriminin içi boşaldı ve içerdiği ilham verici çağrışımlar çok uzun zaman önce yok oldu. Antik bir yazıtı deşifre etmeye çalışan modern bir filolog veya arkeolog, Tanrı'nın Âdem'e verdiği sırlara ilişkin bir ipucunun değil de bir tüccar konşimentosu, hatta bir alışveriş listesi bulacağını düşünmeye daha yatkın. Hiç kuşku yok ki Doğa Kitabı'nın (*Book of Nature****) şifresini çözmek ile olağanüstü güçler arasında hâlâ bir

---

* Ezop dili: Yabancılar için masum bir anlam ifade eden, kapalı bir grubun üyeleri için ise gizli anlamlara gelen bir şekilde yapılan konuşmaya verilen ad. –ç.n.

** İncil'de geçen bir ifade. "İncilerinizi domuzların önüne atmayın." Matta7:6. –ç.n.

*** Ortaçağ'da ortaya çıkmış, öğrenmek ve anlamak için doğayı bir kitap gibi okumak gerektiği anlamına gelen dini ve felsefi bir kavram. –ç.n.

ilişki kuruluyor ancak bu anahtar Linear B* veya Ölü Deniz Yazmaları incelenerek aranmıyor.

Kitap savaşları başladıktan sonra "Antik Yunan ve Romalı yazarlar"ın savunulmasını açıklamaya çalışan bir bilim insanı şöyle soruyor: "Taklit gibi kritik bir kuramı zeki insanlar nasıl bu kadar güçlü bir şekilde benimseyebilmişlerdi ya da çağlar önce yaşamış insanlara nasıl bu kadar abartılı bir biçimde köle gibi tapılabilmişti?"[49] Verdiği yetersiz cevaba göre, "doğanın çürüdüğü" yönündeki klasik tema hâlâ devam ediyordu. Bence bu temanın, müstensih kültürü koşullarından koptuktan sonra dönüşmüş olması daha büyük bir olasılık. Matbaa sayesinde sürmesine rağmen bu temanın kültürlü seçkinlerin günlük yaşantısıyla alakası kalmadı ve giderek yapay ve basmakalıp bir hale geldi.

Matbaadan önce, kaybolmanın ve bozulmanın zaman içinde meydana geldiği inancını sürdürmek için herhangi bir yalan gerekmiyordu. Antik bilgilerin elle kopyalanmış metinler yoluyla aktarılma mecburiyeti olduğu sürece, bu bilgilerin yüzyıllar içinde silikleşme veya yok olma olasılığı, çoğalma ve gelişme olasılığından daha fazlaydı. "En eski en doğru olandır çünkü kaynağa ne kadar yakınsa ırmağın suyu o kadar temiz olur ve hatalar çağlar geçtikçe artar"[50] düşüncesi müstensihler çağı boyunca eğitimli insanların deneyimiyle o kadar uyumluydu ki çok doğal karşılanıyordu. Antikçağ yazarlarının üstün konumu ancak o çağ sona erdikten sonra savunma gerektirdi.

"Antik bilgeliğin restorasyonu" artık içi boşaltılıp ilham verici yanını yitirmiş bir fikir olduğu için, bu bilgeliğin daha eski bir çağda bilişsel ilerlemeye birçok katkıda bulunduğunu görmezden geliyoruz. Antikçağ yazarlarına tüm alanlarda üstün başarılar atfetmenin etkisini yanlış yorumlamaya da eğilimliyiz. Kendilerinden önceki üstün performanslara inanmak, icatları engellemenin tersine, onlara öykünenleri kavrayışlarının dışında olan şeylere erişmeleri için çalışmaya teşvik etti. Herhangi bir sanatta en yüksek ustalığa daha eski bir altın çağda tanrısal bir izinle ulaşılmış olduğu fikri taklit ile ilhamı birbirine bağladı. Nasıl ki yeni bir müzikli tiyatro biçimi olan opera, antik Yunan tiyatrosunu canlandırmanın yeni bir yolu olarak yaratılmışsa, yeni okyanus rotaları da gençlik pınarlarını ve altın şehirleri ararken geliştirildi. Merkezi perspektifin "icat" edilmesi bile eski bir İskenderiye belgesinin kayıp illüstrasyonlarını yeniden oluşturma çabaları sonucunda gerçekleşmiş olabilir. "Ölü" edebiyatları incelemenin veya ana kaynakları araştırmanın yaratıcı enerji veya ilham verdiği iddiaları ile bağdaşmaz hale gelmesi ancak antik metinler matbu sayfalara daha kalıcı olarak sabitlendikten sonra gerçekleşti:

> İtalyan "rinascita"sı önceki dönemin bir bilinmezlik çağı olduğu fikrine ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. "Yeniden doğuş"ta yaşayan insanlar o dönemi bir devrim çağı olarak görüyorlardı. Ortaçağ geçmişinden ve onun tüm geleneklerinden kopmak istiyorlardı ve böyle bir kopuşu gerçekleştirdiklerine inanıyorlardı.[51]

---

* Linear B: Miken Uygarlığı'nın kullandığı çizgisel yazı tipi. –ç.n.

Bu alıntıda kullanılan çoğu terim, *quattrocento*'da aktüel olan anlamını o zamandan bu yana değiştirmiştir. "Ortaçağ geçmişinden ve onun tüm geleneklerinden kopma" dileği artık Latince grameri çok iyi bir şekilde öğrenme, kilise babalarını okuma veya metinleri ve resimleri onarıp özgün hallerine döndürme arzusunu ifade etmiyor. Devrim de (birçok araştırmada işaret edildiği gibi) bizim için, Machiavelli'ye ve Kopernik'e ifade ettiğinden çok farklı bir anlama sahip. "Rinascita" fikri de benzer türde etkilerin altında kalmıştı. Torunlarının geçmişin "saf aydınlığı"na yürüyebileceği umudunu dile getirdiğinde, Petrarca'nın bakış açısı Condorcet'nin tam tersi istikametindeydi. Aydınlanma, Rönesans'ın mirasçısı olarak kabul edildiği sürece, hareketin karanlıktan uzağa, aydınlığa doğru yapıldığı fikri korunuyordu. Ancak hareketin yönü tersine çevrildiğinde (Antikçağ bilgeliğinin bozulmamış kaynaklarından uzaklaşıp giderek parlaklaşan berrak bir akıl ışığını işaret ettiğinde) etkileri de değişti. Disiplinlerin gelişmesi Antikçağ bilgilerinin kurtarılmasından ayrıldı. Taklidin karşısına ilham, antik yazarların karşısına modernler kondu, ilk hümanistler giderek, aynı anda iki ters yöne umutla bakan Janus* gibi görünmeye başladılar.

Bu, erken dönem İtalyan hümanistlerinin "yeni bir döneme ait olma fikri"ni fazlasıyla önemsediklerini inkâr etmek değil. Benim söylemek istediğim, bu fikrin ortaya atıldıktan sonra çok temel bir şekilde değiştiği, dolayısıyla modern bilim insanlarının bu fikrin özgün bağlamına ulaşabilmek için hayali bir sıçrama yapmaları gerektiği.

Bu bölümün başında yapılan bir alıntıya dönecek olursak: 14. ve 16. yüzyıllar arasında "önemli ve devrimci bir şeyin gerçekleştiği" fikrine katılıyorum ama "bu şeye Rönesans demeye devam edelim"[52] önerisine katılmıyorum. Onun yerine, artık bu belalı yaftayla kaplı bu iki farklı gelişmeyi birbirinden ayırmayı öneriyorum. Müstensihler çağında İtalyan *literati* ile sanatçıları tarafından başlatılan, matbaa çağında da genişleyerek birçok ülkeyi ve araştırma alanını içine alan iki aşamalı bir kültürel harekete atıfta bulunurken "Rönesans" terimini kullanmak mantıklı. Ancak, aynı terim matbaayla gelen birçok değişikliği de içerecek şekilde kullanıldığında gereksiz bir karmaşaya neden oluyor.

Böyle yapınca, sadece önemli bir iletişim devrimi değil, aynı zamanda bu kültür hareketinin yön değiştirdiği de karanlıkta kalıyor. Petrarca canlanmasının prematüre bir şekilde matbu kültürün özellikleriyle donatılmasını engellemeyi zorlaşıyor. Antikçağ'ın "içinde bulunduğumuz zamandan koparılmış bir bütünlük" olduğu yolundaki düşüncemiz, antik dünyanın yeniden doğmanın eşiğinde olduğu yolundaki *quattrocento* döneminde taşıdığı anlamla giderek karmaşık bir biçimde birleşiyor. Paradoksal bir melez yapı ortaya çıkıyor: "Kalıcı Rönesans" fikri. Kalıcı bir yeniden doğuş kendi içinde çelişkili bir ifade. Canlılar ölümlüdür; sadece ölüler tahnit edilir ve sonsuza kadar korunur.

---

* Bir yüzü sağa, bir yüzü sola bakan, kapıların ve geçişlerin tanrısı. Soyut ve somut düaliteler arasında (yaşam/ölüm, başlangıç/son, gençlik/yetişkinlik, köylü/kentli, savaş/barış, barbarlık/uygarlık gibi) orta noktayı temsil ediyordu. –ç.n.

Modern akademik tarihle (maalesef) uyumlu olabilecek kalıcı ölüm sonrası (postmortem) fikri Rönesans denen kültürel hareketin içerdiği hayat verme anlamıyla çelişiyor.

Matbaanın koruyucu güçlerinin, bir yandan kurtarma sürecini uzatırken diğer yandan onun ilham verici anlamının içini boşaltarak olumsuz ve ilgiyi yok edici bir etki yarattıkları görülüyor. Yine de modern kültürün romantik eleştirmenlerinin bakış açısından, "Rönesans İnsanı" ile karşılaştırıldığında, akademik tarihçi kansız, kurmuş bir yaratık gibi görünüyor. Ancak unutulmaması gerekir ki Petrarca'dan Valla'ya kadar erken dönem hümanistleri hâlâ canlı olan kültür kahramanı ünlerini yavan matbu bilgi sektörüne borçlular. Kendilerinden sonra gelen yeni süreklilik ve değişiklik biçimleri olmasaydı, günümüzde tarih araştırmacılığının kurucu babaları olarak adlandırılmazlardı. Daha önce yaşamış bilim insanları daha şanssızdı.

Cinquecento İtalya'sında yüksek Rönesans kültürünün tam anlamıyla gelişmesinin ilk matbaacılara, özellikle de sadece Yunanca ve İbranice yayınların değil, yerel dile çevirilerin, yeni "lingua volgare"* yapıtların basıldığı, ahşap baskı ve gravür sanatlarının kullanıldığı ve ilk Grub Street altkültürünün geliştiği Venedik'teki erken dönem matbaacılarına çok şey borçlu olduğuna da işaret etmek gerekiyor. Bu açıdan bakıldığında, bu yeni aracın cansızlaştırıcı ve olumsuz etkilerine yapılan vurgunun, aynı aracın özgün ve yaratıcı melekeler üstündeki canlandırıcı etkisini ve –bugün bile Batı uygarlığını diğer uygarlıklardan ayıran– yüksek bir bireysellik ve kişilik duygusuna yaptığı katkıları göz önünde bulundurarak dengelenmesi gerekiyor.

Yeni bölüme geçmeden önce bir gözlem daha yapmalıyız. Matbaanın icadının (medya analistlerinin bazen yaptığı gibi) bütün önemli hareketleri aynı şekilde etkilediğini varsaymak yanlış olur. Hareketin bölgesel konumu, metinsel geleneğin özel içeriği, her şeyden önemlisi de zamanlamanın "şans eseri" olduğu hesaba katılmalıdır. İtalya'da ilk matbaaların himayesinde bir klasizm canlanması başladı. Aynı himaye Alman Protestanlığının doğmasına yol açtı.

---

* Halk dili. –ç.n.

6

Batı Hıristiyanlığının Bölünmesi Sahnenin Reform'a Hazırlanması

> Luther'in 1517 ile 1520 yılları arasında yayınladığı 30 tez muhtemelen 300.000 kopyadan daha fazla sattı... Dini fikirlerin yayılmasıyla ilgili olarak matbaanın öneminin azımsanamayacağı görülüyor; matbaa olmaksızın bu çapta bir devrim çok zor gerçekleştirilebilirdi. Wycliffe'çilik* ve Vaudois** sapkınlıklarının tersine, Luthercilik en başından itibaren matbu kitabın çocuğuydu ve Luther bu aracı kullanarak Avrupa'nın zihninde kesin, standartlaşmış ve yok edilemez etkiler yaratabildi. İnsanlık tarihinde ilk kez çok büyük bir okuyan halk kitlesi, yerel dili, gazetecilerin ve karikatüristlerin sanatını kullanan bir kitle iletişim biçimiyle devrimci fikirlerin haklılığını değerlendirdi.[1]

A. G. Dickens'tan yaptığım bu alıntıda da belirtildiği gibi, Rönesans'la ilgili tartışmalarda çoğunlukla görmezden gelinen matbaanın etkisinin Reform araştırmalarında gözden kaçması daha az bir olasılıktır. Bu ikinci alan üzerinde çalışan tarihçilerin karşısına, en başından itibaren matbaanın yeni güçlerinin şekillendirdiği (ve büyük ölçüde öncülük ettiği) bir hareket çıkıyor. "Reform, matbaadan yararlanan ilk din hareketidir"[2] denmiştir. Ancak Luther'den önce bile Batı Hıristiyanlığı Türklere karşı Haçlı seferi başlatmak için matbaacılardan yardım istemiştir. Kilise yetkilileri bu yeni teknolojiyi Tanrı'nın bir armağanı olarak –cahil ve kâfir güçlere karşı Batı'nın üstünlüğünü kanıtlayan ilahi bir icat olarak– karşılamışlardı bile.[3]

Bu yüzden, Türk karşıtı Haçlı seferi matbaadan yararlanan "ilk dini hareket" olmasına karşın, bir kitle iletişim aracı olarak matbaanın tüm olanaklarını kullanan ilk hareket kesinlikle Protestanlıktı. Protestanlık aynı zamanda yerleşik bir kuruma karşı alenen propaganda ve kışkırtıcılık yapma amacıyla bu yeni matbaaları kullanan dini veya seküler hareketlerin ilkiydi. Halkın des-

---

* John Wycliffe: Katolik Kilisesi'ne karşı çıkan bir İngiliz din adamı. –ç.n.

** 1100'lerin sonunda Güney Fransa'da Katolik Kilisesi muhaliflerinin kurduğu bir tarikat. –ç.n.

Resim 27: Lutherci propagandacılar kitleleri hedef alan karikatürler konusunda öncülük ettiler. Burada gösterilen papa karşıtı propaganda örneği, genellikle Joachim von Watt'a atfedilen bir risale olan Das Wolffgesang*'ın (Basel: Adam Petri, 1520) ahşap baskı başlık sayfasıdır. Luther'in muhaliflerinden Thomas Murner'a ve Katolik din adamlarına saldırmaktadır. Papa ve etrafındaki, hepsi de kurt kafalı kardinaller ve piskoposlar ellerindeki ağla kazları yakalıyorlar. Kedi kafalı bir keşiş "kurdun şarkısı"na eşlik ediyor. Bu, 1520 yılından itibaren kedi kafasıyla tasvir edilen Murner'ın bilinen en eski karikatürüdür. Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

teğini harekete geçirmeyi amaçlayan ve Latince bilmeyen okurları hedef alan risalelerin yardımıyla Reformcular bilmeden devrimcilere ve tahrikçilere öncülük yapıyorlardı. Aynı zamanda, el ilanları (broadside) ve karikatürlerle "silinmesi imkânsız etkiler" bırakıyorlardı. Günümüz tarih kitaplarında gördüğümüz ve 16. yüzyıl okurlarının dikkatini çekmeyi ve duygularını körüklemeyi amaçlayan papalık karşıtı karikatürlerin hâlâ güçlü bir etkisi var. Dolayısıyla, doğası gereği, bu yeni aracın Protestanlar tarafından kendi çıkarları için kullanıldığı modern bilim insanları tarafından çok net bir şekilde görülüyor.

Dahası, Reformcular matbaanın davaları için yararlı olduğunun farkındaydılar ve önemini yazılarında belirtiyorlardı. Matbaanın manevi ve kültürel üstünlüğün kanıtı olduğu teması ilk olarak Roma'nın [Katolik Kilisesi] "cahil" Türklere karşı giriştiği haçlı seferinde dile getirildi; bu temayı daha sonra İtalyanların iddialarına karşılık vermeye çalışan Alman hümanistleri devraldı. Gutenberg, papalara karşı giriştikleri yürekli mücadelelerinde Lutherci vaizlere, prenslere ve şövalyelere en etkili silahlarını sağladığı için ek bir itibar kazanmadan önce, ülkenin bir kültür kahramanı olarak Arminius'un* yanına katılmıştı bile.[4] Luther'in kendisi ise matbaayı, "İncil konusunu öne çıkaran Tanrı'nın en yüce ve en son lütfu"[5] olarak tanımlıyordu. Luther'den itibaren, Alman ulusuna bahşedilen özel bir lütuf duygusu Gutenberg'in icadıyla ilişkilendirildi; bu icat Almanları Roma'nın esaretinden kurtarmış ve içinde Tanrı korkusu olan dini bütün bir halka gerçek dinin ışığını getirmişti. Birkaç kez yeniden basılmış bir polemik olan bu temayı yüzyılın ortasında yazan Alman tarihçi Johannes Sleidanus *Zwei Reden an Kaiser und Reich* (İmparator ve İmparatorluk Hakkında İki Konuşma) adlı yapıtında geliştirdi.

> Sanki Tanrı'nın bizi özel bir görevi başarmamız için seçtiğinin kanıtı olsun diye ülkemizde yeni ve harikulade zekice bir sanat, matbaa sanatı icat edildi. Bu sanat Almanların gözünü açtı, şimdi de başka ülkelere aydınlanma götürüyor. Eski körlüklerine karşı bir şaşkınlık duygusu içinde olan insanlar bilgi açlığı çekiyorlardı.[6]

Bu Alman teması üstüne çeşitlemeler Elizabeth dönemi İngiltere'sinde, yankıları günümüze kadar gelen bir şekilde kullanıldı. Matbaayı, zenginleşen ve genişleyen bir ülkeye verilen tanrısal bir görevle ilişkilendiren İngiliz Protestanları daha sonra ortaya çıkacak eğilimleri haber veriyorlardı–Eski Dünya'da devrimci mesihçiliği, Yeni Dünya'da da "aşikâr kader"i.** "Matbaa sanatı bilgiyi öyle yayacak ki haklarını ve özgürlüklerini öğrenen sıradan insanlar baskı yoluyla yönetilemeyecekler ve böylece yavaş yavaş bütün krallıklar Macaria'ya*** benzeyecek."[7] Protestan din adamları Aydınlanma filozoflarından birçok konuda

---

* Arminius (MÖ 21-MS 21), Varus Savaşı'nda Romalıları yenilgiye uğratmış Germen kabile şefi. –ç.n.

** *Manifest destiny*: 19. yüzyıl ABD'sinde Amerikalı yerleşimcilerin batıya doğru yayılmasının önüne geçilmez bir kader olduğunu savunan görüş. –ç.n.

*** 1641 yılında İngiltere'de basılan ütopik bir kitaptaki (*A Description of the Famous Kingdome of Macaria*) krallık. –ç.n.

ayrılıyorlardı. Ama her iki grup da matbaanın, kilisenin bilim üstündeki tekelini ebediyen sona erdiren, cehaleti ve batıl inancı alt eden, İtalyan papaların komuta ettiği şeytani güçleri geri püskürten ve genelde Batı Avrupa'yı Karanlık Çağlar'dan çıkaran tanrısal bir araç olduğuna inanıyordu. John Foxe, çok satan yapıtı *Book of Martyrs*'ta şöyle diyordu: "Tanrı, yüceltilmiş rakibini etkisiz hale getirmek için kılıç yoluyla değil matbaa, yazma ve okuma yoluyla kendi kilisesini kurmaya başladı. Dünyada ne kadar matbaa varsa, yüksek St. Angelo* Kalesi'ne karşı dikilmiş o kadar korugan var; yani ya papa bilgiyi ve matbaayı yok edecek ya matbaa eninde sonunda onun kökünü kazıyacak."[8]

Matbaa ve Protestanlık doğal bir biçimde uyum sağlıyor görünürken, matbaa ve Rönesans öyle görünmüyor; kısmen bunun nedeni, erken dönemde tarih tasarımlarının izlerinin şimdiki anlatılara yansımış olmasıdır. Yeni matbaalar Petrarca'nın ölümünden sonra geliştirildi, o yüzden erken dönem "rinascita" kavramları üstünde bir etkisi yoktu; matbaalar Luther'in doğumundan önce tam anlamıyla işlevseldi ve onun dinde reform görüşlerine dahil oldular. Dahası, olayları ve fikirleri etkilediler ve isyan eylemini yönettiler.

Luther 95 tezinin görüşülmesini önerdiğinde, bu eylem özünde devrimci bir eylem değildi. Endüljans gibi konularda münazaralar düzenlemek teoloji profesörleri için tamamıyla sıradandı ve "Ortaçağ'da kilise kapılarına duyuru asmak alışılmış bir şeydi."[9] Ama bu özel tezler kilise kapısına çakılı kalmadı (tabii gerçekten oraya çakılmışlarsa). Bir 16. yüzyıl Lutherci tarihçi için bu tezleri "sanki melekler muştulamış ve halkın gözleri önüne sermişti."[10] Luther de olaydan altı ay sonra Papa X. Leo'ya yazdığı mektupta şaşkınlığını dile getiriyordu:

> Tezlerimin diğer yazılarımdan, diğer profesörlerin yazılarından daha fazla yere yayılması benim için gizemli bir şey. Tezlerim özellikle buradaki akademik çevreyi hedefliyordu [...] Öyle bir dille yazılmışlardı ki sıradan insanlar onları güçlükle anlayabilirdi. Tezlerde [...] akademik kategoriler kullanılıyor.[11]

Modern bir bilim insanına göre, "Latince yazılan bu akademik münazara önerisinin böylesine coşkulu bir desteği harekete geçirmiş, dolayısıyla da böylesine geniş kapsamlı bir etkiye yol açmış olması Reform tarihinin gizemlerinden biridir."[12]

Luther'in tezleri tam olarak ilk kez ne zaman Wittenberg dışında basılmıştı? Onların önce Almancaya, sonra da diğer yerel dillere çevrilmesinden kim sorumluydu? Bu tezler nasıl oldu da Nürnberg, Leipzig ve Basel gibi az sayıda şehirde basıldıktan kısa bir süre sonra büyük miktarlarda çoğaltılıp çok geniş çapta dağıtılarak bütün Orta Avrupa'da en çok okunanlar arasına girip matbaa atölyelerinde, kitap raflarında ve panayırlarda Türk tehdidi haberleriyle yarıştı? Bu soruları burada ayrıntılarıyla cevaplamak mümkün değil. Bu soru-

---

* Hadrianus'un Roma'daki anıt mezarı. Genellikle "Castel Sant'Angelo" olarak bilinir. Bina daha sonraları papalar tarafından kale olarak kullanılmıştır. –ç.n.

ları sadece, akademik öneri ile halk tarafından desteklenmesi arasındaki önemli aşamalara dikkat çekmek için sordum. Bir başka deyişle, bu gizem, az sayıda insana yönelik bir mesaja birçok insanın ulaşabilmesini sağlayan süreç dikkate alınmadığı için ortaya çıkmıştır. Bu gizemi ortadan kaldırmak istiyorsak, kilise kapısından doğruca halkın kopardığı yaygaraya atlamak yerine, daha temkinli hareket etmeli, adım adım ilerlemeli, değişimin failleri görevini üstlenen matbaacıların, çevirmenlerin ve dağıtımcıların faaliyetlerine bakmalıyız. Muhtemelen, neredeyse eşzamanlı olarak üç ayrı şehirde, üç ayrı baskının yapıldığı 1517 yılının Aralık ayı üstünde daha dikkatle durmalıyız.

Luther'in bu konuda arkadaşlarına yardım etmiş olması mümkün. Tezlerinin bu kadar ilgi uyandırması karşısında duyduğu şaşkınlık kendini kandırmasına neden olmuş olabilir. 1518 Mart'ında yazdığı bir mektup, reklam konusundaki tedirgin ikilemini gösteriyor. Mektubunda, "Bu tezleri ilan etme arzusu ve planı olmamasına" rağmen, bu işi kendisi adına arkadaşlarının yapmasını kabul ettiğini ve bu tezleri "gizli tutma veya yayma" kararını onlara bıraktığını söylüyor. Bu tercihe bakıldığında, arkadaşlarının nasıl bir tercih yapacakları konusunda kuşku duyuyor muydu? Heinrich Grimm şöyle diyor, "Tezlerinin yayınlanacağından Luther'in haberinin olmaması veya arkadaşlarının tezleri onun isteği dışında yayınlamış olmaları söz konusu olamaz."[13] Gerçi Wittenberg henüz büyük bir matbaa merkezi değildi ama Birader Martin matbaanın yeni güçlerini çok iyi biliyordu. Latince ve Almanca metinleri matbaacılar için redakte ettiğinden zaten tecrübe kazanmıştı. Çeşitli Alman kitap pazarlarına duyarlı olduğunu da göstermişti ve yerel dildeki eserlerin çok çeşitli bir müşteri kitlesine hitap ettiğini keşfetmişti.

Beatus Rhenanus 1519 yılında Zwingli'ye yazdığı bir mektupta, Luther'in hitap ettiği Latince okuyan küçük grubun kullandığı taktiklerin kısa süre içinde uzaklarda nasıl yankı uyandırabileceğini söylüyor. Beatus, Zwingli'ye bir kitap satıcısını tavsiye ederken, "Satacağı başka bir şey yoksa, Luther'in risalelerinden daha fazla satar" der. Satıcı şehir şehir, köy köy, ev ev dolaşmalı, Luther'in yazılarından başka bir şey sunmamalıdır. "Bu durum, insanları onları satın almaya mecbur bırakır, oysa çok sayıda seçenek olursa bu mümkün olmaz."[14] 16. yüzyılın başlarında ruhun kurtuluşu konusundaki kaygı ile kurnaz satış taktiklerini birleştirip agresif satış yapmanın, günümüz Kutsal Kitap satıcılarının kullandıkları taktiklerinden farklı olmadığı görülüyor. Yeni aracın bilinçli bir şekilde sömürülmesi, Hıristiyan kilisesinin erken dönem geleneklerine geri dönüşün modern çağların habercisi olması paradoksunu (ki Reform'la ilgili birçok araştırmada buna değinilmiştir) açıklamaya yardımcı oluyor.

"Hiçbir icadın etkisi, matbaanın Reform üstündeki belirleyici etkisinden daha etkili olmamıştır." Luther "halka açık bir münazara istemişti ama kimse tartışmaya gelmemişti." Sonra "şans eseri kendisini bütün dünyaya hitap ederken buldu."[15] İşte size normalde önkoşul ile katalizör arasındaki yararlı farkların korunmasının zor olduğu devrimci nedenselliğe bir örnek. Çünkü Luther'in 1517 yılındaki eyleminin Protestan isyanını hızlandırdığı konusunda genel bir

fikir birliği olduğu görülüyor. 31 Ekim "Lutherci ülkelerde, hem de çok haklı olarak, Reform'un yıldönümü olarak kutlanmaya devam ediyor. Endüljanslarla ilgili ihtilaf, adamla fırsatı bir araya getirdi, Ortaçağ kilisesinin sona erdiğinin sinyalini verdi."[16] Luther'in tezlerinin nasıl böyle bir sinyal olabildiğini anlamak için Wittenberg'deki Castle Kilise'nin kapısının önünde durup oraya asılmış bir şeyi arayamayız. Luther'le Wittenberg kilisesinde kalırsak, olayın tarihsel önemini göremeyiz. Maurice Gravier'nin işaret ettiği gibi, geleneksel teolojik münazara biçimleri yepyeni tanıtım teknikleri tarafından değiştirildiği için Alman keşişin eyleminin etkileri bu kadar geniş kapsamlı oldu.[17]

> Bu tezlerin [...] iki haftada bütün Almanya'da, bir ayda da bütün Avrupa'da duyulduğu söyleniyordu [...] Matbaa yeni bir güç olarak kabul edildi, tanıtım yapmanın ise çok etkili olduğu görüldü. Müstensihlerin Wycliffe için yapmış olduğu şeyi, matbaa Luther için yaparak iletişim alanını dönüştürdü ve uluslararası bir isyanı başlattı. Bu bir devrimdi.[18]

Bütünüyle ele alındığında, matbaanın icadı Protestan Reformu için önemli bir önkoşuldu çünkü onsuz "tüm inananların rahipliği"* gerçekleştirilemezdi. Ancak bu yeni araç aynı zamanda bir katalizör işlevi de gördü. Wittenberg'de yaşayan tanınmayan bir din bilginine, Aziz Petrus'un tahtını [Roma Kilisesi] sallamasını sağlayan "sihirli darbeyi" temin etti.

Bu açıdan bakıldığında, elinin altında bu yeni araç olan Luther ile bu araca sahip olmayan erken dönem heretiklerinin kaderi arasındaki farkı daha ayrıntılı incelemek gerekiyor. Matbaanın icadı Ortaçağ'ın sonlarındaki heretik akımları nasıl etkiledi? Bu soruya cevap verirken tipografik sabitliği** akılda tutmamız gerekiyor. Dolayısıyla, nasıl ki Ortaçağ'daki canlanmalarla İtalyan Rönesans'ı birbirinden ayrılabiliyorsa, Ortaçağ'daki heretik akımlarla Protestan isyanı da birbirinden ayrılabilir. Her iki örnekte de geçici yerel etkilerin yerini geniş bir alana yayılmış kalıcı etkiler almıştı. Her ikisinin de izleri geçmişe doğru sürüldüğü gibi, ileriye doğru da sürülüyordu; dolayısıyla da kültür kahramanları ile heretiklerin liderleri, zaman içinde sürekli yayılan hareketlerin kurucu babaları statüsüne yükseltildiler. Dini muhalefet matbaa yoluyla gerçekleştirildiği için, önceki muhalefetlerin bıraktığı etkiden daha silinmez ve çok daha geniş kapsamlı bir etki bırakabildi.

Örneğin, Batı kilisesinin içinden çok sayıda hizip çıkmıştı. Papalar sıklıkla imparatorlarla, krallarla, kilise meclisleriyle ve rakipleriyle anlaşmazlığa düşmüştü. Ancak Canossa'dan Konstanz'a kadar meydana gelen hiçbir olay –üç rakip papa arasındaki rekabet bile– kilisenin bütünlüğünü, 16. yüzyılda İngiltere kralının tartışmalı boşanma davası kadar kesin ve kalıcı bir biçimde parçala-

---

* Bu öğretiye göre, tüm inananlar, gerçek ve en yüce rahip olan İsa yoluyla Tanrı'ya erişebilir, dolayısıyla bir aracıya (rahibe) ihtiyacı yoktur. –ç.n.

** Matbu bir metin varsa o metnin değişmeyeceğine güvenebilirsiniz. –ç.n.

madı. Bir Avrupa devleti hükümeti tarafından başlatılan ve matbaanın propaganda potansiyelinin sonuna kadar kullanıldığı ilk kampanyayı VIII. Henry'nin eylemlerini desteklemek amacıyla Thomas Cromwell yürütmüştü.[19] İngiliz bakan propagandacıları seferber etmede ve yerel dile yapılan çeviriler yoluyla çok sayıda insanın ilgisini çekmede Luther'in Alman arkadaşları kadar yetenekli olduğunu kanıtladı. Yakışıklı Philippe'in [IV. Philippe] danışmanlarının başlattığı kampanyalardan da anlaşılacağı gibi, insanları etkileyip kraliyetin papalık karşıtı bir eylemini desteklemelerini sağlamak için matbaadan önce de polemikçi risaleler kullanılmıştı. Ancak müstensih kampanyalarının daha kısa bir dalga rezonansı olmuştu ve daha geçici etkiler yaratmıştı. Matbaa yoluyla gerçekleştirilen bölünmelerin izleri çok daha derin oluyordu ve kolayca giderilemiyordu.

16. yüzyıl sapkınlığı ve hizipçiliği Hıristiyan âlemini öylesine parçaladı ki din savaşları sona erdikten sonra bile iyi niyetli insanlar tarafından başlatılan ekümenik hareketler parçaları tekrar bir araya getiremedi. Ayrılıkçı grupların, hizipçilerin ve merkezi bir kilise idaresinin gerçek dinle bağdaşmayacağını düşünen bağımsız tarikatların sayısının çok fazla olmasının yanı sıra, aynı zamanda yarılmanın ana hatları Kutsal Kitap'lar ve dua kitapları yoluyla diğer kıtalara yayılmış, denizaşırı ülkelere taşınmıştı. Protestan ile Katolik arasındaki ayrılık birkaç kuşak içinde, birbirleriyle çelişen edebi kültürlerin ve yaşam biçimlerinin ortaya çıkmasına yetecek kadar derinleşmişti. Hıristiyan teolojisi savaş kışkırtıcılığı yapmayı bıraktıktan çok sonra Amerikalılar ve Avrupalılar, günümüzde hâlâ mevcut olan görünmez bariyerlerle birbirlerinden ayrıldılar.

***

Papalık karşıtı kiliselerin kalıcı olarak kurulmasının ve aykırı inançların sürekli çoğalmasının Batı uygarlığı üstünde son derece büyük etkileri oldu. Ancak matbaanın Batı Hıristiyanlığı üstündeki etkisi kesinlikle protestonun uygulanmasıyla veya aykırılığın sürdürülmesiyle sınırlı değildi. Ortodoks inanışlar ve kurumlar da dikkate alınması gereken şekillerde etkilendi.

> Matbaanın icadı, Hıristiyanlık tarihinde ilk kez tek tip ibadette ısrar etmeyi mümkün kıldı. O zamana kadar ayin metinleri sadece elyazması olarak üretilebiliyordu ve yerel farklılıklar kaçınılmaz olarak kabul ediliyor, hatta müsamaha görüyordu. Ama artık tek tip metinli ve bölüm başlıklı matbu baskılar üretiliyordu. Latince, Roma Kilisesi'ne bağlı bütün Batı ülkelerinde ibadet dili olarak varlığını sürdürdüğü için, bütün Katolik dünyasında aynı metinler nakledildiyor ve aynı törenler düzenleniyordu. Aynı zamanda ayin metinlerinin spontan bir biçimde çoğalması, değişmesi ve adapte edilmesi engellenmiş oluyordu; dolayısıyla Roma Katolik Kilise'sinin ibadet şekli fosilleşti.[20]

Bu tek tiplilik resminin "fark edilen gerçekliği" fazlasıyla basitleştirdiğini söylemeye gerek yok çünkü papalar kadar krallar da matbaadan yararlanmaya hevesliydiler ve din adamlarını hizaya sokmak için matbaayı kullandılar. Bazı Katolik hükümdarlar kendi ülkelerinde tek tipliliği sağlarken, Roma'dan yollanan

formlara tam olarak uymayı reddediyorlardı. Yine de erken dönemle karşılaştırıldığında, Katolik ayin metinlerinin oldukça kalıcı, en azından yaklaşık 400 yıl yürürlükte kalan bir kalıp içinde ilk kez standartlaştığı ve sabitlendiği söylenebilir.

Matbaa sadece ayin metinleri alanında Ortodoks din adamlarının uzun süredir var olan amaçlarını gerçekleştirebilmelerini sağlamadı. Aslında kilise gelenekleri Martin Luther'in çok öncesinden itibaren matbaanın icadından etkilenmeye başlamıştı. Yeni bir formatta sabitlenip yeni bir şekilde sunulunca Ortodoks görüşler kaçınılmaz olarak değişti. Örneğin, Aquinolu Tommaso'nun öğretileri basılınca yeni bir soluk kazanmışlardı. Tommasoculuk bilinçli bir canlanmanın öznesi haline geldi, sonra da Trento Konsili'nde resmi onay aldı. Aristoteles'in kozmolojisinin kabulü, 13. yüzyılda, ilahiyat fakültelerinde bazı zorluklara yol açmıştı. Skolastik sentez daha kalıcı bir kalıpta sabitlenince, aynı kozmolojinin reddedilmesi daha da büyük sorunlara yol açtı.

Skolastisizm gibi mistisizm de dönüşüme uğradı. Sessiz dua etme şekilleri, tek tip edisyonlar halinde çıkarılan kural kitaplarına tabi oldu. Daha önceleri, kuzey ülkelerindeki *devotio moderna* gibi yerel bir hareketin bir özelliği olan seküler insanları ibadet etmeye teşvik girişimleri çok daha yaygınlaştı. Güney Avrupa'da Katolik papazlar seküler halka vaaz yoluyla olduğu kadar, matbaa yoluyla da hitap ediyordu; çok sayıda basılan ibadetle ilgili kitaplar keşişlerden çok, sıradan insanları hedef alıyordu.

Günah çıkartan papaz ile günah çıkarma töreninin rolü, günahkâr ile papaz arasına giren kitapların az olduğu zamanlardakinden daha sorunlu bir hale geldi. Papazlara yönelik elkitapları çıkarmak, günah kategorilerini sınıflandırmak, cezaları ve afları listelemek Ortodoks öğretilerdeki karmaşıklıkları ve çelişkileri görünür kıldı ve ileri derecede vicdan muhasebesi eğitimi olmaksızın çözülmesi imkânsız görünen sorunlar yarattı. İsa'nın öğretilerinin basitliği ile resmen onaylanmış doktrinlerin karmaşıklığı arasındaki karşıtlık dindar bir yaşam sürmek isteyenler için daha keskin ve daha mutsuz edici oldu.

Vaaz literatürü de büyük değişikliklere uğradı. Vaizler için çıkarılan ayrıntılı elkitapları kürsü hitabetini kesin kurallara bağladı. Esnek Ortaçağ Latince hitabetini, yeni kural kitaplarının öldürdüğü ileri sürülmüştür. Öte yandan, cemaati uyanık tutmayı amaçlayan canlı vaazların bu yeni kitle iletişim aracına özellikle uygun olduğu görüldü. Ölümlerinden sonra derlenen vaazlarının yayımlanması sürdükçe, Savanorola veya Geiler von Keysersberg gibi yetenekli vaizler mesajlarını mezardan yollayabiliyorlardı.

Sonuç olarak, vaiz olabilecek yetenekteki çocuklar yayıncı oldular. Daniel Defoe, "Vaaz vermek az sayıda insana konuşma yapmaktır, kitap basmak ise bütün dünyayla konuşmaktır"[21] diye yazmıştı. Gazeteci, muhalif ve öncü bir yazar olarak Daniel Defoe ile 16. yüzyılın başlarındaki Hıristiyan hümanistler arasında birçok karşıtlık olduğu görülüyor. Ancak Erasmus da benzer bir temayı dile getirmişti. Erasmus, seküler bir haminin gözüne girmeye çalışırken, az bilinen vaazları veren ve sadece bir iki kilisede dinlenen kişiler ile "dünyanın bütün ülkelerinde okunan"[22] kendi kitaplarını karşılaştırmıştı.

Yayınlarının iletim gücünü böyle öven Defoe ve Erasmus aslında eski bir müstensih teması üstüne çeşitlemeler yapıyorlardı.

> Kalem havariliğini övmek her dönemde görülür ve sanırım ilk kez Cassiodorus tarafından geliştirildi. Alcuin, Fulda'daki yazı atölyesinin (scriptorium) girişinde yazılı bir şiirinde bunu kullandı. Muhterem Pierre münzevi manastır hayatından söz ederken aklında bu vardı. "Saban kullanamıyor mu? Öyleyse kalem kullansın. Ağzını açmadan vaaz verecek, sessizliği bozmadan Tanrı'nın öğretilerinin ulusların kulaklarında çınlamasını sağlayacak ve manastırından ayrılmadan uzak diyarlara gidecek, denizleri aşacaktır."[23]

Dolayısıyla manastırların yazı atölyeleri, seküler yayıncıların yeni hedeflere uyarladığı geleneksel temaları sağlıyordu. "Kalem havarisi" bir kez matbaaya bağlandı mı –Erasmus gibi– manastırı terk edip dünyaya açılıyordu. 19. yüzyıla gelindiğinde, başka yerlerden gelen haber selinde "müjdeler" neredeyse boğulmak üzereydi. Ama o zaman bile Hıristiyan misyonerler, 400 yıl önce Mainz'da yapıldığı gibi, İncil'ler ve Mezmur'lar basmak için dünyanın uzak bölgelerinde matbaalar kurmaya devam ettiler.

"Kalem havarisi" nosyonu, kilisenin dünya üstündeki görevini yerine getirmenin bir aracı olarak yazılı söze verilen yüksek değere işaret ediyor. Bu nosyon, 15. yüzyılda Roma Kilisesi'nin matbaayı coşkuyla karşılamasını açıklamaya yardımcı oluyor. Matbaayı Tanrı'nın en büyük lütfu olarak öven Luther, sadece diğer keşişler arasında değil, piskoposlar ve papalar arasında da rağbet gören bir temayı süslü sözlerle ifade ediyordu. "Tanrısal sanat" ifadesi, daha sonra piskopos yapılan bir din adamı (Aleria piskoposu Gianandrea de' Bussi) tarafından bir kardinale (Cusalı Nicholas'a) atfedilmişti. Başpiskoposlar ve papalar tarafından 1480'lerden 1515 yılına kadar yayımlanan sansür kararnameleri bile, matbaanın kötüye kullanılmasını engelleme ihtiyacına değinmeye başlamadan önce matbaayı tanrısal bir esin olarak övmekte ve avantajlarını sıralamaktadır. Kilise matbaa sanatını meşrulaştırmakla kalmadı, bu yeni sektörün en önemli pazarlarından biri oldu. Yoksul papazın kitap ihtiyacı zengin seküler insanlarınkinden daha acildi. Protestan isyanından önceki 50 yıl boyunca çoğu ülkedeki din adamları her iki tarafa da hizmet eden bir icadı hararetle karşıladılar.

Kilisenin matbaayı coşkuyla karşılaması oldukça ironik. Gutenberg'in tüm taraflarca "barışçıl bir sanat" olarak karşılanan icadı, Hıristiyanlığın uyumunu bozmaya ve din savaşları başlatmaya muhtemelen tüm savaş sanatlarından daha fazla katkıda bulundu. Erken modern dönemdeki dini çalkantıların büyük kısmının izini, Kilise Babaları'nın yazılarının ve Kutsal Kitap'ın geleneksel yollarla aktarılmaya devam edemeyeceği gerçeğine sürmek mümkündür. Kutsal bir gelenek olarak Hıristiyanlık birçok değişim biçimine karşı korunabilirdi. Metinlerle aktarılan ve "müjdenin yayılması"nı içeren bir miras olarak Hıristiyanlık tipografinin devrimci etkilerine karşı savunmasızdı.

Hiç kuşkusuz, yeni atölyelerde metin basmak barışsever şehirli zanaatkârlar ile tüccarların yaptığı barışçıl bir eylemdi. Ancak yine de daha önceleri kolayca geçiştirilen birçok sıkıntılı sorunu görünür kılıyordu. Örneğin şairler yapıtlarını şiir okuma aşamasında bestelememeye başladıklarında ve dikte etmek veya yüksek sesle okumak bir yapıtın basılmasından ayrılınca, sözlü ifade ile yazılı ifade birbirinden çok daha açık bir şekilde ayırt edilmeye başladı. Aynı şekilde, İsa'nın ağzından çıkan veya Kutsal Ruh'un havarilere diktesinden gelen öğretiyi aktarma konusunda sorunların gündeme gelmesi daha olasıydı. Hıristiyanlık mirasının tamamı yazıya aktarılmış mıydı ve sadece kutsal metinlerin içinde mi bulunuyordu? Acaba "havarilerin İsa'nın ağzından duydukları veya Kutsal Ruh'tan vahiy olarak gelen şeylerin bir kısmı da bize kadar kayda geçirilmeden, deyim yerindeyse elden ele aktarılmış" olamaz mıydı?[24] Yoksa müjdeyi yayma görevi uyarınca, bütün insanların doğrudan kullanabilmesi mi amaçlanmıştı? Yoksa yüzyıllardan beri alışılageldiği gibi, sıradan insanlara, sadece papazlar vasıtasıyla açıklanması mı gerekiyordu? Matbaacı ustalarının, seküler dilbilgisi uzmanlarını ve filologları eski metinlerin yayına hazırlanmasına yardım etmeye çağırdıkları bir zamanda, ruhban sınıfının geleneksel aracı rolü bir çatışma olmaksızın nasıl sürdürülebilirdi? Papaz, Tanrı ile insanlar arasındaki kutsal aracılık makamının kendisine ait olduğunu söyleyebilirdi ama konu Kutsal Kitap yorumlarına gelince birçok editör ve yayıncı Yunan ve İbrani âlimlerin daha yetkin olduklarını düşünüyordu.

Dolayısıyla, Ortaçağ Vulgata'sını* demode yapan ve kitap pazarından yararlanmak için yeni bir arzuya yol açan, Protestanlık değil matbaaydı. Wittenberg'de veya Zürih'te olanlara rağmen, Luther, Zwingli veya Calvin tarafından gündeme getirilen diğer konulara rağmen, kilise er ya da geç, bir yandan Kutsal Kitap'ı redakte etmenin ve üç dilli araştırmaların, diğer yandan da büyüyen kitap pazarlarının Kutsal Kitap üstündeki etkisini kabullenmek zorunda kalacaktı. Lutherci sapkınlık yayılsa da yayılmasa da, ruhban sınıfının suistimalleri düzeltilse de düzeltilmese de matbaanın daha demokratik ve daha ulusal ibadet türlerine yönlendiren güçlerinin ya engellenmesi ya doğal akışlarını sürdürmelerine izin verilmesi gerekiyordu.

Katolik politikaların 16. yüzyılda en az Protestan politikalar kadar "modernleştiren" güçlere uyum sağladığının görüldüğü tezini, matbaayla ilişkili güçlerle ilgili fikir ayrılığını hesaba katarak sınırlandırmak lazım. Bazı uzmanlar hem Loyola'ya hem Luther'e yardım eden, Lutherci risaleleri yayarken bir Katolik canlanmasını tetikleyen Gutenberg'in icadının hem olumlu hem olumsuz etkilerinin olduğunu ileri sürmüşlerdir. 16. yüzyıl Katolik Reform'unun dini yaymak için matbaayı kullandığı ve Katolik matbaa şirketlerinin Roma Kilisesi'ne hizmet ederek kazanç elde ettikleri doğrudur. Bu matbaalar dua kitapları, uzak diyarlardaki misyonlarda çalışan papazlar için din kitapları, yeni tarikatların

---

* Vulgata: Kutsal Kitap'ın Latince çevirisi; 4. yüzyılın sonlarında Aziz Hieronymus tarafından yapılmıştır ve günümüzde Katolik Kilisesi'nin kabul edip kullandığı Kutsal Kitap'tır. –ç.n.

açtığı din okulları için ders kitapları, seküler dindarlar için dini literatür ve daha sonra 17. yüzyılda Propaganda Ofisi tarafından da kullanılacak risaleler basıyorlardı. Dahası, Anglikanlar İngiltere'de dinin kontrolünü ele geçirdikten sonra Katolik matbaacılar gizli kitap basmada ve pazarlamada Püriten matbaacılar kadar yetenekli olduklarını kanıtladılar.

Araştırma konusu sadece kitapların ve risalelerin yayılmasıyla sınırlı tutulacak olursa, bu yeni iletişim aracının Katolikler ve Protestanlar tarafından hemen hemen benzer şekillerde kullanıldığı ileri sürülebilir. Ama bu kitapta ileri sürdüğüm gibi, matbaanın yeni işlevleri, yayma işlevinin ötesine geçti. Trento'da çerçevesi çizilen Katolik politikalar bu yeni işlevleri kontrol altında tutmayı amaçlıyordu. Kutsal Kitap'ın yeni baskılarına onay vermeyerek, seküler insanların itaat etmesi gerektiğini vurgulayarak ve okudukları seküler kitaplara sınırlamalar getirerek, konan katı kurallarla kitap akışını yönlendirmek için *Index* ve Imprimatur* gibi yeni araçlar geliştiren Trento Konsili sonrası papalığı, hiçbir şekilde yumuşak başlı olmayacağını kanıtladı. Zaman içinde çok daha sertleşen uzlaşmaz bir tavır benimsedi. Trento'da alınan kararlar, Gutenberg'in icadının açığa çıkardığı güçleri kontrol altına almaya yönelik son çırpınışlardan sadece birincisiydi. Roma Kilisesi ile matbaa arasındaki uzun savaş izleyen dört yüzyıl boyunca sürdü, hâlâ da sona ermiş değil. 19. yüzyılın ortalarında yayımlanan *Syllabus of Errors*, dört yüzyıl sonra ne kadar küçük bir manevra alanı kaldığını gösterdi. İkinci Vatikan Konsili'nden (1962-1965) sonra bile papalar ile matbaa çırakları arasındaki husumetin tam olarak sona erdiği hâlâ söylenemez.

Trento'da alınan kararlar arasında Kutsal Kitap'ın Ortaçağ Latince versiyonunu kullanmaya devam etme konusundaki ısrarı ayrı tutmak gerek. Trento'da Katolik politika, bir yanda Yunanca ve İbranice çalışmalardan diğer yanda da yerel dile yapılan çevirilerden kaynaklanan iki ayrı tehdide karşı koymak amacıyla tasarlanmıştı. Çünkü Kutsal Kitap basımı Ortaçağ din adamlarının otoritesine çift yönden saldırıyordu. Bir yandan seçkin âlimlerin seküler bilgisinin, diğer yandan da Kutsal Kitap okuyan seküler insanların tehdidi altındaydı. Seçkinler düzeyinde, seküler insanlar din adamlarından daha bilgiliydi; dilbilgisi ve filoloji ilahiyatın egemenliğine meydan okuyordu; Yunanca ve İbranice araştırmaları okullara giriyordu. Halk düzeyinde ise sıradan kadınlar ve erkekler Kutsal Kitap'ı çoğu mahalle papazı kadar iyi bilmeye başlamıştı; yerel dildeki ilmihal ve dua kitabı pazarları büyüyordu; artık kilise Latincesi kutsal gizemleri perdeleyen kutsal bir dil görevi görmüyordu. Hümanist âlimlerin kötü bir çeviri olarak niteleyip güvenmediği Hieronymus'un Kutsal Kitap'ını Evanjelik Reformcular da aşırı ezoterik bularak reddediyorlardı.

Elbette bu iki düzey tamamıyla birbirinden ayrı değildi. Titiz bir çevirmen olmak bilimsel edisyonlara erişimi ve üç dili [Yunanca, İbranice ve Latince] belli ölçüde bilmeyi gerektiriyordu. Bir Tyndale veya Luther kaçınılmaz olarak matbaa

---

* Dini konulardaki tüm çalışmaların yayımlanabilmesi için alınması gereken izin belgesi. –ç.n.

ustalarının ürünlerinden yararlanıyordu; âlimlik ve çevirmenlik, Lefèvre d'Etaples örneğinde olduğu gibi tek bir kişide kolayca birleşebiliyordu. Dahası, çift yönlü saldırı tek ve aynı yerden, yeni kurulan matbaa atölyesinden tertip ediliyordu. Sözlük ve kaynak kitap derleyicileri tarafından bilimselliğe verilen yeni hız ile kitle pazarlarına girmeye ve çok satan kitapların reklamını yapmaya gösterilen yeni ilgi el ele gidiyordu. Sorbonne ilahiyatçılarını endişelendirecek şekilde peş peşe baskılar yapan Parisli matbaacı Robert Estienne, 16. yüzyılda Kutsal Kitap basımının kargaşaya yol açan etkilerine bir örnektir. Bir başka örnek de bütün mahalle kiliselerine ve manastırlara Matta İncili'nin konmasını emretmesi için Thomas Cromwell'in başının etini yiyen Londralı matbaacı Richard Grafton'dır.

Bu çift yönlü saldırının çeşitli yollarla birleşmesine rağmen, yine de ikisini ayrı ayrı ele almak için yeterli neden var. İki düzeye yaptığım atfın özünde bulunan ayrımlar –yani toplumsal tabakalaşma ile pazar tanımına dayalı ayrımlar– üstünde durmaya gerek yok. Bir diğer deyişle, bilimsel edisyonların seçkin okurlar arasında dolaştığı, yerel dile yapılan çevirilerle de kitlelerin hedef alındığı gerçeği uzun boylu tartışma gerektirmeyecek kadar açık. Ancak, daha az belirgin olan ve daha fazla dikkat gerektiren başka ayrımlar var. Örneğin âlimlerin ve evanjeliklerin kutsal Söz'e yaklaşımları her zaman bir noktada buluşmuyor, bazen çelişiyordu. Hieronymus ve Augustinus, Kutsal Kitap çevirisi konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdi; 16. yüzyılda eski tartışmalar yeniden alevlendi. Luther, Erasmus'u bir teologdan çok dilbilgisi uzmanı olarak davranmakla suçluyordu. Olaya bir başka açıdan bakan Thomas More, Tyndale gibi Lutherci çevirmenlere saldırıyor, okul çocuklarının eline Latince gramer kitapları vereceklerine Kutsal Kitap'ın yerel dildeki çevirisini vermelerine karşı çıkıyordu. More, İngiliz üniversitelerinde Yunan araştırmaları başlatmaya çalışarak obskürantistlere* karşı Erasmus'un yanında yer alıyordu. Ama iki arkadaş seküler evanjeliklik konusunda birbirlerinden ayrılıyorlardı.

Dahası, Rönesans prensleri More'la aynı görüşteydiler. Bilimin hamisi olarak bilimsel edisyonları finanse ediyorlardı ama yerel dile çeviri konusunda biraz daha dikkatli davranıyorlardı. Bu ikinci konu siyasi açıdan çok daha tartışmalıydı ve kilise işleri üstüne yapılan kritik pazarlıkları karmaşıklaştırıyordu. Katolik krallar II. Felipe gibi poliglot Kutsal Kitap'ları finanse edebiliyorlar, yerel din adamlarına özel dua ve ilahi kitapları verebiliyorlardı. Ancak işi, kilise Latincesinin yerine yerel dili koymaya veya Vulgata'yı kullanmayı bırakmaya vardırmıyorlardı. VIII. Henry'nin çapraşık politikası, hizipçi Tudor kralının yarı Katolik yarı Protestan tavrını oldukça iyi gösteriyor. VIII. Henry işe Tyndale ile diğer Lutherci çevirmenleri idam ettirerek başladı; daha sonra yayıncıları ve matbaacıları papanın üstüne salması için Cromwell'i yüreklendirdi; arkasından bakanını anadile yanlış kitaplar çevirtmekle suçladı. 1543 yılında, hükumet bir elle verdiğini öbür elle geri alıyormuş gibi bir görünüm sergiliyordu:

---

* Bilgiyi tekelinde tutan, bu gücü ellerinden kaçırmamak için geri kalanların bilgiye erişimini zorlaştıran veya imkânsız kılanlara, bilginin anlaşılmasını zorlaştıranlara verilen ad. –ç.n.

> 1543 yılında çıkarılan bir kanun, Tyndale'in ve diğer bütün açıklamalı İngilizce Kutsal Kitap'ların kullanımını yasakladı, ehliyetsiz kişileri kiliselerde veya açık hava toplantılarında Kutsal Kitap okumaktan veya yorumlamaktan men etti [...] Ancak, 1543 Konvokasyonu, her pazar günü ve kutsal günlerde *Te Deum* ve *Magnificat*'tan sonra Kutsal Kitap'ın İngilizce okunmasını emrediyordu.[25]

Mantıksal bir tutarsızlık yoktu ama yine de bu iki kanun birbiriyle çelişiyordu. Açıklamalı İngilizce Kutsal Kitap'ların kullanımını yasaklamak, ehliyetsiz kişileri Kutsal Kitap okumaktan veya yorumlamaktan men etmek ve "kadınların, zanaatkârların, çırakların, kalfaların, toprak sahiplerinin, çiftçilerin ve işçilerin"[26] Kutsal Kitap okumasını yasaklamak ile din adamlarına kilisede İngilizce Kutsal Kitap okumayı emretmek mantıksal açıdan tutarsız değildi. Ancak seküler okurların İngilizce Kutsal Kitap'tan uzak durmaları isteniyorsa, her hafta bir bölüm dinlemelerine izin vererek cemaati boşuna umutlandırmak muhtemelen akıllıca bir şey de değildi. Yasak meyveden söz etmek genellikle iştah açar. 1543 yılında çıkarılan kanunlar muhtemelen İngilizce Kutsal Kitap pazarının büyümesine yol açtı. Tabii, VIII. Henry'nin ölümünden sonra yasaklar kaldırıldı ve daha az çelişkili bir kraliyet politikası izlenmeye başlandı. Mary Tudor zamanındaki keskin geri dönüşe ve fanatik Püritenlere verilen fasılalı tepkilere karşın Kutsal Kitap'ın İngilizceleştirilmesi kraliyetin himayesinde devam etti ve I. James zamanında muzaffer bir sonuca ulaştı. İngilizler resmi Kutsal Kitap'la, diğer Protestan uluslarla birleşerek "ehl-i kitap" oldular.

Yerel dilde çıkarılmış bir versiyon resmen onaylanınca, deyim yerindeyse, Kutsal Kitap "millileştirilmiş" oluyor, Protestan kiliseleri bölerek mevcut dilsel sınırları pekiştiriyordu. Hans Kohn şöyle yazmıştı: Kutsal Kitap'ın yerel dillere çevrilmesi bu dillere yeni bir itibar kazandırdı ve ulusal dillerin ve edebiyatların gelişmesinin başlangıç noktası oldu. Matbaanın icadı kitap üretimini daha kolay ve ucuz hale getirince edebiyat insanlar için erişilebilir oldu."[27] Elbette bu gelişmelerin matbaanın maliyetleri düşürdüğü zaman meydana gelmesinin basit tesadüften öte bir şey olduğunu düşünüyorum. Yine de Kohn'un yerel dillerin, kutsal kitapla bağlantıları nedeniyle itibar kazandığını söylemesi değerli bir görüş içeriyor. Aynı şekilde şu gözlemi de: "Latince, büyüyen bir eğitimli insanlar sınıfının evrensel dili haline gelmeye başladığı zaman tahtından indirildi."[28] Kohn böylece, Vulgata'ya yapılan iki yönlü saldırının neden ayrı tutulması gerektiğini gösteriyor; çünkü yerel dile yapılan çevirilerin dilsel bariyerleri pekiştirmesi Kutsal Kitap araştırmalarının teşvik ettiği evrensel kardeşliğe aykırı düştü.

Gerçi Yunan ve İbrani araştırmaları Hieronymus'un Kutsal Kitap çevirisinin otoritesini sarsmıştı ama aynı Bilgi Toplumu'na ait olma duygusu bütün ülkelerdeki Hıristiyan âlimler arasında güçlü bir şekilde sürdü. İletişim ağı ve âlimlerin yaptıkları seyahatler, din savaşları sırasında Katolik Louvain ile Protestan Leiden arasındaki bağların korunmasına yardımcı oldu. Poliglot Kutal Kitap'ların yayımlanması farklı ülkelerden ve farklı dinlerden âlimleri bir araya getirdi. Heterodoks Yahudi ve Yunan anklavlarıyla yapılan işbirliği, özellikle âlim

matbaacılar arasında ekümenik ve hoşgörülü bir ruh yarattı; âlim matbaacılar çoğunlukla dış yardım karşılığında iaşe ve ibate sağlıyor ve bu yüzden de yabancı diyarlardan gelen gezginlerle, kelimenin tam anlamıyla kaynaşmaya mecbur kalıyorlardı. Poliglot sözlükler üstünde çalışmak da âlimleri Batı Hıristiyanlığı ufkunun ötesine, egzotik kültürlere ve uzak ülkelere bakmaya teşvik etti. Kutsal Kitap'ın yerel dile çevrilmesi üç dilli araştırmalara çok şey borçluydu ama tam tersi bir etkiye de neden oldu. Tipik bir Protestan karışımı olan Kutsal Kitap köktenciliğine ve izole vatanseverliğe yol açtı.

16. yüzyıldaki yerel dile tercüme hareketlerinin klasik dönem üzerinde çalışan âlimlerin amaçlarıyla çelişen anti-entelektüel anlamları da vardı. Elbette bu, 1550'li yıllarda Cenevre Kutsal Kitap'ını çeviren âlimler grubu veya Kral James çevirisi üstünde çalışan akademik komite için geçerli değildi. Ancak, âlimliği ve bilgiçliği açıkça lanetleyerek Kutsal Kitap'ı İngilizceleştirme davasını savunan birçok yayıncı vardı. İncil'deki gerçeklerin gizlenmesine karşı çıkan Protestanların itirazları bu tür popüleştirme yanlıları tarafından benimsendi ve daha seküler amaçlar için kullanıldı. Örneğin, Protestanlar sosyal bilimlerin ve fen bilimlerinin "Yunanca ve Latince içine saklanmamasını, sıradan halkın" onlara erişebilmesinin sağlanmasını istiyorlardı. "Açık ve kaba bir İngilizceyle, on yetenekli kâtibi değil, on bin seküler insanı memnun etmek"[29] için işe koyuldular. Papaz ile sekülerler arasındaki uçurumu değil de, akademik veya profesyonel seçkinlerle, "cahil", "eğitimsiz" ve "Latin diline aşina olmayan" gibi çeşitli şekillerde nitelenen "sıradan" okurlar arasındaki uçurumu kapatmaya çalışıyorlardı.[30] Bu yolla, Protestanların seküler evanjelikliğini akademik tekeller ve profesyonel seçkinler aleyhine kampanyalar düzenleyen popülerleştirmecilerin davasıyla birleştirdiler. Latince öğrenme karşıtlarıyla hemen hemen aynı şekilde skolastik ilahiyatçılara, Aristotelesçi profesörlere, Galenosçu hekimlere saldırıyordu. Commonwealth* döneminin agresif ve üretken tıp editörü ve çevirmeni Londra eczacıları için yaptığı ruhsatsız kodeks çevirisiyle –*Pharmacopeia Londinensus*– yayın hayatına adımını atan Nicholas Culpeper tıpta yerel dil kullanmaya karşı çıktıkları için tıp fakültesini (College of Physicians) papa destekçisi olmakla suçluyordu.[31]

Eski profesyonel seçkinlere saldırı, her zaman siyasi seçkinlere saldırıyla sınırlı kalmıyordu. Bu iki faktör İngiliz devrimi sırasında birleştirildi. Kanun kitaplarının İngilizceleştirilmesi ilk Tudor kralları zamanında, kanun kitapları basımcısı ve yazar John Rastell tarafından vatanseverlik gerekçesiyle savunulmuştu.[32] Aynı tema John Lilburne gibi asi uyruklar tarafından hem hukuk mesleği hem Stuart Hanedanı aleyhinde kullanıldı. Lilburne, ülkenin kanunları Latince ve eski Fransızcanın içine saklanmamalı, İngilizce olmalı ki "hukukçular kadar bütün özgür insanlar da okuyabilmeli"[33] diyordu. Çevirmenlerin önsözlerinde vurguladıkları, ezoterik, "nadir ve zor" bilgileri "herkesin anla-

* İngiliz İç Savaşı'ndan sonra Oliver Cromwell'in kurduğu ve 1649'dan 1660 yılına kadar devam eden yönetime verilen ad. –ç.n.

yabileceği ve yararlı" bir şekle dönüştürme konusundaki ısrarları ve okuryazar halkın zekâsına duydukları güven Aydınlanma dönemi propagandalarını haber veriyor. Bilgiyi zanaatkârlar için erişilebilir kılma arzuları, yeni matbaalardan beslenen yeni pazarlara doğru bir yönelişi yansıtıyordu. "Bilgi gereğinden fazla yaygınlaştı denemez, ne kadar yaygınsa o kadar iyidir [...] Neden sıradan insanlar her şeyi bilmemeli ki?"[34] diyen Florio çevirileri ve sözlükleriyle bu fikri uygulamaya soktu. Ancak sıradan okurlara sadece anadil kullanılarak ulaşılabiliyordu. Çevirmenler, Aydınlanma filozoflarının tersine, ısrarla şoven temaları sömürdüler; Rönesans sırasında prenslerin ve despotların sponsorluğunu yapmış olduğu "volgare" savunmasını revize edip demokratikleştirdiler.

Aynı demokrat ve vatansever temalar kombinasyonu Protestan Kutsal Kitap çevirisine de eşlik ediyordu. Kutsal Kitap'ı sade vatandaş için erişilebilir kılma arzusunun, matbaa devriminin çelişkili etkilerini göstermeye yardımcı olan paradoksal yönleri vardı. Sade vatandaş birçok farklı dilde konuşuyordu ve anlayabilmesi için Hıristiyan Kutsal Kitap'ının millileştirilmesi gerekiyordu. Bir eleştirmen "*Pilgrim's Progress*'i "herkes bilir ve sever" savındaki herkes sözcüğünün tam anlamı nedir?" diye soruyor.[35] Bu sorulmaya değer bir soru çünkü çoğunlukla görmezden gelinen önemli bir sürece dikkat çekiyor. Müjdeyi yayma arzusu, matbaa yoluyla uygulandığında, Hıristiyanlığın parçalanmasına katkıda bulundu. Batı uygarlığının kutsal kitabı Lutherci Kutsal Kitap veya Kral James Kutsal Kitap'ı formunda popülerleştikçe giderek daha izole bir hale geldi. Milliyetçilik ile geniş kitlelerin okuryazar olmasının birlikte gelişmesi bir rastlantı değil. Avrupalıların Kutsal Kitap'tan alıntı yaparken veya dua ederken aynı dili kullanmayı bırakmalarından beri bu iki süreç birbiriyle ilintili olmuştur.

J. H. Hexter, iyi bilinen Protestanlık ile milliyetçilik denklemini sorgularken, Kalvenistlerin savları "milliyetçi değildi... Papalığın iddiaları kadar çok kapsamlı, çok evrensel ve o müphem anlamıyla çok çağdışıydı"[36] demektedir. Tabii ki Kalvenizm konusu biraz sıra dışı çünkü Protestan Roma işlevini gören küçük İsviçre kantonunda yaşayanların konuştuğu dil 17. yüzyılın en kalabalık ve en güçlü ülkesinin diliyle aynıydı. Calvin, Luther'in Almanca yapıtlarını okuyamazken, Prusyalı Hohenzollernler Calvin'i Fransızcasından okuyabilirlerdi, okuyorlardı da. Kısmen Ortaçağ'ın *lingua franca*'sı olarak uzun süredir etkili olduğu için, kısmen de Calvin'in çağında Cenevre kültürünün yeni pırıltısı nedeniyle ama büyük ölçüde Bourbonların başarılı devlet idaresi nedeniyle, Fransızca birçok amaç için uluslararası dil olarak Latince'nin yerini aldı. Yine de Calvin'in anadili, Ortaçağ Latincesinin dini konularda kazandığı kozmopolit statüyü hiçbir zaman kazanmadı.

Ortaçağ Latincesi ortak kutsal bir dil olarak Katolik Avrupa'yı ve "Latin" Amerika'yı birleştirmeye devam etti. Protestan kiliseler erken modern dönemin dilsel sınırlarıyla sonsuza kadar bölünmüşlerdi ve burada da Presbiteryen kilisesi de diğer tüm Protestan kiliseleri gibi aynı çelişkiler içindeydi. Hexter'in söylediği gibi Kutsal Kitap'ı daha ulusal bir kalıba dökmeden herkes için erişile-

bilir kılmanın imkânı yoktu. Dolayısıyla, İngiliz ve İskoç Püritenlerin kullandığı Cenevre Kutsal Kitap'ı sözde Protestan Roma'nın* diline yabancı bir dille yazılmıştı. Nostaljik Amerikalılar sıklıkla Shakespeare, Blackstone ve Kral James Kutsal Kitap'ı üstüne kurulu bir irfan kaynağının "ortak bir kültür" oluşturduğunu ama 20. yüzyılda bunun kaybolduğunu söylerler. Bu okuma malzemesi okyanusun karşısına ulaştı. Bu doğru. Ve Yeni Dünya'daki taşra avukatları ile Eski Dünya'daki Victoria dönemi imparatorluk kurucularını birbirine bağladı. Ancak suyun kıyısında durdu. Bu kültür Manş Denizi'nin karşısında, kültürlü Avrupalılar arasında hiç de yaygın değildi. Dolayısıyla, Katolik Avrupa dışında, bir Kutsal Kitap inancı tüm toplum katmanlarına derinlemesine nüfuz etti ve bir tür "ortak kültür" için temel oluşturdu. Ama bir Kutsal Kitap Kuşağı birçok ülkede kalıcı izler bıraktığı halde "eski zamanların dini" yeni dilsel sınırlarda beklenmedik bir şekilde durduruldu.

Katolik kültür ile Protestan kültür arasındaki en temel fark muhtemelen ailede bulunabilir. Aile dualarının ve aile Kutsal Kitap'larının olması veya olmaması tüm sosyal tarihçiler için önemli bir konudur. Bir Cenevre Kutsal Kitap'ındaki kenar notunda, "Aile reisleri, en tepeden en aşağıdakine kadar ailedeki herkesin Tanrı'nın iradesine itaat etmesini sağlayan vaizler olmalı"[37] yazıyor. Özel papazları olan soylu ailelerin tersine, vasat gelirli sıradan hane halkı manevi rehberlik için mahalle kilisesine gidiyordu. Ama artık evlerinde dini törenler uygulamanın, çocuklara ve çıraklara dini öğretmenin kendi görevleri olduğu söyleniyordu. Bu yüzden de Protestan aile reisleri Katolik aile reislerinde olmayan bir statü kazandılar.

> Aile reisinin emri altındakilerin dini törenlere katılmalarını sağlaması, çocuklara ve hizmetkârlara dini öğretmesi zorunluydu. Günlük ibadeti yönetmesi gerekiyordu... Aile reisi hane halkının hem kralı hem papazıydı.[38]

Diğer alanlarda olduğu gibi, bu alanda da matbaacı hemen kendi kendine öğrenmeyi teşvik etti: "Baba, kendisine yol göstermesi için, matbaalarda basılan, *A Worke for Householders* (1530) gibi çok sayıdaki küçük boy el kitabından"[39] veya "hane halkının tefekküre dalması ve evlerinde okumaları için özel dualardan"[40] yararlanabiliyordu.

> Örneklerini düzinelerce kitapta bulabilecekleri dua ve tefekkür yoluyla tuhafiyeciler, kasaplar, kiliseden yardım almadan Tanrı'yla yakınlaşmayı öğrendiler [...] Londralı kendi evinde ibadet töreni düzenlemeyi öğrendi [...] sade vatandaş Tanrı'nın huzurunda kendini açıkça ifade etmeye başlamıştı.[41]

Çıraklarının, karılarının ve çocuklarının önünde Tanrı ile konuşmayı öğrenen Püriten esnaf kendi kendini yönetme konusunda yol almaya başlamıştı.

---

* Calvin'in yaşadığı Cenevre şehri. –ç.n.

Kilise cemaati arasında ne kadar alt statüde olsalar bile, tüccarların itibarları ve değerleri evlerinde tatmin edici bir şekilde kabul görüyordu.

Katolik esnaf ve iş adamları evlerinde dini tören düzenleme fırsatından yoksundu. Mary Tudor'un hüküm sürdüğü dönemde, Katolik bir kardinal Londralıları Kutsal Kitap'ı kendi başlarına okumamaları için uyarmıştı. Reginald Pole, Londra halkına hitap ederken, "Kendi kendinizin efendisi olmamalısınız" demişti.[42] Karşı Reform Kilisesi'ne göre "evde ibadet yıkımın kaynağıydı". Kilise "evde Kutsal Kitap okunması"na karşı çıkıyor ama aile içinde ibadetin yerini alacak etkili bir seçenek yaratmıyordu.[43]

Fransız iş adamları soylu statüsü kazanmaya ve parasını yeniden yatırım yapmada değil de arazi ve makam satın almada kullanmaya daha eğilimliydi çünkü esnaflık damgası hiçbir zaman evinde kral ve papaz rolü oynama fırsatıyla dengelenmemişti. Kalvenist öğretinin –insanın özünde günahkâr olduğunu söylemesinde ve baskı altında tutmayı, kaygıyı ve suçluluk duygusunu teşvik etmesi gibi– yasaklayıcı yönlerinin, öğretinin insanın kendisinin efendisi olması ve özsaygı duygusu kazanması için sunduğu olanaklarla dengelenmesi gerekiyordu.

Protestan evlerin kiliseye, Protestan hane reislerinin de papaza dönüşmesi Webster'ı doğruluyor:

> Reform, Kilise'nin günlük yaşam üstündeki hâkimiyetinin ortadan kalkması anlamına değil, eskisinin yerine yeni bir kontrol biçiminin getirildiği anlamına geliyordu. Çok gevşek olan bir kontrolü reddetmek anlamına geliyordu [...] Bunun yerine, özel ve kamusal hayatın bütün alanlarına nüfuz ederek insanın tüm davranışlarını denetleyen son derece külfetli ve aşırı ciddiyetle uygulanan bir düzenleme getirilmişti.[44]

Genelde Reform hakkında düşünmek yerine, özelde Kutsal Kitap okuma hakkında düşünerek yeni ve eski kontroller arasındaki fark konusunda daha net bir sonuca varılabilir. Sadece gevşeklik ile katılığı karşılaştırmak yerine, kürsüden okunan bir İncilpasajını dinlemenin etkileri ile aynı pasajı evde kendi başına okumanın yarattığı etkiler karşılaştırılabilir. Birinci durumda Söz, uzakta ve yüksekte olan bir papazdan; ikinci durumda ise insanın içindeki sessiz bir sesten gelmektedir.

Tabii ki bu karşılaştırmayı dikkatli yapmak ve çok ileriye götürmemek gerekiyor. Protestan toplulukların doğuşunda, İncil okumak için yapılan gayriresmi toplantılar tek başına okumaktan muhtemelen daha önemli bir yer tutuyordu.[45] Dahası, tek başına Kutsal Kitap okuma, daha önceleri bazı Ortaçağ keşişleri tarafından uygulanmıştı. Bundan da öte, kiliseye gidenler ile tek başına okuyanlar arasındaki karşıtlığın, hiçbir ortak yönü olmayan davranış biçimlerine işaret ettiği düşünülmemeli. 16. yüzyılda çoğu Protestan, kilisede vaaz dinliyor ve evde İncil okuyordu. Yine de matbu kitapların kilise kürsülerinden daha taşınabilir, sayıca da papazlardan çok olduklarını ve içerdikleri mesajın daha kolay içselleştirildiğini düşündüğümüzde, "yeni kontrollerin" hayatın bütün alanlarında "derinlere nüfuz etmesi" daha açıklanabilir hale geliyor.

Kutsal Kitap okumayı, Pazar ayini gibi geleneksel törenlere katılmanın yerine koyma yönündeki yeni olanağın çeşitli toplumsal ve psikolojik sonuçları oldu. Bernd Moeller'in dediği gibi, *sola scriptura** sloganı iki farklı anlama geliyordu. Bu slogan, "Kutsal Kitap'sız olmaz" gibi kapsayıcı bir anlamda veya Luther'in kastettiği gibi "sadece Kutsal Kitap yoluyla" anlamında kullanılabilirdi.[46] İkinci anlam kabul edildiğinde, Kutsal Kitap okuma diğer tüm deneyimlerden, eşi benzeri görülmemiş derecede ağır basıyordu. Ortaçağ'ın zengin ve çeşitli cemaat dini deneyimlerinin Batılı insanların "ortak kültürüne" sağladığı temel, yeni ortaya çıkan Kutsal Kitap okumaya bel bağlamaktan farklıydı. Açık kitaplar bazı durumlarda kapalı zihinlere yol açıyordu.

Dolayısıyla, matbaanın etkisi Protestan Avrupa'da birbirine son derece zıt iki yönde gerçekleşti: Bir yanda hoşgörülü Erasmusçu eğilimler ve nihayetinde yüksek eleştiri düzeyi [Kutsal Kitap araştırmaları] ve modernizm; diğer yanda, kelimenin tam anlamıyla köktendincilik ve "Kutsal Kitap Kuşağı"yla** doruğa ulaşan daha katı bir dogmatizm.

Kutsal Kitap'ın yerel dillere çevirilmesi faaliyeti, hümanist araştırmalardan sadece milliyetçi ve popülist eğilimleri teşvik ederek hümanist araştırmaların kuyusunu kazmak için yararlandı. Bu, Vulgata'ya yapılan akademik saldırılardan ayrı tutulmalıdır çünkü birçok akademik olmayan, anti entelektüel eğilimle bağlantılıydı. Dahası, akademik edisyonların ve "kazanç getirmeyen poliglotların" tersine, erken dönem matbaacılarının para kazanma dürtüleriyle örtüşüyordu. Matbaacıların tümü âlim değildi, dindar da değildi ancak kalıcı bir hami garantisi olmadığı sürece işlerine devam edebilmeleri için para kazanmak zorundaydılar.

Matbaacıların endüljansları kopyalama ve kutsal emanetleri tanıtma işini devralmasıyla, geleneksel kilise uygulamaları ticarileşme nedeniyle daha belirgin bir şekilde lekelendi. Ancak Rönesans papalarına bulaştığı görülen "çift girişli defter tutma" hastalığı papalık karşıtlığına öncülük eden harekette de yaygındı. Gerçekten de "mekanik tapınmalara" ne kadar saldırsalar da Protestanlar "mekanik matbaacıların" verdikleri hizmete papalık taraftarlarından çok daha fazla bel bağlıyorlardı. Söz'le yüz yüze gelmeyi vurgulayan ve ayine katılmanın yerine Kutsal Kitap okumayı koyan Protestan öğretisi, papazların aracılığını ve papanın otoritesini devreden çıkarmıştı belki ama Kutsal Kitap basan matbaacıların ve Kutsal Kitap satıcılarının etkinliğine daha bağımlı hale gelmişti.

Luther, matbaa sanatını Tanrı'nın en yüksek lütfu olarak tarif ederken bile, Kutsal Kitap pasajlarını birbirine karıştıran ve çabuk para kazanmak için aceleyle yaptıkları yeni baskıları piyasaya süren matbaacıları şiddetle eleştiriyordu. 1541 yılında basılan Kutsal Kitap'ının önsözünde bu insanlar hakkında, "Onlar için önemli olan tek şey para kazanma hırsı"[47] diyordu. Yine de Tanrı'nın

---

* Sadece Kutsal Kitap yoluyla. Kutsal Kitap'tan başka otorite tanımama doktrini. –ç.n.

** *Bible Belt*: ABD'nin güneybatısında, evanjelik Protestanlığın yerel kültürün ayrılmaz bir parçası haline geldiği, aşırı mutaassıp bölgeye verilen ad. –ç.n.

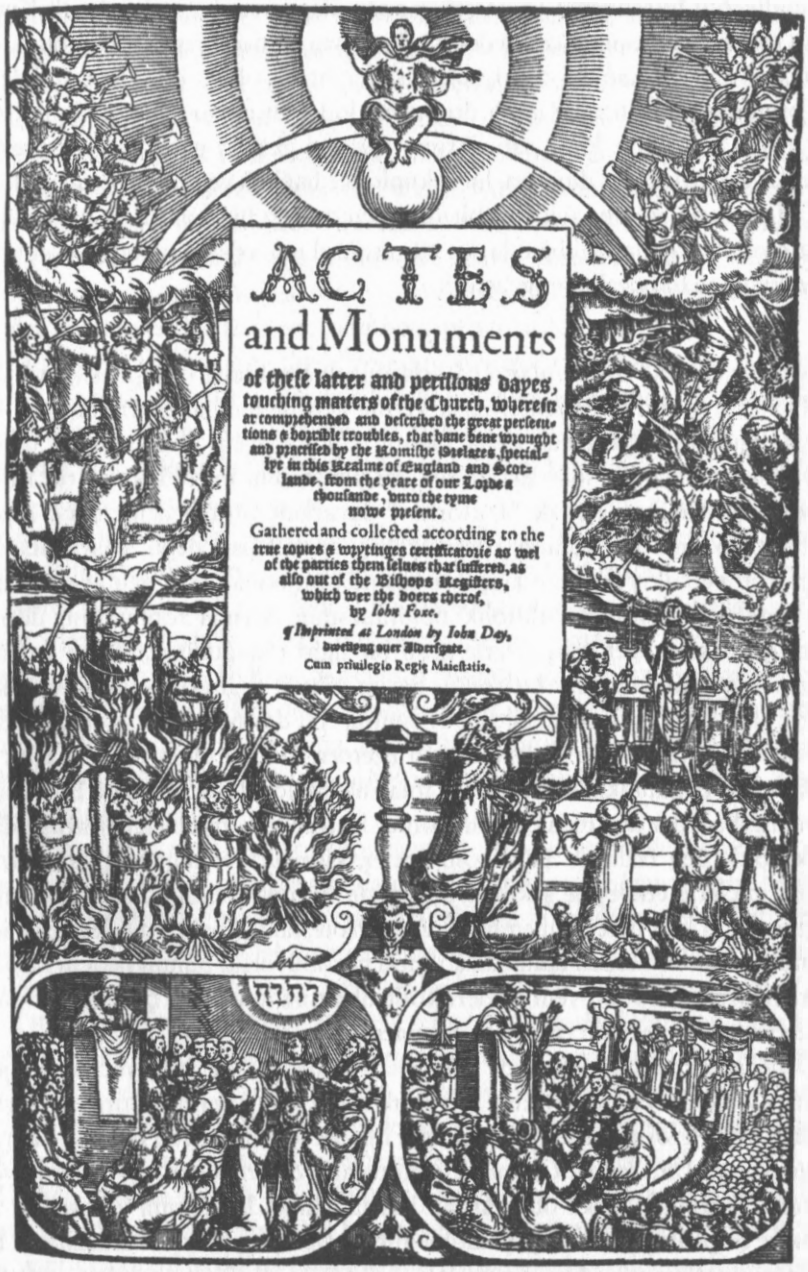
mevcudiyetini hissetmenin ve gerçek inanca ulaşmanın bir yolu olarak Kutsal Kitap okuma konusunda ısrar eden Luther, aynı zamanda manevi arzuları, yayılmakta olan bir kapitalist girişimle ilişkilendirmiş oluyordu. Papazları devre dışı bırakmak ve Kutsal Kitap'ı doğrudan kilise dışından ellere teslim etmek için matbaacıların ve kitap satıcılarının devreye girmesi gerekmişti. Protestan öğretiler geleneksel bir dini yeni bir teknolojiye bağladı ve bunun sonucunda da Batı Hıristiyanlığı daha önce hiçbir dinin çıkmadığı bir yola çıkıp kısa sürede diğer dinlerle karşılaştırıldığında, bir tür tarihsel mutasyona uğradığı izlenimini veren kendine has özellikler geliştirdi.

***

Matbaacılarla Protestanların çıkarlarının bir noktada birleşmesine ve yeni matbaaların eski dini hedefleri nasıl yerine getirdiğine bakıldığında, Batı Hıristiyanlığını dönüştürmede daha önemli rol oynayan "faktörlerin" maddi mi yoksa manevi mi, sosyoekonomik mi yoksa dini mi olduğunu tartışmak anlamsız görünüyor. Ancak "faktörleri" sayarken veya nedenleri incelerken matbaaya önemli bir konum atfetmek hiç de anlamsız değil. Matbaacıların çıkarlarını ve bakış açılarını alaşımın dışında bırakmak (ki çoğu araştırmada öyle yapılıyor), Protestan-Katolik bölünmesinin Avrupa toplumunu dönüştüren eşzamanlı diğer gelişmelerle nasıl bir ilgisi olduğunu açıklama fırsatını kaçırmak anlamına gelir. Matbaanın başını çektiği değişikliklerin hepsi dinde reform davasıyla uyumlu değildi; birçoğunun bu davayla ilgisi yoktu, bazıları da karşıttı. Luthercilerle Kalvenistlerin egemen olduğu ülkelerde papazlar ve matbaacılar çoğunlukla birbirleriyle anlaşmazlık içindeydi. Yine de Protestanlar ve matbaacılar arasındaki ortak yönler Katoliklerle matbaacılar arasındaki ortak yönlerden fazlaydı. Dini bölünmeler, kısmen matbaanın açığa çıkardığı yeni güçlerle etkileşme şekilleri nedeniyle Avrupa toplumunun gelecekteki gelişmesi için son derece önemliydi. Eğer Protestanlar belli "modernleştirici" eğilimlerle Katoliklerden daha fazla ilintili görünüyorsa, bunun nedeni başlangıçta Reformcuların bu yeni güçleri kontrol altına almaktan çok, onları daha da kuvvetlendirmek için çaba harcamalarıdır.

Örneğin Protestan ülkelerde tarikatlar feshedildi ve matbaacılar müjdeyi farklı dillerde yayma gibi bir havarilik misyonunu yerine getirmeye teşvik edildi. Karşı-Reform Kilisesi'nin elindeki ülkelerde bunun tersi önlemler alındı. Cizvitler veya Din Yayma Cemaati (Congregatio de Propaganda Fide) gibi yeni tarikatlar kuruldu; başka odaklardan kaynaklanan din eğitimi ve vaazlar *Index*'le ve *Imprimatur*'la denetim altına alındı. Dolayısıyla da matbaacıların başarı şansı önceleri geleceklerinin parlak göründüğü ülkelerde azalırken, reforme edilen dinin kök saldığı daha az nüfuslu küçük ülkelerde arttı.

16. yüzyılda sınırlar çizilmeden önce, Katolik ülkelerdeki insanların Kutsal Kitap'ı kendi dillerinde okumaya, daha sonra Protestan olan ülkelerdeki insanlar kadar istekli oldukları görülüyor. Aynı şekilde, Katolik matbaacılar da hümanist araştırmacılık ile dindarlık ve kazanç peşinde koşmayı birleştiriyorlardı.

Resim 28: Foxe'un Book of Martyrs *yapıtının başlık sayfası (solda) dünyada yakılan ama cennette ebediyen muzaffer olan Protestanların kaderiyle dünyada Missa ayininin zaferini kutlayan ama cehennemde ebediyen azap çeken Katoliklerin kaderi karşılaştırılıyor. (sağda)*

Resim 28: (devam) Foxe'un yapıtının başlık sayfasının altındaki iki resmin büyütülmüş hali. Protestanlar ellerinde kitap, Kutsal Söz'ün önünde diz çökmüş oturuyorlar; Katolikler ise ellerinde tespih, bir papaz alayının peşinden koyun gibi gidiyorlar. John Foxe, Acts and Monuments... Touching...Great Persecutions... *(Londra John Day, 1563). Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

M

M

Auctores quorum libri & ſcripta omnia prohibentur.

Marcellus Palingenius Stellatus.
Marcus Antonius Caluinus
Marcus Antonius Coruinus.
Marcus Cordelius Torgenſis.
Marcus Epheſinus.
Marcus Tilemanus Heshuſius.
Marſilius de Padua
Martiniko.
Martinus Borrhaus Stugardian.
Martinus Bucerus.
Martinus Erectus.
Martinus Lutherus, hereſiarcha.
Martinus Meglin.
Martinus Oſterminderus.
Matthæus Alberus.
Matthæus, qui et Aſſaptius Scöffer
Matthæus Philargirus.
Matthæus Zellius Keiſerſpergen.
Matthæus Zifer.
Mathias Flaccus Illyricus.
Maturinus Corderius.
Maximilianus Maurus.

Resim 29: Index, listede adı bulunan yapıtlar için ücretsiz tanıtım oluyordu ve Protestan matbaacıları, yasak meyve gibi reklamları yapılabilecek Machiavelli gibi yazarlara yönlendiriyordu. Index librorum prohibitorum*'un (Roma, 1559) bu kopyasına Machiavelli'nin adı eklenmiştir. Library of Congress, Rare Book and Special Collections Division'ının izniyle basılmıştır.*

Onlar da Protestan matbaacılar kadar girişimci ve çalışkandı. Onlar da 16. yüzyıl Avrupa'sının en kalabalık, en güçlü ve kültürel açıdan en etkili krallıklarına, Portekiz, İspanya (ve uzaklara yayılmış imparatorluklarına), Avusturya, Fransa, Güney Alman prensliklerine ve İtalyan şehir devletlerine hizmet ediyorlardı. Ancak 16. ve 17. yüzyıllarda Katolik matbaacılar pazarlarını genişletmede ve işlerini çeşitlendirmede daha az başarılıydılar. "16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Lutherci Reform'un hızı kesilmişti; ancak Protestanlık, dolayısıyla da Protestan kitap ticareti 19. yüzyılın başlarına kadar Almanya'nın entelektüel yaşamında egemenliğini sürdürdü. Bu da Güney Almanya'dan, Orta ve Kuzey Almanya'ya kayış anlamına geliyordu."[48] Steinberg'in Almanya'daki gelişmeleri tasviri, 1517'den sonra bütün Avrupa'da olanlar için geçerlidir. Kıtanın tamamında matbaacıların Protestan merkezlere taşınması ve pazarların Protestan yönetimler altında Katolik yönetimlerde olduğundan daha hızlı büyüme ve çeşitlenme eğilimi, diğer gelişmelerle ilişkilendirmeyi gerektirecek kadar barizdir.

Hiç kuşku yok ki birçok farklı değişkenden ve eşzamanlı değişikliklerden etkilenme açısından matbaa sektörünün geleceği, diğer erken dönem kapitalist girişimlerin geleceğini andırıyordu. Venedik ve Lyon'un erken dönemin önemli matbaa merkezleri olarak büyümeleri, Geç Ortaçağ'daki dini meseleleri incelemekten çok ticaret modellerini inceleyerek açıklanabilir. Öte yandan, Wittenberg ve Cenevre şirketlerinin neden gelişmeye başladıklarını anlamak için dini hesaba katmak gerekir. Cenevre'de kurulan ilk ihracat sektörünü oraya Fransız dini mülteciler götürdü: "Fransızlar Cenevre'nin ilk ihracat sektörü olan yayıncılığı kurdu... Calvin 1564 yılında öldüğünde, Cenevre'sinin ürettiği ihraç edilebilecek tek ürün –matbu kitap– dini olduğu kadar ekonomik bir girişimdi."[49] Dini mültecilerin 1550'lerde Calvin'in Cenevre'sine akın edişi şehrin mesleki yapısını kökten değiştirdi. Matbaacıların ve kitap satıcılarının üç ile altı arasında olan sayıları 300'ün üstüne çıktı.[50] 1520'lerin Sorbonne mahkûmiyetlerinden sonra Basel'da olduğu gibi, 1550'lerde de Fransa kaybetti, Cenevre kazandı. "Zengin dini mülteciler sermayelerini gizlice Fransa'dan çıkardılar."[51] Önemli matbaa firmaları gitti. O zamana kadar Lyon ile Cenevre arasında çift yönlü olan işçi trafiği "birdenbire tek yönlü oldu ve oranlar tersine döndü."[52] Robert Estienne gibi bazı Fransız matbaacılar Paris'ten Cenevre'ye taşındılar ama asıl emek ve sermaye kaçışı Lyon'dan oldu. Jean II de Tournes 1585 yılında Lyon'dan Cenevre'ye taşındığında, Fransa'nın bir zamanların büyük bir matbaa merkezi olan bu şehrinde kalan şirketlerin yaptığı iş, Cenevre'de basılan kitapların Katolik İtalya'ya ve İspanya'ya gönderilmeden önce yeniden ambalajlanmasına, kitapların Kalvenist kökenlerini gizleyen başlık sayfaları eklenmesine dönüştü. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, Lyon matbaacılarının Cenevre şirketlerine bağımlı olmasının nedenleri çok fazla ve karmaşıktı. İşçi maliyetleri, kâğıt tedariki ve birçok başka faktör önemli rol oynuyordu. Ama dini mensubiyet ve yerel dilde Mezmurlar, Kutsal Kitap'lar ve çeşitli türdeki çok satan kitaplara konulan engeller de önemli rol oynuyordu.

Lyon ve Anvers matbaacıları gibi Venedik matbaacıları da bir gerileme sürecine girdi; bu gerilemenin, Akdeniz ticaretinden çok büyük oranda okyanus ticaretine kayılması da dahil birçok farklı nedeni vardı. Ancak orada da 16. yüzyılın başlarındaki serbest faaliyetler Karşı-Reform Kilisesi tarafından engellendi. Max Weber'in kafasını meşgul eden olgu –"teknik ve ticari alanlarda iyi eğitimli personel"[53] arasında Protestanların çoğunlukta olması– dikkate alındığında, bu kadar çok matbaacının ve kâğıt imalatçısının Protestan ülkelere "giderek tepkisini gösterdiği" gerçeği, bu konu üzerinde daha kapsamlı düşünmeyi gerektiriyor.

Aynı şekilde, farklı inançların okuryazarlık konusunda yaptıkları çeşitli teşvikler de daha kapsamlı düşünmeyi gerektiriyor. Foxe'un *Acts and Monuments* yapıtının başlık sayfasında bulunan –dindar Protestanları kucaklarında kitaplarla, Katolikleri de ellerinde tespihlerle gösteren– illüstrasyondaki zıtlık daha fazla düşünmeyi hak ediyor. Çeşitli ülkelerde gelişigüzel bir şekilde çıkarılmış yerel dillerdeki Kutsal Kitap'lar Katoliklere verilmiyor, Protestanlara ise zorunlu kılınıyordu. Dolayısıyla, seküler Katolikler arasında okumayı öğrenme arzusu ortadan kaldırılıyor ama Protestanlar resmen buna mecbur bırakılıyordu. Bu yüzden de kitap pazarları farklı hızlarda büyümeye başladı. Kutsal Kitap basma yetkisi verildi mi, çoğunlukla özel bir imtiyaz oluyordu; dolayısıyla, Katolik merkezlerde Kutsal Kitap basımının azalması nispeten küçük bir matbaacı grubunu doğrudan etkiledi. Ancak Kutsal Kitap okuyabilecek potansiyel seküler Katolik pazarın ortadan kaldırılması bütün matbaa sektörüne ağır bir darbe vurdu. Dahası, Trento Konsili'nden sonra Katolik okurlara yasaklanan çoksatarlar sadece yerel dillerdeki Kutsal Kitap'lardan ibaret değildi. Erasmus, Luther tarafından geride bırakılmadan önce matbaacılarına bir servet kazandırmıştı. Her ikisi de birçok başka popüler yazarla birlikte Index'e kondu. Yasaklılar listesine girmek bir tür reklam görevi görüyor ve satışları artırabiliyordu. Ancak bundan kâr sağlamak Katolik matbaacılar için Protestan matbaacılardan daha tehlikeliydi.

Roma'nın ulaşamayacağı yerlerde kazanç peşinde koşan matbaacılara bakacak olursak, Katolik sansür tahmin edilemeyecek şekillerde geri tepiyordu. Index, listede adı bulunan yapıtlar için ücretsiz tanıtım oluyordu. Makaslanacak pasajların listeleri okurları, anti-Katolik pasajların bulunabileceği "kitap, bölüm ve dizelere" yönlendiriyor, böylece de Protestan propagandacıları, tanınmış yazarlarda ve saygın yapıtlarda anti-Katolik alıntılar arama zahmetinden kurtarıyordu. "Index'ler basılır basılmaz ilk kopyaları Leiden'a, Amsterdam'a, Utrecht'e gönderiliyor ve girişimci Felemenk yayıncılar tarafından derhal rehber olarak kullanılıyordu."[54] Gerçekten de Index'in en son baskısını göz önünde bulundurarak basılacak kitapların listesini oluşturan Protestan matbaacının kazanacağı çok, kaybedeceği az şey vardı. Dolayısıyla, Katolik sansürcülerin verdikleri kararlar kasıtsız olarak Protestan yayın politikalarının yönünü yabancı heterodoks, özgürlükçü ve yaratıcı trendlere çeviriyordu. Bu yön değiştirme eylemi, üzerinde durmaya değer. Katolik-Protestan bölünmesini diğer gelişmelerle ilişkilendirmeye çalışırken, matbaacıların neden bağımsız failler olarak

kabul edilmeleri gerektiğini gösteriyor. Aretino'yu, Bruno'yu, Sarpi'yi, Machiavelli'yi, Rabelais'yi ve Katolik listelerindeki diğer bütün yazarları yayımlayanlar Protestan din adamları değil, kazanç peşinde koşan matbaacılardı. Aradaki bu fail hikâye dışında bırakılırsa, dindar Protestanların egemen olduğu ülkelerde bu kadar seküler, özgür düşünceli ve hedonist bir edebi kültürün nasıl olup da geliştiğini açıklamak zorlaşır.

Ne de olsa, militan Kalvenistler de Dominiken engizisyoncular kadar baskı kurmaya ve diri diri yakarak öldürmeye istekliydiler. Hoşgörü erken modern Avrupa'da ilk kez savunulduğunda, bunu Kalvenistlerin kontrol ettikleri ülkeler dışında kalan matbaa atölyeleri yaptı.

> Basel yönetimi Servetus'a Cenevre'de uygulanan cezai işlemi sadakatle destekliyordu. Ancak aynı zamanda Castellio'nun hoşgörü talebini anlayışla dinlediği kimsenin gözünden kaçmıyordu [...] Cenevrelilerin cadı avına katılmanın hiçbir anlamı yoktu [...] Muğlaklık ihtilaf kadar tehlikeli görünmüyordu. Matbaa sektörü bu hesaplı kararsızlığı memnuniyetle karşılamış olmalı [...] Sektör Castellio'dan ve hoşgörüden yanaydı.[55]

Castellio'nun zamanından Voltaire'in zamanına kadar özgürlükçü, heterodoks ve ekümenik filozofların en büyük doğal müttefiki matbaa sektörü olmuştur. Pazarı büyütmeye ve üretimi çeşitlendirmeye istekli girişimci yayıncı, dar kafalıların doğal düşmanıydı. Protestan Roma'yı Katolik Roma'ya tercih etmişse, bunun nedeni ille de kendini Kalvenizme adamış olması değildi. Bağımsız matbaacılar da Cenevre'yi tercih ediyordu çünkü tek bir küçük şehrin sınırları ötesindeki kitap ticaretini kontrol gücü olmadığından kale alınmaması daha kolay oluyordu.

Bağımsız matbaacılar din savaşları sırasında, Protestan "tavşanlarla" kaçıp Katolik "tazılarla" avlanmaya hazır değildi. Aynı zamanda çıkarları ordu toplayıp hanedan savaşları başlatan, ulus inşa eden devlet adamlarınınkinden de farklıydı. İşleri, sağlam bir şekilde birleşmiş ülkelerden ziyade gevşek biçimde federal olan devletlerde, büyük ve genişleyen krallıklardan ziyade küçük prensliklerde daha iyi gelişiyordu. Sansür siyaseti onları, sadece kilise yetkililerinin değil aynı zamanda seküler bürokratların, tüzüklerin ve kırtasiyeciliğin de doğal muhalifi yapıyordu. Bağımsız matbaacılar, hiçbir kiliseye veya devlete bağlı olmayan "üçüncü bir güce" tanıtım organı ve gizli destek sağladılar. Ancak bu üçüncü güç çok açık bir şekilde erken modern dönem kapitalistlerinin çıkarlarıyla bağlantılıydı. Tüccar yayıncıların (bunların en önemlisi Christopher Plantin'dir) bazıları tarafından benimsenen heterodoks öğretiler bile, onların kapitalist girişimci eylemlerini tamamlayıcı bir rol oynuyordu.

Çok uzaklara yayılmış dağıtım ağlarıyla bağlantılı heterodoks iş adamları ve matbaacılar birliklerinin ortaya çıkması, yeni sektörün geleneksel sınırların ötesine geçen ve çeşitli inançları kapsayan, resmi olmayan toplumsal gruplaşmaları nasıl teşvik ettiğini gösteriyor. Aynı zamanda, seküler, kuşkucu veya Protestan

olmadan kozmopolit, ekümenik ve hoşgörülü olan –büyük ölçüde gizli ve yarı komplocu karakteri yüzünden, Aydınlanma dönemindeki bazı mason localarının öğretisini haber veren – yeni bir *ethos*'un (değerler sistemini) benimsenmesini teşvik ediyordu.

16. yüzyılda bu yeni *ethos*'un savunucularının ana merkezlerinden biri, Christopher Plantin'in Anvers'teki matbaasıydı. Anvers, Kalvenistlere hizmet ederken bile Katoliklerle bağlantısını sürdürmüş ve İspanya kralı II. Felipe'den destek görmüştü. Plantin'in çevresindeki bazı kişiler aynı zamanda gevşek bir şekilde örgütlenmiş, gizli, heterodoks bir tarikat olan Familia Caritatis'in* üyesiydi. Familistler, familist risalelerde belirtilen mistik inançlarını sürdürürken yaşadıkları ülkenin dinin koşullarına riayet etmeye teşvik ediliyorlardı. Plantin, matbaasında Familia'cı literatür basılırken bile, II. Felipe'nin kendisini Aşağı Ülkeler'in (Niederlande) tamamında matbaa sektörünü denetlemekten ve bütün matbaacıların liyakatini ve dini inanışını kontrol etmekten sorumlu "Proto-Typographer" (başmatbaacı) olarak atamasını sağladı.[56] Plantin aynı zamanda, II. Felipe'nin danışmanı ve en saygın saray âlimi Benito Arias Montano'nun dostluğunu kazandı. Montano, Anvers'in poliglot kesimi üzerindeki çalışmaları denetlemek üzere İspanya'dan yollanmış, döndüğünde de yeni edindiği Felemenk dost çevresiyle gizlice mektuplaşırken ve bir süre için İspanya'daki kitap ticaretinin normal seyrini değiştirmişken bile, II. Felipe kendisine yeni ihsanlar bahşetmişti. Plantin'in çevresi ile "Familia Caritatis" hikâyesinin yarattığı hayranlığın kısmen nedeni, ünlü bir Karşı-Reform âlimi olan saygın bir Katolik yetkilinin, Escorial'ın** tam kalbinde yıkıcı "hücreler" örgütlediğini göstererek paranoyak hayal gücünü uyandırma kapasitesiydi.

Plantin'in, 16. yüzyıl Avrupa'sının en büyüğü olan dev yayıncılık imparatorluğu, farklı ülkelerde farklı inançlardan zengin ve etkili dostlar kazanarak kendini koruma altına alma yeteneğine çok şey borçluydu. Familia Caritatis gibi "Nicodemit"*** tarikatların üyelerine verilen, yaşadıkları ülkelerde hangi dini inanış yaygınsa ona itaat etmelerine izin verilmesi, aynı zamanda yayıncıların yabancı ülkelerdeki temsilcilerinin önünü açmaya yardımcı oluyor, potansiyel zalimleri uzak tutmayı kolaylaştırıyordu. Dolayısıyla, Plantin'in gizli inancının ekümenik ve Nicodemik (takiyeci) özelliği, Robert Kingdon'ın söylediği gibi, "Dini inancın ve ekonomik çıkarların birbirini pekiştirebileceğinin bir başka örneği"[57] olarak görülebilir. İş adamları, özellikle de matbaacılar anti-dogmatik görüşleri sayesinde din savaşlarının değişen gidişatı sırasında bile ayakta kalmaya, hatta zenginlemeye en yatkın insanlardı. Gizlice sürdürebilecekleri

---

* Sevgi Ailesi: Rönesans İngiltere'sinde ve Felemenk ülkelerinde etkin olan mistik bir dini topluluk. –ç.n.

** II. Felipe tarafından 1563-1584 yılları arasında yaptırılan Madrid yakınlarında bir manastır ve saray. –ç.n.

*** Gizli yandaş, takiye yapan kişi. Özellikle 16. yüzyılda Katolik bir ülkede yaşayan ve Protestan olduğunu gizleyerek zulümden kurtulan kişi. –ç.n.

Resim 30: 16. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'nın en büyük matbaa firması, Philippe Galle'in gravüründe portresini gördüğümüz Christopher Plantin'in Anvers'teki matbaasıydı. Bir gravürcüler ve ahşap baskı yayıncıları sülalesinden gelen Galle, Plantin'in grubuna üyeydi. Galle, İspanya kralı II. Felipe tarafından Anvers Poliglotu'nun hazırlanışını denetlemek üzere Plantin'e yollanan saray âlimi ve papazı Benito Arias Montano'nun da gravür portresini yaptı. Bu iki portre de Philippe Galle'in Virorum doctorum de disciplinis bene merentium effigies *derlemesinden (Anvers, 1572) alınmıştır. Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

hoşgörülü bir inancı benimsemişlerse, yabancı ülkelerden maddi destek alırken bile, fanatik dindarların zulmünden kaçınabiliyorlardı. Bu görüş doğru. Yine de bazı ekler yapmak gerekiyor.

Hiç kuşku yok ki güç merkezlerinin ve dini sınırların değiştiği bir çağda, tüccar yayıncının bakış açısı kapitalist girişimci pozisyonuyla ilişkiliydi. Ama aynı zamanda ürettiği ürünlerin doğasıyla da ilişkiliydi. Plantin'in ürünü onu diğer iş insanlarından ve tüccarlardan ayırıyordu. Bu ürün edebiyatçıları ve âlimleri onun atölyesine çekiyordu. Yabancı âlimlerle, kitapseverlerle ve *literati* ile ilişkisinde kendisini, şehrindeki komşularıyla veya akrabalarıyla olduğundan daha rahat hissetmesine neden oluyordu. Başarılı tüccar yayıncı, kitaplardan ve entelektüel eğilimlerden bir kumaş tüccarının tekstilden ve giyim modalarından anladığı kadar anlamalıydı; harf tipleri, kitap katalogları ve kütüphane satışı konularında uzman olmalıydı. Birçok dil bilmenin, farklılık gösteren metinlerde yetkin olmanın, yeni haritaların ve takvimlerin yanı sıra, eski objeleri ve yazıtları incelemenin yararlı olduğunu sıklıkla görüyordu. Kısacası, işin doğası, tüccar yayıncıya geniş tabanlı liberal bir eğitim sağlıyordu. Bütün bunlar aynı zamanda, daha geniş bir tanıdık çevresi oluşturmasını ve yabancılarla yakın temas içinde olmasını sağlıyordu. Mülteciler veya yabancılar atölyesine rahatlıkla gelebiliyorsa, bunun nedeni nadiren eski kan bağları, dostluklardı ve her zaman dış finansman, yeni pazarlar, hamiler veya imtiyaz arayışları değildi. Yabancı uzmanlara editör, çevirmen, düzeltmen ve harf tasarımcıları olarak da ihtiyaç

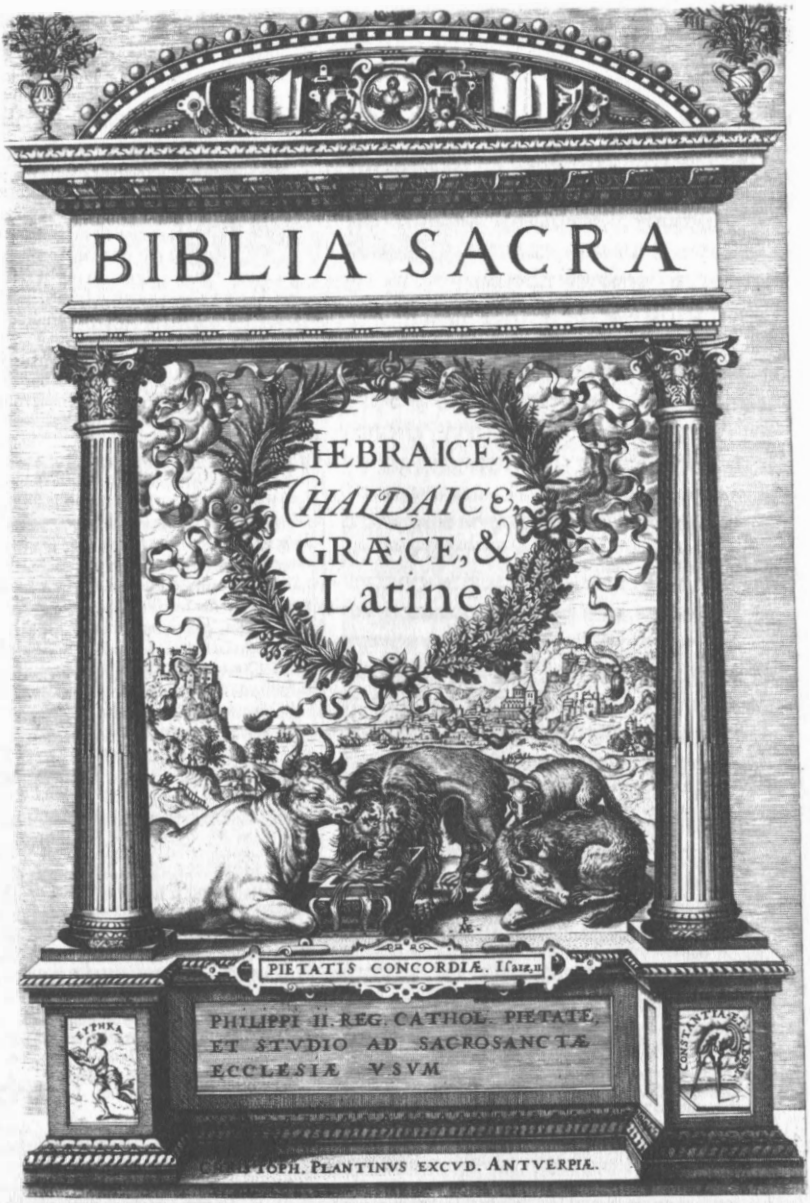
duyuluyordu. Yabancı topraklardaki Protestan anklavlarının yerel dilde Kutsal Kitap, Mezmur ve ayin kitapları talebi de anklavların dini ihtiyacına dayalı olarak, matbaacılar ile "yabancı topluluklar" arasında etkileşime yol açıyordu. Londra'daki bir İtalyan topluluğuna, Cenevre'deki bir İngiliz topluluğuna, Hollanda'daki bir Fransız kilisesine ayin kitapları tedarik etmek sadece yabancı tüccarlarla ilişki kurmaya yol açmıyor, aynı zamanda Hıristiyanlıktaki dinsel tecrübe çeşitliliğinin ve dini törenler konusunda çeşitli dillerdeki ince ayrımların daha çok farkında olunmasını sağlıyordu.

Çevirmenlik yapan yabancılar atölyelerde ağırlandığı gibi evlerde de ağırlanıyordu. Yerel matbaacı onlara genellikle oda ve yiyecek içecek sağlıyordu, bazen de aile çemberinin içine alınıyorlardı. Vesalius'un yayıncısı Oporinus'un Basel'daki atölyesine kabul edilenlerin isimleri muhtemelen daha sonraları Plantin'in Anvers'teki atölyesi etrafında oluşan çemberdekilerin isimlerinden çok daha dikkat çekiciydi. "Radikal reform"un önde gelen isimlerinin çoğu eninde sonunda Oporinus'un evinde kaldı: Servetus, Lelio, Sozzini, Ochino, Postel, Castellio, Oecolampadius, Schwenckfelt ve bunlara ek olarak John Foxe gibi Marian* sürgünleri. Basel matbaacısı aynı zamanda Paracelsus'la da dosttu. Familia Caritatis'i kuran üç heretikten biri olan David Joris'e sığınak sağladı. Ortak entelektüel bağlılık anlamında kullanılan "familia" terimi çok sonraları Aydınlanma filozofları, daha sonraları da Saint-Simon'ın takipçileri arasında daha sembolik ve metaforik oldu. Ama matbaacıların evlerinde kalan çevirmenler, düzeltmenler ve tashihçiler, gerçek ailelerin geçici üyeleri oluyorlardı. Önemli bilimsel yayınların yapıldığı yerlerde poliglot evler hiç de ender değildi.

Kutsal Kitap basımını bir kez daha gündeme getirmek gerekiyor. Hıristiyan Kutsal Metinler'inin kendine özgü çok dilli özelliği, Kutsal Kitap edisyonları ve çeviriler basan matbaacı ustalarının arasında kültürel temasların hızla artmasına katkıda bulundu. Aldus Manutius'un etrafındaki çemberi düşünürken onun çok dilli bir edisyon çıkarma planını da akılda tutmak gerekebilir. Plantin'in daha sonraları yaptığı Anvers programı çeşitli ülkeleri ve inançları temsil eden sofistike âlimleri bir araya getirdi. Sekiz ciltlik projeyi tamamlamak için farklı yönelimlerde editörler arasında sorunsuz bir çalışma ilişkisi olması gerekiyordu. İç barış da farklı görüşlere hoşgörüyü teşvik etmeye bağlıydı. Aynı şey Estienne'in çıkardığı Kutsal Kitap edisyonları için de geçerlidir. On farklı milliyetten insan Robert Estienne ve Perrette Badius'la bir masanın etrafında oturuyordu. Oğlu Henri'ye göre, Estienne'lerin hizmetkârları bile hepsinin tek ortak dili olan Latinceyi biraz biliyordu.[58] Amerbach-Froben'in Basel'daki atölyesinde ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerine dağılmış birçok matbaa şirketi etrafında da benzer heterodoks ve kozmopolit çemberler oluştu. Kasvetli Escorial'ın kalbindeki tek bir yıkıcı hücre fikri entrika fantezileri uyandırabilir.

---

* 1553-1558 yılları arasında hüküm süren İngiltere kraliçesi Katolik I. Mary'nin egemenliği sırasında Avrupa'daki Hollanda, İsviçre ve Almanya gibi Protestan ülkelere kaçan İngiliz Protestanlarına verilen isim. –ç.n.

Resim 31: Anvers Poliglotu'nun ilk sayfası "barışsever kraliyet" tasviriyle matbaacı ustalarının uzlaştırıcı ekümenik görüşlerini yansıtıyor; matbaacıların, farklı inançların ve ülkelerin temsilcilerinin maddi ve bilimsel yardımına ihtiyacı vardı, din ve hanedan anlaşmazlıklarına karışmaktan uzak durmaya çalışıyorlardı. Biblia Sacra, Hebraice, Chaldaice, Graece, Latine *(Anvers: Christopher Plantin, 1571). Yukarıdaki iç kapak sayfası ve arka taraftaki sayfalar İbranice, Keldanice, Yunanca ve Latince dillerindeki Yaratılış bölümünün başıdır ve Anvers Poliglotu'ndan alınmıştır:* Biblia Sacra, Hebraice, Chaldaice, Graece, Latine *(Anvers: Christopher Plantin, 1571). Library of Congress, Rare Book and Special Collections Division'ın izniyle basılmıştır.*

CAPVT PRIMVM.

N principio creauit Deus cælum & terrã. ² Terra autem erat inanis & vacua: & tenebræ erant super faciẽ abyssi: Hebr. Pyssi. & spiritus Dei ferebatur super aquas. ³ Dixitq́, Deus, Fiat lux. Et facta est lux. ⁴ Et vidit Deus lucem quòd esset bona: & diuisit lucem à tenebris. ⁵ Appellauitq́, lucem diem; & tenebras nocte. Factumq́; est vespere & mane dies vnus. ⁶ Dixit quoque Deus, Fiat firmamentũ in medio aquarum; & diuidat aquas ab aquis. ⁷ Et fecit Deus firmamentum, diuisitq́, aquas quæ erant sub firmamento, ab his quæ erant super firmamentũ. Et factum est ita. ⁸ Vocauitq́; Deus firmamentũ, cælum: & factum est vespere, & mane dies secundus. ⁹ Dixit verò Deus, Congregentur aquæ quæ sub cælo sunt, in locum vnum: & appareat arida. Et factum est ita. ¹⁰ Et vocauit Deus aridã, terram: congregationesq́; aquarum appellauit maria. Et vidit Deus quòd esset bonum. ¹¹ Et Bait, Germinet terra herbã virentem & faciẽtem semen; & lignum pomiferũ faciens fructũ iuxta genus suum, cuius semen in semetipso sit super terram. Et factũ est ita. ¹² Et protulit terra herbam virentẽ, & facientẽ semen iuxta genus suũ; lignumq́; faciens fructũ, & habens vnumquodq; sementem secundũ speciem suam. Et vidit Deus quòd esset bonum. ¹³ Et factum est vespere & mane dies tertius. ¹⁴ Dixit autẽ Deus, Fiant luminaria in firmamento cæli; & diuidant diem ac nocte; & sint in signa & tẽpora & dies & annos: ¹⁵ Vt luceãt in firmamẽto cæli, & illumineñt terrã. Et factum est ita. ¹⁶ Fecitq́; Deus duo luminaria magna: luminare maius, vt præesset diei: & luminare minus, vt præesset nocti: & stellas. ¹⁷ Et posuit eas Deus in firmaméto cæli, vt lucerẽt super terrã: ¹⁸ Et præessent diei ac nocti, & diuiderent lucem ac tenebras. Et vidit Deus quòd esset bonũ. ¹⁹ Et factum est vespere, & mane dies quartus. ²⁰ Dixit etiam Deus, Producant aquæ reptile animæ viuentis, & volatile super terram sub firmamento cæli.

בראשית ברא אלהים את השמים ואת
הארץ: והארץ היתה תהו ובהו וחשך
על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על
פני המים: ויאמר אלהים יהי אור
ויהי אור: וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל
אלהים בין האור ובין החשך: ויקרא אלהים לאור
יום ולחשך קרא לילה ויהי ערב ויהי בקר יום אחד:
ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל
בין מים למים: ויעש אלהים את הרקיע ויבדל בין
המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע
ויהי כן: ויקרא אלהים לרקיע שמים ויהי ערב
ויהי בקר יום שני: ויאמר אלהים יקוו המים
מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה ויהי
כן: ויקרא אלהים ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא
ימים וירא אלהים כי טוב: ויאמר אלהים תדשא
הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי עשה פרי למינו
אשר זרעו בו על הארץ ויהי כן: ותוצא הארץ דשא
עשב מזריע זרע למינהו ועץ עשה פרי אשר זרעו בו
למינהו וירא אלהים כי טוב: ויהי ערב ויהי בקר
יום שלישי: ויאמר אלהים יהי מארת ברקיע
השמים להבדיל בין היום ובין הלילה והיו לאתת
ולמועדים ולימים ושנים: והיו למאורת ברקיע
השמים להאיר על הארץ ויהי כן: ויעש אלהים
את שני המארת הגדלים את המאור הגדל לממשלת
היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה ואת
הכוכבים: ויתן אתם אלהים ברקיע השמים להאיר
על הארץ: ולמשל ביום ובלילה ולהבדיל בין האור
ובין החשך וירא אלהים כי טוב: ויהי ערב ויהי־
בקר יום רביעי: ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ
נפש חיה ועוף יעופף על הארץ על פני רקיע השמים:

תרגום אונקלוס

בקדמין ברא ייי׳ שמיא וית ארעא: ² וארעא הות צריא וקניא וחשוכא על אפי תהומא ורוחא מייי מנשבא על אפי מיא: ³ ואמרי ייי יהא נהורא והוה נהורא: ⁴ וחמא ייי ית נהורא ארי טב ואפרש ייי בין נהורא ובין חשוכא: ⁵ וקרא ייי לנהורא יממא ולחשוכא קרא ליליא והוה רמש והוה צפרא יומא חד: ⁶ ואמר ייי יהא רקיעא בפגימו מיא ויהא מפרש בין מיא דלתרע לרקיעא ובין מיא דלעלא לרקיעא והוה כן: ⁷ ועבד ייי ית רקיעא ופרש בין מיא דלתרע לרקיעא ובין מיא דלעלא לרקיעא והוה כן: ⁸ וקרא ייי לרקיעא שמיא והוה רמש והוה צפר יום תניין: ⁹ ואמר ייי יתכנשון מיא מתחות שמיא לאתר חד ותתחזי יבשתא והוה כן: ¹⁰ וקרא ייי ליבשתא ארעא ולבית כנישת מיא קרא ימי וחזא ייי ארי טב: ¹¹ ואמר ייי תרבי ארעא דשיו עשבא דרבי זרעה פירין עבד פירין לזנוהי דבר זרעה בה על ארעא והוה כן: ¹² ואפקת ארעא דשיו עשבא דרבי זרעה פירין עבד פירין לזנוהי ואילן עבד פירין דבר זרעה בהלזנוהי וחזא ייי ארי טב: ¹³ והות רמש והות צפר יום תליתאי: ¹⁴ ואמר ייי יהון נהורין ברקיעא דשמיא לאפרשא בין יממא ובין לילייא והון לאתן לאתין ולמסדי כרוז ושנין: ¹⁵ והון לנהורין ברקיעא דשמיא לאנהרא על ארעא והוה כן: ¹⁶ ועבד ייי ית תרין נהורין רברבין ית נהורא רבא לשלטא ביממא וית נהורא זעירא לשלטא בלילייא וית כוכבייא: ¹⁷ ויהב יתהון ייי ברקיעא דשמיא לאנהרא על ארעא: ¹⁸ ולשלטא ביממא ובלילייא ולאפרשא בין נהורא ובין חשוכא וחמא ייי ארי טב: ¹⁹ והות רמש והות צפר יום רביעאי: ²⁰ ואמר ייי ירחשון מיא רחשא נפשא חייתא ועופא ורחפן על ארעא על אפי איר רקיע שמיא:

CAPVT PRIMVM.

N principio fecit Deus cælum & terrã. 2 *At terra erat inuisibilis et incõposita,et tenebræ super abyssum: & spiritus Dei ferebatur super aquam.* 3 *Et dixit Deus,Fiat lux,& facta est lux.* 4 *Et vidit Deus lucẽ,quòd bona: & diuisit Deus inter lucem,& inter tenebras.* 5 *Et vocauit Deus lucẽ diẽ: & tenebras vocauit noctẽ: & factũ est vespere; & factũ est mane, dies vnus.* 6 *Et dixit Deus,Fiat firmamentũ in medio aquæ: & sit diuidẽs inter aquã,& aquã.* 7 *Et fecit Deus firmamentũ,& diuisit Deus inter aquã quæ erat sub firmamẽto: & inter aquã,quæ super firmamentũ.* 8 *Et vocauit Deus firmamentũ cælũ: & vidit Deus,quòd bonũ. Et factũ est vespere,& factũ est mane,dies secũdus.* 9 *Et dixit Deus,Cõgregetur aqua quæ sub cælo, in cõgregationẽ vnã,& appareat arida. Et factũ est ita,et cõgregata est aqua quæ sub cælo,in cõgregationes suas:et apparuit arida.* 10 *Et vocauit Deus aridã, terrã: et cõgregationes aquarũ,vocauit maria. Et vidit Deus quòd bonũ.* 11 *Et dixit Deus,Germinet terra herbã fœni seminantẽ semẽ secundũ genus et secundũ similitudinẽ: & lignũ pomiferũ faciens fructũ,cuius semen ipsius in ipso secundũ genus super terrã. Et factum est ita.* 12 *Et protulit terra herbã fœni seminantẽ semen secundũ genus & secundũ similitudinẽ: & lignũ pomiferũ faciens fructũ, cuius semẽ eius in ipso, secundum genus super terrã. Et vidit Deus quòd bonũ.* 13 *Et factũ est vespere,& factũ est mane,dies tertius.* 14 *Et dixit Deus: Fiant luminaria in firmamento cæli,vt luceant super terrã,ad diuidendum inter diẽ, & inter noctẽ; & sint in signa, & in tẽpora, & in dies, & in annos.* 15 *Et sint in illuminationẽ in firmamẽto cæli,vt luceant super terram. Et factũ est ita.* 16 *Et fecit Deus duo luminaria magna: luminare maiꝰ in principatus diei: & luminare minus in principatus noctis: et stellas.* 17 *Et posuit eas Deus in firmãmẽto cæli: vt luceret super terrã,* 18 *Et præssent diei, & nocti, & diuideret inter lucẽ et inter tenebras: et vidit Deus quòd bonũ.* 19 *Et factũ est vespere, & factũ est mane,dies quartus.* 20 *Et dixit Deus, Producant aquæ reptilia animarũ viuentiũ, & volatilia volãtia super terrã,secundũ firmamentũ cæli: & factũ est ita.*

1 Ν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν & τὴν γῆν.
2 ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος & ἀκατασκεύαστος· & σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου. & πνεῦμα θεοῦ ἐπεφέ-
3 ρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. & εἶπεν ὁ θεὸς, γενηθήτω φῶς· & ἐγένετο φῶς. & εἶδεν ὁ θεὸς τὸ φῶς, ὅτι
4 καλόν. καὶ διεχώρισεν ὁ θεὸς ἀναμέσον τοῦ φωτὸς & ἀναμέσον τοῦ
5 σκότους. & ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν, καὶ τὸ σκότος ἐκά-
6 λεσε νύκτα. & ἐγένετο ἑσπέρα, & ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία. & εἶ-
πεν ὁ θεὸς, γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος· & ἔστω διαχωρίζον
7 ἀναμέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. & ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸ στερέωμα. καὶ διε-
χώρισεν ὁ θεὸς ἀναμέσον τοῦ ὕδατος, ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος,
8 καὶ ἀναμέσον τοῦ ὕδατος, ὃ ἐπάνω τοῦ στερεώματος. & ἐκάλεσεν ὁ
θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανόν. & εἶδεν ὁ θεὸς, ὅτι καλόν. & ἐγένετο ἑσπέ-
9 ρα, & ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα δευτέρα. & εἶπεν ὁ θεὸς, Συναχθήτω
τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ὀφθήτω ἡ
ξηρά. καὶ ἐγένετο οὕτως· καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ
10 εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. & ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὴν
ξηρὰν, γῆν· καὶ τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσε θαλάσσας. & εἶ-
11 δεν ὁ θεὸς, ὅτι καλόν. & εἶπεν ὁ θεὸς, Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην
χόρτου σπεῖρον σπέρμα κατὰ γένος & καθ' ὁμοιότητα, καὶ ξύλον
κάρπιμον ποιοῦν καρπὸν οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ κατὰ γένος
12 ἐπὶ τῆς γῆς. & ἐγένετο οὕτως. & ἐξήνεγκεν ἡ γῆ βοτάνην χόρ-
του σπεῖρον σπέρμα κατὰ γένος & καθ' ὁμοιότητα, & ξύλον κάρπι-
μον ποιοῦν καρπὸν οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ κατὰ γένος ἐπὶ
13 τῆς γῆς. & εἶδεν ὁ θεὸς ὅτι καλόν. καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο
14 πρωΐ, ἡμέρα τρίτη. & εἶπεν ὁ θεὸς, Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ
στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ διαχωρίζειν ἀ-
ναμέσον τῆς ἡμέρας & ἀναμέσον τῆς νυκτός· καὶ ἔστωσαν εἰς σημεῖα,
15 καὶ εἰς καιροὺς, καὶ εἰς ἡμέρας, καὶ εἰς ἐνιαυτούς· & καὶ ἔστωσαν εἰς
φαῦσιν ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς. &
16 ἐγένετο οὕτως. & ἐποίησεν ὁ θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους,
τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας· καὶ τὸν φωστῆρα τὸν
17 ἐλάσσω εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός· & τοὺς ἀστέρας. & καὶ ἔθετο αὐτοὺς ὁ
18 θεὸς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ· ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς, & τοῦ
ἄρχειν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός· καὶ διαχωρίζειν ἀναμέσον τοῦ φω-
19 τὸς καὶ ἀναμέσον τοῦ σκότους· καὶ εἶδεν ὁ θεὸς ὅτι καλόν. & ἐγέ-
20 νετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα τετάρτη. & εἶπεν ὁ θεὸς, Ἐξα-
γαγέτωσαν τὰ ὕδατα ἑρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν, & πετεινὰ πετόμενα
ἐπὶ τῆς γῆς, κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ἐγένετο οὕτως.

CHALDAICAE PARAPHRASIS TRANSLATIO.

CAPVT PRIMVM.

IN principio creauit Deus cælum & terram. 2 Terra autem erat deserta & vacua; & tenebræ super faciem abyssi: & spiritus Dei insufflabat super faciem aquarum. 3 Et dixit Deus, Sit lux: & fuit lux. 4 Et vidit Deus lucem quòd esset bona. Et diuisit Deus inter lucem & inter tenebras. 5 Appellauitque Deus lucem diem, & tenebras vocauit noctem. Et fuit vespere & fuit mane dies vnus. 6 Et dixit Deus, Sit firmamentum in medio aquarum: & diuidat inter aquas & aquas. 7 Et fecit Deus firmamentum: & diuisit inter aquas quæ erant subter firmamentum: & inter aquas quæ erant super firmamentum: & fuit ita. 8 Et vocauit Deus firmamentum cælum. Et fuit vespere & fuit mane, dies secundus. 9 Et dixit Deus, Congregentur aquæ quæ sub cælo sunt, in locum vnum: & appareat arida. Et fuit ita. 10 Et vocauit Deus aridam terram: & locum congregationis aquarum appellauit maria. Et vidit Deus quòd esset bonum. 11 Et dixit Deus, Germinet terra germinationem herbæ, cuius filius sementis seminatur: arboremque fructiferam facientem fructus secundum genus suum; cuius filius sementis in ipso sit super terram. Et fuit ita. 12 Et produxit terra germen herbæ, cuius filius sementis seminatur secundum genus suum; & arborem facientem fructus, cuius filius sementis in ipso secundum genus suum. Et vidit Deus quòd esset bonum. 13 Et fuit vespere & fuit mane, dies tertius. 14 Et dixit Deus, Sint luminaria in firmamento cæli, vt diuidant inter diem & noctem: & sint in signa & in tempora: & vt numerentur per ea dies & anni. 15 Et sint in luminaria in firmamento cæli ad illuminandum super terram: & fuit ita. 16 Et fecit Deus duo luminaria magna: luminare maius, vt dominaretur in die: & luminare minus, vt dominaretur in nocte: & stellas. 17 Et posuit eas Deus in firmamento cæli ad illuminandum super terram: 18 Et vt dominarentur in die & in nocte: & vt diuiderent inter lucẽ & tenebras: & vidit Deus quòd esset bonũ. 19 Et fuit vespere & fuit mane, dies quartus. 20 Et dixit Deus, Serpant aquæ reptile animæ viuẽtis: & auem quæ volat super terrã super faciẽ aëris firmamenti cælorum.

Her biri entelektüel bir kavşak, bir buluşma yeri, iletişim merkezi ve sığınma yeri olarak minyatür bir "international house" işlevi gören, sayısız şehre yayılmış çok sayıda matbaa atölyesi fikri, hayal gücümüzü harekete geçirmek için Escorial'dan daha az heyecan uyandırıcı değil. 16. yüzyılın sonlarında, uygarlık tarihinde ilk kez bir *Concordia Mundi* [dünyada uyum] kavramı gerçek anlamda küresel bir ölçekte geliştiriliyor ve "insanlık ailesi" fikri dünyanın tüm halklarını kapsayacak şekilde genişletiliyordu. Bunun nasıl olduğunu anlamak için, din savaşları sırasında işlerini sürdüren tüccar yayıncılarla âlim matbaacıların konukseverliğinden başlamaktan daha iyi bir yer yoktur. Plantin'in mektupları onun Süryanice yazı tipleri hakkında tavsiye istediğini, Arias Montano için İbranice *Talmud* temin ettiğini, Mercator'un Fransa haritasıyla ilgili bir talebine cevap verdiğini, Bavyeralı bir yetkiliye Ingoldstadt'a hangi profesörü ataması gerektiği konusunda tavsiyede bulunduğunu, bir din kitabını nasıl resimlendirebileceği konusunda teolojik yardım istediğini gösteriyor.[59] Bu mektuplardaki bağlantıları gözden geçirmek, oluşum aşamasındaki Bilgi Cumhuriyeti'nin merkezi sinir sisteminin veya ana santralinin gözler önüne serildiğini görmektir. Plantin'in muhasebe defterleri, iktisat tarihçilerine bir erken modern dönem girişimcisinin faaliyetlerini incelemek için iyi bir fırsat sunuyor. Ancak Plantin'in mektupları aynı zamanda erken kapitalizmden başka bir şeyin daha gelişmekte olduğuna işaret ediyor. Daha ileriki bir tarihte Avrupa'nın vicdanında "kriz" yaratacak bütün öğeler onun mektuplarında bir arada bulunuyor.

Yayıncılarla matbaacıların oynadığı role daha fazla önem vererek Trevor-Roper'ın Erasmus-vari trendlerle ilgili ufuk açıcı görüşlerinin güçlendirileceğini düşünüyorum. Teolojik uzlaşmayı teşvik eden tavırların artmasını açıklamak için din savaşlarının durulduğu üç ara döneme işaret etmek yeterli değil. İspanyolların gazabı doruk noktasındayken bile uluslararası bir barış hareketine sessiz sedasız biçim veriliyordu. Aydınlanmanın dini kaynaklarını anlama sorunu, barışsever filozoflara sığınak olması için bir "Erasmus çağı" veya "Bacon çağı" yaratmakla çözülemez. Kutsal Kitap basmanın, hoşgörüyü teşvik ederken bile Kutsal Kitap okumanın dogmatizmini artırabileceği dikkate alınırsa, sorunu çözmek biraz daha kolaylaşıyor. Reform sırasında ortaya çıkan zıt akımlar ve çelişkili eğilimlerle ilgili benzer sorunların çözümünde aynı yaklaşım yararlı olabilir.

Aynı zamanda, Reform araştırmaları yaparken tekrar tekrar karşımıza çıkan temel nedensellik sorunlarıyla uğraşırken, matbaanın etkilerine daha fazla kafa yormak önemli görünüyor:

> Temel soru şöyle formüle edilebilir: 16. yüzyılın başlarında dini koşullar, bir tür devrimi veya ıslah edici bir kalkışmayı gerektirecek kırılgan bir dengeye mi işaret ediyordu? 16. yüzyılın başlarında, Avrupa'nın Reform'a ihtiyacı var mıydı?
>
> Kesin olmayan ifadelerden başka bir şey söyleyemeyecek kadar az şey biliyoruz [...] Yine de bu noktada ortaya çıkan genel sonuç, Avrupa toplumunun,

> geleneksel olarak varsayıldığından çok daha istikrarlı olduğuydu. Bir başka deyişle, eğer Luther ve diğer erken dönem reformcuları beşiklerinde ölmüş olsalardı, Katolik kilisesi, büyük bir kalkışma olmadan 16. yüzyılı atlatabilirdi.[60]

Avrupa toplumunun ve dini kurumların 1500'lerde oldukça istikrarlı göründüğünü kabul edecek olursak, Gutenberg'den 50 yıl sonraki kutsal metinler geleneğinin durumu hakkında ne söyleyebiliriz? Bu bölümün ileri sürdüğü gibi, oldukça istikrarsız bir durumdaydı. Rahiplerin ayrıcalıkları ve dini araştırmalarla ilgili yeni sorular konusunda ortaya çıkan anlaşmazlık sonsuza kadar ertelenemezdi. Luther, Zwingli ve diğerleri beşiklerinde ölmüş bile olsalardı, yine de bazı Reformcular, uzun zamandan beri var olan papazlarla ilgili düşünceleri ve evanjelik amaçları dile getirmek için matbaanın yardımına başvururlardı gibi görünüyor. Belki Hıristiyan âleminde iç savaş kaçınılmaz değildi ama matbaanın icadı en azından statükoyu sürdürme olasılığını ortadan kaldırdı.

Genel olarak, meydana gelen olayların sırasını dikkate alıp matbaanın icadını Protestan İsyanı'ndan önceye koyarsak, Batı Hıristiyan âleminin parçalanmasıyla ilgili tüm sorunların daha az kafa karıştırıcı hale geleceği rahatlıkla söylenebilir.

7

Doğa Kitabı Değişime Uğruyor Matbaa ve Modern Bilimin Yükselişi

Giriş: "Büyük Doğa Kitabı" ve "İnsanların Küçük Kitapları"

Modern bilimin yükselişiyle bağlantılı sorunlar benzer bir tartışmaya yol açıyor. Bir başka ifadeyle, bence bilim tarihçileri Batlamyus astronomisinin, Galenos anatomisinin ya da Aristoteles fiziğinin yıkılışını anlatırken matbaanın icadını çok daha ön plana çıkarmalı. Bu da Reform araştırmaları için ana esaslarda yapılması gerekli görülen revizyonun çok daha kapsamlı olmasını istemek anlamına geliyor. Reform araştırmaları söz konusu olduğunda matbaanın etkisi ertelenebiliyor ama hiç olmazsa çoğunlukla Luther'in davasını destekleyen failler arasına dahil ediliyor. Üretilen risaleler ve karikatürler öyle canlı ve güçlü bir izlenim bıraktı ki Protestan İsyanı'nı incelerken bu yeni aracın tamamen dışlanması söz konusu olamıyor. Bilimsel devrim denen şeyde ise bunun tersi doğruymuş gibi görünüyor. Kitle iletişim araçlarını kendi çıkarları için kullanmak, Latince yazan ve çoğunlukla çalışmalarını matbaada bastırmayan profesyonel bilim insanları arasında olduğundan çok, sözde bilim insanları ile şarlatanlar arasında daha yaygındı. Önemli risaleler matbaada basıldığında nadiren çoksatar statüsü kazanıyordu. *De revolutionibus* gibi yapıtların sınırlı baskı sayısına ve bunları anlayabilecek okurların çok az olmasına bakıldığında, matbaanın önemini hafifsemek akla yatkın görünüyor. Antik yapıtların tirajının daha yüksek olmasına bakıldığında, birçok uzman daha da ileri gidip erken dönem matbaacılarına olumsuz, geriye götürücü bir rol atfetme eğilimi gösteriyor. "Matbaanın, din hariç herhangi bir alanda yeni fikirlerin yayılmasını hızlandırdığına dair bir kanıt yok [...] Hatta Ortaçağ'ın bilimsel metinlerinin basılması Kopernik'in kabul edilmesini geciktirmiş olabilir."[1]

Ancak, önceki bölümde söylendiği gibi, din alanında bile "yeni fikirlerin yayılması", göz önünde tutulmayı hak eden birkaç yeni işlevden sadece biriydi. Bilimsel değişimi anlamaya çalışırken, matbaacıları, popülerleştirme ve propagandadan başka işlevlerle de ilişkilendirmeliyiz. Kutsal Kitap geleneğinde olduğu gibi, elyazmasından matbu metne geçildikten sonra İskenderiyelilerden miras kalan metin geleneklerinin artık değişmeden devam etmesi olası değildi. Teologlar ile doğa felsefecilerinin redakte etme ve ezeli hedeflerin peşinde koşma girişimlerinin, matbaacıların müstensihlerin yerini almasından sonra farklı bir sonucunun olması muhtemeldi.

Ancak günümüzde, sadece kitlelere hitap eden Lutherci risaleleri az sayıda insana hitap eden Kopernikçi risalelerin karşısına koyma eğiliminde değiliz; aynı zamanda, bilimsel değişimin sorunlarıyla ilgilenirken metin geleneklerini tamamen göz ardı etmeye de eğilimliyiz. Geleneksel resimler Protestanları ellerinde kitaplarla hayal etmemize neden oluyor (özellikle de onları ellerinde tespih olan Katoliklerle karşılaştırdığımızda). Ancak, erken modern dönem bilim insanları kitap okurken değil de ellerinde bitkilerle veya usturlapla resmedilmeye daha uygun görünüyorlar. Doğa filozofları, Batlamyus, Plinius, Galenos veya Aristoteles'in ilk matbu edisyonlarını okumuş olabilecekleri için, çoğunlukla yanlış yöne bakmakla suçlanıyorlar. "İnsan, denizcilerin nefes kesici keşifleri sayesinde dikkat, insanların küçük kitaplarından büyük Doğa Kitabı'na çevrilmiştir diye düşünüyor ama bu aslında sanıldığından çok daha ender gerçekleşiyordu."[2] Ancak insan, "insanların küçük kitapları" yoluyla bilgi alışverişi yapmadan "büyük Doğa Kitabı" nasıl incelenebilirdi sorusunu sormadan edemiyor. Modern bilimin yükselişini ve bununla alakalı trendleri ele alırken sadece yanlış yöne bakma eğilimimizi ortaya çıkarmak için bile olsa, bu soruyu sormaya değer. Kısmen, astronomun değişmeyen yıldızları gözlemlediğini, anatomi uzmanının insan vücudunu tek kitabı olarak kabul ettiğini düşündüğümüz için, 16. yüzyılın –yıldızları gözlemleme veya teşrih yöntemleri değiştirilmeden önce gerçekleşen– kavramsal devrimlerini açıklamak özellikle zorlaşıyor.

Bu açıdan bakıldığında, Doğa Kitabı'nı ("o evrensel ve herkesin bildiği, o tüm insanların gözünün önünde uzanan metin") okumak için diğer kitapları bir kenara bırakma metaforu, daha fazla inceleme gerektiren bir kandırmaca kaynağıdır. Entelektüel ve kültür tarihçilerinin bu metaforu geleneksel bir şekilde ele alması fikirler tarihinde harikulade gezintiler sağlıyor ancak yeni gözlemleri "tüm insanların gözünün önüne" serme sorunu üstünde ender olarak duruyor.

> Tanrıyı öğrendiğim iki kitap var; Tanrı'nın yazdığının yanında, onun hizmetkârlarından biri olan Doğa'nın yazdığı o evrensel ve herkese açık, herkesin gözü önünde uzanan o kitap var. Birinci kitapta onu hiç görmemiş olanlar diğer kitapta onu keşfetti [...] Tabii ki kâfirler doğayla bir olup bu gizemli yazıları nasıl okuyacaklarını, her yerde bulunan bu hiyerogliflere umursamaz bir gözle bakıp Doğa'nın çiçeklerindeki Tanrısallığı özümsemeyi hor gören biz Hıristiyanlardan daha iyi biliyorlar.[3]

Sir Thomas Browne Kutsal Kitap'ı Doğa Kitabı'yla karşılaştırdığında, sadece Francis Bacon'ın çok sevdiği bir temayı yeniden ele almıyor, aynı zamanda daha eski kaynaklardan da yararlanıyordu. Ernst Curtius'a göre, Ortaçağ vaazlarında aynı iki "kitap"tan söz ediliyordu ve bu tema çok eski Yakındoğu metinlerinden alınmıştı. Curtius bu silsileyi kültürel sürekliliğin kanıtı olarak görüyor ve Burckhardt'ın tezine (ya da en azından o tezin popülerleştirilmiş versiyonlarına) karşı çıkmak için kullanıyor. "Rönesans'ın, sararmış parşömenleri küçümsediği ve onların yerine Doğa Kitabı'nı ya da dünyayı okumaya başladığı, çok sevilen bir klişedir. Ama bu metafor Latin Ortaçağ'ından gelmektedir."[4] Ancak Ortaçağ'ın Latince metinlerinde bir "Doğa Kitabı"na atıflar yapılmış olduğu gerçeği, aslında itiraz edilebilir bir klişeye yapılan geçerli bir itiraz değildir. Eski metaforları sürdürmek genellikle büyük değişiklikleri maskeler. Bu durumda, elyazmasından matbu metne geçişin yol açtığı bütün değişiklikler gizlenmiştir. Kutsal Kitap'la doğayı birleştiren bir 17. yüzyıl yazarı eski metinlere referans yapmış olabilir. Ancak onun aklındaki gerçek ve metaforik "kitaplar"ın her ikisinin de 12. yüzyıl müstensihlerinin bildiği kitaplardan farklı olması kaçınılmazdı.

Dolayısıyla, Aziz Bernard bir "Doğa Kitabı"na atıfta bulunduğunda, Sir Thomas Browne'ın tersine, bitkileri ve gezegenleri düşünmüyordu. Onun aklında manastır disiplini ve tarlalarda yapılan ağır işlerin çileci (ascetic) avantajları vardı.[5] Aziz Bernard'ın keşiş arkadaşları doğanın doğurganlığını överken aynı zamanda uhrevi bir amaç güdüyorlardı. Ahlaki hikâyeler öğrenirken hatırlamaya yardımcı olacak çok sayıda canlı imgeye ihtiyaç oluyordu. Doğa tarihiyle ilgili yapıtlardan alıntılar içeren bir 14. yüzyıl vaiz elkitabında "İnsanoğlu körtür" yazıyor.

> İlahi konularda insan ruhu unutkandır; ama doğadan verilen örnekler, insanların beynine Yaratıcı'yı hiç çıkmayacak şekilde kazımak için harikulade araçlardır. Doğadan örnekler vermek vaizler için çok önemlidir. Bu örnekler sadece dikkat çekmekle kalmaz, aynı zamanda nasihatten daha anlamlıdır.[6]

Anlamlı örnekler arayışındaki vaizin önünde çok çeşitli örnekler vardı. Didaktik amaçların ilk sırada olduğu Ortaçağ vaazlarında Kutsal Metinler ve doğa ayrı değil, iç içeydi. Alegoriyle sarılıp sarmalanmış doğa bir araç olarak ikincil bir rol oynuyordu.

> Hayvanların davranışları konusunda söylenenler arada sırada gözlem yapıldığı duygusu uyandırıyor. Ancak *Bestiary*'deki* alegoriler çoğunlukla görünen şeylerle üst üste bindiriliyor. Doğada her şey semboliktir. Bu semboller ya Kutsal Kitap geleneğinden ya klasik gelenekten geliyor ama hepsi ahlaki anlamlar içeriyor [...]

---

* Doğadaki çeşitli hayvanların anlatıldığı derleme. Ortaçağ'da Hıristiyanlar dünyadaki her şeyin Tanrı'nın tezahürü olduğuna inandıkları için, bu kitaplar genellikle hayvanların dini anlamına odaklanıyordu. –ç.n.

> *Hortus deliciarum** gibi yapıtlar tüm erdemleri manevi bir bahçeyi süsleyen çiçek imgeleri yoluyla öğretmek için kullanılıyor. Çiçeklerin ve meyvelerin anlamları onların özelliklerinde bulunuyor.[7]

Ortaçağ *florilegium*'larının** önsözleriyle karşılaştırıldığında, Browne'ın "Doğa'nın gerçek çiçeklerinden" "Tanrısallığı özümsemeyi" küçümsemeyen "kâfir"lere atıf yapması, eski bir alışkanlıktan duyduğu düş kırıklığına işaret ediyor. Bu 17. yüzyıl yazarı, keşişlerin kuşaklar boyunca geliştirdiği edebi alegori geleneklerini yankılamıyor, tersine onları reddediyor.

17. yüzyıla gelindiğinde, bu tür geleneklerin oluşmasına yol açan koşullar değişmişti. Stuart dönemi İngiltere'sinde ahlaki hikâyeleri ezberlemek için bitki kullanmaya artık ihtiyaç duyulmuyordu. Çiçekler erdemlerle veya ahlaksızlıklarla ilişkilendirildiğinde amaç, pedagojik etkiden çok şiirsel etkiydi. Artık Kutsal Kitap da vitraylar, kürsüler, taş kapılar, koral müzik veya dini piyesler gibi çeşitli araçlarla aktarılmıyordu. Her mahalle kilisesine aynı onaylı matbu Kutsal Kitap konduğu için, kutsal hikâyeler seküler hikâyelerden artık daha kolay bir şekilde ayrıt edilebiliyordu. Kutsal Kitap okuma ile doğa araştırmalarını birleştirmek, dini antolojileri botanik metinlerle ilişkilendirmek artık doğal olarak yapılan bir şey olmaktan çıkmıştı, Browne'ın barok nesrinde de görüldüğü gibi edebi yaratıcılığa başvurmak gerekiyordu.

Eski temayı yeniden ele alırken Browne'ın aklında, şiir bahçeleri ile gerçek çiçek bahçeleri arasında bir karşıtlık var mıydı? "Hıristiyan" gülistanıyla "kâfir"lerin doğayı incelemesi arasındaki farka dikkat çekiyor muydu? Doğayla bir olup "gizemli" yazıları veya "her yerde bulunan hiyeroglifleri" okumaktan söz ederken, Thomas Digges'in "Pisagor'un kadim öğretisi Kopernik tarafından yeniden hayata döndürülüp geometrik ispatlarla doğrulanmıştır"[8] başlıklı risalesinde ileri sürdüğü güneş merkezli hipoteze mi atıfta bulunuyordu? Paradoksal imgesi "herkesin bildiği evrensel kitap", Galileo'nun "evrenin sürekli gözümüzün önünde açık duran, matematik diliyle yazılmış, harfleri üçgenler, daireler ve diğer geometrik şekiller olan yüce kitabı"na[9] yaptığı referansı bildiğini mi gösteriyordu?

Yapıtlarındaki çok sayıdaki anlam katmanı dikkate alındığında bu tür soruları yanıtlamanın kolay bir yolu yok; yanıtlama girişimi için de birkaç sapma yapmak gerekiyor. Benim amacım için şunu söylemek yeterli: Browne matbaaya ve matbu görsel eğitim araçlarına yabancı değildi. Bu açıdan, Browne'ın kitap metaforları Aziz Bernard'ın hiç görmediği nesneler üstüne kuruluydu.

---

* Manastırdaki rahibe adaylarını eğitmek amacıyla Landsbergli Herrad isimli bir rahibe tarafından 1167 ile 1185 yılları arasında yazılmıştır. Bir kadın tarafından yazılmış ilk ansiklopedidir. –ç.n.

** Gülistan/antoloji. Özellikle edebiyat yapıtlarından alınan seçmelerle yapılan derlemeye verilen ad. –ç.n.

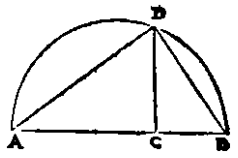
Browne, Royal Society'nin yayınları ile Kutsal Kitap uzmanlarının çalışmalarını takip ediyordu. Kutsal Kitap okuma ile doğa çalışmaları zihninde yeterince ayrı olduğu için her ikisine de farklı işlevler ve farklı diller tahsis edebiliyordu. Çevresindeki diğer *virtuosi* (üstatlar) gibi Browne da eski İbranice metinlerdeki Tanrı'nın sözlerinin şifresini çözmekle ilgili dikenli sorunların farkındaydı. Kutsal Kitap'taki kesin olmayan anlamların ve muğlak alegorilerin karşısına, Öklid ve Arşimet gibi "kâfir" filozofların, nasıl bir araya getirip okuyacağını bildiği daireleri, üçgenleri ve "her yerde bulunan hiyeroglifler"i koyuyordu. Basil Willey şöyle diyor, "Kutsal Kitap'taki ifadeler bilimsel gerçeklerle çeliştiğinde Browne, genel konuşan kutsal metnin değil, kesin konuşan Arşimet'in yanında olacaktır."[10]

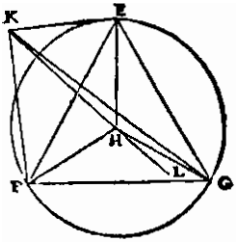
Tarihler kitabında [Kutsal Kitap, 2. Tarihler, 3] Süleyman'ın verdiği formülün karşısına Arşimet'in formülünü koyan Sir Thomas Browne, "sararmış parşömenleri" küçümseyip harika dış dünyaya yepyeni bir gözle bakmıyordu. Tersine kütüphanedeydi, gözlerini eski metinlerden ayırmıyordu. Ama Öklid'in ve Arşimet'in (Hint-Arap rakamlarıyla ve tek tip grafikler yoluyla) eskiden olduğundan daha "kesin" konuşmalarını sağlayan metinlere bakıyordu. Benzer analiz Browne'ın çağında yaşayan *virtuosi*'nin çeşitli faaliyetlerine de uygulanabilir. Örneğin, Robert Westman'a göre:

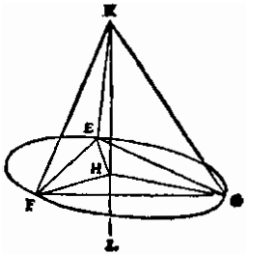
> Kepler'in prosedürünün gün ışığına çıktığını sanmadığım çok önemli bir özelliği var. İleri sürülen hipotezler doğayı gözlemledikten sonra tümevarım yoluyla geliştirilmemişti. Kepler ne Doğa Kitabı'nı ne Kutsal Kitap'ı okuyordu, onun okudukları antik ve çağdaş yazarların kitaplarıydı.[11]

Rönesans insanının Doğa Kitabı'nın lehine "tozlu parşömenleri" bir kenara attığı fikrine, sırf önceki kitap metaforları görmezden gelindiği için değil, doğa olaylarının incelenmesi yanlış yorumlandığı için de itiraz edilebilir. Bu klişe bilimsel faaliyeti, eski kitapları atıp veya genel kabul gören fikirleri reddederek birinci elden gözlemler yapmak şeklinde gören saf bir düşünce üzerine kuruludur. "Doğayı keşfetmek isteyen onun kitaplarında yürümelidir" diye yazmıştı Paracelsus. "Yazmak harflerden öğrenilir. Ama doğa, ülkeden ülkeye gezerek öğrenilir. Bir ülke bir sayfadır. Bu Doğa Yasası'dır (Codex Naturae) ve bu yüzden sayfaları çevrilmelidir."[12] Bu saf bilim görüşü Browne'ın o güzel "evrensel, herkesin bildiği kitap" imgesini yüzeysel olarak değerlendiriyor; sanki herhangi bir gözlemci harita, yıldız kataloğu, atlas ve seyahat rehberleri kullanmadan, ayağına "bir adımda tam yedi fersah yol alan çizmeler" geçirip bütün dünyayı gezebilirmiş gibi; ya da sanki bitkileri, hayvanları veya madenleri sınıflayıp karşılaştırmak için farklı ülkelerde farklı zamanlarda yapılan gözlemleri derlemek, muhafaza etmek ve birbirleriyle karşılaştırmak gerekmemiş gibi; ya da son olarak, sanki bilimsel bir değeri olması için deneyleri birden fazla deftere kaydetmek gerekmemiş gibi.

ipſi BC æqualis. & quoniam eſt vt AC ad CD, ita DC ad CB; æqualis autem AC quidem ipſi KH, CD vero ipſi HE, & CB ipſi KL: erit vt K
17.sexti. H ad HE, ita EH ad HL. rectangulum igitur K HL eſt æquale quadrato ex EH. atque eſt rectus vterque angulorum KHE EHL. ergo in KL. deſcriptus ſemicirculus & per punctum E tranſibit. nam ſi coniungamus EL, angulus LEK fiet
8.sexti. rectus, cum triangulum ELK æquiangulum ſit vnicuiq; triangulorum ELH EKH. ſi igitur manente KL ſemicirculus cõuerſus in eundem rurſus locum reſtituatur, à quo cœpit moueri, etiã per puncta FG tranſibit, iunctis FL LG; & rectis ſimiliter factis ad puncta FG angulis: atque erit pyramis comprehenſa data ſphæra; etenim KL ſphæræ diameter eſt æqualis diametro datæ ſphæræ AB, quoniam ipſi quidem AC ponitur æqualis KH; ipſi vero CB æqualis HL. Dico igitur ſphæræ diametrum potentia ſeſquialteram eſſe lateris pyramidis. Quoniam enim AC dupla eſt ipſius CB, erit AB ipſius BC tripla. ergo per conuerſionem rationis BA ſeſquialtera eſt ipſius AC. vt autem BA ad AC, ita eſt quadratum ex BA ad quadratum ex AD, quoniam iuncta BD, eſt vt BA ad AD, ita DA ad AC ob
Cor.8.sexti. ſimilitudinem triangulorum DAB DAC, &
Cor.20.sexti. quòd vt prima ad tertiam, ita quadratum ex prima ad quadratum ex ſecunda. ergo quadratum ex BA ſeſquialterum eſt quadrati ex AD. atque eſt BA quidem datæ ſphæræ diameter, AD vero æqualis lateri pyramidis. ſphæræ igitur diameter ſeſquialtera eſt lateris pyramidis. quod demonſtrare oportebat.

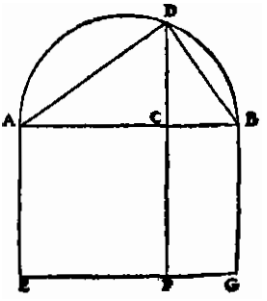

Itaque demonſtrandum eſt vt AB ad BC, ita eſſe quadratum ex AD ad quadratum ex DC.

Exponatur enim ſemicirculi figura; iungaturq; DB: & ex AC deſcribatur quadratum EC, & parallelogrammum FB compleatur. Quoniã
Cor.8.sexti. igitur eſt vt BA ad AD, ita DA ad AC, propter-
17.sexti. & rea quòd triãgulum DAB æquiangulum eſt triã-
8.sexti. gulo DAC; erit rectangulum contentum BAC quadrato ex AD æquale. & quoniam eſt vt AB ad BC, ita parallelogrammum EB ad parallelogrammum BF; atque eſt parallelogrammũ quidem EB, quod continetur BA AC; eſt enim EA æqualis AC; parallelogrammum uero BF æquale eſt ei, quod AC CB continetur: erit ut AB ad BC, ita rectangulum contentum BA AC ad cõtentum AC CB. eſt autem contentum BA AC
17.sexti. æquale quadrato ex AD: & contentum AC CB
Cor.8.sexti quadrato ex DC. æquale: perpendicularis enim DC media eſt proportionalis inter baſis portio-

Resim 32: Sir Thomas Browne'ın çağına gelindiğinde poliglot Kutsal Kitaplar'daki çok şekilli metinler, tek tip grafiklerle, Arşimet ve Öklid gibi "kafir" filozofların yapıtlarında bulunan "her yerde bulunan hiyerogliflerle" çelişiyordu. Bu sayfa Öklid'in Elemanlar *adlı yapıtının İtalyan âlim ve matematikçi Frederico Commandino'nun yaptığı bir 16. yüzyıl Latince çevirisinden alınmıştır. Bu yapıt Pesaro'da basıldıktan kısa bir süre sonra Commandino, Urbino'daki evinde bir matbaa kurmuştur. Euclid,* Elementorum, *libri XV... A Frederico Commandino [...] nuper in Latinum conversi (Pesaro: C. Francischinum, 1572, folio 237 verso) Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

> Satın arazilerinizi [...] yakın kitaplarınızı [...] sağlam ayakkabılar satın alın, dağlara çıkın, vadileri, çölleri, deniz kıyılarını, dünyanın en derin çukurlarını araştırın, hayvanların farklı özelliklerini, bitkilerin farklılıklarını, çeşitli türdeki madenleri özenle kaydedin [...] Köylülerin astronomisini ve dünyevi felsefesini öğrenmekten utanmayın. Son olarak, kömür satın alın, fırınlar inşa edin, ateşe göz kulak olun ve onu kullanın [...] Başka yolla değil, sadece bu yolla nesneler ve özellikleri hakkında bilgi edinebilirsiniz.[13]

İkinci el anlatıları reddedip ısrarla insanın kendi gözlerini kullanmasını isteyen bu saf görüş, yeni yapılan gözlemleri ve halk arasındaki yaygın inanışları okullarda verilen Latince kitabi bilgilerin karşısına koyan 16. yüzyıl ampiristlerin tezlerine çok şey borçludur. Bu ampiristlerin savunduğu hareket çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Bir yanda, bu hareket "Ortaçağ düşüncesinin esnek olmayan rasyonelliğine karşı bir tepkidir [...] Ortaçağ'ın rasyonellik cümbüşünden sonra dünyanın, sadeleştirilemez ve inatçı gerçekler üstünde yüzyıllar boyu kafa yorması gerekti"[14] diyen A. N. Whitehead var. Diğer yanda, bunu İtalyan Rönesans'ının kitapsever hümanizmasına bir tepki olarak gören Hiram Haydn.

Bence, Whitehead'in "tepki", Haydn'ın da "Karşı-Rönesans" olarak tanımladığı hareket, müstensihler çağından miras kalan öğretme biçimlerine ve kitaplardan edinilen bilgiye duyulan inancın yitirilmesini yansıtıyordu. Bellek eğitimi ve birebir kopyalama ihtiyacı azaldığı için, matbu kitapların üretilmeye başlanmasından sonra tutarsızlıklar ve anomaliler daha belirgin olmaya başladı; meraklı insanlar genel kabul görmüş bilgilere güvenmemeye ve kanıtları tekrar gözden geçirmeye yöneldiler. İtalyan rahip Campanella 1607 yılında, "Benim felsefe yapmamla Pico'nun [della Mirandola] felsefe yapması arasındaki fark şudur" diye yazıyordu:

> Ben, ezelden beri yazılmış kitaplardan ziyade, bir karıncanın anatomisinden veya bir ot sapından daha fazla şey öğreniyorum. Tanrı'nın kitabını okumaya başladığımdan beri bu böyle. İnsanların yazdığı, evrenin özgün kitabında yazılı şeyleri dikkatsizce, kötü ve keyfi bir şekilde kopyalamış insan kitaplarını bu modele göre düzeltiyorum.[15]

Doğa olaylarını doğrudan ve dikkatle gözleme fikri, elbette Aristoteles kadar eskiydi. Kitabi bilgiye güvenmemek de öyle. Ampiristlerin, insanın kitaplara değil de gözlerini kullanarak doğaya güvenmesi gerektiği yolundaki sloganı, ironik bir biçimde, matbaanın demode hale getirdiği bir tecrübeden türüyordu. Klasik yazarlar, zaman içinde bozuldukları gibi mükemmel bir gerekçeyle, elle kopyalanmış kitaplara, özellikle de elle kopyalanmış resimlere güvenmemeleri konusunda insanları uyarmıştı. Galenos, "Doktorun kitapları hastalar olmalı" dediğinde, müstensih kültürünün koşulları nedeniyle haklıydı. Bu ifadeyi tekrar eden 16. yüzyıl ampiristleri aslında değişen koşullara, dayanıklı ahşap baskı

kalıplarında çoğaltmaları için çizimler yapmış Vesalius ve Agricola gibi Latince yazan profesörlerden daha az uyum gösteriyorlardı. Gerçekten de matbaadan önce, okuyucular için doğa olaylarının ayrıntılı bir şekilde resmedilmesi, kelimenin tam anlamıyla bir "sayfa kenarı faaliyeti" olmuştu. Günümüzde bazı elyazmalarının sayfa kenarlarında veya bazı tabloların kır manzaralarındaki "gerçek" kuşları veya bitkileri fark etme kapasitemiz nedeniyle, erken modern dönem okurlarının ellerinde bitki rehberleri veya kuş gözlemcilerinin elkitapları olmadığını ve hayal ürünü ile gerçek betimleme arasındaki farkı ayırt edemediklerini unutmaya yatkınız. Bu, bazı atölyelerdeki ustaların ileri derecede geliştirdiği gerçekmiş gibi görünen böcek, bitki veya kuşlar çizme yeteneğini küçümsemek değil. Sadece bu yeteneğin aynı zamanda Mezmurların kenarlarını süslemek veya kitaplara konacak kilise kıyafetlerini çizmek için de kullanıldığına işaret ediyorum. Bu yetenek ender olarak, teknik metinlerde sözü edilen şeyler olarak aktarmak için kullanılıyordu.

Müstensihler çağında, müstensih bir haminin sipariş ettiği eşsiz bir elyazmasını süslemesi için bir tezhipçi tutabiliyordu; ama teknik bir metni süslemesi, "damarların, aletlerin, kanalların, savakların, makinelerin ve fırınların" ayrıntılı çizimlerini yapması için Agricola'nın yaptığı gibi illüstratör tutarak kazanılacak pek bir şey yoktu. Agricola, "sözcüklerle yapılan tasvirler günümüz insanları tarafından anlaşılmaz veya gelecek kuşaklara zorluk çıkarabilir"[16] diye eserlerine illüstrasyonlar koyuyordu. Agricola bu yaklaşımıyla, Diderot ile ansiklopedicilerin zihniyetinin habercisi gibiydi. Aynı zamanda, sözlerle imgelerin zaman içinde bozulmayacağını veya birbirinden ayrılmayacağını kabul ederek müstensihlerin düşüncesinden ayrılıyordu.

> Tarihçiler, 15. yüzyıl bitki rehberlerini resmeden kaba ve geleneksel ahşap baskılarla, aynı dönemin ressamları ile minyatür sanatçılarının kesinliği ve sanatsal değeri arasındaki şoke edici farkı açıklamakta çoğunlukla zorlanmışlardır. 15. yüzyılda bu konuda bir çelişki görülmediğini varsaymak mantıklı; ahşap baskılar, metni sadakatle kopyalanan elyazmasındaki çizimlerden kopyalanıyordu; çizimler metni betimliyordu, doğayı değil. Hiç kuşkusuz bu ilginç bir görüştü ama henüz gerçek anlamda bağımsız botanik (veya zoolojik) araştırmalar yoktu.
>
> 16. yüzyılın katkısı bu oldu. Yazarlar salt sözel tasvirin yetersizliğinin uyandırdığı çaresizlik duygusuyla, yetenekli teknik ressamların ve sanatçıların yardımını isteyip dikkatli ve iyi bir şekilde gözlem yapmayı da öğrenince bir devrim gerçekleşti.[17]

Yayıncılar kaba ahşap baskıların kopyasını çıkararak 15. yüzyıl kopyacılarının bıraktığı yerden devam etmiş oluyorlardı. Ters baskılar, yanlış yerleştirmeler ve aşınmış veya kırılmış ahşap baskılar kullanmak karışıklığı artırmış olabilir ama ana çizim ile deforme olmuş şeklin arasındaki temel fark müstensihler çağından miras kalan bir şeydi. Bu "16. yüzyıl devrimini" açıklayan şey, "salt sözel tasvirin yetersizliği"nin yeni yeni farkına varılmasından çok, bu farkında-

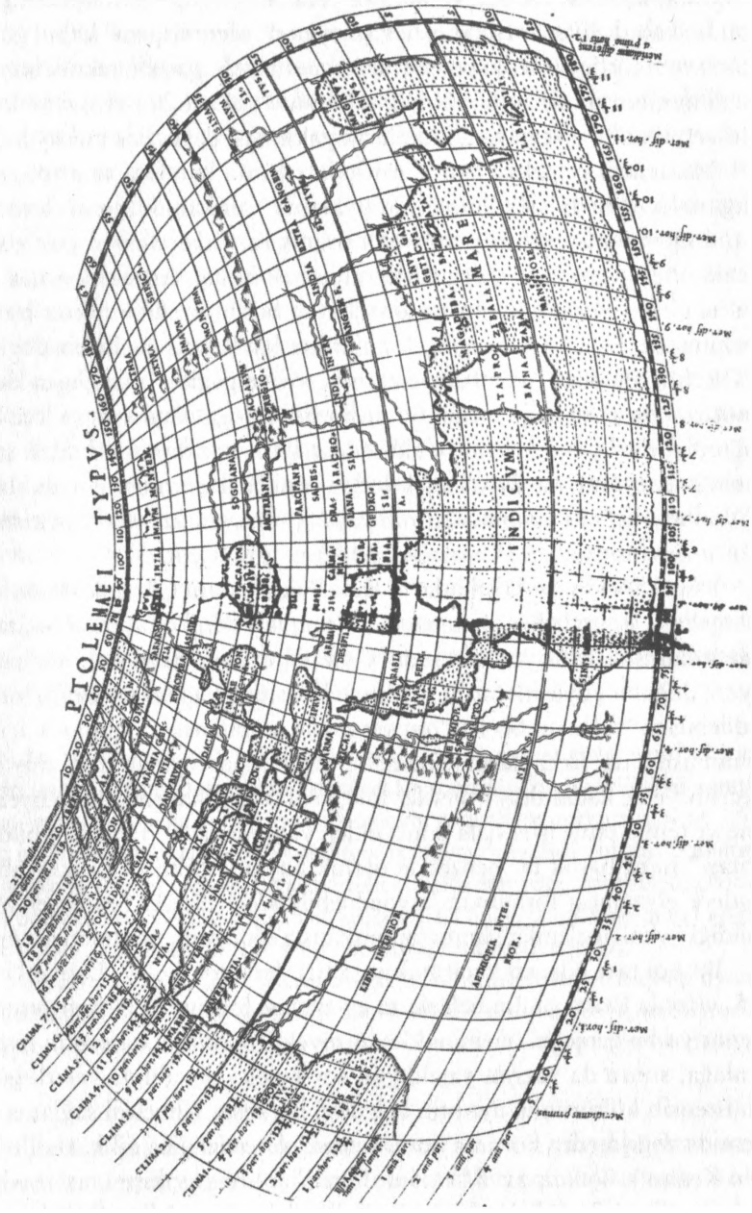
lığın uygulanmasını sağlayan yeni araçlardı. Yetenekli teknik ressamların çalışmaları ilk kez bir kitabın yüzlerce kopyasında hiç değişmeden korunabiliyordu.

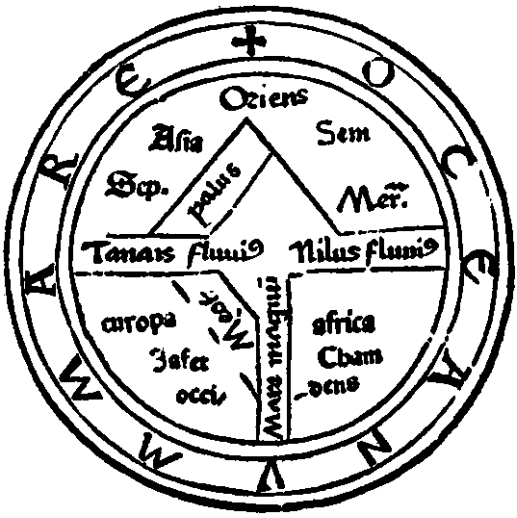
Matbaanın birinci yüzyılında üretilen ("insanlar tarafından kötü kopyalanmış kitaplardaki") bozuk verilere ve yeni belgeleri çoğaltma olasılığına bakıldığında, kabul edilen metinlere, değişmeyen derslere ve genel kabul gören fikirlere karşı yeni türde bir tepki neredeyse kaçınılmazdı. Ancak, teknik literatürün reddedilmesinin modern bilimin yükselmesine yol açtığını varsaymak yanlış olur. Bu gerekli adımı sağlayan, kitapların yakılması değil, basılmasıydı.

Müstensih belgelerinden miras kalan bütün hatalara ve artık gerekli olmadığı halde devam eden "birebir kopyalama" alışkanlıklarının sürmesine bakınca, ampiristlerin tepkisini anlamak mümkün. Ezbercilikten çok gözleme daha fazla önem verenlerin duygularını anlamak kolay. Ancak doğruca Doğa Kitabı'na gitme ısrarı, yok etmesi amaçlanan bütün özellikleri kısa bir süre içinde benimsedi. Doğa Kitabı, gerçek anlamını kaybetmiş edebi bir deyişe dönüştü. "Olschki'nin doğa filozofları hakkında söylediği gibi: "Uzaklaşın kitaplardan!" mottosuyla yola çıkan bütün bu düşünürler doğa olaylarını sadece kitaplardan öğreniyorlar! Gözlem sonucu elde edilen malzeme diye sundukları şeyler sadece kendi deneyimlerine dayalı anekdotlar veya başkalarından duydukları şeyler."[18] "Yeni felsefe"nin savunucularının yaptığı sonu gelmez yayınlar, *virtuosi*'nin yazılı söze saldırmada çok tutarlı olmadığını gösteriyor.

Royal Society 1665 yılında, "Uzak Yolculuklara Çıkacak Denizciler İçin Yönergeler"i yayımladığında amacını, "kitapları değil de doğayı okumak" olarak tanımlamıştı ama aynı zamanda şöyle diyordu: "Yapılacak gözlemlerle onun [yani doğanın] öyle bir tarihi yazılmalı ki üstüne sağlam ve yararlı bir felsefe inşa edilebilsin."[19] Royal Society'nin yayınları muhtemelen okunmak içindi. Society'nin asıl amacı kitapların içine daha fazla doğa koymak değil miydi? Dolaysız tecrübeye ne kadar değer verseler bile, yeni bilim akademilerinin üyeleri veri işleme ve temin etme işini hâlâ ikinci elden yapıyorlardı. "Herkesin bildiği evrensel kitap" fikri, barok bir benzetme olarak hayal gücümüzü gıdıklayabilir. Ancak, sadece elyazması formunda kaydedilebildikleri sürece, "evrensel ve "herkesin bildiği" yeni gözlemler yapmanın imkânsız olduğunu unutmamak önemli.

Bu noktayı gözden kaçırmak şaşırtıcı derecede kolay. Uzmanların çoğu ya 15. yüzyıla kadar bütün belgelerin elyazması formunda olması gerektiğini unutuyor ya bu gerçeğin önemini küçümsüyor. Toplumsal hafızanın önce kulaktan kulağa, sonra da yazıyla yayıldığını söylemek çoğunlukla yeterli görülüyor ve müstensih kültürünün ayrıntılı belgeleri herkesin bilmesini sağlama ve aynı zamanda değişmeden koruma konusundaki yetersizliğine dikkat edilmiyor. Örneğin Kenneth Boulding bir "kamusal imaj"ın ortaya çıkışını tasvir ederken, yanlışlıkla elle çizilmiş haritalara tek tip bir coğrafi koordinat belirleme kapasitesi atfediyor. Matbaadan önceki dünya haritaları çeşitli şekillerde ve boyutlarda olmasına rağmen Boulding onları, bizim modern tek tip taslak haritalarımızın birazcık belirsiz versiyonları gibi hayal ediyor. Keşif seyahatlerinin "coğrafi

PTOLEMAEI TYPVS.
INDICVM MARE
TAPROBANA INSVLA
ZABIAE INSVLAE
CLIMA 7.
CLIMA 6.
CLIMA 5.
CLIMA 4.
CLIMA 3.
CLIMA 2.
CLIMA 1.

Resim 33: Batlamyus'un yan sayfadaki dünya haritasının 16. yüzyılda yapılan yeniden çizimi, Batlamyus'un Geographia*'sının (Venedik: V. Valgrisius, 1562) Venedik baskısında bulunmaktadır. Yukarıda gösterilen Ortaçağ piktogramı, basılmış ilk "dünya haritası"dır. Sevillalı Isidor'un* Etymologia*'sının (Venedik: Peter Löselein, 1483) ilk baskısından alınmıştır. Her iki resim de Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

alanın tamamen belirlenmesine" kadar haritaların kenarlarının flu olduğunu söylüyor. "Uzun yazılı tarihe bakıldığında [...] mekânsal imgede [...] düzenli bir gelişme görülüyor [...] eskiden çizilen imgeler her zaman daha sonraki ve daha kesin imgelerin kısmen belirsiz ifadeleri olarak görülebilir."[20]

Batlamyus'un MS 2. yüzyılda çizdiği dünya haritasının yeniden çizimiyle daha sonra çizilmiş olan bir *mappae mundi* yan yana konduğunda, Boulding'in sözlerinin bir açıklama gerektirdiği açıkça görülüyor. Elle kopyalanmış bir dizi imge, "düzenli bir gelişmeyi" değil, çoğunlukla bozulmayı ve çürümeyi gözler önüne serer. Bin yılda veya daha uzun bir süre içinde yayımlanan haritalar üstüne yapılan bir inceleme, şimdiki bilgilerimizden ve eski kayıtları yerleştirme ve tarihleme tekniklerinden yararlanarak bile, "yazılı tarihin" düzeltilemeyecek coğrafi imgeleri nasıl ürettiğini gösteriyor.

> 300 ile 1300 yılları arasında yapılan 600'den fazla harita ve taslak zamanın yıpratıcı etkisinden kurtulmuştur; boyutlara ve sanatkârlık kalitesine bakmaksızın, bu haritalarda bir gelişme süreci, düşüncede bir ilerleme saptamak mümkün değil [...] Aynı zamanda, haritaları doğruluk ve kullanılabilirlik açısından derecelendirmek de mümkün değil.[21]

Boulding'in tarif ettiği "ayrışmış belge" ancak elyazmasından matbaaya geçildikten sonra ortaya çıkabilirdi. Günümüzün modern, tek tip referans siste-

mini, elle kopyalamanın yarattığı çok biçimli "dünya resimleri"yle karıştırmak, sistemli bir şekilde veri toplamanın önünde geçmişte bulunan engelleri gözden kaçırmak ve bu tür engeller ortadan kalktığında nelerin olduğunu yanlış yorumlamak demektir.

> Genelde coğrafyayı, kendi kişisel deneyimlerimiz yoluyla değil okulda öğreniriz. Avustralya'ya hiç gitmedim. Ancak orası benim imgelemimde yüzde yüz bir kesinlikle mevcut. Harita yapımcılarının Avustralya'nın olduğunu söyledikleri yere gitsem ve orada okyanustan başka bir şey görmesem, dünyanın en şaşkına dönmüş insanı olurum. Her ne kadar otorite nedeniyle oluşmuş olsa bile, imgelemimdeki bu bilgiden vazgeçmiyorum [...] Haritalara böyle olağanüstü bir otorite, bütün dinlerin kutsal kitaplarından daha yüksek bir otorite sağlayan, haritaları kullananlardan harita yapımcısına geri bildirim sürecidir. İnsanlar, doğru olmayan bir harita basan bir harita yapımcısına, kişisel deneyimlerine ters düşen bu gerçeği hemen bildireceklerdir.[22]

Bu pasajda tarif edilen "geri bildirim süreci" matbu baskıların önemli sonuçlarından biriydi. Gerçekten de bu süreç hiçbir zaman sona ermedi; jeodezik araştırmalara hâlâ bilgi ekleniyor ve harita yapımcıları (Boulding'in söylediği gibi) "artık uzay yolculuğunun mümkün olması" nedeniyle hâlâ kontrol altındalar. Ama bu tür bir denetleme, yolcuların ellerinde tek tip haritalar bulunduğunda ve harita üreticileriyle bilgi alışverişi yapmaya teşvik edildiklerinde mümkün olabiliyordu. O zaman bile, modern bir atlasın verdiği mutlak güven hissini sağlamak uzun yüzyıllar sonra mümkün oldu ve sayısız cana mal oldu. Son derece büyük zorluklarla yapılan Kuzeybatı Geçidi'ni bulma çabalarının hikâyesi, coğrafi alanların hepsini bulmayı başarmanın ne kadar zor olduğunu ve bu süreçte iletişimin oynadığı rolün önemini gösteriyor.

> Birbiri ardına yapılan sonuçsuz veya ölümle sonuçlanan yolculuklara rağmen hâlâ son derece zorlu görevlere doğru sefere çıkılıyordu. Zorluklar sadece fiziksel değildi [...] aynı zamanda kâşiflerin bilgilerini birbirlerine aktarma beceriksizliğinden de kaynaklanıyordu [...] Bir taslaktaki ana hatlar yeterince belirgin olabiliyordu ama bu bilgiyi daha büyük bir alanı kapsayan bir haritaya aktarmak gerektiğinde, boğazlar, fiyortlar ve adalar arasında yanlış bir yere konabiliyordu. Aynı hatalar tekrar tekrar yapılıyordu, aynı fırsatlar kaçırılıyordu.[23]

Hataların ve kaçırılan fırsatların tekrarlanması matbaanın icadından önce çok daha yaygındı. 15. ve 16. yüzyıllarda denizcilerin birçok sürprizle karşılaştıkları Amerikan okul çocuklarına bile öğretilen bir şeydir. "Keşifler çağı"nda kullanılan haritaların hepsi, Boulding'in artık modern haritalarda olduğunu söylediği, "bütün dinlerin kutsal kitaplarından daha büyük olan olağanüstü otorite"den yoksundu. Tanrısal vahye karşı değişen tutumları düşünürken bu noktayı akılda tutmakta yarar var. Dünyevi şeyleri tasvir eden literatüre atfedilen yeni otorite kutsal söze duyulan güveni etkiledi.

> Yerkürenin keşfini kesintiye uğratan en büyük engellerden bazıları teknik değil psikolojiktir. İnsanoğlunun yeni keşifler yoluyla bilgi dağarcığını artırmasını önleyen şey, doğal engellerin üstesinden gelememesinden çok, kendisini kuşatan dünya hakkında sahip olduğu nosyonlardı.[24]

Yazar, ellerinde kendilerinden sonraki denizcilerin kullandığı teknik malzemelerin olmamasının Fenikelileri ve Vikingleri durduramadığını da ekliyor. Ancak, hangi karalar keşfedilmiş olursa olsun, yeni keşifler yoluyla bilgi dağarcığını genişletme hedefi, müstensihler çağı boyunca hâlâ teknik ve psikolojik engellerle karşılaşıyordu.

Birçok maceracı tüccar, dindar hacı ve acımasız Viking 300 yılından 1300 yılına kadar denizlere açıldı veya karalar aştı. 13. yüzyıldan sonra toplanan kanıtlardan görüyoruz ki eğitimli kartograflar Ortaçağ'ın sonlarında haritahanelere ve ticaret şirketlerine yollanan raporlardan yararlanıyorlardı. Ancak özel bir atlas tamamlandıktan sonra "yayınlanamadı". Viyana Üniversitesi yakınlarındaki bir 15. yüzyıl manastırı, coğrafi bilgilerin ve gelişmiş kartografinin toplandığı büyük bir merkez haline getirilmişti. Klosterneuberg'de çizilen haritalar ziyaretçi araştırmacılar ve astronomlar tarafından görülebiliyordu. Ancak ne kadar kullanılırsa kullanılsın, bu olağanüstü taslak haritalara çeşitli yerlerde yaşayan okurlar erişemiyordu; okurların bu haritaları rehber olarak kullanmaları, onlardan yararlanmaları, kontrol etmeleri veya geri bildirimde bulunmaları söz konusu olmuyordu. Gerçekten de en iyi haritalar çoğunlukla özenle saklanıp gözlerden ırak tutuluyordu –tıpkı 14. yüzyılda yaşamış Floransalı bir tüccar için yapılmış ve bir depoya "kimse görmesin diye iyice sarılıp gizlice yerleştirilen"[25] harita gibi. Çok sayıda kopya çıkarmak haritanın gelişmesine değil, verilerin bozulmasına yol açıyordu; bütün yeni bilgiler kopyalandıkları zaman bozulmaya ve tahrifata maruz kalıyordu.

Aynı şey rakamlar, figürler, sözcükler ve isimler için de geçerli. Sözcüklerin resimlerle, isimlerin nesnelerle bağlantısının kopması nedeniyle, gözleme dayalı bilim müstensihler çağı boyunca sürekli zayıfladı. Belli bir grafiğin veya risalenin hangi yıldız, bitki veya insan organı hakkında olduğu konusundaki belirsizlik –denizdeki bir tekneden görülen kıyının neresi olduğu sorunu gibi– müstensihler çağı boyunca araştırmacıların başına bela oldu. Tevekkeli değil Tanrı'nın Âdem'e öğrettiği en büyük sırlardan birinin nesneleri isimlendirmek olduğuna inanılıyordu!

Agricola, "damarları, aletleri, kanalları, savakları, makineleri, fırınları tasvir etmekle kalmadım, sözcüklerle yapılan tasvirler günümüz insanları tarafından anlaşılmaz veya gelecek kuşaklara zorluk çıkarabilir diye, onların biçimlerini göstermek için illüstratörler tuttum" diyor. İskenderiyelilerin tasvirleri Batılı araştırmacılara çoğunlukla zorluk çıkarmıştı çünkü Batlamyus, Vitrivius, Plinius ve diğerlerinin sık sık kopyalanan ve tercüme edilen yapıtları onlara eşlik eden resimler olmaksızın yayılmıştı. Vitrivius grafiklerden ve çizimlerden söz eder ama 10. yüzyıldan sonra bu grafikler ve çizimler Vitrivius'un yapıtlarından

ayırıldı. Batlamyus'un coğrafya üzerine yazdığı kitap kurtarıldı ama içindeki haritalar çok uzun süre önce yok olmuştu. Basit piktogramların varlıklarını sürdürme olasılığı daha yüksekti. Müstensihlere dayalı aktarımların yarattığı zorlukların tam olarak anlaşılmadığı 16. yüzyılda, sanki daha önceki otoriteler keyfi ve bilinçli şekilde müphem olmayı seçmiş gibi görünüyordu. Agricola metalürji kitabını yazarken, "bu konudaki diğer kitapları takip etmek zor çünkü yazarlar madenler için tuhaf isimler kullanıyor; bazıları da nesnenin kendisi değişmediği halde, kâh bir isim kâh bir başka isim kullanıyor"[26] diye yakınıyordu.

"Hayvanlar, bitkiler, madenler ve taşlar"ın yüzyıllardır aktarılmış çizimleri Agricola'ya ve çağdaşlarına yetersiz geliyordu. Çizimlerde buldukları eksiklikleri ve tutarsızlıkları Karanlık Gotik Çağı'nın "dilsel barbarlığı"na ve doğa olaylarına karşı uzun zamandır süren "ilgisizliğe" atfediyorlardı. Elimizdeki kanıtlar Ortaçağ'ın doğa filozoflarının meraktan yoksun olmadıklarını gösteriyor. Ancak gerekli bazı araştırma araçlarından yoksundular. Agricola'nın "aktarılabilir betimsel teknikler"e ilgi duyması vurgulamayı kesinlikle hak ediyor ama aynı zamanda yaşadığı çağın yeni iletişim sistemiyle de ilişkilendirilmesi gerekiyor. "Bütün deneylerin ve gözlemlerin tam ve gerçekçi ayrıntılarla, tercihen tanıkların adları ve uzmanlık alanları da yazılarak rapor edilmesi konusundaki ısrar"ın[27] ancak elyazmalarından matbaaya geçildikten sonra mümkün olan yeni bir bildirim türüyle ilintilendirilmesi gerekiyor.

> Conrad Gesner'in *Historiae Animalium* (Hayvanların Tarihi) adlı yapıtı hakkında yazan Profesör Thorndike bu yapıtın bile, bilimsel amaçlar için gerçekleri toplamak ve sunmaktan çok, bilim insanlarının ve okurların kullanması ve keyif alması için isimler, sözcükler, bilgiler ve atıflar içerdiği yolunda basit ama önemli bir gözlem yapıyor.[28]

Bence bu gözlem *fazlasıyla* basit. Gesner ve çağdaşları bilim ile araştırmacılığın karşılıklı birbirine bağımlı olduğu bir dönemde yaşıyorlardı. "Gerçekleri" toplamak ve sunmak kendilerinden önceki gözlemcilerin yaptığı kayıtları çok iyi bilmeyi gerektiriyordu. İlgileri "edebi" olsun olmasın, 16. yüzyıl araştırmacılarının antik dillerle ve yazıtlarla, "isimlerle ve sözcüklerle" ilgili olmaları gerekiyordu. Hayvanları ve bitkileri sınıflandırmak veya onları haritalara yerleştirmek, kendilerinden önceki gözlemcilerin kayıtlarını tasnif etmek, aynı zamanda da kendi gözlemlerini yapmak anlamına geliyordu. "Tarih" araştırması yapmak ile "bilimsel" veri toplamak neredeyse tıpatıp aynı girişimlerdi. Bu yüzden Ortelius gibi coğrafyacılar eski yer adlarını araştırmak zorunda kalıyorlardı ve sık sık filoloji ile topoğrafya alanlarında önemli araştırmalara esin kaynağı oldular.

Dahası, harita yayıncılığının "altın çağı"nın önemli başarılarının temelinde, İskenderiye'nin mirasını çok iyi bilmek yer alıyordu; mirası aşabilmek için önce onu özümsemek gerekiyordu. "Bilim tarihinde 15., 16. ve 17. yüzyıllarda doğru bir dünya haritasının ortaya çıkmasını geciktiren Batlamyusçu canlanmanın etkisini belgeleyen dönem kadar tuhafı az bulunur."[29] Bu dönem tuhaf görünüyor çünkü matbu bir kültürün yol açtığı beklentiler geriye, erken modern döneme

yansıtılmıştır. Tıpkı *Almagest*'in bıraktığı yerden Kopernik'in başlaması gibi, Ortelius'la Mercator da 16. yüzyılın ortalarında yaptıkları çalışmaları için antik *Geographia*'da bir başlama noktası buldular. "Doğru bir dünya haritası"yla yeni yolculuklara çıkılmadan önce, dünya haritalarının yapımını belirleyen eski kuralların öğrenilmesi ve özümsenmesi gerekiyordu.

> *Geographia* bir kartograf için mükemmel bir elkitabı. Korografi* ile coğrafya arasındaki temel farkı açıkça ifade ediyor; kesin astronomik ölçümlemeye ve doğru matematiksel küçültmeye gerek olduğunu belirtiyor, dünya küresi yapma ve haritaları düz bir satha yansıtma yöntemini anlatıyor.[30]

Mevcut müstensih haritaları ile antik coğrafi risalelerin matbaa yoluyla çoğaltılması, geriye gidişin kanıtı gibi görünse bile, o güne kadar hiç görülmemiş bir ilerlemeye temel oldu. Tüm dünya hakkındaki bilgilerimizin birinci el bilgi olması kelimenin tam anlamıyla imkânsızdır. Kuşaklar boyu birikmiş raporların, gemilerin seyir defterlerinin ve haritaların sağladığı çok çeşitli ikinci el bilgiye erişim gereklidir. Her şeyin ötesinde, buralardan gelebilecek çeşitli bilgileri özümsemek için tek tip bir sistem gerekiyor. Dünyanın kapsamlı ve tek tip bir resminin ana hatlarının ortaya çıkabilmesi için önce birbirleriyle uyumsuz imgelerin bir araya getirilmesi, kıyaslanması ve karşılaştırılması için yeterli miktarda çoğaltılması gerekiyordu.

Ortelius'un *Theatrum*'u gibi alfabetik indeksi, danışılan yazarların listesi olan ve zaman içinde sayıları çoğalan haritaların düzenli bir sıra izlediği bir atlas üretmek vurgulanması gereken bir girişim içeriyordu. Fasılalı olarak gerçekleştirilmiş ve tek bir harita odasının veya elyazmaları kütüphanesinin sunduğu olanaklarla sınırlı kalmış büyük ölçekli veri toplama ortak girişimleri süreklilik kazandı ve giderek genişledi. Özellikle bu noktada, yeni matbaaların metinlere bilimsel erişimi artırması konusunda laf arasında yapılan yorumları ayrıntılandırmak yararlı olacak. "Önemli otoritelerin küçük kütüphaneler üstündeki baskısı ortadan kalktı. Bilim insanları daha önceleri hayal bile edilemeyen bir kolaylıkla hesaplama ve çapraz karşılaştırma yapmanın keyfini sürebiliyordu."[31]

Büyük elyazması kütüphanelerinin koyduğu kısıtlamalar da kalktı. Antik İskenderiyelilerin erişebildiği olağanüstü kaynaklar bile elyazmasından matbaaya geçişten sonra sunulmaya başlayan kaynaklar kadar zengin değildi. Venedikli matbaacı Aldus Manutius için yazdığı bir övgüde Erasmus bu noktanın altını çizdi. İskenderiye Kütüphanesi tek bir binanın duvarları arasına sıkışıp kalmışken, Aldus'un inşa etmekte olduğu kütüphanenin sınırları dünyanın kendisidir diye yazmıştı. George Sarton, bu büyük kütüphanenin tıpkı bir teleskop veya siklotron (hızlandırıcı) gibi bilimsel bir araç olduğunu söyler.[32] 16. yüzyıl gözlemcileri laboratuvar olanaklarından yoksundu. Yıldız gözlemcileri hâlâ "çıplak" gözlerine bel bağlamak durumundaydılar. Ama bilgi akışı yeniden düzenlenmişti; bunun da doğa felsefesi üzerinde göz ardı edilmemesi gereken bir etkisi oldu.

---

* Korografi: Bir bölgenin sistematik tarifi ve analizi. –ç.n.

A DESCRIPTION OF THE WHOLE WORLD.

HIS Map next enſuing containeth and repreſenteth the portraiture of the whole earth, and of the maine Ocean that enuirons & compaſſeth the ſame: all which earthly Globe the Ancients (who were not as then acquainted with the New world, not long ſince deſcried) diuided into three parts; namely, *Africa*, *Europe*, and *Aſia*. But ſince that diſcouery of *America*, the learned of our age haue made that a fourth part, and the huge Continent vnder the South pole, a fifth. *Gerardus Mercator* the Prince of moderne Geographers in his neuer-ſufficiently-commended vniuerſall Table or Map of the whole world, diuides this Circumference of the earth into three Continents: the firſt he calles that, which the Ancients diuided into three parts, and from whence the holy Writ beares record, that mankinde had their firſt originall, & firſt was ſeated: the ſecond, is that which at this preſent is named *America* or the *Weſt Indies*: for the third, he appoints the South maine, which ſome call *Magellanica*, as yet on very few coaſts thorowly diſcoue ed. That this orbe or maſſe of the earthly Globe containes in circuit, where it is largeſt, 5400 German or 21600. Italian miles, antiquity hath taught, & late Writers haue ſubſcribed to their opinion. *And theſe ſo manifold portions of earth (ſayth Plinie in the 11. booke of his Naturall hiſtorie) yea rather, as ſome haue termed them, the pricke or center of the world (for ſo ſmall is the earth in compariſon of the whole frame of the world) this is the matter, this is the ſeat of our glorie. Here we enuy honours, here we exercise authoritie, here we hunt after riches, here men turmoile and tire themſelues, here we moue and maintaine ciuill diſſenſions, and by mutuall ſlaughter make more roome vpon the earth. And to let paſſe the publike tumults of the world, this in which we force the borderers to giue place and remoue farther off, and where we incroch by ſteleh vpon our neighbors lands: as he that extends his lands & lordſhips fartheſt, and cannot abide that any ſhould ſeat themſelues too neere his noſe, How great, or rather how ſmall a portion of earth doth he enioy? Or when he hath glutted his auarice to the full, How little ſhall his dead carcaſe poſſeſſe?* Thus far *Plinie*.

The ſituation of this earth and ſea, the diſpoſition of the ſeuerall regions, with their inlets and gulfs, the maners and inclinations of the people, and other memorable and note-worthy matters are deſcribed by men of ancienter times, ſuch as follow:

PTOLEMEY of ALEXANDRIA.
CAIVS PLINIVS 2, 3, 4, 5, and 6 books of his Natural hiſtory.
ARISTOTELES DE MVNDO written and dedicated to *Alexander* the Great.
STRABO in 17. books.
SOLINVS POLYHISTOR.
POMPONIVS MELA.
DIONYSIVS APHER and his Expoſitor.
EVSTATHIVS.
APVLEIVS in his booke of the World.
DIODORVS SICVLVS in his ſiue former books.
MARTIANVS CAPELLA.
PAVLVS OROSIVS in the beginning of his Hiſtory.
ÆTHICVS and another of that name ſurnamed SOPHISTA, not yet printed.
IVLIVS the Orator called by *Caſſiodore*, PRIMVS.
BEROSVS deſcribed the antiquitie of the World.
ANTONIVS AVGVSTVS (if the title be true) ſet downe the Iournals of the Romane empire.
SEXTVS AVIENVS, the ſea-coaſts.
STEPHANVS, the cities.
VIBIVS SEQVESTER, in an Alphabeticall order, the Riuers, Fountaines, Lakes, Woods, Hilles, and Nations thereof.

By new Writers, as

RAPHAEL VOLATERANVS.
ABILFEDEA ISMAEL, in the Arabian tongue.
IOANNES HONTERVS; and HIERONYMVS OLIVERIVS: both in verſe.
BARTHOLIMVS in the eighth booke of *Auſtria*.
SEBASTIAN MVNSTER, that learned Diuine, diligent Hiſtorian, painfull Hebrician and Linguiſt, well ſtudied in all maner of learning, and vnto whom the learned Student is ſo much beholding.
ANTONIVS the Archbiſhop of *Florence*, in his Hiſtorie, in the third chapter of the firſt Title.
DOMINICVS NIGER.
IOHN AVENTINE in his ſecond booke of his Annals.
IOHN CAMERS in his Commentaries vpon *Solinus*.
GEORGE RYTHAIMER.
IOACHIM VADIAN.
PETRVS IOANNES OLIVARIVS vpon *Mela*.
LAVRENTIVS CORVINVS NOVOF.
ANTONIVS VERONENSIS.
GVALTERVS LVDOVICVS in his Mirrour or Looking-glaſſe of the World.
S. ISIDORE of SIVILL in *Spaine*.
MICHAEL of VILLANOVA, in his Commentary vpon *Ptolemey*.
ZACHARIAS LILIVS VICENT.
HIERONYMVS GIRAVA in the Spaniſh tongue.
ALEXANDER CITOLINVS, in his *Typocoſmia* or Patern of the World written in the Italian tongue.
VINCENTIVS BELVACENSIS in the Mirrour of Hiſtories the ſecond booke.
GVILIELMVS POSTELLVS *Barentonius*.
S. IOHN MANDEVILL and his companion in his trauels.
ODERICVS of FRIVLT.
MICHAEL NEANDER of *Soraw*.
GAVDENTIVS MERVLA in his 5. booke of memorable things.
FRANCISCVS MONACHI, in his Epiſtle to the Archbiſhop of *Panormus*.
ANDREAS THEVETVS, FRANCISCVS BELLEFORESTIVS, and PETRVS HEINSIVS, in French: but this latter alſo in Dutch rythmes or verſe.
LAVRENTIVS ANANIENSIS, in the Italian tongue.
ANTONIVS PINETVS, in French: and he hath withall ſet forth many Tables and Mappes (as the title ſheweth) of Countries, Cities and Townes, as well of *Europe*, as of *Affrike*, *Aſia* and *America*.
IVLIVS BALLINVS, hath put forth the Plots and drafts of the moſt famous Cities of the whole world, with a briefe hiſtorical diſcourſe, written in the Tuſcane tongue. The ſame is done by
GEORGIVS BRVNO, in Latine, but much more beautifully and curiouſly.
BENEDICTVS BORDONIVS, hath deſcribed all the Ilands of the World. So alſo hath
THOMAS PORCACCIVS: both in the Italian tongue.
WOLFGANGVS LASIVS, and
IOANNES GOROPIVS BECANVS, the origi all and ſhifting of the nations of the ſame.
PETRVS APPIANVS, and
BARTHOLOMAEVS AMANTIVS, haue gathered the ancient Inſcriptions: and ſo hath
MARTINVS SMETIVS, but with greater diligence and care than ordinary.
IOANNES BOHEMVS, and ALEXANDER SARDVS haue written of the maners, rites and cuſtomes of all nations and people of it. The ſame hath
FRANCISCVS BELLEFORESTIVS done in the French tongue.

Resim 34: Bir atlas yayıncısının bibliyografyası. Abraham Ortelius, ilk kez 1570 yılında yayımlanan öncü atlasında, kaynaklarını antiklerle modernleri ayıracak şekilde listeledi. Bu sayfa Theatrum Orbis Terrarum'*un İngilizce çevirisi olan* The Theatre of the Whole World'*den (Londra: John Norton, 1606, folio 7) alınmıştır. Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

Kopernik Devrimi İçin Sahneyi Yeniden Kurmak

Arşiv araştırmasının astronomlar için önemine daha fazla ilgi gösterilirse Kopernik Devrimi'nin ilk aşamalarını anlamak daha kolaylaşabilir. Aldus Manitius'un çağdaşı Kopernik'in, çok çeşitli belge inceleme ve başvuru kaynağı kullanma konularında kendinden önceki tüm astronomlardan daha fazla fırsatı vardı. Apaçık ortada olan bu nokta, bir metin geleneğinin diğeri üstünde oynadığı rol –yeniden popülerleşen Platonculuğa veya moda olan Hermetik metinlere karşı Aristoteles'e yaptığı eleştirilere ne kadar önem vermek gerektiği– üzerinde yapılan ateşli tartışmalar yüzünden genellikle gözden kaçırılıyor. Bu etkilerin Kopernik'in çalışmaları için önemli ve araştırmaya değer olabileceğini kabul etsek bile, birçok farklı kitabın onun zihninde yarattığı etkileşimin üstünde durmak da önemli. Uzun saatler süren birebir kopyalama yapmak zorunda olmamanın sağladığı özgürlük, sözlüklerin ve diğer başvuru kaynaklarının sayısının artması, başlık sayfaları, kitap listeleri ve diğer ilkel bibliyografik yardımlar dikkate alındığında, Kopernik daha önceleri imkânsız olan çapta bir literatür araştırmasına girişebilecek durumdaydı.

> Adı onunkinden daha ünlü olmasına rağmen Kopernik birçok açıdan Vesalius'tan daha az moderndi; özellikle de doğanın gerçekliğini onun kadar keskin bir şekilde algılamıyordu. Çoğu Ortaçağ insanı gibi ince eleyip sık dokumadan derlenmiş gözlemlere uyacak bir kuram geliştirmeye, gözlem malzemesinin kalitesini incelemekten daha fazla önem veriyordu. Yarım yüzyıl sonra Tycho Brahe astronominin Vesalius'u oldu.[33]

Ancak Kopernik her "ince eleyip sık dokumadan derlenmiş gözlem"i kabul etmeye hiçbir şekilde hazır değildi. Örneğin *Werner'e Karşı Mektup*'ta, bir meslektaşının geçmişte yapılmış belli bir gözlemi tarihleme ve konumlandırma yöntemleri konusunda son derece eleştireldi; bir başka yerde de daha önceki raporlardaki tutarsızlıkları çok dikkatli gözlemlediği görülüyor.

Başka yerlerde olduğu gibi, burada da bilimsel disiplinler arasında farklılık olduğunu hesaba katmak gerekiyor. Anatomi uzmanlarının veya fizikçilerin aksine, astronomların uzun bir süre içinde, değişik aralıklarla yapılan gözlemleri incelemeleri gerekiyor. Örneğin ekinoks presesyonuyla ilgilenen herkes için İskenderiyelilerden ve Araplardan gelen veriler son derece önemliydi. Başarılı takvim reformu yapmak için çok iyi bilinmesi gereken uzun vadeli döngü, yüzyıllar boyunca yapılan bir dizi gözlemin sıraya dizilmesini gerektiriyordu; bu iş de uzayda ve zamanda konumları tasvir etmek için çeşitli dillerde ve sistemlerde uzman olmayı gerektiriyordu. Bu açıdan düşünüldüğünde, Kopernik'in, daha sonraları Tycho Brahe'nin sağladığı türden yeni bulgular sağlamadaki başarısızlığını, kendisinden önceki gözlemcilerin yaptığı ve artık toz tutmuş kayıtları anlaşılır hale getirme konusundaki aralıksız ve gayretli çabalarıyla dengelemek gerekiyor.

Çok çeşitli kayıtlara erişimin artmasının yararı, sadece "belirsiz bir matematik geleneği"ne karşı olası seçenekleri incelemek için "filozofların ele geçirebildiği tüm yapıtlarını tekrar okumaya" karar verdiği zamanla sınırlı değildi.[34] Çok miktarda belgeye erişebilmesi müstensihleri okuyan astronomların erişemediği uzun süreli döngülerle ilgili bazı teknik problemleri çözebilmesini sağladı. 1540 yılında Kopernik'in öğrencisi Rheticus şöyle yazmıştı:

> Hocam çalışmalarından vakit bulduğunda, Bologna'da...] Roma'da [...] arkasından burada, Frauenberg'de gözlemler yaptı. Sabit yıldızlarla ilgili yaptığı gözlemler arasından [...] 1525 yılında yaptığı gözlemi seçti [...] *Sonra, kendinden önce yapılan bütün gözlemleri kendi gözlemiyle karşılaştırarak* eşitsizlik çemberinin bir dönüşünün tamamlanmış olduğunu buldu...
>
> Bu hesaplamaları bütün gözlemlerle uyumlu olacak belli bir sisteme indirgemek isteyen hocam, eşit olmayan devinimin 1.717 Mısır yılında* tamamlandığını [...] ve açısal devinimin bir tam dönüşünün de 25.816 Mısır yılında tamamlanacağını hesapladı.[35]

Yazılı kayıtlara daha fazla erişim sağlaması ve bibliyografik rehberlerin mevcudiyeti, 25.000 yıldan uzun sürebilecek göksel döngülerle ilgilenen araştırmacılar için herhalde yararlı olmuştu.

Kopernik'in Bologna'daki Yeni-Platoncu bir profesörden ve Padua'daki Aristotelesçiler tarafından düzenlenen tartışmalardan çok şey öğrendiğine hiç kuşku yok. Ancak daha sonraları Kopernik gezgin âlimliği bıraktı ve çalışmalarını uzun yıllar Frombork'ta sürdürdü. Çalışmaları –Sinoptik İncil'lerden** sinüs tablolarına kadar– son derece çeşitli metinleri bildiğini gösteriyor. Hiç yılmadan yer adlarını, takvimleri, eski kronolojileri ve paraları araştırırdı; zaten de "Nebukadnezar" ile "Nabornassar" arasındaki müstensihlerden kaynaklanan karışıklığı çözebilmesi veya kendinden önceki gözlemciler tarafından yeni yılın başlangıcı olarak alınan farklı noktaları kesinleştirmek için öyle olması gerekiyordu. Hıristiyanlık öncesi zamana kadar giden gözlemleri sıraya dizmesini, İskenderiyeliler ile Arapların yaptığı gözlemleri kendi gözlemleriyle karşılaştırmasını, "Mısır aylarının adlarını" ve "Kallippik*** döngüler"in uzunluğunu belirlemesini veya Batlamyus'un gözlemlediği bir güz ekinoksunu tarihlendiren bir meslektaşının en az on yıl yanıldığına işaret etmesini sağlayan ne Platon'un yeniden rağbet görmesi ne hiç bitmeyen Aristoteles eleştirisiydi.

---

* Mısır yılı: Mısır takviminde 362 gün, 12 ay ve üç mevsim ve her ayda 3 adet 10 günlük hafta vardı. Yılın son beş günü Mısır tanrıları Osiris, Isis, Horus, Sethve Nephthys'in doğum günüydü. –ç.n.

** Matta, Markos ve Luka İncil'lerine Sinoptik denmektedir çünkü üçünde de hemen hemen aynı hikâyeler, aynı sırada ve benzer sözcüklerle anlatılmaktadır. İçerik açısından Yuhanna İncil'inden çok farklıdırlar. –ç.n.

*** Antik Yunan astronomu Kallipos, gündönümü döngülerini gözlemlemiştir. –ç.n.

> Hiçbir önemli astronomik keşif, hiçbir yeni astronomik gözlem Kopernik'i, Antikçağ astronomisinin yetersizliği veya değişimin gerekliliği konusunda ikna edemiyordu. Kopernik'in ölümünden yaklaşık yarım yüzyıl sonrasına kadar, astronomların kullandığı verilerde hiçbir devrimsel değişiklik meydana gelmedi.[36]

Ancak Kopernik doğmadan kısa bir süre önce, kitap üretiminde meydana gelen gerçek bir devrim astronomların kullandığı teknik literatürü ve matematiksel araçları etkilemeye başlamıştı. 1480'lerde Krakow'da öğrenim gören genç Kopernik muhtemelen Batlamyus'un *Almagest*'inin Ortaçağ Latincesiyle yapılmış bozuk bir kopyasına bile göz atmakta zorluk çekiyordu. Ölümünden önce ise Kopernik'in elinde *Almagest*'in üç farklı baskısı vardı. 1560 yılında, Kopenhag'da yaşayan 14 yaşındaki genç Tycho Brahe, *Almagest*'in Yunanca metninden yapılan düzeltilmiş çevirisi dahil Batlamyus'un bütün yapıtlarını satın alabiliyordu. Tycho Brahe, bundan kısa bir süre sonra, Leipzig'de henüz 20'li yaşlarında bile değilken, yakın zaman önce Kopernik'in başyapıtı temel alınarak hesaplanmış *Tabulae Prutenicae*'nin (Prusya Tabloları) bir kopyasını satın aldı. Bu ara boyunca hiçbir "yeni gözlem türü" astronomiyi etkilememişti. Buna rağmen, eski gözlemlerin aktarılması önemli bir değişim geçirmişti. Bu değişimin etkisini gözlemlemek için "Kopernik'in ölümünün üstünden yarım yüzyıl" geçmesini beklemek gerekmiyor çünkü bu değişiklik Kopernik doğmadan kısa bir süre önce astronomi çalışmalarını etkilemeye başlamıştı. Kopernik'in elinde, Tycho'nun ardıllarının elindekiler gibi titiz bir şekilde kaydedilmiş yeni veriler yoktu. Ama Regiomontanus'un ardılı ve Aldus Manutius'un çağdaşı olarak Kopernik'in elinde en iyi Rönesans dönemi Yunanca elyazması koleksiyonlarından özenle seçilmiş ve ilk kez kütüphane duvarlarının dışında kullanıma sunulmuş teknik literatür bulunuyordu.

Geçmiş 500 yıla bakan yorgun ve bıkkın modern bilim insanı için *Almagest*'in ilk matbu edisyonları hayal kırıcı, hatta geriye götürücü işlerdir. Ama bu edisyonlar Kopernik'in çağındaki astronomlara heyecan verici yeni olanaklar sunuyordu.

> Kopernik, *Almagest*'i gerçekten çok dikkatle inceledi. Çünkü *De Revolutionibus* aslında *Almagest*'tir; Kopernik'in yeni kuramını içermesi için kitap kitap, bölüm bölüm yeniden yazılmıştır ama bunun dışında çok az değişiklik yapılmıştır. Daha sonraları Kepler, Kopernik'in doğayı değil Batlamyus'u yorumladığını söyler ki bu ifadede biraz gerçeklik payı vardır.[37]

Aslında Kepler'in aklında, Batlamyus'u yorumlamanın alternatifi olarak "doğa" değil, Tycho'nun verileri vardı. Kopernik, alternatif bir kuram içeren ayrıntılı bir paralel metin yazarak Kepler'in kullandığı verileri toplaması için Tycho'ya bir motivasyon sağladı.

> Tycho henüz 16 yaşında bir gençken, anlaması bize çok basit gelen ama kendinden önceki tüm Avrupalı astronomların dikkatinden kaçmış çok önemli bir gerçeği fark etti: Gezegenlerin hareketlerini daha iyi anlamak, ancak kararlı bir şekilde sürdürülen bir dizi gözlem yoluyla mümkün olabilirdi.[38]

Tycho yeni verilere ihtiyaç olduğunu fark etti çünkü elinde, kendinden önceki genç astronomi öğrencilerinin sahip olduğundan çok daha fazla eski veri vardı. Formel eğitim almamış bir gençken bile Kopernik'le Batlamyus'u karşılaştırabiliyor ve her ikisinin tablolarını inceleyebiliyordu. Gezegenlerin kavuşması konusundaki çelişkili tahminler onu "göklerdeki yazıyı" yeniden incelemeye teşvik etti. Yeni veriler toplayabilmesi için elinde, herhangi bir yıldızın konumunu çabucak ve doğru bir şekilde belirlemesine olanak sağlayan yeni geliştirilmiş matematiksel araçlar da vardı. Bu ve başka nedenlerden dolayı Tycho'nun durumu, "eski aletlerle eski nesnelere bakarken yeni şeyler gören bir astronom"un durumuna tam olarak uymuyor.[39] Tycho'nun yaşadığı çağda yeni nesneler ve araçlar denen şeyler matbu sinüs tabloları, trigonometri kitapları ve yıldız kataloglarıydı. Matematiği kendi kendine, astronomiyi kitaplardan öğrenen Tycho yeni türde bir gözlemciydi.

Elinde bir teleskop olmadığı ama yine de göklerde kendinden önceki yıldız gözlemcilerinin gördüğünden farklı bir yazı gördüğü için, Danimarkalı astronomun bulguları bilim tarihçileri için özel bir sorun oluşturuyor.

> Novaların ve kuyrukluyıldızların Ay'ın ötesinde olduğunu keşfetmek için Brahe'nin gelişmiş aletlerine gerek yoktu [...] 1572 novasının* Ay'ın ötesinde olduğuna karar vermesi için Maestlin'e sadece bir parça ip yetmişti. Geleneksel kozmolojinin yıkılışını hızlandıran gözlemler Antikçağ'dan bu yana herhangi bir zamanda yapılabilirdi. Bu fenomenler ve gerekli aletler Brahe'den 2000 yıl önce de vardı ama bu gözlemler yapılmadı ya da yapılmış olsa bile kapsamlı bir şekilde yorumlanmadı. 16. yüzyılın ikinci yarısında eski fenomenler hızla anlam ve önem değiştirdi. Yeni bilimsel görüş iklimine atıfta bulunmadan bu değişiklikleri anlamak imkânsızdır; bu iklimin en önde gelen temsilcilerinden biri Kopernik'tir.[40]

İnsan, çeşitli yerlerde aynı anda yapılan geçici yıldız olayları gözlemlerinin diğer bulgularla koordinasyonu, kontrolü ve tasdikinin yapılmaya başlanmasından önce "novaların ve kuyrukluyıldızların Ay ötesinde olduklarının" nasıl belirlenebildiğini merak ediyor. Farklı yıldız ve kuyrukluyıldız olayları müstensihler tarafından aktarıldığı, çeşitli yerlerdeki gözlemciler gördükleri şeyi konumlandıracak ve kaydedecek tek tip yöntemlere sahip olmadıkları, en dikkatli gözlemciler bile trigonometride uzman olmadıkları sürece akan yıldızlar nasıl kalıcı olarak ayın ötesinde konumlandırılabildi? "*Süreli ve geçici* bir fenomene bir yörünge bulma arzusu kuyrukluyıldızların kuramsal yorumunda önemli bir değişime işaret ediyordu."[41] Belki Tycho'nun "gelişmiş aletleri" gerekmiyordu ama süreli, geçici yıldız olaylarını geleneksel kozmolojiyle çeliştikleri görülebilecek kadar sağlam bir şekilde sabitlemek için Maestlin'in ip parçası kesinlikle yeterli değildi. 1572 novası, Avrupa'nın her yerinden, daha önce tek bir yıldızı gözlemleyenlerden daha fazla gözlemci çekti. Tycho bulgularını ilan ettiğinde, "gürültüde sesini du-

---

* Tycho'nun süpernovası da denir. Çıplak gözle görülen sekiz novadan biridir. 1572 yılında, birbirlerinden bağımsız olarak birçok kişi tarafından keşfedilmiştir. –ç.n.

Hęc opera fient in oppido Nuremberga Germanię ductu Ioannis de Monteregio.

ALIENA.

Theoricę nouę planetarum Georgii Purbachii aſtronomi ce/lebratiſſimi: cum figurationibus oportunis.
Marci Manlii aſtronomica. Hęc duo explicita ſunt.
Coſmographia Ptolemęi noua traductioē. Nā uetula illa eo bi Angeli Florentini quę uulgo habetur uiciosa ē: interpte ipſo (bona uenia dictū fuerit) neq; ligue grece ſatis neq; matheatice noticiam tenente. Qua re ſummis arbitris fidem habeni fa cerit: Theodoro Gaze clariſſimo uiroac grece latine q̄ do/ctiſſimo: & Paulo Florentino greceriū quidem baud ignaro: in matheaticis aūt plurimū excellenti.
Magna compoſitio Ptolemęi: quā uulgo uocāt Almaieſtū no/ua traductione.
Euclidis eleētacum anaphoricis Hypſiclis editione Campani: cuiuſ tamen pleriſq; mendis: quę ꝓprio etiā idicabitur cō/mentariolo.
Theonis alexandrini clariſſimi matheatici commentaria in Almaieſtum.
Procli ſuffoationes aſtronomicę.
Quadripartitum Ptolemęi & Centum fructus eiuſdē noua tra/ductione.
Iulius Firmicus quantus reperitur.
Leopoldus de Auſtria. & ſi qui alii ꝑdictores aſtrologici illu/ſtratione digni uidebuntur. Nam Antonii quoq; de Montul mo ſuis fragmenta in uſum multiplicem exponentur.
Archimedis geometrę acutiſſimi opa de ſphęra & cylindro. De circuli dimenſione. De conalibus & ſphęralibus. De lineis ſpi ralibus. De ꝙquipōderātibus. De quadratura parabolę. De ba reng numero. Cum cōmētariis Eutocii aſcalonitę Tria opera ex prędictis: ſcilicet de ſphęra & cylindro. de dimenſione cir/culi. de ꝙquipōderātibus. Traductio eſt Iacobi cremonēſis: ſed nō multū emendata.
Perſpectiua Vitelonis. opus ingens ac nobile.
Perſpectiua Ptolemęi.
Muſica Ptolemęi cum expoſitione Porphyrii.
Menelai ſphęrica noua editione.
Theodoſii ſphęrica. item de habitationibus. de diebus & nocti bus. noua traductione.
Apollonii pergenſis conica. Item Sereni cylindrica.
Heronis inuenta ſpiritualia. Opus mechanicū miris uoluptatis
Elementa arithmetica Iordani. Data eiuſdem arithmetica.
Quadripartitū numerorū. Opus uariis ſcaturiens argutiis
Problemata mechanica Ariſtotelis.
Hygini Aſtronomia cum deformatione imaginū cęleſtium.

Facta ꝑterea eſt arbor rhetoricę tullianę ſpecioſa imagine.
Et fiet deſcriptio totius habitabilis quā quam uulgo appellant Mappam mundi. Cęterū Germanię particularis tabula: ite Italię: Hiſpanię: Gallię uniuerſę: Grecięq;. Sed & ſuas cuiq; hiſtorias ex auctoribus plurimis curūm colligere ſtatutū eſt: quę uidelicet ad montes: quę ad maria: ad lacus amnes q̄ ac alia particularia loca ſpectare uidebuntur.

OPIFICIS tentata. quę eſſent ne ꝓdenda an non: pudor ingenuus & reſpublica litteraria diu l ter ſe diſceptauere. Ratio audendum cenſuit.
Kalendarium nouū quo promūt coniūctiones uerę atq; oppo/ſitiones luminarium. item eclipſes eorūdē figuratę. loca lu minarium uera quotidie. horarū tam equinoctialium q̄ tem/poraliū diſcrimū duplici inſtrumento ad quaſuis habitati/ones. ac alia pluria ſcitu iucūdiſſima.
Epheemerides quas uulgo uocāt Almanach ad triginta duos an nos futuros. ubi quotidie intueberis ueros motus oīmplane/tarū capitiſq; draconis lunaris: u nā cū aſpectibus lu nę ad ſo/lem & planetas. horis etiam aſpectuū eorūdem haud friuole adnotatis. neq; planetarū inter ſe aſpectibus pgetermiſſis. In frontibus pagi narum poſita ſunt indicia latitudinū. Eclipſes deni q̄ luminarium ſi quę futurę ſunt locis ſuis effigurantur.

Hęc duo opera iam prope abſoluta ſunt.

Commentaria magna in Coſmographiā Ptolemęi: ubi expo/nitur fabrica uſuſq; inſtrumēti Meteoroſcopii: quo Ptolemę us ipſe uti erſos ferme numeros totū operis ſui elicuit. Fal ſo eni quiſpiā credid erittot lōgitudinum latitudinum q̄ nu/meros per ſupernorum obſeruationes inotuiſſe. Pręterea de ſcriptio ſphęrę armillaris una cū tota habitabili i plano ita di/lucidatur ut pleriq; omnes iſcere ąant. quam nemo antebac latine intellexit uicio traductoris obſtante.
Commentariolū ſingulare contra traductionem Iacobi Angeli Florentini. quod ad arbitros mittetur.
Theonis alexandrini defenſio i ſex uoluminib⁹ cōtra Georgiū Trapezuntiū. ubi plane quis deprehendet friuola eius eſſe cō mētaria i Almaieſtū. traductionē q̄ ipſam operis ptolemaici uicio noncarere.
Commentariolum quo cōmonſtrantur placita Campani ex edi tione elementorum geometricorum reiicienda.
De quinq; corporibus ꝙsulateris quę uulgo regularia nūcupā tur: quę uidelicet eorum locū impleant corporalē & quę nō. contra commentatorē Ariſtotelis Auerroem.
Cōmētaria i libros Archimedis eos qui Eutocii expoſitiōe carēt
De quadratura circuli. contra Nicolaum Cuſenſem.
De directionibus. contra Archidiaconum parmenſem.
De diſtinctione domiciliorū cęli. contra Campa ū & Ioannem Gazulū ragulinū: cuius & alia deboris temporalibus decreta ibidem retractantur
De motu octauę ſphęrę. contra Tebith ſuos q̄ ſectatores.
De inſtauratione kalendarii eccleſię.
Breuiarium Almaieſti.
De triang lis omnimodis quiq; uolumina.
Problemata aſtronomica ad Almaieſtum totum ſpectantia.
De Cometę magnitudie remotiōe q̄ a ſra. de loco eō uero & cęt
Problemata geometrica eō moda. Opus fruḡuoſq; iucūditatis.
Ludus pāoniēſis. quē alias uocare libuit Tabulas directionū
Tabula magna ſimi mobilis cū uſu multiplici ratōnib⁹ q̄ certis
Radii uiſorii mult rum generum cū uſibus ſuis.
De pōderib⁹ et aquęductib⁹ cū figuratōnib⁹ iſtrumētoꝝ ad eas res neceſſariorum.
De ſpeculis uſtoriis atq; alijs multorū generū uſuſq; ſtupendi.

In officina fabrili Aſtrarium incontinuo tractatu eſt. Opus plane pro miraculo ſpectandum. Fiunt & alia inſtrumenta aſtronomica ad obſeruationes cęleſtium. item q̄ alia ad uſum uulga rem quotidianum. quorum nomina longum eſt recitare.

Poſtremo omnium artem illam mirificam litterarum formatricem monimentis ſtabilibus mā dare decretum eſt. (deus bone faueas) qua re explicita ſi mox obdormierit opifex mors acerba non erit: quom tantum munus poſteris in hęreditate reliquerit: quo ipſi ſe ab inopia librorum ꝑpetuo poterunt uindicare.

Resim 35: İlk astronom matbaacı Regiomontanus (Königsbergli Johann Müller) Kopernik'e teknik literatür okuma listesi sağlamıştı. Regiomontanus, matbaasında basılacak önemli yapıtları, 1474 yılında Nürnberg'de yayımladığı bu kitap listesiyle haber vermişti. Aynı yıl ölmesine rağmen onun bu listesi diğer matbaacıların yayın programlarına rehber ve 16. yüzyıl astronomları için önemli bir bibliyografik araç oldu. The Distribution of Books by Catalogue to A.D. 1800 *(Cambridge: The Roxburghe Club, 1965, res. 12) John Ehrman'ın izniyle basılmıştır.*

yurmak için" çok uğraştı. Bu eşi görülmemiş durumda o kadar başarılı oldu ki nova solduktan çok sonra bile, "Tycho'nun yıldızı" ayın ötesinde, kozmologların onu göz ardı edemeyeceği veya tarihçilerin başka yerlere kaydıramayacağı kadar parlak bir şekilde ışıldamaya devam etti. "1572 yılından 17. yüzyılın sonuna kadar üretilen bütün yıldız haritaları ve yerküreler onun görüldüğü yeri gösteriyor, astronomları onun dönüşünü gözlemlemeye teşvik ediyordu."[42]

Amongſt manie Pilots there is an opinion, that they had rather uſe the written Cardes, then ſuch as are printed, eſteeming the printed Cardes to be imperfect, and ſay that the written Cardes are much better and perfecter, they meane the written Cardes that are daiely made with the penne, are everie daie corrected, and the printed never: but herein they are not a litle deceived, for the printed Cardes in each reſpect are as good, yea and better then the written, for that the printed Cardes are once in everie point with all care and diligence made perfect, in regarde that they ſerue for many, for that being once well made, all the reſt may with as litle labour be made good, as well as badde. But the Seacardes that are vvritten cannot be made ſo ſound, nor vvith ſuch ſpeed, becauſe ſo much coſt for once peece alone were to much, but are all one after the other, with the leaſt labour copied out, & many times, by ſuch perſons that haue little or no knowledge therein. Whatſoever there is yet reſting to be corrected or made better, is as eaſie to be corrected in the Cardes that are printed, as in them that are written, which we alſo are readie to doe at our charge, if any man can by good proofe ſhewe us any thing, that is to be corrected in the Cardes that are printed by us.

Resim 36: W. J. Blaeu'nun gemi kaptanlarına matbu "deniz kartları"nda (haritalarında) hata bulmaları için yolladığı davetiye. Alındığı yapıt, The Light of Navigation *(Amsterdam: William Johnson, 1622, s. 38). Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

Matbaanın icadından önce, tanık olunan yıldız olayları bir kişinin o olaya adının verilebileceği kadar kesin ve kalıcı bir şekilde belirlenemiyordu. Herhangi bir ayrıntılı açıklama da halka ulaştığında bulanıklaşmaktan kurtulamıyordu. Dünyevi olayların duvar halılarına dokunması veya keşiş kroniklerine kaydedilmesi sırasında olduğu gibi, farklı olaylar tek bir mitik kategoride birleştiriliyordu; geleneksel imgeler ve standart formüller dikkatle gözlenmiş ayrıntıları kirletiyordu. Kudüs dünyanın merkeziydi, kuyrukluyıldızlar Ay'ın altındaydı ve müstensihlere dayalı aktarım sona erene kadar ikisinin de atandıkları yerlerinden kalıcı olarak çıkarılmaları mümkün olmadı.

Felemenk harita yayıncısı Willem Janszoon Blaeu'nun 1596 ile 1599 yılları arasında ürettiği bir gökküresinin üstüne konan Latince metnin İngilizce çevirisi şöyle: "Altın rengine boyanmış bu yıldızlar Lord Tycho tarafından gözlenen, diğerleri ise Antikçağ'da gözlemlenenlerdir."[43] Blaeu, Amsterdam'da astronomi aletleri, küreler, deniz haritaları ve kitaplar üretip satan ünlü bir şirket kurmadan önce Tycho'yla çalışmıştı. Onun ürettiği "son derece doğru küre" Antikçağ'ın en önemli yıldız gözlemcileri tarafından incelenen gökyüzüne bu önemli modern astronomun neler kattığını açıkça göstermekle kalmıyor, aynı zamanda, bilinen dünyanın kenarından öteye gitmeye cesaret etmiş yılmaz kâşiflerden çok daha heyecan verici haberlerin geleceğini açıkça gösteriyordu.

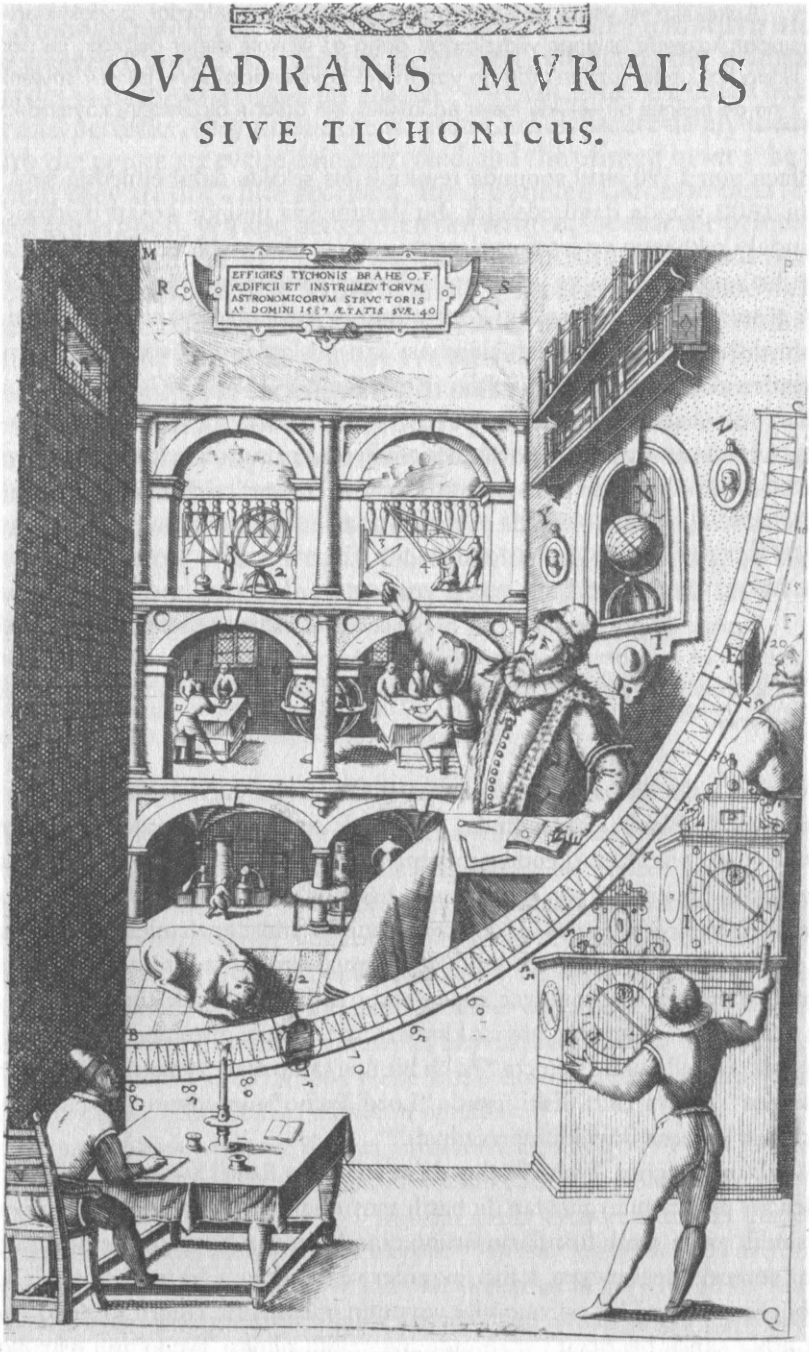
> Antarktika'ya yakın ve bizim göremediğimiz bazı yıldızlar, parlaklıkları açısından kuzeyde bulunan yıldızlardan daha az dikkate değer değildir; ne parlaklıkları hakkında yazılanlarda ne yazarların kayıtlarında böyle bir şey söyleniyor. Yine de belirsiz bir şekilde tasvir edildikleri için onların ölçümlerini koymadık.[44]

Blaeu'nun 1590'ların sonunda temkinli bir şekilde dahil etmediği şeyi, bir rakibi 1600 yılında dahil edebildi. Bu durum kâr peşinde koşan matbaacılar arasındaki rekabetin ve çeşitli yerlerdeki gözlemcilerin işbirliğinin veri toplama işinin hızlandırılmasına ve yeni yöntemler geliştirilmesine nasıl yardımcı olduğunu gösteriyor. Blaeu klişelerin kontrolünü bitirmek üzereyken, "güney yıldızlarının düzenlenmesi ve kataloglanması için başlatılan ilk sistematik girişim" seferinden dönülüyordu. *Hollandia* isimli gemiyle 1595-1597 yılları arasında yapılan yolculuğa çıkan iki Felemenk, Doğu Hindistan'da seyahat ederken güney gökyüzünde yaptıkları gözlemlerin kayıtlarını tuttular. İçlerinden kaptan olanı denizde öldü ama Amsterdam'a götürülen verileri Blaeu'nun başrakibi Jocondus Hondius 1600 yılında yaptığı gökküresinde kullandı. Hondius'un küresinde 14 yeni takımyıldızı bulunuyordu.

> Yaptığı ilk gökküresinin çok beğenileceğini ve satılacağını düşünen Blaue, üretildikten kısa bir süre sonra gökküresinin artık hükmünün kalmadığını gördü. Gökkürelerini piyasadan toplayıp baştan başlamak dışında yapabileceği hiçbir şey yoktu.[45]

Matbaa çağında baştan başlamanın müstensihler çağındakinden farklı bir anlamı vardı. Blaeu 1602 yılında, Felemenk seferinden getirilen bütün yeni verileri ve ek olarak da kendisinin yeni bir gözlemini içeren güncelleştirilmiş daha küçük bir küre yaptı. 1600 yılının Ağustos'unda, Cygnus Takımyıldızı'nda üçüncü kadirden (parlaklık derecesi) yeni bir yıldız gözlemlemişti. Küresine onu da ekledi. Bu yıldız kürede kaldı ve ışığının solmasının üstünden çok zaman geçmesine rağmen tekrar tekrar kopyalandı. 1603 yılında, ilk küresinin çok değerli olduğu için atılmayan büyük klişeleri, üzerlerinde düzeltmeler yapıldıktan sonra tekrar kullanıldı. Sonuçta "haklı bir üne sahip olan 34 santimetrelik 1603 yılı küresi" ortaya çıktı. Eski üstadı "Lord Tycho"nun adının yanında, kendi adı dikkat çekecek büyüklükte yazılıydı.[46]

Wightman'a göre, Tycho Brahe, daha sonraları Royal Society'nin ilan ettiği türden bir programı uygulayan ilk batılı astronomdu.[47] Brahe, "astronomiyi bir mevsimlik ya da şanslı fırsatların ürünü olarak yapılan bir iş gibi değil, sonsuza kadar sürecek, değişmeyen, kalıcı, popüler ve kesintiye uğramadan yapılan bir iş gibi gören"[48] yeni bir astronomlar soyunun öncüsüydü. Doğru zamanda doğmak gibi "şanslı bir fırsat" sayesinde ayrıcalıklı olması Tycho'nun astronomi tarihinde haklı olarak kazandığı seçkin yerinin değerini azaltmaz. Ne kadar yetenekli olursa olsun hiç kimse astronomi gibi son derece kapsamlı işbirliği gerektiren bir girişime ne yeni bir yön verebilir ne değişmeyen, kalıcı, popüler ve

Resim 37: Tycho Brahe'nin duvar resmindeki çeyrek dairenin içinde bulunan ünlü otoportresinde (yukarıda) Uraniborg'daki faaliyetleri yönetmesi görülüyor. Ortadaki odalarda Tycho'nun asistanları, Astronomiae instauratae mechanica *(Hamburg, 1598) gibi kitapları basıyor ve düzeltiyorlar. Bu gravür o kitap için yapılmıştır. Kitabın başlık sayfasında (karşı sayfa) ise,*

Resim 37: (devam) astronom-yazarın portresi bulunuyor. Başlık sayfası Tycho'nun asil soyunu vurguluyor ve matbaayla başlayan insanın kendi kendisinin reklamını yapma eğilimini yansıtıyor. Department of Special Collections, Stanford University Libraries'in izniyle basılmıştır.

kesintiye uğramadan yapılan bir çalışma olmasını sağlayacak kadar uzun yaşayabilir. "Sonsuza kadar sürecek bir iş" bırakın tek bir ölümlüyü, tek bir kuşağın bile kontrolü dışında olan bir şeydir. Meaux'lu Geoffrey'nin her gece yaptığı 1.315 kuyrukluyıldızı gözlemleri, yeni veriler elde etmek için sürekli gözlem yapan ilk kişinin Tycho olmadığını gösteriyor. Nasıl ki Vikingler Kolomb'dan önce kara keşifleri yapmışlardı, Tycho'dan önce de dikkatli yıldız gözlemcileri vardı. Yeni dünyaların ve yeni yıldızların keşfi konusunda bir ilk olan şey, gözlemlenen fenomenin kaydedilip doğrulanma biçimiydi.

Yukarıda söylenenlerden görüleceği gibi, novalar ve kuyrukluyıldızlar gibi "kadim fenomenler"le ilgili 16. yüzyılda geliştirilen yeni bakış açısını açıklamaya çalıştığımızda, matbaanın yol açtığı değişiklikleri hesaba katmak gerekiyor. Çalkantılı bir devire yapılan genel atıflar, hatta Kopernik'in temsil ettiği "yeni bilimsel düşünce iklimi"ne yapılan daha spesifik atıflar bile Tycho'nun yıldızı gibi bir fenomeni açıklamaya çok yardımcı olmaz. İtalyan ustalar yoluyla Kopernik'in çalışmalarına giren Yeni-Platoncu ve Aristotelesçi akımların mukabili genç Danimarkalı soyluda yoktu. Tycho hocasına meydan okuyarak ve kendi kendini eğiterek astronom olmayı seçti. Geleneksel usta-çırak ilişkisini atlayıp matbu malzemelerden yararlandı. Egemen kozmolojik varsayımları benimsemesini büyük ölçüde kendi kendini yaratan bir astronom gibi sıra dışı bir konumu olmasına borçlu. Simetri ve güneş hayranlığı Tycho'cu astronomide ikinci plana düşmüş gibi görünüyor. Bu astronominin mimarı, Kopernik'in estetikle veya metafizikle ilgili kaygılarını paylaşmıyordu. Bu iki astronomu birbirine bağlayan, belli bir klasik veya Hıristiyan metin geleneğine duyulan ortak hayranlık değildi. Herhangi bir Rönesans düşünce akımının etkisi altında kaldıkları için değil, kopyalamaktan ve ezberlemekten kurtuldukları ve yeni kâğıt araçlarla ve matbu metinleri kullanabildikleri için onları, 16. yüzyıl astronomları olarak, öncekilerden ayırmak mümkündür.

Tycho Brahe'nin geçmişin yıldız gözlemcilerinden farklı olmasının nedeni, eski kitapları okumak yerine geceleri gökyüzüne bakması değildi. Değişikliğinin kaynağının, "inatçı gerçeklere" veya kesin hesaplamalara İskenderiyelilerden veya Araplardan daha fazla önem vermesi olduğunu da düşünmüyorum. Tycho'nun elinin altında, kendinden önce çok az kişide olan, birkaç yüzyıl arayla derlenmiş, iki farklı kurama dayalı iki ayrı hesaplama seti vardı ve bunları birbiriyle karşılaştırabiliyordu. Belgeleri incelemek eskinin astronomları için ne kadar önemliyse, Tycho için de o kadar önemliydi. Kendinden öncekiler gibi Tycho'nun da kendisine yardımcı olacak bir teleskobu yoktu. Ama onlarınkinin tersine, Tycho'nun gözlemevinde matbu materyal dolu bir kütüphane ile matbaa ve gravür gibi yeni sanatlarda eğitim görmüş asistanlar vardı. Çünkü Ven Adası'nda bir matbaa ve kâğıt imalat atölyesi kurmak için çok büyük zahmete ve masrafa girmişti.

Adada çalışan 50'den fazla asistana ve birbiri ardına çıkarılan yayınlara bakınca, Tycho'nun "Uraniborg"unun Bacon'ın "Salomon's House"ının, daha son-

ra da Royal Society'nin bir prototipi olduğu ileri sürülmüştür.[49] Uraniborg, astronomi gözlemleri konusunda Batı dünyasında daha önce hiç görülmemiş çapta bir işbirliğine ve yayın çalışmasına tanık oldu. Tycho, gözlemlerini alet yardımıyla yaptığı için, "'kıl payı' deyiminin anlamını bilen" gravürcülerin yeteneklerinden yararlanabiliyordu. Aynı zamanda okurlarına astronomi aletlerini göstermek için gravür sanatından yararlanıyordu. Matbaası ünlü otoportresinde görülüyor. Hocasından gizli gizli kitap okumaya başladığı zamandan beri diğer matbaaların ürünlerinden son derece yararlanmıştı. Bu açılardan kendinden önceki astronomlardan, vurgulanması gereken çeşitli farklılıklar gösteriyordu. Danimarkalı astronom sadece çıplak gözle gözlem yapan büyük astronomların en sonuncusu değildi; o aynı zamanda matbaanın yeni güçlerinden tam anlamıyla yararlanan ilk dikkatli gözlemciydi. Matbaanın yeni güçleri astronomların eski belgelerdeki anomalileri fark etmelerini, bütün yıldızların konumlarını daha doğru bir şekilde saptayıp kataloglara kaydetmelerini, birçok ülkede kendileriyle işbirliği yapacak kişileri bulmalarını, her yeni gözlemi kalıcı bir biçimde kayda geçirmelerini ve daha sonraki baskılarda gerekli düzeltmeleri yapmalarını sağlıyordu.

Tycho'nun yıldızının sıra dışı kaderinden daha önce söz edildi. Tycho'nun yıldız kataloğunun Kepler tarafından genişletilmesi de aynı derecede dikkate değer.

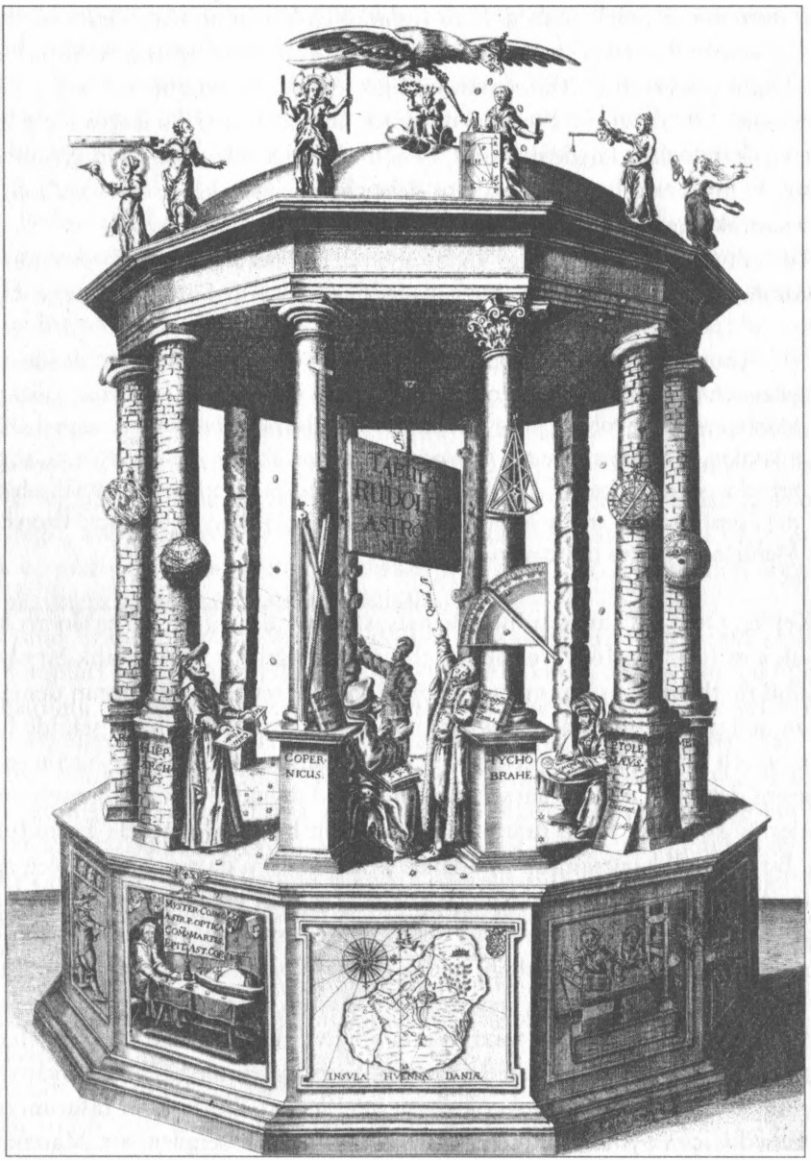
> *Tabulae Rudolphinae* [*Rudolphine Tabloları*] bir yüzyıldan uzun bir süre gökyüzünün incelenmesinde vazgeçilmez bir araç olarak kaldı [...] Yapıt, gezegenlerin konumlarını tahmin etme kurallarını ve Tycho'nun Kepler tarafından 1.005'e çıkarılan 777 yıldız konumu kataloğunu içeriyor. Yapıtta aynı zamanda, sapma tabloları ve astronominin kullanımına ilk kez sunulan logaritmalar, dünya şehirlerinin listesi ve bu şehirlerin Tycho'nun Greenwich'i olan Ven Adası'ndaki Uraniborg Meridyeni'ne göre boylamları var.[50]

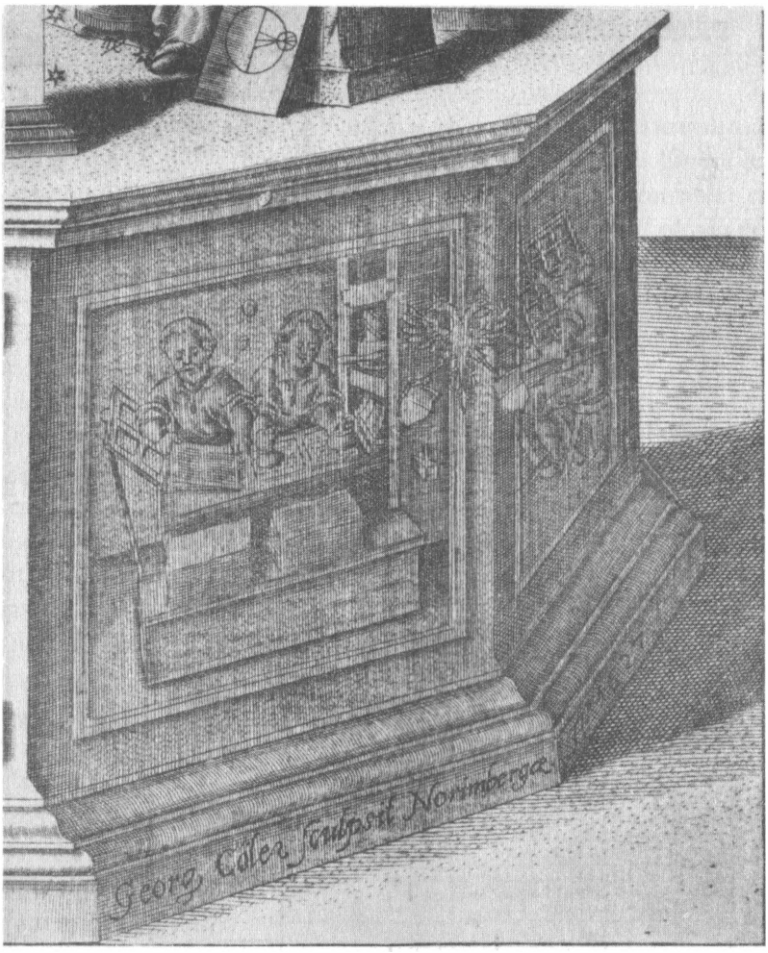
Kepler, Otuz Yıl Savaşları'nın karmaşası sırasında, bu yararlı tabloları bastırmak için 1623'ten 1627'ye kadar kahramanca uğraştı. 568 sayfalık bir elyazmasının matbaada basılmasını sağlayan teknik bir yayın programının denetçisi olarak acil politik durumlarla ve personel sorunlarıyla başarılı bir şekilde başa çıktı, yeterli miktarda kâğıt temin etti, sembollerin kesilmesini ve harflerin dizilmesini denetledi ve son olarak –gezgin satıcı kılığında– basımı tamamlanmış ürünlerini 1627 yılı kitap fuarında satmak için bir grup tüccarla Frankfurt'a gitti. Bu dört yıllık çilenin son aşamaları sırasında Ulm'da yaşayan Kepler, ağırlıklar ve ölçülerle ilgili sorunlarını çözmelerinde yerel yetkililere yardım edecek zaman buldu. Dâhi bir alet üreticisi olan Kepler, Ulm şehri için yeni bir standart ölçüm aleti yaptı. Zihnini olduğu kadar ellerini kullanmada da yetkin olduğu, büyük eserinin ön cephesinin tasarımını kendisinin yapmasından anlaşılıyor.

Kepler'in planladığı barok tarzı Astronomi Evi, günümüz insanına biraz hayali, hatta gerçeküstü gelebilir. Yapıda, Frances Yates'in betimlediği hafıza tiyatroları gibi, dikkatle yan yana konmuş çok çeşitli motifler var. Eklektik bir tasarımı olan bir mabedin içinde Antikçağ bilgeleri ve modern ustalar sergileniyor. Matematik

bilimlerini temsil eden esin perileri kubbeyi çevrelerken, yukarıda hamilik ve altın sağlayan Alman imparatorluk kartalı uçuyor. Sadece yükseklerden beklenen maddi desteklere yapılan atıf değil, sütunlardaki aletler ve kaidenin bir duvarındaki matbaa gravürü de bu "uyurgezer"in pratik bir yönü olduğunu gösteriyor.

Koestler'in hayalci ve mistik bir astronom olarak çizdiği romantik Kepler portresinde, aynı ön cepheyi betimlerken matbaaya ve diğer aletlere değinmemesi önemli. *Tabulae Rudolphinae*'yi "vazgeçilmez bir araç" ve Kepler'in "pratik astronomideki en büyük başarısı" olarak övmesine rağmen Koestler,

Resim 38: Kepler'in tasarladığı Astronomi Evi (karşı sayfada). Johannes Kepler, Tabulae Rudolphinae... *(Ulm, 1627, ön cephe). Kepler'in ön cephesinin kaidesindeki matbaada yapılan faaliyetlerin yakın çekimi (yukarıda). Her iki resim de Library of Congress, Rare Book and Special Collections Division'ın izniyle basılmıştır.*

bu tabloların içerdiği "Herakles'inkiler kadar ağır ve sıkıcı iş"i neredeyse hor görüyor. İnsan, Kepler'in "sıkıcı matematik hesaplamalar"a[51] gösterdiği bezgin tepkiyi Koestler'in neden anlayışla karşıladığını anlayabiliyor ama aynı anlayışı, belki de daha fazla hak eden Kepler'in öncüllerinden esirgemesi haksızlık gibi görünüyor. Elle kopyalanmış tablolar derlemek matbaadan önce çok daha sıkıcı bir işti. Herakles'in işleri benzetmesi de müstensihler çağında yapılan işlere daha çok yakışıyor çünkü astronomlar tablolarının hatalardan arındırılır arındırılmaz yeniden hatalarla dolacağını biliyorlardı.

Kepler, *Rudolphine Tabloları*'nda Napier'in logaritmalarını kullanırken hocasının yapamadığı bir şeyi yapıyordu. Tycho bu tabloları kullanıma sokmayı

STELLÆ

MARTIS

SUPERIORUM INFIMI

EPOCHÆ SEV RADICES.

Affi cõpleti.	Motus Medii. Sig. Gr. ′ ″	Aphelii. Sig. Gr. ′ ″	Nodi Aſcend. Sig. Gr. ′ ″
4000	♑ 3. 3.45.38	♉ 14.51.35	♌ 14.55. 0
3000	11.20.27.16	♊ 3.27.21	♍ 25.57.25
2000	8. 7. 8.54	♊ 22. 3. 7	♎ 6.59.50
1000	4.23.50.32	♋ 10.38.53	♏ 18. 2.15
900	6.25.30.42	12.30.28	19. 8.29
800	8.27.10.51	14.22. 3	20.14.44
700	10.28.51. 1	16.13.37	21.20.58
600	1. 0.31.11	18. 5.12	22.27.13
500	3. 2.11.21	19.56.47	23.33.27
400	5. 3.51.31	21.48.21	24.39.42
300	7. 5.31.41	23.39.56	25.45.56
200	9. 7.11.50	25.31.31	26.52.11
100	11. 8.52. 0	♋ 27.23. 5	♎ 27.58.25
Chriſti	1.10.32.10	♋ 29.14.40	♎ 29. 4.40
100	3.12.12.20	♌ 1. 6.14	♉ 0.10.54
200	5.13.52.30	2.57.49	1.17. 9
300	7.15.32.40	4.49.24	2.23.23
400	9.17.12.49	6.40.58	3.29.38
500	11.18.52.59	8.32.33	4.35.52
600	1.20.33. 9	10.24. 8	5.42. 7
700	3.22.13.19	12.15.42	6.48.21
800	5.23.53.29	14. 7.17	7.54.36
900	7.25.33.39	15.58.51	9. 0.50
1000	9.27.13.48	17.50.26	10. 7. 5
1100	11.28.53.58	19.42. 1	11.13.19
1200	2. 0.34. 8	21.33.35	12.19.34
1300	4. 2.14.18	23.25.10	13.25.48
1400	6. 3.54.28	25.16.45	14.32. 3
1500	8. 5.34.37	27. 8.19	15.38.17
1600	10. 7.14.47	28.59.54 ♌	16.44.32 ♉
1700	0. 8.54.57	0.51.28 ♍	17.50.46
1800	2.10.35. 7	2.43. 3	18.57. 1
1900	4.12.15.17	4.34.38	20. 3.15
2000	6.13.55.27	6.26.12	21. 9.30
2100	8.15.35.36	8.17.46 ♍	22.15.45 ♉

Ante Chriſti. Chriſti. Poſt Chriſtum.

Ad Meridiem æquabilem dici primi Ianuarii Iuliani, qui annum in margine, ante Chriſtum, inchoat; poſt Chriſtum, proximè ſequitur, jam finitum.

Sub Meridiano, qui tranſit per fretum Maris Balthici, eiuſque inſulam HVENNAM, et arcem VRANIBVRGVM.

Ante Chriſtum Anno 3993. die 24. Iulii, Vraniburgi H. 0. 33′. 26″.

Medius ☌ 10.43′.52″ ♑ Aphelium ☌ 15. 0′. 0 ♉ 0. 0. 0 ♈ vel ♑ Nodus aſc. ☌ 15. 0′. 0° ♌ 0. 0. 0 ♈

Quidſi 0. 0′. 0″ ♑

MOTVS MEDII,

MARTIS ab Æquinoctio.

	In Diebus. Gr. ′ ″	In hor. ′ ″
1	0.31.27	1.19
2	1. 2.53	2.37
3	1.34.20	3.56
4	2. 5.46	5.15
5	2.37.16	6.33
6	3. 8.40	7.52
7	3.40. 6	9.10
8	4.11.23	10.29
9	4.43. 0	11.48
10	5.14.27	13. 6
11	5.45.53	14.25
12	6.17.20	15.43
13	6.48.46	17. 2
14	7.20.13	18.21
15	7.51.40	19.39
16	8.23. 6	20.58
17	8.54.33	22.16
18	9.26. 0	23.35
19	9.57.27	24.54
20	10.28.53	26.12
21	11. 0.20	27.31
22	11.31.46	28.49
23	12. 3.13	30. 8
24	12.34.40	31.27
25	13. 6. 6	32.45
26	13.37.33	34. 4
27	14. 9. 0	35.22
28	14.40.27	36.41
29	15.11.53	38. 0
30	15.43.20	39.18
31	16.14.46	40.37

″ ‴ In minutis

In Menſibus anni ſimplicis.

Completi.	☌ ab Æquin. Sig. Gr. ′ ″	Aph. ′ ″	Nodi ′ ″
Ianuarius	0.16.14.46	0. 6	0. 3
Februarius	1. 0.55.13	0.10	0. 6
Martius	1.17. 9.59	0.16	0.10
Aprilis	2. 2.53.18	0.21	0.13
Maius	2.19. 8. 5	0.27	0.17
Iunius	3. 4.51.24	0.33	0.20
Iulius	3.21. 6.11	0.38	0.23
Auguſtus	4. 7.20.57	0.43	0.27
September	4.23. 4.16	0.49	0.30
October	5. 9.19. 3	0.55	0.34
November	5.25. 2.22	1. 1	0.37
December	6.11.17. 8	1. 7	0.40

MOTVS

Resim 39: Kepler'in Rudolphine Tabloları*'ndan bir sayfa (Ulm, 1627, s. 60). Tycho'nun verileri üstüne kurulu olan ve Napier'in logaritmaları yardımıyla derlenen bu tabloların tahminleri o kadar isabetliydi ki yazarın gezegenlerin hareketleriyle ilgili kanunlarının olumlu karşılanmasını teşvik etti. Stanford University Libraries, Department of Special Collections'ın izniyle basılmıştır.*

ummuştu ama tablolar ancak Danimarkalı astronom öldükten sonra yayımlanmıştı. Öte yandan Tycho, *Prusya Tabloları* ile *Alphonsine Tabloları*'nı karşılaştırabilmişken, Kopernik bunu yapamamıştı çünkü *Alphonsine Tabloları* Kopernik'in ölümünden sonra yayımlanan çalışmalarından derlenmişti. Kopernik, Batlamyus'un bütün hesaplamalarını elden geçirirken ve bütün gezegenlerin rotasını hareket eden bir dünyaya göre çıkarırken müstensihler çağında başarılması imkânsız bir şeyi mi başarmıştı? Cevap spekülatif olmak zorunda ama yine de *Almagest*'i –esaslı bir takvim reformu gibi– baştan sona yeniden düzenlemek, saatler süren kopyalamasından kurtulmuş olmayı ve İskenderiye belgelerinin çeşitli yerlere dağılmasından sonra astronomların nadiren bulabildikleri başvuru kaynaklarına erişimi gerektiriyordu.

Belki de Kopernik'in en önemli katkısı, tesadüfen "doğru" kuramı bulması değil, tam anlamıyla formüle edilmiş *alternatif* bir kuram geliştirmesi ve böylece bir sonraki kuşağı, öğrenilmesi gereken bir çözümle değil, çözülmesi gereken bir problemle karşı karşıya bırakmasıolmuştur. Riccioli'nin 1651 tarihli *Almagestum novum* isimli yapıtının başlık sayfasında yer alan bir esin perisinin elindeki terazinin bir gözünde Kopernik'in, diğerinde Tycho'nun şeması bulunurken, Batlamyus'un şeması "Ancak düzeltilirsem kalkarım" yazan bir notla yerde resmedilmiştir. Terazinin Tycho'nun tarafındaki kefesinin ağır basıyor olması veya Batlamyus'u "düzeltme" fikrinin sürdürüldüğü gerçeği dikkatleri, tek bir çerçeve içinde çok açık bir biçimde çizilmiş üç alternatif gezegen modelini sunmak gibi bir yenilikten uzaklaştırmamalı. Tıpkı çelişkili kutsal metin tefsirlerinin İyi Kitap'a* müracaatı teşvik etmesi gibi, "insanların küçük kitapları"nın verdiği çelişkili hükümler de "Doğa'nın yüce kitabı"yla ısrarlı bir şekilde karşılaştırma yapmayı teşvik ediyordu.

Kepler Tübingen'de öğrenciyken, astronomların üç farklı kuramdan birini seçmeleri gerekiyordu. Bir yüzyıl önce, Kopernik Krakow'dayken, tek bir kurama erişebilen öğrenciler şanslıydılar. Kepler'in hocası Maestlin'in her üç şemayla ders vermesi, üniversite eğitiminin geri kaldığını ve dışarıdan gelen yenilikçi akımlara karşı direndiğini göstermek için kullanılmıştır.[52] Bir üniversite öğrencisine, gezegenlerin yörüngelerini hesaplarken güneşin ve dünyanın üç farklı şekilde konumlandırıldığının öğretilmesi bence olağanüstü bir değişime işaret ediyor. Üç otorite de gezegenlerin yörüngelerini doğru bir şekilde tarif etmekte yetersiz kaldı. Batlamyus'un çok eski şeması gibi, Tycho'nun yepyeni şeması da sonradan saygınlığını yitirecekti. Ancak 1543'ten sonra (Kopernik'in *De revolutionibus*'unun Johannes Petreius tarafından Nürnberg'de basıldığı yıl), tek bir üstadın çalışmalarına adanmış yorumların, özetlerin, eklerin yerini, tercih yapmaya zorlayan alternatifler almıştı. *Almagest*'i derlemek, kurtarmak ve korumak için harcanan yüzlerce yıla bakıldığında, bir yüzyıl içinde gezegenlerle ilgili dört başı mamur iki alternatif kuramın ortaya çıkması, kültür farkına veya bir direncin mevcudiyetine işaret etmiyor. Tersine, eşi benzeri olmayan bir bilişsel devrime işaret ediyor.

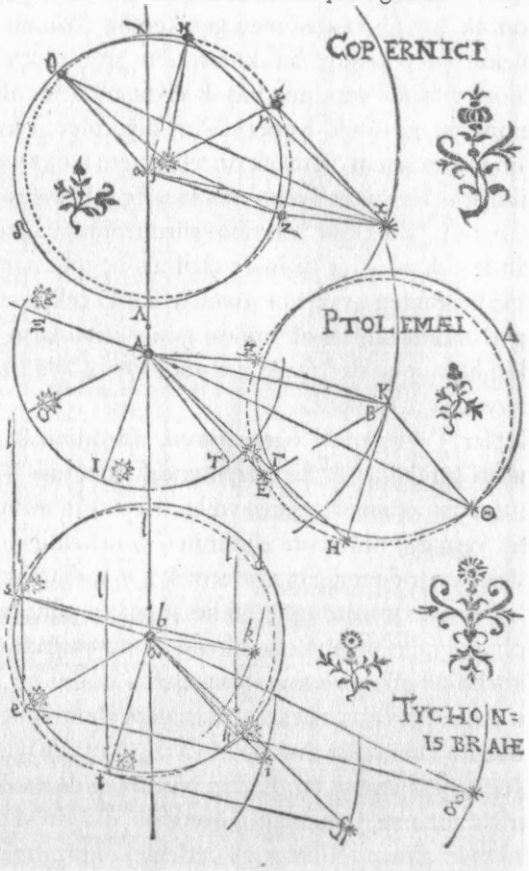
---

* The Good Book, yani Kutsal Kitap. –ç.n.

Jam poſtquam ſemel hujus rei periculum fecimus, audacia ſubvecti porro liberiores eſſe in hoc campo incipiemus. Nam conquiram tria vel quotcunque loca viſa MARTIS, Planeta ſemper eodem eccentrici loco verſante: & ex iis lege triangulorum inquiram totidem punctorum epicycli vel orbis annui diſtantias a puncto æqualitatis motus. Ac cum ex tribus punctis circulus deſcribatur, ex trinis igitur hujusmodi obſervationibus ſitum circuli, ejusque augium, quod prius ex præſuppoſito uſurpaveram, & eccentricitatem a puncto æqualitatis inquiram. Quod ſi quarta obſervatio accedet, ea erit loco probationis. CAP. XXIV.

PRIMVM tempus eſto anno MDXCX D. V Martii veſperi H. VII M. X eo quod tunc ♂ latitudine pene caruit, ne quis impertinenti ſuſpicione ob hujus implicationem in percipienda demonſtratione impediatur. Reſpondent momenta hæc, quibus ♂ ad idem fixarum punctum redit: A. MDXCII D. XXI Jan. H. VI M. XLI: A. MDXCIII D. VIII Dec. H. VI. M. XII: A. MDXCV D. XXVI Octob. H. V M. XLIV. Eſtq; longitudo Martis primo tempore ex TYCHONIS reſtitutione $\overset{s}{1}.\overset{\circ}{4}.\overset{'}{38}.\overset{''}{50}$: ſequentibus temporib. toties per $\overset{'}{1}.\overset{''}{36}$ auctior. Hic enim eſt motus præceſſionis congruens tempori periodico unius reſtitutionis MARTIS Cumq; TYCHO apogæum ponat in $2\overset{\circ}{3}\frac{1}{2}\Omega$, æquatio ejus erit $\overset{\circ}{11}.\overset{'}{14}.\overset{''}{55}$: propterea lõgitudo coæquata anno MDXC $\overset{s}{1}.\overset{\circ}{15}.\overset{'}{53}.\overset{''}{45}$.

Eodem vero tempore & commutatio ſeu differentia medii motus SOLIS a medio Martis colligitur $\overset{\circ}{10}.\overset{'}{18}.\overset{''}{19}.\overset{'''}{56}$: coæquata ſeu differentia inter medium SOLIS & MARTIS coæquatum eccentricum $\overset{s}{10}.\overset{\circ}{7}.\overset{'}{5}.\overset{''}{1}$.

PRIMVM hæc in forma COPERNICANA ut ſimpliciori ad ſenſum proponemus.

Sit α punctum æqualitatis circuitus terræ, qui putetur eſſe circulus ♁γ ex α deſcriptus: & ſit Sol in partes ♋, ut αβ linea apogæi

Resim 40: Kepler Tübingen'de öğrencilik yaparken, astronomların gezegenlerin hareketleri konusunda üç farklı kuramdan birini seçmeleri gerekiyordu. Kepler Mars'la ilgili yaptığı araştırması Astronomia nova [...] commentariis de motibus stellae martis...*'te üç kuramı da göstermektedir (Prag, 1609, s. 131). Stanford University Libraries, Department of Special Collections'ın izniyle basılmıştır.*

Dahası, alternatif kuramlara alternatif tablo setlerinin eşlik ettiği unutulmamalıdır ki bu da astronomları, tercih yapma ve önemli astronomi olaylarına özel olarak dikkat etme mecburiyetinde bırakıyordu. 1540'lara kadar sadece *Alphonsine Tabloları*'na bel bağlamak ile 1640'larda astronomların önünde altı farklı tablo seti olması karşılaştırılabilir. Galileo'nun arkadaşı Rienieri altı farklı setin kullanımıyla ilgili ayrıntılı talimatları tek ciltlik *Tabulae medicae*'de (1639) verdi. O sıralarda, iki çelişen tabloyu gökyüzündeki yazıyla karşılaştıran genç Tycho'nun kendine özgü bu tecrübesi herkes tarafından uygulanmaya başlamıştı. Rakip tabloların doğruluğu farklı yerlerde ve çok sayıda göz tarafından eşzamanlı yapılan gözlemlerle test ediliyordu.

Merkür'ün 7 Kasım 1631'de gerçekleşecek bir sonraki geçişi konusunda astronomları uyaran bir açık mektup 1629 yılında Leipzig'de ve 1630 yılında Frankfurt'ta Kepler tarafından yayımladı. Kepler, kendi tablolarının doğruluğunu rakiplerinin tablolarıyla karşılaştırabilmeleri için okurlarından olayı gözlemlemelerini istiyordu. Gerçi Kepler tahmin ettiği tarihte gerçekleşen geçişten önce öldü ama "astronomlara uyarı"sı arzuladığı etkiyi yarattı. Alman astronom Wilhelm Schickard gerekli gözlemleri yaptı ve en doğru tahmini *Rudolphine Tabloları*'nın verdiği sonucuna ulaştı.[53] Schickard, 1632 yılında yayınladığı risalede okurlara bulgularını anlatıyor, Kepler'in kuramını özetliyor ve ilgilenen okurlara, daha fazla ayrıntı için Kepler'in diğer yayınlarının listesini veriyordu. Bu risale, rekabetçi koşulların teşvikiyle, farklı astronomların ileri sürdüğü rakip iddiaları araştıran ve en mükemmel şemaları bulmaya istekli almanak ve efemeris yayımcılarını ve editörlerini alarma geçirdi. Bir yayıncı, daha iyi tabloların basılabilmesi için Kepler'in tekniklerinin iyice öğrenilmesi gerektiğine ikna edilince, tuhaf logaritmalara ve görünürde zahmetli uygulamalara karşı direniş ve Kepler'in zor anlaşılan yazılarıyla boğuşma konusundaki isteksizlik sona eriyordu. İngiliz iç savaşı sırasında, gelişmekte olan popüler pazarlara giren bir İngiliz almanak yayıncısı, Kepler'in "gelmiş geçmiş en zeki matematikçi" olduğunu söylüyor ve onun çalışmalarını "en hayranlık uyandıran ve kendinden önceki bütün astronomi bilgilerinin en iyi şekilde düzeltilmiş hali" olarak tarif ediyordu.[54] Bu yayıncı, daha sonraları Newton'ın okuyup açıklayıcı notlar eklediği *Astronomia Britannica*'nın yazarı Vincent Wing'di. Newton rüştünü ispat ettiğinde *Rudolphine Tabloları* ve *Epitome Astronomiae Copernicae* rakipleri ortadan kaldırmaya başlamıştı –en azından fikirlerin özgürce ifade edilebildiği ülkelerde.

Galileo'nun Yargılanmasına Bir Başka Bakış

> Kepler, Kopernikçi kuramsal yapıyla ilgili sunumunu yayımlamakla uğraşırken [...] Kopernik'in kitabı yasaklandı. 1619 yazında [...] 1617 yılında yayımlanmış *Epitome*'sinin ilk bölümünün de yasaklı kitapların yer aldığı Index'e konduğu haberini aldı. Bu haber Kepler'i telaşlandırdı [...] Avusturya'da da sansüre uğrarsa artık orada matbaacı bulamayacağından korkuyordu [...] Durumu o kadar karanlık görüyordu ki astronomi mesleğinden vazgeçmesinin istendiğini düşünüyordu.[55]

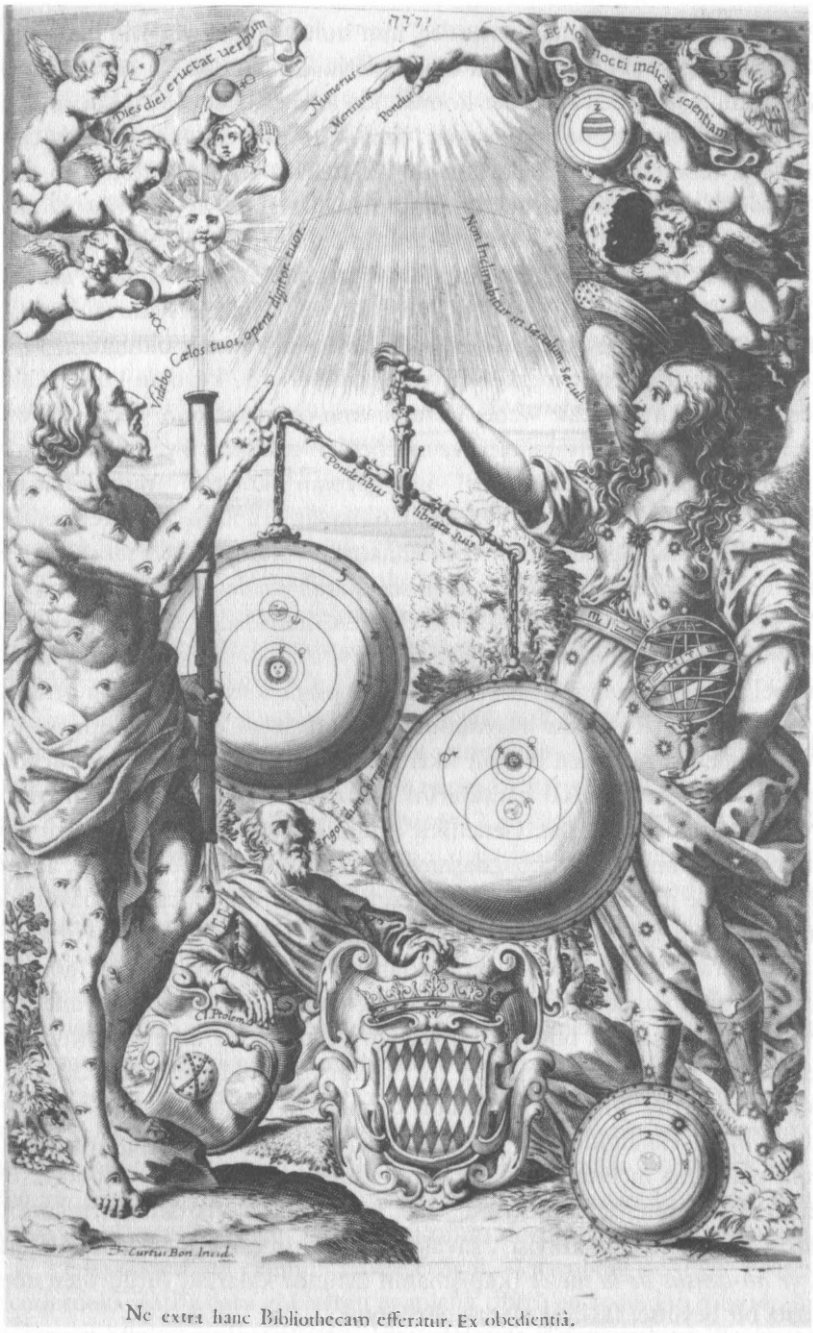
Arkadaşları, Kepler'e korkularının abartılı olduğu konusunda güvence verdiler. Ona mektup yazarak, kitaplarının, özel izin alan âlimler tarafından İtalya'da bile okunabildiğini söylediler. Mektuplaştığı bir Venedikli, kitaplarının yasaklanmasından yazarların çoğunlukla kârlı çıktıklarını söylüyordu. Şöyle yazmıştı: İtalya'da "saygın Alman bilim insanlarının yazdığı kitaplar yasaklanmış olsalar bile, gizlice satın alınıyor ve çok daha dikkatli bir şekilde okunuyorlar."[56]

Benzer teminatlar Katolik Kilisesi'nin Kopernikçi çalışmaları yasaklamasını önemsemeyen tarihçiler tarafından hâlâ dile getiriliyor. Kitap yayımlanmışsa, belli ülkelerde yasaklanması avantaj sağlayabilir. Ancak kitabın basılmasında sorun yaşanıyorsa, matbaacıları korkutmaya yönelik resmi duyurular hiç de avantaj sağlamaz. Bu söylenenlerden de anlaşıldığı gibi, 17. yüzyıl bilim insanlarının karşı karşıya oldukları durumları anlayabilmek için yayın yapma eylemine ve basımı gerçekleştiren aracıların oynadığı role daha fazla önem atfetmeliyiz. Dahası, bu yapılırsa, modern bilimin ilerlemesi ile görünüşte konu dışı olan siyasi olaylar arasında önemli bağlar kurulabilir. Çünkü hanedan ve din savaşlarının sonucunun bir ülkede nasıl bir yayın programı izleneceğini etkilediği açıktı. Savaşın sonucu bir yapıtın basımının içerdiği tehlikenin derecesini belirliyordu. Bu sonuçla uyumlu olarak da dindarlık ve hamilik biçimleri, ruhsat verme ve sansür, okuryazarlık ve kitap okuma alışkanlıkları ülkeden ülkeye farklılık gösteriyordu. Matbaa sanayisinin dağılımı oldukça doğru bir derecede belirlenebildiği için "kitabın coğrafyası"nın haritası çıkarılabilir ve matbaa merkezlerinin taşınması ile din ve hanedan sınırlarının değişmesi arasındaki ilişki belirlenebilir.

Peki ya bilim merkezlerinin taşınması? Doğal olarak bunun izini sürmek daha zor. Matbaa atölyeleri şehirlerde kümelenmeye başladığında, gerçek bilimsel faaliyet merkezleri olup olmadığı tartışmaya açıktır. Bilim insanının rolünün açıkça ortaya çıkmasından önceki dönemde matbaacı hemen tanımlanabiliyor. Mevcut tanımlardan da görüldüğü gibi, bilim insanı hâlâ problemli bir varlıktır. Erken modern dönemdekiler için bilim insanı sıfatını kullanmak bir hata olabilir. Erken modern dönemde "bilimsel" ilerlemelere katkıda bulunan yeteneklerin dağılımı çok çeşitli faaliyetlere bağlıdır. Kendilerini bilim insanı olarak görmeyenler için "bilim insanı" teriminin nerede ve nasıl kullanılacağı sorusu tartışmaya açıktır. Dahası, günümüzde "bilimsel" olarak nitelenen araştırmalar 1500'lerden 1640'lara kadar hâlâ büyük ölçüde organize değildi. Çeşitli yetenek kümeleri içeren çeşitli ülkeler –Danimarka'daki bir adada bulunan bir gözlemevi, Nürnberg'deki alet yapımcıları, Amsterdam'daki mercek taşlamacıları veya Roma'daki Cizvit astronomlar– haritaya bakıldığında biraz rastgele görünüyor. Tycho'nun Uraniborg'u veya Mersenne'nin "Letterbox"ı* veya II. Rudolph'un Prag'daki sarayı gibi bazı çok enerjik "merkezler" o kadar kısa ömürlüydü ve belli bir bireyin hareketlerine o kadar bağımlıydı ki bulundukları yerler bir şey kanıtlamaz.

---

* Marin Mersenne (1588-1648). Fransız matematikçi ve rahip. Bilim dünyasında temas halinde olduğu kişilerle çok sık mektuplaştığı için ona "Avrupa'nın posta kutusu" denmiştir. –ç.n.

Resim 41: Tychocu sistemi Kopernikçi sisteme tercih eden bir Cizvit astronomun kitabının başındaki bu iç kapak sayfasında, terazinin kefesinin Danimarkalı astronomun lehine ağır bastığı görülüyor. Ama aynı zamanda, tek bir resimde birbirleriyle çelişen üç şemayı sunarak, bir kuram seçme gereksinimi konusunda okurları uyarıyor. Riccioli, Almagestum novum *(1651). Stanford University Libraries, Department of Special Collections'ın izniyle basılmıştır.*

Bilimsel faaliyetin "ana merkezler"inin bulundukları yerlerle ilgili kaçınılmaz belirsizliğe bakıldığında, bu merkezlerin oluşumunu ve erken dönemde büyümesini teşvik eden etmenler konusunda anlaşmazlık olması kaçınılmazdır. Stratejik yükselişe geçme aşamasında, özellikle Platonculuğun yeniden canlandığı, doğa felsefesi araştırmalarının üniversitelerin seküler öğretim üyelerince yürütüldüğü ve ilk bilim derneklerinin ortaya çıktığı İtalya'daki Katolik ülkelerin asal rol oynadığını iddia edenler var. Roma'dan kopan ülkeleri işaret edenler var. Bu kişiler Protestan öğretilerin, Tanrı'nın açık kitabının yeni ve sistematik bir şekilde araştırılmasını tetiklediğine inanıyor. Kimileri Padova'dan ziyade Wittenberg Üniversitesi'nin modern bilimin tohum yatağı olduğunu, kimileri de Leiden gibi Kalvenist merkezleri ve başka yerlerde kurulan Püriten akademileri vurgulayarak, Max Weber'in temasının çeşitlemelerini ileri sürüyor. Bir başka ekol de bütün üniversiteleri ve mezhepleri çok tutucu ve geleneklere bağlı buluyor ve "görünmez fakülteler"* ile "gecenin okulları"** tarafından temsil edilen heterodoks çevrelere ve akademik olmayan gruplara önem veriyor. Dolayısıyla, "Protestanlığın olmasını veya olmaması" Frances Yates tarafından Hermetik-Kabalist gelenekten daha önemsiz olarak nitelendiriliyor. Newton gibi *virtuoso*'lar Anglikan piskoposlar ve Püriten rahiplerden ziyade "Pan flüdü" çalmaya çalışan Rönesans *magus*'üne borçluydu. Başkaları da Newton'ın matematiksel fiziğinin onun simyasıyla veya teolojisiyle karıştırılmaması gerektiğini ileri sürüyor ve "Rönesans büyüsünden modern bilim değil modern büyü çıktı"[57] diyen Edward Rosen'la aynı fikri paylaşıyorlar. Yeni felsefenin açıklayıcı yönlerini, açık ve kamusal karakterini ve pratik insanların işine yarayan öngörü gücünü vurguluyorlar. Genellikle bilimi materyalizmle özdeşleştiriyor ve bilimin ruhani bir dünyayla bağdaşamayacağına inanıyorlar. Böylece, atomizm ve hedonizmle ilintili Hıristiyanlık öncesi pagan görüşlerin canlanmasının yanı sıra, kilise karşıtlarıyla dindar olmayan grupları diğerlerinden ayırıyorlar.

Son olarak, çok değişkenli bir yaklaşım benimserken bile tüm görüşlerde biraz doğruluk payı bulan eklektikler var. Onlara göre, çeşitli yöntemlerden ve arayışlardan oluşan bu büyük işbirlikçi girişimde hiçbir ülke veya kurum, gelenek, öğreti veya sınıf stratejik bir rol oynamıyordu. Hepsi birden düşünüldüğünde, çeşitli "dış" güçlerin üstünlüğü konusunda rekabet içindeki iddialar bir bütün halinde ele alındığında birbirlerini sıfırlıyorlar. Tüm gruplara bir şeyler borçlu olan ama hiçbirine özel bir borcu olmayan faaliyetlerin otonomisi vurgulanarak, bilimin "iç" dünyasını "dış" toplumsal olaylardan ayırmanın yolu açıldı. "Yüce gerçeklik arayışı", savaşan inançların çarpışmasından etkilenmeyen ve *au-dessus de la mêlée* [kapışmanın üstünde kalarak] sürdürülen nötr ve tarafsız bir beyinsel faaliyet olarak görülüyor.

---

* *Invisible colleges*: Sık sık yüz yüze toplantılar yapan, fikir alışverişinde bulunup birbirlerini teşvik eden bilim insanları topluluğu için kullanılan bir terim. –ç.n.

** *School of night*: Sir Walter Raleigh'in merkezinde olduğu, 1592 yılında Ateizm Okulu olarak nitelendirilen gruba çağımızda verilen ad. –ç.n.

Bütün bu tartışmaların bir dayanağı olmasına rağmen bence hiçbiri yeterince ileri gitmiyor. Araştırma faaliyetlerinin tartışılmasına, sonuçların yayımlanması düşüncesi eşlik etmeli. Dahası, tohum yatakları veya fidanlıklar arayışında, ilk matbaa atölyeleri daha dikkatli bir şekilde incelenmeyi gerektiriyor. Aynı şekilde, farklı yerlere dağılmış çevrelerin birbirleriyle nasıl ilişki kurdukları ve nasıl birçok farklı cephede işbirliği yapmaya başladıkları problemi de daha dikkatli bir incelemeyi hak ediyor. Ne kadar farklı olurlarsa olsunlar, şimdi yapılan farklı yorumların ortak noktası, koordinasyonun kaçınılmaz olduğunu ve bilgi akışının aksamayacağını veya kesilmeyeceğini varsaymalarıdır. Görüldüğü gibi, modern otoriteler bir 17. yüzyıl matbaacısından veya uzmanının doğal karşılayabildiğinden daha fazla şeyi doğal karşılıyorlar.

Yeni matbaalar hesaba katılmazsa şöyle söylenebilir: Ancak Katoliklerin 1540'lar ile 1640'lar arasındaki muazzam bilimsel faaliyetlerini göz ardı ederek "Protestanlığın önemi hakkında önemli iddialarda bulunulabilir."[58] Teknik yayınlar gündeme getirildiğinde, insan Katoliklerin faaliyetlerini tam olarak takdir edebilir ama yine de teknik yayınların gelişmesini ve yayılmasını Protestanların teşvik ettiği, Katoliklerin de karşı çıktığı konusunda "önemli iddialar"da bulunabilir. "Protestanlığın, özünde bilime daha elverişli olduğu veya yeni sorgulama biçiminin yükselmesine herhangi bir şekilde katkıda bulunduğu kabul ediliyorsa, Protestanlar ile Katoliklerin değişime direnmesi arasında dikkate değer bir fark olmamasının nedenini açıklamak gerekir."[59] Matbaanın yol açtığı değişikliklere karşı direniş gündeme getirildiğinde, iki din arasındaki fark zar zor anlaşılabilir düzeyde değil, tam tersine çok çarpıcı. 16. yüzyıl Protestanlarının Kopernik-karşıtı *ifadelerini* 17. yüzyıl Katolikleri tarafından alınan Kopernik-karşıtı *önlemlerin* eşdeğeriymiş gibi değerlendirmek bu açıdan yanıltıcıdır. Örneğin, popüler bir üniversite kitabı okuyucularda, Luther'in Kopernik'i önemsiz görmesinin Almanya'daki bilimsel devrimi "boğduğu" (Rheticus, Reinhold, Maestlin, Kepler'in başarılarına rağmen!) gibi yanlış bir izlenim uyandırıyor.[60] Teolojik ifadeler, bir yayının basımını engellemek için alınan önlemlerin temsil ettiği türden değişime karşı direnişi temsil etmez. Yayınları engellemek bilim hayatını tehdit ediyordu ama teolojik ifadeler etmiyordu.

Protestan matbaacılar politik ve teolojik risaleler bastıkları için sık sık otoritelerle karşı karşıya geliyorlardı ama matematikçilerin ve astronomların kitaplarını basarken göreceli olarak rahat bırakılıyorlardı. Bu sadece (sık sık söylendiği gibi) din coşkusunun gücünü yitirmeye başladığı 17. yüzyıl sonları İngiltere'sinde geçerli değildi. Din coşkusunun doruk noktasında olduğu Luther ile Melanchthon'un çağında da geçerliydi. Wittenberg ile diğer Protestan merkezlerdeki matbaalara güç veren evanjelik dürtü en başından itibaren kitap pazarlarının büyümesini teşvik etti. Aynı zamanda Reformcuların [Protestanların] eski Hıristiyan geleneklerini kullanan teolojisi de bilimsel araştırmayı teşvik ediyordu. Matbaa atölyelerinin kurulmasına ve bilimsel yayın programlarına verilen pozitif itiş gücü, bildiğim kadarıyla hiçbir zaman engellenmedi veya tersine çevrilmedi. Protestan ve Katolik teologların hemen hemen aynı pozisyonu

benimsemelerine karşın–her ikisi de jeokinetik kuramlara geçici bir varsayımsal statü atfediyor, her ikisi de dünyanın dönmesinin yararlı bir kurgudan başka bir şey olabileceğini kabul etmiyordu– Protestan yayıncılar ve astronomlar, Papalığın 1616 yılında Kopernik'in kuramını yasaklamasından sonra, Katoliklerden çok farklı olarak, bu pozisyonu reddetmekten vazgeçmediler.

1616 yasağından önce, Luther ile Melanchthon'un açıklamalarından sonra bile, Kopernik'in kuramının tanıtımı konusunda Katolik yayıncılar hâlâ Protestanlardan daha az çalışıyorlardı. Bu bağlamda, Kopernik'in, hayatının büyük bölümünde kilise hamiliğine bel bağlamış Katolik bir rahip olmasının aşırı vurgulanması yanıltıcı olabilir: Sarton şöyle diyor: "Kopernik, Protestan bir matematikçiden yardım alırken en büyük teşvik piskoposlardan geliyordu [...] Kitabı en yüce Katolik makamın himayesinde yayımlandı."[61] Bir din adamı olan Kopernik'in birkaç Katolik piskoposun yardımını aldığı ve en önemli risalesini Katolik bir papaya ithaf ettiği doğrudur. Ancak *De revolutionibus*'u yayımlama işi *Protestanların* himayesinde yapıldı. Rheticus'un *Narratio Prima*'yla başlayarak, yeni bir astronomi veya "son zamanlarda yeniden rağbet görmeye başlayan Pisagor'un antik kuramı" kisvesi altında Kopernik'in kuramlarını anlatan veya savunan yapıtların Protestan matbaalarından çıkması hiçbir zaman sona ermedi. Bu noktanın Giordano Bruno ve Tomasso Campanella gibi Katolik papazların mistik Kopernikçiliği için olduğu kadar, Thomas Digges ve William Gilbert gibi İngiliz *virtuosi* için de geçerli olduğuna işaret etmek gerekir. Bruno'nun yapıtlarının ilk baskılarındaki Venedik ve Paris damgaları gerçek değildi. İngiliz matbaacı John Charlewood, 1583 ile 1585 yılları arasında Londra'da yaşayan Bruno'nun altı önemli risalesini bastı. Charlewood, Index'in sağladığı bedava reklamdan yararlanarak hem hamilik yapıp hem kazanç elde eden Londralı bir yayıncılar grubunun içindeydi. "Gizli" operasyonlar düzenliyor, Kıta Avrupası pazarlarını hedef alarak çıkardığı yabancı dillerdeki kitaplara başka ülkelerin damgalarını basıyordu.

Başlangıç döneminde Kopernikçiliğin gelişmesinde Protestan şirketlerin oynadığı aktif role karşın, Katolik matbaalar –Galileo'nun *Sidereus Nuncius*'unun yayınlandığı 1610 baharına kadar– oldukça durgundu. Bir gecede sansasyon yaratan *Yıldızların Habercisi* [*Sidereus Nuncius*] yazarını uluslararası bir şöhret yapmakla kalmadı, aynı zamanda Luther'in ilk risalelerinin teolojiye yaptığı şeyi astronomiye yaptı, edebi heyecan yarattı ve yeni türde bir tanınırlık oluşturdu. "Galileo'nun teleskopuyla yaptığı keşiflerin kapsamı ve yayılma hızı hakkında söylenen hiçbir şey abartı olamaz. *Yıldızların Habercisi*'nin basımından sadece beş yıl sonra, Galileo'nun duyurduğu temel gerçekler Pekin'deki bir Cizvit misyonerliği tarafından basıldı."[62] Sadece Çin'deki Cizvit matbaalar değil, Venedik'te ve Roma'daki İtalyan matbaacılar da harekete geçti. Daha önceleri en sansasyonel ve en hızlı yayılan hikâyeler için Wittenberg ile kuzeydeki diğer merkezlerden medet uman Bilgi Cumhuriyeti bir kez daha yönünü İtalya'ya doğru çevirmeye başladı. İngiltere'de bile, İngiliz *virtuosi*'nin başarıları "Galileo'nun borusu"ndan görülebilecek şeylerle ilgili haberlerin yarattığı heyecanla gölge-

lenmişti. "İngiliz şiirinde gördüğümüz ay 'İtalyan'ın Ay'ıdır, 'Floransalının yeni dünyası'dır, Londra'da Hariot'a veya Aşağı Galler'deki birine görünen Ay'la aynı değildir."[63] İtalyan yayıncılar çok uzun yıllardan sonra ilk kez, yerel dilde kitap okuyan okurlara hitap eden ve çok satan yeni bir yazarın yarattığı heyecandan yararlanabiliyorlardı. Bir risale sağanağı yerel şirketlere kazanç sağlıyor ve belki de yeni gözlemlerin yapılmasını, aletlerin ve kitapların satılmasını tetikliyordu. Ancak İtalyan yayıncıların başına konan bu talih kuşu sadece beş altı yıl sürdü. Galileo'nun yol açtığı bu canlanma, sonunda yabancıların kazançlı çıkmasına neden oldu. "Yerel dilde yazarak" Kopernikçi görüşleri "insanlar arasında yaymanın tehlikeli sonuçları"[64] 1616 yılında Index Kongregasyonu'nun emriyle durduruldu. Kopernik'in kuramlarının ve tabii astronomiyle veya fizikle ilgili yerel dildeki risalelerin tanıtımını açıkça yapmak Katolik matbaacılar için tehlikeli olmaya başlarken Protestan matbaacılar için çok daha kazançlı bir hale geldi.

Galileo'nun *Toscana Büyük Düşesi Christina'ya Mektup*'ta (*Lettera del Signor Galileo Galilei Accademico Linceo scritta alla Granduchessa di Toscana*) "kıtada uzun zamandır var olan bir geleneği" yansıttığı ve sadece Francis Bacon gibi Protestanlara özgü olmayan, birçok Katolik *virtuosi* arasında da yaygın olan görüşleri dile getirdiği kabul edilebilir.[65] Ancak şunu da kabul etmek gerekir ki Galileo, İsviçreli diplomat Elias Diodati ve Felemenk matbaacı Louis Elsevier gibi Protestan aracılardan yardım almamış olsaydı, bu mektup asla gün yüzü göremezdi.

Birçok Protestan profesör ve din adamı yeni astronomiye karşı çıktı. Doğumunda birkaç Katolik *virtuosi* hazır bulundu. Ama gerçek şu ki Protestan yetkililerin bilimsel yayınların önüne çok az engel çıkarması ve (ne kadar kasıtsız da olsa) seküler kitap pazarlarının yayılmasını aktif bir şekilde teşvik etmesi, matbaacıları Protestan ülkelere çekiyordu. Karşı-Reform Kilisesi buna zıt bir yol izledi. Katolik matbaacılar kilisenin yerel dildeki Kutsal Kitap'ları yasaklamasıyla ve çok satan diğer seküler yapıtlara karşı yasaklar çıkarmasıyla başlayarak, çeşitlenmeyi engelleyen baskılara tabi tutuldular; bu da "güvenli" dini literatür basımına ve ruhban sınıfından müşterilere hizmet etmeye giderek daha fazla bel bağlamalarına yol açtı.

Bu noktada bir uyarı yapmak gerekebilir. Ruhban sınıfından müşterilere hizmet etmek her zaman bilime zarar vermek anlamına gelmiyordu. 17. yüzyıl Cizvitleri ciddi astronomlara çok yararlı veriler sağladılar. Bastıkları kehanetleri büyük pazarlarda satan kazanç peşindeki seküler matbaacılar bilimin ilerlemesine her koşulda katkıda bulunmuyorlardı. "Tanrı'nın kelamını kendisi için yorumlayan Protestan ile doğayı kendisi için yorumlayan bilim insanı" arasında sıklıkla kurulan paralellikler çok dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır. "Herkes kendisinin bilim insanıdır" Püriten risale yazarlarının sıklıkla aşırı derecede ileri götürdükleri bir slogandır. "Culpeper, *Fakülte*'nin* kutsal metnini İngilizceye tercüme etti... Tıpkı Kutsal Kitap'ın herkesi, kendisinin ilahiyatçısı yapması

* Kraliyet Tıp Fakültesi'nin yayını *Pharmacopoeia Londonesis*. –ç.n.

84 *Index Libror. Prohib.*

cuius Generalis permittuntur; Ea verò, quæ ſunt ex editione Pauli Manutij permittuntur.

F. Dethmannus à Bolman, *vide, Symbolum Militare.*
Deuota admonitio. *vide, Amica.*
Deuotiſſimæ preces ad Beatiſſimam Virginem. *vide preces deuotiſſimæ.*
Deus, & Rex *ſic inſcribitur quidam liber.*
Diaboli Bulla.
De Diabolicis incantationibus. *vide, Magica. ſeu Mirabilium.*
Dialectica legalis. *etiam cum nomine Auctoris.*
Dialectica Reſolutio. *vide Analyſis reſolutio.*
Dialecticarum partitionum. *uide, Rodulphi Goclenij.*
Dialacticæ Exercitationes. *vide, Ioannis Scholij.*
Dialexeon Academiarum. *vide, Adami Theodori Siberi,*
Dialogi aduerſus Ioannem Eckium.
Dialogi Iſtorici ouero Compendio hiſtorico dell' Italia, e dello ſtato preſente de' Prencipi, e Republiche Italiane dell'Accademico Incognito, Parte prima, ſeconda, e terza.
Dialogi Luciani. *vide, Luciani Samoſatenſis.*
Dialogi di Mercurio, e Caronte.
Dialogi Olympiæ Fulviæ Moratæ.
Dialogi Politici. ouero la Politica, che vſano in queſti tempi i Prencipi, e le Republiche Italiane, per conſeruare i loro ſtati.
Dialogi Sacri *ſine nomine Auctoris, qui tamen ſunt Sebaſtiani Caſtalionis Hæretici.*
Dialogi, & ſcripta contra Ioannem XXII. *vide, Guilelmi Ochami.*
Dialogo di Chriſtofaro Bronzini della dignità, e nobiltà delle donne, donec corrigatur.
Dialogo di Giacopo Riccamati Oſſanenſe, Interlocutori il Riccamati, e'l Mutio.
Dialogo di Galileo Galilei, doue ne i congreſſi di quattro giornate ſi diſcorre ſopra i duoi Maſſimi Siſtemi del mõdo Tolemaico, e Copernicano.
Dialogo per inſtruire i fanciulli. *Vide, Catechiſmo ſiue Formularij.*

Dia-

Index Libror. Prohib. 275

dentinæ inter Pontificem, cæteroſq; Principes, & Status Pontificios contra veros, & liberos Orbis Chriſtiani Reges, Principes, & ordines ſunt inita.

In Reuelationem Ieſu Chriſti Apparatus. *Vide, Apparatus in Reuelationem.*
De Reuelationibus, ac varijs præſtigijs, &c. *Vide Magica, ſeù Mirabilium.*
Reuell. *Vide, Triſtramus.*
Reuerentia Eccleſiæ Romanæ erga SS.PP. Veteres ſubdola, &c. cui accedit tractatus de vera, ac legitima, quæ Sacræ Scripturæ, & quæ SS. PP. atque illorum ſcriptis debetur auctoritate honore, reuerentia, opera & ſtudio Iacobi Laurentij.
Reuiſion dù Concile di Trente contenant les nullites, &c.
Reunion de l'Ordre de S. Iean de Ieruſalem. *Vide, Abregè des memoires.*
De Reuolutione rerum mundanarum. *vide, Ioannis Franciſci Spinæ.*
Da Reuolutionibus Orbium. *Vide, Nicolaus Copernicus.*
Reuſnerus. *Vide, Nicolai Reuſneri, Helia Reuſneri.*
Regius Vrbanus.
Rheiter. *Vide, Chriſtophorus.*
Rhellicanus Tigurinus.
Rhenanus. *Vide, Beati Rhenani.*
Rhetica Pallas. *Vide, Pallas Rhetica.*
Rheticus. *Vide, Georgius Ioachimus.*
Rhetorica Guntheri *Vide, Petri Guntheri.*
Rhethoricæ tropologiæ præcepta. *Vide, Othonis Caſmannis.*
Rhò Mediolanenſis. *Vide, Ioannis Rhò.*
Rhodius. *Vide Ioannes.*
Rhodomannus. *Vide, Laurentius.*
Rhodophanta. *vide, Ioannes,*
Rhodus *Vide, Henricus Rhodus.*
Rhoſellus. *vide, Lucij Pauli. Antonij de Rhoſellis.*
Ribittus. *vide, Ioannes.*

S 2 Ricar-

Resim 42: Index librorum prohibitorum'*daki (Roma, 1670, s. 84 ve 275) Galileo'nun* Diyalog'*u ("Dialogo di Galileo Galilei") (solda) ve Kopernik'in* De revolutionibus'*u ("De Revolutionibus Orbium") (sağda). Library of Congress, Rare Book and Special Collections Division'ın izniyle basılmıştır.*

gibi, bu kitabın da herkesi kendisinin hekimi yapacağını umuyordu."[66] Culpeper, Latince reçetelerin ve tıp diplomalarının yararlılığını sorgulayan veya çok uzun zamandır bir hastalıktan mustarip insanların kendi kendilerine daha fazla yardımcı olmalarını teşvik eden ne ilk ne son kişiydi. Erken modern dönemin başlarında doktorlar, ender olarak verdikleri zarardan daha yararlı olabiliyorlardı ve hekimlerin eğitilme şekli konusunda eleştirel olmak için birçok neden vardı. Ancak tıp bilimindeki ilerleme o karanlık çağda bile, Latince anatomi, fizyoloji ve embriyoloji risalelerine hâlâ çok şey borçluydu.

Cerrahlar ve eczacılar arasında okuryazarlığı teşvik ettikleri, okullarda Yunanca'dan ve Latince'den daha fazla matematik öğretilmesinde ısrarcı oldukları için, radikal Protestan risale yazarlarının yürüttükleri bu kampanyalar bilimin yararına oluyordu. Ancak bu kampanyalar aynı zamanda aşırı anti-entelektüel bir biçim alabiliyordu. Naif empirizm* tartışmasının da düşündürdüğü gibi, antik bilginlerin teknik literatürlerine hâkim olduktan sonra onları aşmak ile Paracelsus'u taklit edip eski kitapları yakarak Antikçağ bilginlerine saldırmak arasında bir fark vardı.

> Protestan öğretisi [...] Kutsal Kitap okumanın herkesin görevi olduğunu söylüyordu. Bunun bir sonucu olarak olarak, herkesin [...] Aristoteles'in, Plinius'un, Batlamyus'un, Galenos'un otoritesine aldırış etmeyerek Doğa Kitabı'nı okuma görevi olduğu ileri sürüldü [...] Herkes Antikçağ otoritelerini hiçe sayarak yaratılış kitabının rahibi olabilirdi. Palissy klasik dilleri bilmediği için alaya alındığında [...] gururla şöyle cevap verdi [...] Benim gökyüzü ile yeryüzünden başka kitabım yok ve bu güzel kitap okunsun ve öğrenilsin diye herkese verilmiştir.[67]

Bir zanaatkâr ve yazar olarak Fransız çömlekçi Bernard Palissy hem kamusal bilgiye katkıda bulundu hem yeni bir seramik sır üretti. Halka verdiği konferanslarda ayrıntılarıyla açıkladığı programını daha sonraları Francis Bacon benimsedi ve onun çok önemli olduğunu kanıtladı. Ne var ki akademisyenlere saldırmak ve herkesin "Doğa Kitabı'nı" kendisinin okumaya hakkı olduğunu savunmak her zaman bilimin ilerlemesine katkıda bulunmuyordu. Daha sonraları Darwin'in öğretilerini yargılama hakkının kendilerinde olduğunu ileri sürerken köktendinciler de aynı görüşü savunmuyorlar mıydı? Latince okuyan profesörlerin akıllarının almadığı bir biçimde zeki vatandaşların sıradan "sağduyusu"na ara sıra hitap eden Galileo bile, insan vücudunun organlarını veya yıldızların hareketini anlamanın özel bir eğitim gerektirdiğini ve eğitimsiz gözlerle bakmaktan daha fazlasına ihtiyaç duyulduğunu söylüyordu.

> Dikkatli ve deneyimli bir anatomi uzmanının veya filozofun harikulade icatlar yoluyla keşfettikleriyle karşılaştırıldığında, cahil bir kişinin gözleri insan vücuduna baktığında çok az şey algılar [...] Aynı şekilde, eğitimli insanların harikulade cihazlarla yaptıkları uzun ve doğru gözlemlerle gökyüzünde keşfettikleri muhteşem şeylerle karşılaştırıldığında, bir gözün gördüğü şeyler bir hiçtir.[68]

---

* Doğru bilginin yalın gözlemlere dayanarak elde edilebileceği düşüncesi. –ç.n.

Galileo, bir başka ünlü pasajda "Doğa Kitabı'nın" herkesin incelemesine her zaman açık olmasına karşın, aslında "öğrenmesi ve okuması için herkese" verilmediği yönündeki inancını tekrar vurguluyor.

> Bu yüce kitapta, incelememize açık olan bu evrende felsefe yazılıdır. Ancak insan yazılı olduğu dili kavramazsa ve sözcükleri okumayı öğrenmezse kitabı anlayamaz. Bu kitap matematik diliyle yazılmıştır.[69]

Matematiğin dili Latinceden veya Yunancadan kesinlikle farklılık gösteriyordu ama insanın anadilini öğrenmesi kadar kolay olduğu için değil. Tersine, 17. yüzyıl boyunca giderek sofistike hale geldi ve sistematik bir biçimde değişti.

> Newton sıradan bir teknisyen için Aquinolu Tommaso kadar anlaşılmazdı. Bilgi artık âlim rahiplerin yorumlaması gereken Latince Kutsal Kitap'ların içinde değildi; giderek, yeni uzmanların yorumlaması gereken bilim dallarının teknik sözcük dağarcıklarının içine hapsediliyordu.[70]

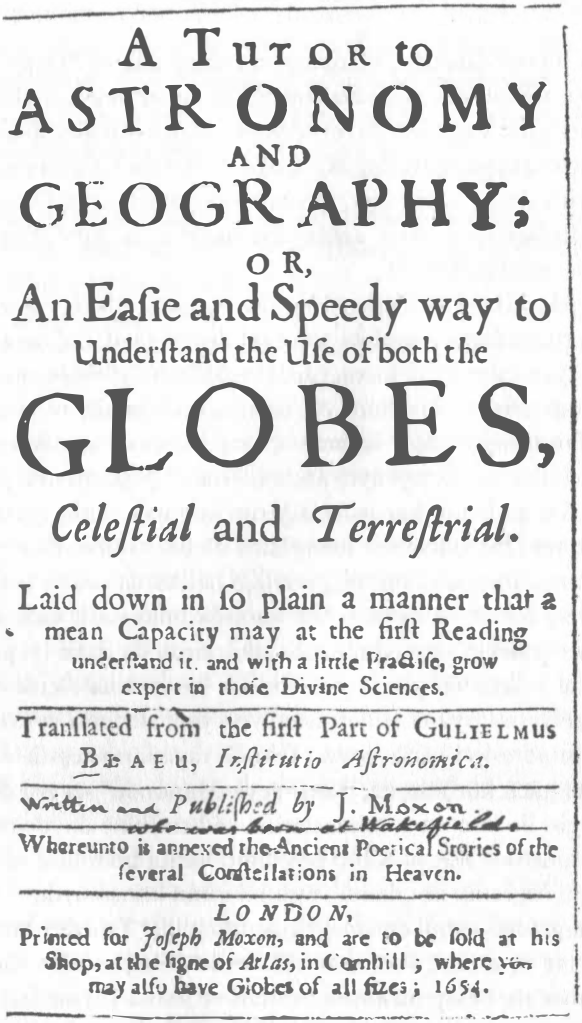
"Tüm inananların rahipliği" öğretisini doğa araştırmalarına uyarlarken sadece benzerlikler değil, zıtlıklar da dikkate alınmalıdır. Rabb'ın da söylediği gibi, erken dönem Protestanlar ile erken dönem bilimsel düşünce arasında sıklıkla çizilen paralellikler ve benzerlikler, "iki hareket arasında herhangi önemli bir bağ olduğunu kanıtlamaz."[71]

Benzerliklerin bir şey kanıtlamadığına katılıyorum ve bazen çok ileri götürüldüğünü düşünüyorum. Ama yine de yayın programlarına daha fazla önem atfederek hâlâ kurulmayı bekleyen bazı mantıklı bağlar bulunabilir. Örneğin yerel dilde okuyan halk kitlesi ne kadar geniş olursa, yararlanılabilecek potansiyel bilimsel yetenek havuzu o kadar büyük ve daha fazla zanaatkâr risaleler basarak ve atölyelerine müşteri çekerek ticari sırlarını açıklamaya teşvik edilmiş olur. Yayıncılar ile okurlar arasındaki yeni ve yararlı etkileşimler okuryazarlığın topluma nüfuz etmesiyle de teşvik ediliyordu. Atlas ve şifalı otlar kitaplarının yazarları, okurlarından kıyılar veya kurutulmuş bitkiler ve tohumları hakkında bilgi yollamalarını istediklerinde, sıradan bir insanın yardımcı bir rol oynayabileceği türden bir veri toplama biçimi başlatılmış oldu. Muhtemelen kehanetlerin basılması bile almanak ve efemeris satışlarını artırdı: hatta bazı okurları teleskop satın almaya teşvik etmiş, dolayısıyla da alet yapımcılarının atölyelerine müşteri çekebilmek için daha fazla broşür tasarlamalarına yol açmış olabilir.

Ürünlerini satın alacak heterojen bir halk kitlesinin büyümesi kitap satıcıları, harita yayıncıları, alet yapımcıları, matematik uygulayıcıları* ve uygulamalı bilimlere katkı yapan diğer insanlar için özellikle önemliydi; yeni bilimsel *ethos* tarif edilirken bu insanların önsözlerinden sıklıkla alıntı yapılmaktadır. Reijer Hooykaas şöyle tasvir ediyor:

---

* *Mathematical practitioners*: Navigasyon, arazi ölçme, balistik ve istihkam alanlarında matematik uzmanlığını kullanan kişiler. –ç.n.

A TUTOR to
ASTRONOMY
AND
GEOGRAPHY;
OR,
An Eaſie and Speedy way to
Underſtand the Uſe of both the
GLOBES,
Celeſtial and *Terreſtrial.*

Laid down in ſo plain a manner that a mean Capacity may at the firſt Reading underſtand it, and with a little Practiſe, grow expert in thoſe Divine Sciences.

Tranſlated from the firſt Part of GULIELMUS BLAEU, *Inſtitutio Aſtronomica.*

Written and Publiſhed by J. Moxon, who was born at Wakefield &c.

Whereunto is annexed the Ancient Poetical Stories of the ſeveral Conſtellations in Heaven.

LONDON,
Printed for *Joſeph Moxon*, and are to be ſold at his Shop, at the ſigne of *Atlas*, in Cornhill; where you may alſo have Globes of all ſizes; 1654.

*Resim 43: Bu başlık sayfasında Joseph Moxon (*Mechanick Exercises *yapıtından yukarıda söz edilmişti) W. J. Blaeu'nun* Institutio astronomica *başlıklı Latince yapıtının ilk bölümünün İngilizce çevirisinin reklamını, "tanrısal bilimleri" öğrenmenin kolay yolu diyerek yapmaktadır. Moxon aynı zamanda, Cornhill'de, tabelasında Atlas figürü olan atölyesinde sattığı kürelerin reklamını da yaparak pedagojik ve parasal güdüleri karakteristik bir biçimde birleştirmektedir. Moxon'ın ilk yayınının bu başlık sayfası The Huntington Library, San Marino, California'nın izniyle basılmıştır.*

> "Yeni" bilimin savunucuları, cahil insanları, kuşlar, çiçekler, gelgitler, göksel olaylar ve pusula iğnesi gibi konulardaki gözlemlerini paylaşarak doğa tarihi, coğrafya ve fizik bilgisine katkıda bulunmaya çağırıyorlardı. Özellikle de seyyahlar ve denizciler bunu yapmaya davet ediliyordu.[72]

Hooykaas bu tür davetleri, inananların rahipliğine ve "Doğa Kitabı'nı herkes kendi kapasitesine göre okumalı" inancıyla ilgili Protestan fikirlere bağlıyor. Ancak okurları katkı yapmaya davet edenlerin hepsi koyu Protestan veya "yeni bilim"in bilinçli savunucuları değildi. Çoğu durumda bu insanlar müşteri çekmeyi, rakiplerini geride bırakmayı, güvenilir ve yararlı ürün yapımcıları olarak ün kazanıp satışlarında istikrar sağlamayı umut eden küre, harita, almanak, rehber veya alet imalatçılarıydı.

Ortodoks Marksizmi reddeden Hooykaas, biraz öfkeli bir şekilde Protestanların "yararlı icatların insanlığa sağlayabileceği faydada" ısrar etmelerinin, "[...] açgözlülüğünü dindarlık kisvesi ardına saklayan yükselmekte olan bir tüccar sınıfının kapitalist zihniyetinin bir tezahürü olmadığı"nı yazar. "Ana itici güç, insanın Tanrı'sına ve diğer insanlara karşı hissettiği gerçek sevgidir."[73]

Ancak "birbirine zıt iki şeyi aynı anda istemek" çoğu insanın peşinde koştuğu bir şeyken, bir güdünün karşısına diğerini koymak yanlış görünüyor. Zanaatkâr-yazarlar, yeni bir aracı veya hesaplama aletini tanıtan risalelerinin önsözlerinde Tanrı'nın görkemi ve insanlığın iyiliği hakkında her ne yazmış olurlarsa olsunlar, bu yeni teknik literatür seline katkıda bulunarak sadece başkalarına daha iyi hizmet etmekle kalmıyor, kendi çıkarlarını da daha iyi gözetiyorlardı. 4. Bölüm'de de belirtildiği gibi, soylu fikirler içeren önsözlerde sıklıkla okurdan yazarın atölyesini ziyaret etmesi isteniyor, yeni aletlerin ve kürelerin satışta olduğu yerlerin adresleri veriliyordu. Teknik yayınların teşvik edilmesine bakıldığında, itici gücü körükleyen, Tanrı *veya* Mammon* sevgisi değil, Tanrı *ve* Mammon sevgisi ile insanın vatandaşlarına ve kendisine duyduğu sevgiydi; kısacası, erken dönemde Kutsal Kitap basımını, harita üretimini ve alet yapımını tetikleyen güçlü özgecilik ile çıkarcılık güdülerinin karışımıydı.

Para kazanıp adını kabul ettirmeye çalışırken bile Tanrı'ya hizmet ve insanlığa yardım etme fırsatının, Protestan ülkelerde olduğu kadar Katolik ülkelerdeki alet yapımcıları, hesap makinesi ustaları ve harita yayıncıları için de çekici olduğunu düşünüyorum. Ancak resmi kilise politikaları çok büyük farklılıklar gösteriyordu. Katolik girişimlerin frenlenmesi Protestanları vites artırmaya teşvik ediyordu. Katolik Kutsal Kitap basımcılarını yıldıran ve pazarlarını daraltan sansür politikaları daha sonraları Katolik ülkelerdeki bilimsel yayın satış merkezlerini kapattı. Büyüyen yerel dildeki Kutsal Kitap pazarını teşvik eden güçler, aynı zamanda okurlar ile yerel dildeki yararlı yapıt yayıncıları arasındaki etkileşimi de destekliyordu.

---

* Yeni Ahit'te geçen, para, maddi zenginlik, açgözlülük, hırs, ihtiras anlamına gelen bir söz. –ç.n.

Doğal olarak kimi uzmanlar, zanaatkârların yazdığı yerel dildeki risalelerin gerçek bilimsel ilerlemeye bağlanıp bağlanamayacağını sorguluyorlar. Bacon'ın 17. yüzyıl bilimine hiçbir katkıda bulunmadığını söyleyerek, "Bacon yanlısı" tezleri reddedip onun yerine dâhiler yüzyılına [17. yüzyıl] bu adı kazandıran küçük bir grup *virtuosi*'nin bir dizi yaratıcı eylemine dikkat çekiyorlar. Bu ekol, olguların derlenmesini veya "yararlı bilgi"nin savunulmasını, Pascal'ın, Harvey'nin, Kepler'in, Galileo'nun, Malpighi'nin ve diğer büyük insanların araştırmalarıyla ilgisi olmadığını söyleyerek arka plana itiyor.

> Bilimsel Devrim sadece bir dereceye kadar faydacıydı. Uygulamada klasik deneyler hiç de yararlı değildi [...] İnsanın dünyadaki genel durumunu geliştirmesi konuyla alakasız bir düşünceydi.
>
> Pascal hakkında söylenenler Kepler'in gezegen araştırmaları, Galileo'nun mekaniği, Mersenne'nin müzik çalışmaları, Kartezyen evren kuramı, Harvey'nin kan dolaşımını bulması ve Newton'ın *Principia*'sı için de aynı derecede geçerlidir. Burada konuyla alakası olan entelektüel meraktır, faydacılık değil. Araştırmalar dikkati teknolojiye ve ekonomik ihtiyaca değil, özgünlüğün gelişmesini destekleyen toplumsal ve entelektüel koşullara odaklamalıdır.[74]

Bir kez daha iki seçenekten birini seçme yaklaşımından kaçınmak mümkün görünüyor. "Kepler'in gezegenlerin hareketleri üstüne yaptığı araştırmasında" *hem* entelektüel merakın *hem* yararlı trigonometri metinlerinin rolü vardı. Kepler, Otuz Yıl Savaşları sırasında *Rudolphine Tabloları* üstünde çalışarak "entelektüel merakı" doyurmaktan daha fazlası için tasarlanmış bir yapıt ortaya çıkardı; efemeris editörleri ve gökyüzü haritaları yayıncıları için yararlı bir yapıttı bu. Fonksiyon tabloları derlemek veya logaritmalar ile sürgülü cetveller geliştirmek gibi faaliyetler de yararlı alet üretimi gerektiriyor, aynı zamanda da yeni yaratıcı eylemleri tetikliyordu.

Bu vesileyle Laplace'ın, logaritma tablolarının astronomların ömrünü iki misli uzattığı yolundaki veciz sözünü hatırlamak önemli. Matbu malzemelerin entelektüel emekten tasarruf sağladığı değerlendirmesi, Püriten çalışma etiğini vurgulayan bilim sosyologlarının erken modern dönemdeki bilimsel faaliyetlerin göz ardı ettikleri yönlerine işaret ediyor. Max Weber'den alınan ana esaslar dikkatleri, aylak sınıfı tembelliğe kapılmaktan alıkoyan bir dizi değerin ortaya çıkışına odaklıyor.[75] Matbaanın *eğitimli* sınıfa sağladığı yeni *aylaklık* hakkında bir şey daha söylemek gerekiyor. Bilgi Toplumu'nda, sistematik çalışma alışkanlıkları ile rakamlardan oluşan uzun tabloları elle derlemek gibi yorucu bir işten boşa çıkan zaman birleşti. Dershanelerde hafıza çalışmalarına ve ezbere daha az bağımlı olmak yeni zihinsel yetenekleri kullanıma soktu. Matbaa, doğa filozoflarının zekâ problemleri çözmeye, dâhiyane deneyler ve yeni aletler tasarlamaya, hatta canları çektiğinde kelebek kovalamaya ve böcek toplamaya daha fazla zaman ayırmalarını sağladı. Yerinde bir ifadeyle *dilettanti* ve *amatör* olarak tanımlanan kişilerin yeni bulmaca çözme tekniklerini büyük bir hızla geliştirme-

leri üzerinde düşünürken haz ilkesini göz ardı etmemek gerekiyor. Matbaadan sonra, hem Homo Faber [alet kullanabilen insan] hem Homo Ludens [oyuncu insan] zihinsel enerjilerini yeni şekillerde kullanmaya teşvik edildi –günümüzde buna iyi bir örnek satranç oyuncusu ile kuş gözlemcisi olabilir. Erken modern dönem bilimi dindarlık ve para kazanma dürtülerine olduğu kadar oyunculuğa ve "aylak" meraka da bir şeyler borçlu.

Kara cübbeli, Latince yazan profesyonel avukatlar, hekimler ve astronomlar bile bu yeni aylaklıktan yararlanarak kitap fuarlarında kitap karıştırıyor, matematik oyunları oynuyorlardı. Açık mektuplar ve meydan okumalar yayınlayarak Avrupa'nın yetenekli insanlarını seferber etmede matbu malzemenin kullanılması, bürokratlar ve kapitalistler tarafından yararlı kabul edilen denizde boylam bulma yöntemleri gibi icatlara sponsorluk yapmakla sınırlı değildi. Newton'ın kendisini deniz kıyısında oynayan "daha pürüzsüz bir taş veya daha güzel bir deniz kabuğu arayarak" vakit geçiren bir çocuk olarak hayal etmesi çalışma etiğine kesinlikle ters düşüyor, hatta bir dereceye kadar pagan çağrışımları var. Hugh Kearney'nin dediği gibi, katışıksız entelektüel merakın tatmininin önemini vurgulamak gerekiyor.

Yine de, hiç de pratik olmayan entelektüel girişimler bile çeşitli matbu malzemeye tekrar tekrar başvurmayı gerektiriyordu. Tablolar ve şemalar, aylak sınıf üyelerinin boş zamanlarında ürettikleri şeyler değildi. Daha iyi haritaların ve kürelerin üretilmesi, dünyanın boyutlarının daha iyi hesaplanmasına yol açan yeni girişimler, kuramsal bilim için olduğu kadar uygulamalı bilim için de yararlıydı. Seferden dönen bir gemi, rıhtıma yanaşır yanaşmaz haber almak için birbirleriyle yarışan yayıncıların veya ürünlerinin reklamını yapmaya ara veren alet yapımcılarının bu tür eylemleri her türlü bilimsel deneye –amaçları ister bir şey keşfetmek, ister sadece bir konuya açıklık getirmek olsun– katkıda bulunuyordu.

Sadece çok az sayıdaki son derece yetenekli insanların yaptıkları deneyleri düşündüğümüzde bile, yayımlanmasıyla ortaya çıkan birçok pratik sorunu hesaba katmak gerekiyor. Yayın kanallarının tehlikeye düştüğü yerlerde zihinsel özgürlük de tehlikeye düşüyordu. Resmi sansür zihnin gizli yaşamını bile etkileyebiliyordu. Örneğin insan "Kartezyen Evren Kuramı"nın tamamını Descartes'ın kendisine bile açıklayıp açıklamadığını merak ediyor. Descartes, 1633 yılında Galileo'nun başına gelenleri duyunca büyük kozmoloji risalesi üstünde çalışmayı bıraktı ve belki de bu negatif eylemle kendi hayal gücünün kanatlarını kırptı. Newton'ın yaratıcı enerjisine daha fazla özgürlük verilebilirdi. Zihinsel özgürlüğü güvence altına alan koşullar muhtemelen "özgünlüğün gelişmesiyle" ilintili. Ama aynı zamanda ekonomi, teknoloji ve kilise ile devlet işleri gibi dünyevi konularla da ilgili.

1640'a gelindiğinde, "Modern bilimin yükselişe geçmiş olduğu rahatça söylenebilir" deniyor. O tarihte "Descartes'ın, Galileo'nun ve Harvey'nin çalışmaları neredeyse tamamlanmıştı." Oysa Descartes'ın çalışması kesinlikle tamam

değildi. *Monde*'un tamamı hiçbir zaman yayımlanmadı, hatta Descartes'ın ölümünden sonra bile. Dahası, 1640'a gelindiğinde Kepler'in kanunları henüz kabul görmemişti. Üç alternatif gezegen modeli ve birbirleriyle çelişen altı tablo seti hâlâ kullanılıyordu. Aynı dönemde, Kıta Avrupa'sında Kepler, Galileo ve Harvey'nin kullandığı yayınevlerinin kaderi de sallantıdaydı ve kaderleri savaşın gidişatına bağlıydı. Galiba bilimin yükselişe geçmiş olduğunu söylemek tehlikeli –özellikle de matbaacıların yeni denetimlere maruz kaldığı ülkelerde. Örneğin İtalya'da gizli bir kitap ticareti kökleşmişti ve bilimsel yayın programları giderek yavaşlıyordu. Bilimin Galileo'nun meslektaşları arasında "yükseldiğini" değil de yeraltına indiğini düşünmek daha doğru olabilir. En azından bilim, Royal Society'nin yardımları sayesinde yurtdışına çıkabiliyordu. Royal Society'nin yabancı araştırmaları destekleme çabaları daha iyi bilinmeyi hak ediyor.

Örneğin Marcello Malpighi'nin bütün önemli risaleleri, 1669'dan sonra yayınladığı çalışmalarının tamamı, Royal Society tarafından yayımlandı. Kopernik'e Rheticus'un, Galileo'ya Diodati'nin, Newton'a Halley'in yardım etmesi gibi, Malpighi'ye İtalyan meslektaşları değil de, Henry Oldenburg ve Robert Hooke yardım etti. Royal Soceity'nin sekreterleri olan bu kişiler ünlü embriyoloğa yayımlanmış en yeni teknik literatürü temin ediyorlardı (O sıralarda yerel kitap satıcılara bel bağlamaktansa İngiltere'den kitap beklemek daha kolaydı). Oldenburg ve Hooke, Malpighi'den yayınlara katkıda bulunmasını istediler ve yazılarının "yurtdışındaki filozoflar tarafından"[76] çok olumlu karşılandığına dair ona tekrar tekrar teminat verdiler. Genel olarak söylemek gerekirse, İtalyan uzmana, ülkesinden görmediği teşviki ve grup desteğini sağladılar. İtalya'daki atmosferin yeni düşüncelere pek açık olmadığını Malpighi'nin birçok mektubu gösteriyor. Malpighi, "Protestanlarla yaptığı entelektüel alışveriş" nedeniyle misillemelerle karşı karşıya kalabileceği endişesini dile getirirken bile, bir arkadaşının kendisine, "İtalyan sansürcüler tarafından yasaklanan yapıtlarını basılmak üzere İngiltere'ye göndermesinin"[77] bir avantaj olduğunu söylediğini ifade ediyordu.

Oldenburg'un o sıralarda fark ettiği gibi, bu fırsat sadece Malpighi için değil, genelde bütün Bilgi Toplumu için bir avantajdı. İtalyan embriyologla yaptığı yazışmalar Royal Society'nin sekreterinin, matbaanın bilimin ilerlemesine verdiği özel hizmetin kesinlikle farkında olduğunu gösteriyor. Oldenburg, endişeli yazara, ipekböceği üstüne yazdığı yazının "mükemmel bir şekilde" yayımlanacağına dair teminat verdikten sonra, yayınlanması "bütün uzmanların fikirlerini söylemesini sağlayacak ve belki de sizin açık bir şekilde göremediğiniz noktaları daha iyi aydınlatacaklar"[78] der. Oldenburg bu sözleriyle, bu kitapta sürekli tekrarlanan bir temanın altını çiziyordu: Matbaa, Latince okuyan eğitimli insanlara özel bir hizmette bulunuyordu. Yayınlanması "sıradan insan"ın Malpighi'nin ipekböceği hakkında yazdığı son derece teknik risalesini okumasını sağlamayacaktı. Ama "bütün uzmanların fikirlerini söylemesini sağlayacaktı." Yani gözlemleri kontrol edebilecek, deneyleri tekrarlayabilecek veya yeni testler

geliştirip yeni veriler sunacak diğer uzman araştırmacıların katkıda bulunmasını sağlayacaktı. Oldenburg'un bilimsel yayınların değerini çok iyi bilmesine ve bu konuda gösterdiği yoğun çabalara bakıldığında, onun faaliyetlerinin bu yönünün daha sık takdir edilmemesi tuhaf görünüyor.

Royal Society'nin yayınlarının sunduğu özel hizmetlerin yanı sıra, matbaaların sansürlenmesinin yol açtığı tehlikeler de önemsenmeyebiliyor. Galileo'nun yargılanmasının yankılarını bastırmak ve yarattığı sansasyonun akıllı bir Protestan propagandasının sonucu olduğunu söylemek giderek moda olmaya başladı.

> Galileo'nun mahkûm edilmesinin yol açtığı dramatik olayların çok etkili olduğu çok şüphelidir. Mahkûmiyetin yol açtığı öfke [...] muhtemelen bilimin popülerliğini artırdı. Mahkûmiyet sonrasında bilimsel faaliyetlerin sona erdiğine dair bir işaret bulunmamaktadır [...] Lincei'nin faaliyetlerinin durdurulduğu doğrudur [...] ama bazı üyeler [...] faaliyetlerini sürdürdüler ve Cimento'nun kuruluşunda yer aldılar.[79]

Gerçi 1632'den sonra İtalya'daki bilimsel faaliyetler sona ermedi ama Lincei'nin, Cimento'nun, Investiganti'nin ve bu erken dönem bilim derneklerinin üyelerinin araştırmaları bilimsel faaliyetlerin nasıl felce uğratıldığını gösteriyor. Lincei fizik ve astronomi araştırmalarına son vermek zorunda kaldı; tamamen Medici Dükü'nün kişisel hamiliğine bel bağlayan kısa ömürlü ardılı Cimento, kurulduktan on yıl sonra kapandı. İki üyesi Engizisyon tarafından hapse mahkûm edildi. Derneğin toplu yazılarını içeren *Saggi* (*Örnekler* veya *Numuneler*) 1667 yılında yayımlandı ama İtalya'daki kitabevlerinden satın alınamıyordu. *Saggi*'nin yurtdışında tanınması için Royal Society'nin bir kez daha müdahale etmesi gerekti.

Farklı yayın politikalarının bilimsel ilerlemeyi nasıl canlandırdığını veya bastırdığını göstermesi açısından Royal Society ile Cimento'nun 1660'lardaki politikalarının kısa bir karşılaştırmasını yapmak önemli. Royal Society çıkardığı *Transactions* serisiyle, dünyanın her yerinden, sayıları giderek artan abone ve okuru kendisine çekti. Cimento, birinci baskısı İtalya'da satın alınamayan veya satılamayan sadece tek bir dergi çıkardı. *Transactions* imzalı katkıları teşvik ediyor, şöhret cazibesi sayesinde yurtdışından bile yazar çekiyordu. Derginin editörleri, katkıları tarihlendirerek ve öncelik anlaşmazlıklarında hakemlik ederek fikri mülkiyet haklarını korumayı sağlayıcı önlemler alıyorlardı. *Saggi*, katkıda bulunanların adını yazmayarak onları cezalandırılmaktan korumaya çalışıyordu. Dolayısıyla, o kişileri, kişisel şöhret kazanırken kamusal bir katkı yapma motivasyonundan yoksun bırakıyordu.

> [Cimento'nun] Bir kurum olarak hayatını sürdürememesi [...] bilimin "ödül yapısı" hakkında bizlere ilginç bir şey gösteriyor. Modern bilimin toplumsal sisteminde [...] özgün araştırma yapmayı özendiren şeylerden biri ün ve statü kazanma arzusudur [...] Akademi başarısız oldu çünkü çıkardığı tek yayına katkıda bulunan yazarların adının bilinmemesi en yetenekli araştırmacılarının hevesini kırmıştı.[80]

Max Fisch'in Araştırmacılar Akademisi (Accademia degli Investiganti) üzerine yazdığı makalede de değindiği gibi, olumsuz yayın politikaları Napoli'nin en önemli bilim derneğine de zarar verdi.[81] Akademinin üyeleri sıklıkla yayın yapmanın eşiğine geliyor ama hemen hemen hiçbir zaman o eşiği geçmiyorlardı. Üyelerden Tommaso Cornelio araştırmasının yayınlanmasını o kadar erteledi ki anatomi ve fizyoloji alanlarındaki önemli yayını, özgün olarak nitelendirilme fırsatını yitirdi. İngiliz *virtuosi*'nin daha yavaş araştırma yapmalarına rağmen, yaptıkları buluşların adlarıyla anılması daha çabuk gerçekleşiyordu. Napoli'nin 17. yüzyıl bilimsel faaliyet merkezi olarak Padova, Floransa, Kopenhag, Paris ve Londra'nın yanında yer alması gerektiği ileri sürülmüştür. 17. yüzyıl Napoli'sinde birçok *virtuosi* bulunuyordu. Ama Napoli ölmeden önce önemli yapıtlarını bastırmak isteyen bilim insanları için uygun bir yer değildi.

İtalyan *virtuosi* için "Doğa Kitabı" halkın incelemesine açık değildi, sansüre tabiydi ve yasak bölge ilan edilmiş geniş alanlar bulunuyordu. Kütüphanelerin altı üstüne getiriliyor, matbaacılar hapse atılıyordu. Mahkûm edilme korkusu, Royal Society'nin üyelerine dayatılandan farklı türde bir otosansüre yol açıyordu. Royal Society'nin üyelerinin politikadan ve teolojiden uzak durmaları gerekiyordu ama doğa alanında özgürce dolaşabiliyorlardı.

Çoğu İtalyan'ın yurtdışından gelen yenilikçi yayınlarla ilişkisini sürdürdüğü bir gerçek. Özellikle Venedik'teki *literati* cumhuriyetçi ve papalık karşıtı propagandalara ve uzun zamandan beri süren özgür matbaa mücadelesine çok fazla katkıda bulunuyorlardı. Peki ya *virtuosi* ile *literati*'nin yayın programları için maddi kaynaklara ve matbaacılara erişimi ile hamilerin bu programları sürdürme riskine girmek isteyip istemedikleri konusunda ne söylenebilir? Bu soru ender olarak sorulduğu için erken modern dönem bilimine en etkili darbeleri indiren kilise sansürü çoğunlukla göz ardı ediliyor. 1616 tarihli papalık kararnamesinin ve 1633 yılındaki yargılamanın yol açtığı açık ve olası tehlikelere işaret etmek yerine, din adamlarının bu iki durum karşısında aldıkları teolojik pozisyonlar arasındaki farklar özenle belirtiliyor. Özünde ne kadar ilginç olurlarsa olsunlar, bu teolojik incelikler bana hâlâ konuyla alakasız geliyor.

1616 kararnamesi Kopernik'in öğretisinin Kutsal Kitap'a aykırı olduğunu, dolayısıyla da savunulmaması veya benimsenmemesi gerektiğini belirtiyordu. Yine de Kopernik'in kuramı (her ne kadar savunulamaz ve saçma olsa da) bir hipotez olarak sunulabileceği söyleniyordu. Dahası, "Kopernik'in sisteminin doğru olduğuna dair hiçbir kuşkusu olmayan Katolik astronomlar var ise", bu kişiler içsel inançlarından vazgeçmek zorunda değildiler. "İçsel kabul"ü şart koşan kararname yanılabilir bir otoriteden geliyordu ve inançlarından emin olanlar "muaf tutuluyordu."[82] İçsel kabulü saklamak mümkündü. Peki ya açık açık karşı çıkanlar? Günümüz Katoliklik savunucularının stratejik bir sorun olan yayımlanmayla ilgili söyleyebilecekleri son derece az şey var.

Nasıl yorumlanırsa yorumlansınlar, 1616 ve 1633 kararnamelerinin Katolik ülkelerdeki bilimsel yayın programları üstünde engelleyici bir etkisi olduğu kuşku götürmez. Kilise, yeni dünya sistemi tatmin edici bir şekilde kanıtlanmadığı

sürece, eski dünya sisteminin sürdürülmesi gerektiğini söylerken ve yeni sistemin "gerçekte doğru"[83] olduğunu "göstermeye yönelik" çabaları yasaklarken, kararın askıya alınmasını veya konunun daha fazla araştırılması gerektiğini söylemiyordu. Mahkûmiyetler sadece bilimsel yayın programlarını durdurmakla kalmadı, aynı zamanda Kopernik'in tasarımını fiziksel gerçek olarak görme üzerine kurulu "düşünce deneyleri"nin engellenmesine fazlasıyla katkıda bulundu.

AT a Council of the Royal Society *for Improving* Natural Knowledge, 27°. *Novembris* 1683. *Ordered, That a Book Entituled,* Eſſays of Natural Experiments, made in the Academie del Cimento, *&c. Tranſlated by Mr.* Richard Waller, *Fellow of this Society, be Printed.*

John Hoskyns *P. R. S.*

Resim 44: Floransa Deneyler Akademisi'nin (Accademia del Cimento) Saggi*'si veya toplu makaleleri İtalya'da yayımlanmadan önce Royal Society sayesinde İngilizceye tercüme edilip İngiltere'de basıldı. Yan sayfada görülen, derginin iç kapak sayfasındaki gravürde, sağda oturan ve Royal Society'yi temsil eden bir figüre* Saggi *sunuluyor. Yukarıda, kitabın basılması konusunda verilen sipariş görülüyor. Folger Shapespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

> Zavallı Borelli! Gerçekten büyük bir keşif yapmak üzereydi [...] Deneysel gerçek dışında bütün kuramları reddetti ve böyle yaparak ilerlemeye giden yolu kapattı. Hooke ve Newton daha cesurdu. Borelli'yi durduran engelleri Newton'ın aşmasını sağlayan, onun dehası kadar entelektüel cesaretiydi.[84]

Hooke ile Newton'ı Borelli'yle karşılaştırırken tartışma terimlerini sadece "dahili" faktörlerle sınırlamak mümkün değildir. Tabii ki doğuştan kabiliyetli bilmece çözerlerin gelişmiş ve özel yeteneklerini göz önünde bulundurmak gerekiyor. Ama dengesiz bir biçimde dağılmış "harici" güçlerin önemini vurgulamak lazım. Yoksa adil olmayan bir karşılaştırma yapılmış olur. Borelli, Newton kadar cesur ve yürekli olabilir ya da olmayabilir. Şu bir gerçek ki onu teşvik edecek motivasyonlar azdı ve aşması gereken engeller çok büyüktü. Bir İtalyan bilim derneği üyesinin, Newton'ı tereddütlerini aşmaya ve büyük çalışmasını tamamlamaya teşvik eden, daha sonra da bu çalışmanın yayımlanmasını denetleyip çok beğenilmesini sağlayan Halley gibi davrandığını hayal etmek zor. Katolik *virtuosi*'nin arkadaşları büyük bir olasılıkla, onları yasaklanmış kuramı ciddiye almaktan caydırmaya çalışırdı. Kendilerini caydıracak arkadaşları olmasa bile dindar Katolikler kendi başlarına devam etmeye çekinirlerdi.

Bu açıdan bakıldığında, diğer önemli tarihsel olaylar gibi, Galileo'nun mahkeme sahnesi de aynı şekilde beceriksizce hazırlanmıştı. 1616 kararnamesiyle *De re-*

volutionibus'u Index'e koymak ve Paolo Antonio Foscarini'nin *Lettera*'sının (Kopernik'in kuramının fiziksel olarak mantıklı ve teolojiye uygun olduğunu ileri süren Karmelit papazın 1615 yılında yayımlanan 64 sayfalık risalesi) yasaklanması birçok araştırmada ele alınıyor. Ancak Foscarini'nin matbaacısı Lazaro Scoriggio'nun aldığı acı ders ender olarak hesaba katılıyor. "1616 Şubat'ına gelindiğinde, Galileo [...] zaferin yakın olduğunu [...] hissediyordu. Napoli'ye gitmek için izin başvurusunda bulundu; muhtemelen Foscarini'yi ve mümkünse Campanella'yı görmek ve Kopernik'i destekleyen bir kampanya düzenlemek istiyordu."[85]

Kopernikçi doktrinlerle ilgili kararname 5 Mart'ta resmen yayımlandı. Kopernikçi görüşleri Kutsal Kitap'la bağdaştırmaya çalışan Foscarini'nin *Lettera*'sı "tamamen yasaklandı ve mahkûm edildi." Ancak *De revolutionibus* sadece "düzeltilene kadar askıya alındı." Teolojik tezi yasaklamak ile astronomi risalesini askıya almak arasındaki fark, Katolikliği savunanlar ve darbenin etkisini yumuşatmaya çalışanlar tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Langford, bunun "astronominin ilerlemesinde ciddi bir engel olmadığını" ileri sürüyor; Koestler de "sokaktaki insan"ın yanlış izlenim edinmesine rağmen, "kararnamenin bilimsel tartışma ve araştırma üzerindeki etkisinin, her şeyi neredeyse tam olarak eskiden olduğu gibi bırakmak olduğunu"[86] savunuyor. İki araştırmacı da 1617 yılında, kararnameden bir yıl sonra, Amsterdamlı küre yapımcısı ve harita yayımcısı Willem Janszoon Blaeu'nun *De revolutionibus*'un 3. Baskı'sını çıkardığını söylemiyor. Belki de Blaeu birçok rakibi gibi, Index'e konmanın avantajlarından yararlanmayı umuyordu. Belki yayın tarihi olarak 1617 yılını çok önceden planlamıştı. Durum ne olursa olsun, Blaeu'nun edisyonu fizik ve astronomi alanlarındaki bilimsel yayın programlarının –Erasmus, Boccaccio, Rabelais, Luther ve Machiavelli'yi zaten etkilemiş olan– tanıdık bir kalıba girdiği dönemde piyasaya çıktı. Protestan firmalara yasaklı kitaplardan kazanç sağlama konusunda yeni fırsatlar sunuluyordu. Aynı zamanda, Katolik ülkelerdeki bilimsel yayın çıkaran yayıncıların karşısına yeni riskler ve belirsizlikler ortaya çıkıyordu. Bilimsel araştırma yapan *virtuosi* olayların bu şekilde gelişmesinden etkileniyordu. Lincei derneğinin bir üyesi, Galileo'yu yasak görüşleri savunmakla suçlayarak istifa etti. Galileo, "yolların kötü olduğu" gerekçesiyle Napoli seyahatini iptal etti. Drake'in de belirttiği gibi, 5 Mart 1616'dan sonra "Napoli'ye giden yollar birden fazla anlamda kötüydü. Foscarini'nin kitabını basan matbaacı kısa bir süre sonra hapse atıldı, yazar da aynı yıl nedeni bilinmeyen bir şekilde öldü."[87] Bilimsel yayın programları açısından Napoli'nin yolları hiçbir zaman düzelmedi.

Tıpkı 1517'yi takip eden on yıl boyunca Luther'in yaptığı gibi, Galileo da 1633'ü takip eden on yıl boyunca, çok sayıda yayıncı, matbaacı ve kitap satıcısının kazanç sağlarken bile papalığın önlemlerini etkisiz hale getireceklerine güvenebiliyordu. Yasaklanan *Diyalog*'un kaderi, Index'teki kitapları yayımlamanın Protestan yayıncılara sağladığı avantajı ve yasak meyve olarak tanımlanan anlaşılması oldukça zor bilimsel risalelerin bile insanları cezbettiğini bir kez daha gösterdi. Santillana'nın renkli anlatımına göre, *Diyalog*'un karaborsada sağladığı kazanç yüksekti:

> Papazlar, keşişler hatta piskoposlar bile karaborsada *Diyalog* satın almak için birbirleriyle yarışıyorlardı. Orijinal fiyatı yarım *scudo* olan kitabın İtalya'nın her yerindeki karaborsa fiyatı 4,6 *scudi*'ye [neredeyse 100 USD] kadar çıkıyordu.[88]

Ancak, Galileo'nun *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*'u* o kadar tahrik edici ve polemikçi bir risaleydi ki çoğu ciddi bilimsel araştırmanın tersine sanki neredeyse sansüre davetiye çıkarıyordu. Klasik fiziğin temelini atan daha sonraki risalesi *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar* için aynı şey söylenemez.

> Bu coşkusuz risale hiçbir önemli kozmik veya felsefi soru içermiyor. Temel kaynağını oluşturduğu bir üniversite birinci sınıf mekanik dersi kadar tartışmaya yol açıcı ve heyecan verici.
>
> Galileo'nun kariyerinin en büyük ironisi, *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*'un başarısızlığının, sakıncasız *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar*'ın başarısından çok daha ilginç olmasıdır.[89]

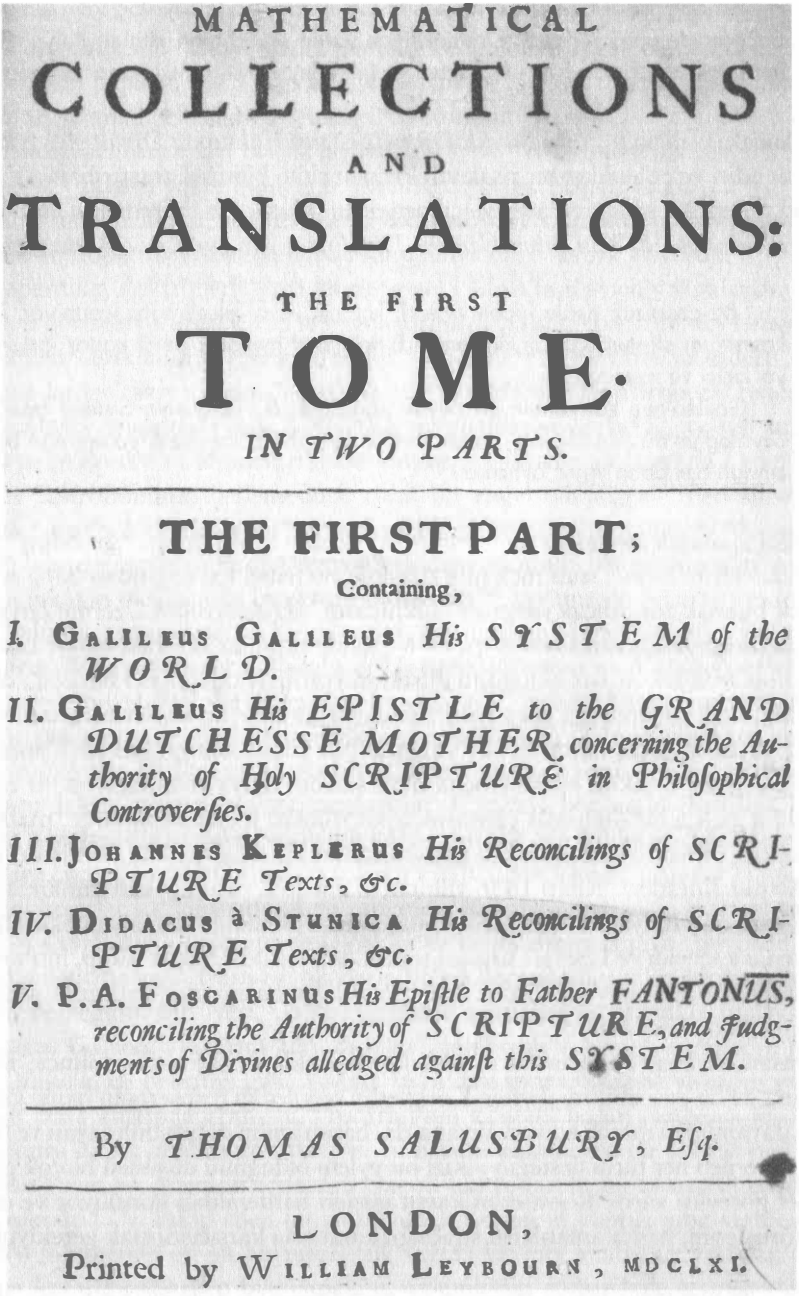
Doğal olarak *au-dessus de la mêlée* [kavgadan uzak] duran "saf bilim" türü için üniversite birinci sınıf mekanik dersinin bu temel kaynağından daha iyi bir örnek bulmak zor. Ancak sıkıcı ve "sakıncasız" *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar* da kavgaya karıştı. Galileo'yu ev hapsinde tutanlar *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar*'ın sakıncasız olduğunu düşünmüyordu. Kitabın nasıl basıldığı düşünüldüğünde, başarısı ilgi çekiciydi. Kendisini tutuklayan kişiler tarafından bir daha yayın yapması hatta bir şey yazması bile yasaklanmış olan yaşlı ama kararlı bir siyasi tutuklu, bir Felemenk matbaacının İtalya yolculuğu ve bir elyazmasının gizlice bir diplomat çantasında kaçırılması düşünüldüğünde, malzeme ilgi çekici oluyor. Hatta oldukça gerilim içeren bir anlatıya bile dönüştürülebilir. Arthur Koestler, "Kitap 1636 yılında, Galileo 72 yaşındayken tamamlandı" diye yazıyor. "İtalya'da basım izni alma umudu olmadığından elyazması gizlice Leiden'a kaçırıldı ve Elsevier firması tarafından basıldı. Ancak kitap, muhtemelen imparatorun onayıyla Cizvit Peder Paulus'un basım izni verdiği tarafından Viyana'da da basılabilirdi."[90]

İnsan Viyanalı matbaacıların karşılaşabilecekleri riskleri düşününce, Kitap Viyana'da da basılabilirdi derken Koestler'in sergilediği iyimserliğin hangi gerekçeye dayandığını merak ediyor. Viyana'da, basım iznini doğru bulmayan ve Galileo'ya verilen her türlü desteğin yıkıcı bir eylem olduğunu düşünen birçok güçlü devlet görevlisi vardı. Koestler'in karşıt güçleri hafife aldığı görülüyor ve onun bu görüşlerini, başka anlatıların sunduğu kanıtlarla karşılaştırmak gerekiyor.

> *İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar*'a, önce Olmutz'da piskopos tarafından, daha sonra da Viyana'da doğrudan imparatordan emir aldığı çok açık olan Cizvit Peder Paulus'un basım izni vermesiyle diğer Cizvitler kitabın peşine düştüler. Galileo

---

* *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*, çev. Reşit Aşçıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008. –ç.n.

MATHEMATICAL
COLLECTIONS
AND
TRANSLATIONS:
THE FIRST
TOME.
IN TWO PARTS.

THE FIRST PART;
Containing,

I. GALILEUS GALILEUS His SYSTEM of the WORLD.

II. GALILEUS His EPISTLE to the GRAND DUTCHESSE MOTHER concerning the Authority of Holy SCRIPTURE in Philosophical Controversies.

III. JOHANNES KEPLERUS His Reconcilings of SCRIPTURE Texts, &c.

IV. DIDACUS à STUNICA His Reconcilings of SCRIPTURE Texts, &c.

V. P. A. FOSCARINUS His Epistle to Father FANTONUS, reconciling the Authority of SCRIPTURE, and Judgments of Divines alledged against this SYSTEM.

By THOMAS SALUSBURY, Esq.

LONDON,
Printed by WILLIAM LEYBOURN, MDCLXI.

Resim 45: Kilisenin Galileo aleyhindeki eylemlerinin reklam değerini sömüren İngilizler arasındaki önemli figürlerden biri Thomas Salusbury idi. Salusbury Restorasyon'dan sonra, sansüre uğramış bütün risaleleri tercüme etti ve insanlardan bedelini aldıktan sonra yayımladı. Bu başlık sayfası Kepler, Foscarini ve Galileo'nun yasaklı kitaplarının reklamının Protestan okurlara nasıl yapıldığını gösteriyor. Department of Special Collections, Stanford University Libraries'in izniyle basılmıştır.

DISCORSI
E
DIMOSTRAZIONI
MATEMATICHE,
intorno à due nuoue ſcienze
Attenenti alla
MECANICA & i MOVIMENTI LOCALI,
del Signor
GALILEO GALILEI LINCEO,
Filoſofo e Matematico primario del Sereniſſimo
Grand Duca di Toſcana.
Con vna Appendice del centro di grauità d'alcuni Solidi.

IN LEIDA,
Appreſſo gli Elſevirii. M. D. C. XXXVIII.

Resim 46: Galileo'nun son risalesi polemikten yoksun ve mekaniğin kuru bir anlatımı olduğu halde, yazarın evinden gizlice kaçırmak gerekmişti. Felemenk yayın hanedanının bir üyesi olan Louis Elsevier elyazmasını almak için İtalya'ya gitti. Bu başlık sayfasından da görüldüğü gibi, kitap Elsevier firması tarafından 1638 yılında Leiden'da basılmıştır. Department of Special Collections, Stanford University Libraries'in izniyle basılmıştır.

> 1639 yılında, "Yeni kitabımın tek bir kopyasını bile ele geçiremedim [...] Ama bütün kuzey ülkelerinde satıldığını biliyorum. Kaybolan kopyalar, Prag'a getirilir getirilmez Cizvit papazlar tarafından satın alınmış olanlar olmalı, öyle ki imparatora bile bir tane kalmamış." Bu insanların ne yaptıklarını bildiklerini söylemek hoşgörülü açıklama olur. En azından birileri Galileo'nun devinim üstüne yaptığı araştırmasının, savunulmasına izin verilmeyen sistemin temelini sessiz sedasız attığını anlamış olabilir. Ama onlar Milton'ın sözünü ettiği, parkın kapısını kapayınca kargaları içeri hapsettiğini düşünen kişi gibiydiler.[91]

Modern bilimin temellerinin atılmasını etkileyen faktörler düşünüldüğünde, kitabın Hollanda'da Elsevier firması tarafından yayımlanması ile Viyana'da Peder Paulus'tan yayın izni almak arasındaki farkı unutmamak gerek.

Günümüzde benimsenmeyen ve kesinlikle demode olan "tarihin Whig yorumunun"* bu konuda hâlâ vereceği faydalı bir mesajı olabilir. Milton'ın "yayın izni almadan basım yapma özgürlüğü" istemesi ve *Aeropagitica*'sında, "astronomi hakkında, ruhsat vermekle yetkili Dominikenlerden farklı fikirleri olduğu için Engizisyon'un tutsağı olarak yaşlanmış"[92] bir Galileo'yu ziyaret etme konusunda söylediklerini, papalık karşıtı propagandadan başka bir şey değil –ki kesinlikle öyleydi– diyerek bir kenara itmemek gerekir. Galileo'nun yargılanmasının Milton gibi Protestan polemik ve risale yazarları tarafından sonuna kadar sömürüldüğünü kabul etsek bile, amaç sadece bilimle Protestanlık arasında bağ kurmak değildi. Bu mahkeme, yayınevlerinin Wittenberg ve Cenevre'de büyürken Venedik'te ve Lyon'da gerilemeye başlamasından sonra kurulmuş bir bağı gözler önüne serdi. Matbaa firmalarının Roma'nın erişiminden uzak yerlerde süren kesintisiz faaliyeti, Batı Avrupalı bilim insanları için hayati önemdeydi. Galileo'nun yargılanması bu dersin iyice altının çizilmesini sağladı.

---

* Tarihi, karanlık ve korkunç bir geçmişten "muhteşem bir bugüne" yapılan yolculuk olarak sunan anlayış. –ç.n.

8
Sonuç
Kutsal Kitap ve Doğa Değişiyor

> "Modernite"nin başarılı olmasını sağlayan ögeler [...] ilk olarak [...] 16. ve 17. yüzyıllarda görülebilir. Bazı tarihçiler değişimi Rönesans ve Reform sırasında insan zihninin özgürleşmesine bağlamıştır. Günümüzde çoğu tarihçinin bu iki hareketin tutuculuğunu vurgulama olasılığı daha yüksektir [...] Onların vurgusu "Bilimsel Devrim" üstüne olmaktadır.
>
> Bununla, her şeyden önce Kopernik, Galileo ve Newton'ın adlarıyla bağlantılandırılan yaratıcı başarılar kastedilmektedir [...] Bir buçuk yüzyıl içinde, insanların evrene bakış şeklinde bir devrim meydana gelmişti. Bunun büyük kısmı doğal dünyanın problemlerine matematiğin uygulanmasıyla mümkün oldu.
>
> Bütün bunlar artık çok iyi biliniyor [...] ama birçok ayrıntının hâlâ anlaşılması gerekiyor [...] Net olmayan şey bütün bunların nasıl gerçekleştiğidir.[1]

Bu kitap, en başta yapılan alıntının işaret ettiği sorunları çözmek için yeni bir strateji geliştirmeyi amaçlamaktadır. "Modernitenin ortaya çıkmasını sağlayan ögeleri" tartışmak anlamsız gibi görünüyor çünkü "modernite"nin kendisi sürekli değişmektedir, değişen zamana ayak uydurabilmek için sürekli değiştirilmesi gereken tanımlara tabidir. Planck'ın ve Einstein'ın çağı uzaklaşırken, "Kopernik, Galileo ve Newton'ın başarıları" muhtemelen erken dönem Rönesans hümanistleri ile Protestan Reformcuların başarılarının kaderini paylaşacaktır. Gerçekten de Kopernik hakkında son zamanlarda yapılan yorumlar, onun çalışmalarının tutucu ve geleneksel düşünce biçimlerinden giderek daha az özgür göründüğünü gösteriyor. Erken modern bilimin tanımlaması zor bir moderniteye işaret ettiğini söylemek, daha sonraki "özgürleştirici" hareketler ile daha önceki "tutucu" hareketler arasında haksız karşılaştırmalara yol açar ve bizleri "bütün bunların nasıl gerçekleştiğini" anlamaya yaklaştırmaz.

Tarihçilerden belirsiz bir "modernite"nin ortaya çıkmasına neden olan öğeleri araştırmalarını istemek biraz anlamsız geliyor. Tartışma konusu olan hareketlerin ikisinde de meydana gelen belirgin bir iletişim değişiminin etkilerini ele almak daha anlamlı geliyor. Bu yaklaşım, diğer avantajlarının yanı sıra, moder-

nite üzerine yapılan tartışmaların üstünü örtmesine yol açtığı ilişkileri ortaya çıkarma fırsatı sunmaktadır. Böylece, modern Avrupa'nın ilk doğan erkek evlatlarının Rönesans İtalya'sındaki hümanistler arasında mı bulunabileceği veya Luther'in papaya meydan okumasını mı veya Kalvenistlerin Cenevre'yi Protestan Roma'ya çevirmelerini mi beklemeliyiz veya gerçek modernite bilimsel devrimle mi başladı yoksa sanayileşmeye kadar ertelenmeli mi gibi tartışmalara karışmaktan kaçınabiliriz. Enerji daha yapıcı bir işe, daha eski dönemlerde bulunmayan ve her iki hareketin de dayandığı metinsel gelenekleri değiştiren özellikleri anlamaya yönlendirilebilir.

Kuramsal "modernleştirme" süreçlerini aramayı bir kenara bırakıp dikkatimizi gerçek bir kopyalama sürecinin paradoksal sonuçlarına odaklayarak dönemleme sorunlarını daha kolaylıkla çözmek mümkün olacaktır. Altın bir geçmişe (ister klasik dönem, ister Hıristiyanlığın ilk dönemleri olsun) dönmeyi hedefleyen hareketlerin yön değiştirerek ilk hedeflerinden uzaklaştıklarını ve çok uzun zamandır kayıp olan metinleri kurtarma sürecinin kuşakları kilise babalarının ve Antikçağ şairleri ile hatiplerinin deneyimlerinden nasıl daha da uzaklaştırdığını görebiliriz. Aynı zamanda, hümanistlerin, papazların ve doğa filozoflarının eski hedeflere ulaşmak için yeni araçlar edinme deneyimini nasıl paylaştıklarını ve bu deneyimin bir fikir ayrılığına ve kendilerine miras kalan eski görüşleri yeniden değerlendirmelerine nasıl yol açtığını görebiliriz.

Bu yaklaşımı benimsemek "bütün bunların nasıl gerçekleştiği" sorusuna eksiksiz bir cevap bulmayı mümkün kılmaz ama bugüne kadar sunulanlardan daha doyurucu cevaplar bulmanın yolunu açar. Böylelikle, uzun ömürlü bilimsel kuramların yeni gözlemler, yeni deneyler veya yeni aletler yapılmadan bile nasıl olup da daha az kabul gördüğünü daha iyi açıklayabilecek bir konumda oluruz.

> Astronomide bilimsel devrime yol açan en sansasyonel adımın, teleskopun icadından çok önce, hatta çıplak gözle yapılan gözlemlerde ilerleme kaydedilmesinden bile önce atılmış olması, hikâyede çözümlenmesi gereken paradokslardan biridir. William Harvey devrimci araştırmasını henüz kullanılabilir bir mikroskobun ortaya çıkmadığı bir zamanda yaptı [...] Galileo bile günlük yaşamın sıradan fenomenlerini tartışır [...] ve çok uzun zamandır alışılmış bir şekilde bilyelerle eğik düzlemlerde oynar.[2]

Bu paradoksu açıklama gayretleri bizi pek ileri götürmüyor. Bizden, değişmeyen gökyüzüne bakarken "yeni düşünme şapkaları" giydiklerinde "bilim insanlarının zihinlerinde meydana gelen" değişimi tahmin etmemiz isteniyor. Ancak astronomların bel bağladığı teknik literatür, kafalara "yeni düşünme şapkaları" geçirmeden önce değişime uğramıştı. Bu literatürün girdisini ve çıktısını değiştiren değişimi daha dikkatle ele almak "sansasyonel adım"ın zamanlamasını açıklamaya ve aynı zamanda diğer "modernleştirme" eğilimleriyle ilişkisini analiz etmemize yardımcı olacaktır.

Kopernik'in entelektüel ortamını düşünürken, matbaanın yol açtığı değişiklikler daha merkezi bir yere konmayı hak ediyor. Günümüzde uygulanan taktikler ya konudan çok uzaklaşıp olup biten her şeyin listesini derleyip dönemin genel karmaşasına hayretler içinde bakmamıza ya da –Platoncularla Aristotelesçiler, skolastiklerle hümanistler, Katoliklerle Protestanlar, Anglikanlarla Püritenler, hatta zaman zaman İtalyanlar, Almanlar, Danimarkalılar ve Polonyalılar arasındaki– eski tartışmalara hapsolmamıza neden oluyor. Elyazmalarından matbu metinlere geçişi daha çok vurgulayarak, belirsiz şeylerden söz etmeyerek ve entelektüel kavgaların uzatılmasından kaçınarak birçok farklı eğilim birbiriyle bağdaştırılabilir. Bu 16. yüzyıl astronomunun, Yeni-Platoncular a ve Rönesans dönemi Aristotelesçilerine, Katolik Polonya'da ve İtalya'daki hocalarına, daha sonra da Protestan Wittenberg'deki bir öğrenciye, antik İskenderiyelilerin yaptıkları hesaplara, Ortaçağ Araplarının yaptıkları gözlemlere ve dünyaya geldiği sırada Nürnberg'de derlenen bir trigonometri metnine bir şeyler borçlu olduğu düşünülebilir.

Biz, birçok farklı metni yan yana koymanın önemini takdir ederken, Platon'un karşısına Aristoteles'i veya herhangi bir metin geleneğini diğerinin karşısına koymuyoruz. Kopernik'in çalışmalarının özelliği ve onu etkileyen düşünce akımları gerçekten üzerinde çalışmaya değer. Ancak bu araştırma, farklı belgeleri ve başvuru kaynaklarını bir araya getirebilmek ve transkripsiyonlarını yapmak zorunda kalmadan onları inceleyebilmek gibi bir yeniliği takdir etmekten bizi alıkoymamalı. Eğer anomalilerin farkında olma seviyesinin yüksekliğini veya eski şemalardan hoşnut olmayışı açıklamak istersek, bir çift göz tarafından aynı anda incelenen okuma malzemesinin geniş kapsamını vurgulamak özellikle önemli görünüyor.

Aynı şekilde, çıplak gözle yapılan gözlemin nasıl eşi görülmemiş sonuçlara yol açtığını açıklamaya çalışırken, kuyrukluyıldızlarla ve kavuşumlarla ilgili üretilen malzemedeki artış ile tek bir göksel olayı aynı anda gözlemleyen kişilerin sayısındaki artış daha fazla önemsenmeyi hak ediyor. Matbu haritalar elle kopyalanmış haritaların yerini almaya başladıktan sonra, gökyüzünde yok olan yıldızların (ve uzak diyarlarda kısa süre görülen karaların) kesin konumlarına nasıl kalıcı olarak sabitlenebildiğini dikkate almayı da ihmal etmemeliyiz. Gerçi kalitesiz haritalar kopyalanmaya devam ediyordu ve birçok harita yayıncısı bir yüzyıldan fazla bir süre hatalı harita basmayı sürdürüyordu ama matbu haritalar elle kopyalanmış haritaların yerini almaya başladığında bir aktarma işlemi tamamen değiştirilmiş oldu. Eylemsiz hareket benzetmeleri bu tür bir evrilmeye uygun değil. Yönelimde bir değişim yaşandığında, düz bir çizgideki tekdüze bir hareketle benzerlik kurmak yanıltıcıdır. Bozuk veriler kopyalandıkları ve matbaa tarafından bu şekilde sürdürüldüğü için müstensihlerin neden olduğu bozulmaların bir süre daha devam ettiği söylenebilir. Ama aynı zamanda çok eski bir bozulma sürecine kesin bir son verildiğini ve tersine çevrildiğini de hesaba katmak gerekiyor.

"Kitaptan doğaya" sloganının çekiciliğini kabul etsek bile doğanın kitaplara daha fazla dahil edilmesinin önemini kabul etmeliyiz. Her koşulda, Rönesans sanatı veya Rönesans dönemi Aristotelesçiliği gibi özel alanlarda meydana gelen belli gelişmelerin önemi hakkında ileri sürülen fikirler ile başka gelişmelerin (örneğin ressamlarla hekimlerin farklı yeteneklerinin) nasıl koordine edilip birleştirilebileceğini düşünmek gerekiyor. Agricola ve Vesalius, kendi kitapları için "damar" veya "kanal" resimleri çizsinler diye illüstratörler tuttuklarında, elyazmaları müzehhiplerinin başlattığı mevcut trendleri sürdürmüyor, eşi görülmemiş bir girişimin ilk adımını atıyorlardı.

Farklı yerlerde yaşayan ve geri bildirim vererek yayıncıları bilgilendirebilecek gözlemciler için kitapları tıpatıp aynı isimleri taşıyan tıpatıp aynı resimlerle basmak, astronomların, coğrafyacıların, botanikçilerin ve zoologların veri havuzlarını eski sınırlarının (hatta uzun ömürlü İskenderiye Kütüphanesi'nin olağanüstü kaynaklarının sınırlarının) çok ötesine genişletmelerini sağladı. Herakles Sütunları ile antik Yunanların gökyüzünün en dış küresinin belirlediği eski sınırlar, kapsamı sürekli genişleyen atlaslarla gökyüzü haritalarındaki bulguları içerebilecek kapasitede değildi. Antikçağ'ın kapalı dünyası açıldı; eskiden ilahi gizemlerle açıklanan muazzam genişlikteki uzay (ve daha sonra zaman) insanlar tarafından hesaplanmaya ve keşfedilmeye başlandı. Kozmolojik spekülasyonları tahrik eden kümülatif bilişsel ilerleme yeni bilgi kavramlarına da yol açtı. Kuşaktan kuşağa aktarılan kapalı küre ve tek bir kitap fikrinin yerini, sürekli genişleyen sınırları zorlayan, açık uçlu araştırma süreci fikri aldı.

Son olarak, "bütün bunların nasıl gerçekleştiği"ni açıklamaya çalışırken koordinasyon ve işbirliği gerektiren yeni öğeler sadece daha fazla dikkati değil, aynı zamanda daha merkezi bir yeri hak ediyor. Yeni felsefenin fidanlıklarını araştırırken, herhangi bir ülkede, üniversitede, sarayda veya şehirde çok uzun süre oyalanmak veya herhangi bir özel beceriye veya özel bir bilim alanına çok fazla odaklanmak yararsız görünüyor. Belli üniversiteler, atölyeler veya akademiler özel katkıları nedeniyle diğerlerinden ayırt edilebilir. Ama daha fazla dikkati gerektiren yeni özellik, çok çeşitli yeteneklerden aynı anda yararlanılmasıdır. Padovalı profesörler, Wittenbergli botanikçiler veya *quattrocento* zanaatkâr-mühendisler gibi özel meslek gruplarına günümüzde ne kadar ilgi gösteriliyorsa, saha gezilerinin, açık mektupların, aletler için yapılan reklamların ve her türlü teknik elkitabının ana sponsorları olan ilk matbaacılara da o kadar ilgi gösterilmelidir. Birçok ülkenin şehir atölyelerinde başlatılan yayın programları farklı yerlere dağılmış çabaların koordine edilmesini ve araştırmaların çapının gerçekten tüm dünyayı kapsayana kadar (W. J. Blaeu'nun oğlunun çıkardığı *Grand Atlas* gibi) genişletilmesini mümkün kılıyordu.

Dâhiler yüzyılı boyunca bilimsel girişimlerin hızla artmasını ve yayılmasını açıklama girişimleri fidanlıkların, tohum yataklarının ve doğumların açıklandığı şekilde yapılabilir. "Bilimsel ilerlemenin hızlanması"nı açıklarken bireysel dâhilerin oynadığı rolü mü, spekülatif bir geleneğin içsel olarak değişmesinde oynadığı rolü mü, aydınlarla zanaatkârlar arasında kurulan yeni ittifakı mı

Resim 47: Francis Bacon'ın yapıtı Instauratio magna*'nın (Londra, 1620) gravürlü başlık sayfası, 17. yüzyılın başlarında "Herakles Sütunları'nın ötesine yelken açma" imgesi ile bilimin ilerlemesi arasında nasıl bağ kurulduğunu göstermektedir. Denizaşırı seyahatler, modern araştırmacıların Antikçağ araştırmacılarını geride bırakmalarını sağlayan veri havuzlarının genişlemesine bağlanıyordu. Folger Shakespeare Library'nin izniyle basılmıştır.*

yoksa "bu keşiflerin yapıldığı ortamı" etkileyen birçok sosyoekonomik veya dini değişikliği mi vurgulamak gerektiği konusunda çok fazla anlaşmazlık bulunuyor.[3] Bu konular üzerinde tartışmak anlamsız çünkü bu "faktörlerin" *hepsi* söz konusuydu demek, onların nasıl ve niçin etkili oldukları sorusunu hâlâ cevapsız bırakıyor. Bu soruyu cevaplayacak yeni bir strateji geliştirilmezse, eski tartışma bir kez daha alevlenecek. Sürekli aynı konular etrafında döndüğü için tartışmanın sağlayacağı verim azalıyor. Tartışmaya matbaayı dahil etmenin yararlarından biri, aynı anlaşmazlığı sonsuza kadar sürdürmeden cevabı alınmamış bir soruyu doğrudan ele almamızı sağlamasıdır.

Daha önce söylenenlerden de anlaşıldığı üzere, matbaanın yol açtığı etkiler, yaratıcı eylemlerin artmasıyla, spekülatif geleneklerin dahili olarak değişmesiyle, aydınlar ile zanaatkârlar arasındaki etkileşimle ve tabii ki günümüzdeki tartışmalara konu olan faktörlerle ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla "dâhiler yüzyılı"nı açıklamak için "insanlığın gen havuzu"nda bir tür değişim meydana geldiğini söylememiz gerekmiyor; çağın başarılı bulmaca çözümlerine (kişisel ve eğlence amaçlı) gelişigüzel güdülerin girdiğini de inkâr etmemiz gerekmiyor. Yaratıcı eylemlerin güçlü kişisel yönünü küçümsemeden, düşünmeye değer şeylerin miktarını artıran ve zihinsel enerjilerin daha verimli kullanılmasını sağlayan yeni matbaa teknolojisine de yer açabiliriz.

Benzer bir yaklaşım bizi bilim hayatı ile toplum arasındaki yanlış ikilemi gidermeye daha fazla yaklaştıracaktır. Matbaanın yol açtığı değişikliklerin zihinsel faaliyetler ile profesyonel meslekler [teoloji, hukuk ve tıp] üstünde, diğer birçok türdeki "harici" olaydan çok daha ani bir etkisi oldu. Ustalar ile öğrencileri arasındaki ilişkiler değişti. Sessiz öğretmen işlevi gören teknik metinlerden yararlanan öğrencilerin geleneksel otoriteye boyun eğme olasılığı daha azdı ve bu öğrenciler yenilikçi eğilimlere daha açık oluyorlardı. Ellerinde güncelleştirilmiş baskılar (özellikle de matematik metinlerinin) olan genç zihinler sadece kendi büyüklerini değil, Antikçağ âlimlerinin bilgeliğini de aşmaya başladılar. Ölçüm yöntemleri, gözlemlerin kayıtları ve her türlü veri toplama matbaadan etkileniyordu. Aynı şekilde öğretmenlerin, vaizlerin, hekimlerin, cerrahların, hesap uzmanlarının ve zanaatkâr-mühendislerin yapmak isteyecekleri kariyerler de etkileniyordu. "Dahili ve harici faktörlerin kesin bir şekilde ayrılmasının söz konusu olmadığı iddialarıyla hemfikir olmak kolay ancak G. R. Elton'ın birkaç yıl önce yazdığı gibi, tahmin edilenden daha fazla yapılacak iş var."[4]

Ancak işin yapılabilmesi için önce umut verici sorgulama kanallarının açılması ve eski amfilerin yanı sıra yeni atölyelerin varlığına daha fazla önem verilmesi gerekiyor. Matbu malzemelerin düşünme şekillerini etkilediğini, problem çözmeyi kolaylaştırdığını ve "zihinsel hayata" nüfuz ettiğini kabul etmek gerekiyor. Matbaacıların Latince yazan profesörlerle ve yerel dilde yazan gazete ve risale yazarlarıyla çalıştıklarını kabul etmek gerekiyor. Bir başka deyişle, bilim insanlarını zanaatkârlardan, üniversiteleri kent atölyelerinden ayırdığı varsayılan bölünmeler yeniden değerlendirilmeli.

Bu nokta, bilimsel problem çözmeyi, iletişim devrimini görmezden gelecek derecede içselleştiren, âlimlerin dersleriyle ve araştırmalarıyla alakasını göz ardı eden kuramlar için geçerlidir. Aynı zamanda, din adamlarının ve akademisyenlerin yenilikçi eğilimler başlatabileceklerini inkâr eden kuramlar için de geçerlidir. Bu açıdan, Marksist sınıf mücadelesi kuramlarının yardımcı olmaktan çok engelleyici oldukları görülüyor. Latince okuyan tutucu kâtiplerin karşısına yenilikçi kapitalistleri koymak Ortaçağ'daki gelişmeleri anlaşılır kılma konusunda çok az yarar sağlıyor ve matbaa atölyeleri yaygınlaştıktan sonra meydana gelen yeni etkileşimleri çok fazla gizliyor. Matbaacıları tüccarlarla ve kapitalistlerle ilintilendirmek için son derece iyi gerekçeler var. Onların profesörlerle ve papazlarla ilişki içinde olmadıklarını söylemek için hiçbir gerekçe yok – özellikle de yakın işbirliğinin kural olduğu âlim-matbaacılar çağında. Gerçekten de vaizler ve öğretmenler yeni tanıtım biçimlerini kullanma konusunda, ticari sırları saklamaya alışkın zanaatkârlardan çok daha az çelişki yaşıyorlardı. İlk matbaacılar manastırlarda ve fakültelerde matbaa kurmaya davet ediliyorlardı; editörlük ve çevirmenlik için de öğretmenlere çok talep vardı. Yerel dilde tercüme hareketinin ve seküler kültür merkezlerinin üniversitelerin dışında oluşması çok önemliydi. Ancak üniversite öğretim üyelerini ve diploma almak isteyen öğrencileri etkileyen değişiklikler de aynı derecede önemliydi. Latince yazan profesyonel seçkinler yeni teknolojinin etkilerinden izole edildiklerinde, akademik topluluk içindeki dahili bölünmeler gerektiğinden daha kafa karıştırıcı oluyor ve "harici" güçlerin bilimin "dahili" hayatına girmesini izlemek gibi çok ender bir fırsat kayboluyor.

Bu noktalar, bilim tarihinin özel alanının ötesine geçip daha genel bir sorun olan sosyoekonomik ve politik gelişmeler ile entelektüel ve kültürel gelişmeler arasında bağlantı kuruyor. İletişimde meydana gelen bir değişime odaklanan dikkatimiz, bizi zihinle toplum arasında bağlantı kurmaya teşvik ediyor ve aynı zamanda, yapay bir plana uymak için toplumsal sınıf ile entelektüel üstyapı arasında bağlar kurmaya zorlamaktan kaçınmamızı sağlıyor. Para kazanmak amacıyla meta üretirken çeşitli entelektüel faaliyetleri koordine eden yeni bir iletişim ağının sağladığı bağlantılar hesaba katıldığında mantıklı ilişkiler saptanabilir. Ürettikleri ürünlerin sponsorluğunu ve sansürünü resmi makamlar yaptığından, aydın kesimler de tükettiğinden, ilk matbaacıların faaliyetleri fikirlerin hareketlerini, ekonomik gelişmelere ve kilise ile devlet işlerine doğal bir şekilde bağlayan bir yol sağlıyor.

Bazı başarılı 16. yüzyıl tüccar-yayıncılarının izlediği politikalar, "ileri görüşlü" merkezileştirici kralları ve ulus kuran devlet adamlarını, "gerici" küçük prensliklerle ve Geç Ortaçağ'ın surla çevrili şehir devletleriyle karşılaştıran geleneksel bilgeliğe yararlı bir düzeltici sunuyor. Matbaa sektörü, büyük ve güçlü ülkelerden ziyade küçük, gevşek bir federe yapısı olan ülkelerde daha iyi gelişen, "ileri görüşlü", büyük ölçekli bir girişimi temsil ediyordu. Matbaacılar aynı zamanda çeşitli Protestan edebi kültürlere yabancı seküler özellikler katıyorlar-

dı; bu durum sansürlenen bir kitap ticaretinin kendine özgü işleyişi göz önüne alınmadıkça çelişkili görünecektir. Katolik Güney'den Protestan Kuzey'e yayılan fikir hareketlerini takip ederken, matbaa sektörlerinin daha önce gerçekleşen taşınmasına yol açan faktörlere gereken önem verilmelidir. Bilgi Cumhuriyeti'nin 16. yüzyılda Venedik'te olan ağırlık merkezinin 17. yüzyılın sonlarında Amsterdam'a nasıl kaydığına sosyal fikirler tarihinin özel bir ilgi göstermesi gerekiyor.

"Aydınlanma düşüncesinin fidelikleri"ni ararken (Aldus Manutius, Robert Estienne, Oporinus, Plantin gibi) ünlü matbaacıların çalışma tarzları daha dikkatle incelenmeyi hak ediyor, tabii müşterilerinin soylu doğaları da. Martin Lowry'nin yazdığı Aldus'un biyografisinin de gösterdiği gibi, Venedikli matbaacı, büyük *folio*'yu bırakıp daha küçük *octavo*'yu benimserken bu formatın âlim-diplomatlar ile soylu devlet görevlilerine kolaylık sağlamayı amaçlıyordu. Klasik Yunan yapıtları basarak halk pazarına girmek aklında yoktu. 1500'lü yılların Aldine *octavo*'sundan 1630'ların Elsevier *duodecimo*'suna* cep tipi kullanışlı kitapların dolaşıma girmesi öncelikle Bilgi Toplumu'ndaki koşulları değiştirdi. Dünya görüşü değişince yeni bir sınıfın ortaya çıktığını varsaymadan önce, Latince okuyan seçkinler arasında meydana gelen entelektüel gruplaşmaya daha fazla kafa yormamızın gerektiği görülüyor. Bu yolla günümüzdeki popülerleşme eğilimlerine ve kitle hareketlerine vurgu yapmanın yarattığı bir dengesizliği de giderebiliriz.

İlk matbaalara güç sağlayan evanjelik dürtünün çok hızlı ve olağanüstü sonuçları oldu ve bu dürtü yeni türlerin kitlesel katılımına yol açtı. Ancak bu, dikkatimizi, daha güç algılanan ama aynı derecede kesin olan Latince okuyan seçkinlerin dünya görüşünü değiştiren değişimlerden uzaklaştırmamalı. Matbaayla gelen yaygınlaşma dışında birkaç yeni özellik bilimsel devrime dahil oldu ve dini reformda önemli bir rol oynadı. Bu iki hareketi karşılaştırırken, bırakın bilginin yeni sınıflara yayılmasını, yeni tutumların ortaya çıkmasını beklemeden önce, eski tutumların eğitimli topluluklar içinde nasıl uygulandığına bakmamız lazım. Evanjelik eğilimler konusunda bile bu yaklaşımın dayanağı var. Tam anlamıyla gelişmiş Protestan öğretileri doğmadan önce, Lollardların, Vaudoisların, Hussitlerin** ve Ortak Yaşam Kardeşleri'nin sergiledikleri tutumlar matbaa yoluyla yürürlüğe konuyordu. Dahası, Reform sahnesini kurarken, yerel dile tercümeden çok, üç dilli çalışmalarla ve Latince metinlerin akademik tefsiriyle ilgili ve Reform öncesinde ortaya çıkan çok sayıdaki anlaşmazlığa biraz dikkat etmek gerekiyor. Patristik metinlerle*** İskenderiye metinlerinin editörlerinin âlim-matbaacının atölyesinde buluştukları ortak bir nokta vardı. Akademik seçkinler arasındaki metinsel aktarımı etkileyen değişikliklere verilecek daha fazla önem, erken modern dönem entelektüel tarihinin farklı öğelerinin birbirleriyle nasıl ilişkilendirilebileceğini anlamaya bizi daha da yaklaştıracaktır. Özellikle de dini değişim ile bilimsel değişim arasındaki ilişkiye açıklık getirmeye yardımcı olabilir.

---

* Duodecimo: 12 yapraklı forma. –ç.n.

** Jan Hus taraftarı –ç.n.

*** Patristik: Kilise Babaları olan bilinen erken dönem Hıristiyan yazarlarının yazdığı metinler. –ç.n.

Böylece Aristoteles, Galenos ve Batlamyus'tan kalan metinler ile Aziz Hieronymus gibi kilise babalarından kalan metinlerin kaderi arasında çok fazla ortak nokta olduğunu görebiliriz. Tıpkı müstensih âlimlerin Aziz Hieronymus'un Kutsal Kitap çevirisini tashih etmek ve daha fazla bozulmaktan kurtarabilmek için ellerinden geleni yapmaları gibi, Ortaçağ astronomları da Batlamyus'un *Mathematike Syntaxis*'ini* tashih etmek ve korumak için çalıştılar. Sürekli talep edilen üç dilli çalışmaların matbaanın icadına kadar piyasaya sürülmemesi gibi, Jülyen takviminin de sık sık reforma tabi tutulması isteniyordu ama bir türlü gerçekleşmiyordu. Matbaanın icadından sonra, Hieronymus'un Kutsal Kitap çevirisi daha fazla bozulmaktan korundu ama bu kez de İbranice ve Yunanca bilen âlimlerin yazdıkları açıklayıcı notların tehdidi altında kaldı. Aynı şekilde, Batlamyus'un çalışması da tashih edilip arındırıldıktan hemen sonra saldırıya uğradı. "İkinci Batlamyus" olarak Kopernik'e de (matbaa atölyelerinden şahsen uzak durmasına karşın), Aziz Hieronymus'un yapıtını yeniden düzenlemeye girişen Erasmus'a biçilen rolün hemen hemen aynısı biçildi. Her iki adam da geleneksel programları gerçekleştirmeye koyuldular: Kutsal Kitap'ta tashih ve kilisede reform yapmak; *Almagest*'i tashih etmek ve takvim reformuna yardımcı olmak; ama her ikisi de geleneksel olmayan araçlar kullandılar. Bu da çalışmalarını alışılmadık bir yöne sevk etti; dolayısıyla, eski hedeflere ulaşmaya çalışırken yeniliklere yol açtılar.

16. yüzyılın çığır açan çalışmalarının yol açtığı yeni sorunlar, doğa filozofları ile teologların da benzer hatlarda bölünmelerine neden oldu. Her iki grup içindeki tutucular, statükoyu savunurken bile geleneklerden sapma gibi tuhaf bir pozisyon aldılar. Değişmez metinlerden sapma gösterdikleri için profesörlerden para cezası kesmek isteyen Aristoteles ve Galenos savunucuları, âlimleri kutsal metin edisyonlarına şerhler düştükleri için sansürleyen Hieronymus çevirisi savunucularını andırıyorlardı. Aynı zamanda, geniş kitlelere ulaşabilmek, yeni hamiler bulmak ve şöhret kazanmak gibi matbaacıların sunduğu yeni fırsatlar, birçok kilise mensubunu ve seküler profesörü cezbediyordu. Her iki grubun üyeleri de editör, çevirmen ve yazar olarak popüler ve bilimsel eğilimlere katkıda bulunuyordu. Tüm inananların rahipliğini savunan ve Kutsal Kitap'ları tercüme eden ilahiyatçılar zanaatkârlar için elkitapları derleyen, matematik ve tıp metinlerini tercüme eden papazlarla, hekimlerle ve öğretmenlerle hemen hemen aynı konumdaydılar. Yerel dile tercüme hareketi, sadece evanjeliklerin Kutsal Kitap'ı herkese ulaştırmasını sağlamakla kalmadı, aynı zamanda, hesap uzmanlarından, alet yapımcılarından ve zanaatkâr-mühendislerden katkı isteyerek çok büyük bir gizli kalmış bilimsel yetenek havuzundan yararlandı. Protestanlığın, seküler insanları ayin yönetmeye ve başkasının yardımı olmadan kendi kendisine yetmeye teşvik etmesi, okurlar ile yayıncılar arasındaki etkileşim için özellikle elverişliydi; bu da Plinius gibi Antikçağ otoritelerinin sessizce yerlerinden edilmelerine ve yeni türde bir veri toplamaya yol açtı. Son olarak, Katolik Kut-

* *Almagest* adıyla da bilinir. –ç.n.

sal Kitap basımcılarını yıldıran sansür politikaları ve elitist eğilimler, sonunda Katolik ülkelerdeki bilimsel yayın merkezlerinin kapanmasına yol açtı.

Protestanların matbaadan yararlanmasının Reform'u erken modern dönem bilimine çeşitli yollarla bağlamasına ve bilimsel yayınların giderek Protestan matbaa firmalarının tekeline girmesine rağmen, evanjelikler ve *virtuosi* matbaanın yeni güçlerini hâlâ çok farklı amaçlar için kullanıyorlardı. *Virtuosi* Tanrı'nın kelamını yaymayı amaçlamıyor, onun yapıtını deşifre etmeye çalışıyorlardı. Doğa Kitabı'nı halkın incelemesine açmanın tek yolu (paradoksal bir biçimde) öncelikle verileri son derece sofistike denklemler, grafikler, modeller ve şemalarla şifrelemeyi gerektiriyordu. Tanıtımın yararları *virtuosi* için, evanjelikler için olduğundan çok daha problemliydi. Galileo vakası bu açıdan yanıltıcı olabilir. Galileo, reklam yapma yeteneğini ve Tanrı vergisi polemikçi özelliklerini kullanarak Kopernik'in görüşlerini yaymaya çalıştı. Bruno, Campanella ve Foscarini gibi Katolik papazlar da aynı dava için evanjelik bir coşku içindeydiler. Rheticus da hocası Kopernik için aynı şekilde çalıştı. Ancak Batlamyus, Galenos ve Aristoteles'in düşüşü karikatürlerin ve polemikçi risalelerin sonucunda gerçekleşmedi. Bilimde meydana gelen değişiklikler dinsel canlanmalardan farklı bir yol izler. Bilimsel bir katkıda bulunmak isteyenler için yayın yapmak vazgeçilmez bir önem taşıyordu ama bir insanın yapıtlarını çoksatar yapan türde tanınmışlık, genellikle arzulanan bir şey değildi. Bugün bile saygın bilim insanları görüşlerinin vaktinden önce açıklanmasından kaynaklanan sansasyonel haberlerden korkarlar. Erken modern dönem *virtuoso*'larının bu tür korkulara kapılmaları için çok daha geçerli nedenleri vardı. Birçok Kopernikçi (Kopernik'in kendisi de dahil) reklamdan uzak dururken matbu malzemeden yararlandılar. Birçok Püriten gazete yazarı ve Francis Bacon'ın öğrencileri çok önemli ilerlemeler kaydeden Latince teknik risaleleri desteklemeden, hatta anlamadan "yeni bilim" adına propaganda yaptılar.

Yararlı bilgileri tanıtan vizyoner programlar, vatandaşların bilimi, milyonların da matematiği öğrenmesi gerektiği inancı, hiç kuşku yok ki Royal Society'nin *Transactions*'ını çıkarmaktan sorumlu grubun görüş alanı içine girdi. Ancak bu öncü bilimsel dergiye yapılan katkılar, Oldenburg'un Malpighi'ye yazdığı mektubunda sözünü ettiği amacı karşılıyorlarsa, önemliydiler: "Tüm âlimlerin fikirlerini açıklamalarını sağlamak." Eğitimli gözlemcilerin, deneycilerin ve matematikçilerin mutabakatını sağlamak, matbaanın tüm insanlara müjde yayma* çabalarından farklı bir şekilde kullanılmasını içeriyordu. Sonunda bilimsel dergilere ve derneklere erişim profesyonel eğitim almış seçkinler dışında herkese kapatıldı. Modern bilimin gelişmesi sadece Aristotelesçileri, Galenosçuları veya Batlamyusçuları değil, aynı zamanda, kendilerinin reklamını yaparken kitabi bilgiye saldıran kerameti kendinden menkul şifacıları, "ampiristleri" ve mucize yaratıcılarını da itibardan düşürmeyi gerektiriyordu. Matbaa, Paracelsus'tan Mesmer'e, oradan da günümüze kadar gerçek bilim insanlarının olduğu

* Kutsal Kitap'ın öğretisini yayma. –ç.n.

kadar sözde bilim insanlarının da amaçlarına hizmet etmiştir ve bu iki grubu birbirinden ayırmak her zaman kolay olmuyor. Günümüzde bilimsel dergilerle sansasyonel dergileri birbirinden ayırmak oldukça kolay. Ancak, Royal Society'nin ilk yıllarında, canavarların ve olağanüstü şeylerin görüldüğü haberlerine hâlâ inanıldığı ve kaydedildiği sıralarda bu iki tür, kolaylıkla karıştırılabiliyordu. Fizik alanında yazılmış sıkıcı risaleler ile yasaklanmış sansasyonel risaleleri bir tutan ve Kopernikçiliğin hamiyetli bir Protestan davasına dönüşmesine yol açan Index bu karışıklığı daha da artırdı.

Bu yüzden, "Batlamyus'un astronomi kanunlarını ve hareketler tablolarını eski saflığına" kavuşturarak Latince yazan ketum Katolik Kopernik'i Lutherci Reformcuların safına koymak, 16. yüzyılda yaşayan bir İngiliz yazara [Richard Bostocke] tuhaf gelmiyordu. Ona göre, Protestanlar Vulgata'nın kaderini *Almagest*'inkine (bu kitabın okurlarının artık aşina olduğu bir şekilde) bağlamışlardı. Nasıl ki Protestanlar Kutsal Kitap'ı "Tanrı'nın kelamının hakikatini karartan Roma dininin [Katoliklik] bulutlarını dağıtarak" arındırdılarsa, Kopernik de "geçen uzun zaman yüzünden" bozulan tabloları saflaştırdı."[5] Böylelikle Kopernik, *London Poliglot*'un [Londra baskısı çokdilli Kutsal Kitap] tanıtım broşüründe Kutsal Kitap'ı, "hatalardan, müstensihlerin ihmalkârlığından, zamanın yol açtığı zararlardan, hiziplerin ve sapkınların bilinçli olarak neden oldukları bozulmalardan"[6] kurtardığını söyleyen editörüyle aynı role sokulmuş oldu. Tashihe ve saflaştırmaya vurgu yapan bu oldukça tutucu tema aynı zamanda, Piskopos Sprat'ın *History of the Royal Society* adlı yapıtında söylediği ve sık sık alıntı yapılan sözlerinden de anlaşıldığı gibi, Royal Society'yi meşrulaştırmaya çalışanların amaçlarına da yardımcı oluyordu. Piskopos, hem Royal Society'nin hem Anglikan kilisesinin Reform sözcüğünde eşit derecede hak iddia edebileceklerini söylüyordu:

> Biri onu dinde başardı, diğeri felsefede başarmayı amaçlıyor [...] Bunu gerçekleştirmek için ikisi de benzer bir yol izliyor; ikisi de bozuk kopyaları göz ardı ediyor ve öğrenmek için mükemmel olan orijinallerine; biri Kutsal Kitap'a, diğeri devasa Mahlûkat Kitabı'na başvuruyor.[7]

Tarihçiler bu tür görüşleri alıntıladıklarında, bu görüşlerin elyazmalarından matbu metinlere ("bozuk kopyaların" göz ardı edilmesiyle ilgili atfa rağmen) geçişle ilişkili olarak görülmediğini, piskoposun 300 yıl önce dile getirdiği, Reform ile bilimsel devrimin bir şekilde birbiriyle bağlantılı olduğu yolundaki iddiayı tekrarlamak için kullanıldıklarını belirtmekte yarar var. Matbaa hikâyenin dışında tutulduğu sürece, bu tez bir sonuca varmayacak bir tartışmayı doğurmaya mahkûm görünüyor. Matbaayı tablonun dışında bırakmak sadece önemli bağları gizlemek değil, aynı zamanda önemli ayrışmaları dikkate almamak anlamına geliyor.

Kutsal kitap gelenekleri ile bilimsel gelenekler müstensihler çağında "benzer bir yol" izlemişti. Ancak Reform sırasında bir yol ayrımına gelinmişti. Bu

yeni teknoloji hem Kutsal Kitap âlimlerine hem doğa filozoflarına uzun ömürlü hedeflerine ulaşabilmeleri için yeni araçlar sağlarken bile bu iki grubun arasını açmıştı ve onları farklı yönlere sevk ediyordu.

Matbaanın icadına kadar, "evrenin işleyişi nasıldır" (how the heavens go) şeklindeki bilimsel sorgulamalar "cennete nasıl gidilir" (how to go to heaven) yolundaki dini kaygılarla bağlantılıydı. Erasmus ve Kopernik antik yer adlarını deşifre etme ve eski belgeleri tarihlendirme gibi ortak bir ilgiyi paylaşmışlardı. Paskalya Yortusu'nun her yıl değişik tarihlere denk gelmesinin yol açtığı sorunlarla ilgili, kilise Kutsal Kitap'ın gerçeklerini zikredebilmek için astronomlara ihtiyaç duyuyordu. Ancak matbaanın icadından sonra göksel mekanik araştırmaları yeni yönlere gitti ve kısa süre içinde öyle ileri bir düzeye erişti ki takvimsel sorunlar ve antik hesaplama şemaları çok geride kaldı.

Kutsal Kitap araştırmaları için filolojide uzmanlaşma veya Yunanca öğrenme ihtiyacı giderek önem kazanırken, doğa araştırmaları için pek o kadar önem kazanmadı. Gerçekten de çeşitli Yunanca ve Arapça ifadelerin, Ortaçağ Latincesi kısaltmaların, Romen harfleri ile Romen rakamları arasındaki karışıklığın, yeni terimlerin, müstensihlerin hatalarının ve benzeri şeylerin içerdiği zorlukların üstesinden o kadar başarılı bir şekilde geliniyordu ki günümüz bilim insanları müstensihlik prosedürlerinin matematik bilimindeki ilerlemeye dayattığı sınırlamaları sık sık göz ardı ediyorlar. Roger Bacon'ın zamanından Francis Bacon'ın zamanına kadar geometride, astronomide veya optikte uzmanlık, antik metinlerin kurtarılmasıyla ve Yunan araştırmalarıyla birlikte yürümüştü. Ama 17. yüzyıla gelindiğinde, doğanın dili dillerin eski karmaşasından özgürleştirilmeye başlandı. Tıpatıp aynı resimlerin altına konunca bitkilerin ve hayvanların adları daha az kafa karıştırıcı olmaya başladı. Takımyıldızları ve büyük kara parçaları bir kez tek tip haritaların ve kürelerin üstüne yerleştirildi mi artık müphem etimolojilere başvurmadan saptanabiliyordu. Logaritma tabloları ve hesap cetvelleri farklı ülkelerdeki topoğraflara ortak ölçüler sağlıyordu. Vulgata'nın ardından birbiri ardına çıkan poliglot baskılar ve sayısı giderek artan varyantlar gelirken, *Almagest*'in gözden düşüşü Newton'ın birkaç mükemmel ve basit evrensel yasayı formüle etmesinin yolunu açtı. Nötr görsel ve matematiksel kelime hazinesi geliştirmek, yetenekli kişilerin veri analizi yapmak için geniş ölçekli bir şekilde toplanmalarını mümkün kıldı ve bütün eski sınırların ötesine geçen bir fikir birliğinin gerçekleşmesine yol açtı.

Vesalius'un görsel ifadeler kullanması, tıpkı Galileo'nun dairelerle üçgenleri tercih etmesi gibi, risalelerin yerel dille mi yoksa Latince mi yazıldığı üzerinde çok fazla durmanın niçin mantıksız olduğunu ve Evanjelik Reformcular ile erken modern dönem bilim insanları arasındaki paralelliklerin niçin çok ileri götürülmemesi gerektiğini gösteriyor. Yeni felsefenin birçok destekçisi tıpkı Evanjelik Reformcular gibi sade konuşma taraftarıydı ve gizemlileştirmeye karşı çıkıyordu. Bununla beraber, yeni astronomlar ile anatomi uzmanlarının kullandığı dil hâlâ eğitimsiz seküler insanlar tarafından anlaşılmıyordu ve so-

kaktaki insanın konuştuğu dile hiç benzemiyordu. Bu dil büyük ölçüde, Kelam'ı yaymaya çalışırken mihrap ile matbaa arasındaki bağları koruyan Protestanların tercih ettiklerine hiç benzemeyen, *konuşulmayan* bir dildi. Fonetik olmayan çok ayrıntılı mesajlar ileten "sessiz öğretmenler"i kullanmak, teknik literatürü semantik tuzaklardan kurtardı. "Sözcüklerin saltanatı" sona ermişti diyordu Fontenelle 1733 yılında. Artık "şeyler" revaçtaydı. Sözel anlaşmazlıkların görsel ispat lehine terk edilmesine iki yüzyıl önce başlanmıştı bile. "İddia ederim ki bir insanın kusursuz bir biçimde yapılan şekillerden ve şemalardan bir haftada elde edeceği yarar, bu bilimin kurallarını en az yarım yıl okuyarak veya duyarak elde edeceğinden daha fazla olacaktır." Thomas Elyot, 1531 yılında eğitmenlere çizim dersleri tavsiye ederken böyle yazmıştı.

Matbaadan önceki yayınlar çoğunlukla dikte etmeyi veya yüksek sesle okumayı gerektirmişti. "Belli bir bilim dalının kurallarını duymayı" teşvik etmiş müstensih kültürünün tersine, matbu kültür, iyi yapılmış şekillerle şemaların aynı anda yayılmasını mümkün kıldı. Bu yolla, sadece Bilgi Toplumu içindeki iletişimi değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda insanın "Doğa'nın kanunları ile Doğa'nın Tanrı'sının kanunlarının" bilgisine ulaşma kapasitesine duyulan yeni bir güvenin temelini attı.

> Kilisenin varlığını tehdit eden, Galileo'nun ilan ettiği yeni hakikat kavramıydı. Artık vahiy hakikatinin yanı sıra, bağımsız ve özgün bir doğa hakikati geliyor. Bu hakikat Tanrı'nın kelamında değil, eserinde görülüyor; Kutsal Kitap'ın tanıklığına veya geleneğe dayanmıyor, her zaman bize görünüyor. Ancak, bu hakikati sadece doğanın elyazısını bilenler ve metninin şifresini çözebilenler anlayabilir. Doğanın hakikati sözlerle değil, matematiksel yapılarla, şekillerle ve rakamlarla ifade edilebilir. Ve doğa bu sembollerle kendisini mükemmel bir biçimde ve berraklıkta gösteriyor. Kutsal kelam yoluyla gösterme böyle bir kesinliğe asla ulaşamaz çünkü kelimeler her zaman muğlaktır. Kelimelerin anlamlarını her zaman insanların vermesi gerekir. Evrenin tüm planı doğada, gözümüzün önünde uzanıyor.[8]

Ernst Cassirer'in *The Philosophy of the Enlightenment* adlı kitabından alınan bu ünlü pasaj entelektüel dönüşümü harika bir şekilde tasvir ediyor ama bunun niçin o dönemde meydana geldiğini açıklamıyor. Cassirer'in bu tasvirine bir ek yapmak gerekiyor: "Matematiksel yapılar, şekiller ve rakamlar" kendilerini her zaman "mükemmel bir biçimde ve berraklıkta" göstermemişlerdi. John Locke, "Öklid'in önermelerindeki hakikati keşfetmek için vahye ihtiyaç yok çünkü Tanrı onları öğrenmemiz için bizi daha doğal ve güvenilir bir araçla donatmıştır"[9] diye yazmıştı. Ancak 11. yüzyılda Tanrı, Batılı âlimleri, Öklid Teoremi'ni anlayabilmelerini sağlayacak doğal ve güvenilir bir araçla donatmamıştı. Hıristiyan âleminin en büyük âlimleri Öklid'in iç açılarla neyi kastettiğini keşfetmek için sonuçsuz bir arayış içindeydiler.

Matematiksel yapıların, şekillerin ve rakamların kesinliğine duyulan güven, zaman ve mekânın dayattığı eski sınırları aşıp kültürel ve coğrafi sınırlarla

bölünmüş insanlara özdeş verileri özdeş biçimde sunan bir kopyalama yöntemine dayanıyordu. Aynı güveni Sir John Banks'in, Kaptan Cook'un seferinde gözlemlenen bitkilerin ve taşların gravürleriyle ilgili söylediği gibi, "tüm insanlığa" seslenen, ortak bir ölçü sağlayan görsel ifadeler veriyordu.[10] Bu güveni, Kenneth Boulding'in, "bütün kutsal kitaplardan daha yüce, olağanüstü bir otorite"[11] olarak adlandırdığı haritalar da veriyordu. Ancak Batı Hıristiyan âleminin kutsal kitabının genişleyen baskılarına eşlik eden bilimsel tartışmalar bu güveni vermiyordu.

Doğa araştırmaları giderek tercüme sorunlarından kurtulurken Kutsal Kitap araştırmaları tercüme sorunlarının giderek daha fazla tutsağı oluyordu. Yerel dile yapılan tercümeler Latin Hıristiyan âlemi halklarının dini tecrübelerini parçalayıp uzun iç savaşların çıkmasına yol açmakla kalmadığı gibi, birbiri ardına basılan poliglot edisyonlar Bilgi Toplumu'nun âlimlerini Tanrı kelamının saf ve orijinal halini bulmaya yaklaştırmadı. Elinde bozuk verilerden ötürü çelişen astronomi tabloları olan Tycho Brahe, her iki versiyonu da "tamamen orijinal" bir versiyonla –"gökyüzündeki bozulmamış yazı" üstünde yaptığı yeni gözlemle– karşılaştıracağına dair ettiği yemini yerine getirebildi. Ama Aziz Hieronymus'un Latince tercümesinin bozuk kopyalarından duyulan memnuniyetsizlik aynı şekilde giderilemedi. Tersine, çok dilli karmaşaya, varyantlara ve alternatif yazım teorilerine adanmış literatürün çoğalmasına yol açtı. Gereksiz ayrıntılar üstünde ısrarla duran âlimler yaratılışı nasıl tarihlendirecekleri ve Tekvin'in versiyonlarının gerçekliğini nasıl kanıtlayacakları konusundaki tartışmalarını sürdürürken, yaratılışı açıklayan mistik aydınlanma giderek sönükleşti. Tanrısal iradenin berrak bir şekilde görülmesi için tasarlanmış barok bilgelik anıtları amaçlarına ulaşamamakla kalmadı, onu eskisinden de anlaşılmaz kıldı.

Saf Hıristiyan hakikatine yeniden ulaşmak için Gotik karanlığa nüfuz etmeyi amaçlayan –yani, saf ve "yalın" metni ortaya çıkarmak için açıklamaları ve yorumları ayıklamayı hedefleyen– Kutsal Kitap araştırmalarının Kutsal Kitap okuru ile Kutsal Kitap arasına, anlaması imkânsız muğlak açıklamalar koymakla sonuçlanmasının Batı uygarlık tarihinin ironilerinden biri olduğu kesindir. Genç Philip Melanchthon, Wittenberg'deki profesörlüğe yükseltilme konuşmasında, melek doktorların [felsefe doktoru] Yunanca araştırmalarını ihmal etmelerine, cahil müstensihlerin yüzeysel tefsirlerine ve Kutsal Kitap'ın yabancı şeylerle kirletilmesine küçümseyerek atıfta bulundu. "Saf" Yunan ve İbrani kaynaklara geri dönülmesini istedi.[12] Ancak üç dilli çalışmalar ilerledikçe âlimler, kelimelerin ve deyişlerin anlamlarını, hatta harekelerin konacağı yerleri daha fazla tartışmaya başlamışlardı. Âlimler arasındaki tartışmalar uzadıkça Latincecilerin içtikleri su bulanıklaşıyordu. Hobbes ve Spinoza da Kutsal Kitap araştırmalarına daldılar ve Öklid'in kanıtlarının berraklığında, dini metinlerin müphemliğine ferahlatıcı bir karşıtlık buldular. Sir William Perry erkek çocuklara "Kutsal Kitap'taki zor İbranice kelimelerin" öğretilmesine itiraz etti ve faydalı bir şey olan "nesnelerin incelenmesini laf kalabalıklığıyla"[13] karşılaştırdı. Sir Thomas Browne'ın "kesin

konuşan Arşimet'i" "müphem konuşan kutsal kitaba" tercih ettiğini daha önce görmüştük. Robert Boyle, ilahi vahyi doğa felsefesinin matematik prensipleriyle uzlaştıran bir dizi konuşma yapmış olabilir; Isaac Newton, Eski Ahit'teki hikâyelerin tanrısal saatle uyum içinde olan bir kronolojisi olduğunu kanıtlamaya çalışmış olabilir. Yine de, Tanrı'nın "iki kitabı" bir yol ayrımına gelmişti.

> 18. yüzyılda bir gün, İsveç bilim insanları Baltık kıyılarında bir değişim meydana geldiğini keşfettiler. Stockholm'deki teologlar hükümetten "Tekvin'le uyumlu olmaması nedeniyle bilim insanlarının bu sözlerinin yasaklanmasını" talep ettiler. Verilen cevapta, Baltık'ı ve Tekvin'i yaratanın Tanrı olduğu [...] iki yapıt arasında bir zıtlık varsa hatanın orijinal Baltık Denizi'nde değil de kitabın elimizdeki kopyalarında olması gerektiği söyleniyordu.[14]

Dolayısıyla, matbaanın Kutsal Kitap araştırmaları üzerindeki etkisi ile doğa araştırmaları üzerindeki etkisi arasında belirgin bir zıtlık vardı. Popüler temalar üzerine özel bir vurgu yapıldığında ve yerel dildeki Kutsal Kitap'larla teknik metinlerin yayılmasının bir tutulması halinde bu zıtlığı görmek mümkün olmuyor. Bu zıtlığın üstünü *Almagest*'in düzeltilmesini Vulgata'nın düzeltilmesiyle ilişkilendiren papalık karşıtı propaganda da örtüyor. Müstensihlerin neden olduğu bozulmalar din adamlarına ve astronomlara ortak bir düşman sağlamıştı; ama bu düşman alt edilince, eski müttefikler farklı yollar seçtiler. Bu ayrılığı görmek için, Latince Kutsal Kitap'ların uzun zamandır incelenmiş ama poliglot baskıların henüz ortaya çıkmamış olduğu bir Bilgi Toplumu içindeki dahili dönüşümleri incelemek gerekiyor. Kutsal kelamın poliglot versiyonlarının bu topluluğu karşı karşıya bıraktığı yeni sorunlara ek olarak, veri toplamaya getirilmiş eski sınırları ve matbu tabloların, çizelgelerin ve haritaların sağladığı yeni avantajları da dikkate almak gerekiyor. İşte o zaman, "modernite" gibi muğlak kavramlara başvurmadan veya burjuva ideolojisi tartışmalarına girmeden, Aydınlanma düşüncesinin sahnesini hazırlamak mümkün olabilir. Bence matbaanın neden olduğu değişiklikler en azından, ilahi vahye duyulan güvenin matematiksel muhakemeye ve insan yapımı haritalara nasıl kaydığını açıklamak için en mantıklı başlangıç noktasını sağlıyor.

Dini ve bilimsel geleneklerin matbaadan çok farklı şekillerde etkilendiği gerçeği iletişimdeki değişimin karmaşık ve çelişkili doğasına işaret ediyor ve sonuçlarını tek bir formüle indirgemeye çalışmanın anlamsızlığını gösteriyor. Protestan ikonoklazmına veya Kutsal Kitap okuyanların sayısının artışına bakarken, "imgeden söze" giden bir hareketi gözümüzde canlandırmak yararlı olabilir. Ancak, modern bilimin yükselişinin sahnesinde ters formülü, "sözden imgeye" gidişi görmeye hazır olmakta yarar vardır. Sözden imgeye giderken, matbaa tercüme sorunlarının azalmasını sağladı, dilsel bölünmeleri aştı ve üniversitede verilen dersler ile zanaatkârların ürünleri arasındaki uçurumun kapanmasına yardımcı oldu. Ancak iletişimdeki değişimin din işlerinde bölücü bir etkisi oldu; Batı Hıristiyan âlemini hem coğrafi hem sosyolojik anlamda kalıcı olarak par-

çaladı. Katolik bölgeler ile Protestan bölgeler birbirlerinden ayrılmakla kalmadı, aynı zamanda farklı bölgelerde de dini deneyim kendi içinde ikiye ayrıldı. Kozmopolit seçkinler arasında Tanrı'nın kelamına karşı oluşan güven kaybı ile müjdeyi yayma ve dini inançları yeniden alevlendirme konusunda evanjeliklerin ve rahiplerin ellerine geçen fırsatların artması bir arada gidiyordu. Dolayısıyla, "Doğa'nın Kanunlarına ve Doğa'nın Tanrı'sına" sıkı sıkıya sadık olan Deistler, birbiri ardına gelen dini canlanma dalgalarına kapılan fanatiklerden ayrıldılar.

Dindarlıkta meydana gelen bu gelgit bütün ülkelerde farklı toplumsal katmanları farklı zamanlarda etkiledi. Ancak Kutsal Kitap sadece Protestan alanlarda "mütevazıların hazinesi" olup öngörülmeyen sonuçlara yol açtı. Kutsal Kitap'ı dünyanın dört bir yanına yayma güdüsünün Protestanlar arasında paradoksal sonuçları oldu. Protestan yöneticilerin basım izni verdiği yerel dillerdeki Kutsal Kitap'lar Hıristiyan âleminin parçalanmasına ve eskiden daha kozmopolit olan bir kutsal kitabın millileşmesine neden oldu. Kutsal Kitap okuyan hane halklarının hissettikleri manevi gurur ve bireysel değer duygusu arttı. Matbu sözün yaktığı "iç ışık" çeşitli tarikatların paylaştıkları mistik tecrübelerin temeli haline geldi. Ancak manevi hayat zenginleşirken aynı zamanda ticari güdülerle kirleniyordu. Endüljans satanların gözden düştükleri yerlerde Kutsal Kitap satıcılarının sayısı arttı.

Özellikle matbaa atölyelerinde eski misyoner güdüler, büyüyen bir kapitalist teşebbüsün dayattığı taleplerle birleşti. Ama aynı zamanda birkaç başka güdü de birleşti. Kapitalizmin itici gücü şöhret güdüsünden daha mı güçlüydü? Tabii ki ikisi bir aradayken, yalnız olduklarından daha güçlüydüler. Matbaalar aynı zamanda krallara karizmalarını artırmak için bir yol sunmadı mı? Bürokratlara önemli yardımları olmadı mı? Matbaanın, harita yayımcıları, hesap uzmanları ve zanaatkârlar arasında kişisel çıkarları harikulade bir simyayla halkın iyiliğine dönüştürdüğünü gördük. Matbaa aynı zamanda bilgiçlerin, sanatçıların ve *literati*'nin kibrini tatmin etti. İnsan matbaanın yeni güçleri üzerinde çalışırken tek bir inovasyonun önemini vurgularken bile çok değişkeni olan mantıklı bir açıklama yapabiliyor. Birçok güdünün bir arada olması, tek bir güdünün (ister kazanç peşinde koşan kapitalistin, ister Hıristiyan evanjelistin güdüsünün) tek başına sağlayacağından daha fazla güç sağlıyordu. Bu bağlamda, Batı Avrupalılar ilk matbaaları kullanırken "aşırı kararlıydılar." Farklı güdülerin bir araya gelmesi kaçınılmazdı ve çok büyük bir geri dönülmez kültürel dönüşüm yarattı.

1460 ile 1480 yılları arasında kurulan ilk matbaalar, müstensihler çağında kuluçkaya yatmış birçok farklı güçten beslendi. Bir başka kültürel bağlamda, aynı teknoloji (Çin'de ve Kore'de olduğu gibi) faklı amaçlar için kullanıldı veya beğenilmeyip hiç kullanılmadı (Avrupa dışında kurulan ilk Batılı misyoner matbaalarının bulunduğu birçok ülkede olduğu gibi). Bu açıdan bakıldığında, 15. yüzyılda Mainz'da geliştirilen çoğaltma makinesinin *özünde* herhangi bir aletten daha önemli olmadığını düşünen otoritelerle hemfikir olmak mümkün. İnsanlar için yararlı sayılmamış olsaydı, 15. yüzyıl Avrupa'sı şehirlerinde asla faaliyete sokulmazdı. Dahası, farklı koşullar altında, beğenilip tama-

mıyla farklı şekillerde kullanılabilirdi –örneğin, papazlar ve krallar çoğaltma makinesini tekellerine alıp şehirlerdeki bağımsız girişimcilerin kullanmasına izin vermeyebilirlerdi.

Böylesine gerçeklere dayanmayan bir spekülasyon, teknolojik yenilik söz konusu olduğunda, kurumsal bağlamın önemine işaret etmek açısından yararlıdır. Bununla birlikte şu var ki birçok Avrupa kentinde matbaa kurulmaya başlanmasından itibaren matbaanın dönüştürücü güçleri etkili olmaya başladı. İnsan her ne kadar karşılıklı etkileşimi vurgulayıp basit bir "etki" modelinden kaçınmak isterse istesin, matbaanın icadını diğer inovasyonlardan ayıran özelliklere yer ayırmak gerekiyor.

Karmaşık bir nedensellik ağında, matbaayı birçok öğeden sadece biri olarak ele alamayız çünkü iletişimdeki değişim o nedensellik ağının doğasını değiştirdi. Matbaanın özel bir tarihi önemi var çünkü varlığı mevcut süreklilik ve değişim örüntülerinde çok temel değişiklikler yarattı. Bu noktada teknolojiye olan düşmanlıklarını, kendi sanatlarını icra edebilmeleri için vazgeçilmez bir alete karşı çıkmaya kadar vardıran hümanistlerin dile getirdikleri görüşlere şiddetle itiraz etmek gerekiyor.

> İnsanların hayatlarına biçim veren güçler kitaplarda ve hurufatla ifade edilmiş olabilir; ancak özünde matbaa sadece bir alettir, bir araçtır ve aletlerle araçların sayısının artması kendi başına entelektüel ve manevi hayatı etkilemez.[15]

Entelektüel ve manevi hayat, etkilenmemek şöyle dursun, 15. yüzyıl Avrupa'sında bu yeni kitap çoğaltma aracının yaygınlaşmasıyla, derinden değişti. İletişimdeki değişiklik Batı Hıristiyanlarının kutsal kitaplarına ve doğal dünyaya bakışlarını değiştirdi. Tanrı'nın kelamının çok daha çeşitli biçimlerde, eserinin de daha tek tip görünmesini sağladı. Matbaa hem tam anlamıyla aşırı tutuculuğun hem modern bilimin temelini attı. Hümanizma araştırmaları için vazgeçilmezliğini hâlâ sürdürüyor. Hâlâ binasız müzemizin sorumluluğu onun omuzlarında.

Son Birkaç Saptama

Bu kitap ahşap el baskı makinesi çağında sona erdi. Kâğıt yapımının sanayileşmesi ve metal matbaaların buhar gücüyle çalıştırılmasına hemen hemen hiç değinmedi. 19. yüzyılın ortalarında Avrupa başkentlerini birbirine bağlayan demiryolları ve telgraf telleri veya kitlelerin okuryazar olmasıyla ve tabloid gazeteciliğiyle* el ele giden linotip ve monotip makineler hakkında burada hiçbir şey söylenmedi. Daktilo, telefon, yeni ortaya çıkmış çok çeşitli iletişim araçları ta-

---

* Küçük gazete formatı (genellikle 43 x 28 cm); genellikle sansasyonel haberleri öne çıkaran gazetelerin bu boyutu tercih etmesi nedeniyle, "bulvar gazeteciliği", "magazin gazeteciliği" anlamlarında da kullanılır. –ç.n.

mamen göz ardı edildi. Bu haliyle bile çok fazla alan çok hızlı kat edildi. Ancak karşıt görüşler ifade edildiğinden, erken modern dönemdeki matbaa devriminin geri dönüşü olmayan özellikleri olduğuna işaret etmenin gerekli olduğu görülüyor. Kümülatif işlemler 15. yüzyılın ortalarında işlemeye başladı ve bilgisayar çıktısı ve televizyon rehberi çağında bile sona ermedi.

Tabii ki, iletişim teknolojilerinin şimdi bile değişim yaşadığı gerçeğini göz ardı etmek akıllıca olmaz. Elle dizilen metal hurufat, ahşap el baskı makinesinin akıbetini yaşadı bile; yayıncılıkla ilişkili 19. yüzyıl kurumları hızla yok olmakta. Örneğin, tıpkı Ortaçağ üniversitelerinin yakınlarında kitapçı tezgâhlarının görülmeye başlaması gibi, modern üniversitelerin etrafında da ticari kopyalama merkezleri görülmeye başladı. Artık öğretmenler öğrencilerine verecekleri ödevi düşünürken, özel ders bilgi paketleri hazırlamanın avantajları ile telif hakkı ihlalinin dezavantajlarını tartmak zorundalar. Üniversite kütüphaneleri aynı zamanda kopyalama merkezi işlevini üstlenirlerken bile profesörler üniversite matbaalarını göz ardı ederek evlerinde kendi matbu kopyalarını basmalarını sağlayacak bilgisayarlarını satın alıyorlar.

Hâlâ var olan matbaalar ve yayınevleri gelecekte artık kullanılmaz olsalar bile, modern bilgi sektörü büyümesini sürdürecek gibi görünüyor. Günümüzde kütüphane olanaklarının üstündeki baskının veya aşırı yükün yol açtığı sorunların azaldığını gösteren bir işaret yok. Hurufatın icadından beri, giderek büyüyen arşivleme ve kurtarma, koruma ve yayma kapasitesi, giderek artan yaratma ve yok etme, icat etme ve demode kılma kapasitesiyle baş başa gidiyor. Oldukça kaotik görünen modern Batı kültürü bu görünümünü, çağımızın yeni güçlerinden yararlanmasına borçlu olduğu kadar matbaanın kopyalama gücüne de borçludur. 500 yıl önce meydana gelen büyük ve kesin bir kültürel değişimin ihmal edilmiş yönlerini hesaba katarsak, son zamanlardaki gelişmelere tarihsel bir perspektiften bakmak hâlâ mümkün olabilir.

Gutenberg'in icadının hemen ardından gelen öngörülmeyen –kesinlikle Bacon'ın çağında görülebilenden daha fazlası– bazı sonuçlar artık analiz edilmeyi bekliyor. Ancak hâlâ ortaya çıkan başka sonuçlar var ve bu öngörülmeyen sonuçları şu an tartmak, tanımı gereği imkânsız. Sıraladığımız değişikliklerden çok azı tahmin edilebilirdi. Şimdiki bilgimizle bile bu değişiklikleri tarif etmek zor. Sonucu belirsiz girişimleri önlemek için bile olsa daha fazla araştırma yapmak gerektiği açık. Matbu malzemelerin hiç durmadan birikmesinin belli dezavantajları var. (Eskiden Kronos'un doymak bilmez iştahından korkulurdu. Günümüzde devasa bir kusma kapasitesi daha büyük bir tehdit oluşturuyor.) Ancak biriken belgeleri tarama kapasitesi bazı mütevazı avantajlar da sunuyor. Atalarımızın çeşitli alametleri ve işaretleri nasıl okuduklarını inceleyebilir ve kehanetlerini gerçekte olanlarla karşılaştırabiliriz. Bu sayede, bir yüzyılı aşkın bir süredir, peş peşe gelen kuşakların karşı karşıya kaldıkları sorunlar için vaktinden önce ölüm ilanı yazma gibi bir eğilimin ayırt edildiğini görebiliriz.

Gelişmeye devam eden hikâyelere bir son biçme dürtüsü, 19. yüzyılın tarihsel şemalarının, özellikle de Hegel ve Marx'ın mantıksal diyalektik çatışmalara mantıksal diyalektik sonuçlar atfeden şemalarının uzantılarına çok şey borçludur. Bu büyük tasarımlarda, temelde birbirleriyle çelişen trendlerin sonsuza kadar devam etme olasılığı hesaba katılmaz. Ancak evrensel bir ahengi ve hoşgörüyü yayarken aynı zamanda dinsel coşkuyu ve bağnazlık ateşini körükleyen; kozmopolit bir Bilgi Toplumu yaratıp tüm dünyayı kapsayan iletişim ağlarını yayarken, aynı zamanda dilsel ve ulusal bölünmeleri daha kalıcı bir şekilde sabitleyen bir sürecin çelişkili sonuçlarını halen deneyimlemekteyiz. Bu kitap, en azından, yaygın büyük tasarımların ve onlardan çıkartılan modaya uygun trendlerin prematüre özelliğine işaret etmiş olmalıdır. Yine de müstensihler çağını matbaacılar çağından ayıran uçurumun bütün boyutları hâlâ tam anlamıyla incelenmeyi bekliyor. 15. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve eşit olmayan evrelerle ilerleyen kesintisiz eski metinleri kurtarma ve inovasyon süreci hâlâ anlatılmayı bekliyor.

Son Söz
Matbaa Devriminin Yeniden Gözden Geçirilmesi

Tarih yazımının geçmişle şimdi arasında bir diyaloğu gerektirdiği söylenir. Böyle bir diyalog bu kitabın konusuna gösterilen uzun süreli ilgiyi açıklıyor. Son yıllarda yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkması daha önceki tarihsel örneklerle ilgili merak uyandırdı ve *Matbaa Devrimi*'ni beklenmedik şekilde uzun ömürlü kıldı.[1]

Ama benim ilk makalelerimin yayınlandığı on yıllık dönemde (1960'ların ortalarından 1970'lerin ortalarına kadar) yeni bir "enformasyon çağı" henüz gerçekleşmemişti.[2] Kitabıma "birkaç son not" eklediğimde aklımdaki en temel yenilik fotokopi makinesiydi. Kitabımın son hali "yazılı çıktı" olarak değil, karbon kâğıdıyla çoğaltıldı. Farklı "güncel" kaygılardan etkilenen tarihçilerin rehberliğinde yıllarca sürmüş çalışmaları yansıtıyordu.

İlkokul öğretmenlerim matbaanın keşfini önemli bir olay olarak göstermişlerdi ama üniversite ve mezuniyet sonrası öğrenciliğim sırasında aldığım tarih dersleri bu konuya değinmiyordu. Ortaçağ ve erken modern dönem Fransız tarihi konusundaki ileri düzey dersler çeşitli konularda geniş bibliyografyalar sağladı ama bu uzun listelerde matbaanın keşfine sadece şöyle bir değinen kitaplar bile pek azdı. "İnsanlığın evrimi"ni anlatan ortak çalışmalardan oluşan çok ciltli Fransızca bir indeksin birkaç cildini okumamız istenmişti. Dizinin ilk editörü Henri Berr, dilin gelişimi, matbaanın icadı ve gazetenin ortaya çıkışı konularından her biri için ayrı birer kitap planlamıştı. Ama Ortaçağ'ı kapatıp modern dünyayı başlatması amaçlanan ve matbaayı konu alan kitap benim lisansüstü öğrencisi olduğum yıllarda henüz yazılmamıştı.[3]

O yıllarda yarı Marksist "sosyal tarih" itibardaydı. Savaşlara, diplomasiye ve siyasete dair konular gözden düşmüş, entelektüel ve kültürel trendler "kitabın arkasına" atılmıştı. Ön planda demografik ve ekonomik gelişmeler vardı. Önemli gelişmeler (J. H. Hexter'ın belirttiği gibi) her şeye gücü yeten ve sürekli yükselen bir orta sınıfa atfediliyordu.[4] Avrupa tarihi okuyan öğrenciler önce

ticari devrimle sonra, tarım ve sanayi devrimleriyle tanışıyordu. Muhtemel bir iletişim devrimine dair hiçbir şey duyulmuyordu.

İşte ben (artık unutulmuş olan) bu bağlam içinde, 15. yüzyılın ortalarında Avrupa'da ortaya çıkan yeni bir iletişim teknolojisine dikkat çekmeye çalıştım. Bu bağlam o kadar unutulmuştur ki genç bir araştırmacı, tarihçiler "matbaanın erken modern dönemde hayatın her alanında meydana getirdiği değişiklikleri takip etmeye çalışmıştır"[5] gibi yanlış bir izlenime kapılabilmektedir. Tarih literatüründe matbaanın durumu konusunda 1970 yılında yaptığım araştırma bunun tam tersinin doğru olduğuna beni ikna etti.[6]

Tabii artık durum farklı. Kitap tarihi alanı, tarihçilerin, araştırmacıların ve bibliyografların ortak öğretim ve araştırma yaptıkları yeni bir inceleme alanı olarak kendini kabul ettirdi.[7] Fransa'da, kitabın tarihini anlatan öncü incelemeyi[8] takiben, çok ciltli pek çok başka ulusal tarihlerin yazımı sürmektedir. Kitap tarihine bilimsel yönelime ve internet üzerinden kamuoyunun ilgisine bakıldığında, bir zamanlar ihmal edilen bu konu öyle büyük bir ilgi çekiyor ki, kitabımın ilk bölümünün başlığı biraz demode kalmış gibi görünüyor. Yakınlarda belirttiğim gibi, belki de matbaa devrimi artık kabul edilmemiş bir devrim olarak tanımlanmamalıdır.[9]

Matbaa devrimi artık sanat tarihinden milliyetçiliğe kadar çok farklı konuları ele alan kitaplarda yer alıyor.[10] Özellikle akademik araştırmalarda ilgili temalar üzerine çok sayıda çeşitlemeler yapılıyor.[11] Aynı zamanda ateşli bir tartışmanın konusu haline de geldi. Bazı durumlarda, benim olmayan abartılı iddialara karşı itirazlar dile getirildi[12] ve başkalarının (özellikle de medya analizcilerinin) açıkladığı görüşler yanlışlıkla bana ait sanıldı.[13] Bir defasında, "McLuhancı tarih görüşüm" ve matbaa ve ciltçilik üzerine yapılmış bazı özel araştırmalara danışmamış olmam sakıncalı bulundu.[14] "Daha az soyut, daha çok tarihsel ve somut konuşmamız gerekiyor" dediğim için bu tarz çalışmaları önemsememekle suçlanıyorum. Alıntı doğru[15] ama sonrası yanlış. Yorumum bibliyografik araştırmalara değil, McLuhan'ın "tipografik insanı"na dairdir.

Ama başka durumlarda, dikkate alınması gereken geçerli sorular soruldu, hesaba katılması gereken yeni yaklaşımlar geliştirildi. Aşağıda bu konulardan bazılarını tartışacağım.

Başından beri, devrimsel yönleri abartıp evrimsel yönlerin hakkını vermeyen bir yaklaşımım olduğu söylenerek eleştiriliyorum. Yakın zamanlarda yapılan bazı çalışmalar bu eleştiriyi pekiştiriyor.[16] Hatta birinde evrimsel değişikliklerin doğruluğu bile sorgulanıyor. "Matbaanın ortaya çıkışını", rulo parşömenden elyazması kitaba geçişle başlayan ve günümüzde metinlerin ekrana yansıtılmasıyla tamamlanan uzun süreli (*longue durée*) bir tarih içinde yeniden yazmamız gerektiği söyleniyor.[17] Bu *longue durée* içine yerleştirildiğinde, elyazmasının beraberinde matbu kitabın ortaya çıkması çok önemsiz bir olay gibi görülecektir. Kitap formatının benimsenmesinin sonuçları kesinlikle daha fazla incelenmeyi hak ediyor.[18] Ama temel formatı muhafaza eden daha sonraki birkaç yenilik de incelenmelidir.

Dahası, kitap formatına verilen büyük önem dikkatleri, toplu üretime özellikle uygun olan (bildiriler, fermanlar, el ilanları, takvimler gibi) çeşitli "kitap dışı" malzemelerin çabucak çoğaltılmasının etkilerinden başka yöne çevirme eğilimi gösteriyor. Endüljansların başına gelenler (kitabımda ele alınmıştır) bunun tipik bir örneğidir. Haritaların, şemaların, diyagramların ve çizimlerin kaderi de öyle. Bunun sebebi kısmen, çoğu kitap tarihçisi için kitap dışı malzemelerin ikincil önemde olması, bu yüzden de teknik literatürde ahşap baskı ile gravürlerin kullanılmaya başlanmasının önemini hafife almaya eğilimli olmalarıdır.

Kitabımın amacı kitap tarihine bir katkı sunmak değildi (İlk makalelerim yayınlandığında bu alan henüz ortaya çıkmamıştı). Aklımda daha geniş, şimdilerde modası geçmiş bir araştırma konusu vardı: Batı Uygarlığı (veya 15. yüzyılda bilindiği şekliyle "Batı Hıristiyanlığı"). Bu konuya dair geleneksel dönemlere ayırma şemalarından, özellikle de Rönesans'la ilgili tanımlamalardaki semantik kargaşadan hoşnut değildim. Batı Hıristiyanlığının parçalanmasıyla ve aynı zamanda çok uzun süre otorite kabul edilmiş (Batlamyus'a, Galenos'a ve Aristoteles'e ait) o eski "bilimsel" kuramların gözden düşmesiyle ilgili açıklamalarda sorunlar görüyordum.

İlk önsözümde belirttiğim gibi, dikkatimi daha önce düşünmediğim bir değişim boyutuna çeken şey, Marshall McLuhan'ın 1962'de yayınlanan *Gutenberg Galaksisi* adlı kitabı oldu.[19] Kitabın yazarı, benim (ve diğer tarihçilerin) somut kanıt, kronolojik düzen veya uygun bağlam kaygımı paylaşmıyordu. Ama kafamdaki bazı çözülmemiş sorunlarla ilgili görünen bir konuyla ilgili merakımı uyandırıyordu. Matbaanın, bilgi akışı, belgelerin kurtarılması ve yeni bulguların çoğaltılması üzerindeki muhtemel etkilerini düşünmeye başladım. Özellikle de birçok kuşak boyunca aktarılan belgelerin yayılmasını etkileyen değişikliklerin tarihsel bilinci nasıl etkilemiş olabileceği ilgimi çekiyordu.[20] Böylece hem artzamanlı hem eşzamanlı yönlerle ilgilenmeye başladım; sadece Avrupa'nın her yerinde hızlıca kurulan matbaalarla değil aynı zamanda elle çoğaltılan metinlerin ve resimlerin kaybolmasının ve aşınmasının yerini, giderek artan sayıda baskı yoluyla çoğaltılmış yazılı malzemenin almasıyla da ilgileniyordum.

Benim bakış açımdan, 15. yüzyıl Avrupa'sında yeni bir yazı çoğaltma yönteminin kullanılması "yavaş bir devrim" değil, fevkalade hızlı bir devrimdi. O zamanki iletişim durumuna bakıldığında, aynı zamanda fevkalade yaygındı. Oysa kitap tarihçileri, kitabın kendisinin az değişime uğramasından etkileniyorlar. "Kitabın evrimi" konusundaki yeni bir çalışma, önemli sayılan dört ana değişimin arasına matbaayı dahil etmemiştir.[21] Birçok çalışma kitabın (kodeks) ortaya çıkışını takip eden en önemli değişimleri Ortaçağ müstensihlerinin başlattığını ileri sürüyor. "Geç Ortaçağ kitaplarıyla erken Ortaçağ kitapları arasındaki fark günümüzün matbu kitaplarından daha fazladır," diyen M. B. Parkes'ın bu düşündürücü sözünü alıntılamayı pek severler.[22] Ortaçağ müstensihleri, sözcükleri ayırmanın ve (Karolenj miniskülü gibi) yeni harf biçimleri yaratmanın öncülüğünü yapmışken, sadece mevcut metinleri çoğaltmayı amaçlayan ilk matbaacılar daha az yenilikçi görülüyor.[23]

Bu gibi konularda kitap tarihinin sağladığı çerçeve bana çok kısıtlayıcı görünüyor.[24] Matbaanın ilk dönemlerinin yenilikçi yönlerine duyduğum ilgiyi ekonomik ve sosyal tarihçilerin paylaşması çok daha mümkün.[25] Onların bakış açısından, ilk matbaacıların yeri, toptan üretim yapan ilk kapitalistlerle şehirli girişimcilerin yanıdır. Matbaacı olan müstensih yavaş bir değişim geçirmemiş, gerçek bir dönüşüm yaşamıştır.

15. yüzyılda vergi kayıtlarındaki terimlerin "yerleşik" olmaması nedeniyle kaç müstensihin kitap basmaya yöneldiği bilinmiyor. 15. yüzyılda "scriptor" veya "schreiber" (müstensih) ile "impressor" veya "trucker" (matbaacı) gibi isimlerin anlamı, düşünüldüğünden çok daha muğlaktı.[26] Bazı matbaacılar kendilerine "müstensih" diyorlardı.[27] (Bugün bile kullandığımız "basmak" sözcüğünün anlamı biraz muğlak. "Bana *print** öğretildi" ifadesi, bana elyazısı öğretilmedi anlamına gelebiliyor.)

Buna rağmen, bu özel dönüşümün iyi belgelenmiş birkaç örneği bulunuyor. Bir matbaacılık hanedanı kuran Peter Schoeffer bu örneklerin en ünlüsüdür. Schoeffer, elyazması kitap satıcılarının en tanınmışı olan Vespasiano da Bisticci ile ilginç bir zıtlık oluşturmaktadır. Eski müstensih Schoeffer matbaacı olurken, eski elyazması kitap satıcısı Vespasiano dükkânı kapatmıştır.

Ama son zamanlarda yayıncılık tarihi üzerine yapılan araştırmalara göre, Vespasiano atipik bir örnektir. Yavaş değişimi savunanlar, müstensihin matbaacıya dönüşmesini reddedip elyazması kitap satıcılarının, özellikle de Rönesans İtalya'sındaki kırtasiyecilerin (*cartolai*) faaliyetlerini vurgulama eğilimindeler. En güvenilir kabul edilen teze göre, en azından İtalya'da, elyazması kitap satıcıları yalnızca daha sonra ortaya çıkan matbu kitap ticareti için bir model oluşturmakla kalmamış, kendileri de bu ticaretin gerektirdiği koşullara kolayca uyum sağlamışlardır.

> *Cartolai*, İtalya'da matbaanın ilk 20-25 yılında üretimin her aşamasında yer aldılar. Kâğıt, mürekkep ve boya gibi ham malzemeleri sağladılar. Basılı sayfaları süsletip ciltlettiler [...] Ve bitmiş ürünü yerelde hatta uzak yerlerde bile sattılar. Bazı durumlarda sermaye koydular [...] matbaa makinesine ve matbaacıya kendi mülklerinde yer verdiler [...] basılan kitabın büyük kısmını kendileri aldılar [...].[28]

Matbaaları elyazması satıcılarının dükkânlarından ayıran bu tanım büyük ölçüde, geçiş döneminin elle tezhip edilmiş, lüks "hibrit" ürünlerine uyuyor. Hurufattan, özel mürekkeplerden, ıstampalardan ve daha geniş ve daha çeşitli işgücünden söz etmiyor. Ancak bu tarif evrimsel özelliklerin yanı sıra devrimsel özellikler de olduğu kabul ediyor: Bir seferde bir kitap üretmekten aynı anda yüzlerce kitap üretmeye yapılan ani geçişin "o çağda yaşayanlar için sarsıcı, neredeyse inanılmaz bir yenilik" olduğunu söylüyor.[29]

---

* *Print* sözcüğü hem "basma" hem "kitap yazısı" anlamına gelmektedir. –ç.n.

Başka araştırmalar bu "sarsıcı" yeniliği ya es geçiyor veya geçerliliğini inkâr ediyor: "Tabii ki matbaa, kitapları daha ucuz ve daha ulaşılabilir kılmıştır ancak üretim ölçeğindeki farklılık abartılmamalıdır [...] bazı Ortaçağ metinlerinin dolaşımda yüzlerce kopyası vardı."[30] Bir anda yüzlerce kitap basmak ile teker teker üretmek arasındaki farka değinilmiyor. Dahası, "yüzlerce kopya" olduğu söylenen kitapların küçük mü büyük mü oldukları da söylenmiyor. Buradaki atıf, Febvre ile Martin'in çok sık alıntılanan pasajına dayanmaktadır. Bu pasajda, 15. yüzyılda bir Flaman kitap tacirinin çok kısa üç metnin birleştirilerek "küçük bir el kitabı" haline getirilmesi üzerine verdiği siparişten söz edilmektedir.[31] Bu siparişin kısmen mi yoksa bütün olarak mı karşılandığı bilinmiyor. Bu örnek, matbaacıların bir günde bastıkları büyük metinlerle yan yana konduğunda, bu ölçek farkının genellikle *önemsenmediği* görülüyor. Benzer şekilde, matbaacıların sağladığı sonuçlara müstensihlerin ulaşma kapasitelerinin abartılması eğilimi, 13. yüzyılda bazı üniversitelerde kullanılan "*pecia* sistemi"ne yapılan atıflarda da görülmektedir. Bu parça parça kopyalama sistemi çoğunlukla gerçekte olduğundan daha etkin, yaygın ve uzun ömürlü kabul ediliyor.[32]

İtalyan elyazması kitap satıcılarının, kitap fuarları hariç, ilk matbaacıların izleyeceği yolları belirlediği söylenmiştir.[33] Oysa ilk matbaacılar atölyelerini Rönesans İtalya'sı kitabevlerinin uzağına kuruyorlardı. Aslında, İtalya'ya (Fransa'ya ve İspanya'ya da) matbaayı ilk getiren zanaatkârlar Almanya'dan gelmişlerdi. Bu öncüleri çok sayıda başka Alman takip etti; öyle ki yarımadadaki (özellikle de Venedik'teki) Alman varlığı, "alnının teriyle çalışan dürüst İtalyan müstensihleri işlerinden ettiği" yönündeki şikâyetlere yol açmıştı.[34] Dahası, matbaacılığa başlayanlar sadece kitapçılar ve müstensihler değildi. Bu yeni zanaatı benimseyenler arasında bulunan meslek gruplarının "şaşırtıcı çeşitliliği"[35] yukarıda sözü edilen mesleklerden herhangi birinin prototipik olduğunu varsaymamızı engellemektedir.

Usta matbaacının girişimsel faaliyetleri sözde öncüllerinin faaliyetlerinden farklıydı. Daha önceki uygulamalardan farklı olan şeyler arasında kitap fuarları düzenlemenin yanı sıra, matbaa makineleri ve hurufat satın almak (veya anında hurufat dökmek), atölyenin çalışma rutinini düzenlemek, mürettipleri ve tashihçileri işe almak, teslim tarihlerine uymak ve işin durmasını engellemek vardı.

1470'lerdeki bir matbaa ustasının yaşadığı zorluklara dair yararlı verileri, bir erken dönem usta matbaacısı olan Giovanni Mardersteig sağlamaktadır. Matbaa ustası Petrus Maufer, İbn Sina hakkındaki tefsirleri içeren büyük bir *folio*'nun (çift sütuna 1.000 sayfa) basımını tamamlamak için grevler dahil her türlü engeli aşmayı başardı. İlk kâğıt toplarının satın alındığı Mayıs 1477 ile son sayfanın matbaa makinesinden çıktığı Aralık 1477 arasında 6.800.000 harf temin edilip kullanılmış, dört matbaa makinesi çalıştırılmış ve matbaacının övünüşüne bakılırsa, "tek bir iş günü bile ziyan edilmemiştir."[36]

Neredeyse tam üç yüzyıl sonra, 1778 yılında, Haziran-Kasım ayları arasında meydana gelen benzer bir olay Robert Darnton'ın *Société Typographique de Neufchâtel*'in ücret defterlerini incelediği çalışmasında anlatılmaktadır.[37]

Mardersteig'ın verdiği bilgilerden çok daha fazlasını, bazı kalfaların başıbozuk davranışlarını, devamsızlık veya istikrarsız çalışma alışkanlıkları yüzünden şiddetlenen işgücü yönetimi sorunlarını bu 18. yüzyıl ücret defterinin sağladığı ayrıntılar sayesinde öğrenebiliyoruz. Aralarında üç yüzyıl olmasına rağmen bu iki anlatım birbirine olağanüstü benzemektedir. 1477'deki usta matbaacılar finans, işgücü yönetimi ve pazarlama sorunları açısından seçkin bir müşteri grubuna elde tezhip edilip çoğaltılmış kitaplar sağlayan çağdaşlarından çok, 1788'deki matbaacılara daha yakındı.

Kitap üretimindeki değişikliklerin sürdüğü yolundaki bir tezi desteklemek için kanıtların zorlanmasının gerektiği görülüyor. Kitap tüketimindeki değişimin yavaş geliştiği tezi daha az sorunlu görünüyor. Sessiz okuma bir zamanlar matbaanın icadına atfedilmiş olsa da Ortaçağ araştırmacıları, müstensihler çağında da hem din adamlarının hem seküler insanların sessiz okuma yaptıklarını göstermişlerdir. Formatın ve mizanpajın değişmemesi devamlılık izlenimini güçlendirmiştir.

Artık kütüphaneciler, küratörler ve satıcılar elyazmaları ile matbu kitapları farklı kategorilere koysalar da 15. yüzyıldaki okurlar her iki türdeki kitapları aynı yerde, çoğu zaman da aynı dükkânda buluyorlardı. Satın alanlar onları aynı dolaplara veya aynı raflara koyuyor, bazen de tek bir kitap olarak ciltletiyorlardı. Bunun 20. yüzyıldaki uygulamalarla zıtlığı çok çarpıcıdır ve konunun uzmanlarının "15. yüzyılda [...] elyazması ile matbu kitaplar arasında pek ayrım yapılmadığı" konusunda neden ısrarcı olduklarını açıklıyor.[38]

Gerçekten de ilk başlarda matbu kitapları elyazmalarından ayıracak belirgin bir yeni Latince terminoloji yoktu.[39] (İnsanın aklına günümüzde sık sık yanlışlıkla "daktilo çıktısı" *-typescript-* denen bilgisayar çıktıları ve yanlışlıkla elyazması *-manuscript-* olarak adlandırılan daktilo çıktıları geliyor.[40]) Her iki kitap türü için de "liber, volumen, codex sözcükleri ayrım yapılmadan" kullanıldığı için, Silvia Rizzo, hümanistlerin kalem ürünü ile matbaa ürünü arasında kesin bir sınır çizmediklerini söyler.[41]

Ama bu gibi konularda filoloji her zaman yeterli bir rehber olamıyor. Bir bilgisayar çıktısına "daktilo çıktısı" denmesi kelime işlemcisinin daktilod an ayırt edilemediğini göstermez. Benzer şekilde, aynı terminolojiyi kullanmak, matbu malzemenin "çarpıcı yeniliğini" kabul etmekle uyumluydu. Hümanistler elyazması ile matbu kitap arasında net ayrımlar yapmışlardı. Bu yeni aracın erdemlerini ve kusurlarını tartışmakla kalmamış,[42] sağladığı avantajlardan öyle etkilenmişlerdi ki kendi kitaplarını çoğaltma zamanı geldiğinde matbaacı aramışlardı (Paris'in ilk matbaası Sorbonne bölgesinde böyle kurulmuştu).

Ancak Rönesans âlimleri, yazar olarak değil de okur olarak okudukları metnin elyazması mı yoksa matbu mu olduğunu her zaman belirtmiyorlardı. Okuma alışkanlıklarıyla ilgilenen tarihçiler de aynı şekilde davranıyorlar. Roger Chartier'nin (bu alandaki en seçkin araştırmacılardan biridir) geliştirdiği yaklaşım, belli bir metnin farklı topluluklar ve bireysel okurlar tarafından nasıl kul-

lanıldığıyla ilgilenir. Herhangi bir metnin elyazması mı yoksa matbu formda mı olduğu metnin nasıl anlaşıldığı kadar önemli değildir.[43] Gerçekten de kalemle yazılmış notlar matbu pasajlardan daha değerli kabul edilir çünkü onlar okurun düşünce süreçlerinin ipuçlarını verir.

Dolayısıyla, matbu kitaplarda dikkatin odaklandığı yer, kenar notları, elyazısıyla yapılan eklemeler ile günlüklerdeki elle kopyalanmış pasajlardı.[44] Bu tarz kanıtların bolluğu nedeniyle araştırmacılar, Crick ile Walsham'ın erken modern dönemde iletişimin ayırıcı özelliğinin sadece matbu sözler olmadığını, aynı zamanda "iç içe geçmişlik ve melezlik" olduğu iddiasını benimseme eğilimindedirler.[45]

Ancak elle yazılan kitaplarla matbu kitapların bir arada olması ve okurların bazen ikisini birbirinden ayırt edememesi, matbaanın icadının okuma biçimleri üzerinde hiçbir etki yapmadığı anlamına gelmez. Metinlerin reorganizasyonu, kitap formuna geçiş veya sözcüklerin birbirinden ayrılması kadar belirgin bir yenilik değildi. Yine de tekrar tekrar başlık sayfalarıyla, Arap rakamlarıyla, sayfa başlıklarıyla, alfabetik düzenlemelerle ve benzeri şeylerle karşılaşmak muhtemelen okurların zihinsel alışkanlıklarını değiştirdi. Kitap tarihçileri bu öğelerin hemen hepsinin müstensihlerin uygulamalarından kaynaklandığını söyleyebilirler ama benim ilgilendiğim nokta matbaanın icadından sonra bu gibi şeylerle sık sık karşılaşılması. Bazı elyazması kitaplarda başlık sayfası vardı ama bunlar asıl matbu bibliyografyalar ile kitap satıcılarının kataloglarında kendilerini göstermeye başladılar. David McKitterick, "kitap adları yanıltıcı ve kopyalara ancak kısmi bir erişim sağlıyor"[46] diyerek yakınıyor. Ama kitap satıcılarının, kütüphanecilerin ve bibliyografların derlediği kitap adları, kitapların ilk cümleleriyle (*incipit*) bilindikleri zamanlara oranla daha yol göstericiydi.

Kitapların çoğalmasıyla zenginleşen edebiyat zevki de okumanın tarihiyle ilgilidir. 18. yüzyılda bazı Alman şehirliler ile Amerikan kolonicileri (New England sakinleri) arasında "yoğun" okumadan "yaygın" okumaya geçişin yaşandığı "*lesen* [okuma] devrimi" çok ilgi çekmiştir.[47] Latince okuyan âlimlerin "erken modern dönemdeki aşırı bilgi yükü" konusundaki kaygıları ancak yeni yeni araştırılıyor. Ann Blair'in belirttiği gibi, erken Ortaçağ'da âlimler tek bir kitap okurken tasvir edilmişken, erken modern dönem âlimleri masalarına, raflarına ve yerlere yayılmış birçok kitap ve elyazması ile tasvir ediliyor.[48] Erken modern dönem âlimlerinin elinin altında doğru bir şekilde okuma, not alma, günlük tutma, hatta sayfa kesme ve makas ve tutkal kullanma konularında tavsiyeler içeren kitaplar da vardı.[49] Aynı zamanda, matbaalarda çalışan "tashihçilerden" (veya düzeltmenlerden) de özel türde yoğun okuma yapmaları bekleniyordu. Amirlerine siyasal rehberlik sağlaması için tasarlanan klasik bir metni Gabriel Harvey'nin seçici bir şekilde okuması çok önemli bir makalede anlatılmaktadır.[50] Gabriel Harvey, aynı zamanda matbaacı John Wolfe'un yanında düzeltmen olarak çalışıyordu. O işi yaparken muhtemelen farklı bir okuma tarzı benimsemek zorunda kalmıştı.[51]

Ancak birkaç dikkate değer istisna dışında, matbaa atölyelerinde çalışan ve başvuru kaynakları derleyen eğitimli okuyucular genel okurların okuma alış-

kanlıkları kadar ilgi çekmiyor.[52] Erken modern dönem Londra'sında tiyatro oyunlarının yarattığı sınırlı "sosyal güce" işaret eden iki editör, "Matbaanın sosyal gücü ancak çok sayıda insan okuma yazma öğrendiğinde hissedilebilir"[53] diyor. Peki ama zaten okuma yazma bilen az sayıdaki insan ne olacak? Artan üretimin etkisi pazarlar çok küçük olduğunda özellikle güçlü olmuyor muydu?

Tarihçiler ne tam okuryazar ne tamamıyla cahil olan o tipik erken modern dönem okuruyla daha çok ilgileniyor. Dolayısıyla, matbu (veya elle yazılmış) sözü, söylenen söze oranla daha önemsiz görme eğilimindeler:

> Okuryazar olanlarla hiç okuması yazması olmayanlar arasındaki sözde uçurumu ortadan kaldıracak bir köprü atmak için okuma yazma bilmeyen grupların arasından bir ya da iki kişinin okumayı öğrenmesi ve arkadaşlarıyla komşularına yüksek sesle okuması yeterlidir [...][54]

Doğru. Ancak, başkaları tarafından okunan bir şeyi duymak ile insanın onu kendisinin okuması arasındaki fark bence "sözde" olmanın çok ötesindedir.

Konuşmaya duyulan ilginin yeniden canlanması da (telefon, radyo, televizyon ve kaset aracılığıyla 20. yüzyılda yeniden konuşmaya dönüş sayesinde) dikkati yazının tarihsel öneminden uzaklaştırıyor.

> [...] okuryazarlık teknolojileri olarak yazmayla ve basmayla çok fazla ilgilenmek bize konuşmanın üstün erdemlerini unutturabilir. Ne de olsa, yazmayı öğrenince konuşmayı, basmayı öğrenince yazmayı, elektronik çağa girince de okumayı, yazmayı ve basmayı bırakmadık. Metinleri bu formlarda pazarlayanlar için bunların bazılarının ortak yönleri yokmuş gibi görünebilir [...] ama konuşan, dinleyen, okuyan veya izleyen kişiler açısından metinler birbirine rakip değil birbirinin tamamlayıcısıdır [...][55]

Müteveffa Donald McKenzie'nin bu sözleri, "matbu metni, sözü ve elyazısını" "iletişim spektrumu"nun iç içe geçmiş parçaları olarak gören ve matbu metni yapay olarak soyutlayan (benimki gibi) monist modellerin yararlılığını sorgulayan Harold Love tarafından da benimsenmiştir.[56]

Kuşkusuz, herhangi bir toplumdaki "iletişim spektrumu"nu tasvir etmek isteyen birinin konuşmanın önemini veya "konuşulan, elle yazılan ve matbu olan şeylerin karşılıklı kullanıldığını" göz ardı etmesi budalalık olur:

> Konuşmak, şarkı söylemek, okumak, yazmak ve nakletmek, duvarlardaki ve kitaplardaki metinlere bakmak, yarı duymak, yarı anlamak, tekrar okumak ve tekrar yazmak, 17. yüzyılın elyazmalarını ve kitaplarını, tıpkı 14. yüzyıldakiler gibi, göz ile kulağın çok katmanlı iletişiminin içine sokuyordu.[57]

Ama ben erken modern dönem Avrupa'sının iletişim spektrumunun tamamını tasvir etmeye çalışmıyorum. Daha çok, matbaanın icadının bu spektrumu nasıl etkilediğiyle ilgileniyorum. Bu perspektiften bakınca, "17. yüzyıldaki elyaz-

maları ve kitapları" ile 14. yüzyıldakiler arasında bir fark olduğunu görüyorum. Sessiz tarama alışkanlığının konuşulan söze başvurulmasını azalttığını varsaymak tehlikelidir. Ama konuşmanın kendisinin (örn. parlamentodaki bir tartışma) matbu propagandadan nasıl etkilendiğine bakmak yararlı olabilir. Dinleyen insanlara yüksek sesle bir şey okumak, matbaanın icadından sonra sürmekle kalmadı, aynı zamanda bu yeni metin bolluğu sayesinde kolaylaştı. Aynı şey ilahi söylemek ve matbu mezmur kitaplarının kitlesel dağıtımı için de geçerlidir.[58] Erken modern dönemde yerel dildeki repertuarların, matbu baladların ve halk şarkılarının elden ele dolaşmasıyla zenginleşmiş olması muhtemeldir.[59]

Yeni yapılan bir araştırma Protestanların sözlü kültüre Katolikler kadar önem verdiklerini vurguluyor.[60] Protestanlığın kutsal metnin önemini vurgulamasına, Katolikliğin ise "mürekkebin kutsallığını" reddetmesine karşın, her iki din de rahibin canlı mevcudiyetine cansız matbu sözcüklerden daha fazla değer veriyordu. "17. yüzyılın ilk yarısındaki matbu vaazların hemen hepsinde rahibin mevcudiyetinin kaybolması konusunda bir özür dileme vardır."[61] Dahası, ister Hussit olsun, ister Vaudois veya Lollard olsun, tıpkı daha önceki sapkınlıkların yayılmasında olduğu gibi, Protestanlığın yayılmasında da ağızdan ağza söylenen şeyler (yazılı metinlerle birlikte) önemli bir rol oynamıştır.

> Fikir oluşmasında sözlü kültür de matbu metinler kadar önemliydi [...] Müstensih kültürü de daha az önemli değildi [...] Elle yazılmış bir taşlama [...] görüşleri oluşturmak ve siyasal eylem başlatmak için matbu el ilanları kadar etkili olabiliyordu.[62]

Bu farklı görüşler ortaya konduğunda, bunların benim kitabımda dile getirdiğim görüşlere ters düştüğü varsayılıyor. Hiç kuşkusuz vurgu ve önem derecelerinde farklılıklar var. "İletişim spektrumu" konusunda daha önce de belirtildiği gibi, ben konuşma ile yazının bir aradaki varlığından çok, matbaanın bu etkileşim biçimleri arasındaki dengeyi nasıl değiştirmiş olabileceğiyle ilgileniyorum. O yüzden de bence, dağınık grupları harekete geçirip - 13 koloninin seferber edilmesi hakkında söylendiği gibi, "13 saatin de aynı anda çalması" için - görece eşzamanlı bir tepki yaratma konusunda "elle yazılmış bir taşlama" basılı bir metin kadar etkili *olamaz*. "Bay Spectator'ın Kulübü" gibi "hayali" bir derneği "sözlü iletişim" başlığı altına koymak da aynı şekilde yanıltıcı geliyor.[63] Bu tarz "sanal" toplulukların hepsi varlıklarını tamamen matbaaya borçluydu.

Reform'a gelince, matbaayı mihrapla karşıt kutuplara yerleştirmeye karşı uyarıyorum ve Lutherci akımın yayılmasında farklı araçların katkısının olduğunu kabul ediyorum.[64] Ama bu kitabın ilgili bölümünde tartışılan tek konu asla Protestantlığın "yayılması" değildir. Ortodoks inançların ve kurumların bu durumdan nasıl etkilendikleri, seküler âlimlerin ve editörlerin rahiplerin otoritesini nasıl sarstıkları, yerel dillere yapılan çevirilerin ve poliglot Kutsal Kitap'ların din adamları arasında ne tür anlaşmazlıklara yol açtığı gibi konular eski araçlara çok fazla ağırlık verildiğinde gözden kaçırılabilmektedir.

Bir kilisenin canlılığını korumak için sözel öğrenimin ve vaazların önemi yadsınamaz.[65] Ama yeni araştırmalar, matbaa sayesinde düşman rejimler tarafından kürsülerinden mahrum bırakılan vaizlere sağlanan yeni fırsatlara da dikkat çekiyor. Alexandra Walsham'ın muhalif vaizleri ele aldığı iki makalesinin başlıkları anlamlıdır: "Domme Preachers" [Dilsiz Vaizler] ve "Preaching without Speaking" [Konuşmadan Vaaz Vermek].[66] Aynı başlıklar Mary Tudor'ın egemenliğinde bazı Marian sürgünlerine uygulanabilir. Marian sürgünleri Avrupa kıtasında seyahat ederken matbaa atölyelerinden hiç uzaklaşmadılar ve onlardan çok yararlandılar; John Foxe'un ünlü matbaa övgülerinin altında kişisel tecrübeleri vardır.[67] Aynı şey Hollanda'ya giden ve Nantes Fermanı'nın feshinden sonra çok okunan kozmopolit dergiler çıkaran Huguenot sürgünler ve göçmenler için de geçerlidir.[68]

Vaazlar için geçerli olan öğretmenlik için de geçerliydi. "Dilsiz vaizler"in yanı sıra "sessiz öğretmenler" de vardı. "16. yüzyılın başına gelindiğinde, en yenilikçi öğretmenlerden bazıları [...] tek bir sınıftan çok daha kalabalık hayali sınıflar yaratıyorlardı."[69] Bu durum siyasi hitabet için de geçerliydi. Dilsiz vaizle sessiz öğretmenin yanına paradoksal bir figür daha ekleyeceğim: "Suskun hatip." Hitabet becerisi olmayan ama kalemini matbaaya koşunca dikkat çekmeyi çok iyi bilen ve halkın temsilcisi olmaya hevesli kişiler yeni siyasi etkileme biçimleri yaratıyorlardı.[70] "Romalı ve Atinalı hatipler toplanan halkın arasında ne idiyse, bizim aydınlarımız da dağınık bir şekilde yaşayan bir halk için odur."[71]

Kuşkusuz dilsiz vaizlerle suskun hatipler istisnadır. Çoğu evanjelik ve siyasetçi için belagat yeteneği her zaman büyük bir avantaj olmuştur. Ancak doğa felsefecileri arasında sözel olmayan etkileşim biçimlerini, matbu denklemleri, tabloları, şemaları, çizelgeleri ve haritaları kullanma yeteneği giderek daha değerli olmaya başladı. Logaritma tabloları üretirken belagat işe yaramıyordu. Yeni fiziğin sessiz, renksiz, kokusuz dünyası seslendirilmeye uygun değildi. Matbaayla desteklenen bu dünya "mantığın iç kulağına" hitap etmek için tasarlanmıştı.

Matbu iletişim biçimlerinin sözel olmayan bu yönünün siyasi sonuçları da vardı. Bu sonuçlar Fransız Devrimi sırasında Condorcet gibi eylemciler tarafından çok açık bir şekilde ortaya kondu. Hitabet yeteneği olmayan, arzulara ve duygulara hitap etmeyi küçümseyen, matematikçiyken siyasetçi olan Condorcet matbaanın icadına özel bir tarihsel önem atfediyordu. Matbaanın belagatin gücünü azalttığına, "duygusuz aklın ışığında" yeni bir yönetim geliştirme fırsatını artırdığına inanıyordu.[72] Ancak Fransız Devrimi basını ironik bir biçimde Condorcet'yi haksız çıkardı. Matbaa da korku tellallığı ve laf cambazlığı yapmaya diğer tüm araçlar kadar uygundu ve bunu ona risale savaşlarına tanık olan önceki kuşaklar da söyleyebilirdi. Matbaa dini fanatikliğe de uygundu. Daha önce Kutsal Kitap okumakla bağlantılı bir başka yerde de söylediğim gibi, bazen açık kitaplarla kapalı zihinler el ele gider.

Bu yorumların da gösterdiği gibi, ben devamlılıktan çok değişimle ilgileniyorum. Daha doğrusu, metinler daha sabitleşip zaman içinde değişme ihtimalleri azalınca "devamlılığın" nasıl değiştiğiyle ilgileniyorum. Daha önceki iletişim bi-

çimlerinin sürdüğünü inkâr etmeden, konuşmanın ve yazmanın matbu metinler tarafından nasıl değiştirildiğini özellikle merak ediyorum. Vurgudaki bu farka rağmen, yeni çalışmaların çoğu bu görüşe karşıt olmaktan onu çok tamamlayıcı gibi geliyor bana.

Hepsi birden ele alındığında, bu yeni araştırmalar matbaanın yol açtığı değişiklikleri tek ve basit bir formülle özetlemeye çalışmanın bizi yanlış yola sevk edeceği yolundaki iddiamı destekliyor. Konuşma, kalem ve matbaa arasındaki karşılıklılığı ve etkileşimi vurguladıkları için bu yeni araştırmalar bir "etki" modelinin yeterli olmadığı ve terk edilmesi gerektiği yolundaki inancımı da güçlendiriyor. Febvre ile Martin'in İngilizce çevirmeninin alt başlık olarak "Matbaanın Etkisi"ni kullanmasından önce bile, ilk makalelerimden birinde,[73] bu ifadeyi kullanmaktan pişmanlık duymuş ve daha doyurucu modeller arayışına girmiştim. Büyük kitabıma ad koyarken çarpışan bilardo topları mecazını bırakıp fizikçilerin "müşterek dönüşüm", kimyacıların ise "hal değişimi" dedikleri, elementler aynı kalırken bütünün bambaşka bir biçime dönüştüğü bir süreci akla getirmeye çalıştım.

"Matbaa kendi başına değişimin faili değildi" diye yazıyor John Barnard. "Matbaa, siyaset ve din birbiriyle ayrılmaz biçimde ilişkiliydi"[74] diyerek devam ediyor. Bu bence bir *non sequitur*.* Ortaçağ Avrupa'sında metinlerin elle kopyalanması da siyaset ve dinle "ayrılmaz biçimde ilişkili olmuştu". Ancak herhangi bir sansür tarihinin de göstereceği gibi, matbaanın icadından sonra bu ilişki değişime uğradı.

Matbaanın "değişimin faili" olduğunu söylerken aklımda, özünde belirsiz, her zaman birçok farklı faktöre bağlı, çoğunlukla da farklı yönlere yönelmeye uygun bir şekilde var olan o tarihsel değişim vardı. Bu yüzden yerel dillerdeki Kutsal Kitapların genel halk için giderek erişilebilir olması, âlimlerin poliglot baskıları temin edebilmesi ve Katolik din adamlarının her iki gelişmeye verdikleri tepki Batı dinini belli bir yöne sevk etmedi. Bu üç gelişme birbirine ne kadar zıt olursa olsun, üçünün de ortak noktası değişimi temsil etmeleriydi.

***

Bu kısaltılmış baskının başlığı da bir açıklama gerektiriyor.[75] Eskiden gezegenlerin dairesel hareketini tanımlamak için kullanılan "döngü" (revolution) sözcüğü artık çoğunlukla iki farklı sürecin göstergesi olarak kullanılıyor. Bu kitaba isim verirken aklımda her iki süreç de vardı. Birincisi, bu terimin görece ani ve kesin değişimleri kapsayan geleneksel kullanımı var. Batı'da kitap üretiminde matbaanın *ana* yöntem olarak elle çoğaltmanın yerini alması (daha önce de belirttiğim gibi, elle çoğaltmanın sürdüğünü göstermek için *ana* sözcüğünü vurguluyorum), bu değişim o kadar kısa sürede o kadar çok yerde meydana geldi ki bir anlam karışıklığı doğurması mümkün olsa da buna "devrim" (*revolution*) demek gerekiyor.

---

* Latince "konuyla alakasız bir ifade". –ç.n.

Çünkü aynı terim uzun erimli ve geri döndürülemez, ne kadar uzun sürerse etkileri o kadar çok belirginleşen bir süreç için de kullanılabiliyor. Sanayi Devrimi veya "demografik devrim" derken sözcüğü bu anlamda kullanıyoruz. Raymond Williams da okuryazarlığın artmasıyla ilgili çalışmasına *The Long Revolution* [Uzun Süren Devrim][6] adını verirken bu anlamdan yararlanmıştır. Matbaanın neden olduğu değişimler için de bu anlam kullanılabilir. 15. yüzyıldan bu yana yazılı malzemelerin nasıl biriktiğini düşünürsek, uzun erimli geri döndürülemez bir sürecin işlediği net olarak görülür. Matbaa 500 yılda, binlerce yıldır elle çoğaltmayla sürdürülen şeye hiç benzemeyen, sürekli büyüyen bir bilgi sektörünün oluşmasına yol açmıştır. Halihazırda zafer anlatılarına duyulan hoşnutsuzluğu göz önünde tuttuğum için hemen bolluğun da yokluk kadar iç karartıcı olabileceğini belirteyim. Günümüzde aşırı yükleme sorunları bir yüzyıl önce olduğundan daha vahimdir ve gelecek kuşaklara bize olduğundan daha ağır bir yük olacaktır.

Bu bakımdan, 15. yüzyılda başlayan tipografi devrimi daha sonra tarımda meydana gelen devrime biraz benzemektedir. Her iki durumda da eski kıtlık sorunları çözülürken, onların yerini yeni bolluk sorunları almıştır. Ortaçağ'da bir kentliyi doyurmak için gereken on çiftçi, Chaucer'ın Üniversiteli'sinin raflarını doldurmasını istediği 20 kitabı oluşturmak için gereken on müstensihe benzetilebilir.[77]

Yazının icadı ile Batı'da matbaanın icadı arasındaki binlerce yılda tek bir kâtibe iş yetiştirmek için en az on müstensih gerekiyordu. Kitapların üretiminde, derlenmesinde ve dağıtılmasında kıtlık ekonomisi söz konusuydu, arz talebe yetişemiyordu. Doğal olarak kurtarma ve koruma son derece önemliydi. Ancak Batı Avrupa'da matbaa atölyelerinin kurulmasından bir yüzyıl sonra, kıtlığın yarattığı sorunları yansıtan eski metinler bile daha fazla mevcut olmaya başlarken, yeni bir bolluk ekonomisi varlığını hissettirmeye başladı. Bu süreçte eski trendleri tersine çeviren önemli bir dönüm noktası, Conrad Gesner'in derlediği ve 1545 yılında Zürih'te Christopher Froschauer tarafından yayımlanan bibliyografyadır. Gesner'in "evrensel kütüphanesi" *Biblioteca Universalis* yerel dillerdeki yayınları dışarıda tutarak Latince, Yunanca ve İbranice tüm matbu eserlerin listesini verme girişimiydi. Kitap satıcılarının listeleri ve yayıncıların katalogları dahil yeni basılmış malzemelerden yararlanan yazar, gerçek sayının yaklaşık üçte birini saptamayı başardı. Gesner'in (birkaç baskı yapan ve her yeni baskıda genişleyen) bibliyografyası sadece yayımlanan ilk bibliyografya değildi, aynı zamanda Bilgi Toplumu'nun tüm ürünlerini tek bir kitapta toplama çabasının son örneğiydi. Ondan sonra çıkarılan yeni bibliyografyalar giderek özelleşti. Sonunda o kadar hızla çoğaldılar ki bibliyografyaların bibliyografyalarının çıkarılması gerekti. Öğrenciliğimde bibliyografyaların bibliyografyalarının bibliyografyalarıyla tanıştırılmıştık. Biraz azalmakla birlikte bu bibliyografyaların sonu henüz görünmüyor. Kütüphanecilerin de doğrulayacağı gibi, yeni medyaların kullanılmaya başlaması bu süreci durdurmak bir yana, yavaşlatamadı bile.

Bu "uzun devrim"in sonu hâlâ belirsiz. Ama başlangıcı tespit edilebilir. Bu başlangıç 1450'ler ile Avrupa'da ilk matbaa atölyelerinin görülmeye başladığı 1470'ler arasındaki dönemdir. Neden başlangıç olarak 15. yüzyıl Batı Avrupa'sını alıyoruz da ondan çok daha önce ilk matbu malzemelerin üretildiği Çin'i almıyoruz?[78] Yeni bir teknolojinin ortaya çıkmasının onun nasıl kullanılacağına dair çok az şey söylediğini öğrenmek için bile olsa Batı Hıristiyanlığı sınırlarının dışına bakmak öğreticidir. Matbaanın Asya'da dengesiz gelişmesiyle Batı'da hızla kullanılmaya başlanması arasındaki fark kuşkusuz ideografik ve alfabetik yazı sistemleri arasındaki farkla ilgilidir.

Ama başka etmenler de söz konusudur. Siyasal, ekonomik, entelektüel vb. alanlardaki herhangi bir nedensellik analizinde göz önünde bulundurulması gereken çeşitli "faktörler"in burada da rol oynadığı görülebilir. Özellikle de din göz ardı edilmemeli. Alfabe kullanan ama matbaacıların zanaatlarını kutsal metinlere uygulamasının yasak olduğu bazı Asyalı olmayan toplumlar var. Osmanlıların hüküm sürdüğü devasa imparatorlukta sadece Kuran'ın değil, Arapça herhangi bir kitabın basılmasına da getirilen yasak yüzlerce yıl yürürlükte kaldı.[79] Elbette başka değişkenler de önemli. Doğu Hıristiyanlığında din kitaplarının basılması kilise tarafından onaylanıyor, hatta maddi olarak destekleniyordu. Ama Batı'daki gelişmelerin tersine, Rus matbaacılar Gutenberg'den neredeyse bir yüzyıl sonra başlayıp çok ağır adımlarla ilerlediler.[80] Ahşap el baskı makinesi sadece Batı Hıristiyanlığında çok fazla sayıdaki çıkarcı girişimci tarafından öyle büyük bir heyecanla kullanıldı ki ilk 40 yılda (endüljanslar, el ilanları ve benzeri şeyler dışında) 40 bin kitap basılmıştı.

Bu kısa karşılaştırmalı inceleme, öykünün en dikkat çekici yönünün Gutenberg'in Mainz'daki atölyesinde ne olup olmadığı *değil*, nasıl olup da bu kadar kısa sürede bunca farklı yerde bu kadar çok sayıda matbaanın çalışmaya başladığını anlamamıza yardımcı olabilir. Denys Hay'in belirttiği gibi, matbaa "müthiş bir hızla yayıldı [...] 1490'lara gelindiğinde önemli devletlerden hepsinde bir, kiminde birkaç önemli yayınevi vardı."[81] Matbaanın dünyanın başka hiçbir yerinde bu şekilde yayılmadığını da ekleyelim. Dahası, bunun niye böyle olduğunu açıklarken, büyük devletlerin oynadığı rolün küçüklerin oynadığı rol kadar önemli olmadığı görülüyor.

Matbaa tarihlerinin çoğu, gelişmeleri önemli ulus devletlerin ortaya çıkışı ekseninde düzenleyen geleneği izler. Bu prosedür 19. yüzyıldaki gelişmelerde işe yarayabilir ama daha önceki, daha kozmopolit el matbaası çağına uygulandığında model bozuluyor. 18. yüzyıla kadar kitap üretiminin ana merkezleri Paris, Berlin, Viyana, Roma, Madrid ve Londra gibi önemli siyasal başkentler değildi. Daha çok Venedik, Anvers ve Amsterdam gibi ticaret merkezleriydi. Bu durum Napolyon dönemine kadar böyle sürdü. 18. yüzyılda Fransızca kitap basımının ana merkezi Paris değil Amsterdam'dı.[82]

Ulus yaratma işi erken modern dönemde matbaa sektörünün hızlı yayılmasına ters düşüyordu. Matbaa için, güçlü hanedan devletlerinin ortaya çıkması, Geç Ortaçağ Avrupa'sında bulunan çok sayıdaki küçük siyasal birim (pisko-

posluklar, komünler, bağımsız şehirler ve diğer çeşitli yarı bağımsız yönetimler) kadar yararlı değildi. 18. yüzyıl boyunca küçük prenslikler matbaacıları kendi ülkelerinde atölye açmaya davet etmeyi sürdürerek hem gelir sağlıyor hem ülkelerinin reklamını yapıyor, şehrin hazinesini dolduruyor, halkın şehirleriyle gurur duymasını sağlıyorlardı.[83] 15. yüzyıl Avrupa'sında matbaanın yayılışını gösteren yer adları küçük hükümdarların ve belediye meclislerinin şehirlerinin adının en azından bir kez basılmasını sağlamak konusunda ne kadar istekli olduklarını gösteriyor. Küçük İtalyan şehir devletlerindeki yayınevlerinin birçoğu sadece bir veya iki baskı yapıp ortadan kayboluyordu. Venedik'te toplanan yayınevleri "Silikon Vadisi"nde olanları hatırlatıyor, özellikle de birçok start-up şirket (günümüz dot.com'ları gibi) gibi çabucak iflas edip kapandığı için.[84] İmparator veya papa gibi merkezi bir otoritenin olmaması (Çin'in, Osmanlı İmparatorluğu'nun veya Moskova'nın aksine); papa ile diğer hükümdarlar arasında sürüp giden rekabet; hükümdarların kendi aralarındaki kavgalar; siyasi otoritenin parçalanması, tüccarlar ve ilk kapitalistler gibi matbaacılara da fırsatlar yaratıyor, surlarla çevrili küçük şehirlerin sağladığı güvenli konumları sayesinde yaygın ticaret ağları oluştururken, siyasi güçleri birbirine düşürüyorlardı.

Ticaret ağlarından söz edilmesinin gösterdiği gibi, ekonomik gelişmeleri siyasi gelişmelerle birlikte ele almak gerek. Hızlı yayılmayı kolaylaştıran koşullar yaratmak için Geç Ortaçağ tikelciliğiyle erken modern dönem kapitalizminin birleşmesi gerekiyordu.[85] Batıda matbaa endüstrisinin hızlı yayılmasına katkı yapan kültürel ve entelektüel faktörler arasında çoğunlukla İtalyan hümanizmi öne çıkarılmaktadır. Elitlerin hamiliğe özenmesinde nadir kitap avcısı *literati*'nin rolü yadsınamaz. Ama uzun yıllar en büyük müstensih üretimini yöneten ve çoğaltılacak metinlerin seçiminde baskın bir rol oynayan Roma Katolik Kilisesi'nin rolü de yadsınamaz. Ayinlerin tek tipleştirilmesine ve genç rahiplerin eğitimine katkıda bulunacağı düşünülen bu teknolojiye kilisenin gösterdiği ilgi, İtalya'daki ilk matbaaların kuruldukları yerlerden anlaşılıyor: Subiaco'daki bir manastır ve Vatikan.

İlk matbaaların yayılışını ve hızlı gelişmesini anlamak için 14. yüzyıl ile 15. yüzyılın başlarında kuluçka döneminde olan farklı bileşenleri göz önünde bulundurmak gerekiyor. Bu anlamda, aşamalı değişim modelini benimseyen ve Geç Ortaçağ Avrupa'sında koşulların olgunlaşmış olduğunu vurgulayanlara katılıyorum. Güçlü bir merkezi otoritenin yokluğu Gutenberg öncesi çağdan miras kalmıştı. Toptan kumaş ticareti yapan Geç Ortaçağ tüccarları tarafından geliştirilen yaygın ticaret ağları ve gelişmiş mali sistemleri de öyle. Dahası, tekstil imalatı paçavradan kâğıt üretimiyle bağlantılıydı. Kâğıt alım satımı, elyazması kitapların perakende ticaretiyle el ele gidiyordu. Daha önce de belirtildiği gibi, elyazması kitap satıcılarının bazı uygulamaları matbu kitap yayımcılığında devam etti.

Ama tabii ki bütün devrimleri hazırlayan ön koşullar olduğu kadar, hızlandıran koşullar da var. Düzenli bir elyazması kitap ticareti ile seküler okuryazarların artması, kâğıt, yağ bazlı mürekkep ve kredi kullanımı ile zorunlu

metalürji tekniği önkoşullar olarak değerlendirilebilir. Kitabımın sonuç bölümünde belirtildiği gibi, matbaa devrimi incelenirken rahatlıkla çok değişkenli bir açıklama ileri sürülebilir. Niye 50 yıldan az bir sürede Atlantik kıyılarından Karadağ'a, Etna Dağı'ndan Stockholm'ün kuzeyine kadar Avrupa'nın her yerinde matbaaların kurulmuş olduğu, birçok farklı güdü ve amacın bir araya gelmiş olmasıyla açıklanabilir.

* * *

Önkoşulların ve gerekliliklerin kabullenildiğini içerdiğinden "devrim" terimini bu kitabın adında kullandığım için içim rahat. Ama devrimi tanımlamak için olası yollar önerdiğimde ve "elyazısından matbu metne" geçişten söz ettiğimde ortaya çıkacak sorunları öngöremedim. Bu ifadenin çok kolay bir şekilde yanlış anlaşıldığı ortaya çıktı. Bu yüzden bu ifade, matbaanın icadının "ilk zayiatının" elyazısı metinler olduğu şeklinde anlaşıldı.[86] Dosyalarımın içerikleri bu düşünceyle çelişiyor. Mektup yazmak, elyazması kitaplar üretmek, defter tutmak ve elle yazılmayı gerektiren bir sürü başka uygulama matbaacıların ürünleriyle bir arada varlığını sürdürmüştür; örnek mektuplar ve muhasebe defteri tutma kılavuzları yayımlayan matbaacılar, bu uygulamaları müstensihlerden daha çok teşvik etmişlerdir.

Aynı şey (elle yazmadan farklı olan) elle çoğaltma için de geçerlidir. Nasıl ki kelime işlemcilerinin ortaya çıkmasıyla on parmak yazanlar çoğaldıysa, matbaacıların işe başlamasıyla da kitap kopyalayanlara talep arttı. Curt Bühler'in yıllar önce belirttiği gibi, kitap kopyalayıcılarının çalıştırılması daktilolar ortaya çıkana kadar yüzlerce yıl sürdü. Sekreterlerin dikte alması daha da uzun sürdü – Sezar'ın ve Şarlman'ın zamanından günümüzün CEO'suna kadar. Matbu kitaplardan elle pasajlar kopyalamak da 20. yüzyıl boyunca sürdü. DeWitt Wallace, *Reader's Digest*'in ilk sayıları için malzeme ararken New York Halk Kütüphanesi'nde oturup elle pasajlar kopyaladı. Ben de fotokopi çıkana kadar benzer şeyler yaptım. Anthony Grafton, "Araştırmacılar uzun zaman müstensihlik yaptılar. Çoğumuz hâlâ öyleyiz" diye yazıyor.[87]

Âlimler müstensih olarak kalmaya devam etseler de *sadece* elle kopyalanmış metinlere ve imgelere bel bağlamamak mümkün olur olmaz bunu yapmayı bıraktılar. Bu yüzden eski kuşaklar dezavantajlıydı ve entelektüel faaliyetleri durumdan olumsuz etkileniyordu. Benim Petrarca'ya ve başkalarına "aşağılayıcı bir şekilde" "müstensih âlimler" dediğim söylendi.[88] Böyle diyorum çünkü amacım onları "daha gelişmiş bir tarih anlayışı" ve matbu malzemelere daha fazla erişimi olan Poliziano gibi geç dönem hümanistlerinden ayırmak.[89] Bu etiket okurlara, erken dönem hümanistlerinin, tümüyle elle çoğaltılan malzemelere bel bağladıklarını hatırlatmaya yarıyor. Aşağılamak bir yana, tam tersine, onların (ve Ortaçağ'daki öncüllerinin) başarılarını çok daha etkileyici kılıyor. Hangi dezavantajlarla çalıştıklarını bilmek, onların yeteneklerinin daha fazla takdir edilmesini sağlıyor ve onları sonraki kuşakların sergilediği "muazzam tepeden bakış"tan kurtarıyor.

"Müstensih kültürü" ve "matbu kültür" gibi terimleri –bunlardan sadece biri farklı bilgi alanlarının sürekli ve sistematik gelişmesini destekliyordu– birbirinden çok farklı iki yazınsal ekolojiye dikkat çekmek için kullanıyorum. Ahşap baskının kullanılmaya başlanmasının öncesinde ve sonrasında yazılı malzemelerin çoğaltılmasını, dağıtılmasını ve toplanmasını içeren faaliyetlerin ardışıklığını anlatırken bu terimler işe yarıyor.[90]

Matbu kültür egemen olur olmaz bu ardışıklık temelden değişti. Elyazmalarında kullanılan noktalama işaretleri konusunda saygın bir otorite, matbaa yoluyla çoğaltmanın elle çoğaltma uygulamalarına nasıl baskın çıktığını açıkça anlatıyor:

> Yeni uygulamalar, yeni yöntemle üretilen ve birbirinin tıpatıp aynı kopyaların sayısı nedeniyle, elyazmaları yoluyla olduğundan daha çabuk bir şekilde matbu kitaplar yoluyla kökleşip yaygınlaşıyordu [...] Matbaacıların uygulamaları kısa süre sonra elyazmalarında da görülmeye başladı [...] yazılı söz okurların zihninde matbu sözle bir tutulurken, matbu metinlerde kullanılan kurallar yazılı dil kurallarına egemen oldu.[91]

Bu açıdan bakıldığında, müstensih kültürünün sona ermiş olduğunu söylemek doğru olur. Elyazısı metinden matbu metne geçişe bu anlamda atıfta bulunuyorum. Ama bu artık elyazmalarının üretilmediği veya müstensihlerin zanaatlarını icra etmeyi bıraktıkları anlamına gelmiyor. Matbaacılarla müstensihlerin varlıklarını bir arada sürdürmeye devam ettikleri gerçeği kitabımda göz ardı edilmiyor. Kitabımda, erken dönem matbaacılarının nasıl müstensihlerin işlerini kopyaladıkları, müstensihlerin de aynı şekilde karşılık verdikleri belirtiliyor. Ama orada da matbaacıların kitabı çoğaltmadan önce "işaretleyerek" müstensih yöntemlerinden ayrıldığı görülüyor. Bunun yanı sıra, matbu örnek kopyaların harflerin yazılışını nasıl etkilediğinden, bu yüzden de elle çoğaltmanın bile makineyle çoğaltmadan etkilendiğinden söz ediliyor.

David McKitterick'in kitabını hayranlıkla eleştiren bir değerlendirmede yazar, "elyazması kitapların üretimi aniden sona ermedi" diye yazıyor.[92] Ama zaten kimse böyle bir sona eriş olduğunu ileri sürmüyor. McKitterick'e göre elle çoğaltmanın sürmesi, "elyazmasından matbu metne geçişten sanki sonu olan bir süreçmiş [...] veya bu süreç sadece tek bir yöne doğru gidiyormuş gibi söz etmeyi yanıltıcı kılıyor."[93] Ben ise böyle bir "geçiş" olduğunu ve bunun tersine çevrilemez olduğunu ileri sürüyorum. Elyazması metinlerin üretiminin sürmesine karşın biçimi değişmişti. Harold Love'ın ileri sürdüğü gibi, daha "özelleşmiş işlevler"[94] üstlendi ve bir daha asla merkezi rolünü geri kazanamadı. Kuşkusuz matbu bir metnin bir elyazmasının "orijinali" olması ilginç bir durum. Böyle bir tersine dönmenin belki de en ünlü örneği Bağımsızlık Bildirgesi'dir.[95] Ama müstensihlerin mi matbu kitaplardan kopyaladığı yoksa tersinin mi olduğu bence konu dışıdır. Önemli olan bütün tarafların önceki dönemlerdeki kıtlığın ve tekrarlanan kayıpların aksine, çoğalmaya ve giderek artan bir bolluğa doğru, "tek bir yöne," giden tarihi bir sürece katkıda bulundukları gerçeğidir.

Kitabımın ilk baskısı yayımlandıktan sonra "yerini alma" (supersession) doktrininin safsata olduğu Paul Duguid ve Geoffrey Nunberg tarafından çok güzel bir şekilde anlatıldı.[96] Bir makalemde matbaanın yerini bir başka şeyin alacağını ileri süren kıyamet kehanetlerine itiraz ederken onlarla aynı görüşte olduğumu açıkça ortaya koydum.[97] Burada da tekrarlayayım: Gravür ve ahşap baskı, çizimin ve ressamlığın yerini ne kadar aldıysa, matbu metinler de elyazmalarının yerini o kadar almıştır. Bununla beraber, matbaanın icadı elle kopyalanan metinlere ve imgelere eşlik eden kaybolma, bozulma ve aşınma sürecini önce durdurmuş sonra da tersine çevirmiştir.

David McKitterick kütüphane kataloglarına değinirken, uzun zaman matbu kitaplarla birlikte kataloglanmış elyazmalarının ayrı bir kategoriye konmasına yol açan "büyük ayrılık"ın yasını tutar. Ancak, elyazmaları nereye konulmuş ve nasıl sınıflanmış olursa olsun, daha sonraki katalogçuların karşısındaki ana sorun daha farklıydı. Son 500 yılda kütüphaneciler, 2000 yıldan daha uzun bir süre boyunca elle çoğaltılarak üretilenlere hiç benzemeyen kümülatif bir süreçle baş etmek zorunda kaldılar.[98] "Günümüzde de kütüphanelerin üzerindeki baskıların azaldığına veya aşırı yüklenmenin yarattığı sorunların hafiflediğine dair bir işaret yok." Bu "son görüşler" bu kitabın ilk baskısında yazıyordu.[99] Aradan 30 yıl geçmesine, modern kütüphanelerde yeni ekipmanların ve yeni "bilişim bilimlerinin" kullanılmaya başlamasına rağmen bu söylediklerim hâlâ geçerli.

Dünyada çok fazla kitap olduğu teması eski bir tema. Yine de erken modern dönem âlimleri daha önce eşi görülmemiş bir "bilgi yüklenmesi" ile karşı karşıya kaldılar.[100] Kitapların elle çoğaltılmasına devam edilmesi, yazılı malzemelerin sayısının artmasını tersine çevirmek hatta yavaşlatmak yerine, çoğalmakta olan arza katkı yapıyordu. Matbu kültürün koruyucu özelliğinden kaynaklanan bu diyakronik yönü birçok eleştirmen tarafından göz ardı ediliyor. Belki kitabımda buna daha çok vurgu yapılmalıydı.

Yakın tarihli araştırmalar ahşap el baskı makinesi çağında (en azından İngiltere'de*) elyazması üretimi konusundaki bilgilerimizi oldukça zenginleştirmiştir. Devletin el koymasından kaçınmak için (Rusya'daki "samizdat"** tarzı) elle çoğaltmanın avantajlarından uzun zamandır yararlanılıyor.[101] Ama elle çoğaltılan metinler sadece gizli amaçlar için üretilmiyordu. Aynı zamanda bazı yazarların (özellikle bazı şairlerin ve kadın yazarların) yazdıklarını elle çoğaltılmış halde kısıtlı sayıdaki arkadaş grupları arasında dolaştırarak "basılmış olma damgasını"[102] yemekten (günümüzde buna herkesin gözü önünde olma diyebiliriz) kaçınmalarını sağlıyordu.[103] Margaret Ezell birçok otorite tarafından arkaik veya ciddiyetsiz veya soylulara özgü bir şey olarak değerlendirilen ve ortadan kaybol-

---

* Crick ve Walsham'ın editörlüğünü yaptığı kitabın girişinde de (s. 6-7) belirttikleri gibi, İngiltere'deki matbaanın kalitesizliği Avrupa kıtasında olduğundan daha fazla elyazması üretimini teşvik etmiş olabilir.

** Sovyetler Birliği döneminde devleti eleştiren yayınların elle çoğaltılarak dolaşıma sokulması. Yeraltı yayıncılığı. –ç.n.

madan çok önce bir kenara itilen bu zümre edebiyatının marjinalleştirilmesine itiraz ediyor. 1710'dan sonra bile elle çoğaltmanın, yazılı malzemeleri dolaşıma sokmanın "en baskın olmasa da yaygın bir yöntemi" olduğunu belirtiyor.[104] Harold Love da benzer şekilde, Ortaçağ'daki metinleri elle çoğaltarak dolaşıma sokma geleneğinin matbaa tarafından yok edilmediğini ve bunun ölmekte olan bir siyasi düzenin belirtisi olarak görülmemesi gerektiğini söylüyor.[105] Bu görüş kabul edilebilir (Şiirleri aleniyetten uzak biçimde arkadaşlar arasında dolaştırmak saraylı kültürünün ortadan kalkmasından çok sonra da devam etmiştir; günümüzde aynı işlev "özel basım" kitaplar tarafından yerine getirilmektedir). Ama eserlerini elyazması olarak "yayımlayan" *literati*'nin hiçbiri kendi zamanlarında dolaşımda olan matbu malzemelere başvurmayı ihmal etmiyordu. Diğer bütün yazarlar ve araştırmacılar gibi onlar da matbu başvuru kaynaklarından[106] ve klasik dönem yazarlarından yararlanıyorlardı. Antikacı Robert Cotton önemli bir örnektir. Cotton zamanının büyük bölümünü eski beratları kopyalamaya adamıştı; Harold Love tarafından "elle yazılan metinlere dayalı entelektüel bir kültürün devamlılığının fevkalade katışıksız bir örneği"[107] olarak tasvir edilmiştir. Ama Cotton'ın, çoğu yurtdışından edinilmiş matbu kitapları da vardı. Cotton ve Antika Eserler Derneği (Society of Antiquaries) hakkında yazan Julia Crick, "matbaa, elle yazılmış metinlerin hedefi, kaynağı ve onları değiştiren bir öğe olarak tekrar tekrar karşımıza çıkmaktadır"[108] demektedir. Elle kopyalanan metinlerle uğraşmak, erken modern dönemde matbu kültürün yeni özelliklerinin damgasını vurduğu bir edebi çevrede yaşamayı engellemiyordu.

***

Bu yeni özellikler mutlak değil göreli olgular olarak değerlendirilmelidir. Son zamanlarda yapılan araştırmalar bunun daha fazla yurgulanmaya değer bir nokta olduğunu gösteriyor. Kitap dolu raflar ve zengin çeşit, artan üretimin sonucuydu. Ama bu, Rönesans okurlarının tüm matbu kitaplara derhal erişebildiği anlamına gelmiyordu.[109] Tabii ki hiç böyle olmuyordu. 16. yüzyılın kitap avcıları çoğu zaman hüsrana uğruyorlardı. Yine de aradıkları şeyi elde etme bakımından müstensihler çağında yaşayanlara göre daha iyi durumdaydılar.[110]

Matbu kültürle ilintili özelliklerin mutlak değil, göreli niteliği özellikle Adrian Johns'un gündeme getirdiği standardizasyona dair sorularla ilgilidir. İlk matbu ürünlerin Geç Ortaçağ dönemindeki elyazmalarından daha standartlaşmış olduğunu söylemek, onların aynı zamanda daha sonraki dönemlerin mekanik baskı makinelerinden çıkan veya taş baskı veya fotoğraf ürünlerinden daha fazla çok biçimli olduklarını inkâr etmek değildir. Bırakın inkâr etmeyi, bu gerçeğin göz ardı edilmemesi gerektiğini söylüyorum. Ama Johns, erken modern dönem İngiltere'sinde basılan bilimsel yayınları incelediği devasa araştırmasının büyük bölümünü ilk matbu ürünlerdeki çok biçimliliğe ayırarak benim ileri sürdüğüm görüşleri çürüttüğünü sanıyor. "Tersine çevirmeler, yanlış yere yerleştirmeler ve yıpranmış ve kırılmış kalıpların kullanılması" ifadesine yaptığım atıfta açıkça görülmektedir ki sözde tıpatıp aynı şekilde çoğaltılabilen resimli

tasvirler çoğunlukla hatalı biçimlerde çoğaltılmıştır. Johns daha birçok örnek gösteriyor. Örneklerin hepsi ahşap el baskı makinesinden çıkan ürünlerin modern standartları karşılamadığı gerçeğini doğruluyor. Ama ilk matbu ürünlerin elle kopyalanmış olanlardan daha standart olduğu gerçeğine karşı çıkmıyor.[111]

Çok biçimliliğin bir kısmının nedeni yeterince denetlenmeyen dikkatsiz matbaacıların hatalarıydı, bir kısmı da ilk baskı yöntemlerinden kaynaklanıyordu. İkinci nedene bakıldığında, günümüzde bibliyografyacılara sorun çıkaran farklılıklar erken modern dönem okurları tarafından normal karşılanıyordu. "Kopyalar arasındaki farklılıkların önemini çok az kişi kavrıyordu [...] baskı sürecinin (sadece standartlaşma değil) değişim içerdiği genel olarak kabul ediliyordu."[112] Johns, biraz değişim olabileceğinin kabul edildiğini görmezden geliyor. Ona göre, erken modern dönem okurlarını meşgul eden ve tüm diğerlerini açıklayan tek kaygı, matbu bir rapora güvenilip güvenilmeyeceğiydi. Johns güvensizliğin yaygın olduğunu göstermek amacıyla korsanlık ve intihal ile ilgili birçok şikâyete atıfta bulunur. "Korsanlık ve intihal okurların zihnini değişmezlik kadar meşgul ediyordu [...] "İzinsiz çevirilerin, özetlerin, taklitlerin [...] sıradan tehlikeler olduğuna inanıyorlardı."[113] Korsanlık, intihal ve diğer "tehlikeler" can sıkıcı olabiliyordu ama standardizasyon konusuyla açık bir ilişkileri yoktur.

İzinli veya izinsiz bütün baskılar ilk matbaa tekniklerinden kaynaklanan nedenlerden dolayı görece çok biçimlilik sergiliyordu. Bu bakımdan, kendi içinde ne kadar hayranlık verici ve iyi araştırılmış bir çalışma olsa da Johns'un İngiliz Stationers' Company hakkındaki ayrıntılı incelemesinin konuyla ilgisi kuşkuludur. Uyulsa da uyulmasa da kurallar ve düzenlemeler ahşap el baskı makinesi yöntemine özgü kusurların giderilmesini sağlayamıyordu. Müteveffa D. F. McKenzie'nin klasikleşmiş makalesinde gösterdiği gibi, matbaa işçilerinin, dizgicilerin ve tashihçilerin günlük çalışma rutinleri genellikle aynı zamanda birden fazla kitabın basımını içeriyordu ve her zaman bir nebze çok biçimlilikle sonuçlanıyordu.[114] Bir yapıt itibarlı London Stationers tarafından basılmış olsa da olmasa da bu durum geçerliydi.

Dahası, ahşap el baskı makinesinin yetersizliğine işaret edip modern standartları karşılayamayacağını söylemek anakronik bir tavır almaktır. Johns erken modern dönemdeki matbu ürünleri modern ürünlerle karşılaştırmaya o kadar kararlı ki bu karşılaştırmayı yapmanın erken modern dönem Avrupalıları için mümkün olmadığını unutuyor. Milanolu hümanist Bonus Accursius, Ovidius'un *Dönüşümler* yapıtının 1475 yılı baskısına yazdığı önsözde matbu kitapların neden elyazmalarından üstün olduğunu anlatıyordu: "bir kopya doğruysa [...] diğer tüm kopyalar da her zaman doğrudur, hata olasılığı çok azdır –bir elyazmasında ise sonuç çok farklı olabilir."[116] Ahşap el baskı makinesinin gerçek anlamda standart baskılar üretme konusundaki yetersizliğinin farkında olan modern eleştirmenler bu görüşü saf ve yanıltıcı bulabilir. Ancak bu görüşün yaygın olduğunu gösteren çok fazla kanıt var. Bu görüşü sadece bundan kazanç sağlayacak matbaacılar ileri sürmüyordu.[117] Aynı olmayan dualar konusunda kaygılı din adamları ile ülkelerinde daha fazla tek tiplilik sağlamayı amaçlayan

seküler yöneticiler de böyle düşünüyordu. Bu, matbu Kutsal Kitap'ların doğruluğu konusundaki dini tartışmalarda önemli bir yer tutuyordu. Erken dönem Hıristiyanları matbaayı, "metnin (Kutsal Kitap'ın) her kopyasının aynı olmasını sağladığı için ilahi bir araç"[118] olarak kabul ediyordu.

Erken dönemdeki basım yöntemlerdeki kuralsızlıkların okurlarda, ucuz almanaklardan pahalı *folio*'lara kadar, tüm kitaplara karşı bir güvensizlik oluşturduğu fikrini destekleyecek bir kanıt yoktur[119] ve bu fikrin anakronik bir havası vardır. Johns, "Çağdaşların temkinli olmak için geçerli nedenleri vardı" diyor. "Shakespeare'in, Donne'ın, Sir Thomas Browne'ın yapıtlarının baskılarının güvenilmez olma olasılığı vardı." Shakespeare'in ilk *folio*'sunun "imlası ve noktalaması bir örnek değildi [...] Hiçbir kopya birbirinin aynı değildi [...] Böyle bir dünyada güven sorunu değişmezlik varsayımlarının yerini aldı."[120] Hangi dünyanın okurları Shakespeare'in birinci *folio*'sundaki bir örnek olmayan imla veya farklılıklar konusunda kaygı duyuyordu? 17. yüzyıl dünyasının mı? Yoksa bir geç modern dönem yazarı bu tür kaygıları ait olmadıkları bir dünyayı mı yansıtıyor? "16. ve erken 17. yüzyıllarda İngiliz yazarlarının imlasının farklılıklar göstermesi olağan bir şeydir."[121] Johns'un ilgilendiği *virtuosi* için "Shakespeare'in birinci *folio*'sundaki farklılıklar" kesinlikle bir sorun değildi çünkü bu farklılıkları ortaya çıkaracak ve sayacak alet 20. yüzyıla kadar icat edilmemişti.

Aynı zamanda bu *virtuosi*'nin, büyük bölümü Latince olan ve yurtdışında basılan teknik metinler hakkında yazışmak yerine, İngiliz yayıncıları tarafından yayımlanan bir tiyatro metinleri derlemesini incelemesi düşük bir olasılıktı. Bilimsel alışverişi İngiltere ile sınırlı tutmak, onun son derece kozmopolit olan özelliğini gözden kaçırmak olur. Johns'un, İngiliz yayıncılarının tabi olduğu direktifler ve tüzükler konusunda yaptığı ayrıntılı araştırması, erken modern dönem biliminin temel taşlarını oluşturan (Vesalius, Kopernik, Kepler, Harvey ve diğerleri tarafından yazılan) Latince metinler için de geçerli değil.[122] Bu yapıtlar, Stationers' Hall'ün* oldukça uzağında çalışan Avrupalı matbaacılar tarafından, İngiltere dışında yayımlanıyordu. Johns'un da işaret ettiği gibi, "İngiltere'de basılan kitaplar genellikle Avrupa'dakilerden daha kötü ve pahalıydı" öyle ki "birçok yazar metinlerini bastırmak için Avrupa'ya götürüyordu."[123] Metinlerini yurtdışına götürmeyenler yabancılar tarafından yayımlanan yapıtları okuyor ve yabancı yazarlarla mektuplaşıyorlardı. Bu yazışmalar üzerine yapılan bir inceleme, matbu baskıların güvenirliği konusunda Johns'un ileri sürdüğü gibi bir kuşku olduğuna dair hiçbir kanıt göstermemektedir.[124]

Ahşap el baskı makinesiyle sağlanan standardizasyonun derecesi ne kadar göreceli olursa olsun, erken modern dönem Avrupalıların, hemen hemen aynı metni, çizelgeyi veya tabloyu hemen hemen aynı zamanda kullanma ve aynı sayfada, aynı nesneler üzerinden birbirleriyle mektuplaşma konusunda kendilerinden öncekilerden daha iyi durumda oldukları bir gerçektir.[125] Polemikçi risale kavgaları bile, tartışma sırasında tarafların aynı sayfalara atıfta bulun-

* Stationers' Company'nin binası. –ç.n.

duklarını gösteriyor. Okurlar, çok geç fark edildiği için yayından önce düzeltilemeyen yanlışların yeri konusunda matbu kitapların çoğunun içine konulan (standartlaşmış) yanlışlar listesiyle uyarılıyordu.[126]

Johns aynı zamanda hatanın kopyalanması konusunda daha fazla açıklamaya ihtiyaç olduğunu söylüyor. Bir metnin basılmasının onu daha doğru yaptığı gibi mantıksız bir görüşü savunmuyorum;[127] sadece, bir hatanın kopyalanmasının hatayı çok sayıda göze daha görünür kıldığını ve dolayısıyla çoğaltılmış bir metnin düzeltilmeye daha açık olduğunu söylüyorum. Bir müstensihin yaptığı tek bir hatanın tersine, Yedinci Emir'deki "*not*" sözcüğünün* bir hata sonucunda düşmesi ve basılmak suretiyle "sabitlenmesi" matbaacının para cezasına çarptırılmasına ve bütün baskının "şeytan" Kutsal Kitap'ı olarak adlandırılmasına yol açtı. Başka kelimeler de başka Kutsal Kitap baskılarında standartlaştı ve "külot" Kutsal Kitap'ın** ortaya çıkmasına yol açtı. Tek bir ibarenin yüzlerce kopyada nasıl aynen tekrarlandığı 4004*** ve 1694 tarihlerine yapılan atıflarla gösteriliyor; birinci tarih (Piskopos Ussher tarafından) Yaratılış'ın, diğeri (Alsted) tarafından dünyanın sonunun tarihi olarak verilmiştir. Pierre Bayle birçok konuda kuşkulu olduğunu göstermiştir ama 1697 yılında *Dictionnaire*'ini yayımladığında "sonsuz bir güvenle" Alsted'in yanıldığını ileri sürebildi.[128] Kuşkucu bir okurun bu denli güven sergilemesi matbu metne güvensizliğin sık görülen bir şey olduğunu göstermez. Tam tersini gösterir!

Matbaacılar başlangıçta bilişsel ilerlemeye, hatasız metinler üreterek değil, elyazması formunda dolaşımda olan hatalarla dolu metinlerin daha fazla kopyasını üreterek katkıda bulundular. Editörlerin ve matbaacıların yapılmaması gerekenleri yaptıkları, yapılması gerekenleri yapmadıkları da oluyordu. Ancak ne kadar hatayla dolu olursa olsun, bir klasik metnin ilk matbu baskısı hiçbir elyazması kopyanın gerçekleştiremediği bir işlevi yerine getiriyordu. Bir *textus receptus* (bilim insanları arasında daha sonraları çıkan anlaşmazlıklar için ortak bir zemin oluşturan bir metin) görevi görüyordu.

> Sıradan bir klasik metin matbaayla ilk kez tanıştığında, gelenek ırmağına gelişigüzel denebilecek bir şekilde daldırılmış, kaynaktan olabildiğince uzak bir halde oluyordu ve bu durumdayken bu yeni araç tarafından, deyim yerindeyse, "donduruluyordu".[129]

---

* "*Thou shalt not commit adultery*" (zina yapmayacaksın) "*Thou salt commit adultery* (zina yapacaksın) olarak yazılmıştı. –ç.n.

** Cenevre Kutsal Kitap'ı "külot Kutsal Kitap" olarak da adlandırılır çünkü "İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar" (*Then the eies of them both were opened, and they knew that they were naked, and they sewed figge tree leaves together, and made themselves aprons*) cümlesi, "İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine külot yaptılar" (*Then the eies of them both were opened, and they knew that they were naked, and they sewed figge tree leaves together, and made themselves breeches*) olarak yazılmıştı. –ç.n.

*** Ussher, dünya tarihinin kronolojisi üzerine yazdığı kitabında dünyanın MÖ 4004 yılında yaratıldığını söyler. –ç.n.

Editio princeps [ilk baskı] ne kadar farklılık içerirse içersin, *textus receptus* [Yunanca Yeni Ahit'in matbu metni] bilimsel tartışmalarda ortak bir zemin oluşturacak kadar standart oluyordu.

Plinius'un *Naturalis Historia*'sının bir silsile halinde hatalı basılmasının içerdiği ortak (ve rekabetçi) girişime yararlı bir örnek oluşturuyor. Floransalı bilim insanı Niccoló Perotti ilk matbu baskıdaki hatalara öylesine öfkelenmişti ki papaya bir mektup yazarak, tüm metinleri basılmadan önce inceleyecek bilgili düzeltmenlerden oluşan bir heyet kurmasını istemişti.[130] Bu mektubun "sansür talebi" olarak nitelendirilmesine rağmen, Martin Davies'in işaret ettiği gibi "metinlerin kurumsallaşmış bir şekilde düzeltilmesi talebi"[131] olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

Ne ironiktir ki Perotti aynı yapıtın kendi baskısını yayımladığında, bir başka bilim insanı tarafından 275 korkunç hata yapmakla suçlandı.[132] Kimin heyete girmeye uygun olduğu konusunda bir anlaşmaya varmak mümkün olabilseydi, öyle görünüyor ki, bilgili düzeltmenlerden oluşan herhangi bir heyet kısa süre içinde kavgaya tutuşurdu. Akademik kavgaların çoğunda olduğu gibi, bilimsel tartışmaların da öngörülmeyen yararları oluyordu.

> Şöhret, hamilik ve akademik atamalar için yarışan Plinius uzmanlarının sürekli kendilerinden öncekilerin yapıtlarında hatalar bulduklarını iddia etmeleri kaçınılmaz olarak kişisel düşmanlıklara yol açıyordu. Ancak bu anlaşmazlıklar aynı zamanda editoryal uygulamaların gerçek kriterleri konusunda samimi ve verimli tartışmalara da yol açıyordu.[133]

Bilim insanlarının her baskı üstünde ısrarla kavgaya tutuşmasının araştırmacı faaliyetleri teşvik etme gibi ek bir yararı oluyordu ve klasik araştırmalar ile doğa tarihi konularında yeni bulguların birikmesine yol açıyordu.

Yeni bulgulara yapılan atıf, Plinius'un *Naturalis Historia*'sı gibi çok uzun zamandan beri elle kopyalanarak yayılmış (ve bozulmuş) antik metinleri elle kopyalamak ile yeni kaydedilmiş gözlemleri ve yeni çizilmiş resimleri kopyalamak arasındaki farkı tartışmak gerektiğini gösteriyor. Matbaada 1.000 kopya basılan yeni raporların, çizelgelerin, tabloların, haritaların ve çizimlerin onların elle yapılan 1.000 kopyasından daha güvenilir olduğu bence tartışma götürmez. Tabii ki yeni verilerin gravür, ahşap veya tipo baskı yoluyla hatasız bir şekilde üretilmesi çok dikkatli denetim gerektiriyordu. Bu konudaki uyarılarımı gelecekteki okurlarım gözden kaçırmasın diye (ki geçmişte bazı eleştirmenler arasında gözden kaçıranlar olmuştu) şunu tekrarlamama izin verin: Çabuk kâr peşinde koşan cahil matbaacılar elinde veriler çok daha büyük bir hızla birbirine karışma eğilimi gösteriyordu. Ama matbaa, ehliyetli ustaların rehberliğiyle, müstensih süreçlerinin dayattığı sınırların aşılmasını sağladı.

"Ehliyetli ustaların rehberliği" ifadesine ek bir vurgu yapmak gerekiyor. Bazı eleştirmenler, ahşap el baskı makinesini "değişimin faili" olarak alıp aleti kullanan insanlardan çok, alete daha fazla önem atfettiğimden yakınıyor.[134] Ge-

rekli rehberlik konusundaki yorumlarımı göz ardı edip matbaanın eski sınırları tek başına aşabilecek kapasitede olduğuna inandığımı düşünüyorlar. "Matbaa ürettiği ve kopyaladığı şeyin değerini garantilemiyordu"[135] ifadem bence bir şey söylemeyi gerektirmeyecek kadar açık. Bence, akademik yazarların ve becerikli zanaatkârların matbaayı kullanmalarının, onların müstensihler çağında erişilmesi imkânsız hedeflere ulaşmalarını sağladığını söylemek önemlidir.

Kalın bir kitapta tek bir yorumu göz ardı etmek anlaşılabilir. Beni eleştirenlerin, önemli metinlerin ve illüstrasyonların çoğaltılmasını denetlemek için usta matbaacılarla çalışan (veya kendileri matbaa kuran) âlimlere, doğa filozoflarına, harita yapımcılarına, zanaatkâr-yazarlara yapılan sayısız atfı da göz ardı etmeleri çok daha şaşırtıcı. Johns bu kişileri göz ardı ediyor çünkü Manş Denizi'nin karşı yakasında kalıyor ve "her matbu sayfanın güvenirliğini" "iyi organize edilmiş bir kitapçılar topluluğuna ve devletin ruhsatlandırma sistemine" dayandırıyor –ki bence kuşku götürür. "Özerklikleri ve yaratıcılıkları" iyi bilinen Avrupalı matbaacılara şöyle bir değinmesine rağmen Johns, aynı zamanda, yazarlar ve matbaacılar kendi başlarına operasyonları denetleyemiyorlardı ve "matbaayı disiplin altına almak için"[136] kurumsal kısıtlamalar gerekiyordu, diye düşünüyor. Ona göre, matbaayı "kahvehanelerin hengâmesinden ve Amsterdam kitabevlerinin karmaşasından" korumak için Royal Society gibi bir kurum gerekiyordu.[137] Böyle bir kurum olmadığı için Tycho Brahe ancak bir adada kurduğu özel bir matbaa yoluyla "sterilize bir yöntemle basım" yaparak geçici bir başarı elde etmişti.[138] Tycho'nun ölümünden sonra çalışmaları "kitap ticareti yapanların eline düştü" ve büyük olasılıkla sonsuza kadar bozuldu. Gerçekten de Kepler, Otuz Yıl Savaşları'nın "hengâmesinde" Tycho'nun verilerini çok iyi bir şekilde kullanmayı başardı; birçok Felemenk matbaacı ve yayıncı da "Amsterdam kitabevlerinin karmaşasında" ünlü atlaslar ve başka kâğıt araçlar üretmeyi başardı.[139] Bunu yanı sıra, Londra'nın "iyi organize olmuş" kitapçılar topluluğunun 16. yüzyıl boyunca ve 17. yüzyılın başlarında yaptıkları üretimin Avrupa'nın daha az kontrol altındaki ve daha serbest girişimcilerinin üretiminden daha kalitesiz olduğunu da ekleyebiliriz.

Matbu sayfaya zekâ ve beceri atfettiğimi ileri sürmek (ki Johns öyle yapıyor), girişimcilerin çalışma tarzı, buldukları hamilikleri ve onlarla işbirliği yapan yazarlar konusunda yazdıklarımı görmezden gelmektir. Kitabımda sözü edilen yazarların çoğunun kitaplarının doğru bir biçimde basılmasında payı oluyordu. Bazı yazarlar (örn. astronom Regiomontanus veya anatomi uzmanı Charles Estienne) kitaplarını kendileri basıyorlardı[140] ancak genelde işbirliği yapılıyordu; ama şurası kesin ki bu işbirliği her zaman dostane sürmüyordu. Vesalius ve Oporinus, Conrad Gesner ve Christopher Froschauer, Erasmus ve Froben, John Foxe ve John Day işbirliği yapan ünlüler arasındaydılar ama işbirliği yapan daha başka birçok kişi vardı.[141] Yazar ile matbaacı arasındaki işbirliğine ek olarak, "kelimelerle yapılan tasvirlerin" "gelecek kuşaklara zorluk yaratmaması için"[142] tuttukları illüstratörlerin çalışmasını denetleyen Vesalius ve Agricola gibi yazarlar da vardı. Bunların yanı sıra, büyük projeleri denetlemek için

haftalarca, hatta aylarca iaşe ve ibateleri karşılanan editör, düzeltmen, çevirmen ve benzeri çok sayıda başka aracı vardı. Kitabımda sözü edilen kalabalık hane halklarıyla veya ünlü usta matbaacıların yönettiği çok çeşitli yeteneklerle ilgili kişisel olmayan hiçbir şey yok.[143]

Bu konu üzerinde çalışmanın beklenmedik ödüllerinden biri, çeşitli kaynaklardan maddi destek ve hamilik bulan, tarafları birbirine düşüren ve her türlü etkileşimin odak noktası olan atölyeleri yöneten, daha önceleri tanımadığım bu girişimcilerle tanışmam oldu. Aynı zamanda, olağanüstü derecede usta olan bazı matbaacıların oynadığı rolü çok önemserken (küçümserken değil) dar, pis, gürültülü atölyelerde çalışan, ellerine ne geçerse hemen basan çok sayıda zanaatkârı göz ardı etmekle de eleştirildim (Venedik'te birdenbire ortaya çıkan sonra da günümüz "start-up"ları veya "dot-com"ları gibi yok olan atölyelerin sayısına daha önce değinilmişti).

Şu bir gerçek ki kitabımda ustalarla kalfaların davranış bozukluğuna,[144] "matbaa atölyelerinin büyük çoğunluğunun çeşitliliğine, kırılganlığına ve çok küçük ölçekli olmasına az değindiğim"[145] doğru. Ancak kitabımın amacı, erken modern dönemin sıradan matbaa atölyelerini derinlemesine anlatmak değildi. Tıpkı Latince okuyan seçkinlere yaptığım vurgu gibi, olağanüstü derecede usta birkaç matbaacıya yaptığım vurgu da bilinçli olarak seçicidir. Müstensihler çağında arzulanan ama gerçekleştirilemeyen (en yetenekli profesyonellerin bile gerçekleştiremediği) ne gibi şeylerin matbaa yoluyla başarılabildiğini göstermeyi hedeflemektedir. Ama ben aynı zamanda olağanüstü derecede usta matbaacıların oynadıkları rolü küçümsemenin de bir hata olduğunu düşünüyorum. Çeşitli yerlere dağılmış ve kültür merkezi işlevi gören matbaa atölyeleri bugüne kadar olduğundan daha geniş çaplı ele alınmayı hak ediyor.

Aynı nokta değişimin bağımsız failleri olarak işlev gösteren çok sayıdaki menfaatçi matbaacının faaliyetleri için de geçerlidir. Bu faaliyetlere, matbaacıların akın akın Wittenberg'e ve Cenevre'ye gitmeleri ama Trento Konsili'nden sonra "oradan ayrılarak tepkilerini göstermeleri" bağlamında çok kısa değiniyorum. Yasak Kitaplar Index'ine tepkiler de yerinde. Matbaacılar Katolik Index'ini bir rehber olarak kullanarak farkında olmadan, Protestan ülkelerdeki yayın politikalarının, Lutherci ve Kalvenist görüşlerle uyuşmayan heterodoks ve özgürlükçü eğilimler lehinde değişmesine yol açtılar.

Ancak olağanüstü derecede uzman matbaacıları kitabımın gerçek kahramanları saysam bile, insan unsuru içermeyen süreçlere de hak ettikleri ilgiyi göstermek gerek. Tabii ki matbaanın ve gravürün yaygın kullanılmaya başlanmasından sonra insan unsuru içermeyen işlemlerin de devreye girdiğini inkâr etmeden insan faillerin oynadığı rolünün hakkı teslim edilebilir. "Matbaa matbu metinleri elyazmalarından farklı bir şekilde yayıyordu; onları birbiri ardına değil eşzamanlı çoğaltıyordu."[146] Bu sıradan cümlenin, değişimin faili olarak matbaacıya değil, matbaaya atıfta bulunduğuna dikkatinizi çekerim. Bu arada, eşzamanlılık konusu bugüne kadar gördüğü ilgiden daha fazlasını hak ediyor.

Eşzamanlılık gibi ölçek ekonomisi de doğası itibariyle insan unsuru içermiyor. Ama bu, her iki olgunun da önemsiz olarak nitelendirilmesi veya olası sonuçlarının göz ardı edilmesi için bir neden değil.

Teknolojik determinizm insan unsuru içermeyen fail sorusuyla yakından ilişkilidir. Michael Warner etkili bir eleştiri yazısında şöyle demektedir: "Matbaayı değişimin bir faili olarak tanımlamak, belli bir teknolojiyi kültürün üstünde tutma, daha da kötüsü, teknolojinin kültürden önce geldiğini varsayma hatasını yapmaktır."[147] Warner'ın kültürden "önce geldiği" derken ne kastettiğinden pek emin değilim çünkü Batı kültüründe bulunan ve matbaadan önce gelen her türlü olguyu (Kuran'la karşılaştırıldığında bir poliglot Kutsal Kitap'ın karmaşıklığını, Paskalya'yı kutlarken ortaya çıkan takvim sorunlarını vs.)[148] ele alıyorum. Kitabımın "matbaa ile kültürün farklı entiteler olduğunu varsaydığını"[149] niye düşündüğünü de anlayamıyorum. Tekrar tekrar kullandığım "müstensih kültürü" ve "matbu kültür" terimleri birçok nedenle tartışmaya açık olabilir ama en azından bu iki "entite"nin birbirine kaynaşık olduğuna işaret ediyor. Baskı işlemini denetlemek, kalıplara maden dökmekten, hurufatı ayırmaktan ve benzeri şeyler elle kopyalamaktan farklı beceriler gerektiriyordu. Bu kısıtlı anlamda, alet(ler)in niteliği yeni işgücünün niteliğini belirliyordu; bu kısıtlı anlamda, bu yeni teknoloji yeni bir meslek kültüründen "önce" geliyordu.

Ancak benim "teknolojinin varsayılan etkileri"yle ilgili görüşüme itiraz ederken Warner'ın aklındaki mekân 15. yüzyıl matbaa atölyesi değil. Onun görüşüne göre, 15. yüzyıl matbaalarına, yanlış bir şekilde, aslında çok daha geç tarihli bir kurgunun parçasını oluşturan güçler bahşedilmiştir. "Matbaanın failliğine atfedilen her şey geçmişe bakarak belirlenmiştir."[150] Bu görüşünü desteklemek için şu iddiada bulunuyor: "İlk matbaacılar ürettikleri metinleri hiçbir şekilde elle üretilen belgelerden ayırmıyorlardı."[151] Ancak bunun kesinlikle yanlış olduğu, kendi kendini kutlayan çok sayıdaki kolofondan, editoryal önsözlerden ve benzeri şeylerden görülebilir. "Elle yazılmış kitapları kim cüret edebilir övmeye/Çok daha güzel görünürken pirinç baskı harflerle."[152]

Kodeks gibi kolofon da bir müstensih icadıydı. Ancak matbaacılar işe koyulduktan sonra eski şişelere yeni şarap kondu. Müstensihler sık sık tetik parmaklardan, kramp girmiş parmaklardan söz ederken, ilk matbaacılar yeni aletlerinin üstünlüğüyle övünüyorlardı. Matbaanın "çarpıcı yeniliğini" kabullenme, mallarını överken bile kendilerini öven ilk matbaacılarla sınırlı değildi. İlk Kutsal Kitap'lar Mainz matbaasında basılır basılmaz kardinaller, soylular ve Sorbonne profesörleri matbaayı "tanrısal bir sanat" olarak ilan ettiler.[153] Tabii ki rakip anlatılar vardı.[154] Yine de 16. yüzyıla gelindiğinde, yeni bir çağın başlangıcına işaret eden diğer icatlar ve keşiflerle (yeni yıldızlar ve sömürgeler) birlikte ahşap baskıya ayrıcalıklı bir konum verildi.[155] Kurgu için bu kadar iyi belgelenmiş bir erken modern dönem bağlamı olduğu halde, neden daha sonraki bir çağa atfedilmek istenmesi insanı şaşırtıyor. Warner'ın yaptığı gibi, matbaanın "özgürleştirici özelliği" olduğu yönündeki 18. yüzyıl Anglo-Amerikan

inancının geriye dönük olarak 15. yüzyıl ahşap el baskı makinesinin gördüğü işlevlere enjekte edildiğini söylemek, papalığın egemenliğinden kurtuluşu kutlayan erken dönem Protestan retoriğini göz ardı etmek demektir; aynı zamanda da 17. yüzyılda piskoposlara ve krallara yapılan radikal saldırılarda matbaanın oynadığı rolü görmezden gelmek demektir.

Piskopos Sprat, *History of the Royal Society* (1667) adlı yapıtında yeni astronomiye katkıda bulunanları diğerlerinden ayırır: "Onlar bu işi sadece bir mevsimlik bir iş olarak veya tesadüfen yapmadılar; sonsuza dek sürecek, sürekli, kalıcı, popüler ve kesintisiz bir iş olarak yapmaya çalıştılar."[156] Ancak dış müdahalelerden ne kadar iyi korunursa korunsun hiç kimse, ne kadar yetenekli olursa olsun hiçbir kuşak, astronomi araştırmaları (ya da herhangi bir başka bilim dalı) kadar geniş kapsamlı bir işbirliğini bu kadar sağlam temelli bir şekilde gerçekleştiremezdi. Hiç kimse onun sürekli, kalıcı, popüler ve kesintisiz bir girişim olmasını sağlayacak kadar uzun yaşayamazdı.

"Zaman meselesi" ölümlülerin kontrolü dışındadır. Ancak araştırmaya açıktır. Tarih çalışmalarının araştırmasına çok uygun bir konudur. Bence böyle bir araştırma için iyi bir başlangıç noktası erken modern dönem Avrupa'sındaki matbaa devrimidir. İyi yolculuklar!

Okuma Listesi

Yararlandığım bütün yapıtların eksiksiz bibliyografik indeksini kısaltılmamış kitabım *The Printing Press as an Agent of Change*'de bulabilirsiniz. Kitabımın ilk kısaltılmış versiyonundaki bu okuma listeleri konunun uzmanı olmayan okurların çeşitli yaklaşımları örneklendirmeleri ve farklı konuları araştırmaya başlamaları için derlenmiştir. Daha sonra çıkan, konuyla ilgili bazı araştırmalara bu ikinci baskının dipnotlarında verilmiştir.

Genel ve Başlangıç

Berry, W. T. ve H. W. Poolei *Annals of Printing: A Chronological Encyclopaedia from Earliest Times to 1950* (Londra, 1966). Yararlı bir başvuru kaynağıdır.

Binns, Norman E., *An Introduction to Historical Bibliography* (Londra, 1962). Matbaanın ilk dönemleri hakkında Gaskell'ın kullanmadığı yararlı veriler içermektedir.

Bühler, Curt, *The Fifteenth-Century Book, the Scribes, the Printers, the Decorators* (Philadelphia, 1960). Önemli konuları iyi ele alıyor. Nadir bulunan kitapların tanınmış küratöründen.

Butler, Pierce, *The Origin of Printing in Europe* (Chicago, 1940). Başlangıç düzeyinde. Kütüphane bilimleri profesörü tarafından lisans öğrencileri için yazılmış bir yapıt. Matbaanın icadıyla ilgili tercüme edilmiş yararlı belgeler içermektedir.

Carter, Harry, *A View of Early Typography Up to About 1600* (Oxford, 1969). Updike'ın harf tipleri hakkındaki iki ciltlik çalışmasından daha güncel ve özlü.

Clapham, Michael, "Printing", *A History of Technology*, c. 2, *From the Renaissance to the Industrial Revolution,* ed. Charles Singer ve diğ. (Oxford, 1957), 377-411. Gutenberg'in "icadı"yla ilgili teknolojik yeniliklerin bir özeti.

Darnton, Robert, "What Is the History of Books?", *Daedalus* (Yaz 1982): 65-85. Avrupa'da ve Amerika'daki araştırmaları ele alan bir kitap eleştirisi. Amerikalı ve etkili, 18. yüzyıl Fransız kitap ticareti tarihçisinden.

Febvre, Lucien ve H.-J. Martin, *The Coming of the Book*, çev. David Gerard (Londra, 1976), 1. Baskı, *L'Apparition du livre* (Paris, 1958). Fransızca bilen okurlar, bu İngilizce çevirisinden (bibliyografyası ve indeksi de dahil) her açıdan daha üstün olan 1958 tarihli Fransızca versiyonunu okumalıdır. Tamamı Martin tarafından yazılan kitap harika bir araştırmadır ve bu listedeki tüm yapıtlardan daha kapsamlıdır.

Gaskell, Philip, *A New Introduction to Bibliography* (Oxford, 1972). Kitabın bir nesne olarak tüm yönlerini çok iyi bir şekilde ele alan en iyi rehber.

Goldschmidt, E. P., *Medieval Texts and Their First Appearance in Print* (Londra, 1943). Elle kopyalanmış kitaplarla matbu kitaplar arasındaki farklılıkları ele almaktadır. Bilgili bir nadir kitaplar satıcısından.

Hay, Denys, "Literature: The Printed Book", *The New Cambridge Modern History*, c. 2. *The Reformation 1520-1599*, ed. G. R. Elton (Cambridge, 1958), 356-386. İtalyan Rönesansı tarihinin tanınmış İngiliz otoritesi tarafından yazılmış kısa ama çok iyi bir giriş.

Hirsch, Rudolf, *Printing, Selling, and Reading 1450-1550* (Wiesbaden, 1967; güncellenmiş edisyon, 1974). Gerçeklerle dolu, Almanya'daki gelişmelere vurgu yapıyor. Özellikle Avrupa'da kitap satışı ve basımı konusunda bilgili, nadir kitaplar uzmanı bir kütüphaneciden.

Ivins, William M. Jr., *Prints and Visual Communication* (Cambridge, MA, 1953). Uzmanlığını abartarak anlatan ama aynı zamanda matbu görsel malzemelerin önemini herkesten daha açık bir şekilde gösteren eski bir gravür küratöründen ilginç bir araştırma

McLuhan, Marshall, *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographical Man* (Toronto, 1962) [*Gutenberg Galaksisi – Tipografik İnsanın Oluşumu*, çev. Gül Çağalı Güven, 1. Baskı, İstanbul: YKY, 2001]. Matbaanın etkileri hakkındaki fikirleri harekete geçirmek üzere çeşitli metinlerden yapılan alıntılardan oluşan tuhaf bir "mozaik", geleneksel kitap formatını bilinçli olarak kullanmayan bir yapıt. Yazarı, medya analistliği yapmaya başlayan Kanadalı bir bilim insanı. Tarihi verileri özensizce kullanması bilgisiz okurları yanlış yönlendirebilir. Bibliyografyası şaşırtıcı derecede yararlı.

McMurtrie, Douglas, *The Book* (Oxford, 1943). 60 yıldır iyi bir kaynak olma özelliğini sürdürüyor.

Steinberg, S. H., *Five Hundred Years of Printing*, gözden geçirilmiş baskı. (Bristol, 1961). Son derece özlü bir çalışma. Matbaanın ilk yüzyılı konusunu diğerlerinden daha iyi ele alıyor.

Stillwell, Margaret Bingham, *The Beginning of the World of Books 1450 to 1470: A Chronological Survey of the Texts Chosen for Printing ... With a Synopsis of the Gutenberg Documents* (New York, 1972). Yanıltıcı adına ("kitapların dünyası" matbaadan çok önce başlamıştı) rağmen başlangıç için yararlı bir kontrol listesi veriyor.

Woodward, David (ed.), *Five Centuries of Map Printing* (Chicago, 1975). Arthur Robinson'ın yazdığı, harita yapımını ve basımını anlatan 1. Bölüm iyi bir başlangıç sunuyor. Diğer bölümler ilgili aletler ve teknikler hakkında mükemmel çizimler içeriyor.

Sözellik, Okuryazarlık ve Müstensih Kültürü: Dinleyen ve Okuyan Halklar

Altick, R., *The English Common Reader: A Social History of the Mass Reading Public 1800-1900* (Chicago, 1963). İlk bölüm 1800 öncesi malzemeyi içeriyor ve birçok ilgili konuyu ele alıyor.

Aston, Margaret, "Lollardy and Literacy", *History* 62 (1967): 347-371. Matbaa öncesi İngilizce Kutsal Kitap okurları arasındaki okuryazarlığı ele alıyor.

Auerbach, Erich, *Literary Language and Its Public in Late Latin Antiquity and in the Middle Ages*, çev. R. Manheim (New York, 1965). Seçkin bir eleştirmenden ilginç fikirler. Bu öncü çalışma daha yeni araştırmalar nedeniyle biraz eskimiş durumda.

Chaytor, H. J., *From Script to Print: An Introduction to Medieval Vernacular Literature* (Cambridge, 1955). Matbaadan önce ve sonra yerel dilde yazan *literati*'nin hitap ettiği duyan ve okuyan halklar arasındaki farkları ele alıyor. Matbaanın yol açtığı değişiklikleri abarttığı söylenerek eleştirilmiştir. Bkz. Bu bölümde Saenger.

Cipolla, Carlo M., *Literacy and Development in the West* (Londra, 1969). Kısa bir giriş.

Clanchy, Michael, *From Memory to Written Record: England 1066-1307* (Cambridge, MA, 1979). Hukuk belgelerine odaklanıyor ama matbaadan önceki okuryazarlıkla ilgili sorular da soruyor.

Davis, Natalie Z., "Printing and the People", *Society and Culture in Early Modern France: Eight Essays* (Palo Alto, CA, 1975), 189-227. Matbaanın 16. yüzyıl Fransa'sının popüler kültürü üstündeki bazı etkilerini inceleyen bir makale.

Foley, John Miles, "Oral Literature: Premises and Problems", *Choice* 18 (Aralık 1980): 187-196. Efsanelerin ve destanların derlenmesiyle ilgili çalışmaları kapsayan yararlı bir değerlendirme yazısı.

Gerhardsson, Birger, *Memory and Manuscript: Oral Tradition and Written Transmission in Rabbinic Judaism and Early Christianity* (Uppsala, 1961). Hahamlar ve ilk Hıristiyanlar arasında müstensih prosedürlerini belirleyen kurallarla ilgili harikulade ve ayrıntılı bir inceleme.

Goody, J., ve Watt, I., "The Consequences of Literacy", *Comparative Studies in Society and History 5* (1963): 304-345. Bir antropolog ile İngiliz edebiyatı profesörü tarafından yazılmış ve uzun bir tartışmayı başlatan çığır açıcı bir makale. Goody'nin daha sonra yazdığı kitaplar arasında özellikle *The Domestication of the Savage Mind* (Cambridge, 1977) konuyla ilgilidir.

Graff, Harvey J., *Literacy and Social Development in the West: A Reader* (Cambridge, 1982). M. Clanchy, N. Z. Davis, Margaret Spufford ve diğerlerinin yazdığı makaleler içermektedir.

Havelock, Eric, *The Literate Revolution in Greece and Its Cultural Consequences* (Princeton, NJ, 1982). Havelock, *Preface to Plato*'sunda (1961) olduğu gibi bu denemeler derlemesinde de sözellikten okuryazarlığa geçişin Yunan düşüncesi üstündeki etkisini tartışmalı, kendine özgü ve aydınlatıcı bir şekilde araştırıyor.

Humphreys, K. W., *The Book Provisions of the Medieval Friars 1215-1400* (Amsterdam, 1964). Dominikenlere, Fransiskenlere ve diğer mezheplere kitap kopyalamakla görevlendirilmiş din adamı olmayan müstensihlerle ilgili yeni düzenlemeleri anlatan bilimsel bir monografi.

Knox, Bernard M. W., "Silent Reading in Antiquity", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 9 (1968): 42, 1-35. Antikçağ'da sessiz okumanın çok sıra dışı bir uygulama olduğu tezini sorgulayan önemli bir analiz. Burada sözü edilen makalede Saenger tarafından göz ardı edilmiştir.

Lord, Albert B., *The Singer of Tales* (Cambridge, MA, 1962). Homeros destanının sözel derlemesiyle ve transkripsiyonuyla ilgili problemler merhum Milman Parry'nin öncü çalışması çizgisinde ele alınıyor.

Ong, Walter J., *Interfaces of the Word* (Ithaca, NY, 1977).

Ong, Walter J., *Orality and Literacy* (Londra, 1982). Uzun bir süreden beri matbaanın Batılıların zihni üstündeki etkisini araştıran ve edebi ve entelektüel tarihle ilgilenen bir Cizvit bilim insanından denemeler derlemesi.

Parkes, Malcolm B., "The Influence of the Concepts of Ordinatio and Compilatio on the Development of the Book,", *Medieval Learning and Literature: Essays Presented to R. W. Hunt*, ed. J. J. G. Alexander ve M. T. Gibson (Oxford, 1976), 115-145.

Parkes, Malcolm B., "The Literacy of the Laity", *Literature and Western Civilization*, c. 2, *The Medieval World*, ed. D. Daiches ve A. Thorlby (Londra, 1972-1976), 555-576. Elyazması araştırmaları ve paleografi konularında bilgili ve elyazması metinlerle matbu metinler arasındaki farkları önemsiz gösteren bir Ortaçağ uzmanından iki deneme.

Reynolds, L. D. ve N. G. Wilson, *Scribes and Scholars* (Oxford, 1968). Elle kopyalanmış metinlerin Batı Avrupa'da yayılmasıyla ilgili konuları anlatan en iyi önsöz.

Root, Robert K., "Publication before Printing", *Publications of the Modern Language Association* 28 (1913): 417-431. Çok uzun zaman önce yayımlanmasına rağmen hâlâ yararlı bir makale.

Saenger, Paul, "Silent Reading: Its Impact on Late Medieval Script and Society", *Viator* 13 (1982), 367-414. Sessiz okumanın matbaanın gelişinden önce var olduğunu gösteren kanıtlar sunuyor. Bunun geç Ortaçağ'da bir yenilik olmasını abartıyor ve sessiz okumanın matbaadan sonra hangi ölçüde yeniden desteklendiğini ve kurumsallaştığını göz ardı ediyor.

Suleiman, Susan R. ve Crosman, Inge, *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation* (Princeton, NJ, 1980). Sorunlu bir figür olan okuyucuya odaklanan edebiyat eleştirmenlerinin denemeler derlemesi.

Vansina, Jan, *Oral Tradition: A Study in Historical Methodology*, çev. H. M. Wright (Londra, 1973). İlk edisyon 1961 yılında Fransızca çıkmıştır. Sözlü tarih araştırmalarında öncülük yapan bir Afrika uzmanının yapıtı.

Williams, Raymond, *The Long Revolution* (New York, 1966). Okuryazarlığın aşamalı olarak yayılması üzerine bir araştırma. Yazarı, kültüre Marksist açıdan yaklaşan bir İngiliz edebiyat eleştirmeni.

Yates, Frances, *The Art of Memory* (Londra, 1966). Antik risalelerde yer alan, Ortaçağ vaizleri tarafından kullanılan ve erken modern dönemde geliştirilen kayıp hafıza sanatlarının harikulade bir şekilde yeniden oluşturulması.

Matbaanın Gelişi: Erken Dönem Matbaacıları ve Ürünleri

Armstrong, Elizabeth, *Robert Estienne, Royal Printer: An Historical Study of the Elder Stephanus* (Cambridge, 1954). Büyük bir yayınevi hanedanı üyesinin birinci sınıf bir portresi. Paris'ten ayrılıp Cenevre'ye gitmesine yol açan Sorbonnelu sansürcülerin zulmü yazarın isyanına yol açar.

Clair, Colin, *Christopher Plantin* (Londra, 1960). Öğrencileri, 16. yüzyılın ikinci yarısının en önemli matbaacısının faaliyetleri hakkında bilgilendirmeyi amaçlamaktadır.

Davies, David W., *The World of the Elseviers, 1580-1712* (The Hague, 1954). Adı kendini açıklayan başlık. Felemenk "altın çağı"nın önemli bir yayıncılar hanedanıyla ilgili inceleme.

Ehrman, Albert ve Graham Pollard, *The Distribution of Books by Catalogue from the Invention of Printing to A.D. 1800* (Roxburghe Club, Cambridge, 1965). Erken dönem kitap satıcıları katalogları ve kitap fuarlarıyla ilgili değerli bilgiler içermektedir.

Evans, Robert, "The Wechel Presses: Humanism and Calvinism in Central Europe 1572-1627", *Past and Present*, Supplement 2 (1975). Din savaşları sırasında heterodoks yapıtlar yayımlayan bir Frankfurt firmasıyla ilgili ayrıntılı bir monografi. Okurların egemen kültürel ve entelektüel trendler hakkında bilgili olduğunu kabul ediyor.

Kingdon, Robert M., "The Business Activities of Printers Henri and Francois Estienne", *Aspects de la propagande religieuse*, ed. H. Meylan (Cenevre, 1957), 258-275.

Kingdon, Robert M., "Christopher Plantin and His Backers 1575-1590: A Study in the Problems of Financing Business During War", *Mélanges d'histoire économique et social en hommage au Professeur Antony Babel* (Cenevre, 1963), 303-316.

Kingdon, Robert M., "Patronage, Piety and Printing in Sixteenth-Century Europe", *A Festschrift for Frederick Artz*, ed. D. Pinkney ve T. Ropp (Durham, NC, 1964), 19-36. Kingdon'ın üç makalesi matbaacıların dini ve siyasi gelişmelerle nasıl etkileşim içinde olduğunu gösteriyor. Son makale özellikle yararlı.

Lehmann-Haupt, Hellmut, *Peter Schoeffer of Gemsheim and Mainz* (Rochester, NY, 1950). Gutenberg'in maddi destekçisinin damadının hayatına ve çalışmalarına dair mükemmel bir giriş.

Lowry, Martin, *The World of Aldus Manutius: Business and Scholarship in Renaissance Venice* (Ithaca, NY, 1979). Aldus ve Aldine Press konusunda yapılmış ilk kapsamlı İngilizce araştırma. Sağlam araştırmalara dayanmakta, iyi yazılmış.

Mardersteig, Giovanni, *The Remarkable Story of a Book Made in Padua in 1477*, çev. H. Schmoller (Londra, 1967). Grevlere ve mali sorunlara karşın bir yıl içinde İbn Sina'nın *folio* edisyonunu çıkaran bir erken modern dönem matbaacısının faaliyetleri anlatılıyor. Ünlü Bodoni Yayınevi'nin merhum sahibi ve yöneticisinden.

McKenzie, D. F., "Printer of the Mind: Some Notes on Bibliographical Theories and Printing House Activities", *Studies in Bibliography 22* (1969): 1-75. Mürettiplerin ve dizgicilerin gerçek (ve çoğunlukla yalapşap) uygulamalarının analitik bibliyografyacıların düşündüklerinden çok farklı olduğu gösteriliyor. Çok iyi bir araştırma, etkili bir eleştiri.

Oastler, C. L. John Day, *The Elizabethan Printer.* Oxford Bibliographic Society Occasional Publication 10 (Oxford, 1975). İmtiyazlı, zengin, dindar bir İngiliz matbaacı hakkında yazılmış ayrıntılı bir monografi.

Painter, George D., *William Caxton: A Quincentenary Biography* (Londra, 1976). 500. yılı kutlayan biyografilerin en iyisi.

Schoeck, Richard, (ed.), *Editing Sixteenth Century Texts* (Toronto, 1966). İlgili makalelerin derlemesi. Gilbert Rouillé'le ilgili özellikle bkz. N. Z. Davis.

Thompson, James Westfall (ed.), *The Francofordiense Emporium of Henri Estienne* (Chicago, 1911). Frankfurt Kitap Fuarı'nın reklamını yapma çabası içindeki Henry II Estienne'in anlattıklarının çevirisi.

Uhlendorf, B. A., "The Invention and Spread of Printing till 1470 with Special Reference to Social and Economic Factors", *The Library Quarterly* 2 (1932): 179-231. Yarım yüzyıldan daha uzun bir süre önce yayımlanmış, demode ve etkileyici olmasına karşın, matbaanın Batı Avrupa'da hızla yayılmasını doğal karşılamayan ve bunu açıklamaya çalışan az sayıdaki makaleden biridir.

Updike, D. B., *Printing Types, Their History, Forms, and Use: A Study in Survivals*, 2 cilt (Cambridge, MA, 1937). 1941 yılında ölen bir Amerikalı matbaacı ve yayıncı tarafından yapılmış çok resimli ve ayrıntılı bir tarif. Demode ve bol hikâyeli bir yaklaşım.

Voët, Leon, *The Golden Compasses: A History and Evaluation of the Printing and Publishing Activities of the Officina Plantiniana at Antwerp*, 2 cilt (Amsterdam, 1969). Anvers Plantin-More-

tus Müzesi'nin küratörü sıradan okurlara çok gelebilecek kadar fazla veri vermektedir. Ancak "bir hümanist merkez olarak" matbaa ofisi üstüne olan bölüm okunmaya değer.

Wilson, Adrian, *The Making of the Nuremberg Chronicle*, Önsöz: Peter Zahn (Amsterdam, 1976). Özenle yapılmış bir araştırmaya dayalı harika bir rekonstrüksiyon. Bu büyük işbirliğinin nasıl üretildiğini anlatıyor. Anton Koberger ve onun matbaası üstüne olan 6. Bölüm özellikle ilginçtir. Önemli bir Amerikalı tipograf tarafından yazılmıştır.

Matbaa ve İlgili Gelişmeler: Bilim İnsanı-Matbaacılar ve Rönesans Hümanistleri

Allen, P. S., *The Age of Erasmus* (Oxford, 1914).

Allen, P. S., *Erasmus: Lectures and Wayfaring Sketches* (Londra, 1934). Bu eski araştırmalar Erasmus'un kariyerini biçimlendirmede matbaanın önemini, daha sonra yapılan araştırmaların çoğundan çok daha açık bir şekilde ortaya çıkarıyor.

Bietenholz, P. G., *Basle and France in the Sixteenth Century: The Basle Humanists and Printers in Their Contacts with Francophone Culture* (Toronto, 1971). Basel'in Fransızca yazan yazarları ve matbaacılarıyla ilgili yoğun ve ayrıntılı bir araştırma.

Bloch, Eileen, "Erasmus and the Froben Press: The Making of an Editor", *Library Quarterly* 41 (1965): 109-120. Başlık kendini açıklıyor.

Bolgar, R. R., *The Classical Heritage and Its Beneficiaries: From the Carolingian Age to the End of the Renaissance* (New York, 1964). Yararlı bir araştırma.

Dorsten, Jan van, *The Radical Arts* (Londra, 1973). Hollanda ile Elizabeth dönemi İngiltere'sinde büyük önem taşıyan matbaacılar ve kitap satıcıları.

Ebel, J. G., "Translation and Cultural Nationalism in the Reign of Elizabeth,", *Journal of the History of Ideas* 30 (1969): 593-602. Tercüme hareketinin önemini ortaya çıkarıyor.

Geanokoplos, Deno J., *Greek Scholars in Venice: Studies in the Dissemination of Greek Learning from Byzantium to Western Europe* (Cambridge, MA, 1962). Venedik'te, özellikle Aldus'un firmasında çalışan Giritli ve Yunan göçmenler üstüne yapılmış bir araştırma.

Geisendorf, Paul F., "Lyons and Geneva in the Sixteenth Century: The Fairs and Printing", *French Humanism* 14701600, ed. W. Gundesheimer (New York, 1969), 146-163.

Gilmore, Myron P., *Humanists and Jurists* (Cambridge, MA, 1963). Özellikle Boniface Amerbach üstüne olan bölüme bakınız.

Goldschmidt, E. P., *The Printed Book of the Renaissance: Three Lectures on Type, Illustration, Ornament* (Cambridge, 1950). Yararlı veriler içeriyor.

Harbison, E. Harris, *The Christian Scholar in the Age of the Reformation* (New York, 1956). Karizmatik liderlerden çok bilim insanları olarak görülen Luther, Calvin ve diğerleri hakkında yazılmış yazılar.

Keller, A., "A Renaissance Humanist Looks at 'New' Inventions: The Article 'Horlogium' in Giovanni Tortelli's *De Orthographia*", *Technology and Culture* 2 (1970): 345-365. Matbaayı barutla ve pusulayla ilişkilendiren Rönesans projelerini anlama konusunda bir arka plan sunuyor.

Kline, Michael B., "Rabelais and the Age of Printing", *In Etudes rabelaisiennes IV: Travaux d'humanisme et renaissance* (Cenevre, 1963), c. 60, 1-59. Başlık kendini açıklıyor.

Lievsay, J. L., *The Englishman's Italian Books 1550-1700* (Philadelphia, 1969). Tudor ve Stuart dönemlerinin edebi kültüründeki İtalyan etkilerini anlatıyor.

Nauert, Charles, "The Clash of Humanists and Scholastics: An Approach to Pre-Reformation Controversies", *Sixteenth Century Journal* 4 (Nisan 1973): 1-18. Fikir verici bir makale. Matbaanın tartışmaları akademik çevrelerin ötesine ulaştırma konusundaki önemini gösteriyor.

Ong, Walter J., *Ramus: Method and the Decay of Dialogue. From the Art of Discourse to the Art of Reason* (Cambridge, MA, 1958). Ramus'un yöntemi üzerine yapılmış etkili bir araştırma. Matbaanın önemini vurguluyor.

Panofsky, Erwin, *Renaissance and Renascences in Western Art* (Uppsala, 1960).

Strauss, Gerald, "A Sixteenth-Century Encyclopedia: Sebastian Minister's Cosmography and Its Editions", *From the Renaissance to the Counter-Reformation*, ed. C. H. Carter (New York,

1965), 145-163. Bir 16. yüzyıl kaynak kitabının birbirini izleyen baskıları üstüne yapılmış yararlı bir inceleme.

Yates, Frances, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (Londra, 1964). Müstensihlerin tanrısı Mısırlı Hermes Trismegistus'a atfedilen ve Marsilio Ficino tarafından Latinceye tercüme edilen ve 15. yüzyılın sonlarında basılan yazıların Rönesans bilim insanları üzerindeki etkisi hakkında öncü araştırma.

Matbaa ve İlgili Gelişmeler: Kutsal Kitap Basımı, Protestanlık, Dini Propaganda

Black, Michael H., "The Printed Bible", *Cambridge History of the Bible*, c. 3, *The West from the Reformation to the Present Day*, ed. S. L. Greenslade (Cambridge, 1963), 408-475. Cambridge University Press'in eski editörü tarafından erken dönemde Kutsal Kitap basımı üzerine yazılmış bir bilgi hazinesi.

Bossy, John, "The Counter Reformation and the People of Catholic Europe", *Past and Present* 47 (Mayıs 1970): 51-70. Karşılaştırmalı perspektifleri vurguluyor ve "hane halkı dini"yle ilgili soruları cevaplıyor.

Box, G. H., "Hebrew Studies in the Reformation Period and After", *The Legacy of Israel*, ed. E. R. Bevan ve Charles Singer (Oxford, 1927), 315-375. Başlık kendini açıklıyor.

Chrisman, Miriam Usher, *Lay Culture, Learned Culture, Books and Social Change in Strasbourg, 1480-1599* (New Haven, CT, 1982). Reform Çağı'nda Strasbourg kitapları ve matbaacıları üzerine yapılmış kapsamlı bir çalışma.

Davis, Natalie Z., "The Protestant Printing Workers of Lyons in 1551", *Aspects de la propagande religieuse*, ed. H. Meylan (Cenevre, 1957), 247-257.

Davis, Natalie Z., "Strikes and Salvation in Lyons", *Archiv für Reformationsgeschichte* 56 (1965): 48-64. Din savaşları sırasında tipograf kalfalarının faaliyetlerine yakından bakan iki makale.

Elton, Geoffrey R., *Policy and Police: The Enforcement of the Reformation in the Age of Thomas Cromwell* (Cambridge, 1972). Özellikle bkz. 4. Bölüm. Thomas Cromwell'in matbaayı kullanarak kamuoyunu kontrol etme konusunda aldığı önlemlere değinmektedir.

Grendler, Paul F., *The Roman Inquisition and the Venetian Press 1540-1605* (Princeton, NJ, 1977). Başlık kendisini açıklıyor. Arşiv araştırmasına dayalı özenli bir araştırma.

Grossmann, Maria, "Wittenberg Printing, Early Sixteenth Century", *Sixteenth Century Essays and Studies* I (1970): 53-74. Lutherci matbaaların zemininin hazırlanmasına yardım ediyor.

Hall, Basil, "Biblical Scholarship: Editions and Commentaries", *Cambridge History of the Bible*, c. 3, *The West from the Reformation to the Present Day*, ed. S. L. Greenslade (Cambridge, 1963), 38-93. Üç dilli araştırmalar üzerine yararlı malzeme içeriyor.

Haller, William. *The Elect Nation: The Meaning and Rekvance of Foxe's Book of Martyrs* (New York, 1963). Matbaanın Foxe'un kitabı üstündeki önemine diğer araştırmalardan daha fazla vurgu yapıyor. Eleştirmenlere göre milliyetçi temaları abartıyor.

Hillerbrand, Hans, "The Spread of the Protestant Reformation of the Sixteenth Century", *The South Atlantic Quarterly* 67 (Bahar 1968): 265-86. Basit. Kısa bir araştırma.

Holborn, Louise, "Printing and the Growth of a Protestant Movement in Germany from 1517-1524", *Church History* II (Haziran 1942): 1-15. Yararlı, kısa bir anlatım.

Loades, D. M., "The Theory and Practice of Censorship in Sixteenth Century England", *Transactions of the Royal Historical Society*, ser. 5 (1974): 141-157. Harika bir kısa anlatım.

Monter, E. William, *Calvin's Geneva* (New York, 1967). Calvin'in gelişinden sonraki matbaa sektörünün yükselişi hakkında yararlı veriler içeriyor.

Ong, Walter, *The Presence of the Word* (New Haven, CT, 1967) [*Sözlü ve Yazılı Kültür – Sözün Teknolojileşmesi*, 1. Basım, İstanbul: Metis Kitap, 1995]. Sözellik, hattatlık ve tipografi ile Batı Hıristiyanlığındaki dini tecrübeler arasında ilişki kuran etkileyici makaleler içeriyor.

Rekers, B., *Benito Arias Montano, 1527-1598*, Studies of the Warburg Institute 3 (Londra, 1972). İspanya kralı II. Felipe'nin, Christopher Plantin'in basacağı poliglot Kutsal Kitap'ı denetlemesi için Anvers'e yolladığı ve Plantin'in heterodoks "familist" dinine geçen papaza yakından bir bakış.

Schwartz, W., *Principles and Problems of Biblical Translations: Some Reformation Controversies and Their Background* (Cambridge, 1955). Çeşitli Kutsal Kitap tercüme ekollerine yararlı bir bakış.

Schweibert, Ernest C., "New Groups and Ideas at the University of Wittenberg", *Archiv für Reformationsgeschichte* 49 (1958): 60-78. Wittenbergli kütüphaneci ile Venedik'in Aldine matbaası arasındaki bağlantıları ortaya çıkarıyor.

Scribner, R. W., *For the Sake of Simple Folk: Popular Propaganda for the German Reformation* (Cambridge, 1981). Kitlelere Lutherci mesajlar vermede sözel olmayan imgelerin, karikatürlerin önemini vurguluyor.

Smalley, Beryl, *The Study of the Bible in the Middle Ages* (South Bend, IN, 1964). Yetkin çalışma. Müstensih bilim insanlarının Hieronymus'un versiyonunu düzeltmek ve bozulmaktan korumak için ne kadar çalıştıklarını gösteren veriler içeriyor.

Spitz, Lewis, *The Religious Renaissance of the German Humanists* (Cambridge, MA, 1963). Matbaadan yararlanan Kuzeyli hümanistlerin hayat hikâyeleri.

Trevor-Roper, Hugh R., *The Crisis of the Seventeenth Century: Religion, the Reformation, and Social Change* (New York, 1968). Aydınlanmanın dini kaynakları üstüne aydınlatıcı makaleler.

Verwey, H. de la Fontaine, "The Family of Love", *Quaerendo* 6 (1976): 21971. Hollanda'da matbaacıların ve gravürcülerin ilgisini çeken heterodoks tarikatı tanıtıyor.

Williams, George H., *The Radical Reformation* (Philadelphia, 1962). Din savaşları sırasında birçok Avrupalı matbaacıyı, kitap satıcısını ve gravürcüyü cezbeden heterodoks tarikatlar üzerine yararlı bilgiler.

Woodfield, Dennis, *Surreptitious Printing in England 1550-1690* (New York, 1973). Tudor ve Stuart dönemleri İngiltere'sindeki gizli faaliyetlere yakından bakıyor.

Yates, Frances, "Paolo Sarpi's History of the Council of Trent", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 7 (1944): 123-144. Venedikli din adamının yazdığı ve İngiltere'de popüler olan etkili papalık karşıtı risalenin incelenmesi.

Matbaa ve Erken Modern Dönem Bilimi: Kopernikçi Devrim

Ben-David, Joseph, "The Scientific Role: The Conditions of Its Establishment in Europe", *Minerva* 4 (1965): 15-20. Soruna tipik bir sosyolojik yaklaşım.

Boas, Marie, *The Scientific Renaissance* (New York, 1962). Standart bir araştırma. Matbaanın rolünü önemsiz gösteriyor.

Butterfield, Herbert, *The Origins of Modern Science 1300-1800*,gözden geçirilmiş baskı (New York, 1951). En mükemmel giriş.

Butterfield, Herbert, *Dictionary of Scientific Biography*, ed. C. C. Gillispie, 14 cilt (New York, 1970). Modern bilimin yükselişiyle ilgili bireylerin biyografileri için danışılmalı. Tanınmış otoritelerden harika kısa makaleler.

Drake, Stillman (ed. ve çev.), *Discoveries and Opinions of Galileo* (New York, 1957). Galileo'nun yazılarından seçmeler ve tarihi yorumlar içeren bu kısa kitap lisans öğrencileri için çok yararlı.

Drake, Stillman, "Early Science and the Printed Book: The Spread of Science Beyond the University", *Renaissance and Reformation* 6 (1970): 38-52. Galileo araştırmaları uzmanından matbaa ile 16. yüzyıl bilimi arasındaki ilişkiyi ele alan az sayıdaki çalışmadan biri. Alt başlıktan anlaşıldığı gibi, popülerleşme ve yerel dile tercüme vurgulanıyor. Matbaanın Latince yazan profesörlerin üstündeki etkileri önemsenmiyor. Sözel olmayan baskılar (resimli ve matematik kitapları) göz ardı ediliyor.

Gingerich, Owen, "Copernicus and the Impact of Printing", *Vistas in Astronomy* 17 (1975): 201-209. *De revolutionibus*'un mevcut kopyalarının envanterini çıkaran Harvard astronomi profesörü.

Hall, A. Rupert, "The Scholar and the Craftsman in the Scientific Revolution", *Critical Problems in the History of Science*, ed. M. Clagett (Madison, WI, 1969), 3-24. Bilimsel gelişmelerde Latince öğrenme ile zanaat tecrübesinin rolü üstüne önemli bir makale (önemli bir derleme içinde bulunmaktadır).

Haydn, Hiram, *The Counter Renaissance* (New York, 1950). Klasikleştirme eğilimlerine 16. yüzyılda gösterilen ampirik tepkiler belgeleniyor ve tartışılıyor.

Hellmann, C. Doris, *The Comet of 1577: Its Place in the History of Astronomy* (New York, 1944). Ayrıntılı ve kuru bir monografi. Ancak Tycho'nun "keşifleri" için uygun bir bağlam sunması açısından önemli.

Hooykaas, Reijer, *Religion and the Rise of Modern Science* (Edinburgh, 1972). Modern bilimin yükselişi için Protestan teolojisinin gerekli bir önkoşul olduğu tezini ileri sürüyor.

Ivins, William, *Three Vesalian Essays* (New York, 1952). Anatomi çalışmalarında baskıların ve gravürlerin önemine işaret ediyor.

Keller, Alex (ed.), *A Theatre of Machines* (New York, 1965). Jacques Besson'un 1579 tarihli kitabının tercüme edilmiş baskısı. Giriş bölümü ve notlar yararlı.

Koestler, Arthur, *The Skepwalkers* (Londra, 1959).

Koyre, Alexandre, *From the Closed World to the Infinite Universe* (Baltimore, 1957). Önemli bir astronomi tarihçisinin Kopernikçiliğin kozmolojik sonuçlarını ele alan Fransızca yapıtının İngilizce çevirisi.

Kuhn, Thomas S., *The Copernican Revolution: Planetary Astronomy in the Development of Western Thought* (Cambridge, MA, 1957) [*Kopernik Devrimi – Batı Düşüncesinin Gelişiminde Gezegen Astronomisi*, çev. Dursun Bayrak, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2007]. Artık standart olmuş iyi bir çalışma. Matbaanın rolüne değinilmiyor.

Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions*, gözden geçirilmiş baskı (Chicago, 1970) [*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2017]. Batlamyus, Aristoteles, Galenos ve diğerlerinin gözden düşüşünü ele alan son derece etkili bir yorum. Matbaa "devrimi"ne değinmiyor.

McGuire, J. E. ve P. M. Rattansi, "Newton and the Pipes of Pan", *Notes and Records of the Royal Society* 21 (Aralık 1966): 108-143. Newton'ın "Hermesçi" geleneğe olan ilgisini belgeliyor.

Merton, Robert K., *Science, Technology, and Society in Seventeenth Century England*, rev. ed. (New York, 1970). "Weber'in tezi"ni 17. yüzyıl İngiliz bilimine uyarlama konusunda etkili bir girişim. Kitap artık demode oldu ama güncelleştirilmiş bibliyografyası yararlı.

Middleton, W. E. K., *The Experimenters: A Study of the "Accademia del Cimento"* (Baltimore, 1971). Önemli İtalyan bilim derneği üstüne monografi.

Rosen, Edward, "Renaissance Science as Seen by Burckhardt and His Successors", *The Renaissance: A Reconsideration*, ed. T. Helton (Madison, WI, 1964), 77-103. Burckhardt'ın tezini Ortaçağ uzmanlarının saldırılarına karşı savunuyor.

Rosen, Edward, (ed. ve çev.). *Three Copernican Treatises*, 3. baskı (New York, 1971). Çok yararlı bir Kopernikçi yazılar derlemesi. Çeviriyi ve düzeltmeleri yapan tanınmış bir otoritedir. Kopernik'in kısa bir biyografisini içermektedir.

Rossi, Paolo, *Philosophy, Technology, and the Arts in the Early Modern Era*, çev. S. Attanasio, ed. Benjamin Nelson (New York, 1970). İtalyanca 1. Baskı, 1962. Francis Bacon'ın İtalyan biyografi yazarından kısa ve yararlı makaleler. Bu kitapta ele alınan konuların çoğuna değiniyor.

Sarton, George, *Six Wings* (Bloomington, IN, 1957).

Sarton, George, *Appreciation of Ancient and Medieval Science During the Renaissance 1450-1600*,2. Baskı (New York, 1958).

Sarton, George, "The Quest for Truth: Scientific Progress During the Renaissance", *The Renaissance: Six Essays*, Metropolitan Museum Symposium (New York, 1962), 3. Bölüm. Bilim tarihinin ABD'de akademik bir disiplin olarak kabul edilmesine katkıda bulunan müteveffa Harvard profesörünün çalışması. Sarton, diğer bilim insanlarının tersine, "matbaa ve gravürün çifte icadı"nın önemini vurgulamaktadır.

Shipman, Joseph, "Johannes Petreius, Nuremberg Publisher of Scientific Works, 1524-1550." *Homage to a Bookman, Essays ... for Hans P. Kraus*, ed. Hellmut Lehmann-Haupt (Berlin, 1967), 154-162. Kopernik, Cardano ve diğer 16. yüzyıl doğa filozoflarının yayıncısı hakkında yazılmış kısa bir makale.

Stillwell, Margaret Bingham, *The Awakening Interest in Science During the First Century of Printing, 1450-1550: An Annotated Checklist of First Editions* (New York, 1970). Yararlı bir kaynak kitap.

Thorndike, Lynn Jr., *A History of Magic and Experimental Science: The Sixteenth Century*, 5. ve 6. ciltler bir arada (New York, 1941). 16. yüzyılda basılmış sözde bilimsel süprüntünün miktarını vurgulayan çok hacimli çalışmanın bir parçası.

Warner, Deborah H., "The First Celestial Globe of Willem Janszoon Blaeu", *Imago Mundi* 25 (1971): 29-38. Çok fazla veri içeriyor.

Webster, Charles (ed.), *The Intellectual Revolution of the Seventeenth Century*. Past and Present dizisi (Londra, 1975). Christopher Hill, Hugh Kearney, Theodore Rabb ve diğerleri tarafından yazılmış makaleler derlemesi. Çalışma, İngiltere'de modern bilimin yükselişi ve dinle ilgili konuları ele alıyor.

Westman, Robert, "The Melanchthon Circle, Rheticus, and the Wittenberg Interpretation of the Copernican Theory", *Isis* 66 (Haziran 1975): 285-345. Kopernik kuramına tepkileri ele alıyor.

Westman, Robert (ed.), *The Copernican Achievement* (Los Angeles, 1975). Editörünki de dahil Gingerich, Swerdlow ve diğer astronomi tarihçilerinin makalelerini içeriyor.

Whiteside, D. T., "Newton's Marvellous Year: 1666 and All That", *Notes and Records of the Royal Society of London* 21 (Haziran 1966): 32-42.

Whiteside, D. T., "Before the Principia: The Maturing of Newton's Thought .... 1664-1684", *Journal for the History of Astronomy* I (1970): 5-20. Newton'ın matematik yazıları hakkında önemli bir uzmandan. Genç Newton'ın okuduğu malzemeler hakkında yararlı veriler içeriyor.

Wightman, W. P. D., *Science and the Renaissance*. 2 cilt (Edinburgh, 1962). Matbaanın rolüne oldukça fazla yer ayrılmış.

NOTLAR

GİRİŞ
(Sayfa XI-XV)

1 Joseph Ames, *Typographical Antiquities or the History of Printing in England, Scotland and Ireland*, ed. Thomas Dibdin (Londra, 1810), I:12, Önsöz.
2 Carl Bridenbaugh, "The Great Mutation", *The American Historical Review* LXVIII (Ocak 1963): 315-331. Aynı temayla ilgili diğer makaleler için bkz. E. L. Eisenstein, "Clio and Chronos", *History and Theory*, Beiheft 6 (1966): 36-65.
3 Jan Vansina, *Oral Tradition: A Study in Historical Methodology*, çev. H. M. Wright (Londra, 1973), 1. Kısım, 2. Bölüm, s. 2 vd.

1 KABUL EDİLMEMİŞ BİR DEVRİM
(Sayfa 3-10)

1 N. St. John, Book Review, *The American Journal of Sociology* 73 (1967): 255.
2 Lucien Febvre ve H.-J. Martin, *The Coming of the Book – L'Apparition du Livre*, çev. David Gerard (Londra, 1976).
3 S. H. Steinberg, *Five Hundred Years of Printing*, gözden geçirilmiş baskı (Bristol, 1961), 11.
4 Rudolf Hirsch, *Printing, Selling and Reading 1450-1550*, gözden geçirilmiş baskı(Wiesbaden, 1974), 2.
5 Steinberg, *Five Hundred Years...*, 11.
6 Johannes Trithemius, *In Praise of Scribes-De Laude Scriptorium*, ed. Klaus Arnold, çev. R. Behrendt (Lawrence, KS, 1974), 15, 63.

2 BAŞLANGIÇTAKİ DEĞİŞİMİ TANIMLAMAK
(Sayfa 11-35)

1 Michael Clapham, "Printing", *A History of Technology*, c. 3, *From the Renaissance to the Industrial Revolution*, ed. Charles Singer, E. G. Holmyard, A. R. Hall ve Trevor Williams (Oxford, 1957), 37.
2 Albinia De la Mare, "Vespasiano da Bisticci Historian and Bookseller", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, London University, 1965), 207.
3 J. H. Harrington, "The Production and Distribution of Books in Western Europe to the Year 1500", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Columbia University, 1956), 3.
4 Albinia De la Mare, "Bartolomeo Scala's Dealings with Booksellers, Scribes and Illuminators, 1459-63", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* XXXIX (1976): 241.
5 De la Mare, "Vespasiano", s. 95-97, 226.
6 De la Mare, "Bartolomeo Scala's Dealings", 241.
7 E. P. Goldschmidt, *Gothic and Renaissance Bookbindings* (Amsterdam, 1967), I: 43-44.
8 De la Mare, "Vespasiano", 113.

9 Hellmut Lehmann-Haupt, *Peter Schoeffer of Gernsheim and Mainz* (Rochester, NY, 1950), 37-38.
10 Curt Bühler, *The Fifteenth Century Book, the Scribes, the Printers, the Decorators* (Philadelphia, 1960), 16.
11 Steinberg, *Five Hundred Years,* 28.
12 Steinberg, *Five Hundred Years*, 145.
13 William M. Ivins Jr., *Prints and Visual Communication* (Cambridge MA, 1953).
14 Bkz. örn. Leo Bagrow, *History of Cartography,* gözden geçiren ve ed. R. A. Skelton (Cambridge, MA, 1964), 89; R. A. Skelton, *Maps: A Historical Survey* (Chicago, 1972), 12; Arthur H. Robinson, "Map Making and Map Printing", *Five Centuries of Map Printing,* ed. David Woodward (Chicago, 1975), 1.
15 Ivins, *Prints and Visual Communication,* 27.
16 George Sarton, *The Appreciation of Ancient and Medieval Science during the Renaissance 1450-1600,* 2. Baskı (New York, 1958), xi.
17 Marin Lowry, *The World of Aldus Manuitus: Business and Scholarship in Renaissance Venice* (Oxford, 1979), 94.
18 Bkz. Lehmann-Haupt, *Peter Schoeffer.*
19 Wytze Hellinga, "Thomas A. Kempis – The First Printed Editions", *Quaerendo IV* (1974): 4-5.
20 Carlo M. Cipolla, *Literacy and Development in the West* (Londra, 1969), 60.
21 Hirsch, *Printing, Selling,* 7.
22 J. W. Saunders, "From Manuscript to Print: A Note on the Circulation of Poetic Manuscripts in the Sixteenth Century", *Proceedings of the Leeds Philosophical and Literary Society VI* (Mayıs 1951): 507-528.
23 Richard Altick, *The English Common Reader: A Social History of the Mass Reading Public 1800-1900* (Chicago, 1963), 31.
24 Jacobo Filippo Foresti, "Supplementum Chronicarum" (Venedik, 1483), kullanıldığı kitap, Martin Lowry, *The World of Aldus Manutius*, s. 31.
25 Frances Yates, *The Art of Memory* (Londra, 1966), 131.
26 Myron P. Gilmore, "Italian Reactions to Erasmian Humanism", *Itinerarium Italicum,* ed. H. Oberman (Leiden, 1975), 87-88.
27 Martin Luther, "Against Heavenly Prophets in the Matter of Images and Sacraments" (1525), *Luther's Works XL,* ed. C. Bergendorff ve H. T. Lehmann (Philadalphia, 1958), 99-100.
28 Yates, *Art of Memory,* 134, 377.
29 Sarton, *Appreciation of Ancient and Medieval Science,* 91, 95.
30 Bkz. "Boke Called the Gouvernour"(1531) başlıklı yapıttan yapılan alıntı; Foster Watson, *The Beginning of the Teaching of Modern Subjects in England* (Londra, 1909), 136.

3 MATBU KÜLTÜRÜN BAZI ÖZELLİKLERİ (Sayfa 37-78)

1 Febvre ve Martin, *Coming of the Book*, 420-421.
2 Craig Thompson, ed., *The Colloquies of Erasmus* (Chicago, 1965), 458.
3 Denis Hay, "Literature: The Printed Book", *The New Cambridge Modern History*, c. 2, *The Reformation 1520-1559*, ed. G. R. Elton (Cambridge, 1958), 366.
4 P. M. Rattansi, "The Social Interpretation of Science in the Seventeenth Century", *Science and Society 1600-1900*, ed. Peter Mathias (Cambridge, 1972), 7.
5 E. Harris Harbison, *The Christian Scholar in the Age of the Reformation* (New York, 1956), 54.

6 Frances Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (Londra, 1964), birçok yerde.
7 Myron P. Gilmore, *The World of Humanism 1453-1517* (New York, 1952), 190.
8 Galileo Galilei, "Letter to the Grand Duchess Christina" (1615), *Discoveries and Opinions of Galileo,* ed. ve çev. Stillman Drake (New York, 1957), 186.
9 Gilmore, *World of Humanism*, 189.
10 E. M. W. Tillyard, *The Elizabethan World Picture* (New York, 1942), 8.
11 George Sarton, "The Quest for Truth: Scientific Progress during the Renaissance", *The Renaissance: Six Essays* (New York, 1962), 66.
12 Sarton, "The Quest for Truth: ...", 66.
13 Steinberg, *Five Hundred Years,* 25; E. P. Goldschmidt, *The Printed Book of the Renaissance: Three Lectures on Type, Illustration, Ornament* (Cambridge, 1950), 38.
14 Buhler, *The Fifteenth-Century Book*, 37.
15 E. H. Gombrich, *Norm and Form: Studies in the Art of the Renaissance* (Londra, 1966), 83-84.
16 David Bland, *A History of Book Illustration*, 2. Baskı (Berkeley, 1969), 106.
17 Edward M. Peters, "Editing Inquisitors' Manuals in the 16th Century ...", *The Library Chronicle* (University of Pennsylvania) XL (Kış 1974): 95-107.
18 Abraham Ortelius, "Message to the Reader", *Theatre of the Whole World* (Londra, 1606), tıpkıbasım (Anvers, 1968).
19 Akt. Natalie Z. Davis, "Publisher Guillaume Rouillé, Businessman and Humanist", *Editing Sixteenth Century Texts*, ed. R. J. Schoeck (Toronto, 1966), 100.
20 Akt. Lloyd W. Daly, *Contributions to a History of Alphabetization in Antiquity and the Middle Ages* (Brüksel, 1967), 91.
21 L. D. Reynolds ve N. G. Wilson, *Scribes and Scholars* (Oxford, 1968), 76.
22 Graham Pollard ve Albert Ehrman, *The Distribution of Books by Catalogue from the Invention of Printing to A.D. 1800* (Cambridge, 1965), 53.
23 DeWitt T. Starnes, *Robert Estienne's Influence on Lexicography* (Austin, TX, 1963), 86-87.
24 C. S. Lewis. *The Discarded Image: An Introduction to Medieval and Renaissance Literature* (Cambridge, 1974), 10.
25 Preserved Smith, *A History of Modern Culture*, c. 1, *The Great Renewal*, düzeltilmiş baskı (New York, 1930), yeni adı *Origins of Modern Culture 1543-1687* (New York, 1962), 251.
26 Leon Vöet, *The Golden Compasses: A History and Evaluation of the Printing and Publishing Activities of the Officina Plantiniana at Antwerp* (Amsterdam, 1969), I: 132.
27 Gerald Strauss, "A Sixteenth-Century Encyclopedia: Sebastian Minister'in *Cosmography* and its Edition", From the *Renaissance to the Counter-Reformation,* ed. C. H. Carter (New York, 1965), 152.
28 Neal Gilbert, *Renaissance Concepts of Method* (New York, 1960), 66.
29 Julian Franklin, *Jean Bodin and the Sixteenth Century Revolution in the Methodology of Law and History* (New York, 1963), 27-28.
30 H. Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, ed. F. M. Powicke ve A. B. Emden (Oxford, 1936), 1:205.
31 *A.g.e.*, 255.
32 Donald R. Kelley, *Foundations of Modern Historical Scholarship* (New York, 1970), 67, 113.
33 *A.g.e.*, 114.
34 H. S. Bennett, *English Books and Readers 1475-1557* (Cambridge, 1952), 77.
35 John Cowley, "The Abridgement of Statutes", *The Library*, 4. ser. XII (Eylül 1931): 128.
36 H. J. Graham, ""Our Tong Maternall Marvellously Amendyd and Augmentyd': The First Englishing and Printing of the Medieval Statutes at Large, 1530-1533", *U. C. L. A. Law Bulletin* XIII (Kasım 1965): 58-98.
37 James Strachan, *Early Bible Illustrations: A Short Study* (Cambridge, 1957), birçok yerde.
38 Ivins, *Prints and Visual Communications*, 40.

39 Lloyd A. Brown, *The Story of Maps* (Boston, 1959), 163-164.
40 George Sarton, *Six Wings: Men of Science in the Renaissance* (Bloomington, IN, 1957), 137.
41 Hans Fischer, "Conrad Gesner (1516-1565) as Bibliographer and Encyclopedist", *The Library*, 5. ser. XXI (Aralık 1966): 271.
42 Edgar Zilsel, "The Genesis of the Concept of Scientific Progress", *Journal of the History of Ideas VI* (1945): 344-345.
43 J. A. Cochrane, *Dr. Johnson's Printer: The Life of William Strahan* (Londra, 1964), s. 19, dn. 2.
44 Thomas S. Kuhn, *The Copernican Revolution: Planetary Astronomy in the Development of Western Thought* (Cambridge, MA, 1957), 131 [*Kopernik Devrimi – Batı Düşüncesinin Gelişiminde Gezegen Astronomisi*, çev. Dursun Bayrak, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2007].
45 Jack Goody ve Ian Watt, "The Consequences of Literacy", *Comparative Studies in Society and History* V (1963): 345.
46 Harold Innis, *Empire and Communications* (Oxford, 1950), 10.
47 Julian Boyd, "These Precious Moments of... Our History", *The American Archivist* XXII, 2 (1959): 175-6.
48 *A.g.e.*, 175-176.
49 Steinberg, *Five Hundred Years*, 120-126.
50 Robert M. Kingdon, "Patronage, Piety and Printing in Sixteenth-Century Europe", *A Festschrift for Frederick Artz*, ed. D. Pinkney ve T. Ropp (Durham, NC, 1964), 32-33.
51 J. C. Holt, *Magna Carta* (Cambridge, 1965), 288-290.
52 Graham, "Our Tong Maternall", 93.
53 Franklin Ford, *Robe and Sword: The Regrouping of the French Aristocracy after Louis XIV* (Cambridge, 1953), 80.
54 Michael B. Kline, "Rabelais and the Age of Printing", *Etudes Rabelaisennes IV; Travaux d'Humanisme et Renaissance* LX (Cenevre, 1963): 54.
55 John Burrow, "The Medieval Compendium", *Times Literary Supplement* (21 Mayıs 1976): 615.
56 "The Author and His Ghosts", *Times Literary Supplement* (22 Eylül 1972): 1121.
57 Harbison, *Christian Scholar*, 5.
58 Sarton, "The Quest for Truth", 66.
59 Akt. Hiram Haydn, *The Counter Renaissance* (New York, 1950), 208.

4 GENİŞLEYEN BİLGİ CUMHURİYETİ (Sayfa 79-91)

1 Marshall McLuhan, *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographical Man* (Toronto, 1962).
2 Paul Saenger, "Silent Reading: Its Impact on Late Medieval Script and Society", *Viator* 13 (1982).
3 Akt. Louise B. Wright, *Middle Class Culture in Elizabethan England* (Chapel Hill, NC, 1935), 232-233.
4 Akt. "British Mercury" of 1712 ve Addison, Preserved Smith, *A History of Modern Culture* içinde, c. 2, *The Enlightenment 1687-1776* (New York, 1934), 284.
5 Bkz. Altick, *English Common Reader*, 128.
6 Akt. Arthur Wilson, *Diderot: The Testing Years, 1713-1759* (Oxford, 1957), 162 (italikler bana ait).
7 Joseph Klaits, *Printed Propaganda under Louis XIV* (Princeton, NJ, 1976), 6-7.
8 Bkz. J. H. Hexter, *Reappraisals in History* (Evanston, IL, 1961), Bölüm 4; Lawrence Stone, *The Crisis of Aristocracy 1558-1641* (Oxford, 1965), 673; Ford, *Robe and Sword*, birçok yerde.

9 Mark Curtis, "The Alienated Intellectuals of Early Stuart England", *Post and Present* 23 (Kasım 1962): 25-41. Ayrıca bkz. Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution* (New York, 1938).
10 K. H. D. Haley, *The Dutch in the Seventeenth Century* (Londra, 1972), 173.
11 Febvre ve Martin, *Coming of the Book*, 298.
12 Jean Pierre Niceron, *Mémoires pour Servir à L'Histoire des hommes illustres dans la République des Lettres*, 43 cilt (Paris, 1729-1745).
13 Bkz. Altick, *English Common Reader*, Louis Dudek, *Literature and the Press* (Toronto, 1960); Robert Escarpit, *Sociologie de la Littérature* (Paris, 1958); César Grana, *Bohemian Versus Bourgeois* (New York, 1964); Raymond Williams, *Culture and Society 1780-1950* (New York, 1960) [*Kültür ve Toplum*, 2. Baskı, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021]; Lewis A. Coser, *Men of Ideas: A Sociologist's View*; (New York, 1965); Thomas Molnar, *The Decline of Intellectuals* (New York, 1961).
14 Febvre ve Martin, *Coming of the Book*, 18.
15 Karl Mannheim, *Essays on the Sociology of Culture,* ed. ve çev. E. Manheim (Oxford, 1956), 2. Kısım, 2. Bölüm, s. 101.
16 Calhoun Winton, "Richard Steele, Journalist and Journalism", *Newsletters to Newspapers: Eighteenth Century Journalism*, ed. D. Bond ve R. McLeod (Morgantown, VA, 1977), 22-23.
17 Akt. Coser, *Men of Ideas*, 55.
18 Bkz. *An Introduction to Seventeenth Century France* (Londra, 1960), s. 177(Boileau'dan yapılan alıntı ve John Lough'ın görüşleri).
19 Grana, *Bohemian*, 56.
20 Philip Collins, "The Fiction Market", *Times Literary Supplement* (20 Nisan 1977): 537.
21 Théophile Gautier, Preface to "Mademoiselle de Maupin" (1835), çev. F. de Sumichrast, ed. E. Weber, *Paths to the Present*, (New York, 1960).
22 Matbaa teknolojisinin modasının geçtiği, elektronik medyanın onun yerini aldığı McLuhan tarafından sadece *Gutenberg Galaksisi*'nde değil, *Understanding Media*'da da sıklıkla vurgulanmıştır. Ayrıca bkz. George Steiner, "Retreat from the Word", *Kenyon Review* (Bahar 1961): 187-216.
23 Gilmore, *World of Humanism*, 186.

5 KALICI RÖNESANS KLASİK CANLANMA DEĞİŞİME UĞRUYOR (Sayfa 95-123)

1 Pierce Butler, *The Origin of Printing in Europe* (Chicago, 1940), 9.
2 Wallace K. Ferguson, "The Interpretation of the Renaissance: Suggestions for a Synthesis", *The Renaissance: Medieval or Modern?*, ed. K. H. Dannenfeldt (New York, 1959).
3 Erwin Panofsky, *Renaissance and Renascences in Western Art* (Uppsala, 1960), 4; Wallace K. Ferguson, *The Renaissance in Historical Thought: Five Centuries of Interpretation* (Cambridge, MA, 1948), 393; Giorgio de Santillana, *The Age of Adventure* (New York, 1956), 12.
4 Frank J. Warnke, "Mazzeo on the Renaissance", *Journal of the History of Ideas* XXVIII (Nisan-Haziran 167): 288.
5 Johan Huizinga, "The Problem of the Renaissance" (1920), *Men and Ideas: Essays by Johan Huizinga*, çev. J. S. Holmes ve H. van Marie (New York, 1966), 278.
6 *A.g.e.*, 278.
7 Ferguson, *Renaissance in Historical Thought*, 391.
8 Louis le Roy, "De La Vicissitude ou Variété des Chose en l'Univers" (1575), çev. J. B. Ross, *The Portable Renaissance Reader* (New York, 1969), 98.

9 Curt Bühler, *Fifteenth Century Books and the Twentieth Century: An Address and a Catalogue of an Exhibition at the Grolier Club*, Nisan-Haziran 1952 (New York, 1952), 21-22.
10 Douglas McMurtrie, *The Book* (Oxford, 1943), 136; Gilmore, *World of Humanism*, 186 (italikler bana ait).
11 Arnold Hauser, *The Social History of Art*, c. 2, *Renaissance, Mannerism, Baroque*, çev. S. Godman (New York, 1957), 3.
12 Dana B. Durand, "Tradition and Innovation in 15th Century Italy: 'Il Primato dell' Italia' in the Field of Science", *Toward Modern Science*, c. 2, ed. R. Palter (New York, 1961), 35.
13 Panofsky, *Renaissance and Renascences*, 106.
14 Paul Kristeller, *Renaissance Thought: The Classic, Scholastic and Humanist Strains* (New York, 1961), 98.
15 Panofsky, *Renaissance and Renascences*, 108.
16 Alıntılar ve yorumlar için bkz. Gilmore, *World of Humanism*, 236 ve Harbison, *Christian Scholar*, 93.
17 Panofsky, *Renaissance and Renascences*, 41.
18 Erwin Panofsky, *Studies in Iconology* (New York, 1939), 27.
19 Kristeller, *Renaissance Thought*, 21.
20 Franklin, *Jean Bodin*, 36-38 adlı kitabında 16. yüzyıl Fransa'sında bu gelişmeyi ele almaktadır.
21 Akt. J. G. A. Pocock, *The Ancient Constitution and the Feudal Law* (Cambridge, 1957), s. 15, n. 4. Pocock'ın çalışmasının büyük kısmı yukarıdaki tartışmayla ilgilidir.
22 Panofsky, *Renaissance and Renascences*, 108.
23 *A.g.e.*, 107.
24 Marie Boas, *The Scientific Renaissance* (New York, 1962), 24.
25 Beryl Smalley, *The Study of the Bible in the Middle Ages* (South Bend, IN, 1964), 44.
26 D. B. Updike, *Printing Types: Their History Forms and Use: A Study in Survivals* (Cambridge, MA, 1937), II: 98.
27 Roberto Weiss, *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity* (Oxford, 1969), 203.
28 Jacob Burckhardt, *The Civilization of the Renaissance in Italy*, çev. S. G. C. Middlemore, ed. B. Nelson ve C. Trinkaus (New York, 1958), 1:143.
29 H. J. Chaytor, *From Script to Print* (Cambridge, 1945), 26.
30 Ortelius, "Message to the Reader", ij.
31 Burckhardt, *Civilisation of the Renaissance*, 1: 143.
32 *A.g.e.* 170-171.
33 Pierre Mesnard, "Le Commerce Epistolaire comme Expression Sociale de l'lndividualism Humaniste", *Individu et Société de la Renaissance: Colloque International- 1965* (Brüksel, 1967), 26.
34 Bkz. Richard Krautheimer, "The Beginnings of Art Historical Writing in Italy" (1929), *Studies in Early Christian, Medieval, and Renaissance Art* (New York, 1969), 268; E. H. Gombrich, "Art and Scholarship", *Meditations on a Hobby Horse* (Londra, 1963), 106-119; Anthony Blunt, *Artistic Theory in Italy 1450-1600* (Oxford, 1966), 98.
35 Alexander G. Keller, "Mathematic Technologies and the Growth of the Idea of Technical Progress in the Sixteenth Century", *Science, Medicine and Society in the Renaissance*, ed. Alan Debus (New York, 1974), 22.
36 *A.g.e.*, 22.
37 Erwin Panofsky, "Artist, Scientist, Genius: Notes on the ' Renaissance- Dämmerung", *The Renaissance: Six Essays* (New York, 1962), 135-136.
38 *A.g.e.*, s. 136, dn.13.
39 *A.g.e.*, 137.
40 *A.g.e.*, 138.
41 *A.g.e.*, 128.
42 Panofsky, *Renaissance and Renascences*, 106.
43 Yates, *Art of Memory*, 340.

44 R. R. Bolgar, *The Classical Heritage and Its Beneficiaries: From the Carolinian Age to the End of the Renaissance* (New York, 1964), 180.
45 Akt. Clapham, "Printing", 385.
46 Paolo Rossi, *Francis Bacon: From Magic to Science*, çev. S. Rabinovich (Chicago, 1968), 27.
47 *A.g.e.*, 29.
48 Gilmore, *World of Humanism*, 199.
49 Richard Foster Jones, *Ancients and Moderns: A Study of the Rise of the Scientific Movement in 17th Century England*, 2. Baskı (Berkeley, 1965), 45.
50 R. E. Burns, kitap incelemesi, *American Historical Review* CXXIV (Ekim 1968): 181.
51 Theodor E. Mommsen, "Petrarch's Conception of the 'Dark Ages'", *Speculum* XVII (Nisan 1942): 241.
52 Warnke, "Mazzeo on the Renaissance", 288.

6 BATI HIRİSTİYANLIĞININ BÖLÜNMESİ SAHNENİN REFORM'A HAZIRLANMASI (Sayfa 125-157)

1 Arthur Geoffrey Dickens, *Reformation and Society in Sixteenth Century Europe* (New York, 1968), 51.
2 Louise Holborn, "Printing and the Growth of a Protestant Movement in Germany from 1517-1524", *Church History* XI (Haziran 1942): 1.
3 Geoffrey Atkinson, *Les Nouveaux Horizons de la Renaissance Française* (Paris, 1935), 57.
4 Lewis Spitz, *The Religious Renaissance of the German Humanists* (Cambridge, MA, 1963), 84-85.
5 Akt. M. H. Black, "The Printed Bible", *Cambridge History of the Bible*, c. 3, *The West from the Reformation to the Present Day*, ed. S. L. Greenslade (Cambridge, 1963), 432.
6 Akt. Gerald Strauss, "The Course of German History: The Lutheran Interpretation", *Renaissance: Studies in Honor of Hans Baron*, ed. A. Molho ve J. Tedeschi (Dekalb, IL, 1971), 684.
7 Gabriel Plattes, "A Description of the Famous Kingdome of Macaria", Charles Webster, *Samuel Hartlib and the Advancement of Learning* (Cambridge, 1970), 89.
8 Foxe, Book of Martyrs. William Haller, *The Elect Nation: The Meaning and Relevance of Foxe's Book of Martyrs* (New York, 1963), 110.
9 G. R. Elton, *Reformation Europe 1517-1559* (New York, 1966), 15.
10 Fredrich Myconius, Selections from *Historia Reformations, The Reformation*, ed. ve çev. Hans Hillerbrand (New York, 1964), 47.
11 Martin Luther'den mektup, 30 Mayıs 1518, *The Reformation*, ed. Hillerbrand, 54.
12 *The Reformation*, ed. Hillerbrand, 32.
13 Heinrich Grimm, "Luther's 'Ablassthesen' ...", *Gutenberg Jahrbuch* (1968): 144.
14 Beatus Rhenanus'tan Zwingli'ye, 2 Haziran 1519, *The Reformation*, ed. Hillerbrand, 125.
15 Gordon Rupp, *Luther's Progress to the Diet of Worms*, 1521 (Chicago, 1951), 54.
16 Elton, *Reformation Europe*, 15.
17 Maurice Gravier, *Luther et L' Opinion Publique* (Paris, 1942), 19.
18 Margaret Aston, *The Fifteenth Century: The Prospect of Europe* (Londra, 1968), 76.
19 Geoffrey R. Elton, *Policy and Police: The Enforcement of the Reformation in the Age of Thomas Cromwell* (Cambridge, 1972), 206.
20 J. Daniélou, A. H. Contratin ve John Kent, *Historical Theology* (Londra, 1969), 233.
21 "The Storm" (1704), Ian Watt, *The Rise of the Novel*, güncelleştirilmiş baskı (Berkeley, 1967), 103.

22 Akt. Harbison, *Christian Scholar*, 80.
23 Jean Leclercq, *The Love of Learning and the Desire for God*, çev. C. Misrahi (New York, 1962), 128.
24 "Decree on the Acceptance of the Holy Scriptures and the Apostolic Traditions", 22 Mart 1545, Herbert Jedin, *A History of the Council of Trent*, çev. E. Graf (Edinburgh, 1961),11:74.
25 S. L. Greenslade, "English Versions of the Bible A.D. 1525-1611", *Cambridge History of the Bible*, c. 3, *The West from the Reformation to the Present Day* (Cambridge, 1963), s. 153, dn. I.
26 1543 yılında çıkarılan kanunla okuması yasak kitaplar listesinin alındığı yapıt için bkz. Bennett, *English Books and Readers*, 27.
27 Hans Kohn, *Nationalism: Its Meaning and History* (New York, 1955), 14.
28 Hans Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background* (New York, 1944), 143.
29 Thomas Norton, "The Ordinall of Alchemy" (ca. 1477), akt. R. F. Jones, *The Triumph of the English Language* (Oxford, 1953), s. 5, dn. 8.
30 Altick, *English Common Reader*, 18.
31 Charles Webster, *The Great Instauration: Science Medicine and Reform 1626-1660* (Londra, 1975), 268.
32 A. W. Reed, *Early Tudor Drama* (Londra, 1962), 204.
33 "England's Birth-Right Justified" (1645), akt. Pauline Gregg, *Free-born John: A Biography of John Lilburne* (Londra, 1961), 128.
34 Alıntılar için bkz. J. G. Ebel, "Translation and Cultural Nationalism in the Reign of Elizabeth", *Journal of the History of Ideas* XXX (Ekim-Aralık 1969): 295-298.
35 "A Garland for Gutenberg", *Times Literary Supplement* (22 Haziran 1967): 561.
36 Hexter, *Reappraisals in History*, 33.
37 Bkz. Christopher Hill, *Society and Puritanism in Pre-Revolutionary England* (New York, 1967), 13. Bölüm, başlık ve başlangıç notu.
38 Keith Thomas, "Women and Civil War Sects", *Crisis in Europe 1560-1660*, ed. Trevor Aston (Londra, 1965), 333.
39 Kenneth Charlton, *Education in Renaissance England* (Londra, 1965), 201.
40 Akt. Wright, *Middle Class Culture*, 245.
41 *A.g.e.*, 239-241.
42 Reginald Pole, "Speech to the Citizens of London on behalf of Religious Houses", akt. J. W. Blench, *Preaching in England in the Late Fifteenth and Sixteenth Centuries: A Study of English Sermons 1450-c. 1600* (Oxford, 1964), 50-51.
43 John Bossy, "The Counter Reformation and the People of Catholic Europe", *Post and Present* 47 (Mayıs 1970): 68-69.
44 Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, çev. Talcott Parsons (Londra, 1948), 36.
45 Henri Hauser, *Etudes sur la Réforme Française* (Paris, 1909), 86-87.
46 Bernd Moeller, *Imperial Cities and the Reformation: Three Essays*, çev. H. E. Midelfort ve M. U. Edwards (Philadelphia, 1972), 29.
47 Akt. Black, "Printed Bible", 432.
48 Steinberg, *Five Hundred Years*, 194.
49 E. William Monter, *Calvin's Geneva* (New York, 1967), 21.
50 *A.g.e.*, s, 5, 166.
51 En kapsamlı araştırma H. J. Bremme, *Buchdrucker und Buchhandler zur Zeit der Glaubenskämpfe: Studien zur Genfer Druckgeschichte, 1565-1580* (Cenevre, 1969). Ayrıca bkz. R. M. Kingdon, *American Historical Review* LXXV (Haziran 1970): 1481.
52 Paul F. Geisendorf, "Lyons and Geneva in the Sixteenth Century: The Fairs and Printing", *French Humanism 1470-1600*, ed. W. Gundersheimer (New York, 1969), 150.
53 Weber, *Protestant Ethic*, 35.

54 G. H. Putnam, *The Censorship of the Church of Rome and Its Influence upon the Production and Distribution of Literature* (New York, 1906), I:40.
55 P. G. Bietenholz, *Basle and France in the Sixteenth Century: The Basle Humanists and Printers in Their Contacts with Francophone Culture* (Toronto, 1971), 132.
56 Kingdon, "Patronage, Piety and Printing", 24-25.
57 Robert M. Kingdon, "Christopher Plantin and his Backers 1575-1590: A Study in the Problems of Financing Business during War", *Mélanges d'Histoire Economique et Sociale Homage à Anthony Babel* (Cenevre, 1963), 315.
58 Elizabeth Armstrong, *Robert Estienne, Royal Printer* (Cambridge, 1954), 15.
59 Voët, *Golden Compasses*, 1:383.
60 Hans Hillerbrand, "The Spread of the Protestant Reformation in the Sixteenth Century", *The South Atlantic Quarterly* LXVII (Bahar 1968): 270.

7 DOĞA KİTABI DEĞİŞİME UĞRUYOR MATBAA VE MODERN BİLİMİN YÜKSELİŞİ (Sayfa 159-214)

1 Antonia McLean, *Humanism and the Rise of Science in Tudor England* (Londra, 1972), 22.
2 Sarton, *Six Wings*, 6.
3 Sir Thomas Browne, "Religio Medici" (1643), Kısım i, Bölüm 16. Akt. Ernst Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages,* çev. W. Trask (New York, 1963), 232.
4 Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*, 319.
5 Leclercq, *Love of Learning*, 135.
6 Richard ve Mary Rouse, "The Texts Called Lumen Anime", *Archivum Fratrum Praedicatorum* LXI (1971): 28.
7 Leclercq, *Love of Learning*, 137.
8 Digges'in risalesi için bkz. Alexandre Koyré, *From the Closed World to the Infinite* Universe (Baltimore, 1957) [*Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 1998], 35.
9 Akt. "The Assayer" (1623), Drake, *Discoveries and Opinions of Galileo*, 237-238.
10 Basil Willey, *The Seventeenth Century Background* (Londra, 1942), 68. Sir Thomas Browne, "Pseudoxis Epidemica",9. Bölüm, *The Prose of Sir Thomas Browne*, ed. Norman Endicott (New York, 1967), 143.
11 Robert S. Westman, "Kepler's Theory of Hypothesis and the 'Realist Dilemma'", *Studies in the History and Philosophy of Science* III (1972): 253-254.
12 W. Pagel ve P. Rattansi, "Vesalius and Paracelsus", *Medical History, VIII* (Ekim 1964): 316.
13 Akt. Peter Severinus, "Idea Medicinae Philosophicae" (1660), içinde bulunduğu yapıt, Allen Debus, *The English Paracelsians* (New York, 1966), 20.
14 A. N. Whitehead, *Science and the Modern World* (Londra, 1938), s. 19, 28.
15 Tommaso Campanella, 1607 tarihli mektup. Akt. Eugenic Garin, *Italian Humanism: Philosophy and Civil Life in the Renaissance*, Çev. Peter Munz (New York, 1965), 215.
16 Akt. Paolo Rossi, *Philosophy, Technology and the Arts in the Early Modern Era*, çev. S. Attansio, ed. Benjamin Nelson (New York, 1970), 48.
17 Boas, *Scientific Renaissance*, 52.
18 Howard B. Adelmann, *Introduction to the Embryological Treatises of Hieronymus Fabric/ us of Aquapendente* (Ithaca, NY, 1942), 54.
19 "Philosophical Transactions", 8 Ocak 1665/1666, akt. Bernard Smith, "European Vision and the South Pacific", *Journal of the Warburg and Courtauld Institute* XIII (1950): 65.
20 Kenneth Boulding, *The Image* (Ann Arbor, MI, 1961), 77.

21 Brown, *Story of Maps*, 94.
22 Boulding, *The Image*, 66.
23 J. R. Hale, *Renaissance Exploration* (New York, 1968), 75.
24 Charles Issawi, "Arab Geography and the Circumnavigation of Africa", *Osiris* X (1952): 117.
25 Atıf için bkz. Datini'nin Floransalı bir mücevher tüccarına yazdığı not, akt. Iris Origo, *The Merchant of Prato*, gözden geçirilmiş baskı (Londra, 1963), 99.
26 Rossi, *Philosophy, Technology*, 53.
27 Thomas Kuhn, "The Function of Measurement in Modern Physical Science", *Isis* 52 (1961): 192.
28 Endicott, *Prose of Browne*, xv.
29 C. R. Beazley, *The Dawn of Modern Geography* (Oxford, 1906), III: 517.
30 Dana B. Durand, *The Vienna-Klostemeuberg Map Corpus: A Study in the Transition from Medieval to Modern Science* (Leiden, 1952), 12-13.
31 A. R. Hall, *The Scientific Revolution 1500-1800: The Formation of the Modern Scientific Attitude* (Boston, 1957), 10.
32 George Sarton, "A Summing Up", *Sarton on the History of Science*, ed. D. Stimson (Cambridge, MA, 1962), 370.
33 Hall, *Scientific Revolution*, 51-52.
34 "De Revolutionibus" için yazdığı önsöz niteliğindeki mektup. Akt. Kuhn, *Copernican Revolution*, 141.
35 Akt. "Narration Prima" (1540) of Rheticus, Edward Rosen, *Three Copernican Treatises*, 3. Baskı (New York, 1971), 111-14 (italikler bana ait).
36 Kuhn, *Copernican Revolution*, 131.
37 Boas, *Scientific Renaissance*, 74.
38 J. L. E. Dreyer, *History of Astronomy, From Thales to Kepler*, gözden geçirilmiş baskı (New York, 1953), 18-19.
39 Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, gözden geçirilmiş baskı (Chicago, 1970), 116-117 [*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2017].
40 Kuhn, *Copernican Revolution*, 209.
41 Robert S. Westman, "The Comet and the Cosmos: Kepler, Mastlin and the Copernican Hypothesis", *The Reception of Copernicus' Heliocentric Theory* (Varşova, 1972): II (italikler bana aittir).
42 Deborah H. Warner, "The First Celestial Globe of Willem Janszoon Blaeu", *Imago Mundi* 25 (1971): 36.
43 *A.g.e.*, 37.
44 *A.g.e.*, 36.
45 *A.g.e.*, 37.
46 *A.g.e.*, 38.
47 W. P. D. Wightman, *Science and the Renaissance* (Edinburgh, 1962), I:120.
48 Thomas Sprat, *History of the Royal Society* (1667), ed. J. I. Cope ve H. W. Jones (St. Louis, 1958), 2. Kısım, 5. Bölüm, s. 62.
49 John Christiansen, "Astronomy and Printing", 16. Yüzyıl Çalışmaları Konferansı'nda sunulan makale, Concordia Seminary, St. Louis, 26 Ekim 1972.
50 Koestler, *Sleepwalkers*, 410-411.
51 *A.g.e.*, 407.
52 Stillman Drake, "Early Science and the Printed Book: The Spread of Science Beyond the University", *Renaissance and Reformation* 6 (1970): 49.
53 Bu çalışmanın ilk halinde bulunan (iki ciltlik kitabımda ve kısaltılmış versiyonun ilk baskısında) ve J. L. Russel'ın "Kepler's Laws of Planetary Motion, 1609-1666" (*British Journal for the History of Science* II (Haziran 1969): 10-11'de yer alan ve gezegenin geçişi konusunda astronomları uyaran kişinin Kepler değil de Gassendi olduğunu ifade eden yanıltıcı bir atfa dayanan hatayı düzelttim. Bu hatayı saptayan Michael John Gorman'a teşekkür borçluyum.
54 Russell, "Kepler's Laws", 18-19.

55 Max Caspar, *Kepler*, çev. C. Doris Hellman, gözden geçirilmiş baskı (Londra, 1959), 298.
56 *A.g.e.*, 299.
57 Edward Rosen, "Was Copernicus a Hermetist?" *Historical and Philosophical Perspectives of Science*, ed. R. H. Stuewer (Minneapolis, 1970), 171.
58 T. K. Rabb, "Religion and the Rise of Modern Science", *Past and Present* 31 (Temmuz 1965): 117.
59 Rabb, *a.g.e.*, 113.
60 Jacob Bronowski ve Bruce Mazlish, *The Western Intellectual Tradition: From Leonardo to Hegel* (New York, 1960), 124.
61 Sarton, *Six Wings*, 61.
62 Drake, *Discoveries and Opinions*, s. 59, n.
63 Marjorie Hope Nicolson, *Science and Imagination* (Ithaca, NY, 1956), 34.
64 Alıntı Kepler'e 13 Ağustos 1619 tarihinde yollanan mektuptan yapılmıştır. Mektup, Foscarini'nin yerel dilde basılmış yapıtının "yasaklanmasının pratik etkisi"ni tanımlamaktadır. Bkz. Jerome Langford, Galileo, *Science and the Church*, gözden geçirilmiş baskı (Ann Arbor, MI, 1971), 104.
65 Rabb, "Religion and the Rise of Modern Science", 117.
66 Christopher Hill, *The World Turned Upside Down* (Londra, 1972), 240.
67 Reijer Hooykaas, *Humanisme, Science et Reforme: Pierre de la Ramée* 1515-1572 (Leiden, 1958), 215-216.
68 "Letter to the Grand Duchess Christina", Drake, *Discoveries and Opinions*, 196.
69 "The Assayer", Drake, *Discoveries and Opinions*, 237-238.
70 Hill, *World Turned Upside Down*, 239.
71 Rabb, "Religion and the Rise of Modern Science", 120.
72 Reijer Hooykaas, "Science and the Reformation", *The Protestant Ethic and Modernization*, ed. S. N. Eisenstadt (New York, 1968), 216.
73 Hooykaas, *a.g.e.*
74 Hugh F. Kearney, "Puritanism and Science: Problems of Definition", *Past and Present* 29 (Temmuz 1965): 108.
75 Robert K. Merton, *Science, Technology and Society in Seventeenth Century England*, gözden geçirilmiş ofset baskı (New York, 1970), 96.
76 Howard B. Adelmann, *Marcello Malpighi and the Evolution of Embryology* (Ithaca, NY, 1967), 1: 670.
77 Adelmann, *a.e.g.*, 1: 347.
78 Adelmann, *a.e.g.*, 1: 674 (25 Mart 1669 tarihli mektup).
79 Joseph Ben-David, "The Scientific Role: The Conditions of Its Establishment in Europe", *Western Civilization: Recent Interpretations*, ed. C. D. Hamilton (Chicago, 1973), 571. İlk basım, *Minerva* IV (1965): 15-20.
80 Robert S. Westman, kitap inceleme, *Renaissance Quarterly* XXVIII (Yaz 1974): 223.
81 "The Academy of the Investigators", *Science, Medicine and History. Essays ... in Honor of Charles Singer*, ed. E. A. Underwood, 2 cilt (Oxford, 1953), I: 521-563.
82 Langford, *Galileo, Science*, s. 103, dn. 50.
83 Langford, *a.g.e.*, 98-9.
84 Alexandra Koyré, *La Revolution Astronomique: Copernic, Kepler, Borelli* (Paris, 1961), 506 (çeviri bana ait).
85 Drake, *Discoveries and Opinions*, 218-220.
86 Langford, *Galileo, Science*, 58-9; Koestler, *Sleepwalkers*, 458.
87 Drake, *Discoveries and Opinions*, 219-220.
88 Giorgio de Santillana, *The Crime of Galileo* (Chicago, 1955), 325.
89 Charles C. Gillispie, *The Edge of Objectivity* (Princeton, NJ, 1960), 52.
90 Koestler, Sleepwalkers, 494.
91 De Santillana, *Crime of Galileo*, 326.
92 John Milton, "Areopagitica", reprinted in *The Complete Prose Works of John Milton*, ed. Don M. Wolfe (New Haven, 1959), II: 538.

8 SONUÇ
(Sayfa 215-233)

1 Hugh F. Kearney, Giriş, *Origins of the Scientific Revolution* (Londra, 1966), xi.
2 Herbert Butterfield, *The Origins of Modern Science 1300-1800*, gözden geçirilmiş baskı (New York, 1951), 1.
3 Hugh F. Kearney, "Puritanism, Capitalism and the Scientific Revolution", *Post and Present* 28 (Temmuz 1964): 81.
4 "Toward a New History of the New Science", *Times Literary Supplement* (15 Eylül 1972): 1058.
5 Akt. Debus, *English Paracelsians*, s. 59, risalenin yazarı, "R. Bostocke Esq.", Londra, 1585.
6 Brian Walton'ın 1657 tarihli Londra "Polyglotte" broşüründen. Akt. Donald Hendricks, "Profitless Printing: Publication of the Polyglots", *The Journal of Library History* II (Nisan 1967).
7 Sprat, *History of the Royal Society*, 3. Kısım, 23. Bölüm, s. 371.
8 Cassirer, *The Philosophy of the Enlightenment*, çev. F. Koellen ve J. Pettegrove (Princeton, 1951), 43.
9 John Locke, *An Essay on Human Understanding*, IV. Kitap, XVIII. Bölüm.
10 Bernard Smith, "European Vision and the South Pacific", 67.
11 Boulding, *The Image*, 67.
12 Melanchthon'un konuşması için bkz. *The Reformation*, ed. Hillerbrand, 59-60.
13 Petty'nin sözleri için bkz. Jones, *Ancients and Moderns*, 91.
14 Wilson, *Diderot*, 143.
15 Archer Taylor, "The Influence of Printing 1450-1650", *Printing and Progress: Two Lectures* (Berkeley, 1941), 13.

SON SÖZ: MATBAA DEVRİMİNİN YENİDEN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ
(Sayfa 235-260)

1 Örneğin bkz. James A. Dewar, "The Information Age and the Printing Press: Looking Backward to See Ahead", RAND Belge no. 8014 (Santa Monica, CA, 1998).
2 İlk basılan makalelerim şunlardı: "Clio and Chronos", *History and Theory* (Special Issue: *History and the Concept of Time*, 1966): 36-65; "Some Conjectures about the Impact of Printing on Western Society and Thought", *Journal of Modern History* 40 (1968): 1-56.
3 Lucien Febvre ve Henri-Jean Martin, *L'Apparition du Lime, L' Evolution de L'Humanité Serisi*, no. 49 (Paris, 1958). Yayınlandığında kütüphane dergilerinde tanıtılmıştı ama çok az tarihçinin dikkatini çekti. Febvre ile Martin ancak 18 yıl sonra, kitabın İngilizce çevirisinin (*The Coming of the Book*, çev. David Gerard [Londra, 1976]) yayınlanmasını takiben hak ettikleri ilgiyi çekmeye başladılar. Ancak, kitap günümüzde bile yanlış değerlendirilebilmekte ve *Annales* ekolünün ürünü olarak görülebilmektedir. Jared Jenisch, "The History of the Book", *Portal: Librarians and the Academy* 3, no. 2 (Nisan 2003), araştırmayı bu ekolün kurulmasına yardımcı olan Lucien Febvre'e atfetmektedir. Oysa aslında kitabın tamamı *Annale* ekolünden olmayan Henri-Jean Martin tarafından yazılmıştır.
4 J. H. Hexter, *Reappraisals in History* (Evanston, IL, 1961), 5. Bölüm.
5 Adrian Johns, "Science and the Book in Modern Cultural Historiography", *Studies in History and Philosophy of Science* 29, no. 2 (1998): 175.

6 "The Advent of Printing in Current Historical Literature", *American Historical Review* 75 (Şubat 1970): 727-743. Bu makalenin bazı bölümleri hacimli bir kitabımda tekrarlanmıştır: *The Printing Press as an Agent of Change*, 2 cilt, c. 1 (Cambridge, 1979), 30-31 [bundan böyle *Agent of Change*].

7 Kitap tarihi alanının ortaya çıkışının kısa ve özlü bir özeti için bkz. Anthony Grafton'ın "Forum" için yazdığı giriş, *The American Historical Review* 107 (Şubat 2002): 85 [bundan böyle *AHR Forum*).

8 *Histoire de l'Edition Française*, ed. Henri-Jean Martin ve Roger Chartier, 4 cilt (Paris, 1984).

9 "An Unacknowledged Revolution Revisited", AHR Forum, 89.

10 Benedict Anderson, *Imagined Communities* (Londra, 1983); Anthony Wells-Cole, *Art and Decoration in Elizabethan England* (New Haven, CT, 1997).

11 Akla gelen birkaç başlık: Adrian Armstrong, *Technique and Technology: Script, Print and Poetics in France 1470-1550* (Oxford, 2000); Martin Elsky, *Authorizing Words* (Ithaca, NY, 1989); Joseph Loewenstein, "The Script in the Marketplace", *Representations* 12 (Güz 1985): 10-14; Arthur Marotti, *Manuscript, Print and the English Renaissance Lyric* (Ithaca, NY, 1995); Michael McKeon, *The Origins of the English Novel* (Baltimore, 1987); Walter L. Reed, *An Exemplary History of the Novel* (Chicago, 1981); Evelyn Tribble, *Margins and Marginality* (Charlottesville, VA, 1993).

12 Örneğin Robert Darnton'ın yaptığı röportaj ve verdiğim cevap için bkz. *Sharp News* (Yaz 1994): 3 ve (Kış 1994-1995): 5. Ayrıca bkz. *Books and the Sciences in History*, ed. M. Frasca-Spada ve N. Jardine (Cambridge, 2000), 3, 13.

13 Michael Warner, *Letters of the Republic* (Cambridge, MA, 1990), 5, garip bir eşleştirmeyle bir "Whig-McLuhancı" ekolden söz ediyor. McLuhan'ın görüşlerine itirazlarım için bkz. *Agent of Change*, s. 40 vd. Benim yaklaşımım aynı zamanda Walter J. Ong'un, Alvin Gouldner'ın ve Alvin Kernan'ın yaklaşımlarına da benzetilmiştir. Bu yazarların hiçbiri tarih yazımıyla ilgili düşüncelerimi paylaşmıyor. Örn. bkz. *Print, Manuscript and Performance* (Columbus, OH, 2000), 1-2, editör M. Bristol ile Arthur Marotti'nin yazdıkları giriş; David McKitterick, *Print, Manuscript and the Search for Order 1450-1830* (Cambridge, 2003), 224.

14 Joseph Dane, *The Myth of Print Culture* (Toronto, 2003), 14.

15 Dane, *The Myth of Print Culture*, 13. Yanlış sayfa numarası verilmiştir. Bkz. *Agent of Change*, I, 129 (I, 91 değil).

16 "Yavaş Devrim" tipik bir nitelendirme. John Barnard'ın McKitterick'in kitabını tanıtan yazısının başlığı olarak kullanılmıştır, *Times Literary Supplement*, 19 Mart 2004, 27. Ayrıcabkz. Asa Briggs ve Peter Burke, *A Social History of the Media* (Cambridge, 2002), 22 [bundan böyle Briggs ve Burke]; Giriş: Julia Crick ve Alexandra Walsham (ed.), *The Uses of Script and Print, 1300-1700* (Cambridge, 2004) [bundan böyle Crick ve Walsham].

17 Roger Chartier, "Texts, Printing, Readings", *The New Cultural History*, ed. Lynn Hunt (Berkeley, CA, 1989), 6. Bölüm, s. 154-171. Ayrıca bkz. Bristol ve Marotti, *Print, Manuscript and Performance*, 8.

18 G. Cavallo, "Between Volumen and Codex", *A History of Reading in the West*, ed. G. Cavallo ve R. Chartier, çev. Lydia Cochrane (1999), 2. Bölüm [bundan böyle Cavallo ve Chartier]; Peter Stallybrass, "Books and Scrolls: Navigating the Bible", *Books and Readers in Early Modern England*, ed. J. Andersen ve E. Sauer (Philadelphia, 2002); veStuatt Hall'un yaptığı atıflar için bkz. "In the Beginning Was the Codex: The Early Church and Its Revolutionary Books", *The Church and the Book* (Ecclesiastical History Society Meetings 2000 and 2001 bildirileri) ed. R. N. Swanson (Rochester, NY, 2004), 1-11.

19 Bkz. *Agent of Change*, 40-41.

20 İlk makalelerimden biri olan "Clio and Chronos"un konusu buydu.

21 Frederick G. Kilgour, *The Evolution of the Book* (Oxford, 1998), biyologların "kesintili denge" kuramını kitap tarihine uygular ve son 5000 yılda ortaya çıkan dört dönüşümü sıralar: kil tablet, papirüs rulo, kitap (kodeks), elektronik kitap. Üç ek içeren bir şema sunar: matbaa, buhar gücü ve ofset baskı, ama bunlar ana tartışmasına dahil edilmemiştir.

22 McKitterick'in M. B. Parkes alıntısı için bkz. *Print, Manuscript*, II.

23 Armando Petrucci, *Writers and Readers in Medieval Italy*, ed. ve çev. Charles M. Radding (New Haven, CT, 1995), 200.

24 Ben de "kitabı kültürel ağın merkezine" yerleştirmenin yanıltıcı olduğuna katılıyorum, bkz. Nicholas Hudson, "Challenging Eisenstein: Recent Studies on Print Culture", *Eighteenth Century Life* 26 (2002): 85

25 Bkz. *Agent of Change*, 22.

26 Sheila Edmunds, "From Schoeffer to Vérard: Concerning the Scribes who Became Printers", *Printing the Written Word*, ed. Sandra Hindman (Ithaca, NY, 1991), 24-27. Edmunds, "çok sayıda" müstensih matbaacı oldu diyen Curt Bühler[*The Fifteenth- Century Book* (Philadelphia, 1960), 48] ile bunun yeni işe giden "alışılagelmiş" yol olduğunu öne süren Rudolf Hirsch'ü [*Printing, Selling and Reading 1450-1550* (Wiesbaden, 1974), 18] sorgular.

27 Hirsch, *Printing, Selling and Reading 1450-1550*, 18, dn.

28 Mary A. Rouse ve Richard H. Rouse, *Cartolai, Illuminators and Printers in Fifteenth-Century Italy* (UCLA Occasional Paper no. I, 1988), 66-67.

29 *A.g.e.*, 21.

30 Keith Thomas, "The Meaning of Literacy in Early Modern England", *The Written Word: Literacy in Transition*, ed. Gerd Baumann (Oxford, 1986), 119. Febvre ile Martin'e atıf için bkz. *Coming of the Book*, 28.

31 İstenen metinler Yedi Pişmanlık Mezmuru, Cato'nun Beyitler'inin (*disticha*) Flamancası ve "küçük bir dua kitabı"dır. Febvre ile Martin'den aynı alıntıyı (*Coming of the Book*, 28) Ortaçağ *scriptoria*'larında toplu üretim yapıldığına dair dayanaksız iddiasını desteklemek için Warner da yapmıştır, bkz. *Letters of the Republic*, 8.

32 McKitterick *pecia* sisteminin "13. yüzyıldan *itibaren yaygın kullanımına*" atıfta bulunsa da (s. 100) (italikler bana ait), bu sistemin belli üniversitelerle sınırlı olduğu ve 14. yüzyıldan sonra artık uygulanmadığı anlaşılıyor. Warner da bu sözde sistemin etkinliğine dair yanıltıcı bir izlenim yaratıyor (s. 8). David d'Avray, "Printing, Mass Communication and Religious Reformation", Crick ve Walsham, 52-54, "pecia"nın sıklıkla abartıldığını söylüyor.

33 İtalyan *cartolai*'ının "çok sayıda" kitap ürettiği ve kitap fuarları açmak dışında ilk matbaacılara öncülük ettiği iddiasını dile getiren Anthony Grafton bu noktada Rouse'lara atıf yapıyor, bkz. "The Humanist as Reader", Cavallo ve Chartier, 190.

34 Martin Lowry, *The World of Aldus Manutius* (Ithaca, NY, 1979), 26.

35 *A.g.e.*, 9. Hirsch'e göre, önceki meslekler "tuhaf bir kümelenme" oluşturuyor. Hirsch, 20.

36 *The Remarkable Story of a Book Published in Padua in 1477*, çev. H. Schmoller (Londra, 1967), 16-17.

37 Robert Darnton, *The Business of Enlightenment. A Publishing History of the Encyclopedie 1775-1800* (Cambridge, MA, 1979) 5. Bölüm.

38 Bühler, *Fifteenth-Century Book*, 40. Bühler Temmuz 1470'te Francesco Filelfo'nun matbu kitapları "yetenekli ve kusursuz bir müstensihin yaptığı işe" eşdeğer bulduğundan söz eder (s. 41).

39 David Shaw, "Ars formularia: NeoLatin Synonyms For Printing", *The Library* 6th Series XI, no. 3 (Eylül 1989): 220-230.

40 Felicia R. Lee'ye göre, Sotheby's'te "Daktilo çıktısı bir elyazması" satışa çıkarılmış, "In Brief", *New York Times*, 19 Haziran 2004, Cumartesi, Bölüm A, s. 9.

41 Silvia Rizzo, *II Lessico Filologica degli Umanisti*, Sussidi Eruditi Series, no. 26 (Roma, 1973), 7, 69.

42 Brian Richardson, "The Debates on Printing in Renaissance Italy", *La Bibliofilia* 100(1998): 133-155.

43 Bkz. Chartier, "Texts, Printing, Readings", 154-175.

44 Burada sadece elle yazılmış kenar notlarından söz edilmesi matbu kenar notlarının önemini azaltmamalı. Bu konuda bkz. William W. E. Slights, *Managing Readers: Printed Marginalia in Engish Renaissance Books* (Ann Arbor, MI, 2002) ve Tribble, *Margins and Marginality.*

45 Giriş, Crick ve Walsham, 12. Ayrıca bkz. "iki yönlülük [...] yazı–baskı arayüzü", William Sherman, *John Dee* (Amherst, MA, 1995), 117. Anthony Grafton'ın, Guillaume Budé'un okuma şekillerine dair makalesinin başlığı anlamlıdır: "Is the history of reading a marginal

enterprise?" ["Okumanın tarihi bir kenar/marjinal okuma mı?"], *Papers of the Bibliographical Society of America* 191 (Haziran 1997): 139-159.

46 McKitterick, *Print, Manuscript*, 136.

47 Carvallo ve Chattier, Giriş, 24 ve Reinhard Wittman, "Was There a Reading Revolution?", II. Bölüm. Robert Darnton David Hall ile Rolf Engelsing'in iki farklı yerde aynı kalıbı bulduğunu söylüyor, bkz. "First Steps toward a History of Reading", *The Kiss of Lamourette* (New York, 1990), s. 166, Darnton'ın notları da (s. 358-362) yararlı bibliyografik bilgi sunuyor.

48 Ann Blair, "Reading Strategies for Coping with Information Overload", *Journal of the History of Ideas* 64 (Ocak 2003): 15-16.

49 Blair, "Reading Strategies for Coping with ...", 16.

50 Lisa Jardine ve Anthony Grafton, "Studied for Action: How Gabriel Harvey Read his Livy", *Past and Present* 129 (1990): 30-78.

51 Clifford C. Huffman, *Elizabethan Impressions: John Wolfe and His Press* (AMS Press, 1998).

52 Yakın zamanlarda yapılan kitap tarihi araştırmalarındaki entelektüellik karşıtı eğilimlere değindiğim kitabım için bkz. *Grub Street Abroad* (Oxford, 1992), 33-5.

53 Bristol ve Marotti, *Print, Manuscript and Performance*, 3-4.

54 Akt. Roger Schofield; Thomas, "The Meaning of Literacy", 107.

55 D. F. McKenzie, "Speech-Manuscript-Print", *Making Meaning: Printers of the Mind and Other Essays*, ed. P. MacDonald ve M. Suarez S. J. (Amherst, MA, 2002), 238.

56 Harold Love, "Oral and Scribal Texts in Early Modern England", *Cambridge History of the Book in Britain IV 1557-1695*, ed. John Barnard ve D. F. McKenzie, katkıda bulunan: Maureen Bell (Cambridge, 2002), 3. Bölüm (s. 119-21) [bundan sonra CHB IV].

57 Margaret Aston, "Epilogue", Crick and Walsham, 289.

58 Fransa'da 1561-1562'de mezmur kitaplarının "kitlesel dağıtımı" için bkz. *Agent of Change*, 352, dn. 170.

59 Adam Fox, *Oral and Literate Culture in England* (Oxford, 2000), 8-10, 410-411. Christopher Marsh, "The Sound of Print [...] The Broadside Ballad as Song", Crick ve Walsham, 9. Bölüm. 16. yüzyılda Fransa için bkz. Kate Van Orden, "Cheap Print and Street Song", *Music and the Cultures of Print*, ed. K. Van Orden (New York ve Londra, 2000), 312.

60 Jean Franois Gilmont, "Protestant Reformations and Reading", Carvallo ve Chartier, 236. Ayrıca bkz. Crick ve Walsham'daki makaleler.

61 McKenzie, "Speech-Manuscript-Print", 241.

62 Crick ve Walsham, 68 (Bob Scribner'ın makalesinden alıntı).

63 Briggs ve Burke, 30-1.

64 *Agent of Change*, 374.

65 McKenzie, "Speech-Manuscript-Print", 133. Fox, *Oral Literature and Culture*, x.

66 Alexandra Walsham, "Domme Preachers?" *Past and Present* 168 (Ağustos 2000): 73-123; "Preaching without Speaking", Crick ve Walsham, II. Bölüm.

67 J. F. Mozley, *John Foxe and His Book* (Londra, 1940). Foxe endüstrisi yakın zamanlarda aralarında Foxe'un İngiliz yayıncısı John Day'in yeni bir biyografisi de bulunan devasa bir literatür oluşturdu. Bkz. Elizabeth Evenden ve Thomas Freeman, "John Foxe, John Day and the Printing of the 'Book of Martyrs,'" *Lives in Print*, ed. R. Myers, M. Harris ve G. Mandelbrote (Londra, 2002).

68 Eisenstein, *Grub Street Abroad*, birçok yerde.

69 Grafton, "Humanist as Reader", 199.

70 "Dilsiz hatip" terimi bir meclis üyesi tarafından Volney için kullanılmıştır. Tom Paine, John Wilkes, Camille Desmoulins ve Jacques Pierre Brissot aşağıdaki makalelerimde kullandığım diğer örneklerdir: "The Tribune of the People: A New Species of Demagogue",*Studies on Voltaire and the 18th century,* 288 (1991): 145-159; "Le Publiciste comme Démagogue: La Sentinelle du Peuple de Volney", *La Révolution du Journal,* ed. Pierre Rétat (Paris 1989), 189-197.

71 Bkz. *Agent of Change*, 132. Malesherbes'in temasına Benjamin Franklin'in Richard Price'a yazdığı bir mektupta da görülür (13 Haziran 1782), akt. Michael Warner, "Franklin and the Letters of the Republic", *Representations* 16 (Güz 1986): 128, dn. II.

72 Keith Baker, *Condorcet* (Chicago, 1975), 298.

73 Eisenstein, "Conjectures about the Impact of Print" (bkz. dn. 2). Belki de bu ifadeyi şuradan almışımdır: *Printing and the Mind o fMan: A Descriptive Catalogue Illustrating the Impact of Print* ..., ed. J. Carter, P. H. Muir ve diğ. (Londra, 1967).

74 John Barnard, Giriş, *CHB* IV, 2.

75 Bundan sonra söylenenler şu makaledeki bazı pasajların özetidir: Eisenstein, "On Revolution and the Printed Word", *Revolution in History*, ed. R. Porter ve M. Teich (Cambridge, 1986), 186-206.

76 Raymond Williams, *The Long Revolution* (New York, 1966). Briggs ve Burke, 22, bu başlığa atıfta bulunup matbaayla ilgisini sorgularlar. Ama giderek artan üretimin yarattığı toplu etkinin diyakronik yönlerini gözden kaçırırlar.

77 Piskopos Armagh 14. yüzyılda Oxford'daki kitapların azlığına değinirken, dilenci tarikatların her şeyi alıp kendi manastırlarına götürdüklerinden, geriye felsefe ve ilahiyat konusunda hiç kitap bırakmadıklarından, tıp ve hukuka dair ise pek az sayıda bıraktıklarından yakınır. Jacqueline Harnesse, "The Scholastic Model of Reading", Carvallo ve Chartier, 119.

78 Çin'de yapılan ahşap baskıları inceleyen yeni bir öğretici çalışma için bkz. Lucille Chia, *Printing for Profit: The Commercial Publishers of Jianyand, Fujian (11th-17th Centuries)* (Cambridge, MA, 2003).

79 Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, çev. N. Itzkowitz ve C. Imber (Londra, 1973) [*Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul: Kronik Kitap, 1919], 174; Juan R. I. Cole, "Printing and Urban Islam in the Mediterranean World 1890-1920", *Modernity and Culture from the Mediterranean to the Indian Ocean,* ed. L. Tarazi Fawaz, C. A. Bayley ve R. Ilbert (New York, 2001), 1-28; Francis Robinson, "Technology and Religious Change: Islam and the Impact of Print", *Modern Asian Studies* 27, no. I (1993): 229-251.

80 Gary Marker, *Publishing, Printing and the Origins of Intellectual Life in Russia 1700- 1800* (Princeton, NJ, 1985).

81 Denys Hay, Giriş, *Printing and the Mind of Man*, xxii.

82 Febvre ve Martin, *Coming of the Book*, 298. J. H. de la Fontaine Verwey, "The Netherlands Book", *Copy and Print in the Netherlands*, ed. W. G. Hellinga (Amsterdam, 1962), 29, 17. yüzyılda United Provinces'ta (Hollanda) dünyadaki tüm ülkelerin toplamında basılandan daha fazla kitap basıldığını ileri sürer [K. W. D. Haley bunun tahmine dayalı bir iddia olduğunu söyler, *The Dutch in the Seventeenth Century* (Londra, 1972), 123].

83 Bu konu *Grub Street Abroad*'da ele alınmıştır. Ayrıca bkz. Raymond Birn, "Pierre Rousseau et les Philosophies of Bouillon", *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* XXIX, ed. T. Besterman (Cenevre, 1964).

84 Lowry, *Aldus Manutius*, 13-18.

85 Anderson, *Imagined Communities*, "matbaa-kapitalizmi" terimini, tireli kullanarak, ele aldığı olgunun sadece matbaa yüzünden ortaya çıkmadığını belirtir. İnsan niye kapitalizmi diğer bir sürü önemli değişkenden (örn. siyasal yapılar) ayırdığını merak ediyor. Bkz. s. 47, dn. 21; burada tek belirleyici faktör olarak Çin'de belli bir yönetim şeklinin olması değil de, kapitalizmin olmaması gösterilmiştir.

86 Crick ve Walsham, Giriş, 3.

87 Anthony Grafton, "The Importance of Being Printed", *Journal of Interdisciplinary History* XI, no. 2 (Güz 1980): 281.

88 *A.g.e.*, 284.

89 *A.g.e.*

90 Adrian Johns'un matbu metin kültürü tanımı benimkine yaklaşıyor: "Matbaa atölyesinden kitabevine ve pazar yerine, çalışma odasına ve eve yayılan ve daha sonra tekrar matbaa atölyesine dönen bir dizi betimleme, uygulama ve beceri", Johns, *Nature of the Book*, 58.

91 Malcolm Beckwith Parkes, *Pause and Effect: An Introduction to the History of Punctuation in the West* (Berkeley, CA, 1993), 56.

92 Barnard, "Slow Revolution" (bkz. dn. 15).

93 McKitterick, *Print, Manuscript*, 47. Julia Crick de benzer şekilde basılı bir örnekten elle çoğaltmanın bilgi akışını tersine çevirdiğini ileri sürer, "The Art of the Unprinted", Crick ve Walsham, 119.

94 Love, "Oral and Scribal Texts", 105.

95 Thomas Starr, "Separated at Birth: Text and Context of the Declaration of Independence", *Proceedings of the American Antiquarian Society* 110, I. Kısım (Worcester, MA; 2002): 152-199.

96 Geoffrey Nunberg (ed.), *The Future of the Book* (Berkeley, CA; 1996), Giriş; Paul Duguid, "Material Matters", 66-73.

97 Eisenstein, "From the Printed Word to the Moving Image", *Social Research* 64, no. 3 (Güz 1987): 1049-1065.

98 17. yüzyıl kütüphaneleri "çok fazla büyüyüp kontrol edilemez hâle gelme riskiyle karşı karşıyaydı", Mark McDayter, "The Hunting of St. James Library .... ", *Huntington Library Quarterly* 66 (2003): 24.

99 Bkz. "Son Birkaç Saptama."

100 Bkz. Daha önce Conrad Gesner ve bibliyografyaların çoğalması konusunda söylenenler Ayrıca bkz. "erken modern dönemdeki aşırı bilgi yükü" konusundaki şu makale, Ann Blair ve diğ., *Journal of the History of Ideas* 64 (Ocak 2003): 1-73; Blair ve Richard Yeo, *Books and the Sciences* (n. 12), 69-90, 207-225; Blair, "The Practices of Erudition according to Morhof", *Mapping the World of Learning*, ed. Francoise Waquet (Wiesbaden, 2000); 59-74. Bu konudaki yeni literatüre dikkatimi çektiği ve bu alana yaptığı birçok katkı için Ann Blair'e teşekkür borçluyum.

101 Örn. bkz. Ira Wade, *The Clandestine Organization and the Diffusion of ... Ideas in France from 1700 to 1750* (Princeton, NJ, 1938); Francois Moureau, ed., *De Bonne Main: La Communication Manuscrite au XVIlle siècle* (Paris, 1993).

102 J. W. Saunders'ın ileri sürdüğü bu tez ["The Stigma of Print", *Essays in Crit icism I* (1951): 137-164] Nita Krevans tarafından geliştirilmiştir: "Print and the Tudor Poets", *Reconsidering the Renaissance*, ed. M. A. DiCesare (Binghamton, NY, 1992); A. F. Marotti, *Manuscript, Print and the English Renaissance Lyric* (Ithaca, NY, 1995); Steven May, "Tudor aristocrats and the Stigma of Print", *Renaissance Papers X* (1980): 11-18; Wendy Wall, *The Imprint of Gender* (New York, 1993).

103 Harold Love, *Scribal Publication in Seventeenth Century England* (Oxford, 1993); Marotti, *Manuscript, Print;* H. R. Woudhuysen, *Sir Philip Sidney and the Circulation of Manuscripts 1558-1640* (Oxford, 1996); Margaret Ezell, *Social Authorship and the Advent of Print* (Baltimore, 1999).

104 Ezell, *Social Authorship*, 12.

105 Love, "Oral and Scribal Texts", *CHB IV*, 97-121.

106 Blair'e göre ("Reading Strategies", 12, dn. 4), "kaynak kitap" 19. yüzyılda kullanılan bir ifadedir ama erken modern dönemde kullanılan bir kategoriye uymaktadır.

107 Julia Crick, "The Art of the Unprinted", Crick ve Walsham, 6. Bölüm, 116.

108 Crick, "The Art of the Unprinted", 134.

109 Joseph Loewenstein, "Martial, Johnson and the Assertion of Plagiarism", *Reading, Society and Politics in Early Modern England*, ed. Kevin Sharpe ve Steven Zwicker (Cambridge, 2003), 277.

110 1481 gibi erken bir tarihte bile bir bilim insanı kendisinin ve çağdaşlarının önceki kuşakların hiç görmediği kadar çok sayıda kitaba erişimlerinin olmasını sağlayan talihe şükrediyordu. Julia H. Gaisser, *Catullus and His Renaissance Readers* (Oxford, 1993), 35.

111 McKitterick, "matbu kitapta daha fazla standartlaşma olduğu" görüşünü kabul ediyor ama aynı zamanda benim bu yöndeki görüşüme karşı çıkıyor. *Print, Manuscript*, 99-100.

112 *A.g.e.*, 111.

113 Johns, *Nature of the Book*, 30. Elbette henüz fikri mülkiyet hakları yasalarının olmadığı bir dönemde "korsanlık ve intihal" tanımsal sorunlar da yaratıyordu.
114 McKenzie, "Printers of the Mind", *Making Meaning*, 13-86.
116 Victor Schölderer, "Printers and Readers in Italy in the Fifteenth Century", *Annual Italian Lecture of the British Academy* (1949) Broşür (*The Proceedings of the British Academy* XXXV): 15, dn. 1. Ayrıca bkz. Augustine, *De Arte Praedicandi* (Strassburg: J. Mentelin, yak. 1467-1468), önsöz. Akt. M. B. Parkes, *Scribes, Scripts and Readers* (Londra, 1991), xxi. Editör, kitap basımını düzeltmiş olduğu bir metnin birbirinin tamamen aynı kopyalarını üretmek olarak görüyor: "Böylece elyazmasında doğası itibariyle var olan hataların çoğalmasını engelliyor."
117 Johns, *Nature of the Book*, 5.
118 Scott Mandelbrote, "The Authority of the Word", Crick ve Walsham,, 136.
119 Almanaklardaki tarihler o kadar güvenilir kabul ediliyordu ki İngiliz mahkemelerinde kanıt olarak kabul ediliyorlardı. Bernard Capp, *English Almanacs 1500-1800* (Ithaca, NY, 1979), 284.
120 Johns, *Nature of the Book*, 30.
121 Philip Gaskell, *A New Introduction to Bibliography* (Oxford, 1972), 344.
122 Latince kitapların, periferisinde İngiltere'nin bulunduğu Avrupa çapında tek bir pazar oluşturduğuna Andrew Pettegree işaret etmiştir, "Printing and the Reformation: The English Exception", *The Beginnings of English Protestantism*, ed. Alex Ryrie ve Peter Marshall (Cambridge, 2002); 157-158.
123 Johns, *Nature of the Book*, 170.
124 Bkz. John Henry, "Trusting Print/Making Natural Philosophy", *Metascience* (2001): 6-14.
125 Örn. bkz. Kopernik'in *De Revolutionibus*'u hakkında yapılan yazışmalar, Robert Westman, "Three Responses to the Copernican Theory", *The Copernican Achievement* (Berkeley, CA, 1975), 9. Bölüm.
126 Seth Lerer, "Errata: Print, Politics and Poetry in Early Modern England", Sharpe ve Zwicker, *Reading, Society and Politics*, 41-72.
127 Johns, *Nature of the Book*, 19'a göre okurların "zekâsını ve becerisini matbu sayfaya" atfediyorum.
128 Bayle, "Alstedius", *Dictionnaire* (1820 baskısı), 1:460.
129 E. J. Kenney, "The Character of Humanist Philology", *Classical Influences on European Culture*, ed. R. R. Bolgar (Cambridge, 1971), 127.
130 John Monfasani, "The First Call for Press Censorship; Niccoló Perotti, Giovanni Andrea Bussi [...] and the Editing of Pliny's *Natural History*", *Renaissance Quarterly* 41 (Bahar 1988): 1-31.
131 Martin Davies, "Making Sense of Pliny in the Quattrocento", *Renaissance Studies* 9 (Haziran 1995): 248, dn. 31.
132 *A.g.e.*, 250.
133 Charles G. Nauert, Jr., "Humanists, Scientists and Pliny: Changing Approaches to a Classical Author", *American Historical Review* 84 (Şubat 1979): 78.
134 Warner, insan unsurunun anlatımımda kaybolduğunu söyleyerek itiraz ediyor (*Letters of the Republic*, 6). John Feather,"kişisel olmayan etkilerle" ilgilenmemi Johns'ın tarif ettiği "gerçek dünya" ve "gerçek insanlar"la karşılaştırıyor ("Revolutions Revisited", *Sharp News* (Güz 1999): 10-11). Benzer bir eleştiri için bkz. Briggs ve Burke, 58.
135 Johns, *Nature of the Book*, 174.
136 *A.g.e.*, 624, 37, 188.
137 Johns, "Reading and Experiment in the Early Royal Society", Sharpe ve Zwicker, *Reading, Society and Politics*, 253.
138 Johns, *Nature of the Book*, 52. Bu görüşün daha ayrıntılı bir eleştirisi ve Johns'un Galileo'yu tek taraflı bir şekilde tasviri için bkz. *AHR Forum*, 99-100.
139 Tycho'nun çalışmalarının kaderi ve Felemenk matbaa ustası Willem Janszoon Blaeu ile ilgili daha fazla ayrıntı için bkz. *AHR Forum*, 100-101.

140 Konuyla ilgili atıflar için bkz. Eisenstein, "The Early Printer as a Renaissance Man", . *Printing History* (American Printing History Association Journal) (Kasım 1981): 6-17.

141 Bkz. Hirsch'teverilen isimler (s. 47). Hirsch, isimlerin tam listesinin rahatlıkla çok sayıda sayfayı dolduracağını söylüyor.

142 Akt. *Agent of Change*, 469.

143 Kitabım yayımlandıktan sonra, haklı bir üne sahip usta bir matbaacının dünyasını yakından ele alan bir kitap çıktı: Barbara C. Halporn, *The Correspondence of Johann Amerbach: Early Printing in Its Social Context* (Ann Arbor, MI, 2000).

144 Gaskell, *New Introduction to Bibliography,* 47-48, işçilerin davranış bozukluğundan söz eder. Bu tema Robert Darnton'ın makalesinde unutulmaz bir biçimde ele alınmaktadır ("The Great Cat Massacre (New York, 1984), 74-107).

145 Grafton, "Importance of Being Printed", 277. Bu noktaya, entelektüel matbaacılara ve yazarlara odaklandığımdan ve "ikinci veya üçüncü önemde olan" daha çok sayıdaki matbaacı ve yazarı ihmal ettiğimden yakınan Sandra Hindman de değiniyor. Hindman, *Printing the Written Word,* Giriş, 3.

146 Crick and Walsham, Giriş, 20.

147 Warner, *Letters of the Republic*, 8.

148 *Agent of Change*, 335, 609.

149 Warner, *Letters of the Republic*, 6.

150 *A.g.e.*, 9.

151 *A.g.e.*, 6.

152 Pollard'ın Latinceden tercüme ettiği ve Speyer'li Wendelin'in 1470 tarihli Sallust baskısından alınan bu künye, Alfred Pollard'ın adlı yapıtındaki çok sayıdaki örnekten sadece biridir, bkz. *An Essay on Colophons with Specimens and Translations* (Chicago, 1905), 37.

153 Paul Needham, "Haec sancta ars", *Gazette of the Grolier Club* 42 (New York, 1991): 101-121.

154 Richardson, "The Debates on Printing".

155 Vasari'nin öğrencisi Jan van der Straet (Stradanus) tarafından tasarlanan ve Anvers'teki Galleus şirketi tarafından hak edilip tekrar tekrar yayımlanan "Nova Reperta" adı verilen baskı dizisi hakkındaki tartışma için bkz. *Agent of Change*, 20.

156 Thomas Sprat, *History of the Royal Society* (1667), ed. J. I. Cope ve H. W. Jones (St. Louis, MO, 1958), 2. Kısım, 5. Bölüm.

DİZİN

1543 Konvokasyonu 137

A Description of the Famous Kingdome of Macaria 127
A Worke for Householders 140
ABD 127, 142
Âdem 40, 120, 171
Agricola 166, 171-72, 218, 257
Akdeniz 148
Akıl Çağı 42
Alcalà 107
Alciato 62
Alcuin 44, 57, 133
Aleria 133
Almanlar 123, 127, 129-31, 139, 186, 191, 217, 239, 241
Almanya 104, 130, 147, 152, 195, 239
  Güney Almanya 147
  Kuzey Almanya 147
  Orta Almanya 147
Alphonsine Tabloları 189, 191
Alpler 8, 98, 104
Alsted 255
Amerbach 62, 86
Amerbach-Froben 152
Amerikalılar/Amerikan 87, 106, 127, 131, 140, 170, 241, 259
ampiristler 165, 167, 224
Amsterdam 85, 148, 180-81, 192, 210, 222, 247, 257
Anglikanlar 135, 194, 217, 225
Anglo-Amerikan 259
Anglo-Norman 63
Anglosakson 77
Antika Eserler Derneği (Society of Antiquaries) 252
Antikçağ 61, 74-75, 90, 100-102, 104, 109, 112, 121-22, 177-78, 180, 185, 199, 216, 218-20, 223
  İskenderiye 173, 217
  Roma 6, 74, 81, 102-103, 117
  Yunan 102, 107, 121, 176, 218
Anvers 56, 61, 71, 82, 86, 107, 117, 148, 150-53, 247
Anvers poliglot 151, 153
Aquinolu Tommaso 132, 200
Araplar 63, 86, 163, 175-76, 184, 217, 241
Araştırmacılar Akademisi (Accademia degli Investiganti) 207
Aretino, Pietro 110, 149
Aristoteles 43, 59, 74, 132, 159-60, 165, 175-76, 199, 217, 223-24, 237
Aristotelesçiler 39, 138, 176, 184, 217-18, 224
Arminius 127
Arşimet 163-64, 229
Astronomi Evi 185, 187
Asya 247
Ateizm Okulu 194
Atina 81
Atlantik 98, 249
Atlantis 109
Augustinus, Aziz 108, 136
Avrupa *çeş. yer.*
  Batı Avrupa 13, 27, 31, 70, 96, 98, 128, 151, 246-47
  Güney Avrupa 132
  Kıta Avrupası 196, 205
  Orta Avrupa 128
Avrupalılar 65, 79, 85, 107, 111, 131, 139-40, 177, 214, 230, 253-54, 257
Avustralya 170
Avusturya 147, 191
Aydınlanma 70, 84, 122, 127, 139, 150, 152, 156, 222, 229

Bacon, Francis 11, 120, 161, 197, 199, 219, 224, 226
  Aforizmalar 11
  Instauratio magna 219
  Novum Organum 11
Bacon, Roger 226
Badia Kütüphanesi 12
Badius, J. 7
Badius, Perrette 152
Bağımsızlık Bildirgesi 250
Baldung-Grien, Hans 113
Baldus 54
Baltık Denizi 229

Banks, Sir John 228
Barker, R. 45
Barnard, John 245
barok 30-31, 40, 48, 162, 167, 185, 228
Baronius, Kardinal 42
Basel 86, 128, 147, 149, 152
Batı 1, 4-5, 25, 31, 35, 42, 48, 60, 70, 74, 91, 95, 97-98, 107, 123, 125, 130-31, 139, 185, 228, 232, 245-48, 259
Batı Hıristiyanlığı 81, 107-108, 125, 131, 138, 143, 157, 228-29, 231, 237, 247
Batı Uygarlığı 4, 91, 98, 123, 131, 139, 228, 237
Batılılar 57, 60, 107, 142, 171, 181, 227, 230
Batlamyus (Ptolemaios) 31, 38-39, 159-60, 169, 171, 176-78, 189, 199, 223-25, 237
Almagest 173, 177, 189, 223, 225-26, 229
Geographia 169, 173
Mathematike Syntaxis 223
Batlamyusçular 39, 172, 224
Bavyera 156
Bay Spectator'ın Kulübü 243
Bayle, Pierre 85, 255
Bellarmine 44
Benedikten 9
Berlin 247
Bernard, Aziz 108, 161-62
Berthelet 63
Bestiary 161
Biblia Sacra 153
Biblical Inspiration 74
Bibliotheca universalis (1545) 66
Bilgi Cumhuriyeti 77, 79, 85, 87, 110, 156, 196, 222
Bilgi Cumhuriyeti'nden Haberler 85
Bilgi Toplumu 32, 40, 67, 85-86, 137, 203, 205, 222, 227-29, 233, 246
Bisticci, Vespasiano da 12, 17, 25, 238
Lives of Illustrious Men 17
Blackstone 140
Blaeu, Willem Janszoon 180-81, 201, 210, 218
Institutio astronomica 201
Boccaccio 210
Boissard, Jean Jacques 113
Icones quinquaginta virorum illustrium 113
Bologna 9, 52, 176
Bomberg, Daniel 86, 107
Bonaventura, Aziz 73
Bonus Accursius 253
Borelli 209
Bourbonlar 139
Boyd, Julian 69
Boyle, Robert 229
Bradford, Patricia 24
Brahe, Tycho 30, 175, 177-185, 187-89, 191-93, 228, 257
Astronomiae instauratae mechanica 182
Breydenbach, Bernhard von 52, 55
Peregrinatio in Terram Sanctam 52, 55
Browne, Sir Thomas 161-64, 228, 254
Bruno, Giordano 149, 196, 224
Brüksel 49
Budé 62
Burckhardt, Jacob 17, 96, 100, 108-10, 161
Bussi, Gianandrea de' 133
Butler, Pierce 95-96, 99
Bühler, Curt 18, 248

Calvin 30, 134, 139-40, 147
Enstitüler 30
Campanella, Tomasso 165, 196, 210, 224
Canossa 130
Cappel, Louis 61
Carthusian (Şartrö) 9
Cartier, Jacques 75
Brief Narration 75
Casaubon, Isaac 40
Cassiodorus 133
Cassirer, Ernst 227
The Philosophy of the Enlightenment 227
Castel Sant'Angelo 128
Castellio 149
Castle Kilise 130
Caxton 63
Cenevre 139, 140, 147, 149, 152, 214, 216, 258
Cenevre Kutsal Kitap'ı 138, 140, 255
Cenevreliler 149
Cenovalılar 57
Cermen 77
Charlewood, John 196
Chartier, Roger 240
Chaucer 246
Cicero 62, 101-102
Cimento 206, 209 *ayr. bkz.* Floransa Deneyler Akademisi
Cipolla, Carlo 26
Cizvitler 143, 197, 211
Clio 3
College of Physicians 138
Comenius, Johann Amos 31, 33
Orbis sensualium pictus 33
Commandino, Frederico 164

Commonwealth 138
Complutensian Poliglot Kutsal Kitap 60
Compostella 54
Condorcet 122, 244
Confrérie des Libraires, Relieurs, Enlumineurs, Ecrivains et Parcheminiers 17
Cook, Kaptan 228
Cornelio, Tommaso 207
Corpus Juris 62-63
Corvinus, Matthias 66
Coster, Laurens Janszoon 72
Cotton, Robert 252
Cranach, Lucas 31, 113
Crick, Julia 241, 251-52
Cromwell, Oliver 138
Cromwell, Thomas 83-84, 131, 136
Cujas, Jacques 62
Culpeper, Nicholas 138, 197, 199
Cumhuriyet 77, 85
Cunningham, William 43
The Cosmological Glasse 43
Curtius, Ernst 161
Cusalı Nicholas 133

Çin 32, 109, 196, 230, 247-48

Danimarkalılar 178, 184-85, 189, 193, 217
Darnton, Robert 84, 239
Société Typographique de Neufchâtel 239
Davies, Martin 256
Day, John 257
De Revolutionibus bkz. Kopernik
Defoe, Daniel 132-33
Deistler 230
Descartes 62, 76, 204-205
Dickens, A. G. 125
Dictionnaire 255
Diderot 166
Digest 62, 249
Digges, Thomas 162, 196
Din Yayma Cemaati (Congregatio de Propaganda Fide) 143
Diodati, Elias 197, 205
Dioscorides 65
Doctrinal des Filles 29
Doğa Kitabı 120, 159-61, 163, 167, 199-200, 202, 207, 224
Doğa Yasası (Codex Naturae) 163
Dominikenler 149, 214
Donatus 102
Donne 254
Duguid, Paul 251
Dürer 31

Edward (III.) 72
Ehrman, Albert 7
The Distribution of Books by Catalogue 7
Ehrman, John 7, 179
Einstein 215
Elbe 25
Elizabeth 44, 84, 127
Elsevier, Louis 197, 213
Elsevier firması 211, 213-214, 222
Elton, G. R. 220
Eluethera 85
Elyot, Thomas 32, 227
Enkarnasyon 74
Erasmus 44, 84, 87, 101, 110, 112-13, 132-33, 136, 142, 148, 156, 173, 210, 223, 226, 257
Prusya Tabloları 177, 189
Erastus, Thomas 71
Escorial 150, 152, 156
Eski Ahit 60, 229
Eski Dünya 127, 140
Estienne, Charles 152, 257
Estienne, Robert 39, 58, 61, 64, 136, 147, 152, 222
Etna Dağı 98, 249
Ezell, Margaret 251
Ezop 120

Familia Caritatis (Sevgi Ailesi) 150, 152
Familistler 150
Febvre 3, 13, 86, 239, 245
Felemenk 85, 148, 150, 180-81, 197, 211, 213, 257
Felipe (II.) 71, 136, 150-51
Fenikeliler 171
Ferguson 97
Ficino 16, 40
Fisch, Max 207
Floransa 8, 17, 111, 207
Floransa Deneyler Akademisi (Accademia del Cimento) 209
Saggi (*Örnekler* veya *Numuneler*) 206, 209
Floransalı 8, 12, 17, 111, 171, 197, 256
Florentine Codex 62
Florio 139
Fludd, Robert 32
Utriusque cosmi maioris 32
Fontana, Domenico 113, 116
Del mondo tenuto nel trasportare l'obelisco Vaticano 116
Fontenelle 227

Foscarini, Paolo Antonio 210, 212, 224
Lettera 210
Foxe, John 128, 144-45, 148, 152, 244, 257
Acts and Monuments... 145, 148
Book of Martyrs 144
Fractur 105
Frank 77
Frankfurt 86, 117, 185, 191
Franklin, Benjamin 87
Fransa 27, 70, 72, 83-85, 147, 156, 236, 239
Güney Fransa 125
Fransız Devrimi 51, 85, 244
Fransızlar 31, 51, 88, 141, 147, 152, 192, 199, 235
Fransisken 73
Fratres Vitae Communis 25
Frauenberg 176
Freyle, Diego de 49
Geometria y traca para el oficio de los sastres 49
Froben 152, 257
Froschauer, Christopher 246, 257
Fuchs, Lenohart 115
De historia stirpium 115
Fulda 133
Fust, John 17-18, 26

Galenos 31, 159-60, 165, 199, 223-24, 237
Galenosçular 39, 138, 224
Galileo 42, 72, 84, 120, 162, 191, 196-200, 203-206, 210-16, 224, 226-27
Diyalog (*İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*) 198, 210-11
İki Yeni Bilim Üzerine Diyaloglar 211
Toscana Büyük Düşesi Christina'ya Mektup 197
Yıldızların Habercisi [*Sidereus Nuncius*] 196
Galle, Philippe 151
Galler 65, 197
Aşağı Galler 197
Gart der Gesundheit 52
Gaskell, Philip 24

Geoffrey, Meaux'lu 184
Germania 77, 104
Germen 127
Gerson, Jean 54
Gesner, Conrad 66, 172, 246, 257
Historiae Animalium 172
Gilbert, Neal 62
Gilbert, William 196
Giotto 96
Goldschmidt, E. P. 18
Gotik 30, 48, 75, 98, 101, 104-106, 172, 228
Gotik Karanlık Çağlar 76
Grafton, Anthony 249
Grafton, Richard 136
Grana 89
Gravier, Maurice 130
Greenwich 185
Gregorius, Papa I. (Büyük) 30
Grimm, Heinrich 129
Groote, Gerard 25
Grosseteste, Robert 58
Grub Street 84, 110, 123
Gutenberg 3, 7, 10-11, 16-17, 35, 72, 76, 79, 91, 96, 119, 127, 133-35, 157, 232, 247-48
Gutenberg Kutsal Kitap'ı 18, 20
Gül-Haçlılar (Rosicrucians) 31, 42, 76

Habsburg İmparatorluğu 49, 71
Haçlı 125, 127
Hadrianus 128
Halley 205, 209
Hariot 197
Harvey, Gabriel 241
Harvey, William 203-205, 216, 254
Haupt 25
Hay, Denys 247
Haydn, Hiram 165
Hazard 69
Hegel 233
Hellenistik 67
Hening 69
Statutes of Virginia 69
Henry (VIII.) 72, 83, 131, 136-37
Herakles 187
Herakles Sütunları 218-19
Hermes (Hermes Trismegistos) 40, 74, 119
Hermetik 40, 42, 119, 175, 194
Herodotos 77, 109
Herrad, Landsbergli 162
Hexter, J. H. 139, 235
Hıristiyan Kutsal Metinler'i 152
Hıristiyanlar 9, 30, 40, 42, 71, 86, 98, 102, 107, 129, 131-33, 137, 139, 157, 160-62, 184, 195, 222, 227-30, 254
Hıristiyanlık 40, 81, 107-108, 118-19, 125, 131, 133-34, 138-39, 143, 152, 176, 194, 216, 237, 247
Hieronymus, Azizi 44, 134-37, 223, 228
Hindistan 65, 181
Doğu Hindistan 181

Hint-Arap 163
Hirsch, Rudolf 3
Historical Collections 69
Hobbes 228
Holbein 31
Hollanda 25, 28, 104, 152, 214, 244
Hollandia 181
Homeros 107
Hondius, Jocondus 181
Hooke, Robert 205, 209
Hoole, Charles 33
Hooykaas 200, 202
Horapollo 42
Hornschuch, Hieronymus 24, 105
Orthotypographia 24, 105
Horus 119, 176
Hugo, Victor 30
Notre Dame'ın Kamburu 30
Huguenot 244
Huizinga 96-97
Hume, David 67
Hussitler 222, 243

Imprimatur 135, 143
Index Kongregasyonu 197
Index Librorum Prohibitorum (Yasaklı Kitaplar Listesi) 76, 135, 146, 198
Ingoldstadt 156
Isis 176
Iustinianus (I.) 62
Ivins, William 19-20

İbn Sina 239
İbrani 134, 137, 228
İkinci Vatikan Konsili (1962-1965) 135
İlluminati 120
İncil 43, 120, 127, 133, 136, 138, 141, 176
İngiliz İç Savaşı 138
İngiliz Kraliyet Bilimler Akademisi 60
İngiliz Protestanları 127, 152
İngilizler 64, 70, 72, 125, 131, 136-38, 140, 152, 191, 196-97, 207, 212, 225, 254
İngiltere 27, 32, 60, 63, 73, 83-84, 104, 127, 130, 135, 150, 152, 162, 195-96, 205, 209, 251-52, 254
İsa 130, 132, 134
İskandinavya 104
İskenderiye Kütüphanesi 6, 57, 66, 173, 218
İskenderiyeliler 39, 66, 160, 171, 173, 175-76, 184, 217
İskoç 140
İspanya 71, 147, 150-51, 239
İspanyol 49, 62, 65, 71, 156
İsveç 229
İsviçre 25, 139, 152
İsviçreliler 71, 197
İtalya 70, 96, 98-100, 104, 106, 108-10, 123, 147, 192, 194, 196, 205-206, 209, 211, 213, 216-17, 238-39, 248
İtalyanlar 8, 25, 27, 71, 80, 87, 96, 101, 110, 121-22, 127-28, 147, 152, 164-65, 184, 196-97, 205, 207, 209, 217, 239, 248

James (I.) 137-40
Kral James Kutsal Kitap'ı 138-40
Janus 122
Jefferson, Thomas 69-70
Jenson, Nicolas 72
Johns, Adrian 252-55, 257
Joris, David 152
Jourdain, Mösyö 72
Journal of Modern History 96
Juvenalis 73

Kabalist 194
Kalıcı Rönesans 95, 122
Kallipos 176
Kalvenistler 30, 139, 143, 147, 149-50, 194, 216, 258
Karadağ 98, 249
Karanlık Çağlar 128
Karanlık Gotik Çağı 76
Karolenj 100-104, 106, 237
Karşı-Reform Kilisesi 76, 141, 143, 148, 150, 197
Karşı-Rönesans 165
Kartezyen Evren Kuramı 203-204
Katolik Kilisesi 30, 125, 127, 131, 134, 192, 248
Katolikler 25, 78, 81, 126, 131-32, 134-37, 140-41, 143-45, 147-50, 152, 160, 194-97, 202, 207, 209-10, 217, 224-25, 230, 243, 245
Kearney, Hugh 204
Kepler 163, 177, 185-92, 195, 203, 205, 212, 254, 257
Epitome Astronomiae Copernicae 191
Tabulae Rudolphinae (*Rudolphine Tabloları*) 185-188, 191, 203
Keysersberg, Geiler von 132
Kilise Babaları 133, 222
Kingdon, Robert 150
Kircher, Athanasios 41
Obelisci aegyptiaci 41

Klaits, Joseph 83
Klasik 48
Klosterneuberg 171
Koestler, Arthur 39, 186-87, 210-11
Kohn, Hans 137
Koine 60
Kolomb Günü 72
Konstantin 12
Konstantinopolis 12, 106
Konstanz 130
Kont Leicester 83
Kopenhag 177, 207
Kopernik 38, 67, 76, 120, 122, 159, 162, 173, 175-79, 184, 189, 191, 195-98, 205, 207-208, 210, 215, 217, 223-26, 254
De revolutionibus 159, 177, 189, 196, 198, 210
Werner'e Karşı Mektup 175
Kopernikçiler 160, 191-93, 196-97, 210, 224-25
Kore 230
Korint 47
Kozmopolis 85
Köln 9
Krakow 177, 189
Kraliyet Tıp Fakültesi 197
Kronos 232
Kudüs 61, 109, 180
Kuhn, Thomas 67
Kuran 247, 259
Kutsal Metinler 152, 161
Kutsal Topraklar 52, 55, 61
Kuzey Kutbu 109
Kuzeybatı Geçidi 170

Lahey 83
Latin 71, 77, 102-103, 117, 138-39, 161, 228
Latince Kutsal Kitap'lar 64, 200, 229
Latinistler 74
Leers, Reiner 85
Lehmann 25
Leibniz 31
Leiden 61, 137, 148, 194, 211, 213
Leipzig 128, 177, 191
Lelio 152
Leo, Papa X. 128
Letterbox 192
Leupold, Jacob 34
Theatrum arithmetica-geometricum 34
Lewis, C. S. 60
Lilburne, John 138
Lima 49
Lincei 206, 210
Linear B 121
Livius 102-103
Locke, John 227
Loeb 102
Lollard 222, 243
London Poliglot 60, 225
London Stationers 253
Londra 63, 84, 87, 107, 136, 138, 141, 152, 196-97, 207, 225, 242, 247, 257
Louis (XIII.) 83
Louis (XIV.) 83
Louis (XVI.) 51
Louvain 137
Love, Harold 242, 250, 252
Lowry, Martin 25, 222
Loyola 112, 134
Luka İncili 176
Luther, Martin 16, 31, 112-13, 125-36, 139, 142-43, 148, 157, 159, 195-96, 210, 216
De captivitate babylonica 113
Lutherci Kutsal Kitap 106, 139
Lutherciler 38, 125-28, 130, 134, 136, 143, 147, 160, 225, 243, 258
Lyon 117, 147-48, 214

Macaria 127
Machiavelli 122, 146, 149, 210
Machlinia, W. de 63
Madrid 150, 247
Maestlin 178, 189, 195
Magna Carta 72
Magnificat 137
Mainz 9, 11-12, 20, 25-26, 52, 96, 133, 230, 247, 259
Maitland 104
Makedonya 40
Malesherbes 81
Malpighi, Marcello 203, 205, 224
Mammon 202
Mannheim, Karl 86-87
Manş Denizi 140, 257
Mantua 53
Manutius, Aldus 17, 25, 86, 107, 152, 173, 177, 222
Mardersteig, Giovanni 239-40
Marian 152, 244
Mariano, Zanobi di 17
Markos İncili 176
Marksist 202, 221, 235
Marlowe 38
Mars 190

Marshall, Howard 74, 79, 237
Martin, H.-J. 3, 13, 86, 239, 245
Marx, Karl 233
Mary (I.) 152
Masonlar 42, 76, 119, 150
Matta 120
Matta İncili 136, 176
Mattioli 65
Maufer, Petrus 239
McKenzie, Donald F. 242, 253
McKitterick, David 241, 250-51
McLuhan, Marshall 56, 79, 236-37
Gutenberg Galaksisi 237
Medici Dükü 206
Medici, Cosimo de 12, 40
Melanchthon, Philip 195-96, 228
Mercator 156, 173
Mersenne, Marin 192, 203
Merton 76
Mesmer 224
Mesnard, Pierre 110
Metropolitan Müzesi 19
Mezmurlar 147, 166
Mezoamerika 62
Mısır 31, 40-42, 176
Michelangelo 102
Miken Uygarlığı 121
Milton 214
Minerva 117
Moëller, Bernd 142
Montaigne 38, 49, 51
Denemeler 49
Montano, Benito Arias 150-51, 156
Montefeltro, Guidobaldo da (Urbino Dükü) 17
More, Thomas 63, 136
Moskova 65, 248
Moxon, Joseph 87-88, 201
Mechanick Exercises 87-88, 201
Moxton, Joseph 119
Musa 74
Musa'lar 107
Müslümanlar 70

Nabornassar 176
Nantes Fermanı 244
Napier 187-88
Napoli 207, 210
Napolyon 247
Nebukadnezar 176
Neoklasik 48
Nephthys 176
New Cambridge Modern History 4
New England 241
Newton 42, 76, 120, 191, 194, 200, 203-205, 209, 215, 226, 229
Principia 42, 203
Nicodemik Nicodemit 150
Nicolaus, Papa 107
Nunberg, Geoffrey 251
Nürnberg 99, 128, 179, 189, 192, 217
Nürnberg Kroniği 52-55

Ochino 152
Ockhamlı William 7
Dialogus 7
Oecolampadius 152
Oldenburg, Henry 205-206, 224
Olmutz 211
On Emir 45
Ong, Walter 81
Oporinus 22, 86, 152, 222, 257
Ortaçağ 6-8, 18-19, 21, 38-39, 43-45, 48, 52, 56-57, 59-62, 73-74, 77, 79-80, 95-104, 107-109, 112, 115, 117-22, 128, 130, 132, 134-35, 139, 141-42, 147, 159, 161-62, 165, 169, 171-72, 175, 177, 217, 221, 223, 226, 232, 235, 237, 239-41, 245-49, 252
Geç Ortaçağ 45, 147, 221, 237, 247-48, 252
Ortak Yaşam Kardeşleri 25, 222
Ortelius, Abraham 56, 64-66, 109, 172-74
Theatrum Orbis Terrarum 56, 65, 109, 173-74
Orthotypographia 24, 105
Ortodoks 131-32, 202, 243
Osiris 176
Osmanlı İmparatorluğu 248
Osmanlılar 70, 247
Otuz Yıl Savaşları 185, 203, 257
Ovidius 253
Dönüşümler 253
Oxford 9

Öklid 102, 163-64, 227-28
Elemanlar 164
Öklid Teoremi 227
Ölü Deniz Yazmaları 121

Padova 194, 207, 218
Palissy, Bernard 199
Pan 194
Panofsky 99-102, 104, 116-18

Paracelsus 120, 152, 163, 199, 224
Paris 9, 16-18, 25, 58, 60, 85, 98, 107, 117, 147, 196, 207, 240, 247
Parkes, M. B. 237
Parnassos 90
Pascal 203
Paskalya Yortusu 226, 259
Paulus, Papa IV. 76
Paulus, Peder 211, 214
Pekin 196
Perotti, Niccoló 256
Perry, Sir William 228
Petrarca 73, 96, 98, 101, 103, 106, 108, 122-23, 128, 249
Petreius, Johannes 189
Petrus, Aziz 130
Pharmacopoeia Londonesis 197
Philadelphia 85
Philippe (IV.) 131
Piccolomini, Aeneas Sylvius 107
Pico della Mirandola 165
Pilgrim's Progress 139
Pisa 62
Pisagor 162, 196
Planck 215
Plantin, Christopher 39, 60-61, 65, 71, 82, 149-53, 156, 222
Platon 16, 40, 107, 176, 217
  Diyaloglar 16
Platonculuk 175, 194, 217
Plinius 160, 171, 199, 223, 256
  Naturalis Historia 256
Poggio 110
Pole, Reginald 141
Pollard, Graham 7
Polonya 217
Polonyalılar 217
Postel 152
Prag 192, 214
Praz, Mario 89
Propaganda Ofisi 135
Protestan İsyanı 129-30, 133, 157, 159
Protestan Reformu 215
Protestan Roma 139-40, 149, 216
Protestanlar 30-31, 127, 135, 138, 142-45, 148-49, 152, 160, 195-97, 200, 202, 205, 217, 224-25, 227, 230, 243
Protestanlık 123, 125, 128, 134, 139, 142, 147, 194-95, 214, 223, 243
Püritenler 135, 137, 140, 194, 197, 203, 217, 224
Pynson 63

Rabelais 38, 149, 210
Raleigh, Sir Walter 120, 194
Ramist (Ramusçu) 31, 61-62
Ramus, Petrus 31, 61
Rastell, John 63, 138
Redman 63
Reformcular 127, 135, 143, 157, 195, 215, 225-26
Regiomontanus (Königsbergli Johann Müller) 99, 177, 179, 257
Reinhold 195
Ren 25, 28
  Aşağı Ren 28
Renanya 12
Respublica Litterarum 77 *ayr. bkz.* Bilgi Toplumu
Reuwich, Erhard 52, 55
Reynolds 57
Rhenanus, Beatus 129
Rheticus 176, 195-96, 205, 224
  Narratio Prima 196
Riccioli 189, 193
  Almagestum novum 189, 193
Richelieu 83-84
Rienieri 191
Ripoli Yayınevi 16
Rokoko 48
Roma 17, 102-104, 113, 127-28, 131, 139-40, 148-49, 176, 192, 194, 196, 214, 216, 225, 247
Roma Katolik Kilisesi 71, 130-131, 133-35, 248
Romalılar 27, 121, 127, 244
Romanesk 48
Romantik 48, 86
Romen 48, 104-105, 226
Rosen, Edward 194
Rotterdam 85
Royal Society 60, 163, 167, 181, 185, 205-207, 209, 224-25, 257, 260
Rönesans 17, 37-38, 40, 48, 66, 73, 77, 95-98, 100-101, 103-104, 106, 108-10, 112, 116-18, 120, 122-23, 125, 128, 130, 136, 139, 142, 150, 161, 163,165, 177, 184, 194, 215-18, 237-40, 252
Rönesans İnsanı 123
Rudolph (II.) 192
Ruslar 247
Rusya 251

Saenger, Paul 79
Saint Barbara Manastırı 9

Saint-Simon 152
Salomon's House 184
Salusbury, Thomas 212
Sami 107
Santillana 210
Sapho 74
Sarpi 149
Sarton, George 21, 31, 44-45, 75, 173, 196
Savanorola 132
Schickard, Wilhelm 191
Schoeffer, Peter 17-18, 25-26, 52, 55, 58, 238
Schwenckfelt 152
Scoriggio, Lazaro 210
Scott, Sir Walter 87
Servetus 149, 152
Seth 176
Sevilla 49
Sevillalı Isidor 169
Etymologia 169
Shágun, Bernardino de 62
Shakespeare 254
Shepherd's Almanack 29
Sixtus (V.) 113, 116
Skolastik 132
Skolastisizm 132
Sleidanus, Johannes 127
Zwei Reden an Kaiser und Reich 127
Sokrates 74
Sorbonne 17, 136, 147, 240, 259
Sovyetler Birliği 251
Sozzini 152
Speculum 96
Spinoza 228
Sponheim Manastırı 9
Sponheim Manastırı Basımevi 9
Sprat, Piskopos 60, 120, 225, 260
History of the Royal Society 225, 260
St. Angelo Kalesi 128
Stationers' Company 253-54
Steinberg 3-4, 70, 147
Stockholm 98, 229, 249
Strong 117
Stuart Hanedanı 84, 104, 138, 162
Studies in Renaissance 96
Suriye 109
Süleyman 163
Sybil 42
Syllabus Errorum 100, 135

Tabulae medicae 191
Tacitus 77, 104
Germania 77, 104
Talmud 156
Te Deum 137
Tekvin 228-29
The Great Boke of Statutes 1530-1533 63, 72
The Long Revolution (Uzun Süren Devrim) 246
The New York Times 106
The Washington Post 106
Thermopylae 77
Thesaurus theutonicae linguae 61
Thompson, Edward Maunde 103
An Introduction to Greek and Latin Paleography 103
Thorndike, Profesör 172
Tommasoculuk 132
Tot 40, 74
Tournes, Jean II de 147
Tötonlar 77
Transactions 206, 224
Trento 135
Trento Konsili 30, 71, 132, 135, 148, 258
Trevor-Roper 156
Trithemius, Johannes 9
De Laude scriptorum 9
Tudor, Mary 137, 141, 244
Tudorlar 32, 63, 71, 84, 104, 136-38, 141, 244
Tübingen 189-90
Türkiye 65
Türkler 125, 127-28
Twain, Mark 87
Tyndale 135-37

Ulm 52, 185
Ur 40
Uraniborg 182, 184-85, 192
Uraniborg Meridyeni 185
Urbino 17, 164
Ussher, Piskopos 255
Uzak Yolculuklara Çıkacak Denizciler İçin Yönergeler 167

Üslupçuluk (Maniyerizm) 48
Ütopya 85

Valla, Lorenzo 54, 103, 123
Valois 71
Varus Savaşı 127
Vasari 111
Lives 111
Vaudois 125, 222, 243
Vecellio, Cesare 50
Degli habiti antichi et moderni di diverse parti del mondo 50

Ven Adası 184-85
Venedik 25, 50, 55, 84, 86, 107, 117, 123, 147-48, 169, 196, 207, 214, 222, 239, 247-48, 258
Venedikliler 173, 192, 222
Verona 53
Vesalius, Andreas 22, 120, 152, 166, 175, 218, 226, 254, 257
De humani corporis fabrica libri septem 22
Victoria 140
Vignola, Giacomo Barozzio 47
Regola de cinque ordini d'architettura 47
Vikingler 171, 184
Vitruvius 31
Viyana 211, 214, 247
Viyana Üniversitesi 171
Vulcanus 117
Vulgata 60, 134, 136-37, 142, 225-26, 229

Wallace, DeWitt 249
Reader's Digest 249
Walsham, Alexandra 241, 244
"Domme Preachers" 244
"Preaching without Speaking" 244
Warner, Michael 259
Watt, Joachim von 126
Das Wolffgesang 126
Weber, Max 87, 148, 194, 203
Wechels 86
Weiss, Roberto 108
Westman, Robert 163
Whitehead, A. N. 165
Wightman 181
Willey, Basil 163
Wilson 57
Wing, Vincent 191
Astronomia Britannica 191
Wittenberg 128-30, 134, 147, 195-96, 214, 217, 228, 258
Wittenberg Üniversitesi 194
Wolfe, John 241
Wycliffe, John 125, 130
Wythe, George 69

Yahudiler 61, 86, 107, 137
Yakındoğu 40, 161
Yates, Frances
Yeni Ahit 202, 256
Yeni Dünya 65, 72, 127, 140
Yeni-Platoncular 40, 176, 184, 217
York 57
Yuhanna 176
Yunanistan 70, 90
Yunanlar 70, 86, 102, 106-107, 117, 121, 134, 136-37, 176, 222, 226, 228

Zerdüşt 74, 76
Zilsel 117
Zürih 134, 246
Zwingli 129, 134, 157

Elizabeth L. Eisenstein 1979'da 2 ciltlik anıtsal eserini yayınladı: *The Printing Press as an Agent of Change* (Bir Değişim Aktörü Olarak Matbaa). Batı'da 15. yüzyılda yaşanan matbaa devrimini bütün yönleriyle ele alan ilk ve çığır açıcı bir çalışma söz konusuydu.

Yazar daha sonra bu dev eserin kısaltılmış bir versiyonunu hazırladı: *Erken Modern Avrupa'da Matbaa Devrimi*. Bu kısaltılmış baskı, matbaaların kurulmasının getirdiği ilk temel ve teknik değişimleri özetledikten sonra, asıl tartışmak istediği noktalara odaklanıyordu: Matbaa geleneksel kurumları nasıl sarsmış ve değiştirmişti? Matbaa, Batı açısından temel öneme sahip üç kültürel hareketi, Rönesans, Reform ve modern bilimin doğuşunu ne şekilde etkilemişti?

Elinizdeki kitap bu kısaltılmış versiyonun ikinci baskısı ve Eisenstein'ın 2005'te kaleme aldığı güncelleyici bir Sonsöz içeriyor. Yazar bu Sonsöz bölümünde, yaşadığımız son döneme damgasını vuran yeni iletişim teknolojilerini matbaa devriminin tetiklediği süreçler perspektifinden ele alıyor.

Elizabeth L. Eisenstein'ın elyazması eserlerden matbu eserlere geçişin etkilediği değişimleri irdeleyen çalışması, günümüzde matbu eserden çeşitli dijital formatlara geçişin olası etkileri hakkında da ilham verici fikirler barındırıyor.

İletişim araçlarındaki radikal değişimlerin, iletişim devrimlerinin toplumsal, kültürel ve insani anlamda ne kadar derin değişimlere yol açabildiğini anlamak isteyenler için vazgeçilmez bir kaynak.

Prof. Dr. Elizabeth L. Eisenstein (1923-2016), Fransız Devrimi ve 19. yüzyıl başı Fransa'sı üzerine çalışan Amerikalı bir tarihçiydi. Akademik camiada esas olarak matbaanın başlangıç dönemleri ve matbaanın gelişiminin Batı uygarlığı üzerindeki etkileri hakkında yaptığı çalışmalarla tanındı. 2002'de American Historical Association tarafından ödüllendirilen Eisenstein, 2012'de de Uluslararası Gutenberg Cemiyeti ve Mainz Belediyesi tarafından verilen Gutenberg Ödülü'ne layık görüldü. Bazı eserleri: *The Printing Press as an Agent of Change* (2 c., 1979); *Print Culture and Enlightenment Thought* (1986); *Divine Art, Infernal Machine* (2011).

THG
0313755
YFU

9 786254 299964